

Міністерство юстиції України

Харківський науково-дослідний інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020>

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Виходить двічі на рік

Заснований 2001 р.

Випуск 21

Харків
«Право»
2020

Включено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886).

Рекомендовано до друку вченою радою Харківського НДІСЕ
(протокол № 9 від 2 вересня 2020 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23467-13307ПП від 06.08.2018 р.

T33

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. — Харків : Право, 2020. — Вип. 21. — 686, [2] с.

УДК 343.98

Засновники: Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Редакційна колегія, укладаючи двадцять перший випуск збірника, дотримувалася традиційної рубрикації: він містить матеріали, що висвітлюють сучасні проблеми криміналістики, загальні питання теорії судової експертизи, організації та нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності, а також теоретичні та практичні проблеми окремих класів, родів, видів і підвидів судових експертиз.

Нашими авторами є представники судово-експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів України та інших країн.

Відповідальний за випуск В. М. Фесюнін

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Адреса редакційної колегії: 61117 м. Харків, вул. Золочівська, 8а.

Тел.: +38 (057) 372-20-01.

© Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, 2020

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2020

© Оформлення. Видавництво «Право», 2020

Голова редакційної колегії

Клюєв Олександр Миколайович, директор Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

Співголова редакційної колегії

Шепітько Валерій Юрійович, завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України.

Відповідальний секретар

Сімакова-Єфремян Елла Борисівна, заступник директора з наукової роботи Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, заслужений діяч науки і техніки України.

Члени редакційної колегії

Богданюк Ігор Васильович, завідувач лабораторії Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат юридичних наук, старший дослідник.

Восканян Патвакан Степанович, заступник директора Національного бюро експертиз Національної Академії Наук Республіки Вірменія, кандидат хімічних наук, старший науковий співробітник.

Гаргін Віталій Віталійович, професор кафедри паталогічної анатомії Харківського національного медичного університету, доктор медичних наук, професор.

Дереча Лариса Миколаївна, вчений секретар Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник.

Житний Олександр Олександрович, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор.

Журавель Володимир Андрійович, головний учений секретар Національної академії правових наук України, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України.

- Іванович Александар**, директор Судово-експертного центру Чорногорії, доктор права, професор.
- Капліна Оксана Володимирівна**, завідувач кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України.
- Катаррага Ольга Семенівна**, директор Національного центру судових експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова.
- Коновалова Віолета Омелянівна**, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України.
- Крайнов Ігор Павлович**, головний науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор технічних наук, професор, дійсний член (академік) Міждержавної Академії наук прикладної радіоелектроніки, заслужений діяч науки і техніки України.
- Курапка Відмантас Егідіус**, доктор права, професор Університету Міколаса Ромеріса (Литовська Республіка).
- Мазурайтіс Гедрюс**, директор Центру судової експертизи, доктор права (Литовська Республіка).
- Малєвські Гендрік**, доктор права, професор Університету Міколаса Ромеріса (Литовська Республіка).
- Можаяв Михайло Олександрович**, завідувач сектору Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат технічних наук.
- Ольховський Василь Олексійович**, професор кафедри судової медицини, медичного правознавства Харківського національного медичного університету, доктор медичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної академії інтегративної антропології.
- Петрова Ірина Анатоліївна**, головний науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, професор.
- Попович Євген Миколайович**, головний науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.
- Россіхіна Галина Володимирівна**, професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор.

- Свідерський Олександр Олександрович**, заступник директора з експертної роботи Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат юридичних наук.
- Семиноженко Володимир Петрович**, доктор фізико-математичних наук, професор, академік НАН України, голова Північно-Східного наукового центру НАН України та МОН України, заслужений діяч науки і техніки України.
- Снігерьев Олександр Петрович**, головний науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, професор.
- Угровецький Олег Петрович**, перший заступник директора Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.
- Хоша Вадим Віталійович**, завідувач відділу аспірантури та докторантури Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат юридичних наук, старший дослідник.
- Шевчук Віктор Михайлович**, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.
- Щербаковський Михайло Григорович**, завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.
- Юодкайте-Гранскіене Габріеле**, член Верховного Суду Литовської Республіки, доктор права, доцент.

Черговий випуск наукового фахового видання «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» відображає новітні положення та розробки вітчизняних і зарубіжних науковців.

Збірник наукових праць містить статті, присвячені сучасним проблемам криміналістики, загальним положенням судової експертизи та проблемним питанням науково-методичного забезпечення різних класів, родів, видів і підвидів судових експертиз.

Авторами статей 21-го збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» стали вчені та практики — працівники судово-експертних установ, вищих навчальних закладів, правоохоронних органів України та зарубіжжя. У збірнику надано інформацію щодо науково-комунікативних заходів, у яких брали участь науковці та практики у галузі судової експертизи.

Редакційна колегія видання висловлює щиру вдячність усім авторам, які надали матеріали для оприлюднення, а також фахівцям, які взяли участь у його виданні, та запрошує вчених і практиків до підготовки статей у наступних випусках.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.01>

УДК 343.98

В. А. Журавель,

доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії
правових наук України,

головний учений секретар НАПрН України,
м. Харків, Україна,

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8256-4333>,

e-mail: zhur.crim@gmail.com

Оглядова стаття

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ: ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА РОЗУМІННЯ

Розглянуто генезу та сучасний стан наукових підходів щодо формування й розуміння загальної теорії криміналістики, яку загалом можна розглядати як систему різного рівня узагальнення та спрямованості окремих криміналістичних учень, що в сукупності утворюють теоретико-методологічну базу цієї науки.

З огляду на результати проведеного аналізу наукових підходів, запропоновано у структурі загальної теорії криміналістики виокремлювати три рівні окремих учень: 1) криміналістичні вчення (теорії) наукознавчого спрямування, що охоплюють наукознавчі проблеми про об'єкт, предмет, методи, сферу дослідження, систему, природу, понятійний апарат і категорії криміналістики (мову криміналістики), її міждисциплінарні зв'язки та місце в системі наукових знань, історію розвитку й сучасний стан; 2) криміналістичні вчення (теорії) загальнонаукового рівня, які охоплюють закономірності, що розповсюджуються на весь предмет дослідження, належать до нього загалом; 3) криміналістичні вчення (теорії) окремонаукового рівня, які стосуються дослідження закономірностей, що належать до окремих складових предмета криміналістики, розкривають його сутність і специфіку.

Ключові слова: загальна теорія криміналістики, поняття та ознаки загальної теорії криміналістики, структура та зміст загальної теорії криміналістики, окремі криміналістичні вчення (теорії).

Постановка наукової проблеми. Активний розвиток науки криміналістики, яка із суто технічної науки перетворилася на провідну галузь юридичних знань, що перебувають на передньому краю боротьби зі злочинністю, слід вважати необхідною передумовою виникнення ідеї щодо створення

її загальної теорії. Цей розвиток пов'язаний з продуктивними дослідженнями вчених-криміналістів минулого століття. Знакові праці таких фундаторів криміналістики як А. І. Вінберга, С. П. Митричева, С. П. Потапова, Б. М. Шавера мали визначальне значення для успішного формування її теоретико-методологічної бази.

Водночас станом на сьогодні зроблено лише перші кроки з формування наукової концепції загальної теорії криміналістики як системи основних ідей цієї галузі знань, що охоплюють максимально повне відображення предмета науки, її концепцій, категорій, понять, методів у певних зв'язках і опосередкуваннях. Ця сфера досліджень потребує свого подальшого розроблення та вдосконалення, оскільки сформованість загальної теорії відображає сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики, ступінь реалізації її функцій та завдань.

Проблемами, що підлягають першочерговому розв'язанню, можна вважати такі: 1) формування узгоджених, несуперечливих наукових поглядів на ознаки загальної теорії криміналістики, її структуру, зміст, характер зв'язків між елементами; 2) з'ясування уявлень щодо об'єкта, предмета, методів криміналістики, її природи, завдань, мети; 3) розроблення концептуальних засад побудови системи науки криміналістики; 4) запровадження уніфікованих підходів до визначення критеріїв вважання певних теоретичних побудов належними до розряду окремих криміналістичних учень (теорій) як елементів загальної теорії; 5) визначення ознак розмежування між криміналістичними вченнями (теоріями) різних рівнів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Загальна теорія належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини. Вагомий внесок у її розроблення здійснили такі вчені-криміналісти, як: Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, О. Ю. Головін, В. Г. Гончаренко, О. О. Ейсман, О. О. Ексархопуло, Г. О. Зорін, З. І. Кірсанов, В. В. Клочков, В. О. Коновалова, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, С. П. Митричев, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. Г. Танасевич, Б. М. Шавер, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін.¹ Водночас у криміналістичній літературі

¹ Див., наприклад: Головін А. Ю. Криминалистическая систематика. Москва: ЛексЭст, 2002. 308 с. ; Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики//*Актуальні проблеми криміналістики: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 25—26.09.2003 р.). Харків: Гриф, 2003. С. 11—13 ; Эйсман А. А. Предмет криминалистики//*Сов. криминалистика. Теоретические проблемы.* Москва: Юрлит, 1978. С. 11—13 ; Матусовский Г. А. Криминалистика в системе юридических наук и её межнаучные связи: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1980. 23 с. ; Митричев С. П. К вопросу о научных основах советской криминалистики//*Сов. криминалистика на службе следствия.* Москва, 1956. Вып. 7. С. 3—36 ; Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Ч. 1. Харків: Основа: Фірма «Консум», 1999. 416 с. ; Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с. ; Яблоков Н. П., Головін А. Ю. Криминалистика: природа и система. Москва: Юристъ, 2005. 174 с. ; та ін.

сьогодні існують багато в чому протилежні точки зору щодо розуміння самої загальної теорії криміналістики, підходів до її формування, структури, змісту. Учені-криміналісти дотепер не дійшли згоди з багатьох ключових питань розглядуваної проблеми. До того ж у вітчизняній криміналістичній науці концептуальним питанням формування загальної теорії приділено недостатньо уваги.

Мета статті — дослідження генези та сучасного стану загальної теорії криміналістики, її структури та змісту, аналіз поглядів науковців щодо цієї проблематики, виокремлення дискусійних питань та окреслення шляхів і напрямів їх розв'язання.

Викладення основного матеріалу дослідження. Загальна теорія науки криміналістики у своєму розвитку здолала складний, тривалий шлях, де, як убачається, можна умовно виокремити такі етапи: 1) накопичення необхідного наукового потенціалу криміналістики; 2) формування концептуальних засад щодо необхідності створення загальної теорії криміналістики; 3) становлення та розвиток уявлень про загальну теорію, її функції, місце в системі криміналістичної науки.

Уперше думку про необхідність розроблення теорії криміналістики висловив Б. М. Шавер ще 1938 року¹. С. М. Потапов вважав криміналістичну ідентифікацію загальною теорією криміналістики². На переконання А. І. Вінберга накопичений за минулі роки досвід і досягнення криміналістів з окремих проблем ще не дозволили піднятися до такого теоретичного узагальнення, яке мало б вивести криміналістику з її теперішнього емпіричного стану. Для цього треба створити загальну теорію криміналістики³.

Безумовно, усі без винятку наукові праці сприяли збагаченню наукового потенціалу криміналістики, наближенню часу реалізації ідеї виникнення загальної теорії криміналістики. Як відзначав Р. С. Белкін, монографічні дослідження 50-х — початку 60-х років ХХ ст. (Б. М. Комаринця, С. І. Тихенка, О. М. Васильєва, Л. Ю. Ароцкера, О. Н. Колесніченка, В. Я. Колдіна, М. Я. Сегая, І. М. Лузгіна, В. К. Лисиченка, В. О. Снеткова, А. В. Дулова, І. Ф. Крилова, М. О. Селіванова, О. О. Ейсмана, В. О. Коновалової та інших) не тільки теоретично зумовили виникнення загальної теорії криміналістики, а й фактично вже містили структурні елементи цієї теорії⁴.

Накопичення необхідного наукового потенціалу криміналістики, формування її власної теоретико-методологічної бази завершилося наприкінці 60-х років минулого століття. Саме у цей період під впливом науково-

---

¹ Шавер Б. М. Предмет и метод советской криминалистики//*Социалистическая законность*. 1938. № 6. С. 74.

² Потапов С. М. Введение в криминалистику. Москва, 1946.

³ Винберг А. И. Проблемы криминалистики//*Материалы научного совещания по криминалистике при Всесоюзном институте юридических наук*. Москва, 1947. С. 11.

⁴ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва: Юрлит, 1987. С. 9.

технічного прогресу повною мірою виявилися загальні закони розвитку наукового знання, передусім завдяки взаємопроникненню методів наукового дослідження, синтезу понять і комплексності зусиль представників різних галузей знань у розв'язанні загальних завдань. На думку Р. С. Белкіна, на цей час сформувалась система окремих криміналістичних теорій, визначились тенденції їх розвитку, а наявність необхідних емпіричних і теоретичних передумов сприяла переходу до наступного етапу розвитку науки криміналістики і розроблення її загальної теорії¹.

Виникнення загальної теорії як методологічної основи криміналістики припадає на початок 70-х років минулого століття. Саме на цей час криміналістика накопичила цінний досвід і значний емпіричний матеріал з проблем техніки, тактики і методики розслідування, завершилося розроблення філософських засад криміналістичної науки, її методологічної бази².

Розробником концепції загальної теорії криміналістики правомірно вважають Р. С. Белкіна. Завдяки наполегливій праці цього науковця обґрунтовано наявність достатніх емпіричних і теоретичних передумов для формування загальної теорії криміналістики, дано її визначення, з'ясовано функції, роль і місце у системі криміналістичних знань, запропоновано структуру і розкрито характер відносин між її елементами. «Загальна теорія криміналістики, — зазначав Р. С. Белкін, — це система її світоглядних принципів, теоретичних концепцій, категорій та понять, методів і зв'язків, визначень і термінів, наукове відображення всього предмета криміналістики. Вона слугує методологічною основою криміналістики»³.

Р. С. Белкін, спираючись на положення наукознавства про те, що будь-яка теорія має відповідати вимогам обґрунтованості (робити припущення, базуючись на обмеженій інформації, щодо принципово нових фактів або про майбутній стан об'єктів, які вивчаються), визначеності (описувати результати дослідів термінами цієї теорії), доведеності (визначати раціональні зв'язки між окремими положеннями теорії), несуперечливості (внутрішній і зі здобутими дослідними даними)⁴, виокремив такі ознаки загальної теорії криміналістики:

- теорія лише тоді може претендувати на значення загальної, якщо вона розповсюджується на весь предмет дослідження, належить до нього загалом, а не до одного з його елементів;
- концепція або система концепцій, що становлять зміст загальної теорії, мають належати не стільки до явищ, скільки до сутності предмета дослідження, і пояснювати цю сутність;

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3-х т. Т. 1: Общая теория криминалистики. Москва: Юристъ, 1997. С. 41.

² Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика. Общетеоретические проблемы. Москва: Юрлит, 1973. 264 с.

³ Белкин Р. С. Указ. соч.

⁴ Горский Д. П. Научная теория и способы ее обобщения//*Вопросы философии*. 1966. № 8. С. 45, 46.

- загальна теорія, розкриваючи сутність предмета дослідження, повинна виявляти те, що робить цю сутність сталою, і закономірності відносин або зв'язків явищ, тобто закономірності тих процесів, дослідження яких є метою цієї галузі наукового пізнання;
- загальна теорія повинна базуватися на принципах теорії відображення, що має значення наукового світогляду і відображати «діалектику речі» як основу «діалектики ідеї», а не навпаки;
- загальна теорія повинна являти собою замкнуту понятійну систему, елементи якої тісно пов'язані й органічно переплітаються один з одним ¹.

Заслугою Р. С. Белкіна також слід вважати сформульовані ним функції, принципи, завдання загальної теорії криміналістики, а також розроблені на їх підставі закони розвитку науки криміналістики загалом. Особливого наукового значення набувають положення щодо розуміння окремих криміналістичних учень (теорій), їх структури, змісту, об'єкта (об'єктів), предмета та методів дослідження.

Отже, саме завдяки зусиллям Р. С. Белкіна загальну теорію науки криміналістики розглядають як систему основних ідей цієї галузі знань, що охоплює максимально повне відображення предмета цієї науки в його зв'язках і опосередкуваннях.

При цьому варто зазначити, що деякі науковці взагалі уникають вживати термін «загальна теорія криміналістики», вважаючи за краще говорити про «загальнотеоретичні або наукознавчі питання», «методологію криміналістики», «теоретичну та практичну криміналістику», які в сукупності дають певне уявлення про теоретичні й методологічні основи криміналістики, її методи та понятійний апарат, загальні теоретичні питання планування й організації розслідування та історичний розвиток криміналістики ². Так, у підручнику «Криміналістика» за редакцією В. Ю. Шепітька перший розділ має назву «Теоретичні засади криміналістики», хоча присвячений він загальній теорії криміналістики, яку в системі науки виокремлено як перший елемент ³.

Зазначене зайвий раз свідчить про те, що станом на сьогодні зарано стверджувати про остаточне розроблення концептуальних засад загальної теорії криміналістики. У цьому плані має рацію С. В. Лаврухін, коли констатує, що «концепцію загальної теорії криміналістики до цього часу ще не розбудовано, оскільки немає єдиного підходу до формування цієї теорії

---

¹ Белкин Р. С. Указ. соч. С. 17.

² Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики: учеб. пособ. Москва: Изд-во ВЮЗИ, 1980. С. 21 ; Криминалистика: учебник/под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. Москва: Высш. шк., 1994. С. 17 ; Криминалистика: учебник/под ред. Н. П. Яблокова. Москва: БЕК, 1995. С. 12—14.

³ Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1/за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. С. 3—13.

(не визначено її еталонних ознак), явно недостатньо досліджені вузлові проблеми об'єктів, природи і предмета науки»¹.

З огляду на зазначене, наукова парадигма загальної теорії криміналістики потребує свого подальшого розроблення та вдосконалення. Спираючись на розуміння етимології слова «загальне»², а також на аналіз сучасних літературних джерел, можна дійти висновку, що ознаками загальної теорії криміналістики є такі:

- 1) загальна теорія — це система основних ідей науки криміналістики, форма наукового знання, що надає цілісне уявлення про закономірності існуючих зв'язків, які досліджує ця галузь знань;
- 2) загальна теорія — це окремий, самостійний розділ системи науки криміналістики, що становить теоретико-методологічну основу цієї науки, охоплює максимально повне відображення її предмета в його зв'язках і опосередкуваннях, це її концепції, категорії, поняття, методи;
- 3) загальна теорія — це сукупність теоретичних положень, що стосуються всіх аспектів (напрямів) пізнавальної діяльності та містять лише найсуттєвіші результати;
- 4) загальна теорія — це складне системне утворення, що містить учення (теорії) різного спрямування, ступеня узагальнення наукових положень і рівня їх розробленості;
- 5) фундаментальні положення, що становлять основу загальної теорії, потребують подальшого розроблення й удосконалення, оскільки сформованість загальної теорії відображає сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики.

У концепції загальної теорії криміналістики найбільш дискусійним питанням є визначення її змісту та структури. Дійсно, попри досить одноманітне розуміння сутності загальної теорії криміналістики як теоретико-методологічної основи цієї галузі знань, що охоплює максимально повне відображення її предмета, категорій, понять, методів, прибічники цієї концепції висловлюють багато в чому протилежні судження щодо її змісту та структури, а також характеру внутрішніх наукових зв'язків між її елементами.

До того ж складність розглядуваної проблеми зумовлює потребу в повторному зверненні до її дослідження, перегляді вченими-криміналістами власних поглядів. Так, Р. С. Белкін, керуючись принципом об'єктивності, тобто відповідності структури загальної теорії науки структурі об'єкта, що пізнається, спочатку виокремлював такі основні елементи загальної теорії криміналістики:

¹ Лаврухин С. В. Система криминалистки//*Государство и право*. 1999. № 8. С. 31.

² Ожегов С. И. Словарь русского языка. Около 57000 слов. Изд. 12-е, стереотип./ под ред. д-ра филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. Москва: Русский язык, 1978. С. 401.

- 1) вступ до загальної теорії криміналістики (наукознавча частина загальної теорії — предмет науки, її завдання, принципи, закони розвитку та місце в системі наукового знання);
- 2) окремі криміналістичні теорії (учення): учення про механізм злочину, теорія криміналістичної ідентифікації, теорія криміналістичної діагностики, криміналістичне вчення про ознаки, учення про закономірності виникнення інформації про злочин та його учасників, про закономірності роботи з доказами, про злочин, вчинення і приховування злочину тощо. При цьому, на думку автора, поряд з розвинутими криміналістичними теоріями, слід виокремлювати менш розроблені та практично ще тільки позначені;
- 3) учення про методи криміналістики — методологія криміналістики у вузькому розумінні цього поняття;
- 4) учення про мову криміналістики — система понять та визначень, які використовуються в криміналістиці;
- 5) криміналістична систематика — принципи розподілу криміналістичних знань за розділами науки (починаючи від системи криміналістики загалом, систем її розділів і завершуючи окремими криміналістичними системами та класифікаціями)¹.

Аналізуючи запропоновану структуру загальної теорії криміналістики, не можна не помітити, що в ній відбувається певне змішування різних за рівнем узагальнення теоретичних побудов, зокрема, учення про методи, про мову; криміналістична систематика має належати до теорій загальнонаукової спрямованості, тоді як учення про ознаки, теорія криміналістичної ідентифікації, теорія криміналістичної діагностики — до окремонанукових учень. Запропонована Р. С. Белкіним концепція не повною мірою відповідає критеріям розмежування загальної та окремих теорій як цілого і частини, на що автор, мабуть, теж звернув увагу, бо в наступних працях він зробив відповідні корективи. В останній, за часом видання, роботі «Курс криміналістики» Р. С. Белкін пропонує більш широкую структуру загальної теорії криміналістики, елементами якої вважає положення:

- 1) у яких формується уявлення про предмет криміналістики, її завдання, цілі та місце в системі наукового знання, поняття і зміст її загальної теорії (перший розділ — вступ до загальної теорії криміналістики);
- 2) які відбивають об'єктивні закономірності механізму злочину в аспекті криміналістики;
- 3) які відображають об'єктивні закономірності виникнення інформації про злочин і злочинця, закономірності збирання, оцінки та використання доказів та є базою для розроблення криміналістичних засобів, методів і рекомендацій щодо використання доказів у практиці боротьби

---

¹ Криминалистика: учебник в 3 т. Т. 1: История, общая и частные теории/под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. Москва: Акад. МВД РФ, 1995. С. 39—41.

зі злочинністю, які зведено в чотири розділи криміналістичного вчення про закономірності:

- а) виникнення інформації про злочин і злочинця;
- б) збирання доказів;
- в) дослідження доказів;
- г) оцінки та використання доказів.

Далі, за концепцією Р. С. Белкіна, слідує система окремих криміналістичних учень: про навички; про спосіб вчинення і приховування злочинів; про механізм слідоутворення; про ознаки; про фіксування доказової інформації; про криміналістичну реєстрацію; про розшук; про версії та планування розслідування; про загальні принципи методики криміналістичних експертних досліджень; про причиновість; про ідентифікацію; про прогнозування та ін. Компонівка структури завершується вченнями про методи і мову, а також про криміналістичну систематику, які складають три самостійних розділи¹.

Зазначена архітектоніка загальної теорії криміналістики, безумовно, становила собою певний крок уперед і відрізнялася від конструкцій, що пропонувалися, як за формою, так і за змістом. Проте, й вона не позбавлена відомих недоліків. *По-перше*, прагнучи не припуститися попередніх помилок, Р. С. Белкін виводить із системи окремих криміналістичних теорій учення про механізм злочину, хоча називає останнє положеннями, «які відбивають об'єктивні закономірності в механізмі злочину в аспекті криміналістики», що, на нашу думку, навряд чи можна визначити більш вдало. Такий підхід, як убачається, суперечить науковій ієрархії теоретичних конструкцій (побудов): ідеї — положення — учення², тобто вчення за станом розробляння наукової проблеми, ступенем узагальнення теоретико-емпіричного матеріалу, обсягом відображуваних знань, роллю в процесі теоретичного пізнання посідають більш високий щабель порівняно з положеннями, а тому не можуть належати до складу останніх, що є алогічним. До того ж сам Р. С. Белкін констатує, що наукове положення є або елементом розвинутої теорії (учення), або її відправним засновком³. Крім того, вживання терміна «положення» замість «учення» стосовно сформованих у науці уявлень про об'єктно-предметну сферу криміналістики не відповідає сучасному рівню напрацювань із цієї проблематики. На наше переконання, доцільніше вживати термін «криміналістичне вчення», розкриваючи сутність об'єкта, предмета, мови, методів цієї науки. *По-друге*, з гносеологічної та етимологічної позиції взагалі вживати словосполучення «учення про закономірності» не зовсім правильно, оскільки вчення (теорія) і є системою знань про певну групу закономірностей об'єктивної дійсності.

¹ Белкін Р. С. Указ. соч. С. 56—60.

² Сичивица О. М. Методы и формы научного познания. Москва: Высш. шк., 1972. С. 74.

³ Белкін Р. С. Указ. соч. С. 60.

У зв'язку з цим доцільніше говорити про «криміналістичну теорію злочину», «криміналістичну теорію пізнання злочину», предметом дослідження яких і виступатимуть закономірності виникнення інформації про злочин і злочинця, а також закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів. Результати пізнання названих закономірностей є базою як для формування і вдосконалення інших окремих теорій певної спрямованості, наприклад, учень про версії і планування, фіксування доказової інформації, слідчі ситуації та ін., так і для розроблення криміналістичних засобів, прийомів і рекомендацій з метою оптимізації процесу виявлення та розслідування конкретного злочину. *По-третє*, не зовсім зрозуміло, про які три самостійні розділи йдеться стосовно вчень про методи, мову та криміналістичну систематику і де ці розділи розташовано в системі криміналістики.

Достатньо близькими до позиції Р. С. Белкіна можна визнати висловлювання М. В. Салтевського щодо цієї проблематики, який найбільш важливіми у криміналістиці вченнями називає:

- 1) учення про закономірності: а) механізму вчинення злочину; б) виникнення інформації та її джерел про злочин і його учасників; в) збирання і використання криміналістичної інформації в доказуванні;
- 2) окремі криміналістичні теорії (учення): про навички; про ознаки та властивості; про спосіб вчинення злочину; про версії та планування (версірування); про механізм слідоутворення; про систематизацію та реєстрацію криміналістичних джерел інформації; про збирання, зберігання, оброблення й автоматизоване використання інформації; про ідентифікацію та групування.

Перелік окремих криміналістичних теорій (учень), підкреслює автор, змінюється з розвитком науки криміналістики — залежно від потреб практики боротьби зі злочинністю. Тому наведений перелік є приблизним ¹.

З. І. Кірсанов запропонував своєрідну структуру загальної теорії криміналістики, у якій окремі криміналістичні теорії диференціюються на два рівні: які є елементами загальної теорії та які вивчаються в різних розділах криміналістики. Першими він вважає вчення про механізм злочину та його відображення; учення про організацію діяльності щодо виявлення, попередження і розкриття злочинів і вчення про загальні методи криміналістики ².

А. В. Іщенко взагалі поділяв теорії на фундаментальні (загальні) та прикладні. Якщо теоретичні побудови, констатує він, впливають на розвиток усієї науки, використовуються в усіх її складових (техніці, тактиці, методиці), то їх можна розглядати як фундаментальні. У разі, якщо результати

¹ Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов: учеб. и практ. пособ. Харьков: Рубикон, 1997. С. 22.

² Кирсанов З. И. Система общей теории криминалистики. Москва: Акад. МВД РФ, 1992. С. 8-10.

дослідження спрямовані на розв'язання обмеженого кола питань, локального завдання, то їх слід розглядати як прикладні. Фундаментальними теоріями є: загальна теорія криміналістики; теорія розвитку криміналістичної науки; учення про принципи криміналістики; учення про методи; учення про предмет; учення про мову; криміналістична теорія причинності; криміналістична теорія про механізм слідоутворення; криміналістична теорія про ознаку; криміналістична теорія організації роботи з доказами; теорія криміналістичної кібернетики та ін.¹

О. Ю. Головін дійшов висновку про те, що найбільш прийнятною структурою загальної теорії криміналістики є така: наукознавчі основи криміналістики; методологічні основи криміналістики; система окремих криміналістичних теорій (учень)².

О. О. Ексархопуло в структурі загальної теорії криміналістики виокремлює три розділи: теоретичні основи криміналістичної науки, криміналістичні теорії злочину, криміналістичні теорії пізнання події злочину в процесі його розкриття, розслідування та попередження³.

В. С. Митричев пропонував у теорії криміналістики виокремлювати дві групи вчень: загальні вчення, тобто такі, які є теоретичним фундаментом науки загалом або її окремих розділів, та окремі вчення, які складають науковий базис існуючих напрямів криміналістичної діяльності⁴.

В. О. Образцов в теорії криміналістики розрізняє дві складові: загальну частину (загальну теорію) і особливу частину (сукупність окремих учень і теорій). На його думку, загальна теорія криміналістики розв'язує завдання щодо надання уявлення про основні положення й ознаки пошуково-пізнавальної діяльності в кримінальному процесі та її закономірності⁵. За конструкцією О. О. Ейсмана, загальна теорія криміналістики являє собою вчення про методи розкриття злочинів і доказування⁶.

О. М. Коршунова і К. Б. Серова вважають, що в структурі загальної теорії криміналістики доцільно виокремлювати три підрозділи: 1) наукознавчі

¹ Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень: автореф. ... дис. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ: Акад. внут. справ України, 1996. С. 15.

² Головін А. Ю. Указ. соч. С. 77.

³ Ексархопуло А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Санкт-Петербург: СПбГУ, 1993. С. 20; Криминалистика: учебник/под ред. Т. А. Седовой, А. А. Ексархопуло. Санкт-Петербург: Изд-во ЛГУ, 1995. С. 18.

⁴ Митричев В. С. Теория советской криминалистика (дискуссионная постановка вопроса о так называемых криминалистических учениях): реф. науч. сообщ. на X Криминалистических чтениях. Москва: ВНИИСЭ, 1976. С. 8—20.

⁵ Образцов В. А. Криминалистика: цикл лекций. Москва: Юрикон, 1994. С. 22; Его же. Криминалистика. Курс лекций. Москва: Право и Закон, 1996. С. 11.

⁶ Селиванов Н. А., Танасевич В. Г., Эйсман А. А., Якубович Н. А. Советская криминалистика. Теоретические проблемы. Москва: Юрлит, 1978. С. 27.

основи; 2) криміналістичну теорію злочину, яка базується на достатньо добре розроблених окремих криміналістичних ученнях, спрямованих на пізнання складових події злочину як об'єктивної реальності: учення про спосіб злочину, про криміналістичну віктимологію, про криміналістичну класифікацію злочинів, про злочинця, про місце і час вчинення злочину, про мотиви і цілі злочинної поведінки та ін. При цьому, оскільки криміналістика ставить перед собою завдання вивчити закономірності події злочину як єдиного цілого, то її слід розробляти як єдину теорію злочину, що містить усі окремі криміналістичні учення про складові елементи події злочину у їх взаємозв'язку. В іншому разі не буде досягнуто мети вивчення закономірностей події злочину як єдиного цілого; 3) криміналістичну теорію пізнання злочину, основу якої становлять такі окремі криміналістичні учення, як теорія криміналістичної ідентифікації, учення про версії, про організацію та планування розслідування, про взаємодію, та ін.¹

На думку В. Г. Лукашевича, посилення інтеграційних процесів у науці призводить до формування в межах криміналістики окремих інтеграційних теорій на кшталт «теорії прийняття криміналістичного рішення», «теорії кримінальної (злочинної) та криміналістичної діяльності», «теорії виникнення інформації про злочин та його учасників», «криміналістичної теорії спілкування» та ін.²

І. М. Лузгін запропонував власну класифікацію теоретичних конструкцій (узагальнень) у криміналістиці, поділивши їх за такими критеріями: 1) залежно від рівня знань і стану розроблення питання (теорії, учення, наукові положення й окремі ідеї); 2) щодо структури науки (теоретичні узагальнення загальних питань науки і теоретичні узагальнення з методики викладання криміналістики); 3) щодо стикових питань у криміналістиці (методологічні проблеми криміналістики, проблемні питання використання в криміналістиці даних психології, логіки тощо)³. Погоджуючись із окремими зауваженнями, які лунали на адресу І. М. Лузгіна щодо запропонованої ним концепції і, передусім, щодо наявності розбіжностей у розумінні понять «теорія» і «учення», які вживають у наукових криміналістичних дослідженнях⁴, утім вважаємо, що заслугою І. М. Лузгіна слід визнати його

---

¹ Аммосов С. Н. и др. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 1: Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика/под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт-Петербург: Юр. центр «Пресс», 2004. С. 39, 40.

² Лукашевич В. Г. Интеграция современного научного знания и тенденции построения частных криминалистических теорий//*Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами*: сб. науч. тр. Киев, 1992. С. 6—17.

³ Лузгин И. М. Расследование как процесс познания: учеб. пособ. Москва: Изд-во ВШ МВД СССР, 1969. С. 65, 66.

⁴ Белкин Р. С. Указ. соч. С. 61, 62.

намагання показати наявність ієрархії наукових конструкцій у криміналістиці, наявності між ними ознак субординації та підпорядкування.

Наведені позиції, безумовно, далеко не всі з-поміж тих, які висловлено в криміналістичній літературі щодо структури загальної теорії криміналістики, свідчать про те, що ця проблема залишається однією з найбільш дискусійних наукознавчих проблем. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне висловити окремі судження, які необхідно враховувати, систематизуючи криміналістичні знання. *По-перше*, загальну теорію криміналістики можна розглядати як систему різного рівня узагальнення та спрямованості окремих криміналістичних учень, які в сукупності утворюють теоретико-методологічну базу цієї науки. *По-друге*, диференціація теоретичних побудов на загальні й окремі зумовлена передусім ступенем загальності відображуваних ними елементів об'єкта пізнання, яким виступає або сама криміналістична наука, або подія злочину, або діяльність із розслідування злочинів. *По-третє*, теорія тільки тоді може претендувати на значення загальної, якщо вона поширюється на весь предмет науки, відображує його загалом, а не один з його елементів. Тоді як окремі криміналістичні вчення досліджують тільки певне коло закономірностей об'єктивної дійсності з-поміж тих, які вивчає криміналістика загалом. Генетично вони можуть передувати загальній, а можуть, навпаки, породжуватися останньою ¹. Як зазначає О. О. Ексархопуло, у кожній окремій криміналістичній теорії (ученні) розкрито закономірні зв'язки не всіх «абстрактних» об'єктів ідеалізованої моделі, а лише деяких із них, що, власне, і дозволяє говорити про їх різноманітність. У системі ж криміналістичних теорій відображено предмет криміналістики загалом — і тим більш адекватно, чим більше розвинута ця система ². *По-четверте*, сама загальна теорія як розділ криміналістичної науки являє собою системне утворення, що містить як учення (теорії) загальнонаукового рівня, так і вчення (теорії) окремого наукового рівня. Аналіз характеру й особливостей існуючих інтетеоретичних зв'язків дає змогу дійти висновку про те, що між теоріями загальнонаукового рівня виявляється здебільшого взаємозв'язок по горизонталі, тоді як для системи окремих наукових теорій (учень) більш специфічним є вертикальний взаємозв'язок: теорія криміналістичної ідентифікації — теорія трасологічної ідентифікації — теорія дактилоскопічної ідентифікації. При цьому підпорядкованість цілого і частин, існуючи між предметом загальної теорії криміналістики й окремими криміналістичними теоріями, і є тим критерієм, який дає змогу вважати конкретну теоретичну побудову складовою теорії певного рівня.

З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне в структурі загальної теорії криміналістики виокремлювати три рівні окремих учень: 1) криміналістич-

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 2: Частные криминалистические теории. Москва: Юристъ, 1997. С. 19.

² Эксархопуло А. А. Указ соч. С. 12.

ні вчення (теорії) наукознавчого спрямування, що охоплюють наукознавчі проблеми про об'єкт, предмет, методи, сферу дослідження, систему, природу, понятійний апарат і категорії криміналістики (мову криміналістики), її міжнаукові зв'язки і місце в системі наукових знань, історію розвитку та сучасний стан; 2) криміналістичні вчення (теорії) загальнонаукового рівня, які охоплюють закономірності, що розповсюджуються на весь предмет дослідження, належать до нього загалом; 3) криміналістичні вчення (теорії) окремонаукового рівня, які стосуються дослідження закономірностей, що належать до окремих складових предмета криміналістики, розкривають його сутність і специфіку.

Водночас змістовному наповненню запропонованих блоків структури загальної теорії криміналістики суттєво перешкоджають досить різноманітні, часом вельми суперечливі погляди науковців щодо розуміння сутності елементів зазначеної архітекτονіки — і передусім об'єкта, предмета, методів, системи та природи цієї галузі знань. Зокрема, відсутність сталої точки зору на предмет криміналістики, єдиної наукової концепції щодо цієї проблеми не сприяють формуванню її загальної теорії. Гальмівним чинником формування загальної теорії криміналістики слід визнати й відсутність єдиного підходу до розроблення її системи, погляди на яку неодноразово змінювалися під впливом різноманітних об'єктивних і суб'єктивних чинників. Негативно позначаються на розв'язанні зазначених питань також неоднозначні підходи до формування й реалізації окремих криміналістичних учень (теорій), формулювання критеріїв та умов, за яких відбувається трансформація певних теоретичних побудов в окремі криміналістичні вчення.

Висновки. Загальна теорія криміналістики як система основних ідей цієї галузі знань, що охоплює максимально повне відображення предмета науки, її концепцій, категорій, понять, методів у певних зв'язках і опосередкуваннях, постійно розвивається. Фундаментальні положення, що становлять основу загальної теорії, оновлюються та вдосконалюються. Сформованість загальної теорії відображає сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики.

Складовою загальної теорії криміналістики, її стрижнем є окремі криміналістичні вчення (теорії), які передують їй або, навпаки, породжуються нею і досліджують тільки певне коло закономірностей об'єктивної дійсності з-поміж тих, які вивчає криміналістика загалом. Система окремих криміналістичних учень (теорій) загалом становить зміст загальної теорії криміналістики. Кожне окреме криміналістичне вчення (теорія) повинно мати власний об'єкт, предмет та методи дослідження, розкривати зміст і характер відносин з іншими вченнями (теоріями), визначати мету, завдання, функції та місце в системі криміналістики, формуватися на певній науковій гіпотезі, мати необхідне емпіричне підґрунтя, а також відповідний ступінь консолідації, що зумовлює можливість виокремлення певних

закономірностей, які доповнюють, уточнюють предмет науки криміналістики загалом. Лише за умов дотримання цих вимог певні теоретичні конструкції набуватимуть статусу окремого криміналістичного вчення (теорії).

У структурі загальної теорії криміналістики доцільно виокремлювати три рівні окремих учень: 1) криміналістичні вчення (теорії) наукознавчого спрямування, що охоплюють наукознавчі проблеми про об'єкт, предмет, методи, сферу дослідження, систему, природу, понятійний апарат і категорії криміналістики (мову криміналістики), її міждисциплінарні зв'язки та місце в системі наукових знань, історію розвитку й сучасний стан; 2) криміналістичні вчення (теорії) загальнонаукового рівня, які охоплюють закономірності, що розповсюджуються на весь предмет дослідження, належать до нього загалом; 3) криміналістичні вчення (теорії) окремонаукового рівня, які стосуються дослідження закономірностей, що належать до окремих складових предмета криміналістики, розкривають його сутність і специфіку.

Розв'язання цих та інших проблем є необхідною умовою успішного розроблення концептуальних підходів до формування загальної теорії криміналістики як системи засадничих положень здійснення наукового пошуку в цій царині знань.

Reference

- Belkin, R. C. (1987). *Kriminalistika: problema, tendencii, perspektivy*. Obshchaia i chastnye teorii. Moscow: Iurid. lit. [in Russian].
- Belkin, R. C. (1997). *Kurs kriminalistiki: v 3 t. T. 1: Obshchaia teoriia kriminalistiki*. Moscow: Iurist [in Russian].
- Belkin, R. C. (1997). *Kurs kriminalistiki: v 3 t. T.2: Chastnye kriminalisticheskie teorii*. Moscow: Iurist [in Russian].
- Belkin, R. C., Vinberg, A. I. (1973). *Kriminalistika. Obshcheteoreticheskie problemy*. Moscow: Iurid. lit [in Russian].
- Eisman, A. A. (1978). *Predmet kriminalistiki. Sov. kriminalistika. Teoreticheskie problemy*. Moscow: Iurid. lit. [in Russian].
- Eksarkhopulo, A. A. (1993). *Kriminalisticheskaia teoriia: formirovanie i perspektivy razvitiia v usloviakh NTR*: (Abstract of the dissertation d-ra iurid. nauk: spets. 12.00.09). Sant-Peterburg. gos. un-t. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Golovin, A. Iu. (2002). *Kriminalisticheskaia sistematika*. Moscow: LeksEst [in Russian].
- Gorskii, D. P. (1966). *Nauchnaia teoriia i sposoby ee obobshcheniia. Voprosy filosofii*. № 8 [in Russian].
- Honcharenko, V. H. (2003). *Metodolohichni problemy vchennia pro predmet kryminalistyky. Aktualni problemy kryminalistyky: materialy mizhnar. nauk.-prkt. konf. (Kharkiv, 25—26 veres. 2003 r.)*. Kharkiv, Hryf [in Ukrainian].
- Iablokov, N. P., Golovin, A. Iu. (2005). *Kriminalistika: priroda i sistema*. Moscow: Iurist [in Russian].
- Ishchenko, A. V. (1996). *Metodolohichni ta orhanizatsiini problemy rozvytku kryminalistychnykh naukovykh doslidzhen*. (Abstract of the dissertation doctora yuryd. nauk: spets. 12.00.09.) Akad. vnut. sprav Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
- Kirsanov, Z. I. (1992). *Sistema obshchei teorii kriminalistiki*. Moscow: Akad. MVD RF [in Russian].

- Kriminalistika*: uchebnik v 3 t. (1995) T.1: Istoriia, obshchaia i chastnye teorii (eds. by R. S. Belkina, V. G. Kolomatskogo, I. M. Luzgina). Moscow: Akad. MVD RF [in Russian].
- Kriminalistika*: uchebnik (1994). (eds. by I. F. Gerasimova, L. Ia. Drapkina). Moscow: Vyssh. shk. [in Russian].
- Kriminalistika*: uchebnik (1995). (ed. by N. P. Iablokova). Moscow: BEK [in Russian].
- Kriminalistika*: uchebnik (1995). (eds. by T. A. Sedovoi, A. A. Eksarkhopulo). Sant-Peterburg: Izd-vo LGU [in Russian].
- Kriminalistika*: pidruch.: u 2 t. T. 1. (2019). (ed. by V. Iu. Shepitka). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Kurs kriminalistiki*: v 3 t. T. 1. (2004) Obshcheteoreticheskie problemy. Kriminalisticheskaia tekhnika. Kriminalisticheskaia taktika (eds. by O. N. Korshunovoi i A. A. Stepanova). Sankt-Peterburg: Izd-vo «Iuridicheskii tsentr «Press» [in Russian].
- Lavrukhin, S. V. (1999). Sistema kriminalistiki. *Gosudarstvo i pravo*. 1999. № 8. [in Russian].
- Lukashevich, V. G. (1992). Integratsiia sovremennogo nauchnogo znaniia i tendentsii postroeniia chastnykh kriminalisticheskikh teorii. *Teoreticheskie i prakticheskie problemy obespecheniia raskrytiia i rassledovaniia prestuplenii kriminalisticheskimi metodami i sredstvami*: sb. nauch. tr. Kiev [in Russian].
- Luzgin, I. M. (1969). *Rassledovanie kak protsess poznaniia*: uchebnoe posobie. Moscow: Izd-vo VSh MVD SSSR [in Russian].
- Matusovskii, G. A. (1980). *Kriminalistika v sisteme iuridicheskikh nauk i ee mezhnauchnye sviazi*. Avtoref. dis. d-ra iur. nauk. Moscow [in Russian].
- Mitrichev, S. P. (1956). K voprosu o nauchnykh osnovakh sovetskoi kriminalistiki. *Sov. kriminalistika na sluzhbe sledstviia*. Moscow. Vyp. 7 [in Russian].
- Mitrichev, V. S. (1976). *Teoriia sovetskoi kriminalistiki (diskussionnaia postanovka voprosa o tak nazyvaemykh kriminalisticheskikh ucheniakh)*. Referat nauchnogo soobshcheniia na X kriminalisticheskikh chteniakh. Moscow: VNIISE [in Russian].
- Obraztcov, V. A. (1994). *Kriminalistika*: tsikl lekcii. Moscow: Iurikon [in Russian].
- Obraztcov, V. A. (1996). *Kriminalistika*. Kurs lekcii. Moscow: Pravo i Zakon [in Russian].
- Ozhegov, S. I. (1978). *Slovar russkogo iazyka*. Okolo 57000 slov. Izd. 12-e, stereotip. (ed. by d-ra filolog. nauk, prof. N. Iu. Shvedovoi). Moscow, «Russkii iazyk» [in Russian].
- Panteleev, I. F. (1980). *Teoreticheskie problemy sovetskoi kriminalistiki*: uchebnoe posobie. Moscow: Izd-vo VluZI [in Russian].
- Potapov, S. M. (1946). *Vvedenie v kriminalistiku*. Moscow [in Russian].
- Saltevskaia, M. V. (1997). *Kriminalistika. V sovremennom izlozhenii iuristov*: uchebnoe i prakticheskoe posobie. Kharkiv: Rubikon [in Russian].
- Saltevskaia, M. V. (1999). *Kryminalistyka*: pidruch.: u 2 ch. Ch. 1. Kharkiv: Osnova: Firma «Konsum» [in Ukrainian].
- Saltevskaia, M. V. (2005). *Kryminalistyka (u suchasnomu vyhliadi)*: pidruch. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
- Shaver, B. M. (1938). Predmet i metod sovetskoi kriminalistiki. *Sotsialisticheskaia zakonnost*. [in Russian].
- Sichivitsa, O. M. (1972). *Metody i formy nauchnogo poznaniia*. Moscow: Vysshiaia shkola [in Russian].

- Sovetskaia kriminalistika*. (1978). *Teoreticheskie problemy* (eds. By Selivanov N. A., Tanasevich V. G., Eisman A. A., Iakubovich N. A.). Moscow: Iurid. lit. [in Russian].
- Vinberg, A. I. (1947). *Problemy kriminalistiki*. *Materialy nauchnogo soveshchaniia po kriminalistike pri Vsesoiuznom institute iuridicheskikh nauk*. Moscow [in Russian].

В. А. Журавель

**ОБЩАЯ ТЕОРИЯ КРИМИНАЛИСТИКИ:
ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ И ПОНИМАНИЮ**

Рассмотрен генезис и современное состояние научных подходов к формированию и пониманию общей теории криминалистики. Отмечено, что общая теория криминалистики в своём развитии прошла сложный и длительный путь, где можно выделить такие этапы: 1) накопление необходимого научного потенциала науки криминалистики; 2) появление научных взглядов относительно необходимости создания общей теории криминалистики; 3) становление и развитие научных представлений об общей теории криминалистики, её структуре, функциях, месте в системе криминалистической науки.

Подчёркнуто, что общая теория криминалистики как система основных идей этой отрасли знаний, охватывающая максимально полное отображение предмета науки, её концепций, категорий, понятий, методов в определённых связях, постоянно развивается. Фундаментальные положения, составляющие основу общей теории, обновляются и совершенствуются. Степень формирования общей теории отражает современный уровень развития самой науки криминалистики.

Составной частью общей теории криминалистики, её стержнем выступают криминалистические учения (теории), которые предшествуют ей либо, наоборот, порождены ею, и исследуют только определённый круг закономерностей объективной действительности, изучаемых криминалистикой в целом. Общую теорию криминалистики можно рассматривать как систему разного уровня обобщения и направленности криминалистических учений, составляющих в совокупности теоретико-методологическую базу этой науки. Система криминалистических учений (теорий) и составляет содержание общей теории криминалистики.

Учитывая результаты проведённого анализа научных подходов, предложено в структуре общей теории выделять три уровня учений: 1) криминалистические учения (теории) науковедческого направления, охватывающие науковедческие проблемы об объекте, предмете, методах, сфере исследования, системе, природе, понятийном аппарате и категориях криминалистики (языке криминалистики), её межнаучных связях и месте в системе научных знаний, истории развития и современном состоянии; 2) криминалистические учения (теории) общенаучного уровня, охватывающие закономерности, распространяющиеся на весь предмет исследо-

вания, входящие в него в целом; 3) криминалистические учения (теории) частногонаучного уровня, касающиеся исследования закономерностей, относящихся к отдельным сторонам предмета криминалистики, раскрывающих его сущность и специфику. Дифференциация криминалистических учений (теорий) на различные уровни обусловлена прежде всего степенью общности отражаемых ими элементов объекта познания, которым выступает либо сама наука криминалистика, либо событие преступления, либо деятельность по расследованию преступления.

Ключевые слова: общая теория криминалистики, понятие и признаки общей теории криминалистики, структура и содержание общей теории криминалистики, частные криминалистические учения (теории).

V. Zhuravel

GENERAL THEORY OF CRIMINALISTICS: APPROACHES TO DEVELOPMENT AND UNDERSTANDING

The genesis and current state of scientific approaches to the formation and understanding of criminalistics general theory are outlined. It is noted that the general theory of criminalistics in its development has taken a hard and long way, where we can distinguish the following stages: 1) accumulation of the needed scientific potential in criminalistics; 2) emergence of scientific views as to the need to create a criminalistics general theory; 3) formation and development of scientific ideas on the general theory of criminalistics, its structure, functions, place in the system of criminalistics.

It is emphasized that the general theory of criminalistics, as a system of basic ideas of this branch of knowledge, covering the most complete reflection of the matter of science, its concepts, categories, definitions, methods in certain connections, is constantly developing. The fundamental provisions, which make up the basis of the general theory are being updated and improved. The degree of the general theory formation reflects the current level of the development of criminalistics science itself.

An integral part of the criminalistics general theory, its core are criminalistics doctrines (theories) that precede it or, conversely, are caused by it, and study only a certain range of objective reality patterns which are studied by criminalistics in general. The general theory of criminalistics could be considered as a system of different levels of generalization and direction of criminalistics' doctrines, which collectively constitute the theoretical-methodological basis of that science. The system of criminalistics' doctrines (theories) constitutes the content of the criminalistics general theory.

Taking into account the results of the conducted analysis on scientific approaches, it is suggested to distinguish three levels of doctrines in the structure of general theory: 1) criminalistics' teachings (theories) of scientific-study nature, covering scientific-study issues on an object, subject, methods, area of research, system, nature, conceptual apparatus and categories of criminalistics (the criminalistics language), its inter-scientific relations and place in the

system of scientific knowledge, history of development and current state; 2) criminalistics teachings (theories) of general scientific nature, which embrace studying the patterns which apply to the entire subject under study, included in it as a whole; 3) criminalistics teachings (theories) of the specific scientific nature, concerning the study of patterns relating to certain aspects of the criminalistics subject, revealing its essence and specificity. The differentiation of criminalistics teachings (theories) into different levels is conditioned primarily by the degree of community of the reflected by them elements of the cognition object, which is introduced by criminalistics itself, or the event of a crime, or crime investigation activities.

Keywords: general theory of criminalistics, definitions and features of criminalistics general theory, structure and content of criminalistics general theory, individual criminalistics' teachings (theories).

Надійшла до редколегії 30.06.2020

Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: підходи до формування та розуміння//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 7—24. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.01>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.02>

УДК 343.98

В. М. Шевчук,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8058-3071>,
e-mail: Shevchuk_viktor@ukr.net

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ІННОВАЦІЙ: ПОНЯТТЯ, ВЛАСТИВОСТІ ТА СУТТЄВІ ОЗНАКИ

Статтю присвячено актуальним проблемам дослідження поняття криміналістичних інновацій, їх суттєвих ознак і властивостей, теоретичних проблем їх розроблення та практики впровадження у правозастосовну діяльність. Проаналізовано наукові підходи до розуміння криміналістичних інновацій, запропоновано його визначення, виокремлено суттєві ознаки та властивості, проаналізовано його співвідношення з поняттям інноваційного криміналістичного продукту. Розглянуто основні властивості криміналістичних інновацій: інноваційність (новизну), упредметненість, суб'єктність, цілеспрямованість, затребуваність, практичну застосовність, ефективність. Обґрунтовано, що під криміналістичною інновацією слід розуміти розроблені, впроваджені та застосовані на практиці новітні техніко-, тактико-, методико-криміналістичні засоби, що є результатом науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок, утілених у вигляді нового продукту (продукції), технології, послуги, рішення, які кваліфіковані спеціальні суб'єкти застосовують у практичній діяльності та які спрямовані на ефективне розв'язання криміналістичних завдань та забезпечення оптимізації, підвищення якості й результативності правозастосовної практики.

Відзначено, що у сучасних реаліях важливим напрямом удосконалення понятійного апарату криміналістичної інноватики є уточнення й уніфікація термінів. Основними категоріями досліджуваної теорії є поняття «інноваційний криміналістичний продукт» та «криміналістична інновація». Аналіз сутності цих понять дає підстави стверджувати, що інноваційний криміналістичний продукт і криміналістична інновація є окремими різновидами засобів криміналістичної інноватики. Методологічним підґрунтям розроблення і впровадження криміналістичних інновацій у правозастосування є діяльнісний, системно-структурний і технологічний підходи, використання яких є перспективним для формування окремої криміналістичної теорії — криміналістичної інноватики. Обґрунтовано, що комплексний підхід у розробленні та формуванні основних понять криміналістичної

інноватики є методологічним фундаментом для подальших досліджень цієї проблематики. Зазначено, що в реаліях сьогодення перед криміналістикою та кожним з її розділів постають важливі проблеми, спрямовані на вивчення та врахування сучасних інноваційних досягнень науки та техніки, які ефективно можна застосовувати у протидії злочинності, успішно забезпечуючи криміналістичними інноваціями нагальні потреби практики. Обґрунтовано нові наукові підходи та пропозиції щодо розв'язання досліджуваних дискусійних проблем, визначено перспективні напрями досліджень у цій царині знань.

Ключові слова: криміналістична інновація, поняття, ознаки та властивості криміналістичних інновацій, інноваційний криміналістичний продукт, інноваційні напрями розвитку криміналістики, інновації у криміналістиці.

Постановка наукової проблеми. Історія виникнення та розвитку науки свідчить про те, що криміналістика завжди розвивалася за інноваційним сценарієм, вона була і є інноваційною наукою, їй притаманний інноваційний характер ¹. Криміналістика завжди була тісно пов'язана із практикою і, як прикладна наука, завжди позиціонувала себе як апробований на практиці продукт, призначений для розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, з'ясування істинних обставин кримінального провадження й ефективної протидії злочинності. Вбачається, що поступальний розвиток криміналістики являє собою інноваційну діяльність щодо створення різного роду інноваційних продуктів ². Інноваційний шлях розвитку криміналістики обумовлений, передусім, новітніми науковими розробками, запровадженням інформаційних технологій, науково-технічних засобів нового покоління, комп'ютеризацією й автоматизацією процесу розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. До того ж, необхідність вибору криміналістичною наукою інноваційного шляху розвитку спричинено й зумовлено низкою об'єктивних причин, які пов'язані з нагальними потребами практики та спрямовані на пошук адекватних інноваційних засобів, прийомів і методів протидії сучасним викликам злочинності ³. Тому створення та впровадження

¹ Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки//*Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці*: матеріали Міжнар. «круглого столу» (Харків, 12.12.2019). Харків, 2019. С. 147—150.

² Жижина М. В. Инновационный путь развития криминалистики на современном этапе//*Вестник криминалистики*/отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва: Юрист, 2012. Вып. 1 (41). С. 20.

³ Шевчук В. М. Інноваційні напрями розвитку криміналістики//*Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці*: матеріали Міжнар. «круглого столу» (Харків, 12.12.2019); НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2019. С. 142—147; Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Інновації в діяльності органів

інноваційних криміналістичних продуктів завжди було і залишається сьогодні одним з пріоритетних завдань криміналістики.

Водночас у криміналістичній доктрині нині існує ціла низка дискусійних проблем щодо дослідження інновацій у криміналістиці та проблем їх впровадження у практику слідчої, судової та експертної діяльності. Так, окремого поглибленого вивчення, критичного аналізу й подальших наукових розробок потребують проблеми: дослідження теоретичних засад інновацій у криміналістиці, визначення їх місця та ролі у системі криміналістичних знань; розроблення поняття й ознак криміналістичних інновацій; визначення критеріїв належності конкретних нововведень до криміналістичних інновацій; виокремлення та дослідження видів криміналістичних інновацій, їх характеристика; проблеми й напрями створення інноваційних криміналістичних продуктів і технологій; дослідження й аналіз впровадження криміналістичних інновацій у практичну діяльність протидії злочинності; ефективність і практична цінність запропонованих інновацій у криміналістиці; визначення та дослідження перспективних напрямів інноваційного розвитку криміналістики.

У зв'язку з цим критичного наукового переосмислення, а в окремих випадках — певного перегляду, потребує ціла низка наукознавчих проблем криміналістики, які пов'язані з дослідженням інноваційних засад криміналістичної науки й практики розроблення та впровадження криміналістичних інновацій у діяльність органів правопорядку з метою підвищення ефективності їхньої роботи. Тому в реаліях сьогодення перед криміналістикою та кожним з її розділів постають важливі проблеми, спрямовані на вивчення та врахування сучасних інноваційних досягнень науки й техніки, які ефективно можна застосовувати у протидії злочинності й успішно забезпечувати інноваційними криміналістичними продуктами нагальні потреби слідчої, судової та експертної практики.

У цьому плані особливого значення набуває дослідження поняття й ознак основних категорій криміналістичної інноватики (таких, як інноваційний криміналістичний продукт і криміналістична інновація) і зумовлює потребу у розробленні та формулюванні цих понять, їх формулювання, виокремлення їх властивостей і суттєвих ознак. Тому успішне розв'язання практичних завдань криміналістичної інноватики передбачає розроблення та формування категоріально-понятійного апарату цієї наукової концепції, врахування методологічних засад цього процесу та перспективи їх розроблення, впровадження й застосування у правозастосовній діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям цього дослідження є праці відомих учених-криміналістів, які розглядали інноваційні напрями розвитку криміналістики та розробляли окремі її дискусійні

кримінальної юстиції//*Криміналістика и судебная экспертиза: межведом. науч.-метод. сб.* Киев, 2014. Вып. 59. С. 3—12.

питання, пов'язані з аналізом сучасних стану і тенденцій формування концепції інновацій у криміналістиці та перспективних напрямів таких досліджень: Т. В. Авер'янової, Г. К. Авдєєвої, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, Н. І. Долженко, М. В. Жижиної, В. А. Журавля, В. О. Коновалової, І. І. Когутича, М. В. Салтєвського, Р. Л. Степанюка, Н. Б. Нечаєвої, В. В. Тищенко, Ю. В. Черноуса, Б. В. Щура, В. Ю. Шепітька та ін.¹ Проте, лише в окремих роботах науковців розглянуто питання визначення поняття інновацій у криміналістиці та проблеми їх застосування у правозастосовній практиці (Г. К. Авдєєвої, В. А. Журавля, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька та ін.)², що зумовлює необхідність спеціальних досліджень означеної проблематики.

Водночас сьогодні недостатньо дослідженими залишається ціла низка питань, які є визначальними у розроблянні проблем криміналістичної інноватики як нового наукового напрямку у криміналістиці, зокрема — проблема розроблення і формування поняття криміналістичної інновації, її властивостей та суттєвих ознак. Крім того, простежуються тенденції відставання теоретичних розробок від практики застосування криміналістичних інновацій

¹ Див., наприклад: Аверьянова Т. В. Инновации в криминалистике и судебной экспертизе//*Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы борьбы с преступностью*: материалы Всерос. науч.-практ. конф. Орловский юр. ин-т МВД России им. В. В. Лукьянова. 2015. С. 11—16 ; Долженко Н. И, Таряник Д. К. Инновации в криминалистическом обеспечении раскрытия и расследования преступлений: некоторые проблемы внедрения и пути их решения//*Научный альманах*. 2017. № 5—1. С. 274 ; Жижина М. В. Инновации в криминалистике и судебной экспертизе//*Судебная экспертиза: российский и международный опыт*: сб. Междунар. науч.-практ. конф. (23—24.05.2012). Волгоград: Изд-во ВА МВД России, 2012. С. 22—27 ; Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції: моногр./ред.: В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель. Харків, 2017. С. 15 ; Нечаева Н. Б. Инновации в криминалистике//*Ленинградский юридический журнал*. 2013. № 2 (32). С. 158 ; Shevchuk V. Criminalistic innovation: modern problems of formation and prospects for research//*Perspectives of world science and education: abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference*. CPN Publishing Group (April 22—24, 2020). Osaka, Japan. 2020. P. 158—168 ; Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Инновации в криминалистике и их использование в деятельности органов досудебного следствия//*Щорічник українського права*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2012. № 4. С. 527 ; та ін.

² Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства//*Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр./редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2011. Вип. 21. С. 45 ; Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Інновації в діяльності органів кримінальної юстиції//*Криміналістика і судєбна експертиза*: межвед. науч.-метод. сб. Киев, 2014. Вып. 59. С. 4 ; Шевчук В. М. Інновації у криміналістичній техніці: сучасні можливості та проблеми застосування//*Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». Одеса: ВД «Гельветика». 2020. № 43. С. 146—151 ; та ін.

у правозастосовній діяльності. Дотепер залишаються не дослідженими поняття криміналістичної інновації, її ознак, властивостей, що потребують нагального розв'язання і проведення відповідних наукових розробок. Ці та інші обставини зумовлюють необхідність комплексного підходу до дослідження зазначеної проблематики та вимагають подальших наукових розробок у цій царині знань.

Метою статті є дослідження проблем сутності й поняття криміналістичних інновацій, їхніх ознак, властивостей, теоретико-методологічних проблем розроблення та практики їх впровадження і застосування у правозастосовній діяльності. Поставлено за мету проаналізувати наукові підходи до розуміння криміналістичної інновації, сформулювати її визначення, виокремити її суттєві ознаки та властивості, проаналізувати співвідношення понять «інноваційний криміналістичний продукт» та «криміналістична інновація».

Викладення основного матеріалу дослідження. Побудова будь-якої наукової концепції передбачає формулювання поняття досліджуваної категорії. Це аксіоматичне твердження стосується й інновацій у криміналістиці, визначення поняття якої має не лише теоретичне, а й практичне значення. Водночас приступаючи до формулювання поняття «криміналістична інновація», необхідно враховувати, що сьогодні в теорії криміналістики поняття цієї категорії є одним з найбільш дискусійних, недостатньо розроблених, що не може не позначатися на остаточних результатах та дослідженні концепції інновацій у криміналістиці.

Передусім слід зауважити, що у криміналістиці по-різному визначено поняття «інноваційний криміналістичний продукт», «інноваційні криміналістичні засоби», «інноваційні криміналістичні технології», «інноваційні засоби розслідування та профілактики злочинів», «інновації криміналістичної техніки, тактики, методики», «інноваційні засоби судового розгляду». Нерідко їх пов'язують з різноманітними інноваційними технологіями, зокрема: «біометричні», «генотипоскопічні», «поліграфологічні», «одорологічні», «фоноскопичні», «голографічні» інноваційні технології та ін.

Вочевидь, зазначене вище досить переконливо свідчить про спірність і неоднозначність наукових підходів до визначення цієї криміналістичної категорії. Відсутність єдиного погляду на визначення згаданого поняття спричиняє термінологічну плутанину, яка негативно впливає як на їх дослідження, так і на практику їх застосування. На нашу думку, така термінологічна розбіжність до певної міри є виправданою і пов'язана з етапом формування концепції інновацій, становленням цієї категорії криміналістики.

Водночас ми підтримуємо позицію, згідно з якою таку інновацію необхідно називати криміналістичною, тим самим підкреслюючи її спрямованість на розв'язання завдань криміналістики, призначення та можливість індивідуальної адаптації до предмета, об'єктів, функцій та напрямів усіх

складових криміналістики, а також їх створення, впровадження та застосування у різних видах практичної діяльності органів правопорядку. Тому, на наше переконання, найбільш вдалим, оптимальним для позначення процесу створення, розповсюдження та впровадження нових криміналістичних продуктів у правозастосовну практику, метою використання яких є оптимізація розслідування кримінальних правопорушень, їх судового розгляду, підвищення ефективності й результативності слідчої, судової та експертної діяльності, слід визнати усталений термін «криміналістична інновація»¹. Такий підхід до формування термінів у криміналістиці є досить поширеним — це стосується так званих похідних понять², і для прикладу можна навести лише деякі найменування криміналістичних понять, які виправдано часом, наукою та практикою: «криміналістична рекомендація»³, «криміналістична операція»⁴, «криміналістична технологія»⁵, «криміналістична версія»⁶, «криміналістична інформація»⁷, «криміналістичний прийом»⁸ та ін.

У теорії криміналістики і практиці розслідування та судового розгляду злочинів питання щодо поняття криміналістичної інновації та її ознак залишається дискусійним. Попри це, є очевидним, що більшість науковців (Т. В. Авер'янова, Г. К. Авдєєва, М. В. Жижина, В. А. Журавель, Н. Б. Нечаєва, В. Ю. Шепітько та ін.) висловили таку думку: під інноваціями у криміналістиці слід розуміти розроблені та впроваджені в практику нові сучасні методи, прийоми, технології, технічні засоби, прилади, апаратуру, інструменти, метою яких є оптимізація розслідування злочинів та їх судового розгляду, підвищення якості й ефективності правозастосовної діяльності та зменшення помилок⁹, що абсолютно справедливо. Водночас

¹ Shevchuk V. Innovations in criminalistic and practice of their implementation in law enforcement activity//*Modern science: problems and innovations*. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish (May 3—5, 2020). Stockholm, Sweden. 2020. P. 903—913.

² Панов М. І. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки//*Право України*. 2014. № 1. С. 50—60.

³ Белкин Р. С. Курс криминалистики. 3-е изд. Москва: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2001. С. 204—215.

⁴ Комаров И. М. Криминалистические операции досудебного производства: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2013 ; Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: моногр. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. С. 91—123.

⁵ Тіщенко В. В., Барцицька А. А. Криміналістичні технології: поняття та напрями використання//*Криміналістика и судебная экспертиза*. 2014. Вип. 59. С. 27—34.

⁶ Левков В. М. Криміналістичні версії: текст лекції. Харків: ХЮІ, 1991. 23 с.

⁷ Белкин Р. С. Указ. соч.

⁸ Усманов Р. А. Криминалистическая информация: понятие, природа, свойства. Москва: Юрист, 2005. 334 с.

⁹ Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Знач. твір.

неузгодженою залишається позиція науковців щодо сутності цього поняття, його суттєвих ознак, ролі, призначення, оскільки вони використовують різні за змістовним навантаженням методи, прийоми, засоби, технології, рішення, послуги, по-різному спрямовані на розв'язання криміналістичних завдань і досягнення ефекту, передбачають різні цілі, завдання, результати їх впровадження і використання.

Формулювання поняття «криміналістична інновація» потребує передусім аналізу та з'ясування сутності терміна «інновація», під якою у тлумачному словнику розуміють нововведення; комплекс заходів, спрямованих на впровадження в економіку нової техніки, технологій, винаходів і т. ін.; нове явище у мові ¹. У словнику іноземних слів «інновація» (від лат. *inovatio* — оновлення, англ. *innovation* — нововведення) визначено як оновлення, введення чого-небудь нового; нововведена річ; модернізація, реформа; укладання коштів в нову технологію, нові форми організації праці й управління, що охоплюють не тільки окреме підприємство, а й їх сукупність, галузь; новоутворення, нове явище у мові ². В інших джерелах інновація — це нововведення, оновлення, перемін; комплекс заходів, спрямованих на запровадження в економіку нової техніки, технологій, винаходів та ін.; нове явище в мові, яке відрізняє його від початкового стану; створення та запровадження різного виду нововведень, що породжують значні зміни в соціальній практиці й потребують подолання соціально-економічних бар'єрів ³. Як бачимо, неоднозначність тлумачення поняття «інновація» створює передумови неоднозначного його розуміння та різні підходи до його визначення.

Дослідження сутності криміналістичних інновацій передбачає врахування положень економічної теорії та теорії інноватики ⁴. Зокрема, батько та засновник інноваційної теорії австрійсько-американський економіст Йозеф Алоїз Шумпетер у праці «Теорія економічного розвитку» (1912) визначив інновацію як нову комбінацію, що означає іншу якість засобів виробництва та досягається не шляхом дрібних поліпшень старого устаткування чи наявної організаційної схеми, а дискретно, поруч з ними через введення нових засобів виробництва та систем його організації; інновація — зміна з метою впровадження і використання нових виглядів споживчих товарів, нових виробничих, транспортних засобів, ринків і форм організації

---

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови/уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. С. 498.

² Комлев Н. Г. Словарь иностранных слов. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2006. С. 376.

³ Новый энциклопедический словарь. Москва: РИПОЛ-Классик, 2012. С. 510.

⁴ Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: моногр. Київ: КНЕУ, 2003. 394 с.; Санто Б. Інновация как средство экономического развития: учебник. Москва: Прогресс, 2005. С. 38; Селиванов С. Г., Гузаиров М. Б., Кутин А. А. Инноватика: учебник. 3-е изд., доп. Москва: Машиностроение, 2013. С. 625; та ін.

в промисловості¹. На думку О. І. Пригожина, інновація не просто зміна: це цілеспрямована діяльність, яка має свої етапи. Саме нововведення і є передумовою справжніх змін. Суть нововведення — це процес, тобто перехід певної системи або об'єкта з одного стану в інший. Цей новий стан може бути пов'язаний з оновленням, покращенням, модернізацією й удосконаленням такої системи або об'єкта, на яку було спрямовано нововведення². Отже, аналіз наведених та інших визначень дає підстави дійти висновку, що можна виокремити два альтернативних підходи до визначення поняття «інновація»: динамічну та статичну.

Прихильники першої позиції (динамічної, або процесної) розуміють інновацію як процес, що охоплює дослідження, проектування, розроблення, організацію виробництва, впровадження, комерціалізацію і поширення нових виробів, технологій, принципів замість існуючих (В. Н. Лапін, Ф. Ніксон, Б. Твісс, О. І. Пригожин, Б. Санто, Ф. Ш. Терегулов, М. Чумаченко та ін.). У такому підході інновацію розглядають як процес-інновацію, тобто реалізацію інноваційної діяльності, яка пов'язана з розробленням і впровадженням нових (або вдосконалених) продуктів, виробничих процесів, що передбачають застосування нового виробничого устаткування, нових засобів технологічного оснащення, нових методів організації виробничого процесу або їх сукупності. До процесу-інновації належать нові або вдосконалені методи та технології, які вже реалізовано у виробничій практиці інших підприємств і поширено завдяки технологічному обміну³. За такого підходу інновацію слід розуміти як процес від виникнення (створення) її ідеї до її поширення серед споживачів. Тому інноваційний процес являє собою процес перетворення наукових знань в інновацію і його важливою ознакою є обов'язкове завершення та впровадження інновацій, тобто здобуття результату, придатного для практичної реалізації.

Інші науковці, які підтримують статичну, предметну або результатну позицію, розглядають інновацію як кінцевий результат інноваційного процесу у вигляді нової техніки (продукції), технології, нового методу (інноваційного продукту), який упроваджено на практиці або на ринку (О. М. Асаул, Л. М. Гохберг, А. Левінсон, І. Н. Молчанов, С. Г. Селіванов, Б. Ф. Усманов, Р. А. Фалтинський та ін.). За такого підходу інновацію визначають як новий продукт науково-технічної діяльності, який доведено до стадії практичного або комерційного використання і поширено на ринку або застосовано на практиці у вигляді нового продукту, товару, послуги або технології. Таку інновацію розглядають як кінцевий результат упровадження нововведен-

¹ Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, кредита, процента и цикла конъюнктуры)/пер. с нем. Москва: Прогресс, 1982. С. 159.

² Пригожин А. И. Нововведения: стимулы и препятствия (Социальные проблемы инноватики). Москва: Политиздат, 1989. С. 28, 39.

³ Селиванов С. Г., Гузаиров М. Б., Кутин А. А. Указ. соч.

ня з метою зміни об'єкта управління й отримання економічного, соціального, науково-технічного, екологічного або іншого виду ефекту. У такому контексті інновацією є цілеспрямована, позитивна зміна матеріальних і нематеріальних елементів організації, тобто зміна, яка сприяє розвиткові й підвищенню ефективності цієї організації¹. Тому інновація являє собою специфічний вид діяльності, який пов'язаний з процесом створення, розповсюдження та використання інноваційного продукту, призначеного для задоволення потреб з урахуванням сучасного рівня розвитку науки й техніки.

Підсумовуючи, зазначимо, що головною ознакою поняття «інновація» є акцентування на науково-технічній новизні новоствореного, запропонованого та впровадженого інноваційного продукту, технології, засобу, послуги, яка пов'язана зі створенням та виникненням у них нових властивостей. Як зазначає С. Г. Селіванов, новизна в науці й техніці є характеристикою унікальності й оригінальності результатів теоретичних і експериментальних досліджень, зокрема: уперше сформульованих наукових законів, визначених фактів і явищ, закономірностей і залежностей, методів і моделей, технологій; нових технічних рішень у будь-якій галузі, що належить до продукту, технологічного процесу, способу або технологічної операції, за допомогою будь-яких засобів; нових форм організації виробництва, праці й управління². Важливим є також необхідність зважати на таку ознаку інновації, як її практична застосовність і реалізація, тобто інновація обов'язково має бути пов'язана з практичною спрямованістю та діяльністю щодо її втілення в конкретну сферу суспільного життя. У цьому контексті інновація являє собою нововведення, реалізацію нового у практичну діяльність. Крім того, сутнісною ознакою інновації є її затребуваність на практиці та здатність задовольняти запити практики й окремих суб'єктів їх застосування. Інновація має чітко орієнтуватися на ефект її використання, тобто має бути наявний стійкий позитивний ефект у процесі її застосування³. Як вбачається, викладені методологічні положення є визначальними для формування поняття «криміналістична інновація», її властивостей та ознак.

У криміналістичній літературі зустрічаються різні підходи до визначення досліджуваної нами криміналістичної інновації. Так, Н. Б. Нечаєва зазначає, що під інновацією у криміналістиці слід вважати впровадження такого компонента, який відрізняється від використовуваного раніше принципами дії, інтелектуально-технологічними параметрами, методами організації й управління, з метою підвищення сукупного потенціалу ефективності розслідування злочинів⁴. На її думку, таке криміналістичне нововведення повинне мати певні властивості: бути значущим і здатним служити цілям

---

¹ Санто Б. Указ. соч. С. 100.

² Селиванов С. Г., Гузаиров М. Б., Кутин А. А. Указ. соч. С. 629.

³ Там же. С. 15.

⁴ Нечаева Н. Б. Указ. соч.

кримінального переслідування; відповідати вимогам закону; бути своєчасним та зручним у використанні¹.

Ми вважаємо, що запропонований автором підхід до визначення інновації у криміналістиці через розуміння такої категорії, як «компонент» є не досить виправданим, оскільки за своєю сутністю компонент — це складова чого-небудь, складник². Якщо припустити, як зазначає науковець, що криміналістична інновація — це якась компонента або складова частина чого-небудь, то не зовсім зрозуміло, що є головним і визначальним у цій категорії, що складає зміст цього визначення та які методи, засоби, прийоми, технології та ін. належать саме до поняття цієї інновації. Тому, на нашу думку, важливо спочатку визначити зміст головного в досліджуваній категорії, її суттєві ознаки, а потім уже говорити про складники або складові розглядуваного предмета, явища та про несуттєві ознаки розроблюваного поняття. Крім того, вбачається, що спроба автором дати визначення поняття криміналістичної інновації через словосполучення «криміналістичне нововведення» є не зовсім доречним. До того ж, науковець не відмежує досліджуване поняття від інноваційного криміналістичного продукту, під яким, на нашу думку, слід розуміти розроблену та запропоновану для запровадження у практику нову продукцію (продукти) або технології, що є результатом науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок і призначено для їх подальшого застосування кваліфікованими спеціальними суб'єктами та спрямовано на розв'язання криміналістичних завдань і забезпечення оптимізації, підвищення якості й результативності правозастосовної діяльності³. При цьому слід враховувати, що криміналістична інновація й інноваційний криміналістичний продукт є окремими різновидами засобів криміналістичної інноватики.

Досліджуючи сутність криміналістичних інновацій, М. В. Жижина зазначає, що їх застосування у слідчій та судовій практиці має відповідати певним умовам: допустимість використання, забезпечення збереження джерел доказової інформації, забезпечення гарантій наукової спроможності та надійності, кваліфіковане їх застосування відповідними спеціальними суб'єктами, безпечність та ефективність застосування на практиці, фіксування умов, порядку та результатів їх застосування в документах⁴. На нашу думку, автор, досліджуючи інновації у криміналістиці, на жаль, не наводить визначення цих понять, проте зазначає, що їх створення та застосування у слідчій і судовій практиці має відповідати певним умовам, забуваючи про важливу вимогу під час формування понять, а саме виокремлення суттєвих ознак досліджуваної категорії. Крім цього, мабуть (і це можна визначити

¹ Нечаева Н. Б. Указ. соч. С. 156—157, 159.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови ... . С. 446.

³ Shevchuk V. Criminalistic innovation: modern problems ... .

⁴ Жижина М. В. Инновационное развитие криминалистики на современном этапе // *Lex Russika* (Научные труды МГЮА). 2012. № 1. С. 117—125.

як позитивний момент), науковець доречно зазначає, що поступальний розвиток криміналістики являє собою інноваційну діяльність щодо створення різного роду інноваційних продуктів. Проте, самого визначення цієї криміналістичної категорії немає.

Розмаїття запропонованих підходів до розуміння поняття криміналістичної інновації, а інколи доволі суб'єктивне інтерпретування науковцями цієї криміналістичної категорії не сприяють остаточному формуванню наукової концепції інновацій у криміналістиці. Вочевидь, пізнання сутності криміналістичної інновації передбачає вивчення та дослідження властивостей та ознак цього поняття. При цьому під властивостями слід розуміти якість, що являє собою відмінну особливість предмета, явища, чого-небудь¹. До властивостей криміналістичної інновації, на нашу думку, належать такі: інноваційність (новизна), упредмеченість, цілеспрямованість, суб'єктність, затребуваність, практична застосовність, ефективність. Розгляньмо їх докладніше.

1. Інноваційність (новизна) — ознака, яка характеризує характер та ступінь новизни такого продукту, вона пов'язана зі створенням та виникненням нових властивостей об'єкта, значним поліпшенням його параметрів й характеристик, які якісно відрізняються від попередніх аналогів. Інноваційність такого продукту означає, що вони: новостворені, або новозастосовані, або вдосконалені; суттєво поліпшують властивості об'єкта, запроваджують нові підходи до організації системи, структуру, роботи, діяльності, зокрема — до організації, структури та системи засобів розслідування, криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності. Застосування криміналістичних інновацій мають підвищувати якість та ефективність системи, зокрема — успішно розв'язувати криміналістичні завдання й оптимізувати слідчу, судову, експертну й решту видів діяльності. До того ж, покращення властивостей та параметрів криміналістичної інновації має бути суттєвим.
2. Упредмеченість — означає, що такий продукт є кінцевим результатом інноваційної діяльності у вигляді нового упредмеченого (матеріалізованого та нематеріалізованого) об'єкта. При цьому матеріалізований об'єкт може бути втілено у вигляді нового продукту або продукції (науково-технічні засоби, прилади, апаратура, інструменти та ін.) і він є уречевленим, а нематеріалізований об'єкт може виникати у вигляді нових технологій, послуг, рішень тощо і виступати як неуречевлений нематеріальний об'єкт. Тому упредмеченість інновацій означає, що кінцевим результатом такої діяльності є розроблення, упровадження та застосування новітніх засобів (техніко-, тактико-, методико-криміналістичних), узагальнено їх можна іменувати «інноваційні засоби», які втілено у вигляді нового упредмеченого засобу, як-от: нова технологія,

---

¹ Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений. 3-е изд. Москва: АЗЪ, 1995. С. 694.

продукція (продукт), послуга, рішення та ін. Кінцевим результатом розроблення та впровадження інновацій є створення системи інноваційних криміналістичних засобів у вигляді інноваційних криміналістичних продуктів, до яких можуть належати розробки в галузі криміналістичної техніки, тактики та методики, а саме: нові або вже існуючі й адаптовані до потреб слідчої практики техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксації, аналізу й оцінки доказової інформації, нові тактичні прийоми, їх комплекси, тактичні комбінації та операції, алгоритми першочергових слідчих (розшукових) дій і перевірки типових слідчих версій, методики розслідування нових видів злочинів та ін.¹

3. Цілеспрямованість — свідчить про те, що застосування таких продуктів має цільову спрямованість на досягнення мети, поєднані вони прагненням до досягнення цілей, а саме такі криміналістичні інновації мають бути здатними служити цілям кримінального провадження, судового розгляду, розв'язувати криміналістичні завдання. Пропоновані інновації передусім пов'язані з інноваційним процесом, що являє собою сукупність етапів, стадій і сукупності дій з досягнення мети й результатів у інновації. При цьому мету розглядають як сформоване бажання у певній сфері діяльності суб'єктів розслідування та судового розгляду, тобто це бажані досягнення результати або напрями, які пов'язані з попередженням помилок, зменшенням процесуальних затрат, збільшенням показників ефективності розслідування, скороченням термінів розслідування та ін. Досягнення цілей таких інновацій обов'язково кореспондують із цілями розслідування і досягаються за допомогою створення та використання нової технології, продукції, послуги, рішення та ін. Цілі криміналістичних інновацій впливають на ефективність результатів діяльності та задовольняють потреби практики. Як бачимо, упровадження криміналістичних нововведень відбувається цілеспрямовано, з метою поліпшення й удосконалення певної системи, як процесу досудового розслідування та судового провадження зокрема, так і правозастосовної діяльності загалом, тому можна стверджувати, що інновація є цільовою змінною якості та результатів слідчої, судової, експертної діяльності. Тому запровадження криміналістичних інновацій сприяє оптимізації розслідування та усуненню (зменшенню) слідчих помилок;
4. Суб'єктність — ознака, яка характеризує кваліфіковане застосування криміналістичних інновацій, яке повинні здійснювати відповідні спеціальні суб'єкти (слідчі, судді, експерти та ін.), що зобов'язує їх досконало знати та правильно використовувати такі інноваційні засоби,

¹ Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці// *Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції*: моногр./ред.: В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель. Харків, 2017. Підрозд. 1.2. С. 13—19.

забезпечуючи при цьому об'єктивність і всебічність професійної діяльності з розкриття і розслідування злочинів, судового розгляду та інших видів юридичної практики. Як вбачається, практичне застосування таких інновацій здійснюють спеціальні суб'єкти, що забезпечує кваліфікованість, ефективність й результативність використання розроблених та впроваджених у практику інноваційних засобів. Така ознака свідчить про суб'єктивізаційність інновацій, тобто застосовують криміналістичні інновації кваліфіковані суб'єкти, яким надано спеціальні функціональні повноваження (права й обов'язки) з їх застосування, які пройшли фахову підготовку та мають знання та практичні навички використання інновацій для розв'язання окремих завдань розслідування тощо. Важливе значення для характеристики цієї ознаки має усвідомлення таким суб'єктом перспектив застосування інноваційних засобів і методів та запобігання ним порушенням криміналістичних рекомендацій.

5. **Загребуваність** — така ознака вказує на здатність задовольняти запити практики й окремих суб'єктів їх застосування, тобто вона пов'язана з нагальною необхідністю (потребою) у таких інноваціях на практиці; ефективність їх застосування перевіряють шляхом апробації через практичну діяльність. Важливо визначити та вдало використати інформацію про потреби практики, зокрема, причини та характер появи певних потреб, їх спрямованість на розв'язання окремих проблем або завдань, актуальність і динаміку такої конкретної потреби, зумовленість певними чинниками створення саме відповідного інноваційного продукту для задоволення конкретної потреби практики. Вбачається, що конкретна потреба практики зумовлює необхідність та актуальність створення конкретно-визначеного нового продукту, який може бути як новоствореним, так і вдосконаленим, тобто інноваційного продукту з певним ступенем і характером його новизни. Як зазначається, необхідність впровадження криміналістичних інновацій у діяльність слідчого обумовлена об'єктивними причинами. Передусім — це зміни у структурі самої злочинності, оскільки виникнення нових способів і методів злочинної діяльності впливає на появу сучасного типу злочинця, який використовує новітню техніку, сучасні засоби, високі технології¹.
6. **Практична застосовність** — ознака, яка свідчить про те, що такий новий продукт використовується на практиці у постійному режимі в практичній діяльності, він є науково обґрунтованим та має позитивні результати. Інноваційний процес нововведення не можна вважати завершеним, якщо запропонований інноваційний криміналістичний

---

¹ Шепитько В. Ю. *Инновации в криминалистике и следственной деятельности // Проблемы управления органами расследования преступлений в связи с изменением уголовно-процессуального законодательства: материалы межвуз. науч.-практ. конф. В 2-х ч. Ч. 2.* Москва: Акад. упр. МВД России, 2007. С. 45.

продукт не використовується на практиці у постійному режимі та не дає бажаного ефекту й результату. Практична застосовність тісно пов'язана із життєвим циклом інновації (новація → нововведення → інновація) та етапністю інноваційних засобів (розроблення, впровадження та застосування). Визначальним у цьому процесі є їх практична застосовність, яка має забезпечити ефективність запропонованої інновації. У зв'язку з цим нині спостерігається парадоксальна ситуація: у криміналістиці та практиці можна зустріти досить значну кількість розроблених і запропонованих інновацій, що не відповідають цій ознаці.

7. Ефективність — наявність стійкого позитивного ефекту у процесі застосування криміналістичних інновацій, який пов'язаний з підвищенням якості, ефективності й результативності розслідування кримінальних правопорушень, спрямований на оптимізацію слідчої діяльності та протидії злочинам, забезпечує подальший інноваційний розвиток криміналістики. Ефективність — це відносний ефект, результативність процесу, (операції, проекту, послуги, засобу, рішення), який визначають як відношення ефекту, результату до витрат, що зумовили та забезпечили такий позитивний ефект ¹. За умови його застосування слід враховувати вид ефекту: а) підвищення якості розслідування, результативності проведення слідчих (розшукових) дій; б) зменшення витратних ресурсів (процесуальних, кадрових, фінансових, психологічних); в) виявлення, попередження та усунення негативних моментів у процесі розслідування (помилки, конфліктів, корупційних ризиків, професійної деформації, психологічного насилля, перевантаженості слідчих та ін.).

Варто зауважити, що усі згадані властивості повною мірою належать і до інноваційних криміналістичних продуктів, крім однієї: практичної застосовності, оскільки можна говорити лише про практичну спрямованість такого продукту. Це означає, що його розроблено та запропоновано для практичного використання, але поки що не запроваджено й не застосовано на практиці. Крім цього, важливо враховувати, що інноваційні криміналістичні продукти втілено лише у вигляді нової матеріалізованої продукції (продукту) або технології; при цьому нематеріалізовані об'єкти (ані послуги, ані організаційно-технічні рішення і т. ін.) не належать до складу поняття цього продукту та його розуміння ².

З'ясування властивостей криміналістичної інновації дає можливість перейти до дослідження ознак цього поняття. Ось чому формулювання

¹ Нечаева Н. Б. Указ. соч. С. 156—157.

² Шевчук В. М. Інноваційні криміналістичні продукти у правозастосовній діяльності: поняття, ознаки та проблеми впровадження у практику//*Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса: ВД «Гельветика». 2020. Том XXVI. С. 121—134.

уніфікованого визначення поняття криміналістичної інновації можливе за рахунок виокремлення найбільш істотних її ознак. Як зазначається у літературі, «оскільки зміст поняття становлять необхідні, істотні ознаки предмета, то визначити поняття і означає з'ясувати істотні ознаки цього предмета»¹.

Багатоваріантність ознак криміналістичної інновації, різні їх інтерпретація зумовлюють потребу в їх класифікації передусім за ступенем значущості. Беручи до уваги зазначений критерій, вважаємо за доцільне поділяти ознаки, характерні для такої криміналістичної категорії, як криміналістичний інноваційний продукт, на суттєві та несуттєві. Суттєвими є ті ознаки, що знаходять своє відбиття у визначенні поняття криміналістичної інновації. Як вбачається, суттєві ознаки у багатьох випадках запропонованих науковцями визначень відсутні або нерідко просто ігноруються, що призводить до розширеного тлумачення криміналістичних інновацій як чогось нового у криміналістиці², як деякі новели, новації, нововведення, які пов'язані з криміналістикою та правозастосовною практикою.

Несуттєві ознаки, хоча і не належать до змісту поняття криміналістичної інновації, однак апріорні знання щодо них обумовлюють сутність цієї криміналістичної категорії. Такими можна вважати: креативність та оригінальність у розроблянні та створенні інновацій; впровадження інноваційних компонентів пов'язано з додатковими фінансовими витратами й використанням людських та інших ресурсів; розроблення й упровадження таких інновацій у практику має відбуватися з урахуванням міжнародного досвіду та передових технологій; обов'язкове відображення умов, порядку і результатів застосування криміналістичних інновацій у процесуальних документах³; характер і результативність упровадження таких криміналістичних інновацій містить елементи ризику та має певні невизначеності⁴; криміналістичні інновації повинні відповідати вимогам закону⁵; розроблення та впровадження таких інновацій у практику нерідко пов'язано з конфліктністю й небажанням їх застосовувати через суб'єктивні мотиви та ін. Як вбачається, у більшості випадків вони є певними умовами й вимогами, які висувують до криміналістичних інновацій та інноваційних продуктів у криміналістиці.

---

¹ Жеребкін В. Є. Логіка: підручник. 9-ге вид., стер. Київ: Т-во «Знання»; КОО, 2006. С. 48.

² Холопов А. В. Новое в криминалистике//*КриминалистЪ*. 2011. № 1 (8). С. 127—129.

³ Жижина М. В. Указ. соч. С. 124—125.

⁴ Нечаева Н. Б. К вопросу о новых инновационных криминалистических продуктах в расследовании преступлений//*Актуальные вопросы юриспруденции: Междунар. науч.-практ. конф.* 2016. С. 132—134.

⁵ Нечаева Н. Б. Инновации в криминалистике//*Тенинградский юридический журнал*. 2013. № 2 (32). С. 156—160.

До суттєвих ознак криміналістичної інновації, на нашу думку, можуть належати такі: 1) новизна розроблених, запропонованих і впроваджених у практику продуктів (продукції), технологій, послуг, рішень виявляється у тому, що вони пов'язані зі створенням та виникненням нових властивостей, які значно поліпшують його параметри й характеристики, тому вони є новоствореними, або новозастосованими, або вдосконаленими; 2) розроблені, запропоновані й упроваджені у практику новітні техніко-, тактико-, методико-криміналістичні засоби (інноваційні криміналістичні засоби) є затребуваними і їх застосовують у постійному режимі у практичній діяльності, їх втілено у вигляді нової продукції (продукту), технології, послуги, рішення; 3) розроблені, запропоновані й упроваджені у практику новітні техніко-, тактико-, методико-криміналістичні засоби є результатом науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок, затребуваними та застосовуваними на практиці, формами реалізації (застосування) таких інноваційних криміналістичних засобів є нова продукція (продукти), технології, послуги, рішення; 4) застосування таких інновацій здійснюють спеціальні суб'єкти (слідчі, судді та ін.), що забезпечує кваліфікованість та ефективність використання розроблених і впроваджених у практику інноваційних засобів; 5) спрямованість інноваційних засобів на ефективне розв'язання криміналістичних завдань, забезпечення оптимізації, підвищення якості та результативності правозастосовної практики й подальшого інноваційного розвитку криміналістики.

Отже, криміналістична інновація — це розроблені, упроваджені та застосовані на практиці новітні техніко-, тактико-, методико-криміналістичні засоби, що є результатом науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок, які втілено у вигляді нового продукту (продукції), технології, послуги, рішення, які застосовують кваліфіковані спеціальні суб'єкти у практичній діяльності та які спрямовані на ефективне розв'язання криміналістичних завдань і забезпечення оптимізації, підвищення якості й результативності правозастосовної практики.

Висновки. Зважаючи на викладене, у сучасних реаліях важливим напрямом удосконалення понятійного апарату криміналістичної інноватики є уточнення й уніфікація термінів, оскільки інновації у криміналістиці позначаються по-різному: «інноваційні засоби», «інновації у криміналістиці», «інноваційні технології», «інноваційний криміналістичний продукт», «інновації у методиці розслідування злочинів», «інновації у криміналістичній тактиці» та ін. Вбачається, що така термінологічна розбіжність пов'язана з етапом формування концепції криміналістичних інновацій, становленням цієї категорії криміналістики, але вона негативно впливає як на їх дослідження, так і на практику їх застосування.

Основними категоріями досліджуваної теорії криміналістичних інновацій є поняття «інноваційний криміналістичний продукт» та «криміналістична інновація». Аналіз сутності цих понять дає підстави стверджувати,

що інноваційний криміналістичний продукт і криміналістична інновація є окремими різновидами засобів криміналістичної інноватики. *По-перше*, вони є відносно новими, специфічними діяльнісними категоріями, які розкривають функціональний бік інноваційних засобів криміналістики, що їх застосовують кваліфіковані суб'єкти (слідчі, судді, експерти та ін.), і є суб'єктами-споживачами таких інновацій, з іншого боку — це процес розроблення, пропонування й запровадження інноваційних продуктів, що його здійснюють суб'єкти-розробники (науковці, новатори та ін.) у вигляді результатів науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок. *По-друге*, криміналістичний інноваційний продукт і криміналістичну інновацію слід розглядати не як конкуруючі між собою криміналістичні категорії, а навпаки, як доповнення одне одного, що в сукупності створюють єдиний, більш ефективний механізм здобуття та збирання доказової інформації, забезпечення оптимізації, підвищення якості й ефективності правозастосування та розв'язання криміналістичних завдань. Проте, кожна із зазначених категорій має характерні лише для них властивості, суттєві ознаки, зміст, роль і призначення та власні завдання у процесі їх застосування на практиці. Вбачається, що подальше розроблення зазначеної проблематики є одним з перспективних напрямів у сучасній криміналістиці, що потребує додаткового поглибленого дослідження й осмислення. Тому одним з перспективних напрямів наукових розробок у сучасній криміналістиці є дослідження проблем криміналістичної інноватики як доволі нової наукової концепції, яка формується.

References

- Antonyuk, L. L., Poruchnik, A. M., Savchuk, V. S. (2003). *Innovatsi: teoriya, mehanizm rozrobki ta komercializatsiyi*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
- Averyanova, T. V. (2015). Innovatsii v kriminalistike i sudebnoj ekspertize. *Ugolovno-protsessualnye i kriminalisticheskie problemy borby s prestupnostyu*. Vserossijskaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya. Orlovskij yuridicheskij institut MVD Rossii imeni V.V. Lukyanova; Redkollegiya: A.V. Bulyzhkin i dr. [in Russian].
- Belkin, R. S. (2001). *Kurs kriminalistiki*. Moscow: YuNITI DANA, Zakon i pravo [in Russian].
- Dolzhenko, N.I, Taryanik, D.K. (2017). Innovatsii v kriminalisticheskom obespechenii raskrytiya i rassledovaniya prestuplenij: nekotorye problemy vnedreniya i puti ih resheniya. *Nauchnyj almanah*. [in Russian].
- Holopov, A. V. (2011). Novoe v kriminalistike. *Kriminalist*, 1 (8) [in Russian].
- Innovatsijni zasady tehniko-kriminalistichnogo zabezpechennya diyalnosti organiv kriminalnoyi yustitsiyi*. (2017). V. Yu. Shepitko (Ed.), V. A. Zhuravel. Kharkiv [in Ukrainian].
- Komarov, I. M. *Kriminalisticheskie operatsii dosudebnogo proizvodstva*. Moscow: Yur-litinform [in Russian].
- Komlev, N. G. (2000). *Slovar inostrannyh slov*. Izdatelstvo: Moscow, EKSMO-Press [in Russian].
- Levkov, V. M. (1991). *Kriminalistichni versiyi: text of lectures*. Kharkiv: KhYuU [in Ukrainian].

- Nechaeva, N.B. (2013). Innovacii v kriminalistike. *Leningradskij juridicheskij zhurnal*, 2 (32) [in Russian].
- Nechaeva, N.B. (2016). K voprosu o novyh innovacionnyh kriminalisticheskikh produktah v rassledovanii prestuplenij. *Aktualnye voprosy yurisprudencii: materiali mezhd. nauchno-prakticheskoy konf.* [in Russian].
- Novyj enciklopedicheskij slovar.* (2012). Moscow: RIPOL klassik [in Russian].
- Ozhegov, S. I., Shvedova, N. Yu. (1995). *Tolkovyj slovar russkogo yazyka: 80000 slov i frazeologicheskikh vyrazhenij.* Moscow: AZ [in Russian].
- Panov, M. I. (2014). Problemi metodologiyi formuvannya kategorialno-ponyatiynogo aparatu yuridichnoyi nauki. *Pravo Ukrainy*, 1 [in Ukrainian].
- Santo, B. (2005). *Innovaciya kak sredstvo ekonomicheskogo razvitiya.* Moscow: Progress [in Russian].
- Selivanov, S. G., Kutin, A. A. (2013). *Innovatika.* Moscow: Mashinostroenie [in Russian].
- Shepitko, V. Yu. (2019). Innovaciyi v kriminalistiki yak viddzerkalennya rozvitku nauki. *Innovacijni metodi ta cifrovi tehnologiyi v kriminalistiki, sudovij ekspertizi ta yuridichnij praktici: materiali mizhnar. «kruglogo stolu»* (Kharkiv, 12 grud. 2019 r.). Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Avdeeva, G. K. (2012). Innovacii v kriminalistike i ih ispolzovanie v deyatelnosti organov dosudebnogo sledstviya. *Shorichnik ukrayinskogo prava: zb. nauk. prac.* Kharkiv: Pravo, 4 [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Avdeeva, G. K. (2014). Innovaciyi v diyalnosti organiv kriminalnoyi yusticiyi. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza: mezhduded. nauch.-metod. sb.* Kyiv, issue 59 [in Russian].
- Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A., Avdyeyeva, G. K. (2011). Innovaciyi v kriminalistiki ta yih vprovadzheniya v diyalnist organiv dosudovogo slidstva. *Pitannya borotbi zi zlochinnistyu: zb. nauk. pr.* Kharkiv: Pravo, issue 21 [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. (2020). Criminalistic innovation: modern problems of formation and prospects for research. *Perspectives of world science and education: abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference.* CPN Publishing Group (April 22-24, 2020). Osaka [in Japan].
- Shevchuk, V. M. (2013). *Taktichni operaciyi u kriminalistiki: teoretichni zasadi formuvannya ta praktika realizaciyi: monografiya.* Kharkiv: Vid. agenciya «Apostil» [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2019). Innovacijni napryamki rozvitku kriminalistiki. *Innovacijni metodi ta cifrovi tehnologiyi v kriminalistiki, sudovij ekspertizi ta yuridichnij praktici: materiali mizhnar. «kruglogo stolu»* (Kharkiv, 12 grud. 2019 r.); NDI vivchennya problem zlochinnosti im. akad. V. V. Stashisa NAPrN Ukrayini. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2020). Innovaciyi u kriminalistichnij tehnici: suchasni mozhlivosti ta problemi zastosuvannya. *Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu.* Seriya «Yurisprudenciya». Odesa: Vidavnichij dim «Gelvetika», 43 [in Ukrainian].
- Shumpeter, J. (1982). *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya (Issledovanie predprinimatelskoj pribyli, kredita, procenta i cikla konyunktury)*, perevod s nemeckogo. Moscow: Progress [in Russian].
- Tishenko, V. V., Barcicka, A. A. (2014). Kriminalistichni tehnologiyi: ponyattya ta napryami vikoristannya. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*, issue 59 [in Ukrainian].

- Usmanov, R. A. (2005). *Kriminalisticheskaya informatsiya: ponyatie, priroda, svojstva*. Moscow: Yurist, 2005 [in Russian].
- Velikij tlumachnij slovník suchasnoyi ukrayinskoyi movi* (2005). V. T. Busel (Ed.). Kyiv: Iprin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
- Zherebkin, V. Ye. (2006). *Logika*. Kyiv: T-vo «Znannya», KOO [in Ukrainian].
- Zhizhina, M. V. (2012). Innovatsii v kriminalistike i sudebnoj ekspertize. *Sudebnaya ekspertiza: rossijskij i mezhdunarodnyj opyt: sbornik Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii*. 23—24 maya 2012. Volgograd: Izd-vo VA MVD Rossii, 22—27 [in Russian].
- Zhizhina, M. V. (2012). *Innovacionnoe razvitiye kriminalistiki na sovremennom etape*. Lex Russika (Nauchnye trudy MGYuA), 1, [in Russian].
- Zhizhina, M. V. (2012). Innovacionnyj put razvitiya kriminalistiki na sovremennom etape. *Vestn. kriminalistiki*. A.G. Filippov (Ed.). issue 1(41). Moscow [in Russian].

В. М. Шевчук

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ: ПОНЯТИЕ, СВОЙСТВА И СУЩЕСТВЕННЫЕ ПРИЗНАКИ

Статья посвящена актуальным проблемам исследования понятия криминалистических инноваций, её существенных признаков, свойств, теоретических проблем разработки и практики их внедрения в правоприменительную деятельность. Проанализированы научные подходы к пониманию криминалистических инноваций, предложено его определение, выделены существенные признаки и свойства, проанализировано его соотношение с понятием инновационного криминалистического продукта. Рассматриваются основные свойства криминалистических инноваций: инновационность (новизна), предметность, субъектность, целенаправленность, востребованность, практическая применимость, эффективность. Обосновывается, что под криминалистической инновацией следует понимать разработанные, внедрённые и применённые на практике новые технико-, тактико-, методико-криминалистические средства, являющиеся результатом научно-исследовательских или опытно-конструкторских разработок, воплощённых в виде нового продукта (продукции), технологии, услуги, решения, которые квалифицированные специальные субъекты применяют в практической деятельности и которые направлены на эффективное решение криминалистических задач и обеспечение оптимизации, повышение качества и результативности правоприменительной практики.

Отмечается, что в современных реалиях важным направлением совершенствования понятийного аппарата криминалистической инноватики является уточнение и унификация терминов. Основными категориями исследуемой теории являются понятия «инновационный криминалистический продукт» и «криминалистическая инновация». Анализ сущности этих понятий даёт основания утверждать, что инновационный криминалистический продукт и криминалистическая инновация являются

отдельными разновидностями средств криминалистической инноватики. Методологическим основанием разработки и внедрения криминалистических инноваций в правоприменении выступают деятельностный, системно-структурный и технологический подходы, использование которых является перспективными для формирования частной криминалистической теории — криминалистической инноватики. Обосновывается, что комплексный подход в разработке и формировании основных понятий криминалистической инноватики является методологическим фундаментом для дальнейших исследований этой проблематики. Отмечается, что в современных реалиях перед криминалистикой и каждым из её разделов сегодня возникают важные проблемы, направленные на изучение и учёт современных инновационных достижений науки и техники, которые эффективно можно применять в противодействии преступности и успешно обеспечивать криминалистическими инновациями насущные потребности практики. Обосновываются новые научные подходы и предложения по решению исследуемых дискуссионных проблем, определены наиболее перспективные направления исследований в этой области знаний.

Ключевые слова: криминалистическая инновация, понятие, признаки и свойства криминалистических инноваций, инновационный криминалистический продукт, инновационные направления развития криминалистики, инновации в криминалистике.

V. Shevchuk

CURRENT PROBLEMS OF FORENSIC INNOVATIONS RESEARCH: CONCEPT, ATTRIBUTES AND SIGNIFICANT FEATURES

The article is devoted to relevant problems of the reaserch on forensic innovations concept, its significant features, attributes, theoretical problems of development and their implementation into law enforcement activity. The analysis of scientific approaches to forensic innovations understanding is carried out, its definition is offered, significant features and attributes are singled out, its relation to the concept of innovative forensic product is analyzed. The main features of forensic innovations are considered: innovativeness (novelty), objectivism, subjectivism, purposefulness, demand, practical applicability, efficiency. It is substantiated that innovation should be understood as developed, implemented and applied in practice the latest technical-, tactical-, methodical-forensic means that are the result of research or development activities, embodied in the form of a new product (production), technology, service, solutions, used by special qualified entities in practice and aimed at effectively solving forensic tasks and ensuring optimization, improving the quality and effectiveness of law enforcement practice.

It's noted that in modern realities an important course for improving the conceptual apparatus of forensic innovation is the clarification and unification of terms. The main categories of the studied theory are the concepts of "innovative forensic product" and "forensic innovation". The analysis of the essence of

these concepts gives grounds to assert that the innovative forensic product and forensic innovation are separate types of means of forensic innovation. The methodological basis for the development and implementation of forensic innovations into law enforcement are activity-based, system-structural and technological approaches, the use of which is promising for the formation of a separate forensic theory – forensic innovation. It's substantiated that the complex approach in the development and formation of forensic innovation basic concepts is a methodological foundation for further research on this issue. It's noted that in current realities criminalistics and each of its sections face important problems intending to study and take into consideration modern innovative achievements of science and technology, which can be effectively used while combating crime and successfully ensure urgent needs with forensic innovations in practice. New scientific approaches and proposals for solving the researched discussion problems are justified, perspective directions of research in this field of knowledge are defined.

Keywords: forensic innovation, concept, features and attributes of forensic innovations, innovative forensic product, innovative directions of forensic development, innovations in criminalistics.

Надійшла до редколегії 22.07.2020

Шевчук В. М. Сучасні проблеми дослідження криміналістичних інновацій: поняття, властивості та суттєві ознаки//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 25—45. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.02>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.03>

УДК 343.98

І. К. Гришко,

аспірантка кафедри криміналістики Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна,

e-mail: ira2909ira@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ТАКТИЧНИХ ЗАСОБІВ РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА

Досліджено проблеми формування наукової концепції тактичних засобів розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, їх співвідношення із засобами криміналістичної тактики й визначення місця у системі криміналістики. Обґрунтовано, що тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва є оптимальною сукупністю поєднаних єдиною метою непроцесуальних дій (заходів), тактичних прийомів, комбінацій, операцій, рекомендацій, які пов'язані з визначенням лінії поведінки суб'єктів розслідування і розв'язанням тактичних завдань конкретного різновиду злочину. Доведено, що передумовою активного розроблення і впровадження засобів у слідчу практику є те, що реалії соціально-економічних перетворень в Україні призвели до виникнення нових видів злочинної діяльності й удосконалених способів її здійснення. Вбачається, що розроблення та використання засобів як специфічного інструментарію криміналістичної тактики у діяльності професійних учасників кримінального провадження (слідчих, детективів НАБУ, ДБР) є одним з пріоритетних завдань криміналістики на сучасному етапі й нагальною потребою практики.

Зазначено, що тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва забезпечують професійних учасників кримінального провадження спеціалізованим інструментарієм, який має здатність ефективно розв'язувати тактичні завдання, що виникають у процесі розслідування цього злочину. Обґрунтовано, що досліджуване кримінальне правопорушення відзначається достатньо високим рівнем суспільної небезпеки, адже посягає на суб'єктивні права та законні інтереси як громадян, так і держави чи територіальної громади в особі їх відповідних органів, тому потребує оперативного реагування з боку суб'єктів досудового розслідування. Розглянуто наукові підходи до розуміння засобів криміналістичної тактики і тактичних засобів розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Запропоновано перспективні напрями подальших наукових розробок окресленої проблематики.

Ключові слова: засоби криміналістичної тактики, тактичні засоби розслідування, самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, тактичні завдання розслідування, криміналістична тактика, поняття і співвідношення засобів.

Постановка наукової проблеми. У загальній системі боротьби зі злочинністю найважливішу роль відведено криміналістичній тактиці, адже її прийоми, методи, засоби складають основу змісту розслідування¹. Постановка питання щодо значущості криміналістичної тактики у протидії злочинним проявам, завдяки наявності стратегічного запасу специфічного інструментарію, є доволі перспективним напрямом як для криміналістичної науки, так і для слідчо-судової практики. У цьому сенсі ключовим аспектом є змістове наповнення криміналістичної тактики, яка складається з певних засобів², що (як багатофункціональна й дієва система) є тим підґрунтям, завдяки якому можна успішно й ефективно розслідувати злочини.

Початок формування теоретичних основ засобів криміналістичної тактики пов'язаний з науковими дослідженнями В. О. Коновалової, яка дійшла висновку, що система наукових засобів і методів або тактичних засобів і методів становить собою елемент предмета тактики³. У зв'язку з цим варто враховувати, що поняття «засіб» як елемент тактичної діяльності є обов'язковим під час визначення предмета науки криміналістики загалом і криміналістичної тактики зокрема⁴.

Водночас виклики, які постають перед криміналістичною наукою та слідчою практикою, потребують оперативного реагування, вжиття невідкладних заходів, зокрема, зумовлюють розроблення системи засобів, що поєднують у собі здобутки прикладних і фундаментальних наук, сучасні наукові концепції та ґрунтуються на якісно проведених емпіричних дослідженнях. Оскільки у криміналістичній доктрині правильно зазначено, що завданням криміналістики є сприяння органам правопорядку в боротьбі зі злочинністю, то необхідні повне і своєчасне криміналістичне забезпечення й супровід розслідування та профілактики злочинів, а також розроблення сучасних методів, прийомів, засобів, спрямованих на підвищення ефективності досудового розслідування. Це завдання можна

¹ Дулов А. В. Проблемы развития криминалистической тактики//*Криміналістика XXI століття: матеріали наук-практ. конф.* (25—26.11.2010). Харків: Право, 2010. С. 282.

² Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2019. Вип 19. С. 14 ; Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): моногр. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.

³ Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика: підручник/за заг. ред. В. П. Колмакова. Київ: Вища шк., 1973. С. 173.

⁴ Салтевский М. В. Средства криминалистической тактики (методологический аспект)//*Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 1998. Вип. 1. С. 153.

реалізувати завдяки всебічному використанню досягнень сучасної науки й техніки¹.

Попри це є очевидним, що підвищення ефективності діяльності слідчих органів насамперед залежить від якості розроблених криміналістикою методів, прийомів і засобів здійснення досудового розслідування². Тому в умовах сьогодення актуальною постає проблема розроблення криміналістичних рекомендацій щодо ефективного використання останніх інноваційних досягнень науки й техніки під час досудового розслідування й судового розгляду та їх адаптації до сучасних умов діяльності професійних учасників кримінального провадження³.

Викладене зайвий раз свідчить про те, що розроблення й використання засобів як специфічного інструментарію криміналістичної тактики у діяльності професійних учасників кримінального провадження (слідчих, детективів НАБУ, ДБР) є одним з пріоритетних завдань криміналістики на сучасному етапі й нагальною потребою практики. Адже в процесі розслідування розв'язуються завдання різного масштабу та ступеня складності, постійно пов'язані зі збиранням і перевіркою доказів, що зумовлює вибір та застосування відповідних процесуальних та криміналістичних засобів тактичного і стратегічного характеру⁴. До того ж, кримінально-процесуальний закон не в змозі відповісти на питання: як, у який спосіб, за допомогою яких засобів і методів потрібно у конкретних умовах провести слідчі дії. Такі відповіді надає криміналістика, пропонуючи слідчому арсенал засобів, прийомів, способів проведення слідчих дій, отже, наповнюючи процесуальну форму реальним змістом⁵.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям зазначеної проблематики є фундаментальні праці вчених-криміналістів, які розглядали загальнотеоретичні проблеми криміналістичної тактики, зокрема розроблення та формування її засобів, застосування яких спрямо-

¹ Shevchuk V. Criminalistic methodology and practical direction of study//*Scientific achievements of modern society: abstracts of the 4th International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House (December 4—6, 2019). Liverpool, United Kingdom. 2019. P. 932—939 ; Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Типові системи тактичних прийомів: проблеми розробки та ефективного застосування//*Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Кроссрууд, 2009. Вип. 17. С. 237—251.

² Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення//*Питання боротьби зі злочинністю*. Харків, 2009. Вип. 18. С. 185.

³ Shevchuk V. Methodology of criminalistics: discussions, tendencies, prospects//*Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika: XV-asis tarptautinis kongresas, Rugsėjo 19—21, 2019*. Kaunas, Lietuva, 2019. 1 t. P. 29—44.

⁴ Криміналістика: підручник/за ред. В. В. Тищенко. Одеса: ВД «Гельветика», 2017. С. 239.

⁵ Шепітько В. Ю. Модель расследования преступлений и средства криминалистической тактики//*Наукові праці національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. № 11. С. 451.

вано на оптимізацію слідчої діяльності, підвищення ефективності та якості процесу кримінального провадження. Вагомий внесок у розроблення теоретичних засад формування засобів криміналістичної тактики й тактичних засобів розслідування зробили відомі науковці-криміналісти: О. Я. Баєв, Р. С. Белкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, А. С. Князьков, І. І. Когутич, В. І. Комісаров, В. О. Коновалова, М. В. Салтевський, В. В. Тищенко, О. О. Чебуренков, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, С. Ю. Якушин та ін.¹

Водночас більшість проблем, що стосуються засобів криміналістичної тактики і, зокрема, тактичних засобів розслідування самовільного зайняття земельної ділянки й самовільного будівництва залишаються нерозробленими та належать до дискусійних. Зокрема, станом на сьогодні є неузгодженою позиція щодо визначення взаємозв'язку засобів криміналістичної тактики й тактичних засобів розслідування, дослідження їх співвідношення, визначення спільних і відмінних ознак і, як наслідок,— з'ясування місця кожної з розглядуваних категорій у системі криміналістичної тактики.

Метою статті є дослідження проблем формування теоретичної концепції тактичних засобів розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, а також визначення їх співвідношення із засобами криміналістичної тактики. Водночас, зазначене зумовлює необхідність дати аргументовані відповіді на згадані питання, спираючись на фундаментальні методологічні засади з урахуванням сучасних наукових концепцій, шляхом проведення глибокого аналізу запропонованих визначень, а саме «засоби криміналістичної тактики» і «тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва». Оскільки важливим методологічним завданням будь-якого наукового дослідження є не тільки формулювання визначення поняття, а й чітка диференціація його від різних близьких за значенням дефініцій. Якщо ж суттєві відмінності суміжних понять не визначено,

---

¹ Див., наприклад: Баєв О. Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса: сб. Москва: ЭКСМО, 2011 ; Белкин Р. С. Курс криминалистики. 3-е изд., доп. Москва: Норма-М, 2001. 837 с. ; Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск: Изд-во БГУ, 1979. С. 87—92 ; Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів//*Вісник Національної академії правових наук України*. 2009. № 2 (57). С. 197—208 ; Князьков А. С. Аналитические тактико-криминалистические средства досудебного производства: моногр. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 2013. 164 с. ; Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій. Київ: Атіка, 2008 ; Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений: моногр. Харьков: Вища шк., 1978 ; Салтевский М. В. Указ. соч. С. 148—159 ; Криміналістика: підручник. 556 с. ; Чебуренков А. А. Основы теории расследования, моногр. Москва: Юрлитинформ, 2010. 176 с. ; Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: моногр. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с. ; Шепітько В. Ю. Зазнач. твір.

то твердження щодо істинності висловлюваних у формулюванні положень стають бездоказовими¹.

Викладення основного матеріалу дослідження. Передумовою активного розроблення і впровадження засобів у слідчу практику стало те, що реалії соціально-економічних перетворень в Україні, формування приватного сектора економіки, змінення економічних відносин вплинули на розвиток кримінального бізнесу, виникнення нового типу «інтелектуального» злочинця, нових видів злочинної діяльності та способів її здійснення². Використання новітніх способів і «технологій» вчинення злочинів ставлять перед криміналістикою важливі завдання, спрямовані на формування та пропонування практиці боротьби зі злочинністю адекватних наукових засобів, прийомів і методів. У цьому сенсі важливого значення набуває формування своєрідного інструментарію криміналістичної тактики, її засобів³, що мають здатність суттєво оптимізувати й організувати процес розслідування кримінальних проваджень.

Водночас відправною точкою наукового дослідження є з'ясування сутності поняття «засіб», розуміння якого вплине на перебіг і результати подальших теоретичних розробок. Аргументуючи цю думку, слід зазначити, що найзагальнішими елементами структури будь-якого виду діяльності є мета, умови, засоби, суб'єкт та об'єкт впливу⁴. Зокрема, заслугоує на увагу позиція М. В. Салтевського, який пропонує для розуміння сутності засобу аналізувати його синонімічні терміни: прийом, спосіб, пристосування, знаряддя. Прийом і спосіб — поняття, як розкривають інтелектуально-функціональну сторону засобів діяльності. Зі свого боку, пристосування і знаряддя — засоби дії (знаряддя праці), що вказують на предметно-матеріальну сторону діяльності. Враховуючи викладене, на його думку, засоби діяльності — це прийоми, способи, знаряддя праці, пристосування, інструменти, за допомогою яких суб'єкт здійснює вплив на предмет праці з метою його пізнання і перетворення⁵.

На нашу думку, таке узагальнене визначення є доволі справедливим, оскільки розслідування злочинів — це процесуальна діяльність суб'єктів досудового розслідування (слідчих, детективів та ін.), до того ж, складність і багатообразність тактичних завдань, що виникають упродовж

¹ Лозовский Д. Н. Методы расследования преступлений: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2010. С. 27.

² Шепітько В. Ю., Щур Б. В. Проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального процесу при розслідуванні злочинів, які вчиняються організованими групами//*Науковий вісник Львівської комерційної академії*. 2015. № 2 (34). С. 326.

³ Шепітько В. Ю. Засоби криміналістичної тактики в діяльності органів досудового слідства (проблеми ефективності застосування)//*Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні*: матеріали наук. конф. (15.05.2008)/ред. кол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2008. С. 172.

⁴ Дулов А. В. Указ. соч. С. 87—92.

⁵ Салтевский М. В. Указ. соч. С. 150—151.

розслідування, потребує наявності у слідчого необхідних тактичних засобів їх розв'язання¹. У цьому сенсі можемо погодитися із В. О. Коноваловою, яка зауважує, що пізнавальний характер діяльності, здійснюваної слідчим, у психологічному відношенні є надзвичайно складним. Це пояснюється здебільшого тим, що така діяльність потребує не тільки багатообразного рішення різнопланованих розумових завдань, а й організації їх практичного здійснення².

Розвиваючи цю думку, можемо зазначити, що здобуття бажаних результатів від розслідування кримінальних проваджень видається можливим завдяки оптимальному поєднанню мисленнєвої діяльності слідчого з реалізацією на практиці відповідних засобів, розроблених криміналістичною наукою³. Водночас якість цього процесу багато в чому зумовлена рівнем професійної підготовки та фактичною діяльністю слідчого, який індивідуально сприймає, пізнає й реалізує цілі та засоби, розроблені наукою. До того ж засоби дають змогу суб'єктові діяльності (у цьому разі — суб'єктові розслідування) розв'язати такі завдання, які він не може розв'язати, використовуючи тільки власні здібності — фізичні й розумові. Тобто використання різноманітних засобів збільшує власні можливості суб'єкта⁴.

Проте, формування поняття засобів криміналістичної тактики й тактичних засобів розслідування, а також визначення їх місця у системі криміналістичної тактики передбачає врахування положень загальної теорії криміналістичної науки, яка розробила фундаментальні підвалини щодо створення і впровадження усієї сукупності засобів у правозастосовну практику. Маємо на увазі, що з позиції комплексного підходу до протидії злочинності криміналістичні засоби повинні містити весь спектр науково обґрунтованих прийомів, способів, рекомендацій і технічного обладнання, застосовуваних до розкриття, розслідування й попередження громадсько-небезпечних діянь⁵.

Зазначене положення свідчить про те, що, зазначаючи засоби у криміналістиці загалом, розуміють не тільки наукові рекомендації, поради, а й спеціально розроблені прилади, технічне обладнання, пристрої. Як результат — криміналістичні засоби є найбільш розширеними за своїм значенням, що потрібно враховувати, виокремлюючи засоби криміналістичної тактики й тактичні засоби розслідування конкретного виду злочину. Зазначене є цілком справедливим, оскільки надає змогу під час подальших

---

¹ Дулов А. В., Грамович Г. И., Лапин А. В. и др. Криминалистика: учеб. пособ./ под ред. А. В. Дулова. Минск: НКФ «Экоперспектива», 1996. С. 265.

² Коновалова В. Е. Указ. соч. С. 6—7.

³ Комиссаров В. И. Криминалистическая тактика: история, современное состояние и перспективы развития: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2009. С. 44.

⁴ Лозовский Д. Н. Указ. соч. С. 70.

⁵ Федоров Г. В., Григорович В. Л. Инновационные направления развития криминалистика: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2012. С. 7.

досліджень уникнути плутанини щодо розмежування засобів, визначення їх структурного наповнення та з'ясування співвідношень між ними. До того ж, технічні засоби, тактичні прийоми й методики криміналістики становлять не сукупність розрізаних елементів, механічно об'єднаний їх конгломерат, а систему елементів, яка характеризується єдністю й інтегральністю властивостей і функцій її складових ¹.

Дослідивши змістовно проблему засобів криміналістичної тактики, В. Ю. Шепітько зазначає, що структурність криміналістичної тактики можна простежити на її елементному складі, який на сучасному етапі розвитку криміналістики, справедливо називають засобами криміналістичної тактики. Водночас елементний склад передбачає виокремлення тих «часток», на яких ґрунтується тактика: 1) тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії; 2) тактична рекомендація — науково обґрунтована й перевірена практикою порада щодо вибору та застосування засобів, прийомів і форм поведінки; 3) система (підсистема) тактичних прийомів (тактична комбінація) — упорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації (іноді систему тактичних прийомів іменують тактичною комбінацією); 4) тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, яка охоплює весь типовий тактичний комплекс можливого її здійснення, реалізації; 5) система слідчих або інших дій (тактична операція), яка спрямована на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації ².

Розглядаючи структурність криміналістичної тактики, І. І. Когутич зауважує, що засоби криміналістичної тактики — це знаряддя праці, за допомогою яких особа, у проваджені якої перебуває справа, розв'язує тактичні завдання розслідування злочинів чи розв'язання справи в суді, тобто це процесуальний, непроцесуальний та організаційний інструментарій її діяльності. У межах дослідження науковець пропонує поділяти засоби криміналістичної тактики на дві групи: 1) криміналістичні засоби, що містяться в законі, — основні (слідчі дії, інші процесуальні дії, оперативно-розшукові заходи тощо); 2) допоміжні криміналістичні засоби (тактичний прийом, тактична комбінація, тактична операція, тактична (криміналістична) рекомендація, тактичне рішення) ³.

Зважаючи на це, необхідно звернути увагу, що у розумінні науковця поняття засобів криміналістичної тактики досить широке за своїм змістом, оскільки містить не тільки наукові рекомендації щодо проведення слідчих дій, а й безпосередньо сам перелік законодавчо визначених слідчих, оперативно-розшукових та інших дій. Слід зазначити, що розглядуваний підхід

¹ Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики//*Актуальні проблеми криміналістики: матеріали Міжнар. наук-практ. конф.* (25—26.09.2003). Харків, 2003. С. 13.

² Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика ... . С. 25—26.

³ Когутич І. І. Зазнач. твір. С. 297—298.

не є неспростовним, оскільки, на думку В. Ю. Шепітька та В. А. Журавля, викликає певне заперечення належності слідчих дій до розряду тактичних засобів. Навпаки, усі існуючі тактичні засоби, насамперед — прийоми та рекомендації, реалізуються в межах проведення слідчих дій, і вже з цієї причини самі слідчі дії не можна розглядати як засоби криміналістичної тактики. Потрібно виходити з того, що слідчі дії — це передусім передбачений законом процесуальний інструментарій доказування¹.

Крім цього, О. С. Князьков вважає доцільним позначати засоби криміналістичної тактики поняттям «тактико-криміналістичні засоби». Видається за можливе розглядати такі засоби як науково-сконструйовані, пошуково-пізнавальні моделі, що відображають закономірності злочину та діяльності щодо його розкриття й розслідування. Тактико-криміналістичні засоби містять: 1) слідчу ситуацію; 2) криміналістичну характеристику злочину; 3) слідчу версію; 4) тактичне завдання; 5) тактичне рішення; 6) планування. Водночас, на думку науковця, пов'язування тактико-криміналістичних засобів з проведенням слідчої дії є методологічно правильним, дозволяючи багато в чому розмежувати тактико-криміналістичні засоби й методико-криміналістичні засоби, однак це не означає, що слідча дія є одним із тактико-криміналістичних засобів. У цьому аспекті слідчу дію розуміють як форму тактичної діяльності слідчого, іншими словами — форму реалізації тактико-криміналістичних засобів, що дозволяє відмежувати тактико-криміналістичну діяльність від методико-криміналістичної діяльності².

Досліджуючи розглядувані проблеми, О. Я. Баєв зазначає, що, зважаючи на процесуальні функції слідчого та його соціальну роль у кримінальному провадженні, є очевидним: засоби попередження і розв'язання слідчих конфліктів можливі лише двох видів — процесуальні та криміналістичні. Підкреслюючи цим існування процесуальних засобів, на думку науковця, законодавче закріплення окремих тактичних засобів не змінює їх змісту (способу раціонального використання конкретних закономірностей виникнення, збирання, дослідження й оцінки доказів або окремих їх проявів). Воно лише наділяє тактичні засоби, які є оптимальними для всіх ситуацій розслідування, процесуальною формою³.

На переконання М. В. Салтевського, у криміналістиці існують не тільки технічні засоби — техніка, а й тактичні засоби вилучення із джерел інформації й оперування нею в доказуванні. У цьому сенсі науковець зазначає, що засоби криміналістичної тактики за цілями її діяльності поділяють на засоби збирання, дослідження, оцінки та представлення доказової інформації в кримінальному процесі. Їх прийнято поділяти на процесуальні та непроцесуальні. При цьому до процесуальних засобів належать:

¹ Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Знач. твір. С. 187.

² Князьков А. С. Указ. соч. С. 9—14.

³ Баєв О. Я. Избранные работы: в 2 т. Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2011. С. 216—236.

1) процесуально розкриті (слідчі та судові дії); 2) процесуально неповно розкриті (огляд, накладення арешту на майно та ін.); 3) процесуально нерозкриті (оперативно-розшукові заходи та ін.). Зі свого боку, непроцесуальні — це засоби і прийоми криміналістичної техніки: тактичний прийом, тактична ситуація, тактичне рішення, версіювання і планування, нетрадиційні прийоми і засоби¹.

Досить цікаву думку висловили В. С. Кузьмічов та Г. І. Прокопенко щодо засобів криміналістичної тактики, поділяючи у своїх дослідженнях розглядувані засоби на: 1) процесуальні (слідчі дії, оперативно-розшукові заходи, відібрання пояснень, витребування документів, призначення відомчої ревізії); 2) непроцесуальні (тактичний прийом, тактичне рішення, тактична комбінація та тактична операція)². Однак, на нашу думку, названі переконання не є беззаперечними. По-перше, станом на сьогодні положення нового КПК України не містять законодавчого регулювання таких процесуальних дій, як відібрання пояснень, витребування документів, призначення відомчої ревізії, тому в сучасних реаліях не можна їх вважати засобами криміналістичної тактики. По-друге, ці науковці наводять досить звужений перелік непроцесуальних засобів криміналістичної тактики, який не охоплює усіх тактичних засобів, адже до них належать ще й криміналістична рекомендація, тактика проведення слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, тактична операція, тактична комбінація.

Певний науковий інтерес становить підхід М. Й. Вільгушинського, який, досліджуючи роль засобів криміналістичної тактики під час проведення судового слідства, крім тактичного прийому й тактичної комбінації, виокремлює ще й тактику судової дії. Необхідно зазначити, що судові дії також певним чином взаємопов'язані, мають здійснюватися з урахуванням доцільної послідовності. Тому можна говорити про системи (комплекси) судових дій як важливий засіб криміналістичної тактики³. Зазначене дало змогу дійти висновку, що особливість засобів криміналістичної тактики полягає в тому, що їх розробляють і впроваджують як для досудового розслідування, так і для судового слідства, тим самим розширюючи межі використання на практиці. Крім цього, О. В. Фунікова розглядає комунікативні технології як засіб криміналістичної тактики, оскільки загальні наукові інтеграційні процеси вимагають застосування технологій як одного з ефективних і сучасних засобів розв'язання завдань криміналістики⁴.

¹ Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005. С. 286—288.

² Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 184.

³ Вільгушинський М. Й. Роль засобів криміналістичної тактики при проведенні судового слідства//*Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Кросс-роуд, 2009. Вип. 17. С. 325.

⁴ Фунікова О. В. Комунікативні технології як засіб криміналістичної тактики//*Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 298.

Враховуючи викладене вище, проведений аналіз наукових підходів до визначення поняття засобів криміналістичної тактики дає змогу стверджувати, що нині у криміналістичній доктрині та слідчо-судовій практиці відсутня одностайність щодо розуміння цієї проблематики. Водночас теоретичні положення нагадують: дійсно, засоби криміналістичної тактики є важливим діяльним інструментарієм слідчого для розв'язання криміналістичних завдань досудового розслідування, судового розгляду справ, підвищення ефективності й оптимізації розслідування будь-якого виду злочину.

Окремий науковий інтерес для подальших теоретико-методологічних досліджень становить аналіз тактичних засобів розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, оскільки у спеціальній літературі правильно зазначено, що більшість питань, які стосуються системи засобів розслідування злочинів, поняття і систематики слідчих дій, тактичних прийомів і комбінацій, є дискусійними, а в деяких випадках і недостатньо розробленими¹. Враховуючи зазначене, постановка питання про дослідження поняття тактичних засобів розслідування зазначеного злочину та визначення їх зв'язку із засобами криміналістичної тактики є доволі актуальною. Адже сучасний стан розвитку криміналістичної тактики дає змогу не тільки розрізнено досліджувати зазначені категорії, а й визначити взаємозалежності та зв'язки між ними.

Розпочинаючи дослідження тактичних засобів розслідування самовільного зайняття земельної ділянки й самовільного будівництва, необхідно виходити з того, що становлять собою засоби розслідування загалом. Так, А. В. Шмонін зазначає, що засоби розслідування — найбільш різноманітний елемент типових технологій розслідування злочинів, які складаються із: прийомів (їх комплексів), обстановки розслідування (місце, час та ін.), організаційних заходів (зокрема, планування розслідування), техніко-криміналістичної техніки, окремих криміналістичних методик та інших структурних елементів². На нашу думку, згадане положення досить розширено відображає сутність засобів розслідування, оскільки містить у своєму значенні засоби різного спрямування, що допомагають слідчим у з'ясуванні обставин кримінального провадження.

Зокрема, О. О. Чебуренков у своїх дослідженнях використовує поняття «криміналістичні засоби розслідування» та наголошує на необхідності їх класифікації для того, щоб краще з'ясувати їхню сутність, вивчити механізм впливу і закономірності, які зумовлюють ефективність застосування певного засобу розслідування, а також визначити шляхи їх оптимального використання. У цьому аспекті важливого значення набуває розроблена

---

¹ Головин А. Ю. Криминалистическая систематика: моногр. Москва: ЛексЭст, 2002. С. 184.

² Шмонин А. В. Методология криминалистической методики: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2010. С. 368.

науковцем достатньо розгалужена класифікаційна система криміналістичних засобів розслідування, у якій поєднано засоби різного спрямування (технічні, тактичні, методичні тощо). Розглядаючи різноманітні підстави класифікувати криміналістичні засоби, слід звернути увагу на їх поділ залежно від змісту, серед яких науковець виокремлює тактичні (тактико-криміналістичні) засоби — прийоми й рекомендації з організації та планування розслідування загалом, проведення окремих слідчих дій, розв'язання інших тактичних завдань, тактичні комплекси і т. ін.¹.

Викладене зайвий раз свідчить, що особливий науковий інтерес для розв'язання зазначеної проблематики становлять саме тактичні засоби розслідування. У зв'язку з цим С. Ю. Якушин слушно зауважує, що тактичний засіб під час розслідування злочину — це процесуальна й організаційно-тактична форма здійснення оптимальних і допустимих окремих способів дій або лінія поведінки слідчого, а також комплексів слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, об'єднаних розв'язання завдання розслідування². У цьому контексті до тактичних засобів розслідування належать різноманітні тактичні прийоми, а також тактичні комплекси або комплексні тактичні засоби — тактичні комбінації й тактичні операції³.

Систему тактичних засобів розслідування злочинів розробляють шляхом наукових узагальнень та аналізу слідчої практики; вона повинна відповідати закону. Водночас конкретний їх перелік має умовний характер, його визначено критеріями відмінностей. У теорії криміналістики й у практиці розслідування злочинів найбільшого поширення набули такі тактичні засоби: 1) тактичні прийоми; 2) тактичні комбінації; 3) слідчі дії; 4) тактичні операції; 5) використання діяльності органів дізнання, інших державних органів, посадових осіб, спеціалістів; 6) залучення громадськості до розв'язання тактичних завдань⁴. Слід зазначити, що окремі положення розгляданого підходу викликають певні дискусії.

Щодо доцільності залучення громадськості як тактичного засобу розслідування (а в криміналістичній теорії це питання досі нерозв'язане) В. О. Коновалова зазначає, що залучення громадськості до розслідування злочинів має відбуватися в межах, що виключають можливість перекладання слідчих функцій на представників громадськості. Участь громадськості у розслідуванні слід розуміти та здійснювати тільки як допомогу органам розслідування у виконанні ними своїх службових обов'язків. Інше

¹ Чебуренков А. А. Указ. соч. С. 68—87.

² Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики: учеб. пособ. Казань: Изд-во Казан. гос. ун-та, 2010. С. 39.

³ Его же. Тактические задачи и средства их решения в уголовном судопроизводстве: основные итоги расследования//*Вестник экономики, права и социологии*. 2014. № 1. С. 113.

⁴ Дулов А. В., Грамович Г. И., Лапин А. В. и др. Указ. соч. С. 265.

тлумачення цього питання може тягти за собою порушення кримінально-процесуального закону та прав громадян¹. Однак, на першочерговому етапі розслідування слідчий майже завжди звертається по допомогу до громадськості, щоб здобути інформацію щодо події злочину, оскільки звернення до громадськості зменшує витрати всіх видів ресурсів у прагненні досягти бажаних результатів².

Крім того, окремі положення спеціальної криміналістичної літератури зазначають, що до системи тактичних засобів розслідування належать: 1) слідчі дії; 2) тактичний прийом; 3) тактична комбінація; 4) тактична операція; 5) тактика розслідування; 6) тактика взаємодії; 7) тактична рекомендація; 8) тактичні правила. Зокрема, тактика розслідування — система тактичних засобів і тактичних рішень, які вибирає та запроваджує слідчий. Тактика розслідування повинна забезпечити оптимальні умови й передбачати найбільш раціональні засоби виявлення, фіксації, вилучення, дослідження та використання доказів. Тактика розслідування спрямована на розв'язання проміжних, локальних завдань на певному етапі розслідування, розв'язання яких сприяє поступовому розв'язанню стратегічних завдань розслідування загалом³.

Отже, *тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва* — це оптимальна сукупність поєднаних єдиною метою непроцесуальних дій (заходів), тактичних прийомів, комбінацій, операцій, рекомендацій, які пов'язані з визначенням лінії поведінки суб'єктів розслідування та розв'язанням тактичних завдань, застосування яких спрямовано на підвищення якості й ефективності розслідування і профілактики таких злочинів. При цьому, на нашу думку, для тактичних засобів розслідування цього злочину характерні такі ознаки: предметність, цілеспрямованість, суб'єктність, затребуваність та апробованість, детермінованість.

Враховуючи викладене вище, з огляду на проведений науковий аналіз надбань учених-криміналістів, доктринальних теоретичних положень, вважаємо за можливе стверджувати, що поняття «засоби криміналістичної тактики» і «тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва» становлять собою структурні елементи криміналістичної тактики, на яких вона ґрунтується. Проте, тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва є відносно новою, діяльнісною категорією і, як наслідок,— недостатньо розробленою.

---

¹ Коновалова В. О. *Форми та методи участі громадськості у запобіганні злочинам та їх розкритті*/Вибрані твори. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2012. С. 456.

² Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. *Знач. твір.* С. 201—202.

³ *Криміналістика: підручник.* С. 243—246.

До того ж станом на сьогодні у криміналістичній доктрині та слідчій практиці відсутні чіткі критерії визначення співвідношення розглядуваних категорій, що спричиняє їх плутанину й ототожнення. Однак, незважаючи на деяку схожість, вони є самостійними та різними категоріями криміналістичної тактики, кожна з яких має своє відповідне місце для досягнення цілей розслідування. Тому співвідношення засобів криміналістичної тактики й тактичних засобів розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва виявляється у таких положеннях:

- 1) *за змістом* — засоби криміналістичної тактики є досить широкими за своїм змістовним наповненням, адже це специфічний інструментарій для розв'язання не тільки тактичних завдань розслідування, а й справ у суді. Водночас до їх змісту належать як процесуальні дії і/або заходи, так і наукові рекомендації щодо їх проведення. Зі свого боку, тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва вужчі за своїм змістом, оскільки, говорячи про тактичні засоби розслідування, ми звертаємо увагу на їх спрямованість, тобто притаманну характерну властивість надавати наукові рекомендації щодо найбільш доцільного, оптимального проведення процесуальних дій і/або заходів;
- 2) *за цілями та завданнями* — засоби криміналістичної тактики цілеспрямовані на досягнення загальної мети розслідування, а саме — визначення істини у справі загалом. Водночас вони відрізняються універсальним характером і здатністю пристосовуватися до обставин будь-якого різновиду злочинного діяння. Здебільшого засоби криміналістичної тактики покликані розв'язувати стратегічні завдання розслідування. На противагу цьому, тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва адаптуються до умов і обставин конкретно цього злочину, обираючи оптимальний інструментарій для розв'язання тактичних завдань розслідування. У цьому аспекті можливість розподілу завдань розслідування на стратегічні й тактичні зумовлює необхідність диференціювання засобів їх розв'язання, оскільки між завданнями й засобами їх розв'язання існує логічний зв'язок. Оптимальний вибір слідчих дій і оптимальна послідовність їх проведення є провідними принципами формування та функціонування інформаційно-пізнавальної моделі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів¹. Отже, фахівці розробляють та адаптують тактичні засоби розслідування відповідно до методики конкретного виду злочину, що дає змогу успішно розв'язувати тактичні завдання, які виникають у ситуаціях розслідування, та досягати бажаного результату;

---

¹ Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 12—20.

- 3) *за джерелом походження інформації* — засоби криміналістичної тактики, за допомогою яких професійні учасники кримінального провадження (слідчі, детективи) здобувають доказову інформацію, можуть бути як процесуальними, так і непроцесуальними. Аргументуючи цю думку, варто зазначити, що розслідування злочинів — це процесуальна діяльність, для здійснення якої потрібні законодавчо регламентовані засоби. Однак, ефективність процесу розслідування, його оптимізація і результативність забезпечуються за допомогою взаємодії процесуальних засобів з непроцесуальними, тобто науковими рекомендаціями щодо їх реалізації. Зі свого боку, говорячи про тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, маємо на увазі лише непроцесуальний, тобто розроблений криміналістичною наукою й перевірений правозастосовною практикою інструментарій слідчих, детективів. Водночас вказівка на те, що засоби розслідування тактичні, виключає наявність у їх змістовному наповненні процесуальних дій, проте, такий факт нерідко відкидають під час розроблення та впровадженні тактичних засобів розслідування;
- 4) *за складністю структури* — засоби криміналістичної тактики не є застиглими, мають різні прояви, відрізняються динамічністю. Створення (розроблення) і пропонування до застосування нових тактичних прийомів, їхніх систем або тактичних операцій покликані модернізацією злочинності та її все більшим прилаштуванням до нових умов¹. Як результат — засоби криміналістичної тактики за своїм змістом мають доволі розширену структуру, що свідчить про їх складність, оскільки проведені дослідження дали змогу дійти висновку, що до елементного складу засобів криміналістичної тактики (крім процесуальних дій і заходів, тактичних прийомів, комбінацій, операцій, тактики проведення слідчих дій) належать ще й комунікативні технології, версіювання, слідча ситуація, організаційні дії слідчого тощо. Крім того, у своєму змісті засоби криміналістичної тактики містять перелік слідчих дій, які прямо закріплено законодавством. Водночас не можемо стверджувати, що тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва є відносно простими у своїй структурі. Незважаючи на те, що вони містять у собі наукові рекомендації щодо доцільності проведення слідчих та інших дій (заходів), складність розглядуваних засобів полягає в тому, що їх елементи спеціально розробляють для розслідування конкретного злочину, враховуючи його особливості та специфіку. Однак, слідчі дії не можна вважати змістом тактичних засобів розслідування. У цьому разі слідчі дії є формами реалізації цих засобів;

---

¹ Шепітько В. Ю. Засоби криміналістичної тактики в діяльності органів досудового слідства ... . С. 174.

- 5) *за функціональним спрямуванням* — криміналістична наука розробляє засоби криміналістичної тактики для забезпечення ефективності боротьби з будь-якими проявами злочинності. До того ж вони покликані протидіяти різноманітним неправомірним діянням завдяки наявності потужного інструментарію різного спрямування. Важливою особливістю таких засобів є їх неконкретизований характер, тобто здатність пристосовуватися до умов і особливостей злочинів — незалежно від різновиду. На противагу цьому, тактичні засоби розслідування уточнюються й деталізуються для спеціальних методик розслідування певних категорій кримінальних правопорушень, у зв'язку з чим вони стають окремими щодо процесу розслідування конкретних видів злочинів, оскільки зв'язок криміналістичної тактики з методикою розслідування і попередження окремих видів злочинів характеризується передусім тим, що положення тактики реалізуються на практиці тільки через методіку розслідування, набуваючи ті специфічні особливості, які відображають їх пристосування до умов і завдань боротьби з конкретним видом злочину¹. У цьому аспекті є слушним зауваженням, що окремі криміналістичні методики розраховані саме на реалізацію типових тактичних операцій, подібно до того, як вони враховують типові версії, типові ситуації, містять типову послідовність слідчих дій тощо. Саме у такій якості тактичні операції як категорія криміналістичної тактики відіграють важливу роль у побудові окремих методик і належать до їх структури як самостійний елемент. Але від цього вони не втрачають своєї тактичної природи²;
- 6) *за місцем у системі криміналістики* — засоби криміналістичної тактики мають своє окреме місце у системі загальних положень криміналістичної тактики, а тактичні засоби розслідування своє місце знаходять у методиці розслідування окремих видів злочинів, зокрема, можна говорити про тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Як результат — зазначені категорії потрібно розглядати у взаємодії одна з одною, оскільки криміналістична наука розробляє засоби, які згодом конкретизуються для методики розслідування конкретного виду злочину. Маємо на увазі, що засоби криміналістичної тактики є відносно загальними та розв'язують загальні тактичні завдання. Водночас тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва є спеціалізованими для розв'язання упредмечених тактичних

¹ Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г. Криминалистика: учебник для вузов/под ред. Р. С. Белкина. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. С. 458.

² Shevchuk V. Tactical operations in judicial proceedings: problems of formation and practical realization//*Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: Papers of the 5th International Scientific Conference. February 28, 2019, Stuttgart, Germany.* Stuttgart, 2019. P. 884—894 ; Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці ... . С. 205.

завдань саме цього виду злочину. На нашу думку, під час вибору слідчим тактичного інструментарію, першочерговим завданням є оцінка ситуації, яка склалася, адже правильний аналіз забезпечить обрання найбільш доцільних засобів. Тому не варто зауважувати на пріоритетності засобів криміналістичної тактики чи тактичних засобів розслідування. Перевагу матимуть ті засоби, що найбільше стануть у пригоді під час розв'язання конкретних обставин розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, коли перед слідчим постануть конкретні завдання та вибір саме тактичних засобів розслідування стане очевидним. Отже, у системі криміналістичної тактики розглядувані засоби мають своє визначальне місце і вагоме значення для процесу розслідування злочинів.

Висновки. Сучасні реалії розвитку суспільних відносин загострюють ситуацію зі стрімким збільшенням модифікованих форм злочинності, появою нових типів злочинців, які набувають нових ознак, навичок і вмій. Як наслідок — перед криміналістичною наукою та слідчою практикою постають важливі завдання щодо вжиття всіх можливих заходів протидії сучасній злочинності. У цьому сенсі саме запровадження у слідчу діяльність засобів криміналістичної тактики здатне забезпечити процес розслідування адекватними прийомами, методами й засобами боротьби з різноманітними злочинними проявами.

Водночас тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва забезпечують професійних учасників кримінального провадження спеціалізованим інструментарієм, який має здатність ефективно розв'язувати тактичні завдання, що виникають у процесі розслідування цього злочину. Оскільки зазначений злочин відзначається достатньо високим рівнем суспільної небезпеки, адже посягає на суб'єктивні права та законні інтереси як громадян, так і держави чи територіальної громади в особі їх відповідних органів, тому потребує оперативного реагування з боку суб'єктів досудового розслідування. Отже, досліджувані поняття «засоби криміналістичної тактики» і «тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва» утворюють ефективний механізм здобуття доказової інформації, розв'язання тактичних, стратегічних завдань і протидії злочинним проявам загалом.

Слід зазначити, що з метою уніфікації понять термін «засоби криміналістичної тактики» варто використовувати тоді, коли слідчі мають мінімум інформації про особливості різновиду злочину, а термін «тактичні засоби розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва» — конкретно у процесі розслідування цього злочину. Отже, зазначене зумовлює необхідність подальших наукових і методичних розробок співвідношення засобів криміналістичної тактики й тактичних засобів розслідування самовільного зайняття земельних ділянок і самовільного будівництва, що має важливе теоретичне та практичне значення.

References

- Averianova, T. V., Belkin, R. S., Korukhov, Iu. G. (2001). *Kriminalistika: uchebnik dlia vuzov*. R.S. Belkina (Ed). Moscow: Izdatelstvo NORMA [in Russian].
- Baev, O. Ia. (2011). *Izbrannye raboty po problemam kriminalistiki i ugovnogo protsesa*. Sbornik. Moscow: EKSMO [in Russian].
- Baev, O. Ia. (2011) *Izbrannye raboty: v 2 t.* Voronezh: Izd-vo Voronezhskogo gos. un-ta [in Russian].
- Belkin, R. S. (2001) *Kurs kriminalistiki*. 3-e izd., dop. Moscow: Norma-M [in Russian].
- Cheburenkov, A. A. (2010). *Osnovy teorii rassledovaniia*. Monografiia. Moscow: «Iurlitinform» [in Russian].
- Dulov, A. V. (1979). *Takticheskie operatsii pri rassledovanii prestuplenii*. Minsk: Izd-vo BGU [in Russian].
- Dulov, A. V. (2010). Problemy razvitiia kriminalisticheskoi taktiki. Kryminalistyka XXI stolittia: materialy nauk-prakt. Konf. (25–26 lystop. 2010 r.). Kharkiv: Pravo [in Russian].
- Fedorov, G. V., Grigorovich, V. L. (2012). *Innovatsionnye napravleniia razvitiia kriminalistiki*: monografiia. Moscow: Iurlitinform [in Russian].
- Funikova, O. V. (2018). *Komunikatyvni tekhnologii yak zasib kryminalistychnoi taktiky*. Porivnialno-analitychne pravo [in Ukrainian].
- Golovin, A.Iu. (2002). *Kriminalisticheskaia sistematika*: monografiia. Moscow: LeksEst [in Russian].
- Honcharenko, V.H. (2003). Metodolohichni problemy vchennia pro predmet kryminalistyky. *Aktualni problemy kryminalistyky*: materialy mizhnar. nauk-prakt. konf. (25-26 ver., 2003). Kharkiv [in Ukrainian].
- Iakushin, S. Iu. (2010). *Kriminalisticheskaia taktika: voprosy teorii i praktiki*: uchebnoe posobie. Kazan: Izd-vo Kazan. Gos. Un-ta [in Russian].
- Iakushin, S. Iu. (2014). Takticheskie zadachi i sredstva ikh resheniia v ugovnom sudoproizvodstve: osnovnye itogi rassledovaniia. *Vestnik ekonomiki, prava i sotciologii*. № 1 [in Russian].
- Kniazkov, A. S. (2013). *Analiticheskie taktiko-kriminalisticheskie sredstva dosudebnogo proizvodstva*: monografiia. Tomsk: Izd-vo Tomsk. Un-ta [in Russian].
- Kohutych, I. I. (2008). *Kryminalistyka: Kurs lektsii*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Komissarov, V. I. (2009). *Kriminalisticheskaia taktika: istoriia, sovremennoe sostoianie i perspektivy razvitiia*: monografiia. Moscow: Iurlitinform [in Russian].
- Konovalova, V. E. (1978) *Psikhologiiia v rassledovanii prestuplenii*: monografiia. Kharkiv: «Vishcha shkola» [in Russian].
- Konovalova, V. O. (2012). *Formy ta metody uchasti hromadskosti u zapobihanni zlochynam ta yikh rozkrytti*. Vybrani tvory. Kharkiv: Apostil [in Ukrainian].
- Kriminalistika*: uchebnoe posobie. (1996). A. V. Dulov, G. I. Gramovich, A. V. Lapin i dr.; A.V. Dulova (Ed). Minsk: NKF «Ekoperspektiva» [in Russian].
- Kryminalistyka*: pidruchnyk (2017). V. V. Tishchenka (Ed). Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
- Kuzmichov, V. S., Prokopenko, H. I. (2001). *Kryminalistyka*: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Lozovskii, D. N. (2010) *Metody rassledovaniia prestuplenii*: monografiia. Moskva: Iurlitinform [in Russian].
- Radianska kryminalistyka. (1973). *Kryminalistychna tekhnika i slidcha taktika*: pidruchnyk. V. P. Kolmakova (Ed). Kyiv: Vyshcha shk [in Ukrainian].

- Saltevs'kii, M. V. (1998). Sredstva kriminalisticheskoi taktiki (metodologicheskii aspekt). *Visnik Luganskogo institutu vnutrishnikh sprav MVS Ukraini*. Vip. 1 [in Russian].
- Saltevs'kyi, M. V. (2005). *Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi)*: pidruchnyk. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Iu. (2007). *Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyi analiz)*: monohrafiia. Kharkiv: Kharkiv yurydychnyi [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Iu. (2008). Zasoby kryminalistychnoi taktiky v diialnosti orhaniv dosudovoho slidstva (problemy efektyvnosti zastosuvannia). *Pravovi zasady pidvyshchennia efektyvnosti borotby zi zlochynnistiu v Ukraini*: materialy nauk. konf., 15 trav. 2008 r. V.I. Borysov ta in (Eds). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Iu. (2012). Model rassledovaniia prestuplenii i sredstva kriminalisticheskoi taktiki. *Naukovi praci natsionalnogo universitetu «Odeska iuridichna akademiia»* [in Russian].
- Shepitko, V. Iu. (2019) Predmet kryminalistychnoi taktiky: istoriia formuvannia, zmist ta tendentsii. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Kharkiv. Vypusk 19 [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Iu., Shchur, B. V. (2015) Problemy zabezpechennia bezpeky uchasnykiv kryminalnogo protsesu pry rozsliduvanni zlochyniv, yaki vchyniautsia orhanizovanymy hrupamy. *Naukovi visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii*. № 2(34) [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Iu., Zhuravel, V. A. (2015). Orhanizatsiino-taktychni zasoby: poniattia ta znachennia. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. Kharkiv, 2009. Vyp. 18 [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A (2009). Typovi systemy taktychnykh pryiomiv: problemy rozrobky ta efektyvnogo zastosuvannia. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*: zb. nauk. prats. Kharkiv: Krossrout. Vyp. 17 [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. Methodology of criminalistics: discussions, tendencies, prospects. *Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika*. XV-asis tarptautinis kongresas, Rugsėjo 19-21, 2019 Kaunas, Lietuva, 2019. 1 tomas.
- Shevchuk, V. (2019) Criminalistic methodology and practical direction of study. *Scientific achievements of modern society*: abstracts of the 4th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House (December 4-6, 2019). Liverpool, United Kingdom
- Shevchuk, V. M. (2013). *Taktychni operatsii u kryminalistytsi: teoretychni zasady formuvannia ta praktyka realizatsii*: monohrafiia. Kharkiv: Vyd. ahentsiia «Apostil» [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2019). Tactical operations in judicial proceedings: problems of formation and practical realization. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions*: Papers of the 5th International Scientific Conference. February 28, 2019, Stuttgart, Germany. Stuttgart.
- Shmonin, A. V. (2010). *Metodologiiia kriminalisticheskoi metodiki*: monografiia. Moskva: Iurlitinform [in Russian].
- Vilhushynskyi, M. I. (2009). Rol zasobiv kryminalistychnoi taktiky pry provedeni sudovoho slidstva. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. Zbirnyk nauk. prats. Vypusk 17. Kharkiv.: Vyd-vo «Krossrout» [in Ukrainian].
- Zhuravel, V. A. (2009) Systemy slidchykh dii ta taktychni operatsii v strukturi okremoï kryminalistychnoi metodyky rozsliduvannia zlochyniv. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* [in Ukrainian].

Zhuravel, V. A. (2010). Obstavyny, shcho pidlihaiut ziasuvanniu, u strukturi kryminalistychnoi metodyky. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* [in Ukrainian].

И. К. Гришко

ПРОБЛЕМЫ ТАКТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ РАССЛЕДОВАНИЯ САМОВОЛЬНОГО ЗАНЯТИЯ ЗЕМЕЛЬНОГО УЧАСТКА И САМОВОЛЬНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Исследованы проблемы формирования научной концепции тактических средств расследования самовольного занятия земельного участка и самовольного строительства, их соотношение со средствами криминалистической тактики и установления места в системе криминалистики. Обосновано, что тактические средства расследования самовольного занятия земельного участка и самовольного строительства являются оптимальной совокупностью взаимосвязанных целью непроцессуальных действий (мероприятий), тактических приёмов, комбинаций, операций, рекомендаций, связанных с определением линии поведения субъектов расследования и решением тактических задач конкретного вида преступления. Доказано, что предпосылкой активной разработки и внедрения средств в следственную практику является то, что реалии социально-экономических преобразований в Украине привели к возникновению новых видов преступной деятельности и усовершенствованных способов её осуществления. Представляется, что разработка и использование средств как специфического инструментария криминалистической тактики в деятельности профессиональных участников уголовного судопроизводства (следователей, детективов) является одной из приоритетных задач криминалистики на современном этапе и насущной потребностью практики.

Отмечено, что тактические средства расследования самовольного занятия земельного участка и самовольного строительства обеспечивают профессиональных участников уголовного производства специализированным инструментарием, который способен эффективно решать тактические задачи, возникающие в процессе расследования этого преступления. Обосновано, что исследуемое уголовное правонарушение отличается достаточно высоким уровнем общественной опасности, поскольку посягает на субъективные права и законные интересы как граждан, так и государства или территориальной общины в лице их соответствующих органов, поэтому требует оперативного реагирования со стороны субъектов досудебного расследования. Рассмотрены научные подходы к пониманию средств криминалистической тактики и тактических средств расследования самовольного занятия земельного участка и самовольного строительства. Предложены перспективные направления дальнейших научных разработок этой проблематики.

Ключевые слова: средства криминалистической тактики, тактические средства расследования, самовольное занятие земельного участка

и самовольное строительство, тактические задачи расследования, криминалистическая тактика, понятие и соотношение средств.

I. Hryshko

**THE PROBLEMS OF INVESTIGATION TACTICAL MEANS
ON SQUATTING AND ILLEGAL CONSTRUCTION**

The problems of developing the scientific concept of investigation tactical means while squatting and illegal construction, their relation with the forensic tactics means and identification of its place in the criminalistics system are examined. It is substantiated that tactical means of squatting and illegal construction investigation are the optimal set of linked by a common goal non-procedural actions (measures), tactical methods, combinations, operations, recommendations, which are related to determining the action course of investigation entities and solving tactical tasks of a particular type of crime. It is proved that a prerequisite for the active development and implementation of means into investigative practice is that the realities of socio-economic transformations in Ukraine have led to the emergence of criminal activity new types and to advanced ways of its implementation. It seems that the development and use of means as a specific “toolkit” of forensic tactics in the activities of criminal proceedings professional participants (investigators, detectives), is one of the priorities of criminalistics at the present stage and the urgent need for practice.

It is noted that investigation tactical means of squatting and illegal construction provide professional participants in criminal proceedings with specialized toolkit that ensures the effective solution of tactical tasks that arise in the investigation of a crime. It is substantiated that the investigated criminal offense has a fairly high level of public danger, since it encroaches upon the subjective rights and legitimate interests of citizens, state or local community represented by relevant authorities, therefore it requires prompt response from the entities of pre-trial investigation. Scientific approaches to understanding forensic tactics means and investigation tactical means of squatting and illegal construction are considered. Promising directions for further scientific developments on the outlined problems are offered.

Keywords: forensic tactical means, investigation tactical means, squatting and illegal construction, investigation tactical tasks, forensic tactics, concept and relation of means.

Надійшла до редколегії 22.07.2020

Гришко І. К. Проблеми тактичних засобів розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 46—65. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.03>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.04>

УДК 343.98

К. А. Шаповал,

ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1826-5261>, e-mail: katjshapoval@ukr.net

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

У статті досліджено питання призначення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа та здобуття за допомогою нього фактів, необхідних для формування доказової бази під час розслідування кримінальних проваджень, а саме вбивств, вчинених у зв'язку із застосуванням домашнього насильства. На підставі наукових позицій і практичного досвіду розглянуто поняття й особливості застосування поліграфа загалом і в діяльності правоохоронних органів зокрема. Зазначено вимоги, які висувають до осіб, щодо яких фахівці застосовують психофізіологічне дослідження.

Також проаналізовано врегулювання відносин під час застосування поліграфа на законодавчому рівні. Зазначено перспективи розвитку та напрями законотворчої діяльності для більш детального законодавчого врегулювання використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів зокрема і в країні загалом.

Ключові слова: поліграф, експерт-поліграфолог, психофізіологічна експертиза із застосуванням поліграфа, кримінальне провадження, кримінальне судочинство.

Постановка наукової проблеми. В Україні вже тривалий час обговорюють питання щодо використання поліграфа як джерела доказування в межах кримінального провадження. Ця пропозиція міститься в проекті Закону «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)» від 10.12.2015 р. № 3611¹. Так, цим документом ініційовано внесення змін до ст. 258 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — *КПК України*) та доповнення його ст. 264-1 «Перевірка правдивості показів особи на поліграфі (детекторі брехні)». Перевірка правдивості свідчень особи на поліграфі (детекторі брехні) є психофізіологічною експертизою, яку здійснюють експерти відповідної кваліфікації за науково-обґрунтованими мето-

¹ Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні): проект Закону України від 10.12.2015 р. № 3611. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57349 (дата звернення: 15.05.2020).

диками. Проте, зазначені вище пропозиції офіційно не закріплено на законодавчому рівні та повернуто ініціаторам на доопрацювання.

Більшість науковців, які досліджують проблеми, пов'язані з діяльністю правоохоронних органів, схиляються до думки, що інформація, здобута за допомогою поліграфа, може бути доказом у кримінальних провадженнях. Більшість поліграфологів погоджуються з цією думкою, пояснюючи, що поліграф майже неможливо обдурити.

Зважаючи на тенденцію до збільшення кількості випадків використання поліграфа, існує висока вірогідність використання даних, здобутих за допомогою цього пристрою, як доказової бази в межах кримінального провадження вже в найближчому майбутньому.

Отже, виникає необхідність детально проаналізувати застосування психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа під час розслідування кримінальних правопорушень, а саме вбивств із застосуванням домашнього насильства.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Уперше динаміку фізіологічних процесів в організмі із застосуванням приладу (гідросфігмометра — реєстратора змін тиску крові) дослідив 1895 року італійський криміналіст Чезаре Ломброзо (з метою виявити брехню грабіжника) і виклав результати цього експерименту в роботі «Злочинна людина. Ще з 1881 року він застосовував цей прилад під час допитів. Досліди Ч. Ломброзо зацікавили вчених різних країн ¹.

В Україні використання поліграфа досліджували такі науковці, як: А. Ф. Волобуєв, В. Я. Дідик, Н. С. Карпов, О. І. Клевцов, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, Т. А. Лешкович, Д. А. Мовчан, О. І. Мотлях ², О. А. Назаров ³, О. О. Пунда, М. М. Ржевська, І. П. Усіков та інші.

Від 2006 року в Україні діють Міжнародна ліга поліграфологів (далі — *МЛП*) та Міжнародна асоціація поліграфологів (далі — *МАП*) — професійні об'єднання фахівців поліграфа, які представляють приватний, правоохоронний і державний сектори різних країн світу, зокрема й України, США, Ізраїлю, Мексики, Росії та ін. Президентом МЛП і МАП є доктор Андрій Волик ⁴.

¹ Ломброзо Чезаре. Человек преступный; пер. с итал.: Г. Гордон, К. Тетюшинова, С. Раппопорт, Н. Житкова, К. Толстой. Москва: ООО ТД Алгоритм, 2015. 352 с.

² Мотлях О. І. Окремі засади використання поліграфа під час розслідування кримінальних правопорушень//*Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. Київ, 2015. № 1 (9). С. 250—259.

³ Назаров О. А. Судебно-психофизиологическая экспертиза и проверки на полиграфе (детекторе лжи) в Украине: правовой аспект//*Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці*: електр. ж-л/редкол.: О. А. Назаров (голов. ред.) та ін. Київ, 2016. № 2 (16). URL: <https://expertize-journal.org.ua/for-notice/40-sudebno-psikhologicheskaya-ekspertiza-s-ispolzovaniem-poligrafa-detektora-lzhi> (дата звернення: 17.05.2020).

⁴ International League of Polygraph Examiners. URL: https://www.polygraph.org.ua/index_ukr.html (дата звернення: 22.05.2020).

Мета статті. Визначення й аналіз значення застосування психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа під час розслідування ббивств, вчинених у зв'язку із застосуванням домашнього насильства.

Викладення основного матеріалу дослідження. Винятково важливу роль у подоланні протидії розслідуванню тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи, як зазначила В. О. Гусева, мають спеціальні знання, що їх застосовують під час різного роду судових експертиз і досліджень, використовують у слідчій практиці під час розслідування спеціальних засобів. Усе це сприяє скороченню термінів розслідування кримінальних справ, ускладнює суб'єктам протидії маніпулювання з доказами, дає змогу здобути науково обгрунтовану та криміналістично значущу інформацію, використання якої сприяє своєчасній нейтралізації протидії розслідуванню¹.

Вітчизняні науковці-криміналісти виокремлюють дві галузі криміналістичної техніки: традиційну та нетрадиційну. Проте, поліграф залишається поза детальною увагою. Зважаючи на це, є підстави стверджувати необхідність подальшого розвитку криміналістичної техніки, додаючи до неї нові розділи, які відображають актуальні потреби практики протидії злочинності. Наразі дефіцит вітчизняних наукових досліджень у зазначених сферах гальмує цей процес, серед причин чого, імовірно,— спірне уявлення про криміналістику як науку, що має винятково правову (юридичну) природу. Наслідком майже сімдесятирічного панування такої концепції стало те, що нині фахівцям із природничих і технічних наук доволі складно офіційно здійснювати наукові пошуки в галузі криміналістики, оскільки формально вони не мають відповідної вищої освіти, а потерпає від цього природничо-технічна складова криміналістичної науки — криміналістична техніка².

Від 2017 року в Україні проводять судові психологічні експертизи з використанням поліграфа. Порядок проведення судових експертиз з використанням поліграфа врегульовано Конституцією України, Цивільним кодексом, Кримінально-процесуальним кодексом, Кодексом законів про працю України та спеціальними нормативними актами, до яких належать: Закон України «Про судову експертизу» та Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями).

¹ Гусева В. О. Способи протидії розслідуванню тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи та шляхи їх подолання//*Вісник ХНУВС*. 2012. № 1 (56). С. 84—88.

² Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Методологія та організація експертно-криміналістичного забезпечення боротьби зі злочинністю//*Криміналістичний вісник*. 2019. № 2 (32). С. 6—14.

У розд. VI «Психологічна експертиза» Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (п. 6.8) зазначено, що з метою здобуття орієнтувальної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа.

Предметом опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа є здобуття орієнтувальної інформації щодо:

- ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;
- повноти наданої опитуваною особою інформації;
- джерела здобутої опитуваною особою інформації;
- уявлень опитуваної особи про певну подію;
- іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій¹.

Поліграф, або детектор брехні (polygraph, від грец. πολύ — «багато» та γράφω — «писати») — різновид психофізіологічної апаратури та комплексна багатоканальна апаратна методика реєстрування змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів. Аналіз інформації, здобутої від людини в процесі опитування за допомогою поліграфа, як стверджується, дає змогу здобувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує².

Сучасні детектори брехні складаються з ноутбука, на екрані якого відображаються графіки, сенсорного блока для перетворення показників організму в цифровий сигнал та датчиків (зазвичай 7—8 штук), які прикріплюють до тестованого. Іноді для додаткового аналізу результатів використовують відеокамеру або інші пристрої.

Професійне поліграфологічне обстеження містить три етапи: передтестову співбесіду, обстеження й аналіз поліграм. Під час передтестової співбесіди поліграфолог заповнює необхідні документи й обговорює тестові питання, для того щоб обстежуваний цілком зрозумів кожне запитання перед проходженням обстеження. Поліграфолог також пояснює процес перевірки на детекторі брехні та відповідає на всі запитання, що викликають занепокоєння в обстежуваного.

Поліграфолог закріплює на тілі обстежуваного необхідні датчики, які під час своєї роботи та поставлення запитань тестованому в режимі реального часу фіксують кардіологічні показники (тиск/пульс), дихальні (два канали дихання), гальванічні (шкірно-гальванічні реакції), плетизмограму

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.12.2018).

² Вікіпедія. Поліграф. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84> (дата звернення: 10.06.2020).

(кровонаповнення в периферичних судинах) та сигнали з датчика руху (переміщення тіла), що дає змогу визначати спроби протидії. Після закріплення датчиків поліграфолог ставить попередньо обговорені питання, що вимагають односкладової відповіді — «так» або «ні». Фізіологічні показники реєструються з датчиків детектора брехні у формі поліграм.

Перші запитання, які ставить поліграфолог, є нейтральними. Цими запитаннями, які ще називають контрольними, поліграфолог фіксує фізіологічні показники людини за звичайних обставин. Потім починаються релевантні запитання (що стосуються обставин, істинність яких потрібно з'ясувати), відповіді на які порівнюють з контрольними. Завдяки цьому фахівець визначає правдивість відповідей. На останньому етапі поліграфологічного обстеження експерт аналізує поліграми та робить висновок щодо правдивості обстежуваної особи ¹.

Психологи одностайні в думці, що достовірність відповідей, здобутих від поліграфа, залежить від конкретної техніки формулювання запитання, здібностей і вміння поліграфолога визначити коло конкретних питань, а також від того, як налаштовано апаратуру.

П. Д. Біленчук зазначав, що науково доведено: з психологічної точки зору пам'ять людини є психологічним процесом, який містить три основні стадії — сприйняття, запам'ятовування та відтворення. Дві перші стадії формують у нервовій тканині головного мозку нервові зв'язки (утворення). Уявні образи минулого в клітинах мозку зберігаються у формі так званих асоціативних зв'язків. Запам'ятовування та сприйняття має вибірковий характер: людина запам'ятовує не все, що сприймає, а те, що викликає у неї глибокі хвилювання або є важливим для неї ².

Застосування поліграфа (детектора брехні) не може суперечити основним правам, свободам і законним інтересам людини, її честі та гідності. Зазначені вище вимоги закріплено в нормах Конституції України, законодавстві про працю й інших нормативно-правових актів. У ст. 28 Конституції України наголошено: «Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям». Використання поліграфа підпадає під формулювання «інші досліді».

У ст. 32 Конституції України закріплено: «Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди <...>» ³.

¹ Муха Д. Поліграф в кримінальному провадженні: наскільки доцільно?//*Юридична Газета online*. 2019. № 23 (677). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/poligraf-v-kriminalnomu-provazhenni-naskilki-docilno.html> (дата звернення: 07.05.2020).

² Біленчук П. Д., Головач В. В, Салтевський М. В. Криміналістика: підручник. Київ: Право, 1997. 256 с.

³ Конституція України: прийнято 28.06.1996 р. (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

Підставою для широкого застосування поліграфів правоохоронними органами України є Закон «Про оперативно-розшукову діяльність». Стаття 8 цього Закону закріплює право органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, опитувати осіб за їхньої згоди (п. 1 ч. 1 ст. 8). Відповідно, поліграф застосовують різновид опитування. При цьому здобути у такий спосіб відомості не можна розглядати в суді як докази у справах: вони є лише орієнтирами для збирання офіційних доказів. Згідно з ч. 16 ст. 9 цього Закону, для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу¹.

Судова експертиза з використанням поліграфа (далі — *психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа*) — це психологічна експертиза у вигляді дослідження експертом-поліграфологом на основі спеціальних знань з використанням поліграфа психофізіологічних реакцій особи на відповіді, пред'явлені у процесі дослідження стимули з метою перевірки достовірності інформації, яку надає досліджувана особа².

У кримінальному провадженні експерти застосовують результати перевірок на поліграфі (детекторі брехні), проведені за принципами неупередженості, об'єктивності, професійності відповідними судовими експертами державних спеціалізованих установ.

Результати перевірок на поліграфі (детекторі брехні) мають орієнтувальне значення в процесі доказування. Родовим об'єктом судово-психіатричної експертизи з використанням поліграфа є особа, а спеціальними об'єктом — психофізіологічні процеси (такі, як пам'ять, емоції, мотивувальна зона діяльності особи).

Кримінальний процесуальний кодекс детально регламентує тільки проведення обов'язкових експертиз, тоді як факультативні експертизи може призначати на свій розсуд суд. Призначену в межах кримінального судочинства таку факультативну експертизу найчастіше називають «судовою психофізіологічною експертизою з використанням поліграфа». При цьому застосування поліграфа є лише одним з методів дослідження, якими судові експерти послуговуються на практиці.

Проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа можливе на підставі:

- постанови слідчого чи прокурора (ст. 110 та ч. 1 ст. 243 КПК);
- звернення сторони захисту — підозрюваного або обвинуваченого чи їхніх захисників або адвокатів (ч. 2 ст. 243 КПК);

---

¹ Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 22. Ст. 303.

² Експертиза з використанням поліграфу. Офіц. сайт компанії DSP. URL: <http://dsp.ua/ekspertuza-z-vukorustannjam-poligrafu> (дата звернення: 15.05.2020).

- ухвали суду з власної ініціативи чи за клопотанням сторін або потерпілого (ст. 332 КПК, ст. 144 ЦПК, ст. 81 КАСУ, ст. 41 ГПК).

Висновок психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа є джерелом доказів у кримінальному провадженні (ст. 84 КПК).

Висновок психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа суд приймає як доказ лише в тому разі, якщо експертизу проведено у суворій відповідності з вимогами законодавства, а сам висновок має всі необхідні складові ¹.

Під час проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа можна поставити запитання, що стосуються подій та обставин, які залишились у пам'яті досліджуваної особи під час вчинення вбивств із застосуванням домашнього насильства. Наявність у пам'яті особи певних подій та обставин дає змогу стверджувати про:

- причетність/непричетність цієї особи до конкретних правопорушень (вчинення безпосередньо вбивства, застосування різного роду насильства до членів родини та ін.);
- намір і рольову участь особи у правопорушеннях, факт усвідомлення особою можливих наслідків правопорушень та бажання їх настання;
- наявність пом'якшувальних або обтяжуючих обставин (наприклад: вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, вчинення вбивства з перевищенням меж крайньої необхідності та ін.);
- вчинення особою юридично значущих діянь (дій або бездіяльності) у минулому;
- факти настання юридично значущих подій у минулому тощо.

Перевірка на поліграфі (детекторі брехні) є обов'язковою у разі розслідування умисних тяжких і особливо тяжких злочинів, а в решті випадків — за добровільною згодою особи. Отже, у разі вчинення вбивства із застосуванням домашнього насильства, призначення судово-психіатричної експертизи з використанням поліграфа має обов'язковий характер. Відмова від проходження перевірки на поліграфі (детекторі брехні) не є підставою для визнання особи винною у вчиненні суспільно-небезпечного діяння, але цю відмову занотують до протоколу слідчої (розшукової) дії. Застосування поліграфа (детектора брехні) не дозволено у разі, якщо особа страждає на порушення серцево-судинної діяльності або дихальних шляхів і/або перебуває у стані психічного або фізичного виснаження, і/або регулярно вживає наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори чи інші лікарські засоби, що їх містять ².

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9—10, 11—12, 13. Ст. 88.

² Чи потрібен детектор брехні в кримінальному процесі?//*Газета «Закон і Бізнес»*. URL: <https://radako.com.ua/news/chi-potriben-detektor-brejni-v-kriminalnomu-prosesi> (дата звернення: 16.05.2020).

За результатами виконаного дослідження поліграфолог формує та подає замовникові у визначений ним термін, але не раніше доби від дня проведення тестування, довідку або експертний висновок поліграфолога.

Перевірку на поліграфі (детекторі брехні) проводять у найбільш сприятливий для організму людини час — з 10-ї до 18-ї години.

Дослідження осіб на поліграфі не проводять:

- 1) у разі наявності медичної довідки про повну або часткову недієздатність особи, щодо якої має бути проведено опитування на поліграфі;
- 2) щодо прогнозування дій особи або її намірів, не підтверджених конкретними фактами подій минулого;
- 3) щодо неповнолітніх осіб, за винятком тих, хто вчинив кримінальні правопорушення, за які передбачено відповідальність, визначену Кримінальним кодексом України;
- 4) щодо осіб, старших 70 років;
- 5) щодо осіб, які не знають державної мови за умови відсутності перекладача;
- 6) щодо осіб, які мають вади здоров'я, пов'язані з цілковитою або частковою глухотою, німотою, проблемами мовлення, дикцією тощо, за відсутності сурдоперекладача;
- 7) щодо працівників спеціальних служб (за винятком випадків відповідного письмового дозволу керівництва спеціальних служб);
- 8) якщо поліграфолог перебуває у службових, родинних або інших взаєминах з особою, що проходить опитування (дослідження) на поліграфі, а також за наявності інших обставин, які можуть вплинути на об'єктивність висновку поліграфолога;
- 9) у разі явних ознак фізичного або психічного виснаження, сонливості, перезбудження, втоми опитуваної (досліджуваної) особи на поліграфі тощо.

Серед учасників кримінального провадження про вчинення вбивств, вчинених у зв'язку із застосуванням домашнього насильства, до яких дозволено застосувати поліграф, можуть бути: підозрюваний, обвинувачений та свідки. Заборонено застосовувати до опитуваної особи будь-які форми погроз, насильства чи інші незаконні засоби впливу, які принижують честь та людську гідність або створюють небезпеку для її законних інтересів, життя і здоров'я. Примушування особи до проходження процедури опитування на поліграфі заборонено.

Щодо застосування судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа до свідків, то тут в нашому законодавстві існують суперечності. А саме: виникає спірне питання щодо норм ч. 3 ст. 28 Конституції України: «Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам <...>» та ст. 385 Кримінального кодексу України «Відмова свідка від давання показань <...>». Конституцією передбачено право людини на відмову від будь-якого дослідження щодо

неї, водночас Кримінальний кодекс визначає відповідальність за відмову від надання свідчень.

Більшість науковців вважає за необхідне використовувати поліграф у правоохоронній діяльності під час розслідування злочинів. Так, Т. Ф. Моїсеева звертає увагу на значущість проведення психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа під час розслідування злочинів для здобуття переважно орієнтувальної інформації¹.

О. І. Мотлях зазначає, що застосування поліграфа у кримінальному судочинстві України створює додаткові можливості для пізнання досудовим слідством того, що перебуває поза межами звичайних людських можливостей і здібностей. Зокрема, доволі критично зауважує, що ігнорувати чи не використовувати у досудовому слідстві сучасні науково-технічні засоби, одним з яких є поліграф, означає позбавити кримінальне судочинство належного, ефективного та своєчасного розслідування злочинів².

Зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що використання поліграфа під час розслідування злочинів, передусім, вбивств, вчинених із застосуванням домашнього насильства, має важливе організаційне та спрямувальне значення для висунення слідчих версій і формування методики розслідування.

Сьогодні наша країна перебуває на шляху розбудови широкого використання поліграфа під час розслідування кримінальних проваджень. Застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів матиме більш урегульований характер після прийняття Закону України «Про захист осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі». Як свідчить аналіз проекту зазначеного вище Закону, у ньому враховано умови та підстави проведення дослідження, що корелюються з положеннями чинних нормативно-правових актів, які регулюють застосування поліграфа. Залишається сподіватися на те, що у разі прийняття цього Закону права осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі, буде реально захищено.

Висновки. Підсумовуючи факти й думки науковців і психологів, сьогодні неможливо однозначно стверджувати про доцільність використання поліграфа під час розслідування кримінальних проваджень, оскільки показники поліграфа є лише фізіологічними даними про людину на певний момент. Зазначені фізіологічні показники виникають як результат психологічних реакцій, які людині-поліграфологу достатньо складно відстежити повною мірою. До того ж поліграфолог може помилитися в інтерпретуванні результатів дослідження, а їх оскарження наразі є складним процесом,

¹ Моїсеева Т. Ф. Проблемы использования полиграфа в судебной экспертизе// *Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: Еліт Прінт, 2010. С. 24—27.

² Мотлях О. І. Ефективність використання поліграфа у розслідуванні злочинів минулих років//*Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 8. С. 208—211.

якщо взагалі можливим. Проте, для всебічного й ефективного розслідування вбивств, вчинених у зв'язку із застосуванням домашнього насильства, органи досудового слідства повинні застосовувати всі можливі методи й засоби, до яких належить і поліграф як науково-технічний прилад.

Суперечливими залишаються норми Конституції України (ст. 28) та Кримінального кодексу України (ст. 385). Однак, поліграф — це метод, за допомогою якого можна виявити істину, що допоможе слідчому у формуванні напряду подальшого розслідування вбивств, вчинених із застосуванням домашнього насильства.

References

- Bilenchuk, P.D., Holovach, V.V, Saltevskyi, M.V. (1997). *Kryminalistyka*. Kyiv: Pravo [in Ukrainian].
- Chezare Lombrozo. *Chelovek prestupnyi* (2016). Perevodchyky: H. Hordon, K. Tetiushynova, S. Rappoport, N. Zhytkova, Kyiv: Tolstoi, OOO TD Alhorytm [in Ukrainian].
- Chy potriben detektor brekhni v kryminalnomu protsesi? *Hazeta «Zakon i Biznes»*. URL: [https://radako.com.ua/news/chi-potriben-detektor-brekhni-v-kryminalnomu-procesi-\(data-zvernennia-16.05.2020\)](https://radako.com.ua/news/chi-potriben-detektor-brekhni-v-kryminalnomu-procesi-(data-zvernennia-16.05.2020)) [in Ukrainian].
- Ekspertyza z vykorystanniam polihrafu*. Kompaniia DSP. URL: <http://dsp.ua/ekspertuza-z-vukorustanniam-poligrafu/> (data zvernennia 15.05.2020) [in Ukrainian].
- Husieva, V. O (2012) Sposoby protydyi rozsliduvanniu tiazhkykh ta osoblyvo tiazhkykh zlochyniv proty zhyttia ta zdorovia osoby ta shliakhy yikh podolannia. *Visnyk KhNUVS*, 1 (56) [in Ukrainian].
- International League of Polygraph Examiners*. URL: https://www.polygraph.org.ua/index_ukr.html [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* № 30 (1996) art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19.05.2020 № 619-IX (2020). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 9-10, 11-12, 13, art. 88 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
- Moiseeva, T. F. (2010) Problemy ispolzovaniia poligrafa v sudebnoi ekspertize. *Pro aktualni pytannia sudovo-ekspertnoho ta tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia rozkryttia i rozsliduvannia zlochyniv*. Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv: Elit Print [in Russian].
- Motliakh, O.I. (2014) Efektyvnist vykorystannia polihrafa u rozsliduvanni zlochyniv mynulykh rokiv//*Porivnialno-analitychne pravo*, № 8 [in Ukrainian].
- Motliakh, O.I. (2015) Okremi zasady vykorystannia polihrafa pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav* № 1 Kyiv [in Ukrainian].
- Mukha, D. (2019) Polihraf v kryminalnomu provadzhenni: naskilky dotsilno? *Yurydychna Hazeta* (№ 23) vid 03.06.2019 URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kryminalne-pravo-ta-proces/poligraf-v-kryminalnomu-provadžhenni-naskilki-dociilno.html> (data zvernennia 07.05.2020) [in Ukrainian].
- Nakaz 08.10.98 № 53/5 (1998) *Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovometodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen* [in Ukrainian].

- Nazarov, O. A. (2016) Sudovo-psykholohichna ekspertyza. *Zastosuvannia polihrafa ta spetsialnykh znan v yurydychnii praktysi*. Elektronnyi zhurnal. Kyiv, 2, URL: <http://expert-nazarov.com/nomera/709-2016-2-16> [in Ukrainian].
- Polihraf* (28 zhovtnia 2019). Otrymano z Wikipedia URL: <http://wikiinfo.mdp.u.org.ua/index.php?title=%D0%9F%D0%BE%D0%B%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84> [in Ukrainian].
- Proekt Zakonu pro dopovnennia Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy polozhenniamy shchodo vykorystannia polihrafa (detektora brekhni) vid 10.12.2015 № 3611 (2015)* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57349 [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L., Perlin, S. I. (2019) Metodolohiia ta orhanizatsiia ekspertno-kryminalistychnoho zabezpechennia borotby zi zlochynnistiu. *Kryminalistychnyi visnyk*, 2 (32), [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy Pro operatyvno-rozshukovu diialnist. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, № 22, art.303. (1992) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (data zvernennia 16.05.2020 [in Ukrainian].

Е. А. Шаповал

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЛИГРАФА ВО ВРЕМЯ РАССЛЕДОВАНИЯ УБИЙСТВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ

В статье рассмотрены вопросы применения психофизиологического исследования с использованием полиграфа (детектора лжи) при расследовании уголовных преступлений, а именно убийств, совершённых с применением домашнего насилия. Проанализировано действующее законодательство Украины, регулирующее сферу применения исследований с использованием полиграфа, его проблемы и перспективы развития.

Проанализированы суть психофизиологического исследования с использованием полиграфа. Установлены принципы применения, основные требования к лицам, в отношении которых применяется полиграф. Определена роль психофизиологического исследования при расследовании убийств, совершённых с применением домашнего насилия.

В ходе научного исследования применялся диалектический метод, то есть исследовались все явления, связанные с использованием полиграфа во взаимосвязи, взаимообусловленности и его историческое развитие. Работа устройства, с помощью которого проводится психофизиологическое исследование с применением полиграфа, описано с использованием методов анализа и синтеза. Также при подготовке научной работы применялись методы моделирования, дедукции, наблюдения и др.

Проанализировав практику применения полиграфа в разных странах мира, мы видим, что судебную психофизиологическую экспертизу с использованием полиграфа во многих странах урегулировано отдельными законами либо отдельными правовыми нормами закона или иными нормативно-правовыми актами, её назначают и проводят в случае возникновения противоречий при расследовании уголовных преступлений, а именно:

- *когда возникают прямые противоречия между показаниями участников следствия;*

- когда существует противоречие между показаниями допрошенных лиц и другими доказательствами в деле уголовной направленности;
- когда отсутствуют какие-либо доказательства по делу.

Украина находится только на стадии легализации использования полиграфа при расследовании уголовных преступлений. Об этом свидетельствуют законопроекты, в частности:

- от 10.12.2015 г. № 3611 «О дополнении Уголовного процессуального кодекса Украины положениями относительно использования полиграфа (детектора лжи)»;
- от 17.02.2016 г. № 4094 «О защите прав лиц, проходящих опрос (исследование) на полиграфе»;
- от 04.03.2016 г. № 4094-1 «О полиграфологической деятельности».

Правоохранительные органы Украины недостаточно активно применяют полиграф для психофизиологических исследований в своей деятельности. Такая ситуация возникает в силу субъективных и объективных причин, одной из которых являются пробелы в законодательстве. Но мы находимся на пути, направленном на урегулирование этих отношений. В частности, практика развитых стран мира (таких, как США, Китай, Япония и др.) свидетельствует об эффективности использования данного устройства.

Подытоживая сказанное, можно сделать выводы, что использование полиграфа в уголовном судопроизводстве, в частности при расследовании убийств, совершённых с применением домашнего насилия, имеет основы для практического применения. Назначение психофизиологического исследования с применением полиграфа создаёт надлежащие условия в работе следователя для квалифицированного, беспристрастного расследования убийства, совершённого с применением домашнего насилия.

Ключевые слова: полиграф, эксперт-полиграфолог, психофизиологическая экспертиза с применением полиграфа, уголовное производство, уголовное судопроизводство.

K. Shapoval

THE USE OF A POLYGRAPH DURING THE INVESTIGATION OF MURDERS INVOLVING DOMESTIC VIOLENCE

The article considers the application of a polygraph (lie detector) psychophysiological examination while the investigation of criminal offenses, namely murders committed with domestic violence. The current legislation of Ukraine, which regulates the application scope of examination with the use of a polygraph, its problems and prospects for development is analyzed.

The article purpose is to analyze the essence of polygraph (lie detector) psychophysiological examination, establish the principles of its application, the basic requirements for persons in respect of whom a polygraph is used, identify the role of psychophysiological examination in the investigation of murders involving domestic violence.

When conducting scientific research, the dialectical method was used, that is all the phenomena connected with the use of a polygraph in their interconnection, interdependence and the device historical development were analyzed. The operation of the device with the help of which a polygraph psychophysiological examination is carried out were described using the methods of analysis and synthesis. Besides, the methods of modeling, deduction, observation, etc. Were used in the preparation of scientific paper content.

Having analyzed the practice of using a polygraph in the world in many countries, we can admit that polygraph psychophysiological examination is regulated by a specific law, or by specific legal norms or regulatory legal acts, is appointed and conducted in case of inconsistencies while criminal offenses investigation, namely:

- *when there are direct contradictions between the testimony of the investigation participants;*
- *when there is a contradiction between the testimony of the interrogated persons and other evidence in the criminal case;*
- *when there is no evidence in the case.*

Ukraine is only at the stage of legalizing the use of polygraphs during criminal offenses investigation. This is evidenced by the bills, in particular:

- *No.3611 dated 10.12.2015 “On supplementing the Criminal Procedural Code of Ukraine with provisions on the use of a polygraph (lie detector)”*
- *No.4094 dated 17.02.2016 “On protection of the persons rights undergoing polygraph test (examination)”*
- *No.4094-1 dated 04.03.2016 “On polygraph activity”*

The use of a polygraph while psychophysiological examination in the activities of Ukrainian law enforcement agencies is not actively applied. This situation arises due to subjective and objective reasons, one of which is gaps in the legislation; but we are on the way to regulating such relations. In particular, the practice of developed countries such as the United States, China, Japan and others reflects the efficiency of this device use.

Summarizing the above, it can be concluded that the use of a polygraph while criminal proceedings, in particular in the investigation of murders involving domestic violence, possesses the principles of practical application. The appointment of a polygraph psychophysiological examination creates appropriate conditions for an investigator work in order to conduct a qualified, impartial investigation of a murder involving domestic violence.

Keywords: polygraph, polygraph examiner, polygraph psychophysiological examination, criminal procedure, criminal proceedings.

Надійшла до редколегії 17.06.2020

Шаповал К. А. Використання поліграфа під час розслідування вбивств, вчинених із застосуванням домашнього насильства//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 66—78. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.04>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.05>

УДК 343.98

А. Г. Вуйма,

ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6215-5361>, e-mail: avuima@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ДО ПРИЗНАЧЕННЯ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, РОЗПОЧАТИХ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ВЧИНЕННЯМ УБИВСТВ

Проаналізовано сучасні можливості молекулярно-генетичних методів дослідження у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств. Розглянуто поширені помилки слідчих, яких припускаються останніми під час проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій, спрямованих на виявлення, видучення та відібрання зразків для проведення експертизи, а також під час підготовки до призначення її проведення молекулярно-генетичних експертиз. Визначено деякі наслідки, що настають унаслідок неправильних дій ініціаторів судових експертиз. Сформульовано рекомендації щодо усунення розповсюджених помилок, які мають місце у слідчій практиці.

Ключові слова: кримінальне провадження, ДНК-аналіз, судова експертиза, молекулярно-генетична експертиза, досудове розслідування, розслідування вбивств.

Постановка наукової проблеми. Кожен злочин викликає різноманітні зміни в матеріальній обстановці й у предметі посягання. Типовими наслідками вбивства є сліди в широкому розумінні: відбитки, речовини та сліди-предмети, залишені суб'єктом, його жертвою, іноді — іншими особами¹. Наявність таких слідів на місці вчинення злочину зумовлено злочинними діями осіб та активним опором потерпілої особи².

Найбільш інформативними слідами зазвичай вважають об'єкти біологічного походження. Застосування ДНК-типування є найбільш доказовим методом аналізу біологічного матеріалу. Доказовість зазначеного методу обґрунтовано тим, що молекула ДНК є унікальною (окрім однойцевих близнюків), сталою, тобто не змінюється упродовж життя та є тотожною всім молекулам ДНК, що містяться в клітинах організму

---

¹ Павлишин Б. О. Проблеми експертного забезпечення досудового розслідування вбивств//*Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса, 2017. № 26. С. 108.

² Коропечька С. О. ДНК-аналіз та особливості відбирання для його проведення біологічних зразків//*Порівняльно-аналітичне право*. Ужгород, 2015. № 5. С. 278.

людини ¹. В Україні згаданий метод застосовують в Експертній службі МВС з 90-х років ХХ століття у Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі ².

Аналіз слідчої та судової практики свідчить про неодноразове підтвердження ефективності молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях щодо вбивств. Безумовно, дослідження біологічних слідів людини потрібно здійснювати за різними напрямками для здобуття об'єктивної інформації не тільки про джерело їх походження (конкретну людину), а й про відповідність часу утворення біологічних слідів часу вчинення злочину. Якщо злочинець заздалегідь приготував предмет з біологічним матеріалом, а потім підкинув його на місце злочину, цей час відрізнятиметься, що потребує ретельної перевірки і співставлення з іншими доказами у провадженні ³. У зв'язку з цим, визнання судом висновку експерта належним і допустимим доказом зумовлено численною групою факторів, пов'язаних між собою.

Своєю чергою, ефективність розв'язання ідентифікаційних завдань, що покладаються на цей вид досліджень, зумовлено правильністю дій ініціаторів експертиз на кожному етапі, безпомилковістю дій судових експертів, високим рівнем матеріально-технічного забезпечення тощо. Неприпустимість помилок з боку обвинувачення під час підготовки та призначення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях щодо вбивств — одна з передумов виконання завдань кримінального провадження. Зазначене можливе за умови аналізу практики та розроблення на цій основі науково обґрунтованих методичних рекомендацій, удосконалення існуючих і впровадження їх у діяльність працівників відповідних органів та установ.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню проблем проведення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях присвячено наукові праці: А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, Г. І. Грамовича, Ю. М. Грошевого, В. О. Гусевої, А. Я. Дубинського,

¹ Василенко В. С. Загальна теорія проведення ДНК-експертизи//*Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18—19.04.2019). Харків, 2019. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2019/sbornik_150.pdf (дата звернення: 15.06.2020).

² Матарикіна О. В. Актуальність молекулярно-генетичної експертизи на етапі сучасного розвитку криміналістики//*Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народж. проф. М. В. Салтєвського (Харків, 08.11.2017). Харків, 2017. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/56.pdf (дата звернення: 15.06.2020).

³ Галан Н. В., Чорний М. В. Використання генетичної експертизи у кримінальному провадженні//*Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: тези доповіді міжвузівської наук.-практ. конф. (Київ, 23.03.2017). Київ, 2017. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/4222> (дата звернення: 15.06.2020.)

В. С. Зеленецького, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, М. П. Климчука, І. М. Козаченка, В. О. Коновалової, О. Н. Колесніченка, Г. Ф. Кривди, Р. Г. Кривди, М. В. Костицького, Є. Д. Лук'янчикова, О. В. Матарикіної, Г. В. Мудрецької, О. С. Нарусевича, М. В. Нечеснюка, А. А. Патики, С. В. Петричука, Р. Л. Степанюка, І. Я. Фрідмана та ін.¹ Роботи згаданих учених підтверджують ефективність молекулярно-генетичних експертиз та свідчать про необхідність подальшого дослідження можливостей та особливостей призначення і проведення зазначених експертиз у кримінальних провадженнях, а особливо під час розслідування вбивств.

Мета статті — визначення сучасних можливостей молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств; дослідження типових помилок, яких припускається сторона обвинувачення на етапах підготовки та призначення згаданих експертиз і розроблення рекомендацій щодо їх недопущення й усунення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Характеристика молекули ДНК дають змогу розв'язувати проблеми ідентифікації осіб за мікрослідами, тобто дослідженню підлягають клітини, які містять ядра. Ядерна ДНК міститься у крові, спермі, слині, волосній луковичці, в органах і тканинах організму людини, які зазвичай відбирають для проведення молекулярно-генетичних експертиз.

Наразі практиці відомі випадки призначення згаданих експертиз з метою ідентифікації зразка рідкої сечі та проведення порівняльного аналізу зі зразком крові особи, яка проходить у справі, у випадках, коли існує підозра про підміну або знищення біологічних зразків особи, причетної до вчинення злочинів². Цей факт свідчить про вагомий внесок учених-генетиків, завдяки яким розширено способи доказування у кримінальних провадженнях.

Перш ніж призначити експертизу, слідчий має усвідомити, які обставини вчинення злочину дозволить визначити це дослідження та чи мають вони значення для досудового розслідування, існує необхідність негайного призначення експертизи чи слід зачекати і провести інші слідчі (розшукові) і процесуальні дії (наприклад, відібрати зразки для експертизи).

Слід наголосити, що у разі наявності можливості розв'язання завдань кримінального провадження без проведення молекулярно-генетичної експертизи, на нашу думку, слід їх використовувати, адже, відповідно до

¹ Див., наприклад: Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі: навч.-дов. посіб./уклад.: Ю. М. Грошевий, М. Л. Цимбал, Е. Б. Сімакова-Єфреман та ін. Харків: Одиссей, 2004. 448 с.; Винберг А. И. О научных основах криминалистической тактики//*Правоведение*. 1965. № 3. с. 82; Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій. Київ: Ін Юре, 2007. 529 с.; Кривда Р. Г. Використання аналізу ДНК у судово-медичних експертизах/Н. Е. Кожухова, Г. Ф. Кривда, Р. Г. Кривда та ін.; за ред. Ю. М. Сиволапа і Г. Ф. Кривди. Одеса: ОДМУ, 2001. 92 с.; та ін.

² Кривда Р. Г. Дослідження зразків рідкої сечі за допомогою молекулярно-генетичних методів//*Медичний форум*. Львів, 2017. № 10 (10). С. 74.

положень кримінального процесуального законодавства, жоден доказ не має наперед визначеної сили¹, отже, і переваг — порівняно з іншими. Цю позицію обґрунтовано й тим, що кількість лабораторій в Україні обмежена, експерти доволі завантажені, а час проведення досліджень — тривалий, і іноді перевищує час досудового розслідування. Своєю чергою, слідчі не цілком усвідомлюють складність та високу вартість проведення цього дослідження і не розуміють повною мірою його можливостей².

У наукових колах сформувалися певні позиції щодо того, які ідентифікаційні завдання дає змогу розв'язати молекулярно-генетична експертиза. Так, під час розслідування вбивств дослідження біоматеріалу доцільно проводити з метою ідентифікації особи у таких випадках:

- 1) визначення належності біоматеріалу конкретній особі або виключення такої належності;
- 2) визначення статевої належності біологічних слідів і об'єктів;
- 3) дітовбивств (зокрема, немовлят), для визначення того, чи є особи, що проходять у справі, батьками дитини;
- 4) визначення, чи є рештки або частини трупа рештками однієї людини та чийми саме, за дослідженням зразків близьких родичів;
- 5) виявлення зв'язку між різними злочинами — визначення, що сліди біоматеріалу, які виявлено на місцях різних злочинів, залишила та сама особа;
- 6) порівняння генетичного профілю біологічного об'єкта з генетичними даними, які зберігаються в комп'ютерній базі даних, і за співпадіння — орієнтування слідства на пошук певної особи тощо³.

Отже, визначившись із колом завдань, які здатна розв'язати молекулярно-генетична експертиза, можемо визначити доцільність її проведення.

Науковці вважають, що проведення експертизи — це її призначення і проведення, яке слід розуміти як здійснення експертного дослідження⁴. Поряд із цим, етап підготовки до призначення експертизи є достатньо важливим і впливає на результати, що будуть здобуті.

Підготовка матеріалів для провадження експертизи являє собою систему процесуальних, організаційних, тактичних і технічних дій зі збирання,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9—10, 11—12, 13. Ст. 88.

² Лозова С. М., Лозовий А. О. Проблемні питання підготовки і проведення молекулярно-генетичних експертиз//*Актуальні проблеми правоохоронної діяльності: тези доп. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Севе́родонецьк, 23.12.2016)*. Севе́родонецьк, 2016. С. 201.

³ Топчій В. В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2018. № 18. С. 259.

⁴ Арсеньев А. Д. Процессуальный статус субъектов судебной экспертизы по уголовным делам//*Процессуальные аспекты судебной экспертизы: сб. науч. тр.* Москва: ВНИИСЭ, 1996. С. 39—52.

підготовки й оформлення необхідних для проведення експертизи об'єктів експертного дослідження ¹.

Як ми вже зауважували, проведення судової молекулярно-генетичної експертизи пов'язане з необхідністю дослідження біологічного матеріалу та речових доказів, що можуть бути виявлені й вилучені ще під час огляду місця події. У зв'язку з цим можна стверджувати, що процес підготовки до експертизи здійснюється від самого початку здійснення розслідування, і слідчий має усвідомити це ще від початку отримання повідомлення про вчинення вбивства.

Використання спеціальних знань під час огляду місця вчинення вбивства є обов'язковою умовою для кваліфікованого провадження розслідування ². При цьому до проведення огляду місця події слід не допускати сторонніх осіб, адже це збільшує вірогідність настання контамінації (забруднення об'єктів біологічного походження чужорідною ДНК).

Так, у разі виявлення контамінації, молекулярно-генетичні дослідження в ДНК-лабораторіях припиняють. Працівник, який виявив контамінацію, повинен негайно сповістити про це керівника з якості, а керівник з якості — відповідного керівника відділу (лабораторії). Результати, здобуті разом з контамінованими пробами, вважають недійсними, а всі зразки слід дослідити повторно ³.

Недотримання заходів стерильності слід вважати типовою помилкою, проте, не завжди «забруднення» ДНК відбувається через провину працівників правоохоронних органів. Безумовно, контамінація ДНК можлива на будь-якому етапі. Ця ситуація матиме місце й у разі перебування на місці події численної кількості осіб до моменту вчинення злочину. У зв'язку із цим на місці події слід бути уважним, дотримувати заходів стерильності, зважаючи на відомі обставини вчинення злочину, правильно визначити місце, де слід здійснити змиви, які в подальшому необхідно відправити на дослідження експертів-генетиків.

Що стосується відібрання зразків, то його слід здійснювати з дотриманням певних вимог. Так, на практиці найбільш розповсюдженим є відібрання букального епітелію. Цей метод є безпечним, його здійснюють з використанням стерильних ватяних паличок і щіточок ⁴. Перед відібранням біологічного матеріалу особа має дотримувати певних правил:

¹ Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: моногр. Харків: В деле, 2015. С. 324.

² Гула Л., Черепушак В. Використання спеціальних знань під час огляду місця вчинення вбивства//*Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2018. С. 131.

³ Повх А. С., Романчук С. М. Контамінація під час молекулярно-генетичного дослідження. Причини її виникнення та наслідки//*Криміналістичний вісник*. Київ, 2018. № 2 (30). С. 114.

⁴ Канава О. Ю. Проблемні питання проведення молекулярно-генетичних досліджень при ідентифікації безвісти зниклих осіб//*Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя, 2019. № 5. С. 299.

1. За одну годину до відбирання потрібно утриматися від паління та вживання їжі й будь-яких напоїв.
2. Перед відбиранням зразків букального епітелію кілька разів прополоскати ротову порожнину чистою водою, не використовуючи при цьому зубної пасти або інших засобів гігієни для порожнини рота.
3. Якщо дитина не може самостійно прополоскати ротову порожнину — їй необхідно дати попити води (якщо дитина не п'є води — відбір зразків у дитини здійснюють не раніше ніж за дві години після годування груддю або за одну годину після годування дитячими сумішами).
4. Для безпосереднього відбирання зразків букального епітелію особа, у якої відбирають біологічні зразки (для малолітньої особи — батько або мати), поміщає щіточку (або стерильну ватяну паличку) у ротову порожнину і проводить нею щонайменше 10 разів по внутрішніх поверхнях правої та лівої щоки (злегка натискаючи та повертаючи щіточку чи ватяну паличку). Для кожної особи процес відбирання зразків повторюють двічі (з використанням ще однієї щіточки або ватяної палички).
5. Після завершення процедури відбирання зразків букального епітелію складають відповідний акт (якщо участь у процесі, крім особи, у якої було відібрано зразок, бере винятково працівник Експертної служби МВС) або протокол відбору зразків слідчим ¹.

Коректний відбір зразків, правильне зберігання та транспортування є умовами максимального відстрочення деградації ДНК, тобто зміни ДНК. Деградація ДНК у зразках та біологічних слідах дослідження відбувається через вплив зовнішніх чинників або внутрішньоклітинних механізмів, а саме: гідролітичного розщеплення, хімічного окиснення та ферментативної деградації. Зазначені процеси спричиняють сегментацію ДНК на більш дрібні фрагменти ².

Слід зважати, що до головних зовнішніх чинників, які впливають на деградацію ДНК, належать: температура, світлові промені, підвищена вологість. Зазначені фактори сприяють появі та швидкому розмноженню бактерій, а також подальшому гниттю біологічних слідів ³. Водночас маємо

¹ Методичні рекомендації з організації проведення відбору зразків біологічного походження в близьких осіб зниклих безвісти та призначення молекулярно-генетичної експертизи, проведення заходів з розшуку зазначених громадян та реагування за фактами зникнення безвісти людей у районах проведення антитерористичних операцій/МВС України, Державний НДЕКЦ; Нацполіція України, Головне слідче управління, Департамент карного розшуку. Київ, 2016. С. 8—10.

² Dr. Surat P., Ph. D. Reviewed by Dr. Damien Jonas Wilson, MD, Medical Life Science (2018). URL: <https://www.news-medical.net/medical/authors/damien-jonas-wilson?page=24> (дата звернення: 01.06.2020).

³ Афанасьєва К. В. Деградація ДНК в судовій молекулярно-генетичній експертизі//*Теорія та практика судово-експертної діяльності*: матеріали VIII міжвідом. конф. (Київ, 27.11.2019). Київ, 2019. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/15303> (дата звернення: 15.06.2020).

звжати, що природні процеси у будь-якому випадку після смерті людини призводять до деградації ДНК¹.

Отже, виявлені й відібрані біологічні зразки, а також речові докази, потрібно висушити, запакувати у паперове пакування і зберігати у прохолодному та позбавленому сонячного світла місці з низькою вологістю. У разі замороження зразків, необхідно уникати випадків їх неодноразового розмороження. Задля збереження ДНК слідчий має забезпечити правильні їх відбір і пакування, створення і підтримання відповідних умов зберігання та, у певних випадках, якнайшвидше призначення згаданої експертизи.

Усвідомлення зазначених вище ідентифікаційних завдань, які дає змогу розв'язати молекулярно-генетична експертиза під час розслідування вбивств, певною мірою забезпечить правильність дій слідчих на початковому етапі розслідування.

Важливою умовою успішного розв'язання експертних завдань є правильне обрання послідовності призначення різних видів судових експертиз. Зокрема, слід пам'ятати, що, з одного боку, методи молекулярно-генетичного дослідження є руйнівними, тому після його проведення визначення, наприклад, папілярного візерунка у слідах рук є неможливим. З іншого боку, вилучення слідів рук і проведення дактилоскопічної експертизи для подальшого молекулярно-генетичного дослідження вимагає застосування технічних засобів і методів, що забезпечують збереження ДНК. Крім того, у кожному випадку призначення судової молекулярно-генетичної експертизи експертові необхідно надати дозвіл на знищення об'єкта дослідження. В іншому разі проведення експертизи є неможливим².

Так, доволі розповсюдженими помилками, які мають місце у слідчій практиці під час призначення експертиз, є помилки щодо об'єктів дослідження, кількості судових експертиз, а також послідовності їх призначення.

Першим є призначення однієї молекулярно-генетичної експертизи за значною кількістю об'єктів, що збільшує терміни проведення судової експертизи, а отже, і терміни розв'язання надважливих для розслідування питань, значно зростає вартість витратних матеріалів і вірогідність експертної помилки через надмірну тривалість і трудомісткість процесу дослідження. Другою проблемою є необґрунтоване призначення багатьох молекулярно-генетичних експертиз за значною кількістю речових доказів, хоча вірогідність знаходження на них значущої для справи ДНК є незначною³.

---

¹ McCord B., Opel K., Funes M., Zoppis S., Jantz L. M. An Investigation of the Effect of DNA Degradation and Inhibition on PCR Amplification of Single Source and Mixed Forensic Samples. 2011. URL: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/236692.pdf> (дата звернення: 15.06.2020).

² Степанюк Р. Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств//*Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2019. № 3. С. 174—178.

³ Там само.

Також типовими є помилки, коли під час спрямування на дослідження великогабаритних об'єктів не уточнено конкретних ділянок об'єкта для виявлення біологічних слідів людини, припущення помилок і/або невідповідностей в особистих даних (П. І. Б., дата народження) у матеріалах кримінального провадження на пакуваннях речових доказів¹.

Особливої уваги потребує проблема визначення питань, які буде поставлено на розв'язання експертові. Кримінальний процесуальний кодекс України зазначає, що не дозволено призначати експертизу для з'ясування питань права, проте, іноді слідчі, призначаючи експертизи, виходять за межі, визначені законодавцем.

Аналіз слідчої та судової практики свідчить і про випадки формулювання питань щодо визначення генетичних ознак об'єктів, не запитуючи про наявність чи відсутність збігу цих ознак².

Вважаємо, що для уникнення згаданих помилок, що мають місце у слідчій практиці, необхідно залучати до кримінального провадження як спеціалістів осіб, які добре обізнані в галузі молекулярної генетики. Останні, ознайомившись з матеріалами кримінального провадження, можуть надати чіткі рекомендації щодо необхідної кількості експертиз, об'єктів, які мають бути надані на дослідження, допоможуть сформулювати чіткі питання, які слід поставити на розв'язання експертові.

Конкретні питання дозволять експертам надати чіткі й однозначні відповіді. Отже, такі висновки відповідатимуть необхідним вимогам: ясності, однозначності, обґрунтованості, розуміння яких не потребуватиме спеціальних знань³.

Необхідність попереднього залучення спеціаліста обґрунтовано ще й тим, що, отримавши його консультацію, слідчий зможе передбачити, які додаткові матеріали знадобляться експертові для проведення його дослідження, що виключатиме можливість заявлення останнім клопотань, розгляд та відповіді на які подовжать терміни проведення експертизи, а також, можливо, виключить необхідність проведення додаткових експертиз щодо того самого об'єкта.

Крім того, вважаємо, що з метою формування у недосвідчених слідчих відповідних знань і навичок, доцільним є створення у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивства, групи слідчих, старшим якої призначати слідчого, що має відповідний досвід у розслідуванні злочинів згаданого виду. Можливість ознайомлення недостатньо досвідчених слідчих з матеріалами кримінального провадження

¹ Канава О. Ю. Знач. твір. С. 300.

² Степанюк Р. Л. Знач. твір. С. 177.

³ Степанюк Р. Л., Щербаковский М. Г., Кикинчук В. В., Лапта С. П., Гусева В. А. Проблемы применения судебной молекулярно-генетической экспертизы в уголовном производстве Украины//*Georgian medical news*. Тбилиси — Нью-Йорк, 2019. № 5 (290). С. 160.

сприятиме збагаченню їх відповідними знаннями й навичками, усвідомленню ними порядку й особливостей проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій.

Висновки. Підбиваючи підсумки викладеного, зазначимо, що унікальність молекули ДНК забезпечує розв'язання певних ідентифікаційних завдань у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств, серед яких: визначення належності біоматеріалу конкретній особі, зокрема решток трупа, за дослідженням зразків близьких родичів, статевої належності біологічних слідів і об'єктів, визначення біологічної спорідненості, порівняння генетичного профілю біологічного об'єкта з генетичними даними, які зберігаються в комп'ютерній базі даних, і за співпадіння — орієнтування слідства на пошук певної особи.

Сучасні можливості згаданих експертиз полягають у дослідженні ДНК-молекул, що містяться у крові, спермі, слині, волосній луковиці, органах і тканинах і у зразках сечі. Під час проведення судових молекулярно-генетичних експертизах можна визначити статеvu та видову належність досліджуваного об'єкта.

Підготовка до призначення експертизи є важливим етапом експертного дослідження. Під час розслідування вбивств ефективність проведення молекулярно-генетичної експертизи залежить від дотримання низки умов під час огляду місця події, зокрема, щодо забезпечення стерильності, недопущення на місце події сторонніх осіб, а також правильного визначення місця ймовірного залишення злочинцем біологічних слідів. Відібрання зразків для проведення експертизи потрібно здійснюватися з дотриманням рекомендацій, визначених у нормативних актах.

Правильне вилучення й подальше зберігання та транспортування біологічних зразків і речових доказів, передусім, є результатом правильності дій слідчих під час проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій, і зрештою дасть змогу розв'язати конкретні ідентифікаційні завдання під час проведення судових молекулярно-генетичних експертиз. Зважаючи на можливість контамінації та деградації ДНК, слідчий має вживати усіх можливих заходів для запобігання настанню згаданих процесів.

Недопущення слідчими помилок під час підготовки та призначення судових молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств, можна забезпечити підвищенням рівня спеціальних знань останніх, формуванням у них відповідних навичок. Для забезпечення згаданих процесів доцільним є залучення спеціалістів до проведення огляду місця вчинення вбивства, а також інших слідчих (розшукових) і процесуальних дій. Також вважаємо за доцільне закріпити на законодавчому рівні обов'язок керівника органу досудового розслідування створювати у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств, слідчу групу, старшим якої призначати досвідченого слідчого. Розглянуті

положення мають вагомe значення для розв'язання завдань кримінального провадження, а тому потребують подальшого дослідження.

References

- Afanasieva, K. V. (2019). Dehradatsiia DNK v sudovii molekuliarno-henetychnii ekspertyzii. *Teoriia ta praktyka sudovo-ekspertnoi diialnosti: tezy dop. VIII mizhvidomcha nauk.-prakt. konf.*, Kyiv, 27 lystop. 2019 r. Kyiv, 27, November. <http://elar.naiiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/15303> (data zvernennia: 15.06.2020) [in Ukrainian].
- Arsenev, A. D. (1996). Protssesualnyy status subektov sudebnoy ekspertyzы po ugolovnym delam. *Protssesualnye aspekty sudebnoy ekspertyzы*, Moscow: VNIISE [in Russian].
- Bruce McCord, Kerry Opel, Maribel Funes, Silvia Zoppis, Lee Meadows Jantz. (2011). *An Investigation of the Effect of DNA Degradation and Inhibition on PCR Amplification of Single Source and Mixed Forensic Samples*. URL: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/236692.pdf>. (date accessed: 15.06.2020).
- Cherepushchak, V., Hula, L., (2018). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas ohliadu mistsia vchynennia vbystvva. *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politekhnika»*, 18 [in Ukrainian].
- Chornyi, M. V., Halan, N. V. (2017). Vykorystannia henetychnoi ekspertyzы u kryminalnomu provadzhenni. *Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy yikh vyrishennia: tezy dop. mizhvuzivskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, Kyiv, 23 bereznia 2017 r. Kyiv, 23, March. <http://elar.naiiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/4222/> (data zvernennia: 15.06.2020) [in Ukrainian].
- Dr. Surat P, Ph.D. Reviewed by Dr. Damien Jonas Wilson, MD, *Medical Life Science* (2018). URL: <https://www.news-medical.net/medical/authors/damien-jonas-wilson?page=24>. (date accessed: 01.06.2020).
- Kanova, O. Yu. (2019). Problemni pytannia provedennia molekuliarno-henetychnykh doslidzhen pry identyfikatsii bezvisty znyklykh osib. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 5. DOI: 10.32782/524-0374/2019-5/71 [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2007). *Sudova ekspertolohiia*. Kurs lektsii. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- Koropetska, S. O. (2015). DNK-analiz ta osoblyvosti vidbyrannia dlia yoho provedennia biolohichnykh zrazkiv. *Porivnialno-analitychne pravo*, 5 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 12.04.2012 r. № 4651-VI*. (2020). Data onovlennia: 11.06.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Kryvda, R. H. (2001). *Vykorystannia analizu DNK u sudovo-medychnykh ekspertyzakh*. Eds.: Yu. M. Syvolapa i H. F. Kryvdy. Odesa: ODMU [in Ukrainian].
- Kryvda, R. H. (2017). Doslidzhennia zrazkiv ridkoi sechi za dopomohoiu molekuliarno-henetychnykh metodiv. *Medychnyi forum*, 10 (10) [in Ukrainian].
- Lozova, S. M., Lozovyi, A. O. (2017). Problemni pytannia pidhotovky i provedennia molekuliarno-henetychnykh ekspertyz: *Aktualni problemy pravookhoronnoi diialnosti: tezy dop. Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi Internet konferentsii*, Sievierodonetsk, 23 hrudnia 2016 r. Sievierodonetsk, 23, December [in Ukrainian].
- Matarykina, O. V. (2017). Aktualnist molekuliarno-henetychnoi ekspertyzы na etapi suchasnoho rozvytku kryminalistyky. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnogo protsesu: tezy dop. mizhznar. nauk.-prakt. konf. do 100-richechia vid dnia narodzhennia prof. M.V. Saltevskeho*, Kharkiv, 8 lystop. 2017 r. Kharkiv,

- 8, November. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/56.pdf (data zvernennia: 15.06.2020) [in Ukrainian].
- Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii provedennia vidboru zrazkiv biologichnogo pokhodzhennia v blyzkykh osib znyklykh bezvisty ta pryznachennia molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy, provedennia zakhodiv z rozshuku zaznachenyykh hromadian ta reahuvannia za faktamy znyknennia bezvisty liudei u raionakh provedennia antyterorystychnykh operatsii* (2016). Kyiv: MVS Ukrainy, Derzhavnyi naukovo-doslidnyi ekspertno-kryminalistychnyi tsentr, Natsionalna politsiia Ukrainy, Holovne slidche upravlinnia, Departament karnoho rozshuku. [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, V. O. (2017). Problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia vbystv. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnoho universytetu*, 26 [in Ukrainian].
- Povkh, A. S., Romanchuk, S. M. (2018). Kontaminatsiia pid chas molekuliarno-henetychnoho doslidzhennia. Prychyny yii vynyknennia ta naslidky. *Kryminalistychnyi visnyk*, 2 (30). DOI: 10.37025/1992-4437/2018-30-2-106 [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M.H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzheni*: monohrafiia. Kharkiv: V dele [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L. (2019). Osoblyvosti pryznachennia sudovoi molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy pid chas rozsliduvannia vbystv. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*, 3, 174-178. DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-174-180 [in Ukrainian].
- Stepanyuk, R. L., Shcherbakovskiy, M. G., Kikinchuk, V. V., Lapta, S. P., Guseva, V. A. (2019). Problemy primeneniya sudebnoy molekulyarno-geneticheskoy ekspertyzy v ugolovnom proizvodstve Ukrainy. *Georgian medical news*, 5 (290) [in Russian].
- Sudova ekspertyza* (2004): normatyvno-pravove rehuliuвання та naukovi komentari: navch.-dov. posib. Yu. M. Hroshevyi, M. L. Tymbal, E. B. Simakova-Yefremian ta in (Eds.). Kharkiv: Odissei [in Ukrainian].
- Topchii, V. V. (2018). Aktualnist sudovoi molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy ta problemni pytannia shchodo yii provedennia. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.28 [in Ukrainian].
- Vasylenko, V.S. (2019). Zahalna teoriia provedennia DNK-ekspertyzy. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: tezy dop. mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 100-richchia vid dnia narodzhennia Zasl. prof. M.S. Bokariusa, Kharkiv, 18—19 kvit. 2019 r. Kharkiv, 18-19, April. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2019/sbornik_150.pdf (data zvernennia: 15.06.2020) [in Ukrainian].
- Vinberg, A. I. (1965). O nauchnykh osnovakh kriminalisticheskoi taktiki. *Pravovedenie*. № 3 [in Russian].

А. Г. Вуйма

**ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ К НАЗНАЧЕНИЮ
МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ
В УГОЛОВНЫХ ПРОИЗВОДСТВАХ, НАЧАТЫХ В СВЯЗИ
С СОВЕРШЕНИЕМ УБИЙСТВ**

Досудебное расследование уголовных производств, начатых в связи с совершением убийств, требует от следователей и прокуроров наличия специальных знаний, осознания особенностей и порядка проведения

следственных (розыскных) и процессуальных действий. Наиболее доказательным методом, подтвердившим свою эффективность в указанных уголовных производствах, принято считать метод генотипоскопии.

Порядок подготовки к назначению судебных молекулярно-генетических экспертиз — важный этап экспертного исследования, который следует осуществлять на надлежащем уровне. Ошибки, допущенные следователями при обнаружении, отобрании образцов биологического происхождения, их хранении и транспортировке, исключают возможность решения идентификационных задач, а иногда и выполнения задач уголовного судопроизводства, что и обуславливают необходимость разработки рекомендаций, направленных на устранение таких ошибок.

Цель статьи — определение современных возможностей молекулярно-генетических экспертиз в уголовных производствах, начатых в связи с совершением убийств; исследование типичных ошибок, допускаемых стороной обвинения на этапах подготовки и назначения указанных экспертиз, и разработка рекомендаций по их недопущению и устранению.

Обеспечение устранения и недопущения ошибок, допускаемых следователями, а также предотвращение процессов контаминации и деградации ДНК возможны благодаря повышению уровня специальных знаний следователей и формированию на этой основе навыков проведения соответствующих следственных (розыскных) и процессуальных действий. Указанное возможно благодаря привлечению к проведению указанных действий экспертов в области генетики, а также в случае назначения группы следователей по указанным уголовным производствам.

Приведены и сформулированы рекомендации относительно мер, которые целесообразно предпринимать с целью недопущения и устранения пространственных ошибок, что является перспективным направлением для дальнейших научных разработок.

Ключевые слова: уголовное производство, ДНК-анализ, судебная экспертиза, молекулярно-генетическая экспертиза, досудебное расследование, расследование убийств.

A. Vuima

PECULIARITIES WHILE PREPARING TO THE APPOINTMENT OF FORENSIC MOLECULAR GENETICS EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS INITIATED DUE TO MURDERS

Pre-trial investigation of criminal proceedings initiated due to murders requires to possess special knowledge, take into consideration the peculiarities and procedure for conducting investigative (search) and procedural actions by investigators and prosecutors. The most evidential method is considered to be the method of DNA profiling, which has confirmed its efficiency in the mentioned criminal proceedings.

The procedure of preparing to the appointment of forensic molecular genetics examinations is a significant stage of forensic examination. It should be carried out at an appropriate level. The errors made by investigators while the detection, collection of biological origin samples, their storage and transportation exclude the possibility of solving identification problems, and sometimes the accomplishment of criminal proceedings tasks, what necessitates the need to develop recommendations aimed at eliminating them.

The article purpose is to identify the modern capabilities of forensic molecular genetics examinations in the investigation of murders initiated due to murders, determining typical errors, which are made by prosecutors at the stages of preparation and appointment of the indicated examinations and the development of recommendations for their prevention and elimination.

Ensuring the elimination and prevention of errors that are made by investigators, as well as the prevention of processes of DNA contamination and degradation are possible due to increase in the level of investigators' special knowledge and the formation on this basis of skills for conducting appropriate investigative (search) and procedural actions. It is possible thanks to the involvement of forensic experts in the field of genetics while carrying out these actions, as well as in the case of appointing a group of investigators on indicated criminal proceedings.

The indicated and worded recommendations regarding the measures that are expedient to be taken with the purpose of exclusion and elimination of common mistakes are a promising avenue for further scientific developments.

Keywords: criminal proceedings, DNA analysis, forensic examination, forensic molecular genetics examination, pre-trial investigation, murder investigation.

Надійшла до редколегії 17.06.2020

Вуйма А. Г. Особливості підготовки до призначення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 79—91. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.05>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.06>

УДК 343.98

Д. В. Пучко,

аспірант ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, юрист 1-го класу,
прокурор Харківської місцевої прокуратури № 2 Харківської області,
м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1332-6806>,

e-mail: puchko06111990@gmail.com

ДО ПИТАННЯ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ СУДОВОЇ БУДІВЕЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досліджено проблемні питання судової будівельно-технічної експертизи як джерела доказів у кримінальному судочинстві в аспекті оцінювання її результатів. Аналіз експертної практики свідчить про те, що діапазон об'єктів і кількість виконуваних будівельно-технічних досліджень постійно зростає. З огляду на актуальність цього роду судової експертизи як для розслідування кримінальних проваджень, так і для інших видів судочинства, розглянуто основні положення, пов'язані з оцінкою висновку експерта в галузі судової будівельно-технічної експертизи.

На підставі аналізу спеціальної літератури, нормативно-правових актів та експертної практики виокремлено низку питань, які мають дискусійний характер і які до сьогодні не визначено остаточно.

Сформульовано висновки та надано відповідні пропозиції.

Ключові слова: судова будівельно-технічна експертиза, висновок експерта, належний доказ, допустимий доказ, оцінка доказів.

Постановка наукової проблеми. Судова будівельно-технічна експертиза не належить до традиційних — тобто тих, які започатковано одночасно з основними її криміналістичними родами, видами та підвидами. Водночас як зазначено в навчальному посібнику для фахівців, які мають намір здобути або підтвердити кваліфікацію судового експерта, будівельне ремесло існує здавна, а прикладом застосування спеціальних знань з будівництва на межі XVII—XVIII століть можна назвати описи пошкоджень Успенського собору в Рязані¹. Зокрема, у названому посібнику наведено посилання на роботу О. Ю. Бутиріна, який у книзі «Теорія та практика судової будівельно-технічної експертизи» зазначає про такий факт: «Успенський собор збудовано 1693—1702 рр. за проєктом Якова Бухвостова. Відомості про деформації собору зафіксовано в історичних джерелах 1712, 1727, 1730, 1755, 1776, 1778, 1796 рр. Так, в одному з описів губернського архітектора зазначено: “Склепіння потріскалися, а три склепіння схильні до падіння <...> у стінах виявлено великі тріщини, і стіни тягарем розчавило <...> місцями

¹ Основи судової експертизи: навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта/авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфреман та ін. Харків: Право, 2016. С. 111.

частини, що осіли, відстали й відхилилися, а багато з них вже й відпали <...>. Стіни подекуди опускаються донизу»¹. Про те, що причиною поганого стану споруд найчастіше є недостатня міцність ґрунтів «у ровах для будівель», зазначав ще М. В. Ломоносов, аналізуючи закономірності деформацій будівель². Опис пошкоджень начебто процитовано з тексту судових будівельно-технічних експертиз, які зараз є досить поширеним явищем в експертній діяльності під час дослідження пошкоджень будівель і споруд з метою визначення причин руйнувань.

Як категорія в системі судово-експертної діяльності судова будівельно-технічна експертиза виникла у другій половині минулого століття. Однак, від самого моменту започаткування її активно використовували у процесі доказування за різними справами, зокрема, пов'язаними з порушенням законодавства під час будівництва. Так, уперше в Україні підрозділи будівельно-технічних досліджень організовано 1988 року (у Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (далі — *Харківський НДІСЕ*) та Київському науково-дослідному інституті судових експертиз). Слід зазначити, що Україна є однією з держав, що посідають чільне місце у розвитку методології досліджень цього роду експертизи. Судові будівельно-технічні дослідження ґрунтуються на висновках експертів про руйнування будівель і споруд у судових спорах щодо об'єктів нерухомості та кримінальних правопорушень за фактами розкрадань чи нецільового використання коштів під час будівництва, проте, найчастіше будівельно-технічні експертизи призначали за цивільними справами. Так, у Науково-прикладному музеї Харківського НДІСЕ зберігаються будівельно-технічні експертизи, які проводили в цій установі ще на початку розвитку такого роду досліджень. Типові питання, що їх ставили для розв'язання експертами, здебільшого стосувалися можливостей розподілу домоволодінь, вартості об'єктів будівництва, відновлювальних робіт тощо. Саме необхідність розв'язання цих завдань є одним з факторів розвитку судової будівельно-технічної експертизи в системі експертних установ Міністерства юстиції України.

Відтоді, як було виконано перші будівельно-технічні експертизи, суттєво вдосконалено їхню науково-методичну базу, розроблено, апробовано та впроваджено в експертну практику судово-експертні методики, також виникли та трансформувалися нові експертні спеціальності. Водночас до сьогодні в галузі будівельно-технічної експертизи існує багато проблемних питань. Серед них — оцінювання результатів судового будівельно-технічного дослідження. Зважаючи на це, запропоновану роботу присвячено проблемним питанням судової будівельно-технічної експертизи в аспекті використання висновку експерта як джерела доказів.

¹ Бутурин А. Ю. Теория и практика судебной строительно-технической экспертизы. Москва: Городец, 2005. 40 с.

² Там же.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Безумовно, будь-яка діяльність тісно пов'язана із історією розвитку певного процесу. Історичний метод є одним з провідних під час наукового дослідження будь-якого процесу чи явища. Не є виключенням і процес виникнення й розвитку судової будівельно-технічної експертизи, підтвердженням чого є літературні джерела. Проблеми становлення та розвитку будівельно-технічної експертизи доволі детально на монографічному рівні та в решті наукових публікацій окреслив А. Ю. Бутирін у понад 100 працях: він (як одноосібно, так і у співавторстві) досліджував предмет, завдання, об'єкти й методи судової будівельно-технічної експертизи, експертної та судової практики, методичні питання розв'язання різноманітних завдань цього роду експертизи, проблеми підготовки експертних кадрів у цій галузі тощо ¹. Зверталися до розв'язання питань будівельно-технічної експертизи й інші автори. Так, М. С. Брайнін іще наприкінці 1980-х рр. видав друком посібник для слідчих, суддів та експертів з питань підготовки матеріалів, призначення і проведення будівельно-технічних досліджень ². О. С. Вершиніна розробила практичний посібник для будівельно-технічних експертів ³, а С. Д.: Волощук, О. В. Крахін та М. Ю. Седнев оприлюднили навчальний посібник з визначення обсягів і вартості фактично виконаних проектно-вишукувальних робіт ⁴, запропонувавши системний підхід до будівельно-технічної експертизи як механізму відповідального експертного супроводу об'єкта капітального будівництва на всіх його етапах, включно з розв'язанням конфліктних ситуацій у судовому порядку. О. В. Давиденко 2001 року розробила своєрідний

¹ Див., наприклад: Бутирін А. Ю. О предмете судебной строительно-технической экспертизы//*Новые разработки, технические приемы и средства судебной экспертизы*: реф. сб. Москва: ВНИИСЭ, 1993. Вып. 1; Его же. Задачи, решаемые судебной строительно-технической экспертизой при расследовании уголовных дел//*Роль судебной экспертизы и криминалистики в раскрытии и профилактике преступлений*: тезисы науч.-практ. конф. Одесса, 1994. С. 200—203; Его же. Судебная строительно-техническая экспертиза (теоретические, методические и правовые основы): учеб. пособ. Москва: Городец, 1998. 196 с.; Его же. Теоретические, правовые и методические основы судебной строительно-технической экспертизы: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1996. 243 с.; Его же. Строительно-техническая экспертиза в судопроизводстве России: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2005. 459 с.; Бутирін А. Ю., Орлов Ю. К. Строительно-техническая экспертиза в современном судопроизводстве: учебник. Москва: РФЦСЭ, 2011. 368 с.; та ін.

² Брайнін М. С. Судебная строительно-техническая экспертиза/Назначение и производство судебных экспертиз: пособ. для следователей, судей и экспертов. Москва: Юриздат, 1988. С. 299—309.

³ Практическое пособие строительного эксперта/под общ. ред. проф., д-ра техн. наук О. С. Вершининой. Изд. 4-е, перераб. и доп. Москва: Спутник+, 2007. 835 с.

⁴ Волощук С. Д., Крахін А. В., Седнев М. Ю. Судебная строительно-техническая экспертиза. Определение объемов и стоимости фактически выполненных проектно-изыскательских работ: учеб. пособ./под общ. ред. С. Д. Волощука. Москва: АСВ, 2014. 176 с.

збірник методик розв'язання актуальних завдань судової будівельно-технічної експертизи ¹, а С. В. Аверін приділив у своїй роботі увагу компетенції інженера-будівельника під час виконання будівельно-технічної експертизи у процесі розв'язання цивільно-правових спорів ².

Як бачимо, згадувані праці розроблено фахівцями в галузі будівельно-технічної експертизи Російської Федерації. Які ж роботи в цій галузі належать фахівцям України? Одразу зауважимо, що будь-які комплексні розробки на монографічному рівні до сьогодні практично відсутні. Водночас є окремі публікації, у яких: розглянуто питання експертизи з визначення завищення даних про вартість виконаних будівельно-ремонтних робіт із залученням бюджетних коштів ³, схарактеризовано організацію будівельно-ремонтних робіт як об'єктів будівельно-технічної експертизи з визначення характеру їх виконання ⁴, приділено увагу особливостям застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності у будівельному виробництві суб'єктами малого підприємництва ⁵, досліджено організацію випробувальних будівельно-технічних лабораторій в установах судових експертиз ⁶ та перспективи застосування *bim*-технології (*building information modeling*) у будівельно-технічній експертизі ⁷. Основну увагу приділено методичним та організаційним питанням, що потребують розв'язання під час проведення судової будівельно-технічної експертизи. Ми вже згадували про розроблені фахівцями України

¹ Давыденко О. В. Методики решения актуальных задач судебной строительной-технической экспертизы: метод. пособ. для экспертов, следователей, судей. Ставрополь: Диамант, 2001.

² Аверин С. В. Компетенции бакалавров по направлению 08.03.01 «Строительство» для выполнения строительной-технической экспертизы при решении гражданско-правовых споров//*Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Строительство и архитектура»*. 2016. Т. 16. № 4. С. 29—32.

³ Гула Л. Особливості будівельно технічної експертизи з визначення завищення даних про вартість виконаних будівельно ремонтних робіт із залученням бюджетних коштів//*Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 865. URL: <http://vlp.com.ua/node/17748> (дата звернення: 01.09.2019).

⁴ Його ж. Характеристика організації будівельно-ремонтних робіт як об'єктів будівельно-технічної експертизи з визначення характеру їх виконання//*Там само*. 2017. № 861. С. 432—439.

⁵ Скибінська З. М., Заяць О. Я. Суб'єкти малого підприємництва та особливості застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності у будівельному виробництві//*Науковий вісник: зб. наук.-техн. пр. Нац. лісотехн. ун-ту України*. 2007. Вип. 17.8. С. 244—248.

⁶ Контимирова В. В., Мазурова В. В. Про актуальність питання з організації випробувальних будівельно-технічних лабораторій в установах судових експертиз//*Вісник ОНДІСЕ*. 2019. Вип. 5. С. 90—94.

⁷ Командиров О. В., Левченко О. В., Кисіль О. В. Перспективи застосування *bim*-технології (*building information modeling*) в будівельно-технічній експертизі//*Там само*. С. 86—89.

методики, зокрема, щодо визначення: вартості невід'ємних поліпшень нерухомого майна; видів будівництва; суми накопичень вибухливих членів житлових кооперативів; оцінки зносу як фактору знецінення об'єкта; розміру збитків унаслідок залиття; коригувальних коефіцієнтів залежно від місця розташування об'єкта нерухомості; вартості об'єкта нерухомості; якості будівельно-монтажних робіт; причин пошкоджень об'єктів нерухомості на просадних і оброблюваних ґрунтах; прихованих дефектів об'єктів нерухомості; залежності між ремонтно-будівельними роботами й ушкодженнями суміжних приміщень; причин пошкоджень старої забудови в зонах нового будівництва; категорій приміщень залежно від функціонального призначення; порядку користування нежитловими приміщеннями в житлових, промислових і громадських будівлях; фактичних обсягів і вартості виконаних робіт за звітною документацією; а також щодо організації проведення будівельно-технічної експертизи в цивільному судочинстві; з'ясування причин підвищеної вологості квартир і будинків; дослідження кухонного приладдя та систем обігріву; дослідження будівель і споруд культових і єдиних архітектурних комплексів тощо. Розроблено також: методику проведення комплексних судових будівельно-технічних і дорожньо-технічних експертиз щодо визначення видів будівництва; комплексну методику дослідження дій водія в процесі дорожньо-транспортної пригоди через неналежне облаштування технічними засобами пішохідних переходів і перехресть; методику визначення видимості елементів дороги і її облаштування; методику визначення радіуса кривої в плані та поздовжньому профілі; методику дослідження експлуатаційного стану автомобільних доріг, їх геометричних параметрів, з'ясування площі пошкодження, рівності, жорсткості, зчипних якостей дорожнього покриття; методику визначення причиново-наслідкових зв'язків між ДТП і дорожніми умовами; методику з'ясування якості виконаних дорожньо-будівельних робіт під час будівництва, реконструкції, ремонту автомобільних доріг загального користування¹.

Проаналізувавши згадані публікації та методики, ми дійшли висновку, що більш детального дослідження потребує питання саме оцінки результатів судової будівельно-технічної експертизи як джерела доказів (щодо його відповідності вимогам законодавства та методичним вимогам).

Мета статті. На підставі аналізу спеціальної літератури, нормативних актів та експертної практики розглянути основні положення, пов'язані з формуванням положень оцінки результатів будівельно-технічної експертизи як джерела доказів у кримінальному провадженні.

---

¹ Див.: Пучко Д. В. Щодо проблемних питань класифікації судової будівельно-технічної експертизи//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право, 2019. Вип. 20. С. 480—492 ; Его же. Современное состояние и перспективы развития судебной строительно-технической экспертизы в Украине// *Criminalistics and Forensic Expertology: Science, Studies, Practice*. Lietuvos Teismo Centras, Lietuvos Kriminalistu Draugija. 2019. V. XV. Book II. P. 311—326.

Викладення основного матеріалу дослідження. Останніми роками в системі судово-експертних установ Міністерства юстиції України здебільшого спостерігається збільшення кількості будівельно-технічних експертиз (певне зниження показників 2014—2016 рр. зумовлено тим, що Україна втратила контроль над територіями в Криму та в Східному регіоні (частинах Донецької та Луганської областей), де знаходяться дві потужні експертні установи, однак, у відсотковому співвідношенні тенденції зростання зберігаються — приблизно 10 % від виконаних експертиз за всіма видами досліджень). Відзначимо, що загалом у системі здійснено судових експертиз за понад 90 видами експертних спеціальностей ¹. Статистичні дані наведено у діаграмах (див. Рис. 1, 2).

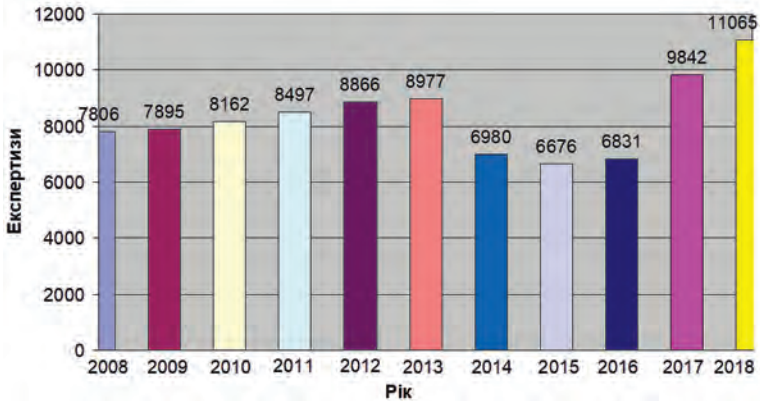

Рис. 1. Загальна кількість будівельно-технічних експертиз, виконаних науково-дослідними установами Міністерства юстиції України

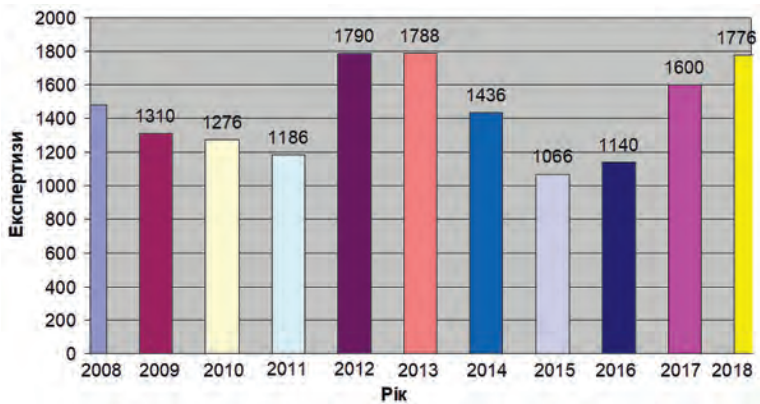

Рис. 2. Загальна кількість будівельно-технічних експертиз, виконаних Харківським НДІСЕ

¹ Пучко Д. В. Указ. соч.

Результати проведеного дослідження судовий експерт викладає у відповідному документі — висновку експерта. Оцінюючи висновок експерта, передусім необхідно перевірити відповідність цього висновку чинному законодавству. У кримінальному процесуальному кодексі України висновок експерта визначено як докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України; далі — *КПК*). У ст. 102 КПК також закріплено зміст висновку експерта.

«1. У висновку експерта повинно бути зазначено:

- 1) коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза;
  - 2) місце і час проведення експертизи;
  - 3) хто був присутній при проведенні експертизи;
  - 4) перелік питань, що були поставлені експертові;
  - 5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом;
  - 6) докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;
  - 7) обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання.
2. У висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.
3. Якщо при проведенні експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку. Висновок підписується експертом»¹.

Розглянемо, як саме прописано визначення та зміст висновку експерта у зарубіжних країнах. У кримінально-процесуальному законодавстві Російської Федерації визначення висновку експерта доволі схоже з українським розумінням цього поняття. Слід зауважити, що законодавство окремих країн Європи також послуговується аналогічним підходом. Так, у ст. 166 КПК Франції вимоги до змісту висновку експерта викладено досить стисло, зокрема: що висновок експерта має містити зміст дослідження й висновки, що експерт має підписати висновок і зазначити в ньому асистентів, за дії яких він відповідає. Водночас французькі фахівці у своїх роботах звертають

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.06.2020).

увагу на необхідність вступної, описової та резолютивної частин висновку¹. У кримінально-процесуальному законі Англії, Вельсу та Північної Ірландії експерт report розглянуто як письмовий доказ особи, що компетентна надати показання. Як і в Німеччині, саме визначення висновку експерта законодавчо не закріплено. Натомість, у ст. 19.4 Кримінально-процесуальних правил Англії та Вельсу зафіксовано вимоги до змісту висновку експерта — він обов'язково має містити: відомості про особу експерта (про його кваліфікацію, досвід у відповідній галузі знань та акредитацію), а також про особу, результатами досліджень якої він послуговувався під час складання висновку та інформацію про те, чи контролював експерт дослідження цієї особи; посилання на використані джерела інформації (літературу тощо); визначені експертом факти, що стали підставою для формулювання певного висновку; обґрунтування власної позиції експерта; якщо розв'язання питання не належить до компетенції експерта, то він має зазначити спеціальність, необхідну для надання висновку; доведення суду того факту, що висновок є достовірним; висновки з поставлених питань; зазначення, що експерт розуміє злочинність факту надання свідомо неправдивого висновку².

Вивчаючи кримінально-процесуальне законодавство деяких штатів США, ми не знайшли визначення висновку експерта, проте, там наявні зафіксовані норми щодо змісту висновку. Так, законодавствами штатів Аляска й Алабама обумовлено, що висновок експерта має містити: відомості про експерта (про його освіту, досвід), вказівку на те, що дослідження виконано з необхідною обережністю та за необхідними процедурами; дату й час отримання об'єктів; відомості про спосіб їх доставки та приймання; стислий опис об'єктів; тип дослідження; відомості про осіб, що проводили певні аналізи; дату проведення аналізів та їх результати; підпис експерта й обов'язкове зауваження, що експерт надає достовірні та коректні результати дослідження (розуміючи кримінальну відповідальність за надання недостовірних і некоректних результатів); до висновку також додають текст присяги експерта (§ 12.45.084 Кодексу кримінального процесу Аляски 1962 р.³; § 12—21 Кодексу Алабами 1975 р.⁴).

Із наведених норм зарубіжного кримінально-процесуального законодавства зрозуміло, що фактично підходи до оформлення змісту висновку експерта подібні до відповідних норм українського кримінального процесуального закону. Певні розбіжності стосуються оформлення описової

¹ Rousseau G., Fontbressin P. de. L'expert et l'expertise judiciaire en France. Theorie, pratique, formation. Bruxelles: Bruylant, 2007. P. 239—241.

² The Criminal Procedure Rules. The Criminal Practice Directions. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/criminal/docs/2015/criminal-procedure-rules-practice-directions-april-2019.pdf> (дата звернення: 01.06.2020).

³ Alaska Statutes 2019. URL: <https://law.justia.com/codes/alaska/2019> (дата звернення: 01.06.2020).

⁴ Statutes Alabama Board. URL: <http://alisondb.legislature.state.al.us/alison/CodeofAlabama/1975/title.htm> (дата звернення: 01.06.2020).

(дослідницької) частини висновку — у деяких країнах вона не містить детального опису перебігу дослідження. Крім того, у КПК України передбачено норму, відповідно до якої у висновку експерта обов'язково слід зазначити, що експерта попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок і відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 102 КПК). Водночас, зважаючи на вимоги ст. 242 (зокрема, про те, що судового експерта може самостійно залучити сторона захисту), редакція ст. 102 у цьому аспекті потребує удосконалення. Тут необхідно врахувати, що сторону захисту не наділено законом правом попередження судового експерта, тому в цій нормі варто передбачити, що в такому разі експерт має зазначити, що він обізнаний про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Оскільки висновок експерта, відповідно до вимог ст. 84 КПК, є процесуальним джерелом доказів, його оцінку здійснюють, покладаючись на принципи належності та допустимості. Належність доказу, по суті, пов'язана з предметом доказування. Якщо інтерпретувати цю тезу в галузь будівельно-технічної експертизи, то належним визнається висновок експерта в галузі будівельно-технічної експертизи, за допомогою якого встановлено ті фактичні дані й обставини певної справи (провадження), які потребують застосування спеціальних знань у галузі будівництва та які неможна визначити в інший спосіб. Коло завдань судової будівельно-технічної експертизи визначено п. 5.1 розд. II Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень¹. Однак, аналізуючи експертну практику, ми з'ясували, що не завжди орган (особа), що призначає судову будівельно-технічну експертизу, ставить на розв'язання експертів питання в межах предмета доказування. Так, у кримінальних провадженнях щодо нецільового використання бюджетних коштів, витрачених під час будівництва об'єкта нерухомості, коли предмет експертного дослідження мають складати фактичні дані й обставини справи в межах предмета доказування (зокрема, про: відповідність розробленої кошторисної документації вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; відповідність виконаних робіт проектній документації та вимогам нормативних актів у галузі будівництва, наявність перепланувань, пошкоджень, причинового зв'язку між переплануваннями та пошкодженнями; обсяги та вартість виконаних робіт тощо), слідчі ставлять питання про визначення класу наслідків (відповідальності) та категорії складності об'єктів будівництва; груп капітальності, ступеня вогнестійкості приміщень, їх належності до житлових або допоміжних. Як бачимо, з'ясування названих показників

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 01.06.2020).

не вплине на вартість робіт, що необхідно для визначення розміру шкоди, нанесеної державі.

Допустимість доказу визначено, передусім, його здобуттям у законний спосіб. Недопустимим може бути визнано висновок, якщо експерт самостійно збирає об'єкти дослідження, що заборонено законодавством. Так, самостійним збиранням об'єктів може бути визнано отримання експертом технічної документації в органах реєстрації об'єктів нерухомості поза розв'язанням цього питання органом (особою), що призначив (призначила) експертизу, потрапляння на місце знаходження об'єкта за відсутності власника й відповідного рішення ініціатора експертизи або коли експерт досліджує об'єкти зі слів осіб, присутніх під час огляду, без наявності у його розпорядженні технічної та правовстановлювальної документації тощо.

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження можна дійти таких висновків. Від моменту виникнення судово будівельно-технічну експертизу активно використовують у процесі доказування за різними справами, пов'язаними з порушенням законодавства під час будівництва, що підтверджує статистичний аналіз даних експертиз, виконаних у системі судово-експертних установ Міністерства юстиції України. Дослідження норм КПК України й зарубіжних країн продемонструвало певні прогалини в законодавстві України. Фактично підходи до оформлення змісту висновку експерта подібні до відповідних норм українського кримінального процесуального закону. Певні розбіжності стосуються оформлення описової (дослідницької) частини висновку — у деяких країнах вона не містить детального опису перебігу дослідження. Крім того, зважаючи на те, що згідно з вимогами ст. 242 КПК судового експерта може самостійно залучити сторона захисту, то редакція ст. 102 у цьому аспекті потребує вдосконалення. Надано пропозиції щодо вдосконалення цієї норми, відповідно до яких ч. 2 ст. 102 КПК потрібно викласти в такій редакції: «2. У висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено (він обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків».

Наведено рекомендації щодо необхідності врахування під час оцінювання як джерела доказів висновку експерта в галузі будівельно-технічної експертизи в аспекті його належності й допустимості. Належним визнається висновок експерта в галузі будівельно-технічної експертизи, за допомогою якого встановлено ті фактичні дані й обставини певної справи (провадження), які потребують застосування спеціальних знань у галузі будівництва, та не можуть бути встановлені в інший спосіб. Не завжди орган (особа), що призначає судову будівельно-технічну експертизу, ставить на розв'язання експертові питання в межах предмета доказування. Допустимість доказу визначено, передусім, його здобуттям у законний спосіб. Недопустимим може бути визнано висновок, якщо експерт самостійно збирає об'єкти дослідження, що заборонено законодавством. Самостійним збиранням

об'єктів може бути визнано отримання експертом технічної документації в органах реєстрації об'єктів нерухомості поза розв'язанням цього питання органом (особою), що призначив (призначила) експертизу, потрапляння на місце знаходження об'єкта за відсутності власника й відповідного рішення ініціатора експертизи або коли експерт досліджує об'єкти зі слів осіб, присутніх під час огляду, без наявності у його розпорядженні технічної та правовстановлювальної документації тощо.

References

- Alaska Statutes*. URL: <http://www.legis.state.ak.us> (data zvernennia: 01.06.2020).
- Averin, S. V. (2016). Kompetentcii bakalavrov po napravleniiu 08.03.01 «Stroitelstvo» dlia vypolneniia stroitelno-tekhnicheskoi ekspertizy pri reshenii grazhdansko-pravovykh sporov. *Vestnik IuUrGU*. Seriiia «Stroitelstvo i arkhitektura». T. 16. № 4 [in Russian].
- Brainin, M. S. (1988). *Sudebnaia stroitelno-tekhnicheskaia ekspertiza. Naznachenie i proizvodstvo sudebnykh ekspertiz: Posob. dlia sledovatelei, sudei i ekspertov*. Moscow: Iuridizdat [in Russian].
- Butyrin, A. Iu. (1993). O predmete sudebnoi stroitelno-tekhnicheskoi ekspertizy. Novye razrabotki, tekhnicheskie priemy i sredstva sudebnoi ekspertizy: *Referativnyi sbornik VNIISE*. Moscow. Vyp. 1 [in Russian].
- Butyrin, A. Iu. (1994). Zadachi, reshaemye sudebnoi stroitelno-tekhnicheskoi ekspertizoi pri rassledovanii ugovolnykh del. *Rol sudebnoi ekspertizy i kriminalistiki v raskrytii i profilaktike prestuplenii: Tezisy nauchno-prakticheskoi konferentsii*, Odessa [in Russian].
- Butyrin, A. Iu. (1996) *Teoreticheskie, pravovye i metodicheskie osnovy sudebnoi stroitelno-tekhnicheskoi ekspertizy*. (Candidates thesis). Moscow [in Russian].
- Butyrin, A. Iu. (1998). *Sudebnaia stroitelno-tekhnicheskaia ekspertiza (teoreticheskie, metodicheskie i pravovye osnovy): Uchebnoe posobie: Iuridicheskoe biuro «Gorodets»*. Moscow [in Russian].
- Butyrin, A. Iu. (2005). *Stroitelno-tekhnicheskaia ekspertiza v sudoproizvodstve Rossii*. Dysser. doktora urydychnykh nauk. Moscow [in Russian].
- Butyrin, A. Iu. (2005). *Teoriia i praktika sudebnoi stroitelno-tekhnicheskoi ekspertizy*. Moscow: «Gorodets» [in Russian].
- Butyrin, A. Iu., Orlov, Iu. K. (2011). *Stroitelno-tekhnicheskaia ekspertiza v sovremenom sudoproizvodstve: uchebnik*. Gos. uchrezhdenie Rossiiskii federalnyi tsentr sudebnoi ekspertizy pri M-ve iustitsii RF. Moscow: RFTcSE [in Russian].
- Davydenko, O. V. (2001). *Metodiki resheniia aktualnykh zadach sudebnoi stroitelno-tekhnicheskoi ekspertizy*. Metodicheskoe posobie dlia ekspertov, sledovatelei, sudei. Stavropol: Diamant [in Russian].
- Hula, L. (2017) Kharakterystyka orhanizatsii budivelno-remontnykh robit yak obektiv budivelno-tekhnichnoi ekspertizy z vyznachennia kharakteru yikh vykonannia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriiia: Yurydychni nauky. № 861 [in Ukrainian].
- Hula, L. Osoblyvosti budivelno tekhnichnoi ekspertizy z vyznachennia zavyschennia danykh pro vartist vykonanykh budivelno remontnykh robit iz zaluchenniam biudzhetnykh koshtiv. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriiia: Yurydychni nauky. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository URL:<http://ena.lp.edu.ua> (data zvernennia: 01.09.2019) [in Ukrainian].

- Komandyrov, O. V., Levchenko, O. V., Kysil, O. V. (2019). Perspektyvy zastosuvannya bim-tehnolohii (building information modeling) v budivelno-tehnichnii eksperytyzi. *Visnyk ONDISE*. Vyp. 5 [in Ukrainian].
- Kontymyrova, V. V., Mazurova, V. V. (2019). Pro aktualnist pytannia z orhanizatsii vyprobuvalnykh budivelno-tehnichnykh laboratorii v ustanovakh sudovykh eksperytyz. *Visnyk ONDISE*. Vyp. 5 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennia: 01.08.2020) [in Ukrainian].
- Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh eksperytyz: zatv. nakazom M-va yustytzii Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5 (u red. nakazu M-va yustytzii Ukrainy vid 27.07.2015 № 1350/5). Ofits. visn. Ukrainy. 2005. № 5. St. 325 (iz zminyamy ta dopov.)* [in Ukrainian].
- Osnovy sudovoi eksperytyzy: navch. posib. dlia fakhivtsiv, yaki maiut namir otrymaty abo pidtverdyty kvalifikatsiiu sudovoho eksperta*. (2016). Avt.-uklad.: L. M. Holovchenko, A. I. Lozovyi, E. B. Simakova-Yefremian ta in. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Puchko, D. V. (1919). Shchodo problemnykh pytan klasyfikatsii sudovoi budivelno-tehnichnoi eksperytyzy. *Teoriia ta praktyka sudovoi eksperytyzy i kryminalistyky*. Vyp. 20. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Puchko, D. V. (2019). Sovremennoe sostoianye y perspektyvy razvytiia sudebnoi stroytelno-tekhnycheskoi eksperytyzy v Ukrainy. *Criminalistics and Forensic Expertology: Science, Studies, Practice*. V. XV. Book II. Lietuvos Teismo Centras, Lietuvos Kriminlistu Draugija [in Ukrainian].
- Skybinska, Z. M., Zaiats, O. Ya. (2007). Subiekty maloho pidpriemnytstva ta osoblyvosti zastosuvannya sproshchenoi systemy opodatkuvannia, obliku ta zvitnosti u budivelnomu vyrobnytstvi. *Naukovyi visnyk: zbirnyk naukovo-tehnichnykh prats Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*. Vyp. 17.8 [in Ukrainian].
- Vershinina, O. S. (Ed.) (2007). *Prakticheskoe posobie stroitel'nogo eksperta*: Izd. 4-e. pererab. i dop. Moscow: Sputnik+ [in Russian].
- Voloshchuk, S. D., Krakhin, A. V., Sednev, M. Iu. (2014). *Sudebnaia stroitelno-tehnicheskaiia ekspertiza. Opredelenie obemov i stoimosti fakticheski vypolnennykh proektno-izyskatelskikh rabot*: Uchebnoe posobie. Moscow: ASV [in Russian].
- Statutes Alabama Board*. URL: <http://alisondb.legislature.state.al.us/alison/CodeofAlabama/1975/title.htm> (data zvernennia: 01.06.2020).
- Criminal Procedure Rules the Criminal Practice Directions*. URL:<https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/criminal/docs/2015/criminal-procedure-rules-practice-directions-april-2019.pdf> (data zvernennia: 01.06.2020).
- Rousseau G., P. de Fontbressin. *L'expert et l'expertise judiciaire en France. Theorie, practsue, formation*. Bluxelles: Bruylant, 2008. P. 239-241.

Д. В. Пучко

**К ВОПРОСУ ОЦЕНКИ РЕЗУЛЬТАТОВ
СУДЕБНОЙ СТРОИТЕЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ
В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ**

Исследованы проблемные вопросы судебной строительно-технической экспертизы как источника доказательств в уголовном судопроизводстве в аспекте оценки её результатов. Учитывая актуальность этого рода судебной экспертизы как для расследования уголовных производств,

так и для других видов судопроизводства, рассмотрены основные положения, связанные с оценкой заключения эксперта в сфере судебной строительно-технической экспертизы.

Исследованы соответствующие нормы Уголовного процессуального кодекса Украины и некоторых зарубежных стран, сделан вывод о том, что фактически подходы к оформлению содержания заключения эксперта схожи с соответствующими нормами украинского уголовного процессуального закона. Определённые несоответствия касаются оформления исследовательской части заключения — в некоторых странах она не содержит подробного описания хода исследования. Кроме того, согласно ст. 242 УПК сторона защиты самостоятельно может привлечь судебного эксперта, следовательно, ст. 102 требует усовершенствования. А поскольку сторона защиты не наделена правом предупреждать эксперта об ответственности за заведомо ложное заключение и отказ без уважительных причин от исполнения возложенных на него обязанностей, то данную норму для таких случаев необходимо дополнить — в аспекте осведомлённости эксперта о такой ответственности.

Констатируется, что не всегда орган (лицо), назначающий (назначающее) судебную строительно-техническую экспертизу, задаёт эксперту вопросы в рамках предмета доказывания. Допустимость доказательства определяется, в первую очередь, его получением на основе соблюдения закона. Приводятся основания, которые могут послужить причиной признания заключения эксперта в сфере строительно-технической экспертизы недопустимым доказательством.

Ключевые слова: судебная строительно-техническая экспертиза, заключение эксперта, надлежащее доказательство, допустимое доказательство, оценка доказательств.

D. Puchko

ON THE ISSUE OF EVALUATING THE FORENSIC STRUCTURAL ENGINEERING RESULTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Problematic issues of forensic structural engineering as a source of evidence while criminal proceedings in the aspect of evaluating its results have been analyzed. Taking into account the relevance of this type of forensic examination both for the investigation of criminal proceedings and for other types of court proceedings, main provisions concerning evaluation of a forensic report in the field of forensic structural engineering are considered.

Relevant norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine and of some foreign countries have been studied. It is concluded that, in fact, the approaches to the preparation of forensic report content are similar to the corresponding norms of the Ukrainian criminal procedure law. Certain discrepancies relate to the content of the report examination part – in some countries it does not contain a detailed description of the research course. In addition, according to Art. 242

of the Criminal Procedure Code of Ukraine, a defense can independently engage a forensic expert, therefore, Art. 102 needs improvement. And since the defense party is not endowed with the right to warn a forensic expert about responsibility for a knowingly false report and refusal without valid reasons to fulfill duties assigned to him, then the indicated norm must be supplemented for such cases – in the aspect of the forensic expert awareness on such responsibility.

It is specified that the body (person) that appoints the forensic structural engineering examination does not always ask a forensic expert questions within the framework of the subject of proof. Admissibility of evidence is primarily determined by its receipt based on compliance with law. The grounds are provided that may serve as a reason for accepting the forensic report as inadmissible evidence in the field of forensic structural engineering.

Keywords: forensic structural engineering, forensic report, adequate evidence, admissible evidence, evidence evaluation.

Надійшла до редколегії 30.06.2020

Пучко Д. В. До питання оцінювання результатів судової будівельно-технічної експертизи у кримінальному провадженні//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 92—105. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.06>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.07>

УДК 343.98

Р. В. Перцев,

аспирант кафедры правоохранительной и антикоррупционной деятельности Института права им. Князя Владимира Великого МАУП, г. Киев, эксперт-криминалист Следственно-криминалистического управления полиции Израиля по Центральному округу, г. Рамла, Израиль, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9471-2962>, e-mail: romanpertsev82@gmail.com

ИССЛЕДОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНИКО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ОБНАРУЖЕНИЯ, ФИКСАЦИИ, ИЗЪЯТИЯ СЛЕДОВ ОБУВИ И ДАЛЬНЕЙШЕГО ИХ УЧЁТА ДЛЯ РАСКРЫТИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

В статье проведено исследование современных технико-криминалистических методов обнаружения, фиксации, изъятия следов обуви с мест происшествия и дальнейшего их учёта, проверки по специализированным базам данных для раскрытия преступления и возможного выявления взаимосвязи между преступлениями. Рассмотрены современные методы работы полиции ряда стран (Великобритании, США, России, Украины и Израиля) по обнаружению следов обуви на местах преступлений и дальнейшему установлению подозреваемого по горячим следам или в результате ведения досудебного расследования. Рассмотрены проблемы, с которыми сталкиваются эксперты-криминалисты при работе с учётом следов подошв обуви, приведены примеры возможного их решения.

Ключевые слова: следы обуви, осмотр места происшествия, невидимые следы, пылевые следы, следокопировальная плёнка, следы на теле человека, 3D-сканеры, криминалистическая разведка.

Постановка научной проблемы. Следы протектора подошвы обуви (далее — следы обуви), выявленные криминалистами на местах преступления, могут дать информацию о преступнике или группе лиц, совершивших его, оказать помощь в раскрытии преступления по горячим следам, послужить доказательством в ходе ведения досудебного расследования, а также дать информацию о возможной причастности одного и того же лица к совершению разных преступлений (для объединения преступлений).

Несмотря на криминалистическую значимость следов обуви для установления преступника и доказательства его причастности к совершению преступления, эксперты-криминалисты во многих странах на осмотрах мест происшествия отдают предпочтение поиску следов рук или сбору биологических следов-носителей ДНК-информации. С помощью этих следов можно идентифицировать лицо, совершившее преступление, по

існуючим криміналістическим учётам, так як следи рук и ДНК-профіль унікальні и не змінюються в течення всієї життя чловека.

Однако така ідентифікація неприменіма для слевов обуви. Основна проблема — змінення подошви обуви за время її експлуатації. Это не всегда позволяет прийти к категорическому выводу о том, что след, изъятый на месте происшествия, оставлен обувью подозреваемого.

Сотрудниками кафедры криміналістики университета Малайзии был проведён експеримент, по результату которого выяснилось, что даже после трёхмесячного использования обуви существует возможность идентифицировать обувь по изъятим следам ¹, но точно сказать о времени, после которого нельзя будет провести ідентифікацію, невозможно.

По результатам исследований, проведённых в 43 полицейских подразделениях Великобритании, изъятие слевов обуви на местах преступлений, в сравнении с другими изымаемыми объектами, носит непостоянный характер и составляет от 1,8 % до 19,1 %, в то время как изъятие слевов рук составляет от 9,3 % до 32,9 % ².

Похожая ситуация и в полиции других стран, например, в России, где в общем объёме от всех осмотров мест преступлений следи обуви составляют примерно 20 %, а следи рук — около 33 % ³.

Хотя следи обуви и являются одной из самых часто оставляемых улик на местах преступлений, по проведённым исследованиям вероятность их обнаружения составляет 30 % случаев на кражах со взломом ⁴.

Но также из вышеприведённых исследований можно сделать вывод о неиспользованном потенциале слевов обуви с мест преступлений как вещественном доказательстве в досудебном расследовании.

Анализ основных исследований и публикаций. Национальные полиции ряда ведущих стран (Великобритании, США) осознают свои упущения в развитии инновационной деятельности в области расследования на местах преступлений, в том числе при выявлении и изъятии слевов обуви как наиболее часто встречающегося вещественного доказательства на местах преступлений.

---

¹ Nataraja Moorthy T., Chelliah S., Study on Stability of Individualizing Characteristics on Footwear Impression as Aging of Footwear for Forensic Investigation, COLLEGE SADHANA. Journal for Bloomers of Research, Vol. 6, No. 1, 2013.

² Zhang L., Allinson N. Automatic Shoeprint Retrieval System for use in Forensic Investigations, Proceedings of the 2005 UK Workshop on Computational Intelligence. 2005. P. 137. URL: https://www.researchgate.net/publication/290800764_Automatic_shoeprint_retrieval_system_for_use_in_forensic_investigations (дата обращения: 19.05.2020).

³ Уточненный годовой отчет о ходе реализации и оценке эффективности государственной программы за 2019 год, МВД России стр. 28 (дата обращения: 01.06.2020). URL: <https://мвд.рф/Deljatelnost/gosprogram/Gosprogramma/отчет-о-ходе-реализации-программы-2019> (дата обращения: 19.05.2020).

⁴ Girod A. Computerized Classification of the Shoeprints of Burglar's Soles//*Forensic Science International* 82, no. 1 (1996): 59—65. DOI: [https://doi.org/10.1016/0379-0738\(96\)01967-6](https://doi.org/10.1016/0379-0738(96)01967-6).

Для повышения качества работы своих подразделений на местах происшествий в 2004 году ФБР создало научную рабочую группу по работе со следами обуви и протекторами шин (*SWGTTREAD*), чтобы она могла служить платформой для профессиональных форумов, экспертов в этой области¹.

На 19-м Международном симпозиуме *Interpol International Forensic Science Manager* было уделено значительное внимание обзору статей и тезисов по изучению и развитию направления экспертизы следов обуви².

Цель статьи. Проведение исследования современных технико-криминалистических методов обнаружения, фиксации, изъятия следов обуви с мест происшествия и дальнейшего их учёта, проверки по специализированным базам данных для раскрытия преступлений и возможного выявления взаимосвязи между различными преступлениями.

Изложение основного материала исследования. В последнее время развитие и внедрение современных технологий выявления и изъятия следов обуви на местах преступлений, а также принятие соответствующих законов и поправок, позволяющих создавать национальные базы данных полиции и вести автоматический учёт следов обуви, способствуют прогрессу в этой области. В дальнейшем это может внести значительный вклад в раскрытие преступлений и повысить эффективность работы полиции.

Как показывает анализ специальной литературы и практики полиции многих стран, большинство преступников, совершающих кражи со взломами, используют перчатки и маски, чтобы не оставить своих отпечатков пальцев и не быть заснятыми камерами безопасности (видеонаблюдения). Однако, во многих случаях при осмотре мест происшествия (далее — *ОМП*) можно найти следы обуви.

Основным этапом в раскрытии преступления является поиск и выявление следов, оставленных преступником. Одним из самых первых и важных действий при *ОМП* является сохранение места происшествия в первоначальном виде до прибытия криминалиста.

Следы, оставленные на местах преступлений, могут быть как видимыми, слабовидимыми, так и невидимыми, поверхностными или объёмными.

Эксперт-криминалист, прибывший на место происшествия, должен начать свой осмотр с поиска следов обуви, чтобы не допустить их повреждения или уничтожения. Данная задача является трудоёмкой, так как приходится исследовать и сканировать большую поверхность визуально или с использованием различных источников света, применяя различные

¹ Michael B. Smith. The Forensic Analysis of Footwear Impression Evidence, FBI Laboratory, July 2009. 11. Number 3. URL: <https://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=250218> (дата обращения: 19.05.2020).

² Baiker-Sorensen M., Koen H., Keereweer I., Pauw P., Visser R. Interpol review of shoe and tool marks 2016—2019//*Forensic Science International: Synergy*, April 2020. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.fsisy.2020.01.016> (дата обращения: 19.05.2020).

фільтри и меняя диапазон длин волн света. При этом объекты рассматриваются под разными углами, чтобы попытаться обнаружить поверхностные следы обуви, уделяя особое внимание месту взлома (входу) и путям отхода (выхода) преступника, так как там самая большая вероятность обнаружения следов правонарушителя.

Центр передовых технологий криминалистики при Министерстве юстиции США выпустил рекомендации по использованию альтернативных источников света на ОМП и в криминалистических лабораториях ¹.

При проведении следственно-оперативных действий на месте происшествия стоит учитывать структуру осматриваемой поверхности, её загрязнённость, влияние окружающей среды, и в зависимости от этого применять различные методы обнаружения, фиксации и изъятия следов обуви.

Экспертам-криминалистам приходится сталкиваться с разными видами преступлений. Один из таких видов — тяжкие и особо тяжкие преступления против личности, где присутствует большая вероятность нахождения крови. В таком случае возможно предположить наличие видимых и невидимых (слабовидимых) кровавых следов обуви или следов ног подозреваемого.

Перед криминалистом встаёт вопрос о выявлении невидимых (слабовидимых) следов обуви или стоп, отпечатавшихся в крови, которые идентифицируются визуально сложно или только при применении различных источников света.

Экспертная служба полиции Израиля для выявления следов, отпечатавшихся в крови, использует препарат *Amido Black* ², принцип работы которого заключается в вызывании денатурации белков крови, дальнейшего окрашивания следа в чёрный цвет, его фиксации и изъятия с помощью фотографирования.

Второй и один из самых важных этапов работы со следами обуви — это их фиксация и изъятие на местах преступления.

По возможности след обуви нужно изъять вместе с объектом, на котором его оставили (объект-носитель, например — лист бумаги с отпечатком следа), надёжно упаковать и отправить в экспертную лабораторию для дальнейшего исследования. Во многих случаях это невозможно, и приходится изымать след на месте.

Рассмотрим методы изъятия поверхностных и объёмных следов обуви, практикующиеся в полиции разных стран, рекомендации работы и новые разработки в этой области.

---

¹ Landscape Study of Alternate Light Sources January 2018, U. S. Department of Justice (NIJ). URL: <https://www.crime-scene-investigator.net/PDF/landscape-study-of-alternate-light-sources.pdf> (дата обращения: 19.05.2020).

² Геллер Б. Современные методы работы со следами человека на месте тяжкого преступления в криминалистической службе полиции Израиля // *Теория и практика судебной экспертизы*. 2017. № 3. Т. 12. С. 120. DOI: <https://doi.org/10.30764/1819-2785-2017-12-3-119-121>.

Пожалуй, одним из самых распространённых методов изъятия как поверхностных, так и объёмных следов является их фотографирование для дальнейшего сравнительного исследования. Подробное описание процесса фотографирования указано в Инструкции по исследованию следов обуви, выпущенной национальным агентством по улучшению действий полиции Великобритании *NPIA* ¹.

Качество изъятых следов во многом зависит от профессиональных качеств эксперта-криминалиста и от используемой им фототехники. Для примера: в настоящее время подразделение экспертной службы Израиля использует цифровой зеркальный фотоаппарат *Nikon D7200* с различными видами объективов, позволяющих получать хорошее качество фотографируемого объекта, в том числе и следов обуви.

Также для изъятия объёмных следов на грунте или на снегу применяется технология 3D-сканирования. Сканер с помощью цифровой камеры с высоким разрешением захватывает 3D-облака точек и сканирует след ². Данная технология позволяет относительно быстро сканировать объёмные следы обуви или протектора шин как на грунте, так и на снегу, не подвергая след внешнему воздействию, что в дальнейшем позволяет использовать дополнительные методы изъятия (например, изготовление слепков из гипса или воска).

Информация о следе хранится в цифровом виде, что позволяет быстро и безопасно переместить её в любое место, не опасаясь повреждения.

Экспертные подразделения национальной полиции Израиля уже несколько лет используют модели 3D-сканеров *Rent a FARO FocusS 150* швейцарского производства, которые хорошо зарекомендовали себя при 3D-сканировании мест происшествия. В настоящее время проводится практическое тестирование по сканированию объёмных следов обуви и протекторов шин.

К дополнительным плюсам 3D-сканера можно отнести его компактные размеры, возможность работы при большом интервале температур от -20 до $+55$ °C. К минусам — достаточно высокую стоимость сканера на сегодняшний день, необходимость наличия профессиональных знаний и навыков работы со сканером и его техническим обеспечением.

Одни из самых часто встречающихся экспертам следов обуви при ОМП — это так называемые пылевые следы, представляющие собой тонкий слой пылевидного вещества, распространённого по поверхности

---

¹ Footwear Marks Recovery Manual, NPIA (National Policing Improvement Agency) 2007 UK, paragraph 5. URL: [http://library.college.police.uk/docs/appref/NPIA-\(2007\)-Footwear-Marks-Recovery-Manual.pdf](http://library.college.police.uk/docs/appref/NPIA-(2007)-Footwear-Marks-Recovery-Manual.pdf) (дата обращения: 19.05.2020).

² Shuxia L. Three-dimension Point Cloud Technology and Intelligent Extraction of Trace Evidence at the Scene of Crime, IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series 1237, 2019. DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1237/4/042027> (дата обращения: 19.05.2020).

предмета (состав пыли может изменяться в зависимости от региона или места осмотра).

Один из наиболее эффективных методов изъятия пылевых следов, описанных в криминалистической литературе, — электростатический. Проведённые в лабораторных условиях эксперименты, показывают значительную эффективность изъятия пылевых следов ног с применением электростатического метода по сравнению с традиционными методами одностадийного перенесения пылевых следов на следокопировальные плёнки¹.

Порядок работы со следами обуви на местах преступлений подробно описан в руководстве для правоохранительных органов Министерства юстиции США², а также в справочнике для криминалистических подразделений ФБР³, где рекомендовано использовать электростатический метод для изъятия сухих пылевых следов в первую очередь, так как в случае неудачной попытки это не помешает использовать иные методы изъятия следов.

Ещё одним преимуществом использования электростатического метода может являться поиск невидимых поверхностных следов, так как в замкнутых местах (таких, как квартира) можно предположить, где должен был пройти и оставить свои следы преступник; в этих местах эксперт-криминалист, используя данный метод, может захватить значительную часть исследуемой поверхности, что позволит изъять даже невидимые при визуальном осмотре следы.

Также нельзя отказываться от применения при копировании поверхностных (плоских) следов специальных следокопировальных плёнок — белой или чёрной, способствующих качественному следокопированию.

Белая следокопировальная плёнка хорошо зарекомендовала себя в криминалистических подразделениях полиции Израиля при копировании следов, оставленных на твёрдых и ровных поверхностях — таких, как гладкий керамический пол, пластик или паркет. Дополнительно выявлено, что можно улучшить качество скопированного следа методом химической обработки липкой стороны плёнки с помощью *Bromophenol Blue (BPB)*. Данный препарат вступает в реакцию с кальцием, в значительном количестве присутствующим в пыли на территории Израиля. Чёрная плёнка, более плотная, на желатиновой основе, с резинообразным копирующим слоем, хорошо копирует пылевые следы обуви на неровных, шероховатых

---

¹ Воронин С., Селезнев В., Червяков М. Криминалистические средства обнаружения и изъятия пылевых следов ног // *Известия Алтайского государственного университета*, 1. 2015. № 2/1 (86). DOI: [https://doi.org/10.14258/izvasu\(2015\)2.1-04](https://doi.org/10.14258/izvasu(2015)2.1-04).

² *Crime Scene Investigation A Guide for Law Enforcement e107-e110*, 2013, National Forensic Science Technology Center U. S. URL: <https://www.nist.gov/system/files/documents/forensics/Crime-Scene-Investigation.pdf> (дата обращения: 19.05.2020).

³ *Handbook of Forensic Services 2019 -FBI*. P. 47—53. URL: <http://www.fbi.gov/about-us/lab/handbook-of-forensic-services-pdf> (дата обращения: 19.05.2020).

поверхностях, её применение также возможно для копирования следов, оставленных на тканевой поверхности.

Экспертным подразделением полиции Израиля был проведён эксперимент по копированию пылевого следа обуви с кожи человека, в результате чего было выявлено, что слеδοкопировальная плёнка с резинообразным копирующим слоем благодаря своей эластичной структуре показала лучший результат по сравнению с белой слеδοкопировальной плёнкой или электро-статическим методом ¹.

На практике этот метод можно использовать для изъятия следов обуви, оставленных преступником на трупe или на теле потерпевших при тяжких телесных повреждениях.

Третьим этапом работы со следами, изъятими при ОМП, является их обработка и постановка на учёт в специализированных базах данных.

Первоначальной задачей является обеспечение законодательной базы, позволяющей создавать специальные криминалистические учётные и в соответствии с ними — национальные базы данных следов обуви, изъятых на местах преступления.

В 2007 году полиция Великобритании одной из первых в мире внедрила автоматизированную национальную базу данных следов обуви. Для этого в 2005 году были приняты изменения в законодательстве, позволяющие изымать обувь задержанных подозреваемых, несмотря на отсутствие предъявленного обвинения, и вносить полученные данные в автоматизированную национальную базу полиции. Обувь подозреваемых должна становиться на учёт и проверяться по базе данных на причастность к преступлениям ², специально для этого была разработана полностью автоматическая система поиска следов обуви ³.

В России в 2006 году была принята Инструкция по организации формирования, ведения и использовании экспертно-криминалистических учётов органов внутренних дел Российской Федерации (приложение № 1 к приказу МВД РФ от 10.02.2006 г. № 70), где отмечается, что следы подошв обуви, изъятые с мест нераскрытых преступлений, подлежат обязательной постановке на экспертно-криминалистический учёт. Учёты ведутся на региональном и районном уровнях, объекты должны сниматься с учёта

---

¹ Yaron S., Amit C., Sarena W., Revital W. Recovering Dusty Shoe Prints from Skin: Comparative Research, *The Open Forensic Science Journal* 2014, 7(1):1—5. DOI: <https://doi.org/10.2174/1874402801407010001>.

² Randerson J., *The Guardian* “Footprint database to help fight crime”, 30 Jan 2007. URL: <https://www.theguardian.com/science/2007/jan/30/crime.Penal> (дата обращения: 19.05.2020).

³ Zhang L., Allinson N., Automatic Shoeprint Retrieval System for use in Forensic Investigations, Proceedings of the 2005 UK Workshop on Computational Intelligence. P. 137—142. URL: https://www.researchgate.net/publication/290800764_Automatic_shoeprint_retrieval_system_for_use_in_forensic_investigations (дата обращения: 19.05.2020).

и уничтожаться по истечении двух лет ¹. Организация данного учёта на федеральном уровне не предусмотрена законодательством, в отличие от дактилоскопического и ДНК-учётов.

При этом в МВД России не существует единого автоматизированного ведения учёта следов обуви.

Если региональные учёты автоматизированы, то применяются различные автоматизированные системы типа *Footwear Traces 2*. Система позволяет вести учёт различных изображений обуви: следов, отпечатков, подошв и верха. Но, к сожалению, показатели, демонстрирующие эффективность этой системы, не указаны в специальной литературе ². На районном же уровне учёты ведутся в «ручном режиме» (в виде карточек), что значительно усложняет работу эксперта.

В 2005 году в Уголовно-процессуальный кодекс Израиля были внесены изменения, позволяющие полиции создавать и использовать экспертно-криминалистические учёты (*database*) ³.

На сегодняшний день в израильской полиции не ведётся экспертно-криминалистического учёта следов обуви и изображений отпечатков обуви, в отличие от следов рук, фотоизображений подозреваемых и профилей ДНК.

Эксперты трасологической лаборатории проводят сравнительные исследования обуви подозреваемого со следами обуви, изъятыми на месте происшествия. Для этого уже несколько лет применяется система *LUCIA Forensic-TrasoScan* чешского производства ⁴. Система предназначена для обработки (сканирования) плоской поверхности следов низа подошвы обуви подозреваемого и следов, изъятых при ОМП. Программное обеспечение позволяет произвести сравнительное исследование и на практике показывает очень хорошие результаты.

В Украине ведение трасологического учёта регламентировано Инструкцией по организации и функционированию криминалистических учётов экспертной службы МВД Украины, утверждённой приказом МВД Украины от 10.09.2009 г. № 390.

---

¹ Об организации использования экспертно-криминалистических учётов органов внутренних дел Российской Федерации: приказ МВД РФ от 10.02.2006 г. № 70 (с изменениями и дополнениями). URL: <http://docs.cntd.ru/document/901969840> (дата обращения: 19.05.2020).

² Усаев А., Омельянюк Г., Кузьмин С., Градусова О. Пути формирования научно обоснованных подходов к оценке степени достоверности результатов экспертных исследований // *Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях*: материалы VII Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 17—18.01.2019). Москва: Проспект, 2019.

³ Уголовно-процессуальный кодекс (правоохранительные органы — личный допрос и идентификация). 1996. Поправка № 1. 2005. Израиль. (Иврит). URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law01/055_102.htm#med0 (дата обращения: 19.05.2020).

⁴ Mage Comparison for Forensic Applications, Lucia Forensic URL: https://www.forensic.cz/products/lucia_forensic/Promotion_Materials/LUCIA_Forensic_leaflet_en.pdf (дата обращения: 19.05.2020).

Учёт функционирует на центральном, областном и местном уровнях и состоит из оперативно-розыскных коллекций, которые ведутся в Государственном научно-исследовательском экспертно-криминалистическом центре (ГНИЭКЦ).

Центральные оперативно-розыскные коллекции следов обуви формируются из изображений следов обуви, изъятых при осмотре мест совершения особо тяжких преступлений.

Областная и местная оперативно-розыскные коллекции формируются из объектов-носителей со следами (копий, изображений следов) и сведений о них ¹.

Исходя из анализа криминалистической литературы, в МВД Украины на сегодняшний день не существует единой национальной автоматизированной системы по учёту и сравнению следов обуви с мест происшествий.

В последние годы для повышения эффективности и качества проведения осмотров мест происшествий в экспертные подразделения МВД Украины (в такие, как Харьковский научно-исследовательский экспертно-криминалистический центр) внедряют современные технико-криминологические средства, ориентируясь на положительный опыт работы полиции других стран. Одно из таких внедрений — система *TrasoScan* ², включающая в себя возможность сканирования отпечатков и следов подошв обуви с высоким разрешением (1000 DPI), с компьютеризированной системой сравнения следов обуви, изъятых на месте происшествия, с обувью подозреваемого.

Выводы. В настоящее время во многих странах мира из-за экономического кризиса, ухудшения благосостояния населения и нехватки рабочих мест значительно увеличилось число преступлений, связанных с хищениями имущества граждан, в том числе разбойных нападений.

Увеличение нераскрытых преступлений данных видов отчасти объясняется осведомлённостью преступников о возможностях полиции и экспертно-криминалистических подразделений. Поэтому на осмотрах мест происшествий преступники всё реже оставляют следы рук (отпечатки пальцев).

Вместе с тем, согласно проведённым исследованиям, в 30 % случаев на осмотрах мест происшествий, связанных с кражами со взломом, можно найти следы обуви преступника.

Как показывают исследования и практический опыт работы на осмотрах мест происшествий в полиции многих стран, следам обуви как вещественным доказательствам не уделяется должного внимания.

---

¹ Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України: затв. наказом МВС України від 10.09.2009 р. № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09> (дата обращения: 25.05.2020).

² Перлин С. Перспективи совершенствования технико-криминалистических средств, используемые работникам экспертной службы МВД Украины при осмотре мест происшествия. *Legea și Viața*. 2017, nr. 6/2(306). P. 64—68. URL: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/52405 (дата обращения: 19.05.2020).

Для підвищення якості ОМП при ізъятті слідів обуви, якості самих ізъймаємих слідів обуви, и, як слідствие, підвищення ефективности раскрытия преступлений с использованием следов обуви, необходимо:

- 1) внедрение современных технико-криминалистических средств и методов по выявлению, изъятию следов обуви и дальнейшего проведения сравнительного исследования;
- 2) создание на законодательном уровне Единой национальной автоматизированной системы учёта и идентификации следов обуви, изъятых с мест нераскрытых преступлений;
- 3) создание профессиональных форумов для обмена опытом с ведущими международными экспертами;
- 4) установление на законодательном уровне срока хранения и использования следов и оттисков обуви, поставленных на автоматизированный учёт (например, не более двух лет со дня постановки на учёт).

Кроме того, внедрение и развитие автоматизированных систем учёта с возможностью проведения идентификации между следами обуви, изъятых с разных мест происшествий, может дать следователю очень важную информацию о возможной причастности одного и того же лица к совершению разных преступлений (для объединения преступлений), провести так называемую криминалистическую разведку (*forensic intelligence*).

След обуви как единственная улика может не являться весомым доказательством, но в связке с другими имеющимися уликами имеет важное значение для раскрытия и расследования преступления.

Резюмируя, стоит отметить, что данное направление имеет большие перспективы для развития и, безусловно, требует внимания экспертов в этой области.

References

- Baiker-Sorensen, M., Koen, H., Keereweer, I., Pauw, P., Visser, R. (2020). *Interpol review of shoe and tool marks 2016-2019*, Forensic Science International: Synergy. DOI.org/10.1016/j.fsisyn.2020.01.016. (data obrashcheniia: 07.06.20).
- Crime Scene Investigation A Guide for Law Enforcement e107-e110*. (2013). National Forensic Science Technology Center U.S. URL: <https://www.nist.gov/system/files/documents/forensics/Crime-Scene-Investigation.pdf> (data obrashcheniia: 07.06.20).
- Footwear Marks Recovery Manual*, NPIA (National Policing Improvement Agency) (2007) UK, paragraph 5. (data obrashcheniia: 09.06.20). URL: [http://library.college.police.uk/docs/appref/NPIA-\(2007\)-Footwear-Marks-Recovery-Manual.pdf](http://library.college.police.uk/docs/appref/NPIA-(2007)-Footwear-Marks-Recovery-Manual.pdf) (data obrashcheniia: 07.06.20).
- Geller, B. (2017) *Sovremennye metody raboty so sledami cheloveka na meste tiazhkoگو prestupleniia v kriminalisticheskoi sluzhbe politcii Izrailia. Teoriia i praktika sudebnoi ekspertizy*. Tom 12, № 3. DOI.org/10.30764/1819-2785-2017-12-3-119-12 [in Russian].
- Girod, A. Computerized Classification of the Shoeprints of Burglar's Soles, *Forensic Science International* 82, no. 1 (1996): 59-65. DOI.org/10.1016/0379-0738(96)01967-6 (data obrashcheniia: 07.06.20).

- Handbook of Forensic Services* (2019). FBI, pp. 47-53. URL: <http://www.fbi.gov/about-us/lab/handbook-of-forensic-services-pdf> (data obrashcheniia: 07.06.20).
- Instruktsiia z orhanizatsii funktsionuvannia kryminalistychnykh oblikiv ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 10.09.2009 roku № 390. Zakonodavstvo Ukrainy.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09> (data obrashcheniia 25.05.20) [in Ukrainian].
- Landscape Study of Alternate Light Sources* (2018) U.S. Department of Justice (NIJ). (data obrashcheniia: 07.06.20). URL: <https://www.crime-scene-investigator.net/PDF/landscape-study-of-alternate-light-sources.pdf>
- Mage Comparison for Forensic Applications*, Lucia Forensic. URL: https://www.forensic.cz/products/lucia_forensic/Promotion_Materials/LUCIA_Forensic_leaflet_en.pdf (data obrashcheniia 19.05.20).
- Michael B. Smith. (2005). *The Forensic Analysis of Footwear Impression Evidence*, FBI Laboratory, Vol. 11. Number 3. (data obrashcheniia: 07.06.20). URL: <https://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=250218>.
- Nataraja Moorthy, T., Chelliah, S. (2013) Study on Stability of Individualizing Characteristics on Footwear Impression as Aging of Footwear for Forensic Investigation, *College Sadhana — Journal for Bloomers of Research*, Vol. 6, No. 1.
- Perlin, S. (2017) Perspektivy sovershenstvovannia tekhniko-kryminalisticheskikh sredstv, ispolzuemye rabotnikam ekspertnoi sluzhby MVD Ukrainy pri osmotre mest proisshestviia. *Legea și Viața*. 2017, nr. 6/2(306). URL: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/52405 (data obrashcheniia: 07.06.20) [in Russian].
- Prikaz Ministerstva Vnutrennikh Del RF* ot 10 fevralia 2006 g. za nomerom 70, prilozhenie 2. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901969840> (data obrashcheniia: 07.06.20) [in Russian].
- Randerson, J., *The Guardian «Footprint database to help fight crime»*, 30 Jan 2007. URL: <https://www.theguardian.com/science/2007/jan/30/crime.penal> (data obrashcheniia: 07.06.20).
- Shuxia, L. (2019) Three-dimension Point Cloud Technology and Intelligent Extraction of Trace Evidence at the Scene of Crime, *IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series* 1237, DOI:10.1088/1742-6596/1237/4/042027 (data obrashcheniia: 07.06.20).
- Ugolovno protsessualnyi kodeks (pravookhranitelnye organy — lichnyi dosmotr i identifikatsiia)* 1996, popravka № 1, 2005 goda, Izrail. (Ivrit). URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law01/055_102.htm#med0 (data obrashcheniia: 07.06.20) [in Russian].
- Usaev, A., Omelianuk, G., Kuzmin, S., Gradusova, O. (2019) Puti formirovaniia nauchno obosnovannykh podkhodov k otcenke stepeni dostovernosti rezultatov ekspertnykh issledovaniy, *Teoriia i praktika sudebnoi ekspertizy v sovremennykh usloviakh*, Materialy VII Mezhdunarodnoi nauchno- prakticheskoi konferentsii, Moscow [in Russian].
- Utochnennyi godovoi otchet o khode realizatsii i otcenke effektivnosti gosudarstvennoi programmy za 2019 god*, MVD Rossii str. 28. (data obrashcheniia: 01.06.20). URL: <https://mvd.rf/Deljatelnost/gosprogram/Gosprogramma/otchet-o-khode-realizatsii-programmy-2019> (data obrashcheniia: 07.06.20) [in Russian].
- Voronin, S., Seleznev, V., Cherviakov, M. Kryminalisticheskie sredstva obnaruzheniia i iziatiia pylevykh sledov nog, *Izvestiia Altaiskogo gosudarstvennogo universiteta*.

- 2/1(86) (1), 2015. DOI 10.14258/izvasu (2015)2.1-04 (data obrashcheniia: 07.06.20) [in Russian].
- Yaron, S., Amit, C., Sarena, W., Revital, W., Recovering Dusty Shoe Prints from Skin: Comparative Research, *The Open Forensic Science Journal* (2014), 7(1):1-5. DOI: 10.2174/1874402801407010001 (data obrashcheniia: 07.06.20).
- Zhang, L., Allinson, N. (2005). *Automatic Shoeprint Retrieval System for use in Forensic Investigations*, Proceedings of the 2005 UK Workshop on Computational Intelligence. e. 137. URL: https://www.researchgate.net/publication/290800764_Automatic_shoeprint_retrieval_system_for_use_in_forensic_investigations (data obrashcheniia: 07.06.20).
- Zhang, L., Allinson, N., *Automatic Shoeprint Retrieval System for use in Forensic Investigations*, Proceedings of the 2005 UK Workshop on Computational Intelligence, pp. 137-142. URL: https://www.researchgate.net/publication/290800764_Automatic_shoeprint_retrieval_system_for_use_in_forensic_investigations (data obrashcheniia: 07.06.20).

Р. В. Перцев

**ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ
ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДІВ
ВИЯВЛЕННЯ, ФІКСУВАННЯ, ВИЛУЧЕННЯ СЛІДІВ ВЗУТТЯ
ТА ПОДАЛЬШОГО ЇХ ОБЛІКУ ДЛЯ РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ**

Сліди взуття, виявлені криміналістами на місцях злочину, можуть дати інформацію про злочинця або групу осіб, які вчинили цей злочин, надати допомогу в розкритті злочину за гарячими слідами, стати доказом під час досудового розслідування, а також поінформувати про можливу причетність тієї самої особи до скоєння різних злочинів (для об'єднання злочинів).

Станом на сьогодні в багатьох країнах світу через економічну кризу значно збільшилася кількість злочинів, пов'язаних з розкраданням майна громадян, зокрема розбійних нападів.

Як доводять дослідження і практичний досвід роботи на оглядах місць подій у поліції багатьох країн, слідам взуття як речовим доказам не приділяється значної уваги.

Для підвищення якості ОМП під час вилучення слідів взуття, якості самих вилучених слідів взуття, і, як результат — підвищення ефективності розкриття злочинів з використанням слідів взуття, необхідно:

- 1) впровадження сучасних техніко-криміналістичних засобів і методів з виявлення, вилучення слідів взуття і подальшого проведення порівняльного дослідження;*
- 2) створення на законодавчому рівні Єдиної національної автоматизованої системи обліку й ідентифікації слідів взуття, вилучених з місць нерозкритих злочинів;*
- 3) створення професійних форумів для обміну досвідом з провідними міжнародними експертами;*

4) визначення на законодавчому рівні терміну зберігання та використання слідів і відбитків взуття, облікованих у автоматизованій базі даних (наприклад, не більше двох років з дня взяття на облік).

Крім цього, впровадження та розвиток автоматизованих систем обліку з можливістю проведення ідентифікації між слідами взуття, вилученими з різних місць події, може дати слідчому дуже важливу інформацію про можливу причетність тієї самої особи до скоєння різних злочинів (для об'єднання злочинів), провести так звану криміналістичну розвідку (*forensic intelligence*).

Слід взуття як єдиний доказ може не бути вагомим доказом, але в поєднанні з іншими наявними доказами має важливе значення для розкриття та розслідування злочину.

Підсумовуючи, варто зазначити, що цей напрям має значні перспективи для розвитку і, безумовно, вимагає уваги експертів у цій галузі.

Ключові слова: сліди взуття, огляд місця події, невидимі сліди, пилові сліди, слідокопіювальна плівка, сліди взуття на тілі людини, 3D-сканери, криміналістична розвідка.

R. Pertsev

RESEARCH ON MODERN FORENSIC METHODS OF DETECTION, RECORD, SEIZURE OF SHOEPRINTS AND THEIR FURTHER ACCOUNTING FOR CRIME DETECTION

Shoe prints that have been traced by crime scene investigators at the crime scene can provide information relating to a criminal or a group of criminals that have committed it, and serve as evidence while pre-trial investigation. Furthermore, shoe prints provide information on the possible participation of the same person in different types of crimes (to integrate crimes).

At present, the number of crimes related to stealing civilian properties, including robbery, has significantly increased as a result of economic crisis in many countries around the world.

As the studies and the practical experience while investigating crime scenes by police in many countries show, footwear evidence as much as physical evidence have not been given due attention.

In order to improve the quality of crime scene examination when seizing traces of shoes, the quality of removed traces of shoes, and, as a consequence, increase the efficiency of crime detection using traces of shoes, there is a necessity in:

- 1. Introduction of modern forensic tools and methods for detecting, seizing traces of shoes, and further comparative research.*
- 2. Establishment of the Unified National Automated System at the legislative level for accounting and identification of shoeprints seized from unsolved crime sites.*
- 3. Creating professional forums to share experiences with leading international forensic experts.*

4. *Establishing the terms for traces and shoeprints storage and use registered (for example, not more than two years from the date of registration) at the legislative level.*

In addition, implementation and development of automatic database systems with the ability to conduct identification between shoeprints evidence seized from different crime scenes can provide the investigator with significant information on the possible involvement of the same person in commission of different crimes (to combine crimes), conduct so-called forensic intelligence.

A shoeprint as a single piece of evidence may not be weighty enough but combined with additional evidence it is vital for detecting and investigating a crime.

In conclusion, it should be noted that this area has great prospects for development and, undoubtedly, should be addressed by forensic experts in this field.

Keywords: shoeprints, crime scene investigation, invisible shoeprints, dusty shoeprints, crime scene fingerprint lift pad, shoeprints on the human body, 3D scanners, forensic intelligence.

Надійшла до редколегії 23.06.2020

Перцев Р. В. Исследование современных технико-криминалистических методов обнаружения, фиксации, изъятия следов обуви и дальнейшего их учёта для раскрытия преступлений//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Клюев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 106—119. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.07>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.08>
УДК 347.9:346(477)

В. М. Васильєв,

доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8619-6408>, e-mail: vasvolmik@i.ua

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА У ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК ОКРЕМА ФОРМА ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

У статті зазначено, що, незважаючи на очевидну необхідність залучення спеціальних знань до цивільного та господарського процесуального доказування, цей процес просувається досить повільно, оскільки сучасна практика застосування спеціальних знань постійно виявляє прогалини та колізії у процесуальних нормах. Визначаючи судову експертизу як окрему форму застосування спеціальних знань, у статті акцентовано на тлумаченні науковців самого поняття «спеціальні знання». Зауважено, що окремою процесуальною формою застосування спеціальних знань є результати судових експертиз, тобто для проведення судової експертизи необхідним є залучення фахівця, якому, згідно з чинним законодавством, обов'язково потрібно мати спеціальні знання. Наведено ознаки, які відрізняють судову експертизу від експертиз, які здійснюються в інших галузях людської діяльності, та визначено, що розмежування між перевіркою й оцінкою доказів слід здійснювати за окремими критеріями, наведено їхню характеристику.

Ключові слова: судова експертиза, спеціальні знання, цивільне провадження, господарське провадження, процесуальна форма.

Постановка наукової проблеми. У сучасному світі прискорення наукового прогресу викликає досить глибокі зміни у «взаєминах» науки та суспільства. Зважаючи на те, що головною метою науки слід визначити служіння суспільству у межах тих потреб, які виникають у суспільства на певному етапі його розвитку. Наведене можна також простежити й у питаннях експертного забезпечення правосуддя в Україні. Зауважимо, що тривалий час природні, технічні та гуманітарні знання, що в юридичній літературі належать до спеціальних знань, застосовували в цивільному та господарському провадженні для збирання, формування та дослідження доказів судом. Крім того, роль спеціальних знань у сучасних соціально-

економічних умовах поступово зростає як у цивільному, так і в господарському процесі. Це зумовлено, з одного боку, необхідністю надання процесу доказування об'єктивності, забезпечення захисту майнових і немайнових прав і законних інтересів кожної людини, з іншого боку — можливістю для учасників судового провадження використовувати під час доказування найновітніші досягнення сучасної науки як результат інтегрування й диференціювання наукового знання.

Незважаючи на очевидну необхідність залучення спеціальних знань до цивільного та господарського процесуального доказування, цей процес просувається досить повільно. Найімовірніше, сучасна практика застосування спеціальних знань постійно виявляє прогалини й колізії в нормах, що регламентують не тільки організаційні аспекти залучення фахівців, а й процесуальні питання цивільного або господарського провадження загалом.

Зважаючи на окреслене, актуальність цього дослідження не викликає сумнівів, оскільки обумовлена необхідністю розв'язання низки теоретичних і прикладних питань удосконалення підходів до застосування спеціальних знань у вигляді судової експертизи в цивільному та господарському процесуальному доказуванні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Застосування спеціальних знань у судовому провадженні й у процесуальному доказуванні в різні роки докладно розглядали у своїх працях провідні вчені не тільки в галузі кримінального процесу, а й криміналістики та судової експертизи. Цій проблемі різною мірою приділяли увагу багато дослідників.

Наприклад, вивчення практики розгляду судами цивільних і господарських справ дозволило В. В. Лісовому стверджувати, що застосування спеціальних економічних знань не обмежується тільки проведенням експертного дослідження, а можливе в таких формах: застосування спеціальних економічних знань, які має суд; застосування спеціальних економічних знань компетентних осіб без залучення останніх до участі в цивільному або господарському процесі; використання результатів судово-економічних експертиз; застосування спеціальних економічних знань спеціалістів у формі консультацій чи допомоги під час здійснення процесуальних дій¹. Зауважимо, що загальну увагу в цій роботі автор приділив саме економічним експертизам, залишивши інші види судових експертиз поза межами свого наукового дослідження.

У науковій праці І. І. Бруса зазначено окремі теоретично-правові питання щодо реалізації в юридичному процесі інституту залучення спеціальних знань фахівця певної галузі як передумови для ефективного проведення відповідної судової експертизи, а також окреслено окремі аспекти залучення

---

¹ Лісовий В. В. *Форми і значення використання спеціальних економічних знань в цивільному і господарському процесі*//*Вісник ЖДТУ: Економіка, управління, адміністрування*. 2012. № 1 (59). Ч. 2. С. 151—157. URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/47540> (дата звернення: 29.05.2020).

спеціаліста відповідної галузі знань до юридичного процесу з метою оптимізувати в подальшому процедуру проведення судових експертиз¹. Слід зауважити, що, досліджуючи процесуальні особливості залучення спеціаліста, автор докладно не розглянув процесуальних аспектів застосування спеціальних знань у судовій експертизі.

Досліджуючи правові, наукові й організаційні основи судової експертизи, І. А. Кириченко розглянула систему джерел законодавства України, що регулюють судово-експертну діяльність; визначила предмет і основні завдання судової й досудової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності, а також виявила питання, що виникають у процесі розгляду господарських спорів, що пов'язані із захистом прав власників патентів на винаходи та на знаки для товарів і послуг та із захистом об'єктів авторського права й суміжних прав².

Водночас, розглядаючи судового експерта як носія спеціальних знань, науковці акцентують увагу на тому, що судового експерта (відповідно до чинного законодавства України) слід розглядати у трьох аспектах як суб'єкта відповідальності, якого може бути притягнуто до юридичної відповідальності, а саме: дисциплінарної відповідальності (як фахівця — 1-й аспект), матеріальної відповідальності (як суб'єкта цивільних і господарських правовідносин — 2-й аспект), адміністративної та кримінальної відповідальності (як суб'єкта процесуальної діяльності — 3-й аспект)³. Юридичну відповідальність судового експерта як процесуального суб'єкта визначено також у ст. 14 Закону України «Про судову експертизу»⁴.

Роботи цих та інших учених заклали підґрунтя для подальшого дослідження такого наукового напрямку, як розроблення теоретично-правових основ застосування спеціальних знань у формі судової експертизи в сучасному цивільному та господарському провадженні. Крім того, ці дослідження науковці проводили в різні роки та спрямовували на різні галузі спеціальних знань, через що недостатньо чітко було сформовано цілісний погляд на сутність окресленої проблеми.

Метою статті є розроблення теоретично-правових засад застосування спеціальних знань у формі судової експертизи в сучасному цивільному та господарському провадженні.

---

¹ Брус І. І. Спеціальні знання як підґрунтя для ефективного проведення судової експертизи//*Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 214—220. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2014/58.pdf (дата звернення: 29.05.2020).

² Кириченко І. А. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності: навч. посіб. Київ: Ін-т інтел. власн. і права, 2005. 172 с.

³ Заць О., Скриньковський Р. Проблемні аспекти участі експерта у цивільному судочинстві України//*Trajectoria Nauki = Path of Science*. 2019. Vol. 5. № 9. С. 3001—3011.

⁴ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232.

Викладення основного матеріалу дослідження. Визначаючи судову експертизу як окрему форму застосування спеціальних знань, вбачається доцільним зупинитися на тлумаченні науковцями самого поняття «спеціальні знання». Так, О. О. Ейсман пропонує вкладати у зміст терміна «спеціальні знання» ті знання, що не є загальновідомими та загальнодоступними, оскільки вони не мають масового поширення, а саме — знання, якими послуговується обмежене коло спеціалістів¹.

Водночас інші науковці трактують спеціальні знання як системно-структурну характеристику теоретичних знань і практичних навичок та вмінь у галузі певної науки, техніки, мистецтва й ремесла, здобутих шляхом спеціальної підготовки або набуттям професійного досвіду, які не є загальнодоступними й загальновідомими та застосовані в порядку, визначеному законом².

Не слід нехтувати також тлумаченням поняття «спеціальні знання», що визначає їх як сукупність професійних знань, навичок та вмінь, яку здобуто в результаті спеціальної освіти і/або досвіду роботи та яка відповідає сучасному розвитку певної галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла і є достатньою для проведення експертного дослідження та надання компетентного висновку щодо питань, які цікавлять суд у конкретній справі³.

Наведені тлумачення прямо вказують на те, що спеціальними знаннями послуговується обмежене коло фахівців; вони характерні для галузі конкретної науки; їх здобувають у процесі навчання та спеціальної підготовки й застосовують згідно з вимогами чинного законодавства.

Зауважимо, що окремою процесуальною формою застосування спеціальних знань є результати судових експертиз. Тобто для проведення судової експертизи необхідним є залучення фахівця, якому, згідно з чинним законодавством, обов'язково потрібно мати спеціальні знання, що надає йому змогу кваліфіковано провести дослідження, виконавши свої функціональні обов'язки, і надати висновок, спираючись на власні спеціальні, фахові знання.

Чинне законодавство визначає юридичний статус експерта як самостійного суб'єкта процесу, який має власний обсяг процесуальних прав та обов'язків, що відрізняють його від решти суб'єктів процесуальної діяльності. Характерною ознакою такого суб'єкта процесу є об'єктивна незацікавленість у кінцевому розв'язанні справи, що зумовлено його функцією представлення суду особливого доказу — висновку експерта. Специфічним також

---

¹ Ейсман А. А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. Москва: Юрлит, 1967. 152 с.

² Сорокотягина Д. А. Судебная экспертиза: учеб. пособ. Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. С. 61 ; Власов А. А. Гражданское процессуальное право: учебник. Москва: ТК Вебли, 2003. С. 138.

³ Там же.

є те, що експерт заздалегідь не має доказової інформації — він здобуває її під час спеціального дослідження за допомогою своїх спеціальних знань.

Отже, правовий статус експерта підпорядкований меті судового процесу та складається з його компетенції, визначеної процесуальними обов'язками, правами й правовими гарантіями належної реалізації ним своїх прав і обов'язків, а також його незалежності. Оскільки експерт не є стороною процесу, не має особистої юридичної зацікавленості у розв'язанні справи, його участь у процесі зумовлена не правами, а обов'язком дати об'єктивний висновок з поставленого перед ним питання.

Для того щоб здійснювати експертну діяльність на професійній основі, її суб'єкт повинен не тільки бути компетентним, а й відповідати певним вимогам, які визначають його компетентність, кваліфікованість. Загальні кваліфікаційні вимоги до судового експерта визначено у ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»¹, у якій зазначено, що судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Законодавчо визначено, що судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку й здобули кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

За класифікацією доказів висновок експерта належить до особистісних джерел доказів. Тобто факти (докази), зазначені у висновку, відображають елементи події минулого або її наслідки не безпосередньо, а відтворюються експертом, який ці елементи пояснює, інтерпретує й подає суб'єктам доказування як похідні знання про факти, визначає нові дані, що є доказами у справі. Тому висновки експерта, якщо відсутні обґрунтовані мотиви для незгоди з ними, повинні сприйматися на віру та використовуватися в доказуванні як результат дослідницької роботи авторитетного спеціаліста.

Отже, висновок експерта як самостійний судовий доказ у справі може бути лише результатом проведення судової експертизи, призначеної та проведеної у суворій відповідності з правилами господарського або цивільного процесуального законодавства. Висновок експерта, отриманий поза процесом або з порушенням вимог до форми, змісту, статусу експерта (об'єктом його процесуальних обов'язків, прав і юридичної відповідальності), не набуває, відповідно, і статусу висновку як судового доказу. Зауважимо, що висновок експерта відрізняється від решти засобів доказування такими ознаками:

- є результатом спеціального дослідження (судової експертизи), яке здійснюється з використанням наукових методів і методик;
- його складає спеціальний суб'єкт — судовий експерт;

---

¹ Про судову експертизу: Закон України ...//Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 28. Ст. 232.

- формується на основі застосування спеціальних знань, оскільки у ньому експерт повідомляє суд про факти, визначені на основі використання даних конкретної галузі науки, техніки, мистецтва;
- містить не довільну інформацію, а ґрунтовні відповіді на конкретні питання, поставлені судом чи іншими учасниками провадження;
- містить об'єктивне відображення й оцінку обставин справи;
- інформацію, що міститься у висновку, здобувають після відкриття провадження у справі або у разі забезпечення доказів до моменту подання позову;
- обов'язково повинен складатися з дотриманням вимог процесуального законодавства.

Окремо зауважимо, що висновок експерта — це письмовий документ, який містить відомості про обставини, що мають значення для справи, які визначено експертом під час дослідження наданих йому матеріалів із застосуванням спеціальних знань. Він повинен бути належно оформленим і відповідати певним вимогам, а саме:

- науковій обґрунтованості, аргументованості й переконливості;
- послідовності, якісності, конкретності, простоті викладу процесу дослідження й тих висновків, яких дійшов експерт;
- грамотності та культурі оформлення висновку, недотримання яких може призвести до втрати його доказового значення.

Сьогодні законодавство України все більше наближається до міжнародних стандартів, що передбачає, у межах змін, які відбуваються в реформованні системи судочинства, удосконалення всіх сфер законодавства, зокрема й законодавчих норм, якими врегульовано судово-експертну діяльність. Сучасне законодавство України в межах здійснюваної правової реформи спрямовано також на підвищення ролі й переоцінювання значущості інституту судових експертиз, без яких неможливий ефективний розгляд господарської чи цивільної справи.

Специфіка судово-експертної діяльності полягає в тому, що, незалежно від виду судочинства, така діяльність відзначається єдністю за своєю методичною основою. Єдиними є загальні закономірності, що їх вивчають у межах материнських наук, завдяки яким виникли та розвинулися відповідні види судової експертизи. Це, зі свого боку, слугує основою для створення об'єктивних та універсальних експертних методик. Об'єкти експертних досліджень, що мають єдину матеріальну природу, досліджуються експертами за єдиними методиками, незалежно від того, для забезпечення потреб якого виду судочинства призначено експертизу.

Окрім єдності методичних засад судово-експертної діяльності, існує подібність правових аспектів експертизи у цивільному та господарському процесі. Це виявляється у вимогах, що висуваються до експерта як до учасника судочинства, у загальному обсязі прав експерта й нормативному визначенні статусу окремих процесуальних видів експертиз, у вимогах до

структури та змісту висновку експерта, у можливості допиту експерта під час досудового розслідування чи в суді з метою отримання від нього пояснень щодо висновку, зробленого за результатами експертного дослідження.

Відрізняються експертизи в різних галузях судочинства лише процедурами підготовки та призначенням експертизи, що традиційно властиві кожному з її видів, а також відмінностями у правах учасників експертизи, що зумовлено специфікою діяльності суб'єктів різних видів правовідносин. Саме ці особливості, деякі відмінності в регламентуванні порядку призначення та проведення експертизи й використання її результатів і зумовлюють неможливість використання висновку експерта, здобутого в одному процесі, наприклад, у цивільному чи господарському, для використання як джерела доказу в судочинстві.

Судову експертизу від експертиз, які здійснюються в решті галузей людської діяльності, відрізняють такі ознаки: збирання й підготовка матеріалів для дослідження; призначення та проведення її з дотриманням спеціального правового регламенту, що визначає права й обов'язки експерта, а також суб'єкта, який призначив експертизу, та інших учасників цивільного або господарського процесу; проведення дослідження, заснованого на застосуванні спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, мистецтва або ремесла; формулювання висновку експерта, що має статус джерела доказів у справі.

Визначення судової експертизи як правового інституту або комплексу процесуальних дій не розкриває повною мірою сутності цього феномена. Справа в тому, що експерт застосовує свої професійні знання, які належать до відповідної галузі людської діяльності (науки, мистецтва, техніки або ремесла). Експертизою є застосування таких знань лише у формі дослідження, що передбачає здобуття таких фактичних даних (відомостей), які не були відомі раніше та які в інший спосіб визначити неможливо. Експертиза спрямована на виявлення фактичних даних, що здатні підтвердити або спростувати факти, які мають юридичне значення, та їхню відповідну професійну оцінку.

У ст. 99 ГПК¹ і ст. 103 ЦПК² визначено, що суд призначає експертизу за сукупності двох умов, однією з яких визначено таке: для з'ясування обставин, які мають значення для справи, необхідні спеціальні знання в іншій галузі, аніж право, без яких визначити відповідні обставини неможливо. Призначаючи експертизу та визначаючи коло питань, які слід поставити перед експертами, суддя або суд повинен щодо цього врахувати пропозиції сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Відхилення питань, запропонованих особами, які є учасниками справи, суд зобов'язаний мотивува-

¹ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 6. Ст. 56.

² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-ІV (зі змінами та доповненнями)//*Там само*. 2004. № 40—41, 42. Ст. 492.

ти. Про призначення експертизи суд постановляє ухвалу (ст. 104 ЦПК¹ та ст. 100 ГПК²), у якій зазначає: підстави проведення експертизи; питання, з яких експерт має надати суду висновок; особу (осіб), якій (яким) доручено проведення експертизи; перелік матеріалів, що надаються для дослідження, та інші дані, які мають значення для проведення експертизи.

Відповідно до ч. 1. ст. 20 ГПК³ господарські суди розглядають справи за спорами, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності, та інші справи у визначених законом випадках, зокрема:

- справи за спорами, що виникають під час укладання, змінювання, розірвання й виконання правочинів у господарській діяльності, крім правочинів, стороною яких є фізична особа, що не є підприємцем, а також за спорами щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи і/або фізичні особи — підприємці;
- справи за спорами щодо приватизації майна, крім спорів про приватизацію державного житлового фонду;
- справи за спорами, що виникають у корпоративних відносинах (зокрема, за спорами між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), зокрема учасником, який вибув, пов'язаних зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів, тощо).

Завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне розв'язання судом спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, що належать до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оскаржуваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави (ч. 1. ст. 2 ГПК⁴), що неможливо зробити без дослідження й оцінки доказів у справі.

У ст. 19 ЦПК⁵ визначено, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, які виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства, а також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір

---

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: ...//Там само. 2004. № 40—41, 42. Ст. 492.

² Господарський процесуальний кодекс України: ...//Там само. 1992. № 6. Ст. 56.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Цивільний процесуальний кодекс України: ...//Там само. 2004. № 40—41, 42. Ст. 492.

підлягає розгляду в місцевому загальному суді й переданий на його розгляд з такими вимогами. Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і розв'язання цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оскаржуваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ч. 1. ст. 2 ЦПК) ¹.

Процесуальне законодавство визначає судового експерта як учасника судового процесу. Так, згідно зі ст. 72 ЦПК та ст. 69 ГПК у судовому процесі може брати участь судовий експерт, якого може призначити суд або залучити учасник справи. Наведена процесуальна норма також визначає права й обов'язки судового експерта, порядок його відводу й участі у процесі. Суттєвим, на нашу думку, є те, що судовий експерт, оскільки це необхідно для надання висновку, має право знайомитися з матеріалами справи, брати участь в огляді та дослідженні доказів, просити господарський суд про надання йому додаткових матеріалів тощо. У зазначеній процесуальній нормі законодавець передбачив, що призначений судом експерт може відмовитися від проведення судової експертизи, якщо наданих на його запит матеріали недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою ².

Експерт стає учасником процесу з моменту винесення судом ухвали про призначення експертизи. Підставою для призначення судової експертизи можна розглядати у двох аспектах: юридичному та фактичному. Під юридичною підставою розуміється правова норма, яка уповноважує за необхідності (або зобов'язує у певних випадках) призначити експертизу. Саме вона санкціонує відповідні відносини суду, що розглядає справу, з особою, яка має спеціальні знання, та іншими учасниками розглядуваної справи, зацікавленими у результаті експертизи, а також гарантує реалізацію цих відносин.

Фактичною підставою призначення експертизи є потреба у використанні судом (органом досудового розслідування) спеціальних знань, у галузі яких обізнані експерти, для з'ясування обставин, що їх можна визначити тільки за допомогою цих знань.

Для висновку експерта, що хоча й не має для суду обов'язкової сили, характерні певні особливості, які відрізняють його від решти доказів: якщо дані спеціального характеру (відомості), що містяться у висновку експерта, мають зв'язок з предметом доказування у справі, то їх неможна замінити жодними іншими засобами доказування. Це пов'язано з тим, що останні або не містять інформації спеціального характеру, або містять цю інформацію у такому вигляді, що потребує застосування спеціальних знань і навичок для її виявлення та надання їй вигляду, доступного для сприйняття, дослідження й оцінки особами, які не мають спеціальних знань (суб'єктами доказування). Не-

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: ...//Там само. 2004. № 40—41, 42. Ст. 492.

² Там само ; Господарський процесуальний кодекс України: ...//Там само. 1992. № 6. Ст. 56.

обов'язковість висновку експерта для суду означає оцінку його за загальними правилами оцінки доказів. Суд при цьому може не погодитися з висновками експерта, однак, у такому разі він повинен призначити додаткову або повторну експертизу (залежно від причин незгоди) чи обґрунтувати своє рішення на одному з прийнятих ним висновків експерта. Результати несудових експертиз (наприклад, висновок аудитора чи оцінника), відомчих перевірок, які стосуються предмета доказування, не виключаються з-поміж доказів у справі (якщо відповідають висунутим вимогам), проте, вони не можуть замінити висновку експерта, що відповідає вимогам процесуального законодавства.

Відповідно до ст. 86 ГПК, ст. 89 ЦПК суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді в судовому процесі всіх обставин справи у їх сукупності, керуючись законом, оцінює кожний доказ щодо належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів — щодо достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. На думку науковців, перевірка доказів — це діяльність зі з'ясування змісту доказів, зіставлення доказів між собою, збирання нових доказів з метою визначення належності, допустимості та достовірності вже наявних доказів. Засобом перевірки висновку експерта в цивільному та господарському процесі слугують свідчення експерта, інші докази, надані учасниками процесу, і порівняння висновку з останніми. Науковці довели, що розмежування між перевіркою й оцінкою доказів варто проводити за чотирма критеріями¹, які характерні також для цивільного й господарського провадження, а саме:

- *по-перше*, перевірка є поєднанням практичних дій і логічної розумової діяльності, тоді як оцінка є суто логічною розумовою діяльністю;
- *по-друге*, оцінка доказів відбувається безпосередньо перед прийняттям владного процесуального рішення, тоді як перевірка передує оцінюванню;
- *по-третє*, що предметом оцінки, на відміну від перевірки, є не лише належність, допустимість і достовірність, а й достатність доказів;
- *по-четверте*, перевірку доказів здійснює значно ширше коло суб'єктів, тоді як юридично значущу оцінку доказів здійснює лише суд.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу дійти певних висновків.

По-перше, слід чітко відмежовувати у функціональному сенсі спеціальні знання як результат професійної підготовки та певну спеціалізовану освіченість окремих осіб від передбачених процесуальними законами спеціальних знань, які за своїм змістом цілком тотожні першим та які можна використовувати в точно визначених законом формах і межах. Індиферентні до становища носія цих знань та їх споживачів, вони

¹ Шабаровський Б. В. Перевірка доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук/Нац. ун-т «Острозька академія»; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Острог; Львів, 2019. С. 3.

перетворюються на процесуально-правову категорію, використання якої передбачено лише визначеними суб'єктами й у визначених процедурах, що в кожному випадку їх застосування вимагає наявності одного з передбачених суб'єктів, засвідчення його компетентності, а також узаконених шляхів здобуття бажаного результату.

По-друге, до процесуального визначення спеціальних знань обов'язково має належати їх загальнонаукове поняття як неодмінна змістова основа поняття процесуального, а останнє визначатиме лише межі та форми особливого використання цих знань у цивільному й господарському процесі та юридично значущі результати такого використання.

Окремо слід зауважити, що висновок експерта як самостійний судовий доказ у справі може бути лише результатом проведення судової експертизи, призначеної та проведеної у суворій відповідності з вимогами господарського або цивільного процесуального законодавства. Також необхідно акцентувати увагу на тому, що висновок експерта, здобутий поза процесом або з порушенням вимог до форми, змісту, статусу експерта (об'єкта його процесуальних обов'язків, прав та юридичної відповідальності), не набуває, відповідно, і статусу висновку як судового доказу.

References

- Brus, I. I. (2014). Spetsialni znannia yak pidgruntia dlia efektyvnoho provedennia sudovoi ekspertyzy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 4/2014 URL: http://www.lsej.org.ua/4_2014/58.pdf (data zvernennia 29.05.2020) [in Ukrainian].
- Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 № 1798-XII (zi zminamy ta dopovnenniamy)* Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1992, № 6, st. 56. [in Ukrainian].
- Eisman, A. A. (1967). *Zakliuchenie eksperta. Struktura i nauchnoe obosnovani*. Moskva: Iuridicheskaiia literatura. [in Russian].
- Kyrychenko, I. A. (2005). *Sudova ekspertyza obektiv prava intelektualnoi vlasnosti: navch. posibn*. Kyiv. In-t intel. vlasn. i prava. [in Ukrainian].
- Lisovyi, V. V. (2012). Formy i znachennia vykorystannia spetsialnykh ekonomichnykh znan v tsyvilnomu i hospodarskomu protsesi. *Visnyk ZhDTU: Ekonomika, upravlinnia, administruvannia*. № 1 (59) ch. 2 URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/47540> (data zvernennia 29.05.2020). [in Ukrainian].
- Pro sudovu ekspertyzu: zakon Ukrainy vid 25.02.1994 r. № 4038-XII. (zi zminamy ta dopovnenniamy)*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). № 28. St. 232. [in Ukrainian].
- Shabrovskiy, B. V. (2019) *Perevirka dokaziv u kryminalnomu protsesi Ukrainy* (Dys. kand. yuryd. nauk. Ostroh. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv [in Ukrainian].
- Sorokotiagina, D. A. (2006) *Sudebnaia ekspertiza: ucheb. posobie*. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- Vlasov, A.A. (2003) *Grazhdanskoe protsessualnoe pravo: ucheb*. Moscow: TK Vebli [in Russian].
- Zaiats, O., Skrynkovskiy, R. (2019). Problemni aspekty uchasti eksperta u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy. *Traektorii Nauki*. Vol. 5. No 9 [in Ukrainian].

В. Н. Васильев

**СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА В ГРАЖДАНСКОМ
И ХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ КАК ОТДЕЛЬНАЯ
ФОРМА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ**

В статье обращено внимание на то, что, несмотря на очевидную необходимость привлечения специальных знаний в гражданское и хозяйственное процессуальное доказывание, этот процесс продвигается очень медленно, так как современная практика использования специальных знаний постоянно выявляет прорехи и коллизии в процессуальных нормах. Определяя судебную экспертизу как отдельную форму использования специальных знаний, в статье приведены толкования учёными самого понятия «специальные знания». Сделан вывод, что в научных трудах прямо указывается: специальными знаниями пользуется ограниченное количество специалистов; они характерны для отрасли конкретной науки; могут быть получены в процессе обучения и специальной подготовки; применяются в соответствии с требованиями действующего законодательства.

Подчёркивается, что отдельной процессуальной формой применения специальных знаний являются результаты судебных экспертиз. То есть для проведения судебной экспертизы необходимо привлечение профессионала, который, в соответствии с действующим законодательством, обладает необходимой суммой специальных знаний, позволяющих ему квалифицированно и последовательно выполнять все виды деятельности, входящие в его функциональные обязанности,— предоставить заключение эксперта исходя из собственных профессиональных специальных знаний. Обращено внимание на то, что, согласно классификации доказательств, заключение эксперта относится к личностным источникам доказательств и, при отсутствии обоснованных мотивов для несогласия с ним, его следует принимать на веру и использовать в доказывании как результат исследовательской работы авторитетного профессионала. Также подчёркнуто, что заключение эксперта (как самостоятельное доказательство по делу) может быть только результатом производства судебной экспертизы, назначенной и проведённой в строгом соответствии с требованиями гражданского или хозяйственного процессуального законодательства, и приведены признаки, отличающие заключение эксперта от других средств доказывания. Описаны признаки, которые отличают судебную экспертизу от экспертиз, проводимых в других сферах человеческой деятельности. Установлено, что средством проверки заключения эксперта в гражданском и хозяйственном процессе служат показания эксперта, другие доказательства, предоставленные участниками процесса, проведено сравнение заключения с такими доказательствами, а также подчёркнуто, что разграничение между проверкой и оценением доказательств необходимо проводить по отдельным критериям, приведена их характеристика.

Ключевые слова: судебная экспертиза, специальные знания, гражданское производство, хозяйственное производство, процессуальная форма.

V. Vasiliev

**FORENSIC EXAMINATION IN CIVIL AND ECONOMIC
PROCEEDINGS AS A SEPARATE FORM
OF SPECIAL KNOWLEDGE USE**

The attention in the article is drawn to the fact that despite the obvious need to bring special knowledge into civil and economic procedural proof, this process is progressing rather slowly as the modern practice of using special knowledge constantly reveals gaps and collisions in procedural norms. Defining forensic science as a separate form of using special knowledge, the article focuses on the interpretation of the “special knowledge” concept by scientists, and concludes that scientific papers explicitly indicate that special knowledge is used by a limited number of specialists, they are inherent in a particular science; could be obtained in the process of training, special training and are applied according to the requirements of current legislation.

It is noted that a separate procedural form of special knowledge application is the results of forensic examinations, i.e. for forensic examination conduct it is necessary to involve a specialist who, according to the current legislation, possesses the required sum of special knowledge, which allows him to competently conduct measures that are his functional responsibilities – to provide a forensic report based on their own special, professional knowledge. It is argued that according to the evidence classification, the forensic opinion belongs to personal sources of evidence and, if there are no grounded reasons for disagreement with it, should be taken for granted and used in evidence as a result of research work of an authoritative specialist. It is also emphasized that the forensic report, as an independent forensic evidence in the case, can only be the result of forensic examination, appointed and conducted in strict accordance with the requirements of economic or civil procedural law, the signs by which the forensic report differs from other means of evidence are described. The features that distinguish forensic examination from examinations carried out in other areas of human activity are outlined. It is established that the means of verifying a forensic report in civil and economic proceedings are forensic expert testimony, other evidence provided by the procedure participants and comparing the report with the latter, as well as stressed that the distinction between verification and evaluation of evidence should be conducted according to individual criteria, their characteristic is given.

Keywords: forensic examination, special knowledge, civil proceedings, economic proceedings, procedural form.

Надійшла до редколегії 01.06.2020

Васильев В. М. Судова експертиза у цивільному та господарському провадженні як окрема форма застосування спеціальних знань//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 120—132. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.08>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.09>
УДК343.148/.98

М. Г. Щербаковський,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8413-9311>,
e-mail: shcherbakovskyi@gmail.com

СПІВВІДНОШЕННЯ ТА СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ Й СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

Криміналістика виникла завдяки необхідності залучення обізнаних осіб для встановлення обставин злочинів і розв'язання спорів у суді. Поступово криміналістика сформувалася як наука, частиною якої є криміналістична техніка. Диференціювання знань і технічних засобів усередині криміналістики закономірно сприяло виокремленню з неї науки про судову експертизу — судової експертології. Проте, науковий і дидактичний зміст криміналістичної техніки залишилися без змін. Мета статті полягає в розгляді генезису і співвідношення криміналістичної техніки й судової експертології. Показано взаємозв'язок і відмінність цих двох споріднених прикладних юридичних дисциплін. Запропоновано структуру судової експертології й оновлену систему криміналістичної техніки.

Ключові слова: криміналістика, криміналістична техніка, судова експертологія, взаємозв'язок і відмінність криміналістичної техніки та судової експертології, структура наук, юридичні прикладні науки.

Постановка проблеми дослідження. Криміналістика, як і будь-яка інша наука, являє собою продукт діяльності багатьох поколінь дослідників. Традиційна структура криміналістики складалася поступово, а криміналістична техніка стала її початковою та постійною складовою. У період формування і становлення криміналістики природним було дослідження матеріальних слідів злочину в межах криміналістичної техніки. Не існувало іншої наукової галузі, де б аналізувалися такі об'єкти для визначення різних обставин, необхідних для розв'язання завдань судочинства. Поступово науково-технічний прогрес, розширення спектра та завдань судових експертиз, зростання складності досліджень суттєво змінили ситуацію. Криміналістична техніка, що виникла й сформувалася на базі природних і технічних наук, здолала значний шлях розвитку, який закономірно сприяв диференціюванню наукових знань, зародженню, формуванню в її надрах і поступовому виокремленню самостійної науки про судову експертизу — судової експертології.

Станом на сьогодні в науковому середовищі загально визнано, що криміналістика й судова експертологія є самостійними та спорідненими

науковими галузями, проте, до сьогодні в учених і практиків немає єдиної думки щодо їх кореляції та структури. Як і раніше, до системи криміналістичної техніки (як наукової галузі, так і навчальної дисципліни) належать так звані традиційні судові експертизи: трасологічна, балістична, технічного дослідження документів, почеркознавча та ін. Водночас практика доводить, що розроблення наукових і методичних основ зазначених видів експертиз вийшло далеко за межі криміналістичної техніки: їх з криміналістикою пов'язує здебільшого історичне коріння й окремі наукові теорії. Крім того, очевидно, що подальший розвиток існуючих і нових різновидів судових експертиз можливий тільки на методологічних засадах судової експертології. У зв'язку з викладеним назріла необхідність розглянути співвідношення криміналістичної техніки й судової експертології як наукових галузей, а також їх характерних ознак і структури.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Взаємозв'язку криміналістики й науки про судову експертизу приділено значну увагу в роботах таких українських учених, як Л. Ю. Ароцкер, В. Г. Гончаренко, С. В. Євдокіменко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, В. К. Лисиченко, Г. А. Магусовський, І. В. Пиріг, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, З. М. Соколовський, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаківський, В. В. Юсупов та ін. У різний час до проблеми співвідношення криміналістики та судової експертології зверталися зарубіжні вчені: Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, О. Ф. Волинський, О. М. Зінін, В. Я. Колдін, Ю. Г. Корухов, І. Ф. Крилов, Н. П. Майліс, Т. Ф. Моїсеєва, Ю. К. Орлов, К. Д. Поль, С. П. Митричев, О. Р. Россинська, С. А. Смирнова, П. І. Тарасов-Родіонов, О. Р. Шляхов, М. П. Яблоков та ін.¹

Погляди дослідників у перебігу розвитку теорії криміналістики і практики застосування розроблених нею рекомендацій, виникнення і формування судової експертології змінювалися від категоричного заперечення науки про судову експертизу до її визнання в системі прикладних юридичних наук. Водночас науковий підхід до змісту такого розділу криміналістики як криміналістична техніка практично не зазнав трансформації, а його структура зберігається незмінною протягом майже 100 років. У дидактичному плані криміналістична техніка демонструє стагнацію, оскільки порівняння

---

¹ Див., наприклад: Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. Москва: Юрлит, 1964. 223 с. ; Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). Москва: Юрлит, 1969. 216 с. ; Гончаренко В. Г. Критерії вірогідності висновків експерта: гносеологічний, психологічний і процесуальний аспекти//*Часопис Академії адвокатури України*. 2009. № 3. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення; 04.06.2020) ; Клименко Н. І. Судова експертологія. Київ: Ін Юре, 2007. 528 с. ; Сімакова-Єфремян Е. Б. Теорія і методологія комплексної експертизи контактної-слідової взаємодії об'єктів: моногр. Харків: ВКФ «Гриф», 2004. 176 с. ; Яблоков Н. П., Головин А. Ю. Криминалистика: природа, система, методологические основы. Москва: Норма, 2009. 288 с. ; та ін.

підручників з криміналістики 1925—2019 років доводить, що структура цього розділу, за рідкісним винятком, залишилася незмінною, а судову експертологію поміж інших пов'язаних з криміналістикою наук не згадано. Сучасні публікації в галузі криміналістичної техніки містять здебільшого опис і пропозиції щодо впровадження в практику розслідування нових сучасних інноваційних технологій і технічних засобів збирання та використання слідів злочинів, але не розглядають наукових основ цієї компоненти криміналістики.

Метою статті є історичний аналіз виникнення криміналістичної техніки й судової експертології як наукових галузей, розгляд їх взаємозв'язку, відмінностей, уточнення предмета, об'єкта і структури.

Основний зміст і результати. Співвідношення криміналістики й судової експертології найбільш наочно можна простежити з позиції їх історичного зародження. Прийнято вважати, що судова експертиза сформувалася в надрах криміналістики. У зв'язку з цим цікаво відзначити, що вивчення історичних документів дозволяє стверджувати: формування і розвиток наукових основ судової експертизи йшли своїм шляхом і, можливо, саме вони визначило сутність криміналістики¹.

Не вдаючись до детального викладу історії розвитку криміналістики й судової експертизи, оскільки цьому багато уваги приділено в літературі, варто відзначити таке. Вивчення і зіставлення літературних даних доводить, що походження, формування криміналістики й судової експертології, особливо в початковий період і в аспекті виникнення та розвитку експертних установ, багато в чому збігаються, а дослідники наводять ті самі факти як провісники зародження обох наук². До того ж, якщо звернутися до праць з історії, то легко помітити, що наведені приклади цілком можна визнати джерелами формування наукових, правових і організаційних основ судової медицини та психіатрії. Саме медицина першою постала на службу правосуддю та стала підґрунтям для розвитку основних напрямів експертних досліджень³. Усі автори, які зверталися до історії криміналістики й судових експертиз, згадують їх як витoki залучення обізнаних осіб для встановлення обставин злочинів і розв'язання судових справ. Отже, однією з головних

¹ Майлис Н. П. О соотношении судебной экспертизы, криминалистики и оперативно-розыскной деятельности//*Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. Тула, 2013. Вып. 4. Ч. 2. С. 81.

² Белкин Р. С. История отечественной криминалистики. Москва: НОРМА, 1999. С. 1—24 ; Криминалистическая экспертиза: возникновение, становление и тенденции развития. Москва: ЮИ МВД РФ. С. 8—69 ; Судебно-экспертная деятельность: правовое, теоретическое и организационное обеспечение: учебник/под ред. Е. Р. Россинской, Е. И. Галяшиной. Москва: Норма; ИНФРА-М, 2017. С. 19—45 ; Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: моногр. Харків: В деле, 2015. С. 9—36 ; Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX—XXI століттях: моногр. Київ: ФОП Маслаков, 2018. С. 9—95.

³ Шершавин С. В. История отечественной судебно-медицинской службы. Москва: Медицина, 1968. С. 122.

причин появи криміналістика була потреба застосування досягнень природних і технічних наук у судочинстві.

Емпіричні методи й засоби, що їх використовували для досягнення істини, були далекі від справді наукових. Відомо, що наукові напрями виникають з певних причин, через об'єктивні умови та причини або завдяки ним¹. Тому лише наприкінці XIX ст. виникла ідея про створення спеціальної наукової системи, заснованої на можливостях окремих природно-наукових методах, що їх використовували для розслідування. Такою інтегральною ідеєю, утіленою в реальну дійсність, стала праця Г. Гросса, який поклав початок становленню криміналістики як самостійної наукової теорії, науки й дисципліни². Учений стверджував, що «криміналістика повинна йти власною дорогою, і відповідно її природі цей шлях має природничо-науковий характер», а її основу вбачав у системі науково обґрунтованих прийомів, методів і засобів діяльності слідчих під час розслідування злочинів і особливо — у науково розроблених прийомах і способах роботи зі слідами й речовими доказами, які називав «непідкупними свідками»³. У керівництві Г. Гросса є розділи, що заклали підвалини для подальшого виникнення традиційних складових криміналістики — техніки, тактики й методики.

Появі терміна «криміналістична техніка» і формуванню її структури передував тривалий період розвитку криміналістики. У найперших посібниках з криміналістичної техніки поряд з технічними описано окремі тактичні прийоми огляду, розслідування пожеж і залізничних катастроф⁴. Пізніше з'явився термін «тактика розслідування», яким деякі криміналісти позначали сукупність технічних і тактичних прийомів розслідування⁵. Згодом безперечним лідером природничо-наукового напрямку в криміналістиці став Е. Локар, що видав ряд фундаментальних робіт з наукових методів і поліцейської техніки розслідування злочинів⁶. Поліцейською технікою ав-

¹ Энциклопедия эпистемологии и философии науки. Москва: «Канон+ при РООИ “Реабилитация”», 2009. С. 562.

² Gross H: Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Graz, Leuschner & Lubensky, 1899. 620 s.

³ Гросс Г. Предисловие к 3-му изд. // *Руководство для судебных следователей как система криминалистики*. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Москва: ЛексЭст, 2002. С. VIII, XI.

⁴ Рейсс Р. А. Научная техника расследования преступлений. Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1912. 206 с. ; Трегубов С. Н. Основы уголовной техники: научно-технические приемы расследования преступлений. Петроград: Право, 1915. 326 с.

⁵ Вейнгарт А. Уголовная тактика: руководство к расследованию преступлений. Санкт-Петербург: Вестник полиции, 1912. 270 с.

⁶ Locard E. L'enquête criminelle et les méthodes scientifiques. Paris, Paris Éditeur Ernest Flammarion. 1920. 303 p. ; Locard E. Manuel de technique policière (enquête criminelle). Paris: Payot, 1923. 291 p.

тор називав сукупність методів, запозичених з природничих наук, що дають змогу встановити злочин завдяки дослідженню речових доказів¹. У витоків вітчизняної криміналістики і в подальшому її розвитку однозначного диференціювання знань на «слідчі» й «експертні» не спостерігалося. Однак, у роботі С. М. Трегубова, написаній на основі лекцій Р. А. Рейсса, спостерігаємо виражений науково-технічний підхід до нової науки, розрахований як на слідчих, так і на експертів².

У наступні два десятиліття, уже за радянських часів, вийшли друком посібники з кримінальної техніки М. П. Макаренка, В. М. Натансона (1925), І. М. Якімова (1925), М. Д. Вороновського (1931), підручники з криміналістики під редакцією А. Я. Вишинського (1935, 1938), у яких описано прийоми фотографування, основи дослідження слідів людини, знарядь зламу та зброї, документів, почерку, наведено опис зовнішності методом словесного портрета, систем реєстрації злочинців і злочинів, тобто всі ті розділи, які до сьогодні є традиційними складовими криміналістичної техніки. У наступні роки термін «кримінальна техніка» зник із наукового лексикона й навчальної літератури як результат протистояння апологетам буржуазної криміналістики³. Лише з середини 1960-х років на основі уточнення предмета, природи й системи криміналістики в науковому середовищі та підручниках утвердилася чотириланкова структура науки, у якій однією з частин стала криміналістична техніка. У роботах тогочасних криміналістів не розподілено засоби й методи пошуку та дослідження речових доказів, не проведено чіткої межі між галузями криміналістичної техніки й судовими експертизами. Останні розвивалися як складові криміналістичної техніки. Аналогічним курсом розвивалася також криміналістика східноєвропейських країн⁴.

До середини 50-х років ХХ століття дві обставини поступово істотно вплинули на практичне й наукове розуміння криміналістичної техніки. По-перше, поглиблювалася відмінність пошукової діяльності від дослідницької щодо слідів злочину. Обладнання та методики експертного аналізу речових доказів не тільки відрізнялися від технічних засобів пошуку слідів злочину метою застосування, а й ставали більш складними для правозастосовувачів. По-друге, розширення спектра експертних досліджень призвело до появи «нетрадиційних» криміналістичних та інших судових експертиз,

¹ Локар Э. Руководство по криминалистике/под ред. С. П. Митричева. Москва: Юр. изд-во НКЮ СССР, 1941. 544 с.

² Трегубов С. Н. Основы уголовной техники: научно-технические приемы расследования преступлений. Петроград: Право, 1915. 326 с.

³ Белкин Р. С. Указ. соч. С. 66.

⁴ Вариеш Г. В., Колмаков В. П. Развитие криминалистики в ГДР// *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: РИО МВД УССР. 1972. Вып. 9. С. 427—434 ; *Криминалистика социалистических стран*/под ред. В. Я. Колдина. Москва: Юрлит, 1986. 512 с.

які не знаходили місця в криміналістичній техніці. В організаційному аспекті утворилася мережа спеціалізованих експертних установ, безпосередньо не пов'язаних зі слідчими органами. Як логічне продовження розвитку способів і засобів збирання слідів злочину, у розділі криміналістичної техніки відбувалося становлення експертних методів дослідження різноманітних матеріальних об'єктів.

Щодо ідеї формування нової галузі наукового знання, предметом якої був би інститут експертизи в кримінальному судочинстві, учені й практики почали дискутувати понад 60 років тому. М. М. Выдря та М. Г. Любарський висловили думку про відмінність технічних засобів роботи слідчого зі слідами злочину («польової криміналістики») і експертної техніки¹, а О. Р. Шляхов — спочатку про існування окремої теорії криміналістичної експертизи, а згодом — загальної теорії судової експертизи². Пропозиція викликала різку критику з боку криміналістів. Г. А. Матусовський писав, що криміналістична техніка являє собою єдину науково розроблену систему прийомів і засобів виявлення, закріплення, вилучення і збереження речових доказів, методів їх дослідження³.

Переживши, як і будь-яка наука, період накопичення і аналізу даних слідчої, судової й експертної практики, формування окремих учень, теорія судових експертиз досягла такого рівня, коли нагально постали завдання розробляння загальної теорії науки як необхідної передумови її подальшого розвитку⁴. Інституалізація нової галузі знання сталася після виходу друком відомих робіт А. І. Винберга та Н. Т. Малаховської, у яких обґрунтовано пропозицію щодо формування судової експертології як науки «про закони і методологію формування та розвитку судових експертиз, закономірності дослідження їх об'єктів»⁵.

Упродовж наступних трьох десятиліть оприлюднено значну кількість публікацій, присвячених проблемам судової експертології, серед яких варто відзначити роботи таких учених, як Т. В. Авер'янова, І. А. Алієва,

¹ Выдря М. М., Любарский М. Г. Место криминалистики в системе юридических наук//*Вопросы советской криминалистики*. Алма-Ата: Казахский гос. ун-т, 1959. С. 33—38.

² Шляхов А. Р. Предмет, метод и система советской науки криминалистической экспертизы//*Там само*. С. 12—32.

³ Матусовский Г. А. Криминалистическая техника, ее предмет и задачи//*Вопросы уголовного права, уголовного процесса и криминалистики: ученые записки Харьковского юринститута*. Харьков, 1962. Вып. 16. С. 117.

⁴ Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: моногр. Дніпропетровськ: ДДДУВС; Ліра ЛТД, 2015. С. 120—121.

⁵ Винберг А., Малаховская Н. Судебная экспертология — новая отрасль науки//*Социалистическая законность*. 1973. № 11. С. 49 ; Их же. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз): пособ. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1979. С. 8.

С. Ф. Бичкова, Ф. М. Джавадов, О. М. Зінін, Н. І. Клименко, Ю. Г. Корухов, Н. П. Майліс, І. В. Пиріг, О. Р. Россинська, М. Я. Сегай, К. Н. Шакіров та ін. Можна упевнено стверджувати, що наука про судову експертизу міцно посіла своє місце поміж прикладних юридичних наук.

Закономірне вицлення судової експертології з криміналістики практично не вплинуло на наукові й дидактичні основи криміналістичної техніки. У науковому аспекті розроблено окремі вчення, автори яких обов'язково позначали їх як криміналістичні: криміналістичне матеріалознавство (В. О. Пучков), криміналістичне зброєзнавство (В. В. Бірюков, В. М. Плєскачевський), криміналістичне документознавство (С. В. Андрєєв), криміналістичне комп'ютерознавство (В. Б. Вєхов), криміналістична вибухотехніка (О. О. Бєляков, І. Д. Моторний), криміналістичне вчення про зброю і сліди його застосування (В. А. Ручкін) та ін. За своїм змістом зазначені розробки є, по суті, науковими обґрунтуваннями відповідного виду судових експертиз.

У дидактичному плані за більш ніж сторічну історію криміналістики структура розділу криміналістичної техніки практично не змінилася. Як і раніше, до нього належать криміналістичне дослідження почерку (письма) і документів, трасологія, балістика і габітологія, криміналістична реєстрація. За рідкісним виключенням розглядають дослідження відео-, аудіозаписів, матеріалів, запахових слідів. Ми вважаємо, що уривчастий виклад основ криміналістичних експертиз, який сьогодні має місце в підручниках з криміналістики, по-перше, не розкриває всіх можливостей наведених експертних досліджень і, по-друге, не дає уявлення про інші існуючі види судових експертиз. Розглядаючи місце криміналістики в системі правових наук, автори існування повністю ігнорують судову експертологію, а однією з форм і суб'єктів застосування техніко-криміналістичних засобів зазначають проведення експертних досліджень¹.

Практично в усіх підручниках метою застосування криміналістичної техніки названо дослідження доказів або слідів злочину. Дослідження являє собою процес аналізу та вилучення з виявленого або представленого об'єкта судово-релевантної інформації. У практичному значенні дослідження диференціюється на два рівні — попереднє (неповне, орієнтовне) і кінцеве (повне, доказове). Вочевидь, засоби й методи попереднього неруйнівного дослідження можна розробляти в межах криміналістичної техніки і призначати до уваги правозастосовувачів для використання під час проведення процесуальних дій, а експертні методи, методики й технології вважати виключно результатами наукових розробок у галузі судової експертології, що їх використовують судові експерти. Слід погодитися з Н. І. Клименко, що техніко-криміналістичні засоби призначено для збирання «слідової

---

¹ Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1/за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. С. 1—3, 19 ; Пясковський В. В., Черноус Ю. М., Іщенко А. В., Алексєєв О. О. та ін. Криміналістика: підручник. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. С. 66—67.

інформації», а судово-експертні — для поглибленого її дослідження на основі спеціальних знань з метою перетворення її на доказову інформацію¹.

Розглядаючи співвідношення криміналістики (криміналістичної техніки) і судової експертології, О. Ф. Волинський², Н. П. Майліс³, О. Р. Россинська⁴ переконливо довели їхню істотну відмінність. Уточнюючи та розвиваючи наведені вченими аргументи, зважаючи на різні підстави, можна додатково зазначити відмінності розглянутих наукових галузей і видів практичної діяльності (див. таблицю). На нашу думку, сучасну структуру криміналістичної техніки як розділу науки криміналістики доцільно представити у вигляді таких розділів:

- матеріальні сліди правопорушень: види, класифікація, механізм утворення;
- техніко-криміналістичні засоби й методи: класифікація, функціональне призначення;
- організаційні та правові основи техніко-криміналістичного забезпечення визначення обставин правопорушень;
- засоби й методи пошуку, фіксування, вилучення, пакування та транспортування типових слідів правопорушень;
- засоби й методи попереднього дослідження слідів правопорушень;
- інформаційно-довідкове забезпечення розкриття та розслідування правопорушень.

Таблиця

Відмінні ознаки криміналістичної техніки й судової експертології

Криміналістична техніка	Судова експертологія
<i>Науковий аспект</i>	
<i>Об'єкт дослідження</i>	
Протиправна слідча й судова діяльність	Судово-експертна діяльність
<i>Предмет дослідження</i>	
Закономірності механізму утворення матеріальних слідів правопорушень, їх збирання (пошуку, фіксування, вилучення, збереження, транспортування), попереднього дослідження та використання	Закономірності формування нових видів експертиз; виникнення (зміни) властивостей об'єктів, їх дослідження з метою здобуття необхідної для слідства й суду релевантної інформації

¹ Клименко Н. І. Поняття та завдання загальної теорії судової експертології в системі юридичних наук//*Криміналістика і судова експертиза*. Київ: Ліра-К. Вип. 64. С. 50.

² Волинский А. Ф. Судебно-экспертная и криминалистическая виды деятельности: общее и особенное//*Эксперт-криминалист*. 2013. № 2. С. 18—20.

³ Майлис Н. П. Указ. соч. С. 81—86.

⁴ Россинская Е. Р. Общая теория судебной экспертизы и криминалистика как самостоятельные родственные науки//*Следователь*. Москва: Юрист, 2007. № 10 (114). С. 60—64.

Криміналістична техніка	Судова експертологія
<i>Загальне завдання</i>	
Сприяння своїми розробками й рекомендаціями підвищенню ефективності розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень	Сприяння своїми розробками й рекомендаціями підвищенню ефективності проведення експертних досліджень у всіх видах судочинства
Методичний аспект	
Розробляння технічних засобів і методів їх використання з метою збирання, попереднього дослідження та використання матеріальних слідів злочину	Розробляння й адаптування технічних засобів, методів і методик дослідження типових об'єктів експертизи
Практичний аспект	
<i>Суб'єкти застосування методичних рекомендацій</i>	
Правозастосовувачі, спеціалісти	Судові експерти
<i>Способи реалізації науково-методичних рекомендацій</i>	
Збирання й попереднє дослідження слідів злочину з використанням ситуаційно обумовлених технічних засобів	Дослідження представлених об'єктів для розв'язання конкретного завдання з використанням рекомендованої методики
<i>Місце та особливості діяльності</i>	
Найчастіше — у несприятливих польових умовах	Найчастіше — у сприятливих умовах лабораторії
<i>Спеціалізація суб'єктів</i>	
Універсальна техніко-криміналістична	Згідно із затвердженою експертною спеціальністю
<i>Об'єкти практичної діяльності</i>	
Видимі й невидимі сліди відомої та невідомої природи	Об'єкти певного виду експертизи
<i>Засоби діяльності</i>	
Неруйнівні, різноманітні за функціональними можливостями та призначенням	Руйнівні й неруйнівні, визначені методикою дослідження
Правовий аспект	
<i>Правова форма діяльності</i>	
Процесуальна та непроцесуальна	Процесуальна
<i>Доказове значення результатів діяльності</i>	
Не мають самостійного доказового значення	Докази

Слід підтримати пропозицію Р. Л. Степанюка та С. І. Перліна про необхідність удосконалення сучасної системи криміналістичної техніки з тим

уточненням, що нововведення стосуються наукових основ, засобів і методів збирання й попереднього дослідження наркотичних, біологічних, комп'ютерних та інших слідів злочину, за виключенням їх експертного аналізу¹.

Розглядаючи предмет і структуру судової експертології, ми підтримуємо позицію Т. В. Авер'янова² та І. В. Пирога³, що в теорії судової експертизи не варто вивчати закономірності правового й організаційного забезпечення судово-експертної діяльності. На нашу думку, судова експертологія як наука містить дві частини: «Загальну теорію судової експертизи», до якої належать теоретичні положення, учення, властиві всім експертним галузям, і «Методологічні основи окремих родів (видів) судових експертиз», які є теоретичним підґрунтям певних судово-експертних галузей і використовуються для розроблення методик розв'язання типових експертних завдань⁴.

Водночас зберігається тісний зв'язок і взаємний вплив двох наукових галузей і видів діяльності. Цей зв'язок виявляється в єдності теоретичних основ, які містять учення про механізм слідоутворення, виникнення інформації про злочин, теорії ідентифікації, діагностики, ситуології та ін., а також методичних підходів до досліджуваних об'єктів і, частково, у використанні технічних засобів. Розроблення нових методик, які розширюють можливості експертного дослідження, впливає на розвиток і вдосконалення техніко-криміналістичних засобів збирання й попереднього дослідження матеріальних слідів злочину. Натомість поява нових видів слідів злочину потребує створення відповідних типових експертних методик дослідження. На нашу думку, процедура збирання та попереднього дослідження матеріальних слідів злочину, яку вдосконалюють у межах криміналістичної техніки, не тільки ближча до судової експертології, аніж до інших розділів криміналістики, а й у практичній площині є необхідним і початковим етапом подальшого експертного дослідження.

Якщо звернутися до зарубіжної спеціальної літератури, то, на думку західних учених, розвиток криміналістики ґрунтується на трьох окремих, але пов'язаних між собою напрямках, — юридичній методології Г. Гросса, дослідженні й ідентифікації А. Бертільйона, аналізі й оцінці експертних висновків Е. Локара⁵. Згодом ці напрями розвинулися у дві близькі за змістом до криміналістики й судової експертології наукові галузі —

¹ Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Напрями розвитку структури і змісту криміналістичної техніки в Україні//*Вісник криміналістики*. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2019. № 2 (32). С. 6—14.

² Авер'янова Т. В. Проблемы теории и практики судебной экспертизы// *Дискуссионные вопросы теории и практики судебной экспертизы: материалы II Междунар. научн.-практ. конф.* (Москва, 27—28.10.2017). Москва, 2017. С. 1—8.

³ Пиріг І. В. Зазнач. твір. С. 130.

⁴ Щербаковський М. Г. Зазнач. твір. С. 29.

⁵ Crispino F., Ribaux O., Houck M., Margot P. Forensic science — a true science? *Australian Journal of Forensic Sciences*, 2011. V. 43. № 2. P. 159.

Criminal Investigations (наука про кримінальне розслідування) і *Forensic Science* (судові науки). *Forensic Science* визначено як низку наукових дисциплін, які допомагають системі кримінального правосуддя, на основі яких може з'явитися нова своєрідна наука ¹. Відзначено, що за деякими виключеннями *Forensic Science* нічим не відрізняється від традиційних наук, єдина відмінність полягає в тому, що судові експерти застосовують методи й методики названих наук для розв'язання питань у правовій сфері ². Єдину структуру цієї науки західні дослідники поки не сформува-ли: вона містить найрізноманітніші наукові дисципліни й методи як традиційні для криміналістики, так і привнесені з економіки, антропології, стоматології, патології, токсикології, ентомології, психології, інженерії та комп'ютерних наук ³.

Висновки. Криміналістика й судова експертологія є самостійними і спорідненими науковими галузями, які мають спільне історичне коріння, наукове підґрунтя та шлях розвитку. Однак, формування й поступове об'єктивне виокремлення з криміналістики судової експертології не змінило наукових, методичних, дидактичних основ і структуру криміналістичної техніки як складової криміналістики. Вважаємо, що експертизи необхідно вивести із системи криміналістичної техніки, а зусилля криміналістів зосередити на наукових засадах, з урахуванням яких розробляти технічні засоби збирання та попереднього дослідження слідів правопорушень, інформаційного забезпечення розкриття й розслідування правопорушень. Відповідно до зазначеного запропоновано оновлену систему криміналістичної техніки та структуру судової експертології.

Подальший розвиток судової експертології і криміналістичної техніки має здійснюватися в тісному взаємозв'язку таких близьких, але різних прикладних юридичних наук.

Reference

- Arotcker, L. E. (1964). *Ispolzovanie dannykh kriminalistiki v sudebnom razbiratelstve ugovolnykh del*. Moscow: Iuridicheskaiia literatura [in Russian].
- Averianova, T. V. (2017). Problemy teorii i praktiki sudebnoy ekspertizy. *Diskussionnyye voprosy teorii i praktiki sudebnoy ekspertizy: mater. II mezhd. nauchn.-prakt. konf.* (Moscow, 28-27 oktiabria 2017) [in Russian].
- Belkin, R. S. (1969). *Kriminalistika i dokazyvanie (metodologicheskie problemy)*. Moscow: Iuridicheskaiia literatura [in Russian].
- Belkin, R. S. (1999). *Istoriya otechestvennoy kriminalistiki*. Moscow: NORMA [in Russian].

---

¹ Roux C. P., Crispino F., Ribaux O. From Forensics to Forensic Science. *Current issues in criminal justice*. July 2012. Vol. 24. № 1. P. 7—8.

² Jay A. Siegel. Forensic science. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/science/forensic-science> (date accessed: 01.07.2020).

³ Maras M.-H., Mirand M. D. Forensic Science. *Encyclopedia of Law and Economics*. Springer. Science+Business Media. New York. 2014.

- Crispino, F., Ribaux, O., Houck, M., Margot, P. (2011). Forensic science — a true science? *Australian Journal of Forensic Sciences*, V. 43. № 2.
- Entsiklopediya epistemologii i filosofii nauki* (2009). Moscow: «Kanon”1”» ROOI «Reabilitatsiya» [in Russian].
- Gross, G. (2002). Predisloviye k 3-yemu izdaniyu. *Rukovodstvo dlya sudebnykh sledovateley kak sistema kriminalistiki*. Novoye izd., perepech. s izd. 1908 g. Moscow: LeksEst [in Russian].
- Gross, H. (1899). *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*. Graz, Leuschner & Lubensky
- Honcharenko, V. H. (2009). Kryterii virohidnosti vysnovkiv eksperta: hnoseolohichni, psykholohichni i protsesualnyi aspekty. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy*. № 3. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe [in Ukrainian].
- Iablokov, N. P. (2009). *Kriminalistika: priroda, sistema, metodologicheskie osnovy*/N. P. Iablokov, A. Iu. Golovin. Moscow: Norma [in Russian].
- Jay, A. Siegel (2020). Forensic science. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/science/forensic-science>.
- Klymenko N. I. Poniattia ta zavdannia zahalnoi teorii sudovoi ekspertolohii v systemi yurydychnykh nauk. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Kyiv: Lira-K, Vyp. 64. [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2007). *Sudova ekspertolohiia*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- Koldina, V. YA. *Kriminalistika sotsialisticheskikh stran* (1986). Moscow: Yuridicheskaya literatura [in Russian].
- Kryminalistyka: pidruchnyk* (2015). V. V. Piaskovskyi, YU. M. Chornous, A. V. Ishchenko, O. O. Alyeksyejev ta in. Kyiv: «Tsentri uchbovoyi literatury» [in Ukrainian].
- Kryminalistyka: pidruchnyk* (2019).: u 2 t. T. 1. V. YU. Shepitka (Ed). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Locard, E. (1920). *L'enquête criminelle et les méthodes scientifiques*. Paris, Paris Éditeur Ernest Flammarion.
- Locard, E. (1923). *Manuel de technique policière (enquête criminelle)*. Paris: Payot.
- Lokar, E. (1941). *Rukovodstvo po kriminalistike*. S. P. Mitricheva (Ed). Moscow: Yuridicheskoye izdatelstvo NKYSU SSSR [in Russian].
- Mailis, N. P. (2013). O sootnoshenii sudebnoi ekspertizy, kriminalistiki i operativno-rozysknoi deiatelnosti. *Izvestiia Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta*. Ekonomicheskie i iuridicheskoe nauki. Vyp. 4. Ch. 2. [in Russian].
- Maras, M.-H., Mirand, M. D. (2014). Forensic Science. *Encyclopedia of Law and Economics*. Springer: Science+Business Media. New York.
- Matusovskii, G. A. (1962). Kriminalisticheskaya tekhnika, ee predmet i zadachi. Voprosy ugovolnogo prava, ugovolnogo protsessa i kriminalistiki. *Uchenye zapiski Khar'kovskogo iuridicheskogo instituta*. Kharkov, Vyp. 16 [in Russian].
- Pyrih, I. V. (2015). *Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia*: monohrafiia. Dnipropetrovsk: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD. [in Ukrainian].
- Reiss, R. A. (2015). *Nauchnaya tekhnika rassledovaniia prestuplenii*. Sankt-Peterburg, Senatskaya tipografiya, 1912 [in Russian].
- Rossinskaia, E. R. (2007). Obshchaya teoriya sudebnoi ekspertizy i kriminalistika kak samostoiatelnye rodstvennye nauki. Sledovatel. Moscow: *Iurist*. № 10 (114). [in Russian].

- Roux, C. P., Crispino, F., Ribaux, O. (2012). From Forensics to Forensic Science. *Current issues in criminal justice*. July Vol. 24. № 1.
- Shcherbakovskiy, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzheni: monohrafiia*. Kharkiv: V dele [in Ukrainian].
- Shershavin, S. V. (1968). *Istoriia otechestvennoi sudebno-meditsinskoj sluzhby*. Moscow. Meditsina [in Russian].
- Shliakhov, A. R. (1959). Predmet, metod i sistema sovetskoj nauki kriminalisticheskoi ekspertizy. *Voprosy sudebnoj ekspertizy i kriminalistiki*, Alma-Ata [in Russian].
- Simakova-Yefremian E. B. (2004). *Teoriia i metodolohiia kompleksnoi ekspertizy kontaktno-slidovoi vzaiemodii ob'ektiv: monohr*. Kharkiv: VKF «Hryf» [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L., Perlin, S. I. (2019). Napriamy rozvytku struktury i zmistu kryminalistychnoi tekhniki v Ukraini. *Visnyk kryminalistyky*. Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy [in Ukrainian].
- Sudebno-ekspertnaia deiatelnost: pravovoe, teoreticheskoe i organizatcionnoe obespechenie: uchebnik*. E. R. Rossinskoj, E. I. Galiashinoj (Eds). (2017). Moscow: Norma: INFRA-M Moscow [in Russian].
- Tregubov, S. N. (1915). *Osnovy ugolovnoj tekhniki: nauchno-tekhniczeskie priemy rassledovaniia prestuplenii*. Petrograd: Pravo [in Russian].
- Variesh, G.V., Kolmakov, V.P. (1972). Razvitie kriminalistiki v GDR. *Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza*. Kyiv: RIO MVD USSR. Vyp. 9. [in Russian].
- Veingart, A. (1912) *Ugolovnaia taktika: rukovodstvo k rassledovaniiu prestuplenii*. Sankt-Peterburg: Vestnik politicii [in Russian].
- Vinberg, A. I., Malakhovskaia, N. T. (1979). *Sudebnaia ekspertologii (obshcheteoreticheskie i metodologicheskie problemy sudebnykh ekspertyz): posobie*. Volgograd: VSSh MVD SSSR [in Russian].
- Vinberg, A., Malakhovskaya, N. (1973). Sudebnaia ekspertologii – novaia otrasl nauki. *Sotsialisticheskaja zakonnost*. № 11 [in Russian].
- Volynskii, A. F. (2013). Sudebno-ekspertnaia i kriminalisticheskaja vidy deiatelnosti: obshchee i osobennoe. *Ekspert-kriminalist*. № 2 [in Russian].
- Vydria, M. M., Liubarskii M. G. (1959). Mesto kriminalistiki v sisteme iuridicheskikh nauk. *Voprosy sovetskoj kriminalistiki*. Kazakhskii gosudarstvennyi universitet, Alma-Ata [in Russian].
- Yusupov, V. V. (2018). *Kryminalistyka v Ukraini u XX–XXI stolittiakh: monohrafiia*. FOP Maslakov [in Ukrainian].

М. Г. Щербаковский

СООТНОШЕНИЕ И СТРУКТУРА КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТЕХНИКИ И СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТОЛОГИИ

Проведён исторический анализ возникновения криминалистической техники и судебной экспертологии как научных отраслей, рассмотрена их взаимосвязь, различия, уточнены предмет, объект и структура. Показано, что криминалистика и судебная экспертология являются самостоятельными и одновременно родственными научными отраслями, которые имеют общие исторические корни. Автор доказывает, что формирование и постепенное вычленение судебной экспертологии из криминалистики не изменило научных, методических, дидактических основ и структуру криминалистической техники как составляющей криминалистики.

Предложена структура криминалистической техники и судебной экспертологии. Современную структуру криминалистической техники автор предлагает в виде следующих разделов: материальные следы правонарушений: виды, классификация, механизм образования; технико-криминалистические средства и методы: классификация, функциональное назначение; организационные и правовые основы технико-криминалистического обеспечения расследования правонарушений; средства и методы поиска, фиксирования, изъятия, упаковки и транспортировки следов правонарушений; средства и методы предварительного исследования следов правонарушений; информационно-справочное обеспечение раскрытия и расследования правонарушений. Судебная экспертология представлена в виде двух частей: «Общей теории судебной экспертизы», которая включает теоретические положения, учения, присущие всем экспертным отраслям, и «Методологические основы отдельных родов (видов) судебных экспертиз», которые являются теоретическим основанием определённых судебно-экспертных отраслей и используются для разработки методик решения типовых экспертных задач.

Отмечена тесная связь и взаимное влияние двух научных отраслей и видов деятельности. Связь проявляется в единстве теоретических основ, методических подходов к исследованию объектов и, частично, в использовании технических средств. Разработка новых экспертных методик влияет на развитие и совершенствование технико-криминалистических средств собирания материальных следов преступления. В то же время, появление новых видов следов преступления вызывает необходимость создания соответствующих типовых экспертных методик исследования.

Ключевые слова: криминалистика, криминалистическая техника, судебная экспертология, взаимосвязь и различие криминалистической техники и судебной экспертологии, структура наук, юридические прикладные науки.

M. Shcherbakovsky

CORRELATION AND STRUCTURE OF A FORENSIC TECHNIQUE AND FORENSIC SCIENCE

A historical analysis of forensic techniques and forensic science emergence as scientific branches is outlined, their interconnection, differences are considered, the subject, object and structure are clarified. It is shown that criminalistics and forensic science are both separate and kindred scientific branches that have common historical roots. The author proves that the development and gradual separation of forensic science from criminalistics did not change the scientific, methodological, didactic foundations and structure of a forensic technique as a component of criminalistics.

The structure of forensic technique and forensic science is suggested. The author presents the forensic technique modern structure in the form of the

following sections: physical traces of crimes: types, classification, mechanism of formation; technical and forensic means and methods: classification, functional purpose; organizational and legal foundations of forensic support of offences investigation; means and methods of searching, recording, seizing, packaging and transporting traces of offenses; means and methods of preliminary investigation of offenses' traces; information and reference support of offenses disclosure and investigation. Forensic science is represented in two parts: "General theory of forensic examination", which includes theoretical provisions, doctrines inherent in all forensic fields, and "Methodological fundamentals of certain types of forensic examinations", which are the theoretical basis of certain forensic branches and are used for the development of methods for solving typical forensic tasks.

The close connection and mutual influence of two scientific branches and types of activity are noted. The connection is manifested in the unity of theoretical foundations, methodological approaches to the study of objects and, partially, in the use of technical means. The development of new forensic methods affects the advancement and improvement of technical and forensic means of collecting physical traces of a crime. On the contrary, the emergence of new types of crime traces necessitates the creation of appropriate typical forensic research methods.

Keywords: criminalistics, forensic technique, forensic science, relationship and difference between forensic technique and forensic science, structure of sciences, legal applied sciences.

Надійшла до редколегії 06.07.2020

Щербаковський М. Г. Співвідношення та структура криміналістичної техніки й судової експертології//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 133—147. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.09>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.10>

УДК 340.130:343.98

Р. С. Кірін,

доктор юридичних наук, доцент, судовий експерт Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна,

ORCID ID 0000-0003-0089-4086; Research ID AAO-5044-2020;

Scopus ID 57204162546, e-mail: kirinrs62@gmail.com

ЗМІСТ І СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОГО ПРАВА: ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розглянуто загальні положення актів законодавства про судово-експертну діяльність та виокремлено складові їхніх приписів: поняття, термінологію, зміст, правову основу, завдання, принципи судово-експертної діяльності та їх зміст, суб'єктний та об'єктний склад судової експертизи, а також повноваження державних, міжвідомчих, відомчих і громадських органів у сфері державного регулювання й управління судово-експертною діяльністю. Визначено, що зміст більшості джерел судово-експертного права свідчить про диференціювання їхніх приписів, яке в особливій частині можна здійснювати за трьома родовими критеріями: видом суб'єкта судово-експертної діяльності (за ознаками відомчого підпорядкування, форми власності); видом судової експертизи; видом судочинства.

Наведено аргументи на доведення відсутності єдиної науково обґрунтованої системи пов'язаних між собою нормативно-правових актів судово-експертного законодавства, у результаті чого склалися соціальні передумови для систематизації судово-експертного законодавства у вигляді кодифікації. Обґрунтовано напрям максимально високого ступеня досконалості законодавства, формою вираження якої повинен стати Судово-експертний кодекс України.

Ключові слова: судово-експертні відносини, система джерел, загальна частина, судово-експертне право, норма права, судово-експертна діяльність.

Постановка наукової проблеми. У формальному (юридичному) розумінні джерела права являють собою офіційні форми зовнішнього вираження та закріплення правових норм, що діють у державі. Тобто це і є власне форма права — нормативно-правові акти (далі — *НПА*) компетентних органів державної влади, що містять певні вимоги щодо регулювання відповідних суспільних відносин. Саме в такому аспекті розглянуто джерела судово-експертного права, які проаналізовано у цьому дослідженні.

Дослідження джерел права як цілісної системи дає змогу визначити їх вплив на ефективність правового регулювання, адже саме на джерела права покладено значне навантаження в забезпеченні правозахисної та регулятивної (упорядкувальної) функцій правової системи.

Проблема дослідження джерел судово-експертного права як елемента національної правової системи постає сьогодні на часі. За допомогою вивчення їхніх системних властивостей збільшується можливість наукового прогнозування тенденції розвитку правової системи, визначення напрямів найбільш ефективних кроків щодо вдосконалення всього механізму правового регулювання сукупності судово-експертних відносин.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Законодавчим основам судово-експертної діяльності (далі — *СЕД*) в Україні вітчизняним науковці присвятили значну кількість наукових досліджень, зокрема: В. М. Гарашук, Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренко, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, А. І. Лозовий, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Сфремян, С. І. Тихенко, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та багато інших¹. Про актуальність дослідження цього питання свідчить розгляд Верховною Радою України проєкту Постанови КМУ (далі — *КМУ*) від 21.05.2020 р. № 3521 «Про схвалення Концепції першочергових заходів із подальшого здійснення судової реформи в Україні», а також доручення Кабінету Міністрів України вжити заходів у сферах правової політики, забезпечення прав і свобод людини і громадянина до 31.12.2020 р. щодо розроблення та внесення на розгляд Верховної Ради України, поміж іншого, законопроєкту про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення системи самоврядування судових експертів, запровадження рецензування висновку судового експерта та визначення граничних строків проведення судових експертиз².

Крім того, слід ураховувати й вимоги відомчих НПА, що регулюють певні суспільні відносини у сфері СЕД: Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України (далі — *МВС*) до 2020 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 1023-р), Стратегії розвитку Експертної служби МВС України на період до 2020 року (затверджена наказом МВС від 15.03.2017 р. № 229) тощо.

Тож, **метою цієї статті** є дослідження передумов систематизації сучасного масиву правової основи СЕД в Україні та виявлення теоретично-прикладних особливостей формування змісту загальної частини системи джерел судово-експертного права.

¹ Див., наприклад: Гарашук В. Управлінські послуги — новий інститут чи нова помилка? Харків: Право, 2001 ; Головченко Л. М. Про необхідність вдосконалення законодавства про судово-експертну діяльність в Україні//*Криміналістика і судова експертиза*. 2013. Вип. 58 (1). С. 5—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__3 (дата звернення: 06.06.2020); Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2005 ; Іщенко А. В. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз: погляд через призму історії//*Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 868—882 ; Сегай М. Я. Методологія судової ідентифікації. Київ: РІО МВД УССР, 1970. 253 с. ; Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій. Київ: Ін Юре, 2007. 529 с. ; та ін.

² Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України від 08.11.2019 р. № 837/2019//*Офіційний вісник України*. 2019. № 24. С. 29. Ст. 1038.

Викладення основного матеріалу дослідження. Чинний Закон України «Про судову експертизу»¹ (далі — *Закон про СЕ*) у межах 26 статей, об'єднаних у 4 розділи, визначає правові, організаційні та фінансові основи СЕД з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки.

Практика застосування Закону про СЕ, як зазначають автори², з одного боку, підтвердила його необхідність як базового правового регулятора правовідносин у сфері СЕД, деякі його положення досі актуальні, але з другого — більшість норм цього Закону потребує системного вдосконалення й уточнення.

У теорії права правові норми за характером поділяють на: 1) класичні — такі правила поведінки, які слугують безпосереднім і самостійним регулятором суспільних відносин; 2) спеціалізовані — приписи нетипового характеру, що не мають властивостей та ознак, характерних для класичної моделі норми права³.

Аналіз класичних норм загальних положень Закону про СЕ. Більшість норм права спрямовано на безпосереднє регулювання суспільних відносин шляхом закріплення міри, зразку (правила) правомірної поведінки суб'єкта права, їх розглядають як норми-правила поведінки (класичні норми).

Аналіз загальних положень Закону про СЕ дає підстави виокремити в його змісті такі класичні норми.

1. Максимальне збереження об'єктів дослідження (ст. 5) — за функціональною спрямованістю це регулятивна норма права, яка визначає міру правомірної поведінки суб'єктів під час проведення судових експертиз; за способом правового регулювання, який є основою правил їхньої поведінки, ця норма є уповноважувально-зобов'язальною, оскільки поєднує у собі дозвіл (об'єкти дослідження можуть бути пошкоджені або витрачені) та зобов'язання (пошкодження або витрачання об'єкта дозволено лише тією мірою, якою це необхідно для його дослідження). Тобто суб'єкт проведення судової експертизи повинен вживати заходи щодо збереження наданих об'єктів, аби не допустити їх витрачання (знищення) або пошкодження.

Іноді цей припис розглядають як норму-принцип (похідна норма права, що передбачає наявність основної), проте, якщо розглядати «принцип»

---

¹ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12?find=1&text> (дата звернення: 06.06.2020).

² Лозовий А. І., Сімакова-Єфреман Е. Б. Актуальні питання реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності в Україні//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 158.

³ Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., Бенедик І. В., Биля-Сабадаш І. О., Богачова Л. Л., Вовк Д. О. та ін. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юр. спец. вищ. навч. закл./за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина; Нац. юр. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2011. 584 с.

як найбільш загальну та стабільну імперативну вимогу, закріплену в праві, то зазначену вимогу, передусім, слід розглядати як завдання судової експертизи, обов'язок судового експерта, причому зовсім не імперативного характеру, оскільки, *по-перше*, під час дослідження об'єкт може бути і пошкоджено, і знищено (як з дозволу чи згоди, так і без них); *по-друге*, за характером певних видів дослідження зберегти об'єкт просто неможливо; *по-третьє*, пошкодження або витрачання об'єкта більшою мірою, аніж це необхідно для дослідження, може тягнути за собою лише дисциплінарну чи матеріальну відповідальність експерта й лише за наявності її підстави (трудового дисциплінарного, майнового правопорушення) та умов настання: а) прямої дійсної шкоди; б) протиправної поведінки експерта; в) вини в діях чи бездіяльності експерта; г) прямого причинового зв'язку між протиправною і винною дією чи бездіяльністю експерта та шкодою, яка настала; *по-четверте*, основна норма права, яка б визначала коло об'єктів СЕД загалом та експертизи (дослідження) зокрема, у Законі про СЕ відсутня.

2. Забезпечення умов праці судового експерта за місцем знаходження об'єктів дослідження (ст. 6) — регулятивна, зобов'язальна норма права, яка зобов'язує суб'єктів призначення (замовлення) судової експертизи забезпечити судовому експертові безперешкодний доступ до об'єкта дослідження й належні умови праці у разі, якщо судову експертизу необхідно провести на місці події або за місцем знаходження об'єкта дослідження.
3. Суб'єкти судово-експертної діяльності (ст. 7) — регулятивна, уповноважувальна норма права, що визначає суб'єктивні права, тобто дозвіл на здійснення уповноваженими особами СЕД; крім того, ч. 3 цієї статті за методом правового регулювання є імперативною, а за обсягом (сферою) дії — спеціальною, оскільки враховує своєрідність та особливості судово-експертних відносин щодо виключного права конкретного кола суб'єктів на здійснення СЕД, пов'язаної з проведенням певних видів експертиз.

Відносини організаційно-управлінського та науково-методичного забезпечення (далі — *НМЗ*) СЕД наразі врегульовано приписами ст. 8 Закону про СЕ, які розподілено на чотири специфічні частини: 1) організація НМЗ СЕД та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ (далі — *ДСУ*); 2) Координаційна рада з проблем судової експертизи (далі — *Координаційна рада*); 3) агестація та державна реєстрація методик проведення судових експертиз; 4) міжвідомчий науково-методичний збірник «Криміналістика та судова експертиза».

Припис ч. 1 ст. 8 є регулятивною (правоустановчою), зобов'язальною нормою права, що закріплює зміст обов'язкової поведінки суб'єктів СЕД, а саме — міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (далі — *ЦОВВ*) щодо організації НМЗ СЕД та організаційно-управлінських засад діяльності ДСУ.

Інші три частини цієї статті (частини 2—4) за своєю природою також виглядають уповноважувально-зобов'язальними, причому, якщо у ч. 4 ст. 8 Закону про СЕД визначено юридичний обов'язок безпосередньо конкретного суб'єкта (Міністерства юстиції України, далі — *Мін'юст*) вчиняти певні позитивні дії (забезпечити видання), то у частинах 2 та 3 такий обов'язок, по-перше, не адресовано певному суб'єктові, а, по-друге, він має бланкетне відсилання до підзаконного акту КМУ, якому Закон надає право визначити зобов'язаного суб'єкта і щодо діяльності Координаційної ради, і щодо ате-стації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз.

Щодо першого, то уряд у своїй Постанові¹ визначив, що саме на Мін'юст покладено обов'язки щодо Координаційної ради: а) затвердження наказом її персонального складу; б) організаційно-технічне забезпечення її роботи.

Слід відзначити необґрунтоване посилання на ст. 8 Закону про СЕ, зроблене в наказі Мін'юсту², яким затверджено Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України (далі — *Науково-консультативна рада*), оскільки зміст приписів закону та підзаконного акту подібних підстав не дає — Координаційна рада та Науково-консультативна рада є двома різними консультативно-дорадчими органами з двома різними персональними складами: а) перший здійснює діяльність на підставі Постанови КМУ, другий — наказу Мін'юсту; б) перший (міжвідомчий) має на меті вироблення єдиних підходів до організації СЕД та розв'язання найважливіших питань розвитку судової експертизи, які мають міжвідомчий характер, другий (відомчий) — створений Мін'юстом з метою вдосконалення наукової роботи, сприяння підвищенню результативності наукових розробок і якості експертної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз (далі — *НДУСЕ*), що належать до сфери управління Мін'юсту, та судових експертів, які не є працівниками ДСУ. Отже, у Законі про СЕ йдеться виключно про міжвідомчу Координаційну раду і аж ніяк не про консультативно-дорадчі відомчі органи.

Об'єднує ці органи те, що, відповідно до Положення про Мін'юст³, останній забезпечує організацію їхньої роботи. Крім того, саме Мін'юст визначено як орган, що координує діяльність міністерств та інших ЦОВВ із питань розвитку судової експертизи.

¹ Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: Постанова КМУ від 16.11.1994 р. № 778 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF> (дата звернення: 06.06.2020).

² Про затвердження Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: наказ Мін'юсту України від 27.03.2012 р. № 470/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12#n16> (дата звернення: 06.06.2020).

³ Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова КМУ від 02.07.2014 р. № 228 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF?find=1&text> (дата звернення: 06.06.2020).

Так само у відомчому векторі Міністерство внутрішніх справ України (далі — МВС) згідно з Положенням¹, організує в порядку, визначеному законодавством, провадження науково-дослідної діяльності у сфері судової експертизи, а для розгляду наукових рекомендацій і проведення фахових консультацій з основних питань діяльності МВС може утворювати постійні або тимчасові консультативні, дорадчі й інші допоміжні органи. Однак, якщо наказ МВС України від 15.06.2012 р. № 540 «Про утворення Консультативно-експертної ради при МВС України» утратив чинність згідно з наказом МВС України від 26.04.2019 р. № 333, то у структурі Експертної служби МВС забезпеченню належної якості наукових досліджень та нарощуванню її наукового потенціалу сприяє діяльність наукової ради Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (далі — ДНДЕКЦ) МВС України (до 2013 р.— координаційно-методична рада) — колегіального дорадчого органу управління науковою, науково-технічною, експертною і нормотворчою діяльністю, функціонування якого здійснюється згідно з Положенням про наукову раду ДНДЕКЦ МВС України, затвердженим наказом МВС України від 23.09.2013 р. № 914².

Відносини, визначені ч. 3 ст. 8 Закону про СЕД, передбачають їх підзаконне регулювання КМУ, що, власне, і зроблено відповідною Постановою³, у якій, зі свого боку, є кілька відсилань, що певною мірою сприяють розширенню бази судово-експертного права, а саме: 1) вимоги щодо оформлення методик судовими експертами, які не є працівниками ДСУ, визначає Мін'юст; 2) результати атестації методик розглядають наукові ради ДСУ, які діють відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»; 3) державну реєстрацію методик проводить Мін'юст, який є держателем Реєстру методик проведення судових експертиз (далі — *Реєстр*) і визначає організаційні та методологічні принципи його ведення; 4) методики, подані для державної реєстрації, розглядає Координаційна рада.

Своїм наказом Мін'юст затвердив Порядок ведення Реєстру⁴, відповідно до якого функції держателя Реєстру покладено на структурний підрозділ

---

¹ Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова КМУ від 28.10.2015 р. № 878 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF?find=1&text> (дата звернення: 06.06.2020).

² Діяльність наукової та редакційно-видавничої рад ДНДЕКЦ МВС України. URL: <https://dndec.mvs.gov.ua> (дата звернення: 06.06.2020).

³ Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: Постанова КМУ від 02.07.2008 р. № 595 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF> (дата звернення: 08.06.2020).

⁴ Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз: наказ Мін'юсту України від 02.10.2008 р. № 1666/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08> (дата звернення: 08.06.2020).

Мін'юсту, що виконує функції організаційно-управлінського та науково-методичного забезпечення, а також спрямування і контроль за діяльністю НДУСЕ, які належать до сфери управління Мін'юсту, та судових експертів, які не є працівниками ДСУ (наразі — це Департамент експертного забезпечення правосуддя).

Адміністратором Реєстру є державне підприємство «Національні інформаційні системи», що забезпечує технічне й технологічне створення та супровід програмного забезпечення Реєстру, надання доступу до Реєстру, забезпечує збереження й захист даних, які містить Реєстр¹.

Важливою нормою щодо НМЗ СЕД є надана зазначеним наказом Мін'юсту змога поряд з атестованими методиками під час проведення судових експертиз використовувати також джерела інформації, які не підлягають атестації та є обов'язковими для застосування на території України, зокрема: НПА й нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР і державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР тощо.

Крім того, у разі потреби під час проведення експертиз також можна послуговуватись науково-технічною та довідковою літературою, перелік якої затверджується наказом Мін'юстом та не є вичерпним², інформаційними базами даних з мережі «Інтернет», а також програмними продуктами, рекомендованими для використання в експертній практиці рішенням Координаційної ради.

Щодо припису ч. 4 ст. 8 Закону про СЕД, яким на Мін'юст покладено обов'язок забезпечити видання міжвідомчого науково-методичного збірника «Криміналістика та судова експертиза» (видавцем і засновником якого є Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Мін'юсту), то, незважаючи на об'єктивно існуючий авторитет цього видання поміж фахівців цієї спеціалізації, його реєстрацію й індексацію на платформах «Наукова періодика України», *Index Copernicus International*, *Google Scholar*, присвоєння ідентифікатора Міжнародного стандарту DOI, станом на сьогодні це видання відсутнє у Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисер-

---

¹ Деякі питання щодо визначення адміністратора Єдиних та Державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України: наказ Мін'юсту України від 25.06.2015 р. № 1059/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0754-15> (дата звернення: 08.06.2020).

² Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз: наказ Мін'юсту України від 30.07.2010 р. № 1722/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10> (дата звернення: 08.06.2020).

таційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 14.05.2020 р. № 627). У Реєстрі наукових фахових видань України збірник належить до категорії «нефахове видання»¹, імовірно, через несвоєчасне дотримання окремих обов'язкових вимог².

Так само невизначена ситуація спостерігається в інших профільних виданнях сфери СЕД: збірнику наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» (засновники: Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) та науково-практичному збірнику «Криміналістичний вісник» (засновники: ДНДЕКЦ МВС України, Національна академія внутрішніх справ).

Перелік наукових фахових видань України з юридичних наук містить названі видання, однак, у Законі про СЕ вони чомусь відсутні.

Цікавим для аналізу уявляється зміст ст. 9 Закону про СЕ. Так, ч. 1 цієї статті покладає обов'язок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів на Мін'юст, проте, перед тим як судового експерта буде внесено до цього Реєстру, він має бути атестованим відповідно до Закону про СЕ. Відсильний спосіб викладу норми права у цій статті щодо теоретичних положень нормотворення мав би передбачати відсилання до конкретної статті цього Закону, а зміст останньої також не заповнює брак правоустановчих норм, адже ч. 4 ст. 16 у бланкетний спосіб делегує повноваження визначення Порядку проведення атестації та присвоєння чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта міністерствам та іншими ЦОВВ, до сфери управління яких належать ДСУ, що здійснюють СЕД.

При цьому, за наявності у зазначених органах відомчих порядків і положень, загальною нормою є те, що судових експертів ДСУ вносять до Реєстру за поданням керівників цих установ або голів експертно-кваліфікаційних комісій, якими присвоєно кваліфікацію судового експерта, а судових експертів, які не є працівниками ДСУ, вносять до Реєстру на підставі заяви судового експерта³.

Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону про СЕ особа або орган, які призначають або замовляють судову експертизу, уповноважені вибирати, якщо інше не визначено законом, доручення її проведення: а) судовим експертам, яких

---

¹ Реєстр наукових фахових видань України. URL: <http://nfv.ukrintei.ua> (дата звернення: 06.06.2020).

² Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України: наказ Міністерства освіти і науки України від 15.01.2018 р. № 32 (зі змінами та доповненнями)//*Офіційний вісник України*. 2018. № 20. С. 155. Ст. 677.

³ Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів: наказ Мін'юсту України від 29.03.2012 р. № 492/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12> (дата звернення: 08.06.2020).

внесено до державного Реєстру; б) іншим фахівцям з відповідних галузей знань. Формально така норма має обмежено диспозитивний характер, оскільки, з одного боку, суб'єкти доручення можуть вибирати суб'єктів проведення експертизи, а з іншого — такий вибір може бути обмежений Законом. Щодо останнього, то (на відміну від положень ч. 1 ст. 7 Закону про СЕ, що визначають суб'єктний склад СЕД, яка має здійснюватися у порядку й на умовах, визначених цим Законом) на суб'єктний склад проведення судової експертизи визначена ймовірність бланкетного обмеження Законом без конкретизації останнього.

Утім, зміст більшості джерел судово-експертного права свідчить про те, що диференціювання їхніх приписів (виокремлення особливості) можна здійснювати за трьома родовими критеріями: 1) видом суб'єкта СЕД; 2) видом судової експертизи; 3) видом судочинства.

Якщо останній визначено відповідним процесуальним кодексом, то перші два критерії, окрім цього, є приписами Закону про СЕ. Так, згідно з ч. 3 ст. 7 імперативно визначено, що виключно ДСУ здійснюють СЕД, пов'язану з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Усвідомлюючи, що згадана проблема (на тлі її новизни й актуальності для правозастосовчої практики) потребує окремого ґрунтовного дослідження, звернімо увагу на визначення особи «експерта», наведене у процесуальному законодавстві:

- 1) експертом може бути особа, яка має спеціальні знання, необхідні для з'ясування відповідних обставин справи (ст. 69 Господарського процесуального кодексу України, ст. 72 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 68 Кодексу адміністративного судочинства України);
- 2) експертом у кримінальному провадженні є особа, яка: 2.1) має наукові, технічні або інші спеціальні знання; 2.2) має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи; 2.3) отримала доручення провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України).

Окремого розгляду вимагає також співвідношення можливих інтерпретацій поняття особи експерта, як-от: «особі достатньо володіти необхідними знаннями» та «особі необхідно володіти достатніми знаннями».

Аналіз спеціалізованих норм і загальних положень Закону про СЕ. Спеціалізовані норми права виконують субсидіарну (додаткову) функцію у правовому регулюванні та позбавлені традиційної триелементної логічної структури, характерної для норм права як класичного припису, а мають нетрадиційну, нетипову структуру. Ці норми є досить неоднорідними за своїм характером, змістом і цільовим призначенням і, зі

свого боку, диференціюються на дві групи: 1) відправні норми; 2) інші спеціалізовані (похідні) норми.

Особливе призначення відправних норм полягає у визначенні вихідних засад, основ правового регулювання суспільних відносин. Завдяки цим приписам визначають цілі, завдання, принципи, межі й методи правового регулювання. Вони є носіями духу права та мають важливе значення як у нормотворчому процесі, так і для тлумачення класичних норм права. Іноді їх іменують системоутворювальними нормами. До відправних належать норми-засади, норми-завдання, норми-принципи тощо. Інші спеціалізовані норми умовно поділяють на дві підгрупи: 1) системозберігальні норми; 2) системоспрошувальні норми¹.

Спеціалізовані норми функціонально походять від регулятивних та охоронних норм як результат їх розвитку й удосконалення та містяться переважно у преамбулах і загальних частинах законодавчих актів.

Так, у розділі 1 Закону про СЕ «Загальні положення» зазначено такі види похідних норм права:

- 1) норма-дефініція (дефінітивна норма) — нормативний припис, що містить визначення правового поняття (поняття судової експертизи, ст. 1);
- 2) норма-принцип — найбільш загальні та стабільні імперативні вимоги, закріплені в праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис і цінностей, що характерні для цієї системи права, і визначають її характер та напрями подальшого розвитку (принципи СЕД, ст. 3);
- 3) норма-гарантія (забезпечувальна норма) — безпосередньо визначений нормативний припис про гарантії незалежності судового експерта і правильності його висновку (ст. 4); окремого розгляду при цьому потребує співвідношення та зміст принципів «незалежність судового експерта» і «незалежність СЕД», а також розуміння терміна «правильність висновку».

Ще однією новелою Закону про СЕ є припис ст. 7-1 «Підстави проведення судової експертизи», безпосередньо пов'язаної з нормами ч. 1 ст. 7 та ч. 2 ст. 9 цього Закону, зважаючи на яку підставою проведення судової експертизи можуть бути: 1) відповідне судове рішення; 2) відповідне рішення органу досудового розслідування; 3) договір з експертом; 4) договір з експертною установою. Останні дві є підставами для проведення експертизи на замовлення інших осіб.

Щодо принципу незалежності судового експерта, а звідси — й об'єктивності його висновків, положення може, на думку І. В. Пирого, змінитися з поступовим переходом до змагального кримінального процесу, у якому кожна зі сторін — обвинувачення та захисту — зможе залучати до проведення досліджень експертів на свій розсуд. Вивчення дії принципу

¹ Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., Бенедик І. В., Биля-Сабадаш І. О., Богачова Л. Л., Вовк Д. О. та ін. Зазнач. твір. С. 239—240.

незалежності судового експерта в умовах змагального кримінального процесу є перспективним напрямом для подальших наукових розробок ¹.

До цього Н. І. Клименко зазначає, що Закон про СЕ, враховуючи загальні тенденції розвитку вітчизняного законодавства, заклав основи вдосконалення норм окремих галузей права, що регулюють експертну діяльність, створив підґрунтя для подальших наукових досліджень теорії та практики судової експертизи, що дало змогу реалізувати принцип змагальності судових експертів у судочинстві. На практиці почали застосовувати проведення експертиз у недержавних установах незалежними експертами. Такі експертизи здобули назву та статус незалежних (альтернативних) конкурентних експертиз ².

Ще раніше, на рівні Рекомендаційного законодавчого акту (ст. 289 Модельного Кримінально-процесуального кодексу для держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав від 17.02.1996 р.) поміж прав підозрюваного й обвинуваченого під час призначення та проведення експертизи було передбачене право: 1) заявити відвід експертів; 2) просити про призначення експерта з-поміж названих ним осіб; 3) провести альтернативну експертизу за власною ініціативою та своїм коштом і вимагати залучення її висновку до кримінальної справи.

Отже, принцип змагальності судового процесу поширюється за цих обставин і на судову експертизу, тобто на сторони судового процесу щодо свободи в наданні ними суду своїх доказів (висновків експертів) і в доведенні перед судом їхньої переконливості.

Зрештою, ст. 2 загальних положень Закону про СЕ «Законодавство України про судову експертизу», що містить дві частини, являє собою симбіоз двох норм:

- 1) норми-засади — нормативний припис, що в узагальненому вигляді закріплює певні елементи судово-експертних відносин, зокрема, джерела їх регулювання (до яких належать: а) Закон про СЕ; б) інші НПА);
- 2) колізійної норми (норми-арбітру) — норми, що визначає правила вибору норми права, яка підлягає застосуванню за умови розбіжності між нормами (якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, визначено інші правила, аніж передбачені законодавством України про судову експертизу, то застосовують правила міжнародного договору України).

Висновки. На підставі викладеного вище запропоновано такі узагальнення.

---

¹ Пиріг І. В. Принципи судово-експертної діяльності та їх співвідношення з принципами судової експертології//*Правова позиція*. 2016. № 1. С. 112.

² Клименко Н. І. Закріплення у КПК України принципу змагальності й незалежності судових експертів//*Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 20—21.

Побудова (юридична конструкція) загальної частини Закону про СЕ щодо юридичної техніки загалом і нормотворчої зокрема (системи правил та нематеріальних засобів вираження змісту НПА, застосування яких забезпечує повноту, стислість, точність, чіткість, ясність і несуперечність НПА та системні зв'язки між ними ¹) сьогодні являє собою приклад законотворчого анахронізму, що не відповідає ані змістовним, ані формальним вимогам культури правотворчості, яка передбачає логічно послідовний виклад змісту закону та його впорядкованість, чітко витриманий професійний стиль і зрозумілу та доступну мову, оскільки досконалість тексту закону безпосередньо кореспондує з ускладненнями під час його виконання, дотримання й застосування.

У розділі Закону про СЕ «Загальні положення» об'єднано класичні та похідні норми різноманітних видів (регулятивні, уповноважувальні, зобов'язальні, диспозитивні, імперативні, змішані, норми-засади, норми-арбітри (колізійні норми), норми-дефініції (дефінітивні норми), норми-принципи, норми-гарантії (забезпечувальні норми)), що свідчить про недостатню наукову обґрунтованість розташування судово-експертних правових норм та інститутів відповідно до їхньої ролі в регулюванні відносин у сфері СЕД, адже загальна частина Закону про СЕД мала б містити відповідні приписи із загальними положеннями правового регулювання СЕД, дія яких поширюється на всі регульовані судово-експертні відносини. Натомість, зміст більшості джерел судово-експертного права свідчить про те, що диференціювання їхніх приписів в особливій частині можна здійснювати за трьома родовими критеріями: 2.1) видом суб'єкта СЕД (за ознаками відомчості, власності); 2.2) видом судової експертизи; 2.3) видом судочинства.

Оперативне подолання множини відомчих НПА, що регулюють певні, по суті — загальні, міжвідомчі інститути судової експертизи, як-от підготовка й атестація судових експертів, їхня спеціалізація та підвищення кваліфікації тощо, має відбутися шляхом їх уніфікації зі створенням єдиної системи, затвердженої не відомчим, а як мінімум — урядовим НПА.

Загальні приписи визначають мету та предмет закону (сферу відносин, яку він регулює), а також принципи галузі права, законодавства або окремого інституту. Приписи загального характеру в законі необхідні для кращого розуміння суті та мети конкретних приписів і їх змісту. Розділ законодавчого акту у сфері СЕД, у якому об'єднано загальні положення, пропонується реалізувати з використанням приписів, що визначають: 3.1) поняття, термінологію, зміст, правову основу, завдання, принципи СЕД; 3.2) зміст принципів СЕД; 3.3) суб'єктів СЕД та об'єктів судової експертизи; 3.4) повноваження державних, міжвідомчих, відомчих і громадських органів щодо державного регулювання й управління СЕД.

---

¹ Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., Бенедик І. В., Биля-Сабаш І. О., Богачова Л. Л., Вовк Д. О. та ін. Зазнач. твір. С. 303.

Характерними ознаками вітчизняного судово-експертного законодавства давно стали відсутність єдиної науково обґрунтованої системи пов'язаних між собою НПА, обмеженість законодавчого та громіздкість підзаконного рівнів, накладення одного акту на інший, протиріччя і прогалини правового регулювання, у результаті чого виникли соціальні передумови його систематизації й не тільки у вигляді окремих інкорпорацій¹, а й у його вищій формі — кодифікації, адже саме вона покликана забезпечити максимально високий ступінь досконалості законодавства, сприяти його розумінню, застосуванню та реалізації, а формою її вираження має стати Судово-експертний кодекс України. Це цілком відповідатиме імперативному припису п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України, згідно з яким засади судової експертизи мають визначати виключно закони України й лише кодифікація спрямована на створення єдиного, систематизованого НПА, який визначає правові основи будь-якої галузі права.

References

- Deiaki pytannia shchodo vyznachennia administratora Yedynykh ta Derzhavnykh reiestriv, derzhatelem yakykh ye Ministerstvo yustytysii Ukrainy: nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy* 25.06.2015. № 1059/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0754-15> (data zvernennia 08.06.2020) [in Ukrainian].
- Diialnist naukovoї ta redaktsiino-vydavnychoї rad DNDEKTs MVS Ukrainy*. URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian].
- Harashchuk, V. (2001). *Upravlinski posluhy-noviї instytut chy nova pomylka?* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Holovchenko, L. M. (2013). Pro neobkhdnist vdoskonalennia zakonodavstva pro sudovo-ekspertnu diialnist v Ukraini. *Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza*. Vyp. (1). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29_3 (data zvernennia: 06.06.2020) [in Ukrainian].
- Ishchenko, A. V. (2019). Kyivskiy naukovo-doslidnyi instytut sudovykh ekspertyz: pohliad cherez pryzmu istorii. *Kryminalistyka i sudova ekspertiza*. Vyp. 64 [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2007). *Sudova ekspertolohiia*. Kurs lektsii. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2013) Zakriplennia u KPK Ukrainy pryntsypu zmahalnosti y nezalezhnosti sudovykh ekspertiv. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1 [in Ukrainian].
- Lozovyi, A. I. (2014) Aktualni pytannia reformuvannia zakonodavstva u sferi sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini. *Teoriia ta praktyka sudovoї ekspertyzы i kryminalistyky*. Vyp. 14 [in Ukrainian].
- Pro nevidkladni zakhody z provedennia reform ta zmitsnennia derzhavy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 8 lystopada 2019 r. № 837/2019. *Ofitsiyni visnyk Prezydenta Ukrainy* vid 19.11.2019. № 24, stor. 29, st. 1038 [in Ukrainian].
- Pro sudovu ekspertyzu*: Zakon Ukrainy vid 25 liutoho 1994 r. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12?find=1&text> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian].

¹ Судово-експертне право: хрестоматія у 4 т.: систематизов. зб. норм.-прав. актів/за заг. ред. Р. С. Кіріна та В. М. Коротаєва. Дніпро: Дніпропетровський НДЕКЦ, 2019.

- Pro zatverdzhennia perelikiv rekomendovanoi naukovo-tekhnichnoi ta dovidkovoi literatury, shcho vykorystovuiuetsia pid chas provedennia sudovykh ekspertyz: nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy 30.07.2010 № 1722/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10> (data zvernennia 08.06.2020) [in Ukrainian].*
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Koordynatsiinu radu z problem sudovoi ekspertyzy pry Ministerstvi yustytisii Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 lystopada 1994 r. № 778 (u redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 travnia 2007 r. № 770). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian].*
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo vnurishnykh sprav Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 zhovtnia 2015 r. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF?find=1&text> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian].*
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo yustytisii Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 lypnia 2014 r. № 228 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF?find=1&text> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian].*
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro naukovo-konsultatyvnu ta metodychnu radu z problem sudovoi ekspertyzy pry Ministerstvi yustytisii Ukrainy: nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 27.03.2012 № 470/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12#n16> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian].*
- Pro zatverdzhennia Poriadku atestatsii ta derzhavnoi reiestratsii metodyk provedennia sudovykh ekspertyz: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 lypnia 2008 r. № 595. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF> (data zvernennia 08.06.2020) [in Ukrainian].*
- Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia Pereliku naukovykh fakhovykh vydan Ukrainy: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 15.01.2018 № 32. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy vid 13.03.2018. № 20, stor. 155, st. 677 [in Ukrainian].*
- Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia derzhavnoho Reiestru atestovanykh sudovykh ekspertiv: nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 29.03.2012 № 492/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12> (data zvernennia 08.06.2020) [in Ukrainian].*
- Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Reiestru metodyk provedennia sudovykh ekspertyz: nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 02.10.2008 № 1666/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08> (data zvernennia 08.06.2020) [in Ukrainian].*
- Pyrih, I.V. (2016). Pryntsypy sudovo-ekspertnoi diialnosti ta yikh spivvidnoshennia z pryntsypamy sudovoi ekspertolohii. *Pravova pozytsiia*. № 1 [in Ukrainian].
- Reiestr naukovykh fakhovykh vydan Ukrainy. URL: <http://nfv.ukrintei.ua/> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian]*
- Saltevskyi, M. V. (2005). *Kryminalistyka (u suchasnomu vyhladi): pidruch.* Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
- Sehai, M. Ya. (1970). *Metodolohiia sudovoi identyfikatsii.* Kyiv: RYO MVD USSR [in Ukrainian].
- Sudovo-ekspertne pravo.* (2019). Khrestomatiiia u 4 t. systematyzov. zb. norm.-prav. aktiv. M-vo vnutr. sprav Ukrainy, Dnopr. nauk.-dosl. Ekspert.-kryminal. tsentr; R.S. Kirina ta V.M. Korotaieva (Eds). Dnipro: Zhurfond [in Ukrainian].

Zahalna teoriia derzhavy i prava. (2011). Pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. Zakl. M. V. Tsvika, O. V. Petryshyna (Eds). Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Р. С. Кирич

СОДЕРЖАНИЕ И СИСТЕМА ИСТОЧНИКОВ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОГО ПРАВА: ОБЩАЯ ЧАСТЬ

Проблема исследования источников судебно-экспертного права как элемента национальной правовой системы на сегодняшний день становится всё более насущной. С помощью изучения их системных свойств повышается возможность научного прогнозирования тенденции развития правовой системы, определение направлений наиболее эффективных шагов по совершенствованию всего механизма правового регулирования комплекса судебно-экспертных отношений.

Целью статьи является исследование предпосылок систематизации современного массива правовой основы судебно-экспертной деятельности в Украине и выявления теоретически-прикладных особенностей формирования содержания общей части системы источников судебно-экспертного права.

Для раскрытия проблемы и предмета исследования, а также для выполнения поставленных задач был использован метод синтеза, который помог выделить основные направления правового регулирования и систему общих судебно-экспертных отношений, формально-юридический метод способствовал выяснению содержания правовых норм судебно-экспертного законодательства.

Обращено внимание на то, что юридическая конструкция общей части действующего закона о судебной экспертизе, с точки зрения юридической техники в целом и нормотворческой в частности, представляет собой пример законотворческого анахронизма, в котором не соблюдены должным образом ни содержательные, ни формальные требования культуры правотворчества, что непосредственно осложняет его выполнение, соблюдение и применение.

Подчёркнута необходимость предписаний общего характера для лучшего понимания сути, целей и содержания конкретных предписаний. Предложено объединить в общих положениях основного акта судебно-экспертного законодательства предписания, определяющие: понятие, терминологию, содержание, правовую основу, задачи, принципы судебно-экспертной деятельности и их содержание, субъектный и объектный состав судебной экспертизы, а также полномочия государственных, межведомственных, ведомственных и общественных органов по государственному регулированию и управлению судебно-экспертной деятельностью.

Установлено, что содержание большинства источников судебно-экспертного права свидетельствует о дифференциации их предписаний, которую в особенной части можно производить по трём родовыми кри-

териям: виду субъекта судебно-экспертной деятельности (по признакам ведомственного подчинения, формы собственности); виду судебной экспертизы; виду судопроизводства.

Приведены аргументы, доказывающие отсутствие единой научно обоснованной системы взаимосвязанных нормативно-правовых актов судебно-экспертного законодательства, следствием чего являются социальные предпосылки для систематизации судебно-экспертного законодательства в виде кодификации. Обосновано направление максимально высокой степени совершенства законодательства, формой выражения которой должна стать Судебно-экспертный кодекс Украины.

Ключевые слова: судебно-экспертные отношения, система источников, общая часть, судебно-экспертное право, норма права, судебно-экспертная деятельность.

R. Kirin

CONTENT AND SYSTEM OF FORENSIC LAW SOURCES: THE GENERAL PART

The problem of studying forensic law sources, as an element of the national legal system, is becoming urgent today. By studying their systemic properties, the possibility of scientific forecasting in the development of the legal system tendency, determining courses of the most effective steps to improve the entire mechanism of legal regulation of forensic relations' complex is increasing.

The article purpose is to conduct research on the prerequisites for systematizing the modern array of the forensic science legal basis in Ukraine and to identify theoretical and applied peculiarities for the formation of the general part content in the system of forensic law sources.

To uncover the problem and subject of examination, as well as to accomplish the tasks, the synthesis method was used, which helped to identify the main areas of legal regulation and the system of general forensic relations, the formal legal method helped to clarify the content of forensic legislation legal norms.

Attention is drawn to the fact that the legal construction of the general part of the current Law on judicial examination from the point of view of legal technique in general and rule-making in particular is an example of legislative anachronism in which neither substantive nor formal requirements of the culture of law-making are properly observed, what directly complicates its implementation, compliance and application.

The need for injunctions of a general nature is emphasized with the purpose for a better understanding of the essence, objectives and content of specific injunctions. In general provisions of the basic act of forensic legislation it is offered to combine injunctions that define: the concept, terminology, content, legal basis, objectives, principles of forensic activity and their content, subject and object composition of forensic examination, as well as the powers of state, interdepartmental, departmental and public bodies on state regulation and forensic management.

It has been established that the content of most sources of forensic law testifies to the differentiation of their injunctions, which can be carried out in a special part according to three generic criteria: the type of forensic activity entity (based on departmental subordination, form of ownership); type of forensic examination; type of legal proceedings.

Arguments on the lack of a single scientifically based system of interconnected regulatory legal acts of forensic legislation are presented, which, as a result, created the social prerequisites for its systematization in the form of codification. The course of the highest degree of legislation perfection is substantiated, which should be presented in the form of Forensic Code of Ukraine.

Keywords: forensic relations, source system, general part, forensic law, norms of law, forensic activities.

Надійшла до редколегії 16.06.2020

Кірін Р. С. Зміст і система джерел судово-експертного права: загальна частина// *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 148—164. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.10>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.11>
УДК 331.108.013

І. А. Петрова,

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень,
редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності
ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1652-6715>,
e-mail: ekobezpeka.ira@gmail.com

О. С. Донцова,

завідувач сектору товарознавчих досліджень
лабораторії товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів
інтелектуальної власності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса,
м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4828-5450>,
e-mail: olgadoncovan@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА-ТОВАРОЗНАВЦЯ

Авторами розв'язано завдання щодо окреслення загальних засад формування професійних компетентностей судового експерта-товарознавця, визначено складові цього процесу та напрями його подальшого розвитку. Зауважено, що діяльність судового експерта-товарознавця завжди потребує творчого підходу та наукових знань для дослідницької роботи, а система його компетентностей має містити базові компетентності, компетентності зростання, стратегічні компетентності; наведено їхню характеристику. Доведено, що введення в практику атестації судових експертів такого виду контролю знань, як тестування, дасть змогу розв'язати більшість проблем щодо якості підготовки судових експертів-товарознавців. Вироблено рекомендації щодо проведення оцінки судових експертів і визначено ті навички й уміння, які необхідні судовому експертові-товарознавцеві у його роботі, а саме: окремо-методичні, науково-дослідні, комунікативно-організаторські; наведено розгорнуту структуру кожної групи із зазначенням компетентностей.

Ключові слова: компетентності, експерт-товарознавець, професіограма, якість підготовки працівників, судова експертиза, професійний розвиток, оцінка знань експертів-товарознавців, тестування.

Постановка наукової проблеми. У сучасній господарській діяльності працівники — це не безособистісні виконавці, не «центр витрат», а ключовий актив, тому процес навчання стає джерелом розвитку будь-якої установи

й одним з основних процесів усіх напрямів діяльності, не є виключенням й судово-експертні установи. За таких умов процес формування компетентностей співробітників судово-експертних установ перетворюється на провідний фактор ділового успіху конкретної установи, а її здатність навчати співробітників швидше, ніж решта установ цієї системи, стає власною вирішальною конкурентною перевагою. Знання, які застосовують судові експерти, постійно оновлюються, концентруючись на стратегічних напрямках, тому опанування нових знань і вдосконалення навичок є провідним у вдосконаленні професіоналізму судового експерта-товарознавця.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасні наукові праці досить широко зазначають питання формування кадрового потенціалу організації та його розвитку. Це відображено в роботах вітчизняних учених. Так, Л. В. Балабанова та О. В. Стельмашенко ¹ розкривають актуальні теоретичні й методико-прикладні питання управління персоналом організації, особливості використання стратегічного підходу до вдосконалення персоналу, інформаційно-комунікаційного забезпечення процесу навчання та перепідготовки шляхом докладного аналізу всього процесу управління персоналом, зокрема, значну увагу приділяють методологічним основам управління персоналом, а саме — методології діагностування процесу управління персоналом та оцінка якості управління персоналом. Проте, ця праця не зазначає особливостей формування компетентного судового експерта-товарознавця.

М. Д. Виноградський зі співробітниками послідовно описують структурування матеріалу щодо управління персоналом з питань планування, організації та технології управління персоналом, управління діловою кар'єрою, оцінки результатів діяльності працівників організації; особливу увагу вони приділяють соціальному партнерству й ефективності управління персоналом ², яке, однак, потребує адаптування до діяльності судово-експертних установ і підготовки судових експертів-товарознавців.

О. В. Крушельницька та Д. П. Мельничук, розглядаючи теоретичні основи управління персоналом, особливу увагу приділяють питанням набору, розвитку, адаптації, атестації та мотивації персоналу з урахуванням вітчизняного й зарубіжного досвіду. Вони також зазначають питання управління поведінкою, дисципліною й умовами праці персоналу ³. Напрацювання науковців можна використати для визначення чинників, які впливають на формування компетентностей судових експертів-товарознавців.

¹ Балабанова Л. В., Стельмашенко О. В. Стратегічне управління персоналом підприємства: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 236 с.

² Виноградський М. Д., Беляєва С. В., Виноградська А. М., Шкапова О. М. Управління персоналом: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ-ри, 2006. 504 с.

³ Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 292 с.

В. Я. Брич та О. Я. Гугул, з'ясовуючи сутність розвитку персоналу згідно з різними науковими підходами, обґрунтували економічний зміст професійного навчання як основної складової процесу розвитку персоналу, а також проаналізували та згрупували форми й методи професійного навчання працівників. На підставі цих досліджень запропоновано окремий підхід до класифікації професійного навчання на основі виокремлення низки класифікаційних ознак¹. Названа наукова праця потребує доопрацювання щодо практичного використання у формуванні компетентностей судових експертів-товарознавців.

Крім того, О. В. Грідін дослідив концептуальні підходи до процесу створення ефективної системи управління персоналом на базі оцінки сучасних світових тенденцій у цій сфері та з урахуванням впливу основних чинників. Він визначив, що для організації є необхідним створення ефективних систем управління персоналом, спроможних виконувати надскладні завдання у сучасних умовах, для чого необхідно докорінно змінювати концептуальні підходи, орієнтуючись на кращі світові приклади з урахуванням сформованих національних особливостей і традицій. Також зауважив, що процес управління персоналом має здійснюватися безперервно й на всіх рівнях управління, що забезпечить конкурентоспроможність організації, реалізацію її стратегічної мети, успішний розвиток². Визначені у його науковій праці чинники потрібно також брати до уваги, розробляючи шляхи вдосконалення системи формування компетентностей судових експертів-товарознавців.

Проте, незважаючи на значну кількість досліджень питань формування якісного персоналу, існує багато проблем, що потребують розв'язання для формування компетентного персоналу судово-експертних установ.

Метою статті є окреслення особливостей формування професійних компетентностей судового експерта-товарознавця, визначення складових цього процесу та напрямів його подальшого розвитку й удосконалення теоретичних засад щодо цього питання.

Викладення основного матеріалу дослідження. У Національному класифікаторі України «Класифікатор професій» ДК 003:2010 професія експерта належить до професіоналів у галузі правознавства, прокурорського нагляду, правосуддя та правоохоронної діяльності (код 2429)³. Ця професія, як і будь-який інший вид трудової діяльності, потребує для її здійснення певних здібностей та якостей, спеціальних теоретичних знань,

¹ Брич В. Я., Гугул О. Я. Теоретичні аспекти розвитку персоналу//*Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 5. Т. 2. С. 13—16.

² Грідін О. В. Концептуальні підходи до створення ефективної системи управління персоналом//*Вісник ХНТУСГ: Економічні науки*. Харків: ХНТУСГ, 2017. Вип. 188. С. 228—236.

³ Національний класифікатор України «Класифікатор професій» ДК 003:2010: затв. та надано чинності наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 р. № 327. URL: https://hrliga.com/docs/327_KP.htm (дата звернення: 11.06.2020).

практичних навичок, інакше кажучи, формування відповідних компетентностей. Для визначення місця судового експерта-товарознавця у системі професій необхідно:

- дослідити специфіку професійної діяльності судового експерта, створити його професіограму;
- визначити вимоги, які ця діяльність висуває до особи судового експерта-товарознавця;
- визначити критерії професійної придатності особи до професії судового експерта.

Планування розвитку персоналу судово-експертної установи, зокрема, підрозділу експертів-товарознавців, необхідно здійснювати з урахуванням результатів стратегічного розвитку людських ресурсів, які науковці пропонують оцінювати, орієнтуючись на такі показники, як ¹:

- приріст обсягів виробництва чи наданих послуг завдяки задоволенню додаткової потреби в працівниках у професійному та кваліфікаційному розрізах;
- ефективність інвестування в людські ресурси з позицій реалізації стратегічних цілей компанії;
- збільшення обсягів прибутку за рахунок розвитку персоналу;
- рівень продуктивності праці й доданої вартості на одного працівника;
- якість виробленої продукції або наданих послуг;
- зниження рівня плинності кадрів у результаті професійного навчання персоналу;
- рівень конкурентоспроможності працівника в установі (професійна мобільність, здатність опановувати нові знання, уміння й практичні навички);
- відповідність розвинених компетентностей працівника стратегії управління організації;
- рівень розвитку трудової кар'єри працівника, його просування;
- рівень задоволеності працівника опанованою у процесі навчання професією;
- рівень задоволеності роботодавця, керівників усіх рівнів управління установи компетентністю працівника.

Елементами процесу розвитку персоналу будь-якої установи є його види, форми, методи, конкретні інструменти. Науковці зауважують, що, наприклад, основними видами навчання, поширеними у сучасних компаніях, є:

- навчання за рахунок розв'язання реальних завдань на своєму робочому місці, участь у проектах; виконання нових обов'язків;

---

¹ Петрова І. Л. Стратегічне управління розвитком персоналу//*Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2011. № 5 (50). С. 131—132.

- навчання на робочому місці з більш досвідченим співробітником (наставництво, коучинг, менторинг тощо);
- навчання в аудиторіях (лекції, семінари, тренінги тощо).

Крім того, вони також зауважують, що результативність цих видів різна: у першому випадку вона становить 70 %; у другому — 20 %; у третьому — лише 10 %. Проте, витрати на всі ці види мають протилежну тенденцію: на аудиторні заняття вони найвищі, тоді як навчання на робочому місці коштує найменше ¹.

У юридичній літературі останнім часом констатовано, що судова експертиза — це самостійний комплексний інститут, який регулює, з одного боку, діяльність експерта в кримінальному, цивільному, господарському й адміністративному процесах, правову природу його висновків, а з іншого — призначення експертизи, а також ставлення правоохоронних органів та інших учасників процесу до експерта та його висновку ².

Діяльність судового експерта в Україні регламентовано Конституцією України, Законом України «Про судову експертизу», процесуальним законодавством, трудовим законодавством, постановами, наказами, відомчими інструкціями, уставами експертних установ, посадовими інструкціями тощо. На експертів мілітаризованих структур (міністерств оборони і внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України) поширюються також відповідні норми про проходження служби й вимоги дисциплінарних статутів. Іншими словами, професійна діяльність судового експерта здійснюється у правовому полі, тому експерт, водночас зі спеціальними знаннями в предметних галузях повинен мати знання правових норм (передусім — норм процесуального права, які регламентують застосування спеціальних знань).

Проблемні питання якісної підготовки експертів-товарознавців, а також теоретичного й методичного регулювання товарознавчих експертиз завжди виникали як результат проведення навчальних та освітніх реформ; економічної, соціальної політичної, правової трансформації, що до сьогодні відбувається в країні та впливає на характерні ознаки сучасної судової товарознавчої експертизи. Специфіка товарознавчих досліджень з кінця 90-х рр. ХХ ст. постійно змінюється, оскільки в умовах розвитку ринкових відносин характер злочинів має інші відмітні ознаки; асортимент товару швидко оновлюється; з'являються нові сировинні матеріали, не завжди нешкідливі для здоров'я людини, і засоби їх переробки; переобладнуються підприємства для здійснення пов'язаних із цим технологічних процесів. З орієнтуванням України на шлях Євроінтегрування, законодавча й нормативно-технічна база країни також перебуває у стадії постійного вдосконалення й оновлення, де в багатьох випадках зустрічаються суттєві

¹ Петрова І. Л. Знач. твір. С. 129.

² Зайцева Е. А. Правовой институт судебной экспертизы в современных условиях. Волгоград: Изд-во Волгоград. гос. ун-та, 2003. С. 6, 7.

суперечності, що ускладнюють роботу науковців і судових експертів науково-дослідних установ Міністерства юстиції України та є одним з чинників, що впливають на якість обґрунтування висновків експерта під час проведення судових товарознавчих експертиз. Сукупність характерних ознак цієї експертизи відрізняє її від інших видів експертиз та покладена в основу формування теоретичних засад компетентностей судового експерта-товарознавця.

Ми дослідили особливості діяльності судового експерта. Під час анкетування й інтерв'ювання судових експертів мали на меті з'ясувати, чи існують, на думку судових експертів-практиків, особливості судово-експертної діяльності. У цьому сенсі 94 % судових експертів зазначили, що така специфіка існує. У подальшому ми спиралися саме на окреслення особливостей діяльності судових експертів різних спеціальностей, зокрема товарознавців, під час визначення структури професіограми судового експерта. Було визначено, що одним з її компонентів, поряд з професійними знаннями, у змісті яких необхідно виокремити спеціальні знання (яких набувають під час навчання у закладах вищої освіти) та знання правових норм (яких набувають, зокрема, під час підготовки для здобуття кваліфікації судового експерта), є також навички й уміння.

Щодо цього слушним є зауваження В. М. Махова про те, що провадження судових експертиз від обізнаних осіб потребує наявності не тільки спеціальних знань, а й спеціальних навичок¹. Це цілком підтверджує експертна практика. Судовий експерт (навіть той, що закінчив з відзнакою заклад вищої освіти та здобув спеціальність у конкретній галузі знань із дослідження товарів і послуг, пройшов додаткову підготовку за певною спеціальністю та здобув кваліфікаційне свідоцтво і право проведення експертиз за спеціальністю «товарознавство») у період до 5 років долає етап професійного становлення. При цьому він набуває та шліфує вміння й навички, без яких неможливо застосовувати наявні знання у своїй практичній діяльності або, що значно гірше, він застосовує їх занадто сміливо, самовпевнено. Останнє може призводити до серйозних помилок під час проведення судових товарознавчих експертиз або виходу експерта за межі своєї компетенції.

Науковці довели, що організаційне навчання має відбуватися відповідно до трьох стратегічних підходів. Згідно з першим, організація налаштована на одноконтурне навчання, суть якого полягає у відпрацюванні компетентностей співробітників на їхню відповідність нормам і стандартам виконання, прийнятим в організації². З урахуванням особливостей діяль-

¹ Махов В. Н. Теория и практика использования знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1993. С. 46.

² Джой-Меттьюз Д. Развитие человеческих ресурсов. Москва: Эксмо, 2006. С. 259.

ності судових експертів-товарознавців можна стверджувати, що завдяки цьому судово-експертна установа протягом певного часу може зберігати досягнуті конкурентні переваги на ринку експертних послуг. Другий підхід до навчання персоналу вимагає перегляду норм і стандартів виконання відповідно до нових сигналів зовнішнього середовища, насамперед — зміни запитів споживачів щодо продукції або послуг компанії. Інакше його називають двоконтурним навчанням, яке під час підготовки судових експертів-товарознавців реалізують з урахуванням змін у законодавстві. Щодо третього підходу, то він ґрунтується не на адаптуванні працівника до середовища, не на реагуванні на його сигнали й виклики, а на власному впливі організації на це середовище з метою його новаторської зміни, тобто передбачає дійсно творчий підхід, це є дейтеронавчання¹. Отже, третій стратегічний підхід до навчання співробітників судово-експертної установи є творчим навчанням, підготовкою співробітників до здійснення проривів у нових напрямках діяльності, до розроблення нових стратегічних рішень у контексті максимального забезпечення потреб судочинства України. За таких умов судово-експертна установа, персонал якої навчається, має органічно поєднувати стратегічні підходи, залежно від своїх потреб і якостей різних груп своїх співробітників. На цьому напрямі підготовка судових експертів-товарознавців може забезпечити максимальну ефективність навчання.

Під час формування компетентностей судових експертів-товарознавців варто застосувати ступеневу форму оцінки ефективності навчання. У процесі такої оцінки після закінчення тренінгу або семінару експерт-товарознавець заповнює бланк оцінки своєї ефективності, а за 3 місяці робить повторний аналіз із визначенням:

- що зі здобутих знань і набутих умінь регулярно використовує в роботі;
- що застосовує тільки час від часу;
- наскільки корисним було навчання для підвищення ефективності діяльності експерта.

Науковці зауважували, що провідною технологією розвитку персоналу є управління, засноване на компетенції, коли компетентнісний підхід до розвитку персоналу реалізовано в межах програми *TIP (talent identify process* — процес ідентифікації талантів), що діє в компанії². Зважаючи на те, що діяльність судового експерта-товарознавця завжди потребує творчого підходу й наукових знань для дослідницької роботи, система його компетентностей має містити:

- базові компетентності, які покладено в основу судово-експертної діяльності працівника (аналітичні здібності, орієнтованість на

---

¹ Джай-Меттюз Д. Указ. соч. С. 260—261.

² Пихота А. Вкусная и полезная система обучения и развития персонала в компании «Сандора». URL: <http://www.trainings.ua> (дата звернення: 04.05.2020).

клієнта, демонстрування цінностей судово-експертної установи, орієнтування на результат, міжособистісна ефективність);

- компетентності росту, які відображають відповідність судового експерта посаді (комунікабельність, розвиток особистості, функціональна майстерність, знання експертної спеціальності, організаційний вплив, командне лідерство тощо);
- стратегічні компетентності, які характеризують придатність працівника до керівної діяльності (високий рівень бачення перспектив і можливість розроблення стратегії розвитку; лідерство у кризових умовах і під час впровадження кардинальних змін; здатність очолити команду під час розв'язання складних завдань; заохочування творчості й інновацій).

Паралельно з цим визначено добірку функціональних компетентностей, які докладніше розкривають поняття компетенції «функціональна майстерність» у різних напрямках, а саме: проведення експертних досліджень, наставницька робота з молодими експертами, розроблення експертних методик за результатами наукових досліджень, визначення необхідного технічного забезпечення процесу діяльності тощо.

В індивідуальному навчанні судового експерта-товарознавця переважає спрямованість на власний функціональний розвиток, а саме — професійних знань і вмінь, необхідних для виконання безпосередніх обов'язків. У загальному форматі навчання у судово-експертній установі має бути сконцентровано на розвитку *soft skills*: лідерські якості, самореалізація, комунікація тощо. Науковці зауважують, що нова модель організаційного навчання має базуватися на творчому пошуку, експериментуванні, різноманітності, стимулюванні неординарних думок, яскравих і сміливих ідей. Реальні прориви можливі лише у разі виходу за межі галузевої належності, інституціональних меж і ментальної моделі реалізації різних напрямів діяльності установи. Нові компетентності кожного окремого працівника й установи загалом формуються шляхом спільної діяльності, у якій поєднано операційні, інноваційні й адаптаційні прийоми ¹.

У сучасних умовах підготовка фахівців-товарознавців спрямована на опанування знань з питань маркетингу, які мають базуватися не тільки на ґрунтовних знаннях щодо класифікації, асортименту, стандартизації, якості, оптимальних умов і режимів зберігання продукції, а й на спеціальній підготовці з оцінки якості та вартості споживчих товарів і послуг. При цьому слід зауважити, що перевірка знань у галузі товарознавства за сучасними світовими вимогами методом тестування перебуває у стадії розроблення. Уведення в практику атестації судових експертів таких видів контролю знань, як тестування, дасть змогу розв'язати більшість проблем щодо якості підготовки судових експертів-товарознавців, оскільки матиме низку переваг, а саме:

¹ Петрова І. Л. Зазнач. твір. С. 130.

- тестування є більш якісним та об'єктивним способом оцінки рівня знань, оскільки його об'єктивність досягається шляхом стандартизації процедури проведення перевірки показників якості знань і тестів загалом;
- тестування є справедливим методом, що створює для всіх фахівців, які мають намір здобути відповідну кваліфікацію судового експерта, однакові умови — як у процесі контролю, так і під час оцінки, практично усуваючи суб'єктивізм особи, що проводить атестацію;
- тести є більш об'ємним інструментом, оскільки містять завдання з усіх тем навчального плану підготовки судового експерта за визначеною спеціальністю, тоді як усний екзамен найчастіше передбачає обмежену кількість тем. Тестування дозволяє діагностувати знання фахівців, які мають намір здобути відповідну кваліфікацію судового експерта за загальною навчальною програмою. Крім того, можна визначити рівень знань не тільки із загальних розділів дисципліни, а й за окремими її розділами й виключити елемент випадковості під час витягання екзаменаційного білета;
- тест є точнішим інструментом, оскільки шкала оцінки тестування зі 100 можливих питань (зазвичай на атестацію виносять лише частину питань) оцінюється у 100 балів, тоді як звична шкала оцінки знань коливається від 5 до 10;
- тестування є більш ефективним з економічних міркувань тому, що основні витрати на його здійснення припадають на розроблення якісного інструментарію, тобто мають одноразовий характер, а витрати на проведення атестації з використанням тестів значно нижчі за письмовий чи усний контроль рівня знань судового експерта;
- тестування — це найбільш м'який інструмент контролювання знань, оскільки створює для всіх фахівців, які мають намір здобути відповідну кваліфікацію судового експерта чи її підтвердити, однакові умови, використовуючи єдину процедуру та єдині критерії оцінки, що сприяє зменшенню передатестаційного нервового напруження.

Тривалість етапу професійного становлення судового експерта-товарознавця зумовлено як особистісними якостями експерта, так й здатністю колег і керівництва експертної установи надати йому допомогу. Щодо цього доречно згадати про наставництво, яке є традиційним для науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України. У наукових працях навички визначено як дії, сформовані шляхом повторення, що характеризуються високим ступенем опанування та відсутністю поелементного свідомого регулювання та контролю¹, або спосіб виконання дій,

---

¹ Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український)/за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків: Право, 2001. С. 361.

доведений завдяки багатократному повторенню до автоматизму, який легко і швидко реалізується за мінімального контролю з боку свідомості ¹.

Науковці довели, що для подолання таких поширених недоліків організації процесу становлення й розвитку персоналу установи, як нецільове планування тренінгів, несвочасний зворотний зв'язок за результатами навчання, неузгодження навчання зі стратегією організаційного розвитку, в організації рекомендовано запровадити нову форму заявки на навчання. У ній має бути зазначено необхідність у навчанні саме сьогодні, практичну цінність навчання для виконання безпосередніх обов'язків, ті компетентності, яких має набути співробітник ².

Аналіз наукових праць провідних учених і практичної діяльності судових експертів дало змогу визначити, що навички й уміння, необхідні судовому експертові-товарознавцеві в його роботі, можна об'єднати у 3 загальні групи: окремо-методичні, науково-дослідні, комунікативно-організаторські. Наведемо більш розгорнуту структуру кожної групи із зазначенням компетентностей.

1. Окремо-методичні — уміння планувати роботу; добирати й застосовувати методи та методики експертного дослідження; аналізувати й оцінювати виявлені ознаки.
2. Науково-дослідні — уміння виявити проблему, визначити об'єкт, формат, мету, завдання, методи дослідження; здатність застосовувати елементи сучасних технологій пошуку й обробляння інформації за своєю спеціальністю; уміння організувати та провести експеримент; здатність описувати, узагальнювати й оформлювати результати дослідження.
3. Комунікативно-організаторські.
  - 3.1. Уміння визначати в межах чинного законодавства доцільну щодо проведення повного, всебічного й об'єктивного експертного дослідження взаємодію з учасниками судового провадження та іншими особами, які не є судовими експертами.
  - 3.2. Здатність створювати й підтримувати сприятливий психологічний мікроклімат під час роботи в комісії експертів. Уміння організувати роботу колег-експертів під час виконання обов'язків голови експертної комісії.
  - 3.3. Судово-риторичні — уміння письмово чи усно (за необхідності й публічно) чітко, аргументовано та зрозуміло для всіх, хто бере участь у процесі та не має спеціальних знань, роз'яснити процес експертного дослідження й висновки експерта під час допиту органами досудового розслідування й у суді.

Сукупність або, точніше сказати, система професійно-особистісних якостей складає окремий елемент професіограми. Р. С. Белкін визначав такі

¹ *Енциклопедія судової експертизи/под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской. Москва: Юристъ, 1999. С. 238 ; Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия: 2-е изд. доп. Москва: Мегатрон XXI, 2000. С. 126.*

² Пихота А. Указ. соч.

професійні якості експерта: спостережливість, уважність, глибину, гнучкість, логічність і критичність розуму, самостійність мислення, здатність здолати упередженість та інші¹.

Поряд з окресленим вище, судовий експерт-товарознавець повинен мати високий рівень правосвідомості. Обов'язковою для судового експерта-товарознавця є врахування принципу законності, точного й неухильного дотримання у своїй діяльності правових норм. У криміналістичній літературі неодноразово зазначено, що для визначення змісту особистісних якостей судового експерта, необхідних для оцінки ступеня його придатності й підготовленості до практичної діяльності, необов'язково досліджувати всі особистісні якості. Достатньо розглянути найбільш суттєві². Наприклад, громадянська позиція судового експерта-товарознавця, його моральні й морально-етичні принципи, а також усвідомлена професійна спрямованість мають стати невід'ємною частиною його внутрішнього змісту.

Результати анкетування й інтерв'ювання судових експертів свідчать, що до соціально-психологічних властивостей і якостей, які, на думку опитаних, мають найважливіше значення для виконання експертом професійної діяльності, належать: загальний і спеціальний інтелект (79 %); концентрування уваги (56 %); спостережливість (50 %); прагнення до істини (48 %); принциповість (47 %); акуратність (43 %); самоорганізованість (41 %); чітка письмова мова (41 %); емоційна стійкість (34 %); зібраність (32 %); пунктуальність (28 %); наполегливість (26 %); цілеспрямованість (24 %); високі орієнтири (23 %); чуйність (9 %); інше (3 %).

Висновки. Отже, найбільш актуальною проблемою під час формування компетентностей судового експерта-товарознавця залишається необхідність якісної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче магістра за спеціальністю «товарознавство», а також подальше становлення фахівця як судового експерта цієї спеціальності. Шляхами розв'язання окреслених проблемних питань є проведення стажування та навчання фахівців, які мають вищу товарознавчу освіту, у провідних закладах вищої освіти й наукових установах для здобуття кваліфікації судового експерта за спеціальністю 12.1 «Визначення вартості машин, обладнання, сировини та споживчих товарів». Доведено, що тестування як сучасний вид оцінки рівня підготовки має бути пріоритетним під час проведення атестації судових експертів-товарознавців.

References

Balabanova, L. V. (2011). *Stratehichne upravlinnia personalom pidpriyemstva: navch. posib.* Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. С. 468.

² Семенов В. В. О формировании личностных и профессиональных качеств судебного эксперта//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук.-практ. матеріалів.* Харків: Право, 2005. Вип. 5. С. 148.

- Belkin, R. S. (2000). *Kriminalisticheskaja jenciklopedija*. Moscow: Megatron XXI, 2000. 2-e izd. dop. [in Russian].
- Belkin, R.S. (2001). *Kurs kriminalistiki*. Moscow: Juniti-Dana, Zakon i pravo. [in Russian].
- Brych, V. Ya., Huhul, O. Ya. (2009). Teoretychni aspekty rozvytku personalu. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. №5. Vol. 2. [in Ukrainian].
- Dzhoi-Mettiuz D. (2006). *Razvitie chelovecheskikh resursov*. Moscow: Eksmo [in Russian].
- Hridin, O. V. (2017). Kontseptualni pidkhody do stvorennia efektyvnoi systemy upravlinnia personalom. *Visnyk KhNTUSH: Ekonomichni nauky*. Kharkiv: KhNTUSH. № 188. [in Ukrainian].
- Entsiklopediia sudebnoi ekspertizy*. (1999). T. V. Averianovoi, E. R. Rossinskoj (Eds.). Moscow: Iurist [in Russian].
- Krushelnytska, O. V., Melnychuk, D. P. (2006). *Upravlinnia personalom: navch. posibn*. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].
- Makhov, V. N. (1993). *Teoriya y praktyka yspolzovaniya znanyi svedushchykh lyts pry rassledovanny prestupleniy*. (Extended abstract of candidate's thesis). Moscow. [in Ukrainian].
- Natsionalnyi klasyfikator Ukrainy «Klasyfikator profesii DK 03:2005»*: pryiniaty ta vvedenyi v diiu nakazom Derzhspozhyvstandartu Ukrainy vid 26.12.2005 r. № 375 (iz zminamy ta dopovnenniamy, vnesenymy nakazom Derzhavnogo komitetu z pytan rehulivanniia i spozhyvchoi polityky vid 15.08.2006 r. № 242). Kompiuterna pravova sistema «LIHA: ZAKON». [in Ukrainian].
- Petrova, I. L. (2011). Stratehichne upravlinnia rozvytkom personalu. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*. № 5(50). [in Ukrainian].
- Pihota, A. *Vkusnaja i poleznaja sistema obuchenija i razvitija personala v kompanii «Sandora»*. URL: <http://www.Trainings.ua>. (data zvernennja 04.05.2020). [in Russian].
- Semenov, V. V. (2005). O formirovanii lichnostnyh i professionalnyh kachestv sudebno-go jeksperta. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertizy i kryminalistyky*. Zb. nauk.-prakt. mater. Kharkiv: Pravo. № 5. [in Russian].
- Shepitko, V. Yu. (2001). *Kryminalistyka. Entsyklopedychnyi slovnyk (ukrainsko-rosiiskyi i rosiisko-ukrainskyi)*. V. Ya. Tatsiy (Ed.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
- Vynohradskyi, M. D., Beliaieva, S. V., Vynohradska, A. M. et al. (2006). *Upravlinnia personalom: navch. posibn*. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury. [in Ukrainian].
- Zajceva, E. A. (2003). *Pravovoj institut sudebnoj jekspertizy v sovremennyh uslovijah*. Volgograd: Izd-vo Volgograd. gos. un-ta. [in Russian].

И. А. Петрова, О. С. Донцова

**ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
СУДЕБНОГО ЭКСПЕРТА-ТОВАРОВЕДА**

Авторы решили задачу описания особенностей формирования профессиональных компетентностей судебного эксперта-товароведа, определения составляющих этого процесса и направлений его дальнейшего развития. На основе анализа работ отечественных учёных, которые отражают вопросы формирования кадрового потенциала организации

и его развития, предложены направления возможного использования наработок учёных при подготовке работников судебно-экспертных учреждений вообще и судебных экспертов-товароведов в частности. Установлено, что совокупность характерных признаков судебной товароведческой экспертизы отличает её от других видов экспертиз и должна стать базой для формирования теоретических основ компетентностей судебного эксперта-товароведа. Подчёркнуто, что деятельность судебного эксперта-товароведа всегда требует творческого подхода и научных знаний для исследовательской работы, а система его компетентностей должна включать базовые компетентности, компетентности роста, стратегические компетентности; приводится их характеристика. Параллельно определён набор функциональных компетентностей, которые более широко раскрывают понятие компетентности «функциональное мастерство» в разных направлениях деятельности эксперта-товароведа.

Опираясь на особенности деятельности судебных экспертов разных специальностей, в том числе товароведов, было установлено, что при описании структуры профессиограммы судебного эксперта-товароведа, наряду с профессиональными знаниями (специальные знания и знания правовых норм), необходимы навыки и умения. Доказано, что введение в практику аттестации судебных экспертов такого вида контроля знаний, как тестирование, позволит решить большинство проблем качества подготовки судебных экспертов-товароведов, и описан ряд преимуществ такого контроля знаний. Разработаны рекомендации по проведению оценки судебных экспертов. Анализ научных трудов ведущих учёных и практической деятельности судебных экспертов позволил установить навыки и умения, необходимые судебному эксперту-товароведу в его работе, а именно: частно-методические, научно-исследовательские, коммуникативно-организаторские; приведена развёрнутая структура каждой группы с указанием компетентностей.

Ключевые слова: компетентности, эксперт-товаровед, профессиограмма, качество подготовки работников, судебная экспертиза, профессиональное развитие, оценка знаний экспертов-товароведов, тестирование.

I. Petrova, O. Dontsova

PECULIARITIES OF FORENSIC COMMODITY EXPERT PROFESSIONAL COMPETENCIES FORMATION

The authors solved the task of describing the peculiarities of the forensic commodity expert professional competencies formation, determining the components of this process and ways for its further development. Based on the analysis of the domestic scientists papers, which reflect the issues of forming staff capacity in a company and its development, ways for the possible use

of scientists developments while training forensic institutions specialists in general and forensic commodity experts in particular are proposed. It has been established that the set of characteristic features of a forensic commodity examination distinguishes it from other types of examinations and should become the basis for the theoretical foundations formation of the forensic commodity expert competencies. It is emphasized that activities of a forensic commodity expert always require creativity and scientific knowledge for research conduct, and the system of his competencies should include basic competencies, growth competencies, strategic competencies and their characteristics should be given. At the same time, a set of functional competencies is defined, which enhance disclosure of the competence concept "functional mastery" in different areas of the forensic commodity expert activity.

Based on the peculiarities of the activities of various specialties forensic experts, including forensic commodity experts, it was found that when describing the structure of a forensic commodity expert professiogram along with professional knowledge (special knowledge and knowledge of legal norms), skills and abilities should be included. It is proved that the introduction into practice of forensic experts certification of such kind of knowledge control as testing, will help to solve most of the problems regarding the quality of preparation of forensic commodity experts and a number of advantages of such knowledge control is described. Recommendations on the assessment of forensic experts have been developed. An analysis of scientific papers of leading scientists and practical activities of forensic experts made it possible to define the skills and abilities that forensic commodity expert needs in his work, namely: specific methodological, research, communicative-organizational, and a detailed structure of each group with indication of competencies is given.

Keywords: competencies, forensic commodity expert, professiogram, quality of employees training, forensic examination, professional development, knowledge assessment of forensic commodity experts, testing.

Надійшла до редколегії 21.05.2020

Петрова І. А., Донцова О. С. Особливості формування професійних компетентностей судового експерта-товарознавця//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 165—178. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.11>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.12>
УДК 347.948.2

І. В. Пиріг,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8391-067X>, e-mail: pira@ua.fm

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено проблеми інформаційного забезпечення експертної діяльності, що є системою дій, спрямованих на здобуття інформації під час аналізу обстановки місця події, дослідження об'єктів і слідів, вилучених під час проведення інших слідчих (розшукових) дій; накопичення та систематизації здобутої інформації та розміщення її у криміналістичних обліках; використання інформації для проведення експертних досліджень. Розглянуто проблемні питання, що виникають у діяльності слідчих та експертів на кожному з етапів здобуття інформації, а також питання використання такої інформації для формування криміналістичних обліків і під час підготовки та проведення судових експертиз.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, кримінальне провадження, експертна діяльність, слідчий, спеціаліст, експерт, криміналістичні обліки, експертиза.

Постановка наукової проблеми. Сучасна криміногенна ситуація в Україні залишається складною. В умовах загострення соціально-політичних конфліктів злочинність професіоналізується, набуває більш організованих форм, зростає її корисливо-насильницька спрямованість. Аналіз статистичних даних і результати опитування співробітників правоохоронних органів свідчать, що сучасні засоби й методи протидії злочинності не відповідають темпам її зростання. Це обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, поміж яких можна зазначити значне кадрове оновлення слідчих та оперативних підрозділів поліції, незначний досвід у розслідуванні кримінальних правопорушень, недостатність матеріально-технічного й техніко-криміналістичного забезпечення.

Успішність розслідування кримінальних правопорушень залежить від координування зусиль усіх органів і підрозділів, що беруть у ньому участь, передусім — органів досудового розслідування та оперативних підрозділів. У сучасних умовах розвитку науки, техніко-криміналістичних засобів, інформаційних технологій не можна уявити розслідування без їх використання. Запровадження у процес розслідування останніх досягнень науки й техніки покладено на підрозділи з техніко-криміналістичного забезпечення слідчих відділів поліції та Експертну службу МВС України. Для

досягнення максимальних результатів кожний вид діяльності з розслідування злочинів — слідчої, оперативно-розшукової, експертної — повинен бути належно забезпечений усім необхідним, зокрема й різного роду інформацією, використання якої супроводжує конкретні процесуальні дії, спрямовані на збирання доказів. Ми погоджуємося з висловленою Є. Д. Лук'янчиковим думкою, який відзначає сучасні проблеми інформаційного забезпечення розслідування: «аналіз існуючої практики пошуку, вилучення і переробки інформації свідчить про її недосконалість, яка виявляється у значній трудомісткості та низькій уніфікації, що обумовлюється прогалинами правового регулювання такої діяльності та недостатнім рівнем науково-методичного забезпечення»¹. Тому від рівня і якості інформаційного забезпечення слідчих, оперативних та експертних підрозділів значною мірою залежить успіх усього розслідування. Особливої актуальності набуває інформаційне забезпечення саме експертної діяльності, оскільки вона пов'язана з проведенням досліджень, заснованих на даних науки та застосуванні спеціальних знань, що неможливо без здійснення пошуку, систематизування й використання інформації, необхідної для такої діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У науковій літературі питанням інформаційного забезпечення розслідування загалом приділено доволі уваги. Слід зазначити монографії, присвячені розв'язанню окремих питань інформаційного забезпечення розслідування, що відображають зміст відповідних захищених докторських дисертацій: Є. Д. Лук'янчикова «Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів» (2005)², В. В. Бірюкова «Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів» (2009)³, В. Г. Хахановського «Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики» (2010)⁴. Названі праці значною мірою є узагальненням наукових думок попередників щодо розглядуваного напряму досліджень. Теоретичне підґрунтя для розв'язання зазначених проблем у своїх наукових працях заклали відомі українські вчені в галузі криміналістики, поміж яких: В. П. Бахін, В. Д. Берназ, А. І. Вінберг, А. Ф. Волобуєв, І. В. Гора, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорельський, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, К. О. Чаплинський,

¹ Лук'янчиков Є. Д. *Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів*: моногр. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. С. 7.

² Там само. 360 с.

³ Бірюков В. В. *Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів*: моногр. Луганськ: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 664 с.

⁴ Хахановський В. Г. *Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики*: моногр. Київ: ВД «Аванпост-Прим», 2010. 382 с.

С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, Б. В. Щур, В. В. Юсупов та ін.¹

Засновуючись на наукових здобутках авторів, вважаємо за потрібне виокремити проблеми інформаційного забезпечення експертної діяльності як одного зі складників процесу розслідування злочинів та окреслити шляхи їх розв'язання.

Мета статті полягає у виокремленні складових інформаційного забезпечення експертної діяльності, визначенні основних характеристик цих складових, виявлення проблемних питань, що виникають у діяльності з інформаційного забезпечення розслідування й окреслення шляхів їх розв'язання.

Викладення основного матеріалу дослідження. У науковій літературі існує багато думок науковців щодо поняття інформаційного забезпечення розслідування. Не вдаючись до дискусії, зазначимо лише окремі з них, які, на нашу думку, доволі повно відображають сутність цього поняття. Зміст інформаційного забезпечення діяльності експертних установ О. Р. Россинська пов'язує з формами судово-експертної діяльності, поміж яких вона виокремлює: «1) аналітичну, пов'язану з проведенням експертних досліджень, що є основною для судово-експертних закладів; 2) наукову, спрямовану на інтегрування у судово-експертну діяльність досягнень науки і техніки, удосконалення загальнотеоретичних основ експертної діяльності, розроблення експертних методів і методик; 3) дидактичну, пов'язану з підготовкою експертних кадрів і підвищенням їхньої кваліфікації; 4) управлінську, спрямовану на організацію функціонування як системи державних судово-експертних закладів загалом, так і окремих установ; 5) профілактичну, пов'язану з використанням результатів проведених експертиз у профілактиці злочинів, адміністративних і громадських правопорушень»². З наведеними твердженнями погоджуємося, оскільки, безумовно, кожен із видів експертної діяльності повинен бути забезпечений необхідною інформацією.

¹ Див., наприклад: Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. Київ, 1991 ; Берназ В. Д. Криміналістика: підручник/В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв, О. Ф. Вакуленко, К. О. Гацкалов; ред.: А. Ф. Волобуєв//МВС України, ХНУВС. Харків, 2011. 665 с. ; Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна у сфері підприємництва: моногр. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с. ; Брижко В. М. Інформаційне суспільство. Дефініції: людина, її права, інформація, інформатика, інформатизація, телекомунікації, інтелектуальна власність, ліцензування, сертифікація, економіка, ринок, юриспруденція/кол. авт. В. М. Брижко, О. М. Гальченко, В. С. Цимбалюк, О. А. Орехов, А. М. Чорнобров; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Р. А. Калюжного, д-ра екон. наук, проф. М. Я. Швеця. Київ: Інтеграл, 2002. 220 с. ; Лисенко В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з несплатою податків//*Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спец. випуск.* 2008. № 5. Ч. 1. С. 13—19 ; та ін.

² Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. Москва: Норма, 2005. 656 с.

Інформаційне забезпечення розслідування Є. Д. Лук'янчиков розглядає як «систему виявлення, дослідження, фіксації і вилучення інформації передбаченими законом засобами з метою формування на їх основі судових доказів і використання для визначення істини у кримінальній справі»¹. Складовою загального інформаційного забезпечення розслідування злочинів В. В. Бірюков розглядає інформаційно-довідкове забезпечення як окреме криміналістичне вчення, «предметом якого є знання про організацію та функціонування інформаційних систем незалежно від їх основного призначення та відомчої належності, порядок здобуття облікової інформації та особливості її використання в розслідуванні»². Розглядаючи окремо інформаційно-довідкове забезпечення як практичну діяльність, автор наголошує, що знання та здобутки окремого криміналістичного вчення про інформаційно-довідкове забезпечення розслідування застосовуються в конкретному її напрямі, а саме для виявлення і здобуття відповідної інформації про певні об'єкти з інформаційних систем, а також особливості її використання для розв'язання конкретних завдань. Він доходить висновку, що «інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів — це діяльність суб'єктів розслідування, спрямована на пошук та одержання, а в необхідних випадках оновлення та коригування інформації, яка міститься в інформаційних системах незалежно від їх відомчої належності, з метою використання її в процесі розслідування злочинів»³. Тісно пов'язане з інформаційним забезпеченням поняття криміналістичної інформатики, яку В. Г. Хахановський розглядає як окрему криміналістичну теорію «про закономірності та особливості інформаційних процесів у сфері розслідування злочинів, про їх автоматизацію, принципи будови і методи використання автоматизованих систем для підвищення ефективності слідчої та експертної практики на базі комплексного використання теорії та методології криміналістики, засобів та методів математики й інформатики»⁴.

Основним завданням інформаційного забезпечення досудового розслідування є збирання та оброблення всієї необхідної інформації про злочин і надання можливості здобуття цієї інформації слідчим у зручному вигляді з метою її використання під час розслідування.

Аналізуючи наведені визначення, можна помітити, що науковці розглядають інформаційне забезпечення у широкому та вузькому значеннях. У широкому можна розглядати забезпечення всіх видів діяльності (управлінської, організаційної, науково-методичної тощо) експертних підрозділів необхідною інформацією, включно з основним видом діяльності — збиранням і дослідженням криміналістичних об'єктів під час розслідування. У вузькому значенні інформаційне забезпечення зазвичай розглядають як

¹ Лук'янчиков Є. Д. Зазнач. твір. С. 116.

² Бірюков В. В. Зазнач. твір. С. 65.

³ Там само. С. 68.

⁴ Хахановський В. Г. Зазнач. твір. С. 9.

процес систематизації, накопичення й оброблення інформації, що є основою формування криміналістичних обліків.

У контексті нашого дослідження потрібно зазначити, що ми розуміємо під судово-експертною, тобто такою, що здійснюється у межах кримінального провадження, діяльністю «регламентовану законодавством діяльність осіб, які мають спеціальні знання та уповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ з метою надання науково-обґрунтованих висновків для їх використання під час розслідування та судового розгляду справ»¹. Суб'єктами такої діяльності ми вважаємо не тільки експертів, а й спеціалістів, яких залучають до проведення слідчих (розшукових) дій, оскільки виявлення, фіксування, вилучення об'єктів чи слідів є дослідницьким процесом, спрямованим у підсумку на здобуття криміналістично вагомої для розслідування інформації.

Зважаючи на викладене вище, виокремимо три основні складові інформаційного забезпечення експертної діяльності:

- 1) здобуття інформації з певних джерел;
- 2) накопичення та систематизація здобутої інформації;
- 3) використання інформації для проведення експертних досліджень.

Розглянемо детальніше ці складові. Перша складова інформаційного забезпечення є дуже важливою не тільки для експертної діяльності, а й для всього розслідування. Це етап збирання інформації, яку в подальшому можуть використати слідчий (для побудови версій і планування розслідування), працівники оперативних підрозділів (для пошуку та затримання підозрюваного), співробітники експертних підрозділів (для формування криміналістичних обліків і проведення експертних досліджень). Оскільки злочин є подією минулого, яку слідчий безпосередньо не сприймав, пізнання злочину здійснюється опосередковано, завдяки виявленню та дослідженню відображень окремих його елементів, їхніх властивостей в навколишній обстановці, як системи об'єктів, що зберігають інформацію про подію злочину².

Існують два шляхи здобуття інформації: *перший* — виявлення та дослідження матеріальних об'єктів, що зберігають на собі інформацію про злочин, і *другий* — виявлення людей, які мають інформацію про злочин або були безпосередніми його учасниками, та здобуття від них необхідної інформації у вербальній формі. Слідчий, відповідно до свого процесуального статусу, має право здобувати інформацію обома шляхами. Інформацію від свідків та очевидців під час розслідування здобувають також працівники

---

¹ Піріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: моногр. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. С. 37—38.

² Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). Москва: Юрлит, 1969. С. 72.

оперативних підрозділів за дорученням слідчого шляхом опитування. Співробітники експертних підрозділів здобувають інформацію з матеріальних об'єктів або їхніх слідів. Під час збирання інформації на цьому етапі потрібна злагоджена взаємодія всіх суб'єктів розслідування. Слідчий, оцінюючи обстановку вчинення злочину та використовуючи ці криміналістичні характеристики, визначає напрями розслідування на початковому етапі. Оперативні працівники, аналізуючи здобуті під час опитування свідків, очевидців дані, використовуючи оперативно-довідкову інформацію, будують версії щодо можливого місця знаходження злочинця, його зв'язків тощо. Спеціалісти на місці події за виявленими слідами можуть надати інформацію про фізичні характеристики та професійні навички злочинця, спосіб вчинення злочину та ін. У сукупності зібрана інформація є основою для розв'язання завдань початкового етапу розслідування, основним з яких є визначення особи підозрюваного та його затримання.

Дії злочинця з підготовки, вчинення та приховування злочину становлять складну динаміку взаємодії матеріальних об'єктів, супроводжуваних утворенням різного роду слідів, що є джерелами інформації про подію злочину та її учасників. Завдання суб'єктів розслідування, які мають спеціальні знання (а саме — спеціалістів та експертів), полягає у виявленні, фіксуванні, вилученні й дослідженні слідів, отже, — також і інформації, яку вони містять.

У сучасній криміналістиці поняття слідів розглядають за кількома аспектами. У широкому розумінні слід — це результат будь-якої матеріальної зміни первинної обстановки внаслідок вчинення злочину: матеріально-фіксовані зміни одного об'єкта на інший; поява чи зникнення предметів, порушення первинного положення, місця знаходження, стану різних об'єктів (наприклад, загублені злочинцем на місці події власні речі, уламки розбитого віконного скла). Сліди в широкому розумінні охоплюють: комплекси елементів, властивих певним подіям (сліди дорожньо-транспортної події, сліди пожежі тощо); зміни обстановки (появу або зникнення предметів, зміну місць їх розташування); зміну вигляду або стану предмета (зламаний замок).

Сліди у вузькому розумінні — матеріально-фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому або сліди-відображення. Сліди-відображення виникають у результаті взаємодії двох об'єктів і мають доволі широке розповсюдження: це сліди рук людини, ніг, взуття, зубів, транспортних засобів, знарядь та інструментів тощо ¹.

Щодо класифікації слідів, то найбільш розповсюдженим і загальноприйнятим фахівці вважають їх поділ на сліди-предмети, сліди-речовини

---

¹ Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. Криміналістика: підруч. для студ. юр. спец. вищих закладів освіти/за ред. В. Ю. Шепітька. Київ: ВД «Ін Юре», 2001. С. 92; Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін. Криміналістика: підручник/за ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Атіка, 2001. С. 163; Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: навч. посіб./за ред. В. Г. Гончаренка та С. М. Моїсеєва. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 95.

та сліди-відображення¹. *Сліди-предмети* є носіями інформації про їхні властивості, стан, зміни, що відбулися в них, і причини, що їх викликали. Також сліди-предмети можуть бути носіями інформації про особу, яка ними володіла, її схильності, звички, належність до певної професії, навіть характер. Вилучені сліди-предмети можуть складати зміст криміналістичних обліків або можуть бути об'єктами судової експертизи. *Сліди-речовини*, залежно від їхньої природи та стосунку до місця події, можуть слугувати джерелами різної інформації. За слідами-речовинами можна визначити хімічний склад речовини, умови виникнення слідів на місці події, а від цього — і дії злочинців під час вчинення злочину (наприклад, напрямок руху людини, транспортного засобу). Сліди-речовини біологічного походження містять інформацію про людину: групу крові, а звідси — про фізичний стан, захворювання; генетичний код людини тощо та складають інформаційну базу криміналістичних обліків і можуть також бути об'єктами експертного дослідження. *Сліди-відображення* є носіями інформації трьох категорій: про самі сліди, про об'єкти, які брали участь у взаємодії, про механізм такої взаємодії. Ця обставина в загальному плані визначає обсяг та якість інформації, яку закладено у слідах-відображеннях. Вона залежить від багатьох чинників: матеріалу об'єктів взаємодії, їхньої природи, форми, сили й напрямку взаємодії тощо.

Сліди відображення поміж інших слідів найбільш інформативні, але для вилучення цієї інформації зі слідів-відображень потрібно витратити значно більше зусиль і часу. Сліди-відображення містять інформацію щодо механізму й обставин події, послідовності дій злочинців, їхніх особистих характеристик тощо. Під час розслідування фахівці вилучають сліди-відображення або з предметом, на якому їх залишено, або шляхом виготовлення копій цих слідів з використанням техніко-криміналістичних засобів. Вилучені під час розслідування сліди також можуть бути об'єктами криміналістичних обліків і предметом експертного дослідження.

Крім окремих слідів, на місці події в інформаційному плані має значення обстановка місця події загалом. Як самостійне джерело інформації розглядає обстановку місця події Є. Д. Лук'янчиков, зазначаючи: «якщо матеріальну обстановку місця події розглядати як структуру і досліджувати її з позицій системного підходу, це має забезпечити як аналіз кожного з елементів системи, так і всієї системи загалом. Елементами такого дослідження виступають сліди у широкому їх розумінні»². Зазначений підхід до речової обстановки місця події, на думку автора, «дозволяє отримати інформацію про факти, які через деякий час можуть бути зіставлені у їх взаємозв'язку і взаємній обумовленості: наявність об'єкта, який стверджує

¹ Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: учебник для вузов/под ред. засл. деятеля науки РФ, проф. Р. С. Белкина. Москва: Изд-во НОРМА, 2000. С. 206.

² Лук'янчиков Є. Д. Зазнач. твір. С. 72.

або спростовує певні обставини; відображення в об'єкті ознак, що характеризують особистість учасників події і дозволяють визначити конкретну особу або знаряддя, яке застосовувалося під час вчинення злочину; відображення в об'єкті умов, за яких відбувалася подія; наявність змін початкового стану об'єкта або комплексу об'єктів, які відображають подію; використання об'єкта учасниками події; належність об'єкта певній особі; виявлення об'єкта у визначеному місці та інші фактичні обставини»¹. Дослідження обстановки місця події та здобуття відповідної інформації є змістом діяльності як слідчого, так і залученого до проведення огляду спеціаліста (експерта). Однією з форм дослідження обстановки місця події є запропонована окремими науковцями й обґрунтована та підтримана нами експертиза, об'єктом якої є місце події².

До об'єктів, що є носіями криміналістичної інформації, належать також зразки для порівняльного дослідження. Їх відбирає слідчий, відповідно вимог ст. 245 КПК України, у багатьох випадках із залученням спеціаліста. Як зразки для порівняльного дослідження експерти мають змогу використовувати не тільки об'єкти, відібрані у процесуальному порядку, а й ті, що містяться в обліках конкретного виду, наприклад, дактилокарти або кулі чи гільзи. Криміналістичні обліки формують працівники Експертної служби МВС, тобто в обох випадках співробітники експертних підрозділів, отримуючи зразки для порівняльного дослідження, виконують роботу з інформаційного забезпечення досудового розслідування.

Отже, узагальнюючи наведені вище положення, зазначимо, що об'єктами, що містять у собі інформацію, яка необхідна для розслідування та здобуття якої є складовою експертної діяльності, на нашу думку, можуть бути: обстановка місця події загалом; сліди та їх копії, вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій; зразки для порівняльного дослідження.

Під час збирання криміналістичної інформації в практиці розслідування кримінальних проваджень виникають певні проблеми, що полягають у зниженні кількості та якості вилучених у процесі оглядів місць події речових доказів, про що свідчать результати проведеного нами опитуванні слідчих Дніпропетровської, Запорізької, Донецької, Полтавської областей. Зазначене, зі свого боку, зменшує кількість об'єктів криміналістичних обліків та об'єктів експертних досліджень. Під час розслідування на місце події виїжджає слідчо-оперативна група у складі слідчого, працівників оперативного підрозділу та спеціалістів. Як спеціалістів залучають найчастіше інспекторів-криміналістів слідчих підрозділів поліції. Аналізуючи практику розслідування злочинів, підслідних Національній поліції, можна зазначити, що основні дії з виявлення, вилучення, дослідження матеріальних об'єктів

¹ Лук'янчиков Є. Д. Знач. твір.

² Пиріг І. В. Поняття та сутність експертного дослідження місця події//*Криміналістика и судебная экспертиза: межведом. науч.-метод. сб./отв. ред. И. И. Емельянова*. Київ, 2014. Вып. 59. С. 64—72.

на місці події здійснює саме спеціаліст-криміналіст. Вилучені ним об'єкти у подальшому стають предметом дослідження експертів. Проблемним є відсутність зацікавленості інспекторів-криміналістів у результатах своєї діяльності, оскільки вони знають, що дослідженням вилучених доказів займатимуться не вони, а експерти НДЕКЦ. У результаті для дослідження подають непридатні малоінформативні сліди. Крім того, на жаль, кваліфікація та матеріально-технічне забезпечення інспекторів-криміналістів перебуває на низькому рівні.

Підготовка експертів Експертної служби МВС та інспекторів-криміналістів слідчих підрозділів Національної поліції є одним з найважливіших питань сьогодення, оскільки від їхньої кваліфікації, компетентності й особистих якостей залежить певною мірою успіх розслідування. Підготовку інспекторів-криміналістів станом на сьогодні здійснює лише Навчально-науковий інститут № 2 Національної академії внутрішніх справ, чого недостатньо для потреб практики розслідування кримінальних проваджень, хоча факультети з підготовки фахівців для органів досудового розслідування існують у багатьох вузах системи МВС та МОН України. На нашу думку, необхідно впровадження окремих груп з підготовки інспекторів-криміналістів у структурі цих факультетів.

Іншою складовою інформаційного забезпечення розслідування, як ми зазначали вище, є експертна діяльність з накопичення та систематизування здобутої під час проведення слідчих (розшукових) дій інформації або діяльність з формування та ведення криміналістичних обліків. Одним із завдань, покладених на Експертну службу МВС, є саме забезпечення функціонування криміналістичних обліків¹.

Щодо класифікації криміналістичних обліків, то ми дотримуємося класифікації, запропонованої В. В. Бірюковим, який поділяє їх на три групи: *оперативно-розшукові*, *інформаційно-довідкові* та *довідково-допоміжні*. На думку вченого, криміналістичні обліки оперативно-розшукового призначення містять інформацію щодо об'єктів, причетних до нерозкритих злочинів, а також конкретних об'єктів, що мають оперативний інтерес, водночас ця інформація безпосередньо призначена сприяти визначенню таких об'єктів за штучними чи власними ознаками. Криміналістичні обліки інформаційно-довідкового призначення — це обліки, призначені забезпечувати процес розслідування різноманітною інформацією про об'єкти, причетні до злочину, ця інформація може бути корисною для розв'язання завдань, що виникають у процесі розслідування. До довідково-допоміжних криміналістичних обліків належать колекції та каталоги різноманітних об'єктів, що їх використовують як зразки для порівняння під час проведення

---

¹ Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01.11.2015 р. № 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15> (дата звернення: 12.06.2020).

експертиз і досліджень, а також у розшуковій діяльності для розв'язання класифікаційних завдань¹. Залежно від розв'язуваних завдань, В. Ю. Шепітько поділяє обліки на оперативно-пошукові й інформаційно-довідкові. Довідково-допоміжні обліки, виокремлені В. В. Бірюковим, за класифікацією В. Ю. Шепітька, належать до групи інформаційно-довідкових обліків².

Оперативно-розшукові та довідково-допоміжні обліки повинні перебувати в розпорядженні ДНДЕКЦ та підпорядкованих підрозділах, залежно від ступеня централізації (центральної, регіональної, місцевої). Об'єкти, які вони містять та які є джерелом певної інформації, було свого часу вилучено у процесі проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій або експертних досліджень. Тому суб'єктами діяльності з формування криміналістичних обліків можуть бути всі учасники процесу розслідування: слідчі, оперуповноважені, експерти. Водночас відповідальність за їхнє формування та ведення має покладатися на працівників Експертної служби МВС України. Оперативно-довідкові обліки зберігаються у підрозділах Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України.

Найбільш вагомими в інформаційному забезпеченні є криміналістичні обліки Експертної служби МВС, у яких зосереджено об'єкти, що містять інформацію, яку найчастіше використовують експерти під час проведення експертиз. Криміналістичні обліки існують на центральному, регіональному та місцевому рівнях. Вагому інформацію, яку можна застосувати під час проведення ідентифікаційних і класифікаційних досліджень, містять також колекції: документів суворого обліку, цінних паперів і грошей; зброї і боєприпасів; макетів вибухових пристроїв і речовин; наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів; рельєфних підошов взуття; інструментів, що їх використовують для зламання; лакофарбових покриттів; скла фар автотранспорту; вибухових пристроїв і речовин; протекторів шин; волокон і волосся; пально-мастильних матеріалів; підроблених номерів вузлів і деталей та агрегатів автотранспорту тощо³.

Проблемними питаннями криміналістичної реєстрації можна вважати автоматизацію існуючих видів криміналістичних обліків і запровадження нових. Основний облік, який сьогодні працює та приносить певні результати, — дактилоскопічний, основою якого є автоматизована інформаційно-пошукова система «Дакта 2000». Запровадження цієї системи як єдиної для всієї країни 2012 року було позитивним кроком. Однак, станом на сьогодні потрібно визнати, що ця система потребує вдосконалення. Перспективним є також впровадження мобільних дактилоскопічних комплексів, що дозволяють перевіряти сліди рук безпосередньо на місці події, визначення «живих» сканерів на автомобілях патрульної поліції.

¹ Бірюков В. В. Зазнач. твір. С. 375—377.

² Глібок В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. Зазнач. твір. С. 169.

³ Бірюков В. В. Зазнач. твір. С. 390.

Позитивним сьогодні є вдосконалення балістичного обліку, а саме запровадження у НДЕКЦ в областях автоматизованої балістичної ідентифікаційної системи *BalScan*, що дасть змогу значно скоротити строки перевірки за базою даних куль і гільз з місць нерозкритих злочинів. Серед нових можливо запровадження обліків, заснованих на реєструванні біометричних параметрів людини. Одним з таких є облік профілів ДНК людини. Проблемою його системного запровадження є не тільки значна вартість молекулярно-генетичних досліджень, а й морально-етичний бік, пов'язаний з порушенням основних прав і свобод людини. Перспективним, на нашу думку, є також облік, заснований на використанні тривимірної моделі зовнішності людини. Програмні комплекси розпізнавання людини за зовнішністю і/або обличчям розроблено вже давно, їх успішно використовують, наприклад, в аеропортах провідних країн світу.

Останньою складовою інформаційного забезпечення експертної діяльності, як ми зазначали вище, є використання інформації для проведення експертних досліджень. Основну проблему у цьому напрямі ми окреслили — низька якість об'єктів, що надаються на дослідження. Іншою є проблема недостатньої взаємодії експертів державних експертних установ зі слідчими поліції, що виявляється у неузгодженості предмета дослідження, неправильному оформленні матеріалів для дослідження, недостатній кількості зразків для проведення ідентифікаційних експертиз та ін.

Інформаційною базою для проведення експертиз є експертна методика, яка повинна бути науково обґрунтованою та випробуваною на практиці. Методики проведення експертиз містяться у Реєстрі, у якому станом на сьогодні є 1288 методик¹. На нашу думку, зміст Реєстру підлягає перегляду. Наприклад, експертиза зброї, яка за Реєстром має назву «балістична» налічує 43 методики, 26 з яких розроблено понад 30 років тому. Можливо, принципово методи дослідження окремих методик і не зазнали змін, однак, засоби дослідження, сучасні вимоги Міжнародних стандартів потребують цих змін. Зокрема, дотримання Стандарту *ISO/IEC* 17025:2005* під час акредитування експертних лабораторій є обов'язковим для вступу до Європейської мережі криміналістичних наукових установ (*ENFSI*).

Значна частина інформаційного забезпечення експертної діяльності — це навчальна, наукова, науково-методична й довідкова література, що може зберігатися як у паперовому вигляді, так і в електронному. Електронні бази даних слугують основою для створення різного роду інформаційно-пошукових систем. Використання літератури дає змогу на належному рівні брати участь у підготовці та проведенні гласних і негласних слідчих (розшукових) дій; надавати консультації з питань, що потребують застосування спеціальних знань; проводити науково-дослідні роботи у сфері протидії злочинності, засновані на практичному досвіді; розробляти нові методики

¹ Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 12.06.2020).

експертного дослідження й методичні рекомендації щодо застосування техніко-криміналістичних засобів у розслідуванні злочинів тощо. Інформаційну базу навчальної, наукової, науково-методичної та довідкової літератури формують як практичні працівники експертних підрозділів, так і науковий та науково-педагогічний склад вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна виокремити основні складові інформаційного забезпечення експертної діяльності, що виявляються у взаємопов'язаній діяльності зі: здобуття інформації під час аналізу обстановки місця події, об'єктах і слідах, вилучених під час проведення інших слідчих (розшукових) дій; накопичення ц систематизації здобутої інформації та розміщення її у криміналістичних обліках; використання інформації для проведення експертних досліджень. Під час збирання криміналістичної інформації в практиці розслідування кримінальних проваджень виникають певні проблеми, що полягають у зниженні кількості та якості вилучених у процесі оглядів місць подій речових доказів, що пов'язано з недосконалою підготовкою інспекторів-криміналістів і недостатнім матеріально-технічним забезпеченням підрозділів слідства. Іншою є проблема недостатньої взаємодії експертів державних експертних установ зі слідчими поліції, що виявляється в неузгодженості предмета дослідження, неправильному оформленні матеріалів для дослідження, недостатній кількості зразків для проведення ідентифікаційних експертиз та ін. Проблемними питаннями криміналістичної реєстрації є автоматизування існуючих видів криміналістичних обліків і запровадження нових, заснованих на реєструванні біометричних параметрів людини. Комплексне розв'язання зазначених завдань сприятиме розв'язанню однієї з основних задач кримінального провадження — забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень.

References

- Averianova, T. V. Belkyn, R. S., Korukhov, Yu. H., Rossynskaya, E. R. (2000). *Kryminalistyka: uchebnyk dlia vuzov*; R. S. Belkyn (Ed). Moscow: Yzdatelstvo NORMA [in Russian].
- Belkyn, R. S., Vynberh, A. Y. *Kriminalistika i dokazyvanie (metodologicheskie problemy)*. Moscow: Yuryd. lyt [in Russian].
- Bilenchuk, P. D., Lysychenko, V. K., Klymenko, N. I. ta in. (2001). *Kryminalistyka: pidruchnyk*. P. D. Bilenchuk (Ed). 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Byriukov, V. V. (2009). *Teoretychni osnovy informatsiino-dovidkovoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv*: monohrafiia. Luhansk: Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E.O. Didorenka [in Ukrainian].
- Khakhanovskiy, V. H. (2010). *Problemy teorii i praktyky kryminalistychnoi informatyky*: monohrafiia. Kyiv: Vyd. Dim «Avanpost-Prym» [in Ukrainian].
- Kuzmichov, V. S., Prokopenko, H. I. (2001). *Kryminalistyka: navch. posib*. V. H. Honcharenka ta Ye. M. Moiseieva (Eds). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

- Lukianchykov, Ye. D. (2005). *Metodolohichni zasady informatsiinoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv*: monohraf. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].
- Hlibko, V. M., Dudnikov, A. L., Zhuravel, V. A. ta in. (2001). *Kryminalistyka*: pidruchnyk dlia stud. yuryd. spets. vyshchых zakladiv osvity. V. Yu. Shepitka (Ed). Kyiv: Vydavnychii Dim «In Yure» [in Ukrainian].
- Pyrih, I. V. (2015). *Teoretyko-prykładni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia*: monohrafiia. Dnipropetrovsk: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD [in Ukrainian].
- Pyrih I. V. (2014). Poniattia ta sutnist ekspertnoho doslidzhennia mistsia podii. *Kryminalistyka y sudebnaia ekspertyza*: Mezhdvodomstvennyi nauchno-metodycheskyi sbornyk. Vyp. 59. Y. Y. Emelianova (Ed). Kyiv: Mynysterstvo yustytysy Ukrainy [in Ukrainian].
- Rossynskaia, E. R. (2005). *Sudebnaia ekspertyza v hrazhdanskom, arbytrazhnom, admy-nistratyvnom y uholovnom protsesse*. Moscow: Norma [in Russian].
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ekspertnu sluzhbu Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy*: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 01.11.2015 r. № 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15/conv> [in Ukrainian].
- Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz*. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> [in Ukrainian].

И. В. Пирог

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

На основе анализа мнений учёных установлено, что информационное обеспечение следует рассматривать в широком и узком смыслах. В широком можно рассматривать обеспечение всех видов деятельности (управленческую, организационную, научно-методическую и т. д.) экспертных подразделений необходимой информацией, включая основной вид деятельности — сбор и исследование криминалистических объектов во время расследования. В узком смысле информационное обеспечение рассматривается как процесс систематизации, накопления и обрабатывания информации, являющейся основой формирования криминалистических учётов.

Исследованы проблемы информационного обеспечения экспертной деятельности, что является системой действий, направленных на получение информации при анализе обстановки места происшествия, исследовании изъятых при проведении других следственных (розыскных) действий объектов и следов; накопление и систематизацию полученной информации и размещение её в криминалистических учётах; использование информации для проведения экспертных исследований. Рассматриваются проблемные вопросы, возникающие в деятельности следователей и экспертов на каждом из этапов получения информации, а также использования этой информации при формировании криминалистических учётов и при подготовке и проведении судебных экспертиз.

Выделены основные проблемы, существующие в практике органов досудебного расследования. При сборе криминалистической информации в практике расследования уголовных производств возникают проблемы, заключающиеся в снижении количества и качества изъятых при осмотрах мест происшествия вещественных доказательств, связанные с недостаточностью подготовки инспекторов-криминалистов и материально-технического обеспечения подразделений следствия. Другой является проблема недостаточного взаимодействия экспертов государственных экспертных учреждений со следователями полиции, что проявляется в несогласованности предмета исследования, неправильном оформлении материалов для проведения экспертизы, недостаточном количестве образцов для проведения идентификационных экспертиз. Проблемными вопросами криминалистической регистрации являются автоматизация существующих видов криминалистических учётов и внедрение новых, основанных на регистрации биометрических параметров человека.

Ключевые слова: информационное обеспечение, уголовное производство, экспертная деятельность, следователь, специалист, эксперт, криминалистические учёты, экспертиза.

I. Pyrih

INFORMATION SUPPORT OF FORENSIC EXPERT ACTIVITY

Based on the analysis of scientists' opinions, it was agreed to consider information support in a broad and narrow sense. In broad terms, it is possible to take into account supporting of all types of forensic units activities (managerial, organizational, scientific and methodological, etc.) with necessary information, including their main type of activity – the collection and investigation of forensic objects during investigation. In a narrow sense, information support is considered as a process of information systematization, accumulation and processing, which is the basis for the development of criminal records.

The problems of information support of forensic activity are investigated, which is a system of actions aimed at obtaining information when analyzing the situation at the scene, examination of objects and traces seized during other investigative (search) actions; accumulation, systematization of the information received and its placing in criminal records; use of information for forensic examination. The problematic issues that arise in the activities of investigators, investigators and forensic experts at each stage of obtaining information and its use while forensic records development and in the preparation and conduct of forensic examinations are considered.

The main problems that exist in the practice of pre-trial investigation bodies are highlighted. When collecting forensic information in the practice of investigating criminal proceedings, problems arise while reducing the quantity and quality of physical evidence seized during inspection of crime scenes,

due to insufficient training of forensic investigators and logistics support of investigation units. Another problem is insufficient interaction of forensic experts from state expert institutions with police investigators, which manifests itself in inconsistency of the subject under study, improper design of materials offered for examination, insufficient number of samples for forensic identification. Problematic issues of forensic registration is the automation of existing types of forensic records and the introduction of the new, based on the registration of a person biometric parameters.

Keywords: information support, criminal proceedings, forensic activity, investigator, specialist, forensic expert, forensic records, examination.

Надійшла до редколегії 01.07.2020

Пиріг І. В. Інформаційне забезпечення експертної діяльності//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 179—193. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.12>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.13>

УДК 343.85

О. П. Снігерьев,

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна

Н. Є. Філіпенко,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9469-3650>,
e-mail: filipenko_natalia@ukr.net

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНУВАННЯ РОБОТИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано концептуальні засади, погляди й ідеї щодо розуміння сутності та форм взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними й судовими органами в реалізації превентивних заходів, розглянуто поняття «взаємодія».

Досліджено співвідношення дотичних між собою понять «взаємодія» та «координування», адже однією з головних проблем, яку не можна оминути в межах криміналістичного дослідження феномена експертної превенції, є неоднозначність як наукового розуміння й опрацювання, так і практичного застосування відповідного понятійно-категоріального апарату. На нашу думку, під взаємодією судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності слід розуміти засновану на законах і підзаконних нормативних актах, погоджену запобіжну діяльність незалежних один від одного органів щодо поєднання можливостей, методів і засобів, які перебувають у їхньому розпорядженні, для проведення ефективного комплексу організаційних, управлінських, технічних, наукових та інших заходів превенції.

Ключові слова: судова експертиза, експертна превенція, взаємодія, координування, спеціальні знання, правоохоронні органи, судово-експертні установи.

Постановка наукової проблеми. Останніми роками спостерігається стійка тенденція до зменшення зареєстрованих злочинів. Однак, це не свідчить про суттєве покращення криміногенної ситуації в Україні. Імовіріше, це наслідок зростання криміногенної «майстерності» злодіїв, підвищення

рівня латентності злочинів, збільшення професійної та організованої злочинності. У цій складній криміногенній ситуації превентивна діяльність набула статусу стратегічного завдання усіх державних і суспільних формаций.

Питання взаємодії та координування судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності особливо актуальне, адже злочинність має різноманітний характер, а їй протистоїть розгалужена мережа різноманітних за статусом органів, що потребує упорядкування, взаємозв'язку, узгодженості їхніх спільних дій, відповідної підпорядкованості та маневрування силами й засобами¹.

Оскільки в протидії злочинності зацікавлене усе суспільство, органи влади, управління, населення, то взаємодія з ними поступово стає фундаментом діяльності судово-експертних установ (далі — *СЄУ*).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання взаємодії та координування судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності неодноразово піддавали науковому аналізу в теорії криміналістики, судової експертизи, кримінології та решти споріднених галузей правничих наук. Цій темі присвячено роботи вчених радянської доби, сучасних вітчизняних науковців і фахівців закордонних шкіл, поміж яких: Т. В. Авер'янова, І. А. Алієв, Ф. Г. Амієв, Л. Ю. Ароцкер, М. І. Бажанов, В. С. Батиргарєєва, Р. С. Белкін, Ю. І. Битко, А. Ф. Волобуєв, В. В. Голіна, Д. П. Гуріна, Ф. Е. Давудов, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. Ю. Квашиєв, О. М. Ключєв, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, В. П. Лошманов, В. В. Лук'яненко, Г. А. Матусовський, Г. М. Міньковський, О. Г. Михайлянець, П. П. Михайленко, О. М. Моїсєєв, Е. Б. Сімакова-Єфремян, О. П. Снігер'єв, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько, О. В. Шеслер, В. М. Шерстюк, М. Г. Щербаківський, О. П. Угровецький, М. П. Яблоков, В. С. Ядикін та інші², що дає

¹ Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність: ч. I: підручник. Харків: НУВС, 2002. С. 140.

² Див., наприклад: Бандурка О. М., Литвинов О. М. Про кримінологічний сценарій світу інформаційної епохи//*Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 19.05.2016)/МВС України, ХНУВС; Кримінол. асоц. України; Ун-т Англія Раскін; Праз. ін-т дослідж. з питань безпеки (PSSI); Чес. кримінол. т-во; Харків. міськ. осередок гром. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків: ХНУВС, 2016. С. 12—13; Бандурка О. М., Зацеркляний М. М., Верницький Р. С. Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз: моногр/ за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. Харків: Золота миля, 2013; Ключєв О. М. Міжнародні стандарти та міжнародне співробітництво у сфері судово-експертної діяльності в Україні//*Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10—11.10.2018). Харків: Право, 2018. С. 5—8;

підстави зробити висновок про міжгалузевий характер цієї проблематики. Водночас багато питань залишаються дискусійними та недостатньо розробленими і, як наслідок,— нерозв'язаними. Передусім, це стосується організації превентивної діяльності судово-експертних установ у реаліях сьогодення. Кардинальні зміни відбулися в нормативно-правовому регулюванні діяльності не тільки судово-експертних установ, а й правоохоронних органів, судів, прокуратури, громадських організацій, що потребує значного оновлення стратегії проведення превентивної діяльності, врахування новітніх викликів часу та нагальних потреб суспільства. У трудах зазначених учених не повністю розкрито актуальні питання характеру й ефективності спільної діяльності сторін такої взаємодії.

У судово-експертних установах накопичено багатий практичний досвід здійснення спільної, скоординованої діяльності з різноманітними суб'єктами як державного, так і суспільного рівнів, що потребує подальшого теоретичного розвитку, узагальнення та переосмислення з метою розроблення найбільш ефективних методів протидії злочинності.

Метою статті є аналіз концептуальних засад, поглядів та ідей щодо розуміння сутності взаємодії й координування судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності та розроблення теоретично-прикладних пропозицій щодо впровадження її напрацювань у практику протидії злочинності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Взаємодія та координування діяльності усіх суб'єктів превентивної діяльності є нагальною умовою успішного здійснення спеціальних заходів з подолання суспільно-шкідливих наслідків злочинності. Систематична, цілеспрямована взаємодія судово-експертних установ з іншими суб'єктами превентивної діяльності дасть змогу більш чітко планувати комплекс заходів з мінімізації причин та умов, що сприяють вчиненню конкретних злочинів, всебічно використовувати спеціальні знання судових експертів, а також підвищувати ефективність превентивних заходів загалом.

Взаємодію у сфері профілактики злочинів і правопорушень можна успішно здійснювати у розв'язанні низки завдань, спільних для всіх державних органів, зокрема і для СЕУ. Такими завданнями можна вважати: активізацію діяльності усіх суб'єктів взаємодії у царині превентивної діяльності; об'єднання спільних зусиль з метою подолання роз'єднаності

Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про взаємозалежність європейських інтеграційних процесів і тенденцій інтеграції спеціальних знань в Україні//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право, 2017. Вип. 17. С. 152—158; Шепитько В. Ю. О новеллах в использовании специальных знаний в уголовном процессе Украины//*Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях: материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф.* (30—31.01.2013). Москва: Проспект, 2013. С. 340—342; Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 34 с. ; та ін.

й усунення дублювання дій; забезпечення плановості та конкретності превентивних заходів.

Станом на сьогодні правова наука не виробила уніфікованого підходу до сутності розглядуваного поняття, адже у фахових джерелах і нормативно-правових актах зустрічаються майже тотожні на своїм змістом поняття «механізм», «взаємодія», «координування» («координація»), «форми взаємодії» тощо. Зазначені поняття досить розпливчасті навіть у правових актах, хоча доволі часто в них зустрічаються¹. Наприклад, розглядаючи питання взаємодії правоохоронних органів з іншими суб'єктами превентивної діяльності, О. М. Ключев використовує узагальнене поняття «механізм», розуміючи під ним взаємодію деяких елементів, суб'єктів і об'єктів будь-якої діяльності². Відповідно до цього, механізм у завуальованій формі зведено до відносин у якій-небудь галузі, наприклад, механізм управління — до управлінських відносин, а у сфері протидії злочинності — до відносин між відповідними суб'єктами. Механізм протидії злочинності у змістовному плані виступає системним і багатограним утворенням, що припускає різні підходи до свого трактування. Ці підходи, які дають змогу в деяких випадках використовувати науковий потенціал інших наук (передусім, психології, кібернетики, соціології, різних галузей права, які комплексно вивчають різні аспекти управління), спрямований на те, щоб розкрити певні, часом вельми істотні, сторони діяльності з протидії злочинності та властиві їй механізми.

Загальноприйнятим у науковій спільноті є думка, що для розв'язання широкомасштабних за змістом питань необхідно спиратися на визнану в теорії права ідею взаємозалежних підходів — філософського, спеціально-юридичного й соціологічного³.

У філософському розумінні взаємодія — це категорія, яка відображає особливий тип відносин між об'єктами, за якого кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, сприяючи їх змінам, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, зі свого боку, зумовлює зміни його стану. Дія кожного об'єкта на інший об'єкт зумовлена як власною активністю об'єкта, виявом його динаміки, так і реакцією об'єкта на дію решти об'єктів. Фундаментальне значення категорії «взаємодія» для філософії й наукового пізнання зумовлене тим, що вся людська діяльність у реальному світі, практика, саме наше існування і відчуття його реальності

---

¹ Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (дата звернення: 12.06.2020).

² Ключев О. М. Взаємодія підрозділів органів внутрішніх справ на регіональному рівні: моногр. Харків: Основа, 2005. С. 76.

³ Кулик В. П. Методологія права. Москва: Прогрес, 1978. С. 27.

(неілюзорності) ґрунтуються на різноманітних, передусім, предметних взаємодіях, які людина здійснює і використовує як засіб пізнання, знаряддя дії, спосіб організації буття¹.

Із позицій теорії криміналістики і судової експертизи, взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності, розроблення та реалізації профілактичних рекомендацій, підготовлених за матеріалами судових експертиз, сформульовано як сумісно узгоджену діяльність, спрямовану на підвищення ефективності та якості профілактичної роботи щодо попередження правопорушень шляхом застосування спеціальних знань співробітників експертних установ для розроблення профілактичних пропозицій та успішної їх реалізації².

Визначення поняття «взаємодія», що відображає погляди харківської школи криміналістів, наведено відомим сучасним ученим,— В. Ю. Шепітьком. Взаємодія, за його визначенням,— це процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємозумовленість і зв'язок³.

У фахових джерелах термін «взаємодія» з питань превентивної та правоохоронної діяльності визначено так: 1) стан взаємозв'язків між елементами системи органів внутрішніх справ, за якого вони справляють взаємний вплив один на одного та на відповідну сферу діяльності⁴; 2) заснована на законі та підзаконних актах, спільна або погоджена за місцем і часом у певних межах діяльність підрозділів карного розшуку та не підпорядкованих їм інших служб органів внутрішніх справ, що здійснюється відповідно до їхньої компетенції та спрямована на виявлення й розкриття злочинів, нейтралізацію причин і умов, які сприяють їх вчиненню⁵; заснована на законі та відомчих нормативних актах діяльність щодо поєднання зусиль, сил, засобів і методів слідчих апаратів та оперативних підрозділів для своєчасного і підставного порушення кримінальної справи, створення передумов швидкого й повного розкриття злочину, ефективного розслідування, для викриття винних і забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожну особу, яка скоїла злочин, було справедливо пока-

¹ Філософський енциклопедичний словник: довід. вид./НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; гол. ред.: В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. С. 77—78.

² Мельник П. В., Данкович Н. О., Фрідман І. Я. Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): моногр. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 105.

³ Шепітько В. Ю. Криміналістика: енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український)/за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків: НЮА, 2001. С. 42.

⁴ Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ. Київ: НАВСУ, 1999. С. 503.

⁵ Попередження і розкриття злочинів підрозділами карного розшуку: підручник/за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ: РВВ МВС України, 2000. С. 104.

рано та жодну невинну не було притягнуто до кримінальної відповідальності й засуджено¹ тощо.

Відомий криміналіст Р. С. Белкін, розглядаючи взаємодію як одну з форм організації розслідування злочину, зауважує, що вона являє собою засноване на законі співробітництво слідчого з органами дізнання, спеціалістами, експертами².

Аналізуючи питання взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом), Ю. І. Азаров та Є. О. Рафальський розуміли під цим спільну діяльність слідчого й експертно-криміналістичних підрозділів з розроблення та здійснення заходів, пов'язаних з комплексним використанням процесуальних, оперативно-розшукових і техніко-криміналістичних засобів, з метою успішного розкриття злочинів, визначення винних і виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, та вжиття заходів для їх усунення. Основне завдання взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами МВС України, за переконанням науковців, залишилось незмінним, а саме — попередження, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, притягнення до визначеної законодавством відповідальності осіб, що їх вчинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб³.

Аналіз наведених вище визначень поняття «взаємодія» надав змогу її загальними ознаками визначити такі: наявність не менше двох суб'єктів взаємодії; наявність єдиної загальної мети; погодженість спільних заходів хоча б за одним з аспектів (місце, методи тощо); нормативна урегульованість загальних засад такої взаємодії.

Окремі науковці визначають розглядувану категорію як адміністративно-правову⁴, що, на нашу думку, можна зробити лише з певним застереженням «у спеціальному сенсі», тому що поняття «взаємодія», з огляду на його філософського значення, містить як певні рівні свого відображення, так і поняття «співпраця» та «скоординована спільна діяльність».

Спеціально-юридичний підхід дає змогу проаналізувати нормативно-правові акти, що діяли та діють у сфері взаємодії судово-експертних

---

¹ Снігерьев О. П., Душейко Г. О., Долгий О. А. та ін. Оперативно-розшукова інформація: проблеми реалізації: моногр./за заг. ред. А. М. Подоляки і П. В. Коляди. Суми: ВВП «Мрія-1», 2003. С. 118.

² Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. Москва: Дело, 2000. С. 25.

³ Азаров Ю. І., Рафальський Є. О. Особливості взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) на початковому етапі досудового розслідування//*Юридична наука: наук.-юр. журнал/ВНЗ «Нац. акад. упр.»*. Київ: Лазурит-Поліграф, 2014. № 10. С. 87—96.

⁴ Полищук А. Д. Взаимодействие милиции с добровольными народными дружинами в сфере охраны общественного порядка. Административно-правовой аспект. Киев, 1981. С. 63.

установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності. Отже, спеціально-юридичний підхід до поняття «взаємодія» свідчить, що його сутність не обмежено тільки спільною діяльністю суб'єктів: воно містить більш широке коло зв'язків і контактів (обмін інформацією, узгодження дій, планування роботи тощо).

Соціально-психологічний підхід до взаємодії та координування судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності полягає у вивченні взаємодії як правового явища на основі емпіричних матеріалів соціологічних досліджень. Такі дослідження свідчать, що практика протидії злочинам і правопорушенням пов'язана з широким спектром стійких відносин, метою яких є досягнення загальних цілей¹.

Водночас аналіз зазначених вище визначень поняття «взаємодія» свідчить про те, що цей термін має дуже багато смислових навантажень. Це пояснено як багатозначністю цього терміна, так й різноманітністю аспектів його вивчення. Спільною ознакою майже всіх наведених визначень поняття «взаємодія» є те, що автори тлумачать взаємодію як узгоджену діяльність, спрямовану на досягнення мети, виконання завдань або досягнення результату.

Проте, у фахових джерелах, поряд з терміном «взаємодія», активно застосовують термін «координування» («координація»). Тлумачні словники визначають, що «координування» — це дія за значенням координувати, а «координувати» означає погодження, зведення до відповідності, визначення взаємозв'язку, контакту в діяльності людей, між діями, поняттями; узгодженість дій². Грунтуючись на тлумаченні термінів «координування» та «взаємодія» у значенні узгодженості, багато авторів вживають їх як синоніми³. Але більшість науковців із цим не погоджуються. Наприклад, В. О. Шамрай визначає координування як заснований на законі й підзаконних актах управлінський вплив вищого рівня суб'єктів відносно нижчого рівня, що його здійснюють з метою спрямування діяльності взаємодіючих підсистем на виконання загальних завдань під час самостійного, автономного розв'язання⁴.

Як зазначає О. М. Ключев, під час координування одна сторона організовує відносини, а інша лише виконує умови відносин. Під час взаємодії обидві сторони зобов'язані організовувати відносини, оскільки небажання одного з учасників припиняє існування відносин⁵. При цьому науко-

¹ Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Психология управления: учеб. пособ. Харьков: Титул, 2007. 532 с.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови/уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. С. 572.

³ Обрусна С. Ю. Теоретико-методологічні засади судового управління: щодо постановки проблеми//*Форум права*. 2010. № 2. С. 339—342.

⁴ Шамрай В., Олійник І. Поняття і суть взаємодії, її значення//*Прокуратура, людина, держава*. 2004. № 1 (31). С. 64.

⁵ Ключев О. М. Проблеми розмежування понять «координація» і «взаємодія» в управлінській науці та практичній діяльності органів внутрішніх справ//*Право*

вещь зауважує, що під час координування контроль у сфері правоохоронної діяльності полягає в нагляді та постійному спостереженні за відповідністю діяльності підконтрольних суб'єктів тим приписам, що їх вони отримують від вищого органу або посадової особи. У свою чергу, контроль під час взаємодії найчастіше зводиться до взаємоконтролю ¹.

Вивчаючи питання взаємодії та координування суб'єктів превенції злочинності, Н. Є. Філіпенко вважає, що координування — це сукупність дій, обумовлена владними повноваженнями суб'єктів управління, спрямованих на забезпечення упорядкованого функціонування суб'єкта й об'єкта управління, зокрема, погодженої роботи усіх ланок системи та її окремих працівників ².

Отже, на відміну від організації взаємодії, координування здійснює суб'єкт управління, наділений владними повноваженнями щодо об'єктів координуючої взаємодії. Якщо взяти до уваги провідну роль слідчого у розслідування злочинів і проведенні превентивної діяльності, зрозуміло, що об'єктами координування є співробітники судово-експертних установ.

Ще одна відмінність між взаємодією та координуванням: якщо взаємодію організовують між двома й більше елементами системи (органами, підрозділами чи працівниками), то в процесі координування повинні брати участь як мінімум три елементи системи: один суб'єкт і два об'єкти управління. При цьому координатор і об'єкти координування можуть належати до різних систем. У цьому разі координування є позасистемним, на відміну від внутрішньо-системного, коли всі його учасники — елементи однієї системи ³.

У процесі координування суб'єкти управління розв'язують такі основні завдання: узгодження функціонування частин і елементів системи в напрямі досягнення цілей; інтегрування зусиль різноманітних органів і підрозділів для розв'язання конкретних завдань; урегулювання діяльності співвиконавців; узгодження дій структурних підрозділів і додаткових сил під час проведення комплексних заходів; коригування нормативно-правових актів, що регламентують поділ функціональних обов'язків і характер взаємодії, тощо.

Основними принципами координування є: законність; рівність суб'єктів координаційної діяльності у визначенні проблемних питань щодо протидії злочинності та корупції, розроблянні пропозицій щодо заходів,

---

і Безпека. 2011. № 3 (40). С. 76—80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_3_18 (дата звернення: 06.06.2020).

¹ Ключев О. М. Поняття та сутність контролю, що здійснюється правоохоронними органами//*Юридична наука і практика.* 2011. № 1. С. 52—56.

² Філіпенко Н. Є. Співвідношення понять «взаємодія» і «координація» в теорії оперативно-розшукової діяльності//*Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*/ЛДУВС. 2009. № 2. Ч. 2. С. 101—111.

³ Філіпенко Н. Є., Шендрік В. В., Марков С. В. Правові та організаційно-тактичні основи профілактики пенітенціарної злочинності: навч. посіб. Київ: УВПД ГШ МВС України, 2010. 116 с.

спрямованих на їх подолання; самостійність кожного суб'єкта під час реалізації узгоджених рішень; відповідальність керівників органів у межах їхньої компетенції за якісне та своєчасне виконання узгоджених заходів; гласність щодо проведення координаційних заходів, оприлюднення результатів проведеної роботи у засобах масової інформації в межах, які не суперечать вимогам законодавства про захист прав, свобод людини і громадянина, державної та іншої таємниці.

У науковій літературі визначено *вимоги*, яким повинна відповідати така взаємодія. Так, О. М. Бандурка такими вважає: усі підрозділи, що взаємодіють, повинні мати єдину ціль, діяти в межах своєї компетенції, керуватися своїми відомчими нормативними актами, а працівники — функціональними обов'язками¹. Інші автори називають такі вимоги, яким має відповідати спільна діяльність взаємодіючих суб'єктів: здійснення відповідно до вимог кримінально-процесуального закону та слідчої етики; узгодження (за метою, місцем, часом і компетенцією); забезпечення керівної та організуючої ролі слідчого за належної самостійності решти підрозділів у виборі й ухваленні рішень щодо виконання поставлених завдань; здійснення з урахуванням особливостей криміналістичної ситуації, відповідно до тактико-методичних рекомендацій і забезпечення нерозголошення відомостей, здобутих оперативно-розшуковим шляхом².

На нашу думку, сутність вимог, яким мають відповідати взаємодія та координування судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності, полягає в тому, що, з одного боку, вона повинна бути *законною*, тобто під час реалізації її окремих видів і форм потрібно послуговуватися законними методами й засобами; у такій взаємодії мають брати участь лише компетентні суб'єкти, з іншого — *оптимальною*, за якої можна досягти максимальних результатів.

Також процес взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності (як складова організаційно-управлінських процесів сторін співробітництва) повинен відповідати певним критеріям, а саме: усі взаємодіючі суб'єкти мають єдину мету, діють у межах своєї компетенції, керуються відомчими нормативними актами, а працівники — функціональними обов'язками; здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства та професійної етики; взаємодіючі суб'єкти інформують один одного; базується на ґрунті спільної науково-технічної діяльності (науково-дослідна робота, складання спільних методик, участь у засіданнях, конференціях, спільних аналізах тощо); зберігає конфіденційну інформацію, що стала їм відома у процесі спільної діяльності (зокрема, відомості щодо особистого життя та комерційної діяльності окремих осіб).

¹ Бандурка О. М. Знач. твір. С. 139.

² Особливості розкриття злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухівки: нав.-практ. посіб./за заг. ред. чл.-кор. Академії пед. наук Я. Ю. Кондратьєва. Київ: НАВС України, 2002. С. 135.

Крім того, взаємодія державних органів, до яких безумовно належать і СЕУ, має відзначитися взаємоповагою, об'єктивністю та дотриманням процесуальних вимог¹.

Слід погодитись із міркуваннями тих учених, які зазначають, що під час спільної діяльності необхідно дотримуватися не лише законодавчо визначених принципів (незалежності СЕУ), а й морально-етичної складової, яка має забезпечити належну якість співпраці. Адже відсутність взаємоповаги може спричинити конфлікт між органами, що, зі свого боку, може спричинити нехтування наріжними принципами законності й дотримання прав і свобод людини та громадянина². Таку наукову позицію підтримує і решта вчених. Наприклад, О. В. Федькович, констатує посилення у сучасних умовах відповідальності держави в питаннях забезпечення доступності правосуддя, незалежності й неупередженості суду, правоохоронних і правозастосовних органів, його ефективності та справедливості, обґрунтовує пріоритетність їх наближення до системи правосуддя. В основі української правової політики, як зазначає науковець, слід покласти ідею цілісного ставлення до системи юстиції як у функціональному, так і в організаційному аспектах, що передбачає наближення між собою професій судді, прокурора, слідчого, експерта під час уніфікації критеріїв відбору кадрів, їхньої підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації; створення умов для «переливу» кадрів з однієї юридичної професії до іншої за умови єдності кадрової ідеології³.

Під час дослідження проблем організації взаємодії з позицій системного аналізу, необхідно не тільки виокремити системоутворювальний фактор і визначити елементи системи, а й розглянути їхні специфічні якості, характер зв'язків, відношень і залежностей між ними, функціональне призначення, роль та ефективність впливу системи (кожної її частини) на середовище та зворотний вплив середовища на систему.

Якщо розглядати змістовну сторону відносин, що виникають у процесі взаємодії, то їх можна розподілити на *процесуальну* й *непроцесуальну (організаційну) форми*⁴. Але, як зауважував І. А. Алієв, такий розподіл

¹ Рекомендація Res (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя: ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 724 засіданні заступників міністрів 06.10.2000 р./ Міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ: Істина, 2010. 488 с.

² Вільгушинський М. Й. Особливості взаємодії судів із правоохоронними органами//*Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. Вип. № 4 (13). С. 57—62.

³ Федькович О. В. Роль органів юстиції в організації та забезпеченні функціонування системи правосуддя: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10/НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2007. С. 5.

⁴ Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Москва: Норма, 2007. 480 с.; Атаходжаев С. А. Некоторые вопросы экспертной профилактики и ее организация//*Проблемы судебной экспертизы*: сб. науч. трудов. Ташкент, 1979;

профілактичних заходів є необґрунтованим, тому що він не тільки не відповідає розв'язанню завдань, які поставлено перед судово-експертними закладами в галузі профілактики правопорушень, а й не впливає із норм закону. Розробляння профілактичних заходів з використанням спеціальних знань має бути морально-етичним обов'язком експерта, а оскільки профілактичну роботу проводить експерт — процесуальна особа,— тому вся вона має процесуальний характер¹. Також певні труднощі виникають під час спроб визначити належність окремих видів превентивної діяльності до конкретної форми (це зумовлено специфікою здійснення судово-експертної діяльності).

До процесуальної форми взаємодії належать: проведення експертизи з визначення обставин, що сприяли вчиненню правопорушення (проведення експертизи з питань профілактичного характеру); визначення обставин, що мають значення для попередження правопорушень за власною ініціативою експерта (використання права експерта на ініціативу)²; участь експерта у слідчих діях як спеціаліста³; участь в огляді місця події та відтворенні обстановки й обставин події; консультації щодо припинення злочинів спеціаліст іноді може надавати в процесі проведення оперативно-розшукових заходів (наприклад, рекомендації щодо фотографування оперативним шляхом безтоварних документів) тощо.

Здійснення спільної, скоординованої превентивної діяльності передбачає декілька взаємоузгоджених етапів, а саме: взаємодію на підготовчому (інформаційно-аналітичному), основному та заключному етапах. Слід зауважити, що у фаховій літературі кількість і сутність названих етапів можуть різнитися. Наприклад, П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман⁴ виокремлюють такі етапи: попередній, організаційно-підготовчий, пошуково-дослідний та оформлення й реалізації. Ми не цілком погоджуємося з наведеною позицією, тому що за своєю сутністю перші два

Сушко Ю. С. Актуальні проблеми профілактичної діяльності при проведенні судово-економічних експертиз: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 1994. 25 с. ; Фрідман І. Я. Использование данных судебной экспертизы для предупреждения правонарушений. Київ: РИО МВД УССР, 1972. 168 с. ; та ін.

¹ Алиев И. А. Проблемы борьбы с преступностью на основе применения специальных познаний в эпоху ускорения научно-технического прогресса: материалы Всесоюз. науч.-практич. конф. «Правовые, организационные и методические проблемы профилактической деятельности учреждений судебной экспертизы» (Баку, 09—10.10.1986). Баку, 1986. С. 8—9.

² Предупреждение преступлений и судебная экспертиза. Москва: Юрлит, 1968. 192 с. ; Профилактическая деятельность экспертных учреждений системы Министерства юстиции СССР: метод. пособ. для судей, следователей и судеб. экспертов. Москва, 1980. 186 с. ; Фрідман І. Я. Указ. соч. ; та ін.

³ Хань Г. А. Профілактика злочинів (криміналістичний аспект)/ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС//*Криміналістичний вісник*: наук.-практ. зб. Київ, 2006. № 2 (6). С. 69.

⁴ Мельник П. В., Данкович Н. О., Фрідман І. Я. Зазнач. твір. С. 108—112.

запропоновані етапи охоплюють однакові за періодичністю та застосуванням дії. Ми вбачаємо, що їх доцільніше згрупувати в єдиній площині підготовки до проведення заходів.

У науковій літературі підготовчий (інформаційно-аналітичний) етап визначають як: органічну єдність роботи щодо визначення змісту, обсягів, якості інформації, необхідної для здійснення управління, а також заходів щодо раціональної організації процесів збирання, систематизації, накопичення та оброблення цієї інформації шляхом застосування різноманітних методів, методик і технічних засобів¹; комплекс організаційних, правових, технічних і технологічних заходів, засобів та методів, які забезпечують у процесі управління і функціонування системи інформаційні зв'язки елементів (суб'єктів та об'єктів) шляхом оптимальної організації інформаційних масивів баз даних і знань²; діяльність, пов'язану зі здобуттям, перетворенням, аналізом, використанням і збереженням інформації, яка відображає реальні явища і процеси, факти і події, що відбуваються в цій сфері³.

Здійснивши розгляд наведених вище визначень, хочемо наголосити, що на підготовчому (інформаційно-аналітичному) етапі здійснення спільних заходів співробітники правоохоронних органів проводять значну аналітичну роботу, яка полягає у доборі, аналізі й вивченні матеріалів, речових доказів, інформації з метою призначення судової експертизи. На цьому етапі розв'язують питання можливості (доцільності) проведення превентивних досліджень за представленими на експертизу об'єктами. Так, під час надходження до судово-експертної установи матеріалів на експертизу та призначення експерта-виконавця (комісії експертів), керівник СЕУ вивчає представлені матеріали для виявлення можливостей проведення превентивних досліджень. Якщо це доцільно, керівник установи доручає експертові проведення експертизи й рекомендує здійснити профілактичне дослідження наданих об'єктів. Після здобуття матеріалів та ознайомлення з ними, судовий експерт повинен застосувати певний алгоритм дій, спрямованих на досягнення позитивного результату, який містить низку взаємопов'язаних дій:

- з'ясування завдань експертизи, ознайомлення з представленими речовими доказами, матеріалами справи, можлива оцінка їх із профілактичної позиції;
- ознайомлення з відповідними методичними вказівками, літературними даними, матеріалами раніше проведених експертиз, профілактичними обставинами, зареєстрованими в експертній установі, що мають безпосереднє відношення до розв'язання поставленого завдання;

---

¹ Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України: підручник. Харків: Ун-т внутр. справ, 1998. С. 160.

² Плішкін В. М. Знач. твір. С. 531.

³ Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: моногр. Харьков: Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. С. 129.

- висування на підставі здобутих даних версії про можливі напрями превентивної роботи, обставини, на яких потрібно зосередити увагу, тощо.

Слід зауважити, що такі дослідження експерт проводить як окремо, так і в межах іншого завдання, що поставили перед ним органи слідства чи суду. Питання, які містять причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, мають самостійний характер. Така категорія питань може міститися в експертному завданні лише в разі необхідності застосування спеціальних знань¹.

Другий, *основний* етап, найчастіше співпадає зі стадією призначення експертизи. Власне, саме на цьому етапі й проводять головні превентивні заходи. Алгоритм дій судового експерта на цьому етапі такий:

- проведення роздільного аналізу досліджуваних об'єктів та обставин, що можуть сприяти правопорушенням (за необхідності тут використовують технічні засоби, проводять експерименти, фотографують. Якщо у справі досліджують багато об'єктів, то доцільно у спеціальній розробці фіксувати порушення, які повторюються, що дасть змогу їх належно згрупувати. Також фіксують дані, які зумовлюють необхідність порівнювального дослідження об'єктів. Під час дослідження експерт може враховувати відомості, що містяться в криміналістичній та іншій спеціальній літературі й експертній практиці, які дали б йому змогу виявити обставини, типові для такого випадку);
- ознайомлення, за необхідності, на місці з конкретними особливостями обставин події та окремих об'єктів, витребування додаткових матеріалів, якщо під час дослідження у цьому виникає необхідність;
- проведення, за необхідності, порівняльних досліджень;
- оцінка результатів дослідження з метою виявити обставини, що сприяли правопорушенню, та розроблення рекомендацій щодо їх усунення².

В експертному завданні можуть бути відображені конкретні обставини, які, на думку слідчого чи судді, мали важливе значення для вчинення саме цього, конкретного злочину. Якщо ж питання сформульовано у загальному вигляді, то судовий експерт може застосувати власні спеціальні знання у порядку експертної ініціативи та визначити коло обставин профілактичного характеру. Серед цих обставин, на думку фахівців³, виокремлюють такі групи:

¹ Фридман И. Я. Указ. соч. С. 71—73.

² Его же. Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1974. С. 28.

³ Див., наприклад: Гуріна Д. П. Експертна профілактика: форми реалізації та способи фіксації // *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. 1 (14). С. 146—150; Предупреждение преступлений и судебная экспертиза ... ; та ін.

- 1) обставини технічного характеру (наприклад, суттєві вади об'єктів, які роблять можливим злочинне посягання на цей об'єкт, недоліки технології виробництва, конструктивні та заводські дефекти, непрофесійні дії осіб, що експлуатують техніку й інші обставини, що сприяють вчиненню злочинів, для визначення яких потрібні спеціальні знання);
- 2) обставини організаційно-правового характеру (наприклад, недоліки у роботі зі звітною документацією й інша діяльність, що є об'єктом експертного дослідження; хиби в організаційній і виробничій діяльності підприємств, організацій, установ, які виявляються у порушенні посадовими особами нормативних приписів; певні види господарської діяльності тощо);
- 3) обставини медичного характеру, які мають значення для правильної кваліфікації злочину (наприклад, психологічні та психопатичні стани особистості, які безпосередньо впливають на її поведінку, спосіб життя, схильність до вчинення злочину чи розуміння нею своїх протиправних дій; помилки у діях медичних працівників, що спричинили тяжкі наслідки).

Використання права експерта на ініціативу є основною формою залучення спеціальних знань для визначення обставин, що мають значення у попередженні правопорушень. Визначення обставин превентивного характеру, що належать до тієї галузі знань, у якій конкретний спеціаліст проводить експертизу, хоча і не є процесуальним обов'язком експерта, слід розглядати як його професійний обов'язок ¹. Право експертної ініціативи дає фахівцеві підґрунтя для визначення обставин, що мають значення у превенції злочинів, навіть якщо у постанові про призначення експертизи не містяться питання профілактичного характеру. Визначення відомостей, що не передбачені питаннями, які поставлено перед експертом, можуть стосуватися як досліджуваного речового доказу, так і решти речових доказів та зразків. Якщо під час проведення експертизи здобуто відомості, які свідчать про можливість визначення нових фактів, що мають значення для справи, спеціалістом іншої галузі знань, експерт повинен сповістити про це керівника експертної установи.

Спеціальні знання можна застосовувати за власною ініціативою також під час визначення таких фактів, які хоча й не перебували в причиново-наслідковому зв'язку з подією, що розслідується, але в деяких випадках могли б спричинити шкідливі наслідки.

У процесі роботи над вивченням об'єктів дослідження та інших матеріалів у експерта може виникнути необхідність співпраці зі слідчим або суддею для з'ясування окремих додаткових фактів, здобуття інструктивних матеріалів, визначення значущості визначених фактів про перебіг розслідування справи тощо. Своєчасна та правильна взаємодія експерта зі слідчим і судом на цьому етапі зробить превентивну діяльність більш

---

¹ Фридман И. Я. Использование данных судебной экспертизы ... . С. 81.

цілеспрямованою, дасть змогу виключити дублювання, внесення недостатньо обґрунтованих рекомендацій, а також можливих протиріч з матеріалами справи тощо ¹.

Надання допомоги слідчому й суду у виявленні причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, відверне можливість повторення аналогічних злочинів у майбутньому, особливо якщо ці криміногенні чинники залишаться не усунутими. Ось чому роботу з виявлення обставин профілактичного характеру і надання пропозицій щодо їх урахування в профілактичній роботі правоохоронних та інших державних органів експерт має виконувати не тільки за завданням слідчого, а й із власної ініціативи. Ми цілком погоджуємося з висловленою О. М. Моїсєєвим думкою, що експерти мають частіше використовувати своє право на ініціативу у виявленні такого роду обставин і розробляти рекомендації щодо їх усунення ².

На останньому, *заключному* етапі превентивної роботи, експерт обирає форму документа, у якій відображає результати такої діяльності. Це може бути висновок, повідомлення чи інформаційний лист.

Висновок експерт складає у звичайній формі, а в дослідницькій частині описує властивості досліджуваного об'єкта, які, на думку експерта, могли сприяти вчиненню злочину. Також у висновку експерта відображено перебіг і результати експериментів, якщо їх проведено у процесі профілактичного дослідження, по завершенню яких експерт розробляє профілактичні рекомендації. Результати превентивної діяльності експерт найчастіше викладає в останньому пункті дослідницької частини висновку ³. Вони надходять до керівника судово-експертної установи, який здійснює контроль за оформленням цього процесуального документа. На етапі формулювання експертних висновків робочої стадії експертних технологій результати експертних профілактичних досліджень можна долучати до висновку експерта або надавати додатковим документом — профілактичними рекомендаціями. Разом з профілактичними рекомендаціями експерт надсилає висновок слідчому (суду) з проханням повідомити судово-експертну установу про вжиті за результатами експертних профілактичних досліджень заходи профілактичного характеру.

Якщо перед експертом поставлено питання профілактичного характеру, які виходять за межі його компетенції або для розв'язання яких недостатньо наданих матеріалів, експерт складає повідомлення про неможливість дати висновок. Водночас він може порекомендувати, куди слід звернутися для вивчення тих питань, на які він не зміг відповісти. Якщо експерт не може дати відповідь на деякі питання, це слід зазначити у висновку ⁴.

¹ Мельник П. В., Данкович Н. О., Фрідман І. Я. Знач. твір. С. 107.

² Моїсєєв О. М. Експертна профілактика в умовах протидії розслідуванню//*Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 23. С. 224—231.

³ Мельник П. В., Данкович Н. О., Фрідман І. Я. Знач. твір.

⁴ Профилактическая деятельность экспертных учреждений системы Министерства юстиции СССР ... . С. 33—34.

Останніми заходами на заключному етапі проведення превентивної діяльності можна вважати здійснення контролю за їх виконанням. На стадії супроводження результатів експертизи надіслані профілактичні рекомендації перебувають на контролі у керівника судово-експертної установи, до отримання відповіді від слідчого (суду). Якщо відповідь не надходить тривалий час, слідчому (суду, іншому органу, що призначив експертизу) надсилають нагадування ¹.

Наступним видом взаємодії та координування судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності, є *непроцесуальні (організаційні) заходи*. На відміну від процесуальної форми взаємодії, виникнення і розвиток організаційних форм пов'язаний не з вимогами процесуального закону, а з усвідомленням учасниками потреби у співробітництві на основі взаємодопомоги та сприяння одне одному для ефективного досягнення спільних цілей ².

Проаналізуємо цю форму спільної діяльності докладніше.

По-перше, між СЕУ й іншими суб'єктами відбувається обмін інформацією з питань протидії злочинності. Ідеться про повний, всебічний та об'єктивний обмін інформацією про стан злочинності та її динаміку (зокрема, за окремими групами та видами злочинів); про тенденції розвитку й масштаби поширення злочинів у межах окремих адміністративно-територіальних одиниць; контингент осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та про об'єкти злочинних посягань, визначення усіх детермінант, що сприяють їх вчиненню; про ефективність використання сил і засобів, які мають взаємодіючі сторони, а також про їх прогнози щодо змін у названих інформаційних компонентах.

Крім того, як зазначають О. М. Литвинов та Т. С. Гавриш, взаємне інформування може стосуватися відомостей про надзвичайні пригоди, про виникнення або загрозу виникнення надзвичайних обставин через проведення великомасштабних заходів, зокрема профілактичних, про підсумки вивчення та рівні роботи правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю та її попередження ³.

По-друге, участь керівника судово-експертної установи в роботі координаційних нарад: проведення спільних засідань колегій правоохоронних і правозастосовних органів; проведення міжвідомчих нарад за участю керівників СЕУ, правоохоронних органів, органів виконавчої влади та

¹ Кононенко И. П. Об основных направлениях и организации профилактической работы в судебно-экспертном учреждении//Пути совершенствования методики и организации профилактической деятельности экспертных учреждений: материалы Всесоюз. науч.-практ. семинара (г. Киев, 27—29.04.1976). Киев, 1978. С. 16.

² Бондар Г. Ю. Проблеми визначення сутності та значення взаємодії в діяльності слідчих правоохоронних відомств//Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2003. Вип. 22. С. 53.

³ Литвинов А. Н., Гавриш Т. С. Профилактика преступлений. От теории к практике: науч.-практ. пособ. Москва: ЭКМОС, 2003. С.108.

місцевого самоврядування; видання спільних наказів, вказівок, інформаційних листів та інших документів організаційного та методичного характеру; обмін інформацією з питань стану злочинності та корупції; розроблення і здійснення узгоджених заходів з метою виявлення та припинення, а також усунення причин і умов, що сприяли їх вчиненню; спільні виїзди до регіонів для проведення узгоджених заходів, перевірок і надання допомоги на місцях; вивчення позитивного досвіду з питань протидії злочинності, упровадження його в практичну діяльність судово-експертних установ; взаємне використання можливостей для підготовки й навчання кадрів, підвищення їх кваліфікації; проведення спільних семінарів, конференцій та інших навчально-практичних заходів; розроблення пропозицій удосконалення правового регулювання протидії злочинності; спільне ініціювання та проведення наукових досліджень у сфері проведення превентивної діяльності.

Під час координаційних нарад обговорюють підсумки виконання спільних превентивних заходів за звітний період, визначають пріоритетні цілі й завдання на наступний період, надають орієнтування на моніторинг оперативної обстановки й інші відомості. При цьому керівники СЕУ обов'язково беруть участь у складанні резолютивної частини підсумкових документів, надаючи власні пропозиції й рекомендації, засновані на узагальненні судово-експертної практики.

По-третє, взаємне використання можливостей судових органів та інших суб'єктів запобігання злочинності під час проведення семінарів, науково-практичних конференцій та інших наукових заходів. Їх проведення відбувається відповідно до заходів, передбачених у спільних планах, постановках координаційних і міжвідомчих нарад, рішеннях спільних колегій. Значення такої форми взаємодії для СЕУ полягає в тому, що на міжвідомчих семінарах обговорюють такі важливі питання, як: методи аналізу злочинності й сучасні шляхи підвищення ефективності превентивної діяльності; форми взаємодії суб'єктів превентивної діяльності та прикладні види їх координування; ефективність проведеної превентивної діяльності; вивчення передового закордонного й вітчизняного досвіду протидії злочинності; шляхи вдосконалення взаємодії та координування судово-експертних установ з іншими суб'єктами з урахуванням усіх наявних можливостей, що перебувають у їхньому розпорядженні; новітні здобутки науки й техніки, що їх використовують для більш ефективної протидії злочинності, тощо.

Ця форма взаємодії сприяє налагодженню тісних зв'язків між теорією і практикою, а наукові та практичні працівники мають змогу обмінятися думками щодо шляхів поліпшення взаємодії й координування в повсякденній діяльності. Крім того, у межах аналізованого виду взаємодії є можливість роз'яснити окремі положення нових законодавчих і підзаконних актів з питань запобігання злочинності, аналіз конкретних позитивних і негативних прикладів профілактичної діяльності судово-експертних установ.

І останнім значним напрямом взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності є *співпраця з громадськістю*. Досвід розвитку демократичних інституцій нашої держави свідчить, що саме інтегрованість СЕУ з громадськими інститутами може сприяти збереженню стабільності та зміцненню правопорядку в Україні.

Плідну співпрацю з громадськістю здійснюють у двох взаємопов'язаних напрямках. Це, по-перше, відновлення позитивних напрацювань та впровадження перспективного досвіду минулого за такими напрямками:

- діяльність щодо поширення юридичних знань для державних службовців, представників бізнесових та інших структур;
- участь у проведенні конкурсів, олімпіад, вікторин для учнів і студентів з питань превенції злочинів;
- співпраця з громадськими об'єднаннями у проведенні соціологічних досліджень з питань превенції злочинності.
- створення новітніх форм взаємодії з громадськістю щодо запобігання злочинності та зміцнення правопорядку (наприклад, такою новелою є співпраця з об'єднаннями правників, а також з організаціями і фондами, діяльність яких пов'язана з наданням спонсорської, благодійної допомоги у сприянні протидії злочинності).

Вивчивши наукові джерела ¹, ми вважаємо, що основними методами, які судово-експертні установи використовують у співпраці з громадськими об'єднаннями під час здійснення превентивної діяльності, є:

- соціально-політичні — сприяння розвитку запобіжних функцій колективів і соціальних громад;
- державно-правові — досягнення ефективності превентивної діяльності державних органів, установ, організацій і службових осіб, розвиток та вдосконалення законодавства, поліпшення правозастосовної діяльності;
- соціально-психологічні — подолання елементів антисуспільної психології, формування морально-психологічної нетерпимості до правопорушників і здорової моральної атмосфери в трудових колективах, визначення соціально позитивних моральних міжособистісних взаємин;
- культурно-виховний — збільшення рівня моральної та правової культури населення, формування поваги до норм моральності та права;
- спеціальні — удосконалення запобіжної діяльності державних органів, до функцій яких належить превенція злочинності.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що розвиток і вдосконалення заходів взаємодії та координування судово-експертних установ

---

¹ Негодченко В. О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: НУВС, 2003. С. 159.

України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності — це складний, багатоаспектний і циклічний процес, реалізація якого можлива за умови цілеспрямованої та повсякденної роботи як окремих працівників СЕУ, так і експертної спільноти загалом.

Під взаємодією судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності ми розуміємо засновану на законах і підзаконних нормативних актах, погоджену запобіжну діяльність незалежних один від одного органів щодо поєднання можливостей, методів і засобів, які перебувають у їхньому розпорядженні, для проведення ефективного комплексу організаційних, управлінських, технічних, наукових та інших заходів превенції.

Враховуючи суттєві зміни у кримінально-процесуальному законодавстві, положеннях Закону України «Про судову експертизу» та у світлі обговорення проекту Закону «Про судово-експертну діяльність», можна висловити такі міркування: конкретизувавши позицію щодо необхідності процесуального регламентування експертної превенції у висновку експерта, вбачаємо необхідним доповнити ст. 102 КПК України ч. 4 такого змісту: «Якщо під час проведення експертизи виявлено причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, експерт зобов'язаний відобразити у своєму висновку рекомендації превентивного характеру щодо усунення таких причин та умов». Крім того, необхідно надати процесуальний статус рекомендаціям профілактичного характеру, які дають спеціалісти. Для цього доповнити ч. 4 ст. 71 КПК пунктом 3²: «зазначити у висновку рекомендації превентивного характеру, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання».

Превентивна діяльність судово-експертних установ має міжгалузевий характер, тому що застосовувані ними заходи належать до сфери кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінологічної політики держави.

References

- Aliyev, I. A. (1986) Problemy borby s prestupnostyu na osnove primeneniya spetsialnykh poznaniy v epokhu uskoreniya nauchno-tekhnicheskogo progressa: mat. Vsesoyuznoy nauch.-praktich. konf. «Pravovyye, organizatsionnyye i metodicheskiye problemy profilakticheskoy deyatelnosti uchrezhdeniy sudebnoy ekspertizy», (Baku, 9-10 oktyabrya 1986 g.). Baku [in Russian].
- Atakhodzhaev, S. A. (1979) Nekotoryye voprosy ekspertnoy profilaktiki i yeye organizatsiya. *Problemy sudebnoy ekspertizy*. Sbornik nauchnykh trudov. Tashkent. [in Russian].
- Averyanova, T. V. (2007) *Sudebnaya ekspertiza*. Moscow: Norma [in Russian].
- Azarov, YU. I. & Rafalskiy, E. O. (2014) *Osoblivosti vzaemodii slidchogo z yekspertom (spetsialistom) na pochatkovomu yetapi dosudovogo rozsliduvannya*. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv.pdfirbis-nbuv.gov.ua-cgi-bin-irbis_nbuv-cgiirbis_64-jnn_2014_10_11. [in Ukrainian].

- Bandurka, A. M. & Bocharova, S. P. & Zemlyanskaya, Ye. V. (2007) *Psikhologiya upravleniya: uchebnoye posobiye*. Kharkiv. Titul [in Russian].
- Bandurka, A. M. & Davydenko, L. M. (2003) *Prestupnost v Ukraini: prichiny i protivodiystvuye*: monografiya. Kharkiv: Gos. spets. izd-vo «Osnova» [in Ukrainian].
- Bandurka, O. M. & Litvinov, O. M. (2016) Pro kriminologichniy stsenariy svitu informatsiynoi yepokhi. *Aktualni problemi kriminalnogo prava ta kriminologii u svitli reformuvannya kriminalnoi yustitsii*: zb. tez dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 19 trav. 2016 r.). MVS Ukraini, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; Kriminol. asots. Ukraini; Un-t Angliya Raskin; Praz. in-t doslidzh. z pitan bezpeki (PSSI); Ches. kriminol. t-vo; Kharkiv. misk. oseredok grom. org. «Vseukr. asots. krimin. prava». Kharkiv: Kharkiv. nats un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Bandurka, O. M. & Zatserklyaniy, M. M. & Vepritskiy, R. S. (2013) *Zlochinnist v Ukraini: yekonomiko-kriminologichniy analiz*: monografiya. D-r yurid. nauk, prof. O. M. Litvinov (Ed.). Kharkiv: Zolota milya. [in Ukrainian].
- Bandurka, O. M. (2000) *Upravlinnya v organakh vnutrishnikh sprav Ukraini*: Pidruchnik. Kharkiv: Un-t vnutr. sprav, 1998 [in Ukrainian].
- Bandurka, O. M. (2002) *Operativno-rozshukova diyalnist*. Chastina I: Pidruchnik. Kharkiv: NUVS. [in Ukrainian].
- Belkin, R. S. (2000) *Kriminalisticheskaya entsiklopediya*. Moscow: Delo [in Russian].
- Bondar, G. YU. (2003) Problemi viznachennya sutnosti ta znachennya vzaemodii v diyalnosti slidchikh pravookhoronnikh vidomstv. *Visnik Natsionalnogo universitetu vnutrishnikh sprav*. Vip. 22 [in Ukrainian].
- Fedkovych, O.V. (2007) *Rol orhaniv yustytisiy v orhanizatsiyi ta zabezpechenni funktsionuvannya systemy pravosuddya*. (Dys. kand. yuryd. nauk. 12.00.10). NAN Ukrayiny; Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. Kyiv [in Ukrainian].
- Filipenko, N. YE., Shendryk V. V., S. V. Markov. (2010). *Pravovi ta orhanizatsiyno-taktychni osnovy profilaktyky penitentsiarnoyi zlochynnosti*: navch. posibnyk. Kharkiv: UVPD HSH MVS Ukrayiny. [in Ukrainian].
- Filipenko, N. YE. (2009) Spivvidnoshennya ponyat «vzayemodiya» i «koordinatsiya» v teorii operatyvno-rozshukovoyi diyalnosti. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universitetu vnutrishnikh sprav*. LDUVS. № 2. Ch. 2 [in Ukrainian].
- Filosofskyy entsyklopedychnyy slovnyk*. (2002). Dovidkove vydannya. Natsionalna akademiya nauk Ukrayiny. Instytut filosofiyi im. H. S. Skovorody. Kyiv [in Ukrainian].
- Frydman, Y. YA. (1972) *Yspolzovanye dannykh sudebnoy ekspertyzy dlya preduprezhdeniya pravonarushenyy*. Kyiv: RYO MVD USSR [in Russian].
- Frydman, Y. YA. (1974) *Sudebnaya ekspertyza y voprosy preduprezhdeniya prestuplenyy*. (Extended abstract of dys. d-ra yuryd. nauk: 12.00.09). Moscow [in Russian].
- Gurina, D. P. (2009) Yekspertna profilaktika: formi realizatsii ta sposobi fiksatsii. *Visnik Akademii advokaturi Ukraini*. 1(14) [in Ukrainian].
- Khan, H. A. (2006) Profilaktyka zlochyniv (kryminalistychnyy aspekt). DNDEKTS MVS Ukrayiny; KNUVS. *Kryminalistychnyy visnyk*: naukovy-praktychnyy zbirnyk. Kyiv. № 2(6). [in Ukrainian].
- Kliuiev, O. M. (2005) *Vzayemodiya pidrozdiliv orhaniv vnutrishnikh sprav na rehionalnomu rivni*: monografiya. Kharkiv: Osnova. [in Ukrainian].
- Kliuiev, O. M. (2011) *Ponyattya ta sutnist kontrolyu, shcho zdiysnyuyetsya pravookhoronnyy orhanamy*. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Yurnip/2011_1/Klyuev.pdf. [in Ukrainian].

- Kliuiev, O. M. (2011) *Problemy rozmezhuvannya ponyat «koordinatsiya» i «vzayemodiyaya» v upravlinnskiy nautsi ta praktychniy diyalnosti orhaniv vnutrishnikh sprav.* URL: http://www.nbuu.gov.ua/portal/2011_3.pdf. [in Ukrainian].
- Kliuiev, O. M. (2018) Mizhnarodni standarty ta mizhnarodne spivrobotnytstvo u sferi sudovo-ekspertnoyi diyalnosti v Ukraini. *Aktualni pytannya sudovoyi ekspertyzy ta kryminalistyky: materialy mizhnarod. nauk.-prakt. konf., prysvyachenoyi 95-richchyu stvorenniya Kharkivskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa (m. Kharkiv, 10–11 zhovtnya 2018 r.).* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Kononenko, Y. P. (1978) Ob osnovnykh napravlenyyakh y orhanyzatsyy profylaktycheskoy raboty v sudebno-ekspertnom uchrezhdenyy. *Puty sovershenstvovanyya metodyky y orhanyzatsyy profylaktycheskoy deyatelnosti ekspertnykh uchrezhdenyy: mat-ly Vsesoyuz. nauch.-prakt. semynara (h. Kyiv, 27-29 aprelya 1976 h.).* Kyiv [in Russian].
- Kulyk, V. P. (1978) *Metodolohyya prava.* Moscow: Prohress [in Russian].
- Lytvynov, A. N. & Havrysh, T. S. (2003) *Profylaktyka prestuplenyy. Ot teoryy k praktyke: nauch.-prakt. posobye.* Moscow: EKMOS [in Russian].
- Melnyk P. V., Dankovych N. O., Fridman I. YA. (2011). *Profylaktyka pravoporushen (kryminolohichni ta ekspertno-kryminalistychni aspekty): monohrafiya.* Irpin: Natsionalnyy universytet DPS Ukrainyy. [in Ukrainian].
- Moyisyeyev, O. M. (2010) Ekspertna profylaktyka v umovakh protydyi rozsliduvannya. *Borotba z orhanizovanyu zlochynnisty i koruptsiyeyu (teoriya i praktyka).* № 23 [in Ukrainian].
- Nehodchenko, V. O. (2003) *Diyalnist orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo poperedzhennya zlochyniv u suchasnykh umovakh.* (Dys. kand. yuryd. nauk. 12.00.08). Kharkiv: NUVS [in Ukrainian].
- Obrusna, S. YU. (2010) Teoretyko-metodolohichni zasady sudovoho upravlinnya: shchodo postanovky problemy. *Forum prava.* № 2 [in Ukrainian].
- Osoblyvosti rozkrytya zlochyniv, povyazanykh iz zastosuvanniam vybukhivky: nauk.-prakt. (2002).* Posibnyk. Chl.-kor. akademiyyi ped. nauk YA.YU. Kondratyeva (Ed.). Kyiv: Natsionalna akademiya vnutrishnikh sprav Ukrainyy. [in Ukrainian].
- Plishkin, V. M. (1999) *Teoriya upravlinnya orhanamy vnutrishnikh sprav.* Kharkiv: NAVSU. [in Ukrainian].
- Polyshchuk, A. D. (1982) *Ponyatyie vzaymodeystviyya mylytsyy y dobrovolnykh narodnykh druzhyn v okhrane obshchestvennoho porядka.* Vzaymodeystviye orhanov vnutrennykh del s obshchestvennostyu po obespechenyyu okhrany obshchestvennoho porядka. Kharkiv: NyyRYO KVSH MVD SSSR. [in Russian].
- Poperedzhennya i rozkrytya zlochyniv pidrozdilamy karnoho rozshuku: pidruchnyk.* (2000). Kyiv: RVV MVS Ukrainyy. [in Ukrainian].
- Preduprezhdenye prestuplenyy y sudebnaya ekspertyza.* (1968). Moscow: Yuryd. lyt. [in Russian].
- Pro zatverdzhennya Instruktsiyi z orhanizatsiyi vzayemodiyi orhaniv dosudovoho rozsliduvannya z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoyi politysiyi Ukrainyy v zapobihanni kryminalnym pravoporushennyam, yikh vyavlenni ta rozsliduvanni.* Nakaz MVS Ukrainyy vid 07.07.2017 № 575 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> [in Ukrainian].

- Profylaktycheskaya deyatel'nost' ekspertnykh uchrezhdeniy systemy Mynysterstva yustyt-syy SSSR (metodycheskoe posobie dlya sudey, sledovateley y sudebnykh ekspertov)*. Moscow, 1980. 186 s. [in Russian].
- Rekomendatsiya* (2000) 19 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo roli prokuratury v systemi kryminalnogo pravosuddyia, ukhvalena Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 724 zasidanni zastupnykiv ministriv 6 zhovtnya 2000 roku. (2010). Mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva. Kyiv: Istyna. [in Russian].
- Shamray, V. (2004) Ponyattya i sut vzayemodiyi, yiyi zachennya. *Prokuratura, lyudyna, derzhava*. № 1 (31) [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyy, M. H. (2016) *Teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni zasady sudovykh ekspertyz u kryminalnomu protsesi*. (Extended abstract of candidates thesis: 12.00.09). Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. YU. (2001) *Kryminalistyka: entsyklopedychnyy slovnyk (ukrayinsko-rosiyskyy i rosiysko-ukrayinskyy)*. Akad. HAH Ukrayiny V. YA. Tatsiya (Ed.). Kharkiv: NYUA [in Ukrainian].
- Shepitko, V. YU. (2013) O novellakh v yspolzovany spetsyalnykh znanyy v uholovnom protsesse Ukrainy. *Teoryya y praktyka sudebnoy ekspertyzy v sovremennykh uslovyakh*: materyaly 4-y Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. 30–31 yanv. 2013 h. Moscow: Prospekt [in Russian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2017) Do pytannya pro vzayemozalezhnist yevropeyskykh intehratsiynykh protsesiv i tendentsiy intehratsiyi spetsialnykh znan v Ukraini. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 17. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Snigerov, O. P., Dusheyko, H. O., Dolhyy, O. A. ta in. (2003). *Operativno-rozshukova informatsiya: problemy realizatsiyi*: monohrafiya. A. M. Podolyaky i P. V. Kolyady (Eds.). Sumy: VVP «Mriya-1». [in Ukrainian].
- Sushko, YU. S. (1994) *Aktualni problemy profilaktychnoyi diyalnosti pry provedenni sudovo-ekonomichnykh ekspertyz*. (Extended abstract of candidates thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Velikiy tlumachniy slovnik suchasnoi ukrainskoi movi (s dod. i dopovn.)*. (2005). Uklad. i golov. red. V.T. Busel. Kharkiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
- Vilgushinskiy, M. Y. (2012) Osoblivosti vzaemodii sudiv iz pravookhoronnimi organami. *Naukovi zapiski Institutu zakonodavstva Verkhovnoi Radi Ukraini*. Vip. № 4 (13). URL: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/nzizvru/2012_4/p13_13.html. [in Ukrainian].

А. П. Снигерёв, Н. Е. Филипенко

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ
И КООРДИНАЦИИ РАБОТЫ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНЫХ
УЧРЕЖДЕНИЙ УКРАИНЫ С ИНЫМИ СУБЪЕКТАМИ
ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПРЕВЕНТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В статье проанализированы концептуальные основы, взгляды и идеи относительно понимания сущности и форм взаимодействия судебно-экспертных учреждений с правоохранительными и судебными органами в реализации превентивных мер, рассмотрено понятие «взаимодействие».

Исследовано соотношение сходных между собой понятий «взаимодействие» и «координация», обращено внимание на унификацию применения соответствующего понятийно-категориального аппарата. Проанализировав специальную литературу и систематизировав мнения учёных, авторы понимают под взаимодействием судебно-экспертных учреждений Украины с другими субъектами при осуществлении превентивной деятельности деятельность, основанную на законах и подзаконных нормативных актах, согласованную независимых друг от друга органов, объединивших свои возможности, методы и средства, которыми они обладают, для проведения эффективного комплекса организационных, управленческих, технических, научных и других превентивных мероприятий.

Ключевые слова: судебная экспертиза, экспертная превенция, взаимодействие, координация, специальные знания, правоохранительные органы, судебно-экспертные учреждения.

O. Snigerov, N. Filipenko

**CERTAIN ISSUES ON INTERACTION AND COORDINATION
OF UKRAINIAN FORENSIC INSTITUTIONS WORK
WITH OTHER ENTITIES
WHILE IMPLEMENTING PREVENTIVE ACTIVITY**

The article analyzes the conceptual principles, views and ideas on understanding the nature and forms of interaction of forensic institutions with law enforcement and judicial authorities in the implementation of preventive measures, considers its concept.

The correlation between the concepts of «interaction» and «coordination» has been studied, because one of the main problems that cannot be avoided in the forensic study of the phenomenon of expert prevention is the ambiguity of both scientific understanding and elaboration and practical application of the conceptual and categorical apparatus. In our opinion, the interaction of forensic institutions of Ukraine with other entities in the implementation of preventive activities should be understood based on laws and regulations, coordinated preventive activities of independent bodies to combine opportunities, methods and tools they have, to conduct an effective set of organizational, managerial, technical, scientific and other prevention measures. Interaction is carried out in two forms: procedural and non-procedural (organizational). The procedural form of interaction includes: conducting an examination to establish the circumstances that contributed to the commission of the offense (conducting an examination on preventive issues); establishing circumstances that are important for the prevention of offenses on the own initiative of the expert (use of the expert's right to initiative); participation of an expert in investigative actions as a specialist; participation in the review of the scene and the reproduction of the

situation and circumstances of the event; Advice from a specialist on the cessation of crimes can sometimes be provided by a specialist in the process of conducting operational and investigative measures (for example, recommendations for photographing non-commodity documents operatively), etc.

The next type of interaction and coordination of forensic institutions of Ukraine with other entities in the implementation of preventive activities are non-procedural (organizational) measures. In contrast to the procedural form of interaction, the emergence and development of organizational forms is not associated with the requirements of procedural law, but with the participants' awareness of the need for cooperation based on mutual assistance and assistance to each other to more effectively achieve common goals.

The implementation of joint, coordinated preventive activities involves several mutually agreed stages, namely: interaction at the preparatory (information-analytical), main and final stages. It should be emphasized that in the professional literature the number and nature of these stages may differ.

Keywords: forensic examination, expert prevention, interaction, coordination, special knowledge, law enforcement agencies, forensic institutions.

Надійшла до редколегії 21.07.2020

Снігерьев О. П., Філіпенко Н. Є. Окремі питання взаємодії та координування роботи судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 194—217. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.13>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.14>
УДК 347.9:346(477)

В. М. Фесюнін,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач лабораторії криміналістичних досліджень, в. о. завідувача лабораторії теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7458-370X>,
e-mail: fesiunin2001@gmail.com

Е. П. Курдес,

науковий співробітник ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9721-3453>,
e-mail: kyrdes-natalia@ukr.net

Л. В. Свиридова,

кандидат юридичних наук, завідувач лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6667-2852>,
e-mail: ludmila.sviridova@hniise.gov.ua

ПОНЯТТЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ І МЕЖІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Зважаючи на те, що зміст поняття «спеціальні знання» якомога повніше можна розкрити тільки в контексті з елементами процесу доказування у цивільному чи господарському процесі, проаналізовано тлумачення науковцями цього поняття та звернено увагу на окремі позиції фахівців і наведено думку авторів цієї статті щодо нього. Акцентовано, що правові межі застосування спеціальних знань у цивільному та господарському процесі визначено процесуальним законодавством, зорієнтованим на принципи належності, допустимості, достовірності й достатності доказів для розв'язання судом цивільної справи або господарського спору. Зауважено, що вимоги до наведених критеріїв прописано у процесуальному законодавстві та наведено їх розгорнуту характеристику.

Ключові слова: спеціальні знання, цивільний процес, господарський процес, експерт, доказування.

Постановка наукової проблеми. Розв'язання кожної конкретної справи у цивільному та господарському процесах завжди пов'язано з потребою визначення різних за своїм характером фактів. Аналіз судової практики у цивільному та господарському процесах свідчить, що поміж фактів як об'єктів судового дослідження можливі юридичні факти, для визначення яких необхідні спеціальні знання, тобто виникають питання, для розв'язання яких недостатньо професійних правничих знань судді й осіб, які є учасниками справи. У та-

ких випадках цивільним і господарським процесуальним законодавством передбачено залучення до участі у справі експерта, спеціаліста, перекладача, педагога чи іншого фахівця, який має спеціальні знання. Тобто необхідність у залученні фахівців, які мають спеціальні знання, виникає, коли в учасників цивільного чи господарського процесу відсутні власні можливості та знання, доступні методи й технічні засоби пізнання об'єкта такої діяльності, навички застосування таких засобів і методів виявляються недостатніми для ефективного збирання, аналізу, оцінки й використання інформації, визначення конкретних фактів, виявлення прихованих зв'язків, властивостей, ознак досліджуваних об'єктів, виконання інших завдань.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Окремі організаційно-правові аспекти проблем застосування спеціальних знань у цивільному та господарському процесах розглянуто в наукових працях: Л. Є. Ароцкера, Т. В. Аверьянкової, Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, Є. В. Додіна, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченка, В. М. Махова, Г. М. Надгорного, А. Я. Паліашвілі, Ю. А. Орлова, О. Р. Росинської, Т. М. Сахнова, М. Я. Сегая, З. М. Соколовського, В. В. Циркаля, О. Р. Шляхова та багатьох інших учених. Наукові дослідження щодо застосування спеціальних знань у судових провадженнях продовжили М. Т. Білуха, С. С. Бичкова, І. І. Брус, Ж. В. Васильєва-Шаламова, А. А. Власов, Л. В. Головченко, В. В. Коваленко, Е. Б. Сімакова-Єфремян, М. К. Треушніков та ін.¹

У дисертаційному дослідженні С. С. Бичкової «Експертиза в цивільному процесі України» наведено результати системного аналізу інституту судової експертизи в цивільному процесі України; визначено стан наукового дослідження правових питань, пов'язаних з провадженням судової експертизи, та з'ясовано місце судової експертизи у системі доказів і доказування². Проте, поза увагою науковця залишилися питання щодо участі спеціаліста у цивільному провадженні.

Дисертацію Ж. В. Васильєвої-Шаламової присвячено комплексному дослідженню проблем використання в цивільному процесі результатів судових експертиз. Вона дослідила сутність спеціальних знань і форми їх використання, які застосовують у цивільному процесі, та визначила процесуально-правову природу судової експертизи, її характерні ознаки, види й місце поміж інших форм застосування спеціальних знань. Науковець

¹ Див., наприклад: Гончаренко В. Г. Научно-технические средства в следственной практике. Київ: Вища школа, 1984. 152 с.; Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій: моногр. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 208 с.; Махов В. Н. Теория и практика использования знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1993. 58 с.; Шиканов В. И. Проблема использования специальных знаний и научно-технических новшеств в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1980. 32 с.; та ін.

² Бичкова С. С. Экспертиза в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2003. 178 с.

з'ясувала підстави та передумови призначення експертиз у цивільному процесі, проаналізувала процесуальний порядок проведення експертиз, а також особливості правового статусу експерта¹. Зважаючи на час захисту дисертації, слід зауважити, що сучасні зміни у процесуальному законодавстві України сформували підґрунтя для подальшого дослідження застосування спеціальних знань у цивільному та господарському провадженнях.

У науковій праці Т. М. Кучер розглянуто співвідношення процесуальних документів, що їх складають такі учасники процесу, як експерт і спеціаліст, з позиції їх значення для здійснення процесу доказування, проаналізовано врегулювання відповідних питань на прикладі законодавства ближнього зарубіжжя². При цьому науковець не мала на меті дослідити ці самі питання щодо господарського процесу.

У статті В. С. Шапіро визначаються проблемні аспекти участі експерта у цивільному процесі, особливості розмежування правового становлення експерта та спеціаліста, зазначається, що ці учасники цивільного процесу мають як спільні, так і відмінні ознаки³.

Розкриттю особливостей застосування спеціальних знань різних галузей у судових провадженнях присвячено також низку наукових праць. Так, В. В. Лісовий узагальнив і систематизував інформацію про застосування спеціальних економічних знань обізнаних осіб у цивільному й господарському процесі та обґрунтував необхідність використовувати не тільки економічну експертизу, а й інші форми спеціальних економічних знань під час розгляду справ у суді⁴.

У науковій праці І. А. Петрової визначено загальні етапи єдиної універсальної процедури провадження судово-товарознавчих експертиз у цивільному судочинстві, на підставі чого визначено основні принципи її проведення у цивільному судочинстві; окреслено загальні вимоги щодо питань, які ставлять експерту; зауважено особливості проведення експертного дослідження та складання висновку експерта; виокремлено ті моменти, які обов'язково необхідно має враховувати суд під час оцінки висновку експерта в розгляді цивільних справ⁵.

---

¹ Васильєва-Шаламова Ж. В. Судова експертиза в цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 Київ: Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2009. 211 с.

² Кучер Т. М. Співвідношення висновків експерта та спеціаліста як засобів доказування в цивільному процесі: питання теорії та практики//*Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 2 (10). С. 31—40.

³ Шапіро В. С. Проблемні аспекти участі експерта в цивільному процесі//*Правові горизонти*. 2018. № 13(26). С. 24—28.

⁴ Лісовий В. В. Форми і значення використання спеціальних економічних знань в цивільному і господарському процесі//*Вісник ЖДТУ: Економіка, управління, адміністрування*. 2012. № 1 (59). Ч. 2. С. 151—157. URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/47540> (дата звернення: 25.05.2020).

⁵ Петрова І. А. Особливості провадження судово-товарознавчих експертиз у цивільному судочинстві//*Scientific Journal «ScienceRise»*. 2016. № 7/1 (24). С. 62—67.

Зауважимо, що згадані напрацювання науковців створили потужне підґрунтя для подальшого розвитку інституту спеціальних знань у цивільному та господарському процесах. Однак, незважаючи на певний теоретичний доробок, визначення цього поняття в юридичній науці до сьогодні залишається не розкритим і дискусійним, насамперед, через різні підходи до його розуміння та відсутність ґрунтовного дослідження цього питання. Із прийняттям нових редакцій Цивільного процесуального (далі — ЦПК), Господарського процесуального (далі — ГПК), Кодексу адміністративного судочинства та Кримінального процесуального кодексів України і внесенням відповідних змін до чинного законодавства, виникли нові правовідносини, що доводить необхідність дослідження теоретично-правових аспектів застосування спеціальних знань у цивільному та господарському провадженні.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів щодо тлумачення поняття «спеціальні знання» та визначення критеріїв їх застосування у цивільному й господарському провадженні.

Викладення основного матеріалу дослідження. Зміст поняття «спеціальні знання» якомога повніше можна розкрити тільки в контексті з елементами процесу доказування. Доказування у цивільному та господарському процесі здійснюється на основі законів логіки та за допомогою доказів, якими є фактичні дані, здобуті згідно з вимогами чинного законодавства. Зауважимо, що, використовуючи саме ці дані, суд набуває змоги визначити наявність чи відсутність фактів та обставин, які, з одного боку, потрібно довести в суді, а з іншого — вони обов'язково повинні мати значення для цієї справи. Також фактичними даними вважають такі, на підставі яких суд може визначити наявні чи відсутні обставини (факти), що доводять обґрунтованість вимог і заперечень учасників справи, а також інші обставини, що мають значення для її справедливого розв'язання. Частиною 2 ст. 76 ЦПК та частиною 2 ст. 73 ГПК обумовлено, що ці дані визначають за допомогою таких засобів: письмових, речових та електронних доказів, висновків експертів; свідчень очевидців¹.

Слід зазначити, що спеціальні знання — це категорія, яка охоплює досить широку сукупність знань, із більшістю яких учасники процесу доказування не знайомі навіть поверхнево, не говорячи вже про глибокі знання у різних галузях науки і техніки. Сучасна юридична доктрина пропонує розуміти спеціальні знання як такі, що не є загальновідомими та не мають масового поширення, однак, обмежене коло осіб досконало обізнано щодо них, що й визначає їхню фаховість і професійність. Саме таких обізнаних осіб називають фахівцями, які, маючи спеціальні знання, беруть участь

---

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 40—41, 42. Ст. 492 ; Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змінами та доповненнями)//*Там само*. 1992. № 6. Ст. 56.

у цивільному чи господарському процесі та набувають різних процесуальних статусів (залежно від потреби конкретного судового провадження), наприклад: експерта, спеціаліста, перекладача тощо.

Зауважимо, що у функціональному аспекті існує розмежування спеціальних знань. З одного боку — це результат навчання у конкретній галузі знання з набуттям спеціальних пізнань і навичок, що у подальшому свідчить про фаховість особи; а з іншого — це спеціальні знання, які визначено процесуальним законом і які можна використовувати тільки в тих формах і межах, що передбачені законодавчо, хоча за своїм змістом вони тотожні першим. Із цього можна дійти висновку, що процесуальному законодавству не цікаво, хто є носієм подібних знань і їх споживачем: воно перетворює такі знання на процесуально-правову категорію. Крім того, процесуальне законодавство визначає як суб'єктів, так і процедури застосування спеціальних знань, коли для кожного випадку їх застосування необхідний і відповідний суб'єкт — обізнана особа, компетентність якої має бути засвідчено, а шляхи її залучення до справи перебувати у межах чинного законодавства.

У цивільному та господарському процесі розв'язання питань щодо можливості застосування спеціальних знань під час проведення передбачених законом дій розв'язують зазвичай кількома способами. В одних випадках застосування спеціальних знань є обов'язковим, в інших — має факультативний характер. Так, для участі у процесуальних і непроцесуальних діях залучають спеціалістів з-поміж: співробітників судово-експертних установ; компетентних працівників контролюючих органів; представників інших практичних, а також наукових і педагогічних колективів, які мають поглиблені знання у своїх галузях діяльності; приватних осіб — експертів та ін. Такі спеціалісти надають допомогу у формі консультацій, порад, рекомендацій, довідкової інформації, участі в підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій шляхом проведення лабораторних досліджень, обстеження підприємств, ділянок території та інших об'єктів і заходів.

Слушною в науці є думка про те, що в окремих випадках учасник судового процесу може самостійно застосовувати будь-які спеціальні знання, за винятком тих випадків, коли він не має певних знань або визнає за необхідне залучити іншого, більш кваліфікованого спеціаліста, чи з міркувань необхідності виконання конкретних процесуальних дій, а також коли законом передбачено залучення конкретних спеціалістів (лікарів, перекладачів, педагогів, психологів тощо) чи проведення судової експертизи¹. Проте, у чинному законодавстві України відсутнє визначення поняття «спеціальні знання». Розгляду, аналізу та визначенню сутності терміна «спеціальні знання» через розкриття його змісту присвячено низку

¹ Галаган В. І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. С. 315.

наукових праць, зокрема дисертаційних досліджень. Тому, з метою з'ясування сутності цього поняття, зупинимося на окремих позиціях науковців докладніше.

Так, Ю. К. Орлов вважає, що спеціальними знаннями є знання, які виходять за межі загальноосвітньої підготовки та життєвого досвіду, які має більш чи менш вузьке коло осіб¹.

Водночас Е. Б. Сімакова-Єфремян, визначаючи поняття «спеціальні знання», зауважує, що це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, які необхідні для розв'язання питань, які виникають під час розслідування та розгляду в суді конкретних справ².

М. К. Треушников, окреслюючи поняття «спеціальні знання», акцентує увагу на тому, що це ті знання, які перебувають за межами правових знань, загальновідомих узагальнень, що випливають з досвіду людей³.

Розглядаючи економічні знання як спеціальні, М. Т. Білуха пропонує поділяти їх на знання: з бухгалтерського обліку, що дозволяють відображати усі господарські операції та фінансові результати діяльності суб'єктів господарювання; економічного аналізу, що сприяє не тільки виявленню причинових зв'язків між подіями й умовами, які до них призвели, а й визначенню фактичних обставин їх здійснення; господарського контролю, що забезпечує визначення відхилень, порушень і зловживань завдяки застосуванню сукупності спеціальних способів і методичних прийомів⁴.

Дослідивши це питання, М. В. Ревака у своєму дисертаційному дослідженні зауважує, що спеціальні знання складають найчастіше цілісну систему наукових знань з її практичною спрямованістю, до складу якої належать порядок і спосіб дослідження, певні спеціальні терміни, зрозумілі тільки для поінформованих у цій галузі осіб, а не окремі уривчасті дані, що мають загальнозастосовне значення⁵. Ми погоджуємося з окремими положеннями цієї дефініції у частині того, що спеціальні знання — це певна система, комплекс пов'язаних між собою відомостей, які має конкретна особа — фахівець.

Спеціальні знання, на думку П. Карпечкіна, це результат здобуття інформації у визначеному виді справ, діяльності людини, що являє собою визначені відомості на певному етапі. Однак, надалі дослідник слушно зауважує, що науково-технічний прогрес перебуває у постійному розвитку,

¹ Орлов Ю. К. Производство экспертизы в уголовном процессе: учеб. пособ. Москва: ВЮЗИ, 1982. С. 5—6.

² Сімакова-Єфремян Е. Проблеми судово-експертної діяльності в нормах чинного законодавства України // *Право України*. 2004. № 6. С. 99—102.

³ Треушников М. К. Судебные доказательства: 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Городец, 2005. С. 46.

⁴ Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза: підручник. Київ, 2004. С. 23.

⁵ Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. С. 9.

тому фахові знання можуть втрачати свої актуальність і значення, тобто застарівати ¹.

У сенсі певної наукової полеміки із цим визначенням можна розглядати дефініцію, яку наводить В. В. Семенов, адже він категорією «спеціальні знання» називає ті наукові знання, практичні вміння й навички, які не тільки сформовано у процесі професійного навчання особи та набуття досвіду роботи за відповідною спеціальністю, а й неодноразово апробовано цією особою. Такі знання він пропонує використовувати відповідно до процедурних правил процесуального закону для розв'язання його завдань ². Подібне трактування дає змогу вважати В. В. Семенова «традиціоналістом»: представники цієї групи вважають певні наукові категорії досить сталим конгломератом відомостей, що є основою для побудови нових теорій та здобуття знань.

Вивчаючи проблеми застосування спеціальних знань у процесуальному сенсі, В. М. Шерстюк наводить їх загальні й особливі ознаки. За її думкою, до загальних належать знання, які має обмежена кількість фахівців (такі знання не є загальновідомими чи загальнодоступними), ці знання особливі й не охоплюють професійних знань сторони у справі чи судді, тобто професійні знання щодо норм матеріального та процесуального права України ³.

Окремі науковці визначають спеціальні знання як професійні знання й уміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, які необхідні для розв'язання питань, що виникають під час розслідування та розгляді у суді конкретних справ ⁴. Водночас вбачається, що таке формулювання не розкриває сутності поняття спеціальних знань, оскільки сферу застосування останніх не обмежено тільки слідством чи судочинством.

Аналіз цього визначення також породжує певні сумніви в доцільності розмежування спеціальних знань на наукові та практичні, адже практичні й наукові знання взаємозумовлені та взаємозалежні. З одного боку, практичні знання є емпіричною базою для застосування вже сформованих, сталих наукових знань, з іншого — це частина практичних знань, яку було опрацьовано під час проведення наукових досліджень та яка набула наукове обґрунтування, стала складовою нових наукових знань. Причому деякі спеціальні знання можна здобути не в науковій діяльності, а як результат акумулювання багатолітнього досвіду практичної діяльності,

¹ Карпечкін П. Щодо меж спеціальних знань при проведенні судової експертизи у господарському процесі//*Вісник прокуратури*. 2010. № 3 (105). С. 117.

² Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. С. 8, 9.

³ Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. С. 20.

⁴ Сімакова-Єфремян Е. Зазнач. твір. С. 100 ; Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі: навч.-довід. посіб./уклад. Ю. М. Грошевий, М. Л. Цимбал, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків: Одісеї, 2004. С. 6.

наприклад, це може бути знання про особливості технологічних процесів, окремих видів робіт або знання в галузі образотворчого мистецтва, нетрадиційної медицини тощо. Слід також зазначити, що суд у своїй діяльності використовує спеціальні знання не заради наукової цікавості, а задля розв'язання суто практичних цілей і завдань цивільного й господарського судочинства.

Грунтовно вивчивши це питання, В. В. Коваленко у своєму дисертаційному дослідженні зауважує, що до спеціальних знань належать не тільки наукові та практичні знання, а й навички за умови, що вони відповідають сучасному рівню розвитку галузей знань (крім знань у галузі права), та зазначає необхідність застосування таких знань під час розслідування злочинів і судового розгляду кримінальних проваджень, оскільки це сприятиме слідству чи суду в збиранні й дослідженні доказів¹. Крім того, як правильно зазначено в юридичній літературі, правові знання також має професійне вузьке коло фахівців, оскільки ці знання здобувають у процесі освіти (навчання) у вищих юридичних навчальних закладах і під час практичної юридичної діяльності². Тому, на нашу думку, виключення В. В. Коваленком «галузей процесуального і матеріального права» з кола спеціальних знань є невивіреним.

Також не можна цілком погодитися із визначенням, наведеним Т. В. Сахновою. На її думку, спеціальні знання — це завжди наукові знання неправового характеру, які супроводжуються адекватними (визнаними) прикладними методиками і які використовуються для досягнення певних юридичних цілей³. Водночас у законі відсутні прямі вказівки на те, що юридичні знання не можуть бути спеціальними. Для з'ясування цього питання, на нашу думку, слід розмежовувати поняття спеціальних знань у загальному (широкому) розумінні й такі, які використовують у правозастосовній діяльності.

Загалом знання — це досягнення, розуміння дійсності нашою свідомістю, сукупність відомостей у будь-якій галузі. Своєрідною формою акумулювання знань є досвід, зі свого боку, набуте досвідом уміння — це навичка. Слово ж «спеціальний» можна тлумачити як призначений лише для чогось, що стосується окремої галузі науки, техніки, мистецтва; призначений для спеціалістів цієї галузі⁴.

Грунтовно дослідивши це питання, Ж. В. Васильєва-Шаламова зауважила, що в широкому розумінні «спеціальні знання» можна визначити як сукупність знань і навичок у будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва,

¹ Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луганськ, 2004.

² Зинин А. М. Судебная экспертиза: учебник. Москва: Юрайт: Право и закон, 2002. С. 63.

³ Сахнова Т. В. Судебная экспертиза. Москва: Городец, 2000. С. 8.

⁴ Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо, 2003. С. 155, 256, 437—438.

ремесла тощо, які здобуті в результаті освіти й досвіду та які може використати спеціаліст відповідної галузі ¹.

Водночас щодо спеціальних знань необхідно зазначити, що вони є не звичайною добіркою відомостей, а динамічним утворенням, яке повсякчас розвивається, якісно та кількісно збільшується, тому що досвід постійно накопичується й видозмінюється (зростає). Тому окремі вчені наголошують, що спеціальні знання — це системно-структурна характеристика теоретичних знань, практичних навичок, умінь у галузі певної науки, техніки, мистецтва й ремесла, набутих шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду, які не є загальнодоступними і загальновідомими та які застосовують у порядку, визначеному законом (конституційним, кримінальним процесуальним, цивільним процесуальним, адміністративним процесуальним, господарським, митним, податковим та іншими) ².

Якщо говорити про спеціальні знання, які використовують у цивільному та господарському процесі, дуже вдалим вбачається визначення, сформульоване А. О. Власовим. Учений під поняттям «спеціальні знання» об'єднує таку сукупність професійних знань, навичок і умінь, що здобута в результаті спеціального навчання й досвіду роботи, відповідає сучасному розвитку певної галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла та є достатньою для проведення експертного дослідження й надання компетентного висновку щодо питань, які цікавлять суд у конкретній справі ³.

У низці спеціальних робіт І. В. Пиріг виокремив критерії, що їх використовують під час вивчення сутності й окреслення терміна «спеціальні знання», якими слід вважати такі:

- вони не є професійними для слідчого, прокурора, слідчого судді, судді тощо;
- мають базуватися на досягненнях науки та не є загальновідомими;
- за способом здобуття їх набувають шляхом теоретичної підготовки, коли особа опановує певну інформацію, або практичної підготовки, коли особа набуває певних навичок під час заняття конкретним видом діяльності;
- загальна мета застосування спеціальних знань — сприяння розв'язанню завдань кримінального судочинства ⁴.

¹ Васильєва-Шаламова Ж. В. Застосування спеціальних знань в цивільному процесі//*Актуальні питання державотворення в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24—25.04.2008). Київ: Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Юр. ф-т, 2008. С. 74.

² Селіванов А. Проблема запровадження у судовий процес правової експертизи//*Право України*. 2002. № 8. С. 32—34 ; Сорокотягина Д. А. Судебная экспертиза: учеб. пособ. Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. С. 61.

³ Власов А. А. Гражданское процессуальное право: учебник. Москва: ТК Вебли, 2003. С. 184.

⁴ Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. С. 7.

До процесуального визначення спеціальних знань обов'язково має належати їх загальнонаукове поняття як незамінна змістова основа поняття процесуального. Останнє має визначати не лише межі та форми особливого застосування цих знань у судочинстві, а й враховувати юридично значущі наслідки такого використання.

Спеціальними знаннями в господарському та цивільному судочинстві доцільно вважати не тільки професійні знання, що здобуті під час навчання, а й навички та вміння, набуті в процесі практичного застосування професійних знань у відповідній сфері людської діяльності, окремою ознакою яких є їх використання визначеними законом учасниками процесу в межах компетенції для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань. Таке визначення спеціальних знань максимально точно відповідає теоретичним положенням наукознавства, законодавства та практики залучення спеціальних знань до відправлення правосуддя.

Правові межі застосування спеціальних знань у цивільному та господарському процесі визначено процесуальним законом, їх суд застосовує з урахуванням принципів належності, допустимості, достовірності, достатності й вірогідності доказів для розв'язання справи. Вимоги до наведених критеріїв прописано у процесуальному законодавстві. Так, ст. 76 ГПК передбачено, що належними є докази, на підставі яких можна визначити обставини, що належать до предмета доказування; ст. 77 ЦПК зазначає, що належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. При цьому в обох статтях наголошується, що предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи й підлягають визначенню під час ухвалення судового рішення, а суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування. Крім того, ст. 77 ЦПК також визначено, що сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень¹.

Отже, принцип належності полягає в тому, що суд може досліджувати лише ті докази, які стосуються предмета доказування. Цей принцип дає змогу правильно визначити необхідний обсяг доказового матеріалу й вилучити з процесу все зайве, що не належить до предмета доказування й не потрібне для правильного розв'язання справи.

Під допустимістю доказів слід розуміти придатність доказів щодо законності джерела, методів і прийомів здобуття відповідної інформації у справі. Саме це зауважено у ст. 77 ГПК та ст. 78 ЦПК: обставини, які відповідно до законодавства слід підтвердити певними засобами доказування, не можна підтверджувати іншими засобами доказування. Наголошено, що докази, здобуті з порушенням закону, суд не приймає до розгляду.

---

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: ...//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 40—41, 42. Ст. 492 ; Господарський процесуальний кодекс України: ...//*Там само*. 1992. № 6. Ст. 56.

Достовірність — це точна відповідність визначених обставин справи фактичним обставинам, що мали місце. Уже на етапі формування предмета доказування у справі може знадобитися застосування спеціальних знань, а їх невикористання або неправильне використання призводить до судових помилок. Достовірність доказів оцінює суд. У ст. 78 ГПК акцентовано увагу на тому, що достовірними є докази, створені (здобуті) за відсутності впливу, спрямованого на формування хибного уявлення про обставини справи, які мають значення для справи. У ст. 79 ЦПК передбачено, що достовірними є докази, на підставі яких можна визначити дійсні обставини справи.

Необхідно дотримуватися певних принципів щодо забезпечення доброякісності джерел доказової інформації та зіставленості доказів. Щодо цього ст. 80 ЦПК акцентує увагу на принципі достатності доказів у цивільному процесі та визначає, що достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які належать до предмета доказування¹.

Визначення фактичних обставин справи з максимально високим ступенем імовірності є чи не найголовнішим завданням сучасного судочинства. Це дасть змогу суду максимально наблизитися до розуміння сутності досліджуваного явища та буде достатнім для формування внутрішнього переконання судді під час прийняття обґрунтованого рішення, для чого вживають передбачені процесуальним законом заходи. Окреслене вище є важливим, оскільки на визначення обставин справи та їх оцінки спрямований увесь процес доказування. Господарське процесуальне законодавство запровадило принцип вірогідності доказів (ст. 79 ГПК), яким визначено, що наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, аніж докази, надані на її спростування². Водночас у процесуальному законодавстві зауважено, що питання про достатність чи вірогідність доказів для визначення обставин, що мають значення для справи, суд розв'язує відповідно до свого внутрішнього переконання.

Досягнення істини в умовах змагальності передбачає визначення не всіх фактичних обставин, пов'язаних з правовідносинами, які розглядає суд, а лише тих, що достатні для винесення обґрунтованого рішення у справі, чого можна досягти, правильно оцінюючи кожний наданий доказ. Саме тому окрему увагу у процесуальному законодавстві приділено оцінці доказів (див. ст. 89 ЦПК та ст. 86 ГПК). У ньому визначено, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні на-

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: ...//Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 40—41, 42. Ст. 492.

² Господарський процесуальний кодекс України: ...//Там само. 1992. № 6. Ст. 56.

явних у справі доказів. Також визначено, що жодні докази не мають для суду задалегідь визначеної сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність та вірогідність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Результати оцінки судом доказів викладають у мотивувальній частині рішення, де суд зазначає ті докази, на яких ґрунтуються його висновки. Крім того, зазначено, що суд оцінює як зібрані у справі доказам загалом, так і кожний доказ (групу однотипових доказів), що міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів)¹. Отже, незважаючи на наявність потреби у спеціальних знаннях для здобуття доказової інформації, можливим є винесення судового рішення на основі інших доказів (пояснень сторін, показань свідків, письмових і речових доказів), а не виключно на основі висновку експерта.

Підстави застосування спеціальних знань формалізовані та містять матеріально-правову й процесуальну підстави. Їх застосування потребує правильного визначення судом предмета доказування у справі й виявлення необхідності у використанні спеціальних знань обізнаних осіб. Потреба у спеціальних знаннях для здобуття доказової інформації у справі може бути підставою їх застосування у суді шляхом: визначення у процесі дослідження фактів-доказів, які іншими засобами здобути не можна (провадження експертизи); застосування спеціальних знань для надання консультацій, роз'яснень і допомоги у формулюванні питань, як виносять на розв'язання експертизи, або вчинення інших процесуальних дій.

Законодавчо не передбачено в одній чи окремих нормах закону тих положень, що можуть регламентувати діяльність носіїв спеціальних знань (наприклад, спеціаліста чи експерта) як учасників цивільного чи господарського процесу. Навпаки, у цих процесах увагу акцентовано на різних цілях залучення спеціалістів і експертів, на розбіжностях у їхніх процесуальних правах і обов'язках, а також на тому процесуальному значенні, яке мають результати застосування ними спеціальних знань.

Висновки. У статті зазначено, що, незважаючи на потребу в застосуванні у судочинстві спеціальних знань для здобуття доказової інформації у результаті проведення експертних досліджень, можливим, згідно з чинним процесуальним законодавством, є винесення рішення судом на основі інших доказів (пояснень сторін, показань свідків, письмових і речових доказів), а не виключно на основі висновку експерта.

Дослідження дозволило визначити, що спеціальними знаннями в господарському та цивільному судочинстві доцільно вважати не тільки професійні знання, здобуті під час навчання, а й навички й уміння, набуті

---

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: ...//Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 40—41, 42. Ст. 492 ; Господарський процесуальний кодекс України: ...//Там само. 1992. № 6. Ст. 56.

в процесі практичного застосування професійних знань у відповідній сфері людської діяльності, окремою ознакою яких є їх використання визначеними законом учасниками процесу в межах компетенції для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань. Вважаємо, що таке визначення спеціальних знань максимально точно відповідає теоретичним положенням наукознавства, законодавства і практики залучення спеціальних знань до відправлення правосуддя.

Зауважено, що правові межі застосування спеціальних знань у цивільному та господарському процесі визначено процесуальним законом і суд застосовує їх з урахуванням принципів належності, допустимості, достовірності, достатності (ЦПК) й вірогідності (ГПК) доказів для розв'язання справи; наведено розгорнуту характеристику цих принципів. Окрему увагу приділено тому, що підставою застосування спеціальних знань є потреба в них для здобуття доказової інформації у справі шляхом:

- визначення у процесі дослідження фактів-доказів, які іншим шляхом неможна здобути (провадження експертизи);
- застосування спеціальних знань для надання обізнаною особою консультацій, роз'яснень, допомоги у формулюванні питань, які виносять на розв'язання експертизи, або вчинення інших процесуальних дій.

References

- Bilukha, M. T. (2004). *Sudovo-bukhhalterska ekspertyza*: pidruchn. Kyiv [in Ukrainian].
- Bychkova, S. S. (2005). *Ekspertyza v tsyvilnomu protsesi Ukrainy* (Dys. kand. yuryd. nauk. 12.00.03. Kyiv. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Halahan, V. I. (2003). *Pravovi ta kryminalistychni problemy vdoskonalennia kryminalno-protseusualnoi diialnosti (na materialakh orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy)* (Dys. doktora yuryd. nauk: 12.00.09). Kyiv [in Ukrainian].
- Hospodarskyi protseusualnyi kodeks Ukrainy* (1992): Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 № 1798-KhII (zi zminamy ta dopovnenniamy) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), № 6, st. 56 [in Ukrainian].
- Ivchenko, A.O. (2003). *Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Karpechkin, P. (2010). Shchodo mezh spetsialnykh znan pry provedenni sudovoi ekspertyzy u hospodarskomu protsesi. *Visnyk prokuratury*. № 3 (105) [in Ukrainian].
- Kovalenko, V. V. (2004). *Aktualni problemy zastosuvannia naukovy-tekhnichnykh zasobiv spetsialistamy pry provadzhenni slidchykh dii*. (Candidatede's thesis: 12.00.09). Luhansk [in Ukrainian].
- Kucher, T. M. (2012). Spivvidnoshennia vysnovkiv eksperta ta spetsialista yak zasobiv dokazuvannia v tsyvilnomu protsesi: pytannia teorii ta praktyky. *Visnyk Vyshchoi rady yustytysii*, 2 (10). [in Ukrainian].
- Lisovyi, V. V. (2012). Formy i znachennia vykorystannia spetsialnykh ekonomichnykh znan v tsyvilnomu i hospodarskomu protsesi. *Visnyk ZhDTU: Ekonomika, upravlinnia, administruvannia*. № 1 (59) ch. 2. URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/47540> (data zvernennia 25.05.2020) [in Ukrainian].

- Orlov, Ju. K. (1982). *Proizvodstvo jekspertizy v ugovnom processe: ucheb. posobie*. Moscow: VJuZI [in Russian].
- Petrova, I. A. (2016). Osoblyvosti provadzhennia sudovo-tovaroznachnykh ekspertyz u tsyvilnomu sudochynstvi. *Scientific Journal «ScienceRise»*. № 7/1(24) [in Ukrainian].
- Pyrih I. V. (2006). *Teoriia i praktyka vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni rozkradan vantazhiv na zaliznychnomu transporti*. (Extended abstract of candidate's thesis: spets. 12.00.09). Kyiv [in Ukrainian].
- Revaka, V. M. (2006). *Formy vykorystannia spetsialnykh piznan v dosudovomu provadzhenni*. (Extended abstract of candidate's thesis: spets. 12.00.09). Kharkiv [in Ukrainian].
- Sahnova, T. V. (2000). *Sudebnaja jekspertiza*. Moscow: Gorodec [in Russian].
- Selivanov, A. (2002). Problema zaprovadzhennia v sudovy protses pravovoi ekspertyzy. *Pravo Ukrainy*. № 8. [in Ukrainian].
- Semenov, V. V. (2006). *Spetsialni znannia v rozsliduvanni zlochyniv (zmist, orhanizatsiia vykorystannia)*. (Extended abstract of candidate's thesis: spets. 12.00.09) [in Ukrainian].
- Shapiro, V. S. (2018). Problemnii aspekty uchasti eksperta v tsyvilnomu protsesi. *Pravovi horyzonty*. 13(26) [in Ukrainian].
- Sherstiuk, V. M. (2007). *Orhanizatsiino-pravovi ta moralno-psykholohichni zasady sudovo-ekspertnoi diialnosti*. (Dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.09). Kharkiv [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2004). Problemy sudovo-ekspertnoi diialnosti v normakh chynnoho zakonodavstva Ukrainy. *Pravo Ukrainy*. № 6 [in Ukrainian].
- Sorokotjagina, D. A. (2006). *Sudebnaja jekspertiza: ucheb. posobie*. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- Sudova ekspertyza* (2004): *normat.-pravove rehuliuвання та nauk. koment.: navch.-dovidk. posib*. Uklad. Hroshevyi Yu. M., Tsymbal M. L., Simakova-Yefremian E. B. ta in. Kharkiv: Odissei [in Ukrainian].
- Treushnikov, M. K. (2005). *Sudebnye dokazatel'stva*. 4-e izd., pererab. i dop. Moscow: Gorodec [in Russian].
- Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004. № 1618-VI (zi zminamy ta dopovnenniamy) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2004, № 40-41, 42, st. 492* [in Ukrainian].
- Vasylieva-Shalamova, Zh. V. (2009) *Sudova ekspertyza v tsyvilnomu protsesi*. (Dys. kand. yuryd. nauk. 12.00.03) Kyiv. Kyivskyyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
- Vasylieva-Shalamova, Zh. V. (2008). Zastosuvannia spetsialnykh znan v tsyvilnomu protsesi. *Aktualni pytannia derzhavotvorenna v Ukraini: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (24-25 kvit. 2008 r., m. Kyiv)*. Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka, Yuryd. f-t. Kyiv [in Ukrainian].
- Vlasov, A. A. (2003). *Grazhdanskoe processual'noe pravo: uchebnyk*. Moscow: TK Velbi [in Russian].
- Zinin, A. M. (2002). *Sudebnaja jekspertiza: uchebnyk*. Moscow: Jurajt. Pravo i zakon [in Russian].

В. Н. Фесюнин, Э. П. Курдес, Л. В. Свиридова
ПОНЯТИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ И ГРАНИЦЫ
ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ
И ХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОЦЕССЕ

Указано, что необходимость привлечения специалистов, владеющих специальными знаниями, возникает тогда, когда у участников гражданского и хозяйственного процесса отсутствуют собственные возможности и знания, доступные методы и технические средства познания субъекта такой деятельности, навыки применения подобных средств и методов оказываются недостаточными для эффективного сбора, анализа, оценки и использования информации, установления конкретных фактов, выявления скрытых связей, свойств, признаков исследуемых объектов, выполнения других заданий. Учитывая, что содержание понятия «специальные знания» наиболее полно можно раскрыть только в контексте с элементами процесса доказывания в гражданском или хозяйственном процессе, авторы проанализировали трактовку учёными понятия «специальные знания».

Подчёркнуто, что рассмотрению, анализу и определению сути термина «специальные знания» (путём раскрытия его содержания) посвящён ряд научных работ, в том числе и диссертационных исследований, поэтому, с целью установления сущности данного понятия, в статье были изложены отдельные позиции учёных и приведена позиция авторов этого материала по данному поводу, а также приведена позиция учёных, в которой выделены критерии, используемые при изучении сущности и определения понятия «специальные знания». Правовые границы использования специальных знаний в гражданском и хозяйственном процессе определены процессуальным законом и судом с учётом правил соответствия, допустимости, достоверности и достаточности доказательств для решения гражданского дела или хозяйственного спора. Обращено внимание на то, что требования к упомянутым критериям прописаны в процессуальном законодательстве, и приведена их развёрнутая характеристика. Установлено, что основания использования специальных знаний являются формальными и включают материально-правовые и процессуальные основания, кроме того, их применение требует правильного определения судом предмета доказывания по делу и выявления необходимости в использовании специальных знаний и навыков знающих лиц. Авторы подчёркивают, что в хозяйственном и гражданском процессах внимание сосредоточено на разных целях привлечения специалистов и экспертов и, соответственно, на различиях в процессуальных правах и обязанностях, а также на процессуальном значении применения таких знаний в ходе расследования преступлений и судебного рассмотрения уголовных дел, поскольку это будет способствовать следствию или суду в сборе и исследовании доказательств.

Ключевые слова: специальные знания, гражданский процесс, хозяйственный процесс, эксперт, доказывание.

V. Fesiunin, E. Kurdes, L. Sviridova

**THE CONCEPT OF SPECIAL KNOWLEDGE
AND THE BOUNDARIES OF THEIR APPLICATION
IN CIVIL AND ECONOMIC PROCEEDINGS**

It is emphasized that the need to involve specialists who possess special knowledge appears when the participants of civil and economic proceedings lack their own capabilities and knowledge, available methods and technical means of the entity cognition of such an activity, skills in application of such means and methods are insufficient for the effective collection, analysis, evaluation and use of information, establishment of specific facts, identification of hidden links, properties, features of the studied objects, performance of other tasks. Taking into account the fact that the meaning of the term special knowledge can be most fully disclosed only in connection with the elements of the proof procedure in civil or economic proceedings, the interpretation of the concept special knowledge was analyzed by scientists.

It is emphasized that a number of scientific papers, including dissertations, is devoted to consideration, analysis, and definition of the essence of the term special knowledge through disclosing its content. Therefore, the article highlighted particular positions of scientists and authors' opinions regarding their point of view, the position of scientists in which the criteria considered that are used while studying and defining the essence of the concept special knowledge is suggested. It is stressed that the legal limits of the use of special knowledge in civil and economic proceedings are determined by the procedural law and court, taking into consideration the rules of correspondence, admissibility, reliability and sufficiency of evidence to resolve a particular civil case or commercial dispute. It is noted that the requirements for the above criteria are ensured in the procedural legislation and their detailed characteristics are given. It is established that the grounds for the use of special knowledge are formalized and include substantive and procedural grounds, in addition, their application requires the court to correctly determine the subject of proof in the case and identify the need to use special knowledge and skills of knowledgeable persons. The authors note that in economic and civil proceedings attention is focused on different purposes of involving specialists and forensic experts and, accordingly, on differences in procedural rights and responsibilities, as well as on the procedural significance of the results of such specialists' use of their special knowledge.

Keywords: special knowledge, civil proceedings, economic proceedings, forensic expert, proof.

Надійшла до редколегії 01.06.2020

Фесюнін В. М., Курдес Е. П., Свиридова Л. В. Поняття спеціальних знань і межі їх застосування у цивільному та господарському процесі//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 218—233. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.14>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.15>
УДК 342.95(477)

С. Г. Гаспарян,

кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник
ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса,
м. Харків, Україна,

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1050-8292>, e-mail: femida2015@ukr.net

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ НОРМ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ

У статті зауважено, що від правильного добору та розстановки кадрів залежить результативність судово-експертної діяльності. Схарактеризовано правові норми, які визначають вимоги до особи, яка може бути експертом, а також норми, що позбавляють її такої можливості; описано права й обов'язки судового експерта. Розкрито шляхи підготовки судових експертів і нормативно-правові акти, що регулюють цей процес. Окрему увагу приділено правовому регулюванню підготовки та стажування осіб, які отримують або підтверджують кваліфікацію судового експерта, а також особливостям правового регулювання атестації судових експертів. Розглянуто дію нормативно-правових актів, що визначають загальний порядок фінансового забезпечення працівників судово-експертних установ і регулюють їхнє соціальне забезпечення.

Ключові слова: судово-експертна установа, експерт, судовий експерт, кадрове забезпечення, кадровий склад, атестація, підготовка, спеціалізація, адміністративно-правові норми.

Постановка наукової проблеми. В Україні експертне забезпечення правосуддя посідає одне з чільних місць у суспільній практиці, оскільки розвиток правової держави та громадянського суспільства неможливі без незалежної, достовірної, науково-обґрунтованої й об'єктивної судової експертизи, що дає змогу максимально захистити права та свободи громадян. Науковці зазначають, що судово-експертну діяльність урегульовано й забезпечено нормами багатьох галузей права, однак, провідне місце в цій сфері належить адміністративно-правовим нормам, на основі яких здійснюється діяльність експертів, створення експертних установ, методичне забезпечення органів судової експертизи тощо ¹.

Сучасне суспільство не стоїть на місці, воно динамічно розвивається, і судово-експертна діяльність розвивається одночасно з ним: зокрема, вагомо збільшилася кількість розв'язуваних питань і досліджуваних об'єктів судової експертизи. Це зумовлено тим, що тенденції розвитку судової

---

¹ Олійник О. О., Галуцько В. В., Єщук О. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності: моногр. Херсон: Гринь Д. С., 2015. 224 с.

експертизи в Україні перебувають в одній площині з більшістю інтеграційних процесів, що відбуваються під час тісної взаємодії з елементами науково-технічного прогресу, а в іншій площині — з новими, доволі витонченими формами злочинності, що сформувались останнім часом і підвищили свою активність.

Адміністративно-правовий аспект регулювання судово-експертної діяльності покликаний забезпечити вдосконалення всієї системи судової експертизи та перерозподіл повноважень між окремими органами, що діють у зазначеній сфері. Саме тому від правильного добору та розстановки кадрів залежить результативність судово-експертної діяльності. Відповідно, організація та функціонування судово-експертних установ в умовах їх реформування неможливі без урахування всіх чинників, пов'язаних з їх кадровим забезпеченням, зокрема, адміністративно-правових норм у правовому регулюванні кадрового забезпечення, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій. З позицій методології, адміністративно-правове регулювання кадрового забезпечення судово-експертної діяльності базується на наукових працях різних галузей знань: філософії права, теорії держави і права, кримінального права, криміналістики, судової експертології, адміністративного права, теорії управління тощо. Окремі аспекти щодо адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, поміж яких: В. Галунько, Л. Головченко, В. Гончаренко, А. Іванов, О. Єщук, Т. Кагановська, Н. Кліменко, О. Ключев, О. Кравченко, О. Матвєєвський, Г. Муїнова-Савіна, О. Олійник, П. Репешко, Е. Сімакова-Єфремян, Н. Ткаченко, В. Шерстюк та інші¹. Проте, свою увагу вони переважно зосереджували на загальних чи суміжних проблемах, і безпосередньо правове регулювання кадрового забезпечення судово-експертних установ не було предметом їхніх досліджень.

Так, у монографії О. Олійник, В. Галунько, О. Єщук на основі аналізу чинного законодавства, досвіду країн Європейського Союзу, думок учених у сфері адміністративного права та практики діяльності

---

¹ Див., наприклад: Ключев О. М. До питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 18. Харків: Право, 2018. С. 154—163; Ткаченко Н. М. Удосконалення професійної підготовки судового експерта — важливий фактор розвитку експертної дидактики//*Там само*. С. 203—214; Головченко Л. М. Правове регулювання судової експертизи: перспективи та розвиток//*Право України*. 2003. № 12. С.100—103; Петрова І. А. Шляхи мотивації співробітників судово-експертних установ України//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 18. Харків: Право, 2018. С. 214—221; Кагановська Т. Є. Сутність та завдання кадрового забезпечення як засобу сприяння функціонуванню держави та її органів//*Форум права*. 2008. № 1. С. 215—220; та ін.

публічної адміністрації розкрито особливості сучасного адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності¹. У дисертації Т. Кагановської зауважено, що правова основа, яку може бути покладено в основу визначення нормативно-правової бази діяльності суб'єктів кадрового забезпечення, має багаторівневу структуру, що зумовлює необхідність відповідності між нормативно-правовими актами у цій сфері, прийнятими на різних рівнях,— від Конституції України до підзаконних актів державних органів, які регулюють запровадження відповідних механізмів кадрового забезпечення та безпосередню діяльність з питань кадрового забезпечення². Проте, комплексного та всебічного дослідження проблем правового регулювання кадрового забезпечення судово-експертної діяльності й визначення у ньому місця адміністративно-правових норм не проведено, що визначає актуальність цієї роботи та дає змогу здійснити загальний комплексний аналіз досліджуваного явища й опрацювати єдині підходи щодо його подальшого вдосконалення.

Метою статті є оприлюднення результатів загального комплексного аналізу досліджуваного явища, опрацювання єдиних підходів щодо його подальшого вдосконалення та визначення місця адміністративно-правових норм у правовому регулюванні кадрового забезпечення судово-експертних установ.

Викладення основного матеріалу дослідження. Однією з важливих складових забезпечення якісного кадрового складу судово-експертних установ об'єктивно виступає правове регулювання, яке сьогодні не позбавлене недоліків. Сучасне оновлення законодавства, що активно провадиться сьогодні в Україні, є підґрунтям подальшого вдосконалення судової експертизи.

Правове регулювання кадрового забезпечення судово-експертних установ здійснюється відповідно до норм міжнародного та європейського права, Конституції України, кодексів України, законів і підзаконних нормативно-правових актів, передусім, відповідно до Конституції України, яка проголошує основні засади діяльності всіх органів державної влади. Згідно з Конституцією України (ст. 3), найвищою соціальною цінністю визнано людину, що покладає певні обов'язки на державу: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». У ст. 92 Конституції України, зі свого боку, визначено регулювання діяльності судово-експертних установ виключно законами України³.

¹ Олійник О. О., Галуцько В. В., Єщук О. М. Знач. твір.

² Кагановська Т. С. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення державного управління в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2012. С. 25.

³ Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями)/Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.

Зауважимо, що Конституція України беззаперечно спрямована на забезпечення прав і свобод людини, а виконання функцій державою зорієнтовано саме на людину, що потребує відповідних ресурсів для забезпечення такої діяльності, зокрема людських. Науковці зазначають, що питання кадрового забезпечення, в аспекті створення дієвого та високоефективного державного апарату, що здатен відповідно до сучасних умов виконувати ті чи інші функції держави, завжди були актуальними у правовій науці, зокрема, й у теорії адміністративного та трудового права, теорії управління¹.

Конституювання державної діяльності не може не вплинути на те, як, у який спосіб і за допомогою яких ресурсів виконуються її відповідні обов'язки та функції. В. Б. Авер'янов зауважує, що в новостворюваному громадянському суспільстві з його ринковими механізмами, стандартами демократичної та відкритої державної влади місце й роль держави зазнають загальної трансформації². Щодо розуміння сутності держави, то тут увагу акцентовано на тому, що вона є відносно самостійною організацією, яка не збігається із суспільством, це організація особливого роду, що відповідає на питання: кому й чому вона служить, які її мета й завдання?³

З огляду на окреслене вище, слід зауважити, що провідну роль у процесі провадження судових експертиз відіграють державні спеціалізовані установи й експертні служби, на які законом покладено здійснення судово-експертної діяльності. Чільне місце у здійсненні судово-експертної діяльності посідає судовий експерт. Державний Реєстр атестованих судових експертів, ведення якого забезпечує Міністерство юстиції, налічує приблизно 3,5 тисячі судових експертів державних установ та фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ. Згідно з вимогами Закону України «Про судову експертизу», значній кількості фахівців недержавних структур Центральна експертно-кваліфікаційна комісія Міністерства юстиції України присвоїла кваліфікацію судового експерта з багатьох експертних спеціальностей, зокрема, будівельно-технічних, товарознавчих, економічних та інших. За останні роки збільшився не тільки чисельно, а й якісно кадровий склад експертів-криміналістів судово-експертних установ Міністерства юстиції та науково-дослідних експертно-криміналістичних установ Міністерства внутрішніх справ України.

Для підготовки експертних кадрів при Національній академії внутрішніх справ України відкрито факультет підготовки слідчих і криміналістів

---

¹ Кагановська Т. С. Сутність та завдання кадрового забезпечення як засобу сприяння функціонуванню держави та її органів//*Форум права*. 2008. № 1. С. 215—220.

² Авер'янов В. Б. Ще раз про зміст і співвідношення понять «державне управління» і «виконавча влада»: полемічні нотатки//*Право України*. 2004. № 5. С. 114.

³ Черданцев А. Ф. Теория государства и права: учебник. Москва: Юрайт, 2000. С. 84—85.

для органів внутрішніх справ, а також діє факультет підвищення кваліфікації експертів-криміналістів. На кафедрах криміналістики та криміналістичних експертиз Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського університету імені Івана Франка, Національної академії внутрішніх справ України, Національного університету «Одеська юридична академія», Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та інших юридичних закладів вищої освіти здійснюють наукові дослідження в галузі криміналістичної діагностики та прогностики, криміналістичної інформатики, комп'ютерної психофізіологічної діагностики людини, сучасних інформаційних технологій, автоматизації експертних досліджень, криміналістичної одорології, криміналістичної голографії, застосування мікроскопії, радіоактивних ізотопів, інфрачервоної спектроскопії, вивчають питання застосування лазерів у криміналістиці. Мають місце також розроблення щодо впровадження в експертну практику сучасних електромагнітних, радіоскопічних, голографічних і теплових методів для розв'язання низки пошукових криміналістичних завдань ¹.

Організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладаються на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність ² — саме так розмежовує підпорядкування забезпечення кадрами судово-експертних установ ст. 8 Закону України «Про судову експертизу». Інакше кажучи, Законом визначено, що кадрове забезпечення судово-експертних установ перебуває під керуванням Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України. Цим Законом визначено необхідні вимоги для укладання трудового договору на посаду судового експерта. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 10 Закону судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. У ч. 2 цієї самої статті зазначено загальні вимоги до судових експертів державних спеціалізованих судових установ, а саме: судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності ³.

¹ Головченко Л. М. Правове регулювання судової експертизи: перспективи та розвиток. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_953 (дата звернення: 25.05.2020).

² Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232.

³ Там само.

Законодавчо також прописано умови, за яких особу неможна залучати до проведення судової експертизи та виконання обов'язків судового експерта. Так, ст. 11 цього Закону прямо зазначає, що не може залучатися до проведення судової експертизи та виконання обов'язків судового експерта особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту або не погашену судимість, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта». Поряд із цим також наголошено: «інші обставини, що забороняють участь особи як експерта в судочинстві, передбачаються процесуальним законодавством¹.

Акцентуємо увагу на тому, що Законом України «Про судову експертизу» визначено загальні вимоги щодо кадрового забезпечення судової експертизи (ст. 21), оскільки передбачено, що підготовка фахівців для державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, здійснюється вищими навчальними закладами; спеціалізація та підвищення кваліфікації проводяться на курсах та у спеціальних закладах відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ і мають на меті здійснювати експертну діяльність, проходять навчання з відповідної експертної спеціальності в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України з урахуванням обмежень, передбачених законом»². Зауважимо, що положення цієї статті зазначають питання кадрового забезпечення судово-експертної діяльності та особливості підготовки фахівців для державних спеціалізованих установ судових експертиз і тих осіб, які не є працівниками державних спеціалізованих установ. Крім того, визначено порядок забезпечення належного професійного рівня останніх, а саме: «для забезпечення належного професійного рівня фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ і отримали кваліфікацію судового експерта, крім тих, які мають науковий ступінь, один раз на три роки повинні пройти стажування в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України відповідно до спеціальності та підтвердити рівень своїх професійних знань (ч. 3 ст. 21 Закону)³.

У ч. 1 ст. 21 повторено диспозицію ст. 10 цього Закону щодо того, що претендент на посаду судового експерта державної спеціалізованої установи судових експертиз (далі — *СУСЕ*) обов'язково повинен мати вищу освіту (освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, магістра), однак, містить істотні доповнення: передбачено обов'язкову подальшу спеціалізацію та підвищення кваліфікації фахівця саме як судового експерта відповідного профілю; здобуття нової спеціальності у закладах вищої освіти чи

---

¹ Про судову експертизу: ...//Там само.

² Там само.

³ Там само.

на державних відомчих курсах. На практиці ті міністерства й відомства, до сфери управління яких належать СУСЕ, по-різному реалізують окреслені положення Закону.

Слід визнати, що прогресивною є система, запроваджена Міністерством охорони здоров'я України, яка передбачає навчання від базової освіти до подальшої спеціалізації. Таку систему запроваджено для підготовки судово-медичних і судово-психіатричних експертів. Наприклад, претенденти на посаду судового експерта-медика на останньому курсі навчання в медичному закладі вищої освіти мають пройти річну інтернатуру при кафедрах судової медицини, а по закінченні — здобути атестат спеціаліста (магістра) у галузі судової медицини. Остаточна спеціалізація медика як судово-медичного експерта загального профілю чи судово-медичного експерта-криміналіста, гістолога, цитолога, токсиколога, імунолога тощо відбувається під час практичної роботи в бюро судово-медичної експертизи. У подальшому такий фахівець має пройти атестацію в Експертно-кваліфікаційній комісії (далі — ЕКК), яка функціонує при Головному й обласних бюро судово-медичних експертиз.

Слід звернути окрему увагу на те, що доволі часто не тільки кафедри судової медицини, а також ЕКК не мають фахівців, які повинні викладати та перевіряти знання претендентів на здобуття кваліфікації судового експерта-медика в галузі процесуальних дисциплін, експертології та криміналістики, хоча таку вимогу зазначено ч. 2 ст. 17 Закону, а саме: «до складу експертно-кваліфікаційних комісій входять найбільш досвідчені фахівці та науковці, які мають кваліфікацію судового експерта та стаж практичної роботи за спеціальністю не менше п'яти років. Серед них має бути не менше двох фахівців тієї експертної спеціальності і того класу, з яких комісія проводить атестацію, присвоює кваліфікацію судового експерта або кваліфікаційний клас, а також фахівець з процесуальних питань судової експертизи»¹. Зауважимо, що Центр судових експертиз Міністерства оборони поповнюється військовими медиками, яких у галузі судової експертизи готує заклад післядипломної освіти — Українська військово-медична академія.

Підготовка кадрів професійних експертів, що запроваджена для системи судово-експертних центрів Міністерства внутрішніх справ України (далі — МВС) має іншу процедуру. При окремих закладах вищої освіти МВС працюють факультети або спеціалізовані науково-навчальні інститути, що за спеціальною програмою проводять підготовку спеціалістів-криміналістів та експертів-криміналістів. У складі державної екзаменаційної комісії в цих закладах — члени ЕКК з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (провідної установи судово-експертної служби МВС України). Після складання «об'єднаних» комісії державних іспитів випускник здобуває диплом про вищу юридичну освіту

¹ Про судову експертизу: ...//Там само.

(освітньо-кваліфікаційного рівня магістр) і одночасно «допуск» (свідоцтво) на право проведення широкого кола криміналістичних експертиз (наприклад, почеркознавчих, технічного дослідження документів, трасологічних, балістичних, дослідження матеріалів, речовин і виробів, тощо). Окремий етап атестування фахівця-криміналіста як судового експерта щодо присвоєння певної спеціальності, прямо передбачений ст. 10 Закону (проходження відповідної підготовки в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України), відсутній.

Свої особливості має підготовка кадрів для судово-експертних науково-дослідних установ Міністерства юстиції України. Ці установи є багатопрофільними в галузі судової експертизи, оскільки проводять експертні дослідження у різних галузях судової експертизи (наприклад, криміналістичних, інженерно-технічних, економічних, біологічних, психологічних тощо) та, як зауважують науковці, «вони «рекрутують» потрібних фахівців з вищою базовою освітою (освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче за спеціаліста) у галузі гуманітарних, природничих і технічних наук і після тривалого стажування (від 6 до 12 місяців) і накопичення практичного досвіду проводять атестацію фахівця як судового експерта певної спеціальності, відповідно до базової освіти претендента, за 16 основними видами судових експертиз, які включають 75 спеціалізацій»¹.

Для забезпечення належного професійного рівня судові експерти, які не є працівниками державних установ (за виключенням осіб, які мають науковий ступінь), мають один раз на три роки проходити стажування в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України за тією спеціальністю, за якою здійснюють експертну діяльність, а також атестацію для підтвердження рівня своїх професійних знань, навичок і вмінь. Зауважимо, що кожна щорічна атестація (окрім стажування) також передбачає навчання в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України за визначеною програмою.

Формулюючи свої кадрові потреби, Міністерство юстиції України орієнтується на ч. 4 ст. 21 Закону України «Про судову експертизу», а саме: «вивчення потреб у підготовці, спеціалізації та підвищенні кваліфікації експертів, а також розроблення пропозицій щодо задоволення цих потреб здійснюються міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність»². Науковці зазначали, що «у Міністерстві охорони здоров'я та Міністерстві

---

¹ Сегай М. Я., Форіс Ю. Б. Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу»//Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посіб./КНДІСЕ, Акад. адвокатури; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 379.

² Про судову експертизу: ...//Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 28. Ст. 232.

внутрішніх справ України такі функції покладені на головні установи, що очолюють судово-експертні служби цих міністерств (Головне бюро судово-медичної експертизи і Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр відповідно), у Міністерстві юстиції України — на Управління експертного забезпечення правосуддя, яке отримує та реалізує кадрові заявки науково-дослідних установ судової експертизи»¹.

Зауважимо, що створення належного кадрового складу висококваліфікованих професіоналів судово-експертних установ Мін'юсту потребує визначення особливих вимог до осіб, що мають право обіймати посади судових експертів і керівників різних рівнів науково-дослідних установ судових експертиз (далі — *НДУСЕ*) Міністерства юстиції України.

Іншим нормативно-правовим актом, що регулює кадрове забезпечення судово-експертних установ, є Кодекс законів про працю України (далі — *КЗпП України*). Відповідно до нього здійснюють прийом на роботу фахівців судово-експертних установ, укладають і розривають трудові договори з ними, саме він регулює тривалість робочого часу та відпочинку працівників, гарантує оплату праці не нижче мінімальної. Так, відповідно до ч. 4 ст. 95 КЗпП України, «мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників, за будь-якою системою оплати праці»².

Працівники судово-експертних установ користуються гарантіями та компенсаціями, зокрема, «мають право на відшкодування витрат та одержання інших компенсацій у зв'язку зі службовими відрядженнями. Працівникам, які направляються у відрядження, виплачуються: добові за час перебування у відрядженні, вартість проїзду до місця призначення і назад та витрати по найму жилого приміщення в порядку і розмірах, визначених законодавством»³. Тобто КЗпП України визначає загальний порядок фінансового забезпечення працівників судово-експертних установ.

Законом України «Про оплату праці» визначено: «оплата праці працівників установ і організацій, що фінансуються з бюджету, здійснюється на підставі актів Кабінету Міністрів України в межах бюджетних асигнувань» (ст. 13)⁴. Крім того, ст. 18 Закону України «Про судову експертизу» передбачено, що «заробітна плата працівників державних спеціалізованих установ (невійськовослужбовців і тих, хто не має звань рядового

¹ Сегай М. Я., Форіс Ю. Б. Знач. твір. С. 381.

² Кодекс законів про працю України: затв. Законом УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

³ Там само.

⁴ Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 17. Ст. 121.

і начальницького складу), які мають кваліфікацію судового експерта, складається з посадового окладу, надбавок, доплат до нього, премій та інших виплат, розмір і порядок визначення яких визначаються Кабінетом Міністрів України»¹. Законодавством також визначено норми та гарантії нарахування заробітної плати, її види, системи.

Зауважимо, що згідно з п/п. 2 п. 5 Постанови Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228 «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» Міністерство юстиції України «здійснює добір персоналу в апарат Міністерства та на керівні посади в його територіальні органи, на підприємства, в установи та організації, що належать до сфери його управління, організовує роботу з підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації працівників апарату Мін'юсту та його територіальних органів, а також організовує підвищення кваліфікації працівників центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується через Міністра юстиції, та їх територіальних органів через навчальні заклади післядипломної освіти, які належать до сфери управління Мін'юсту»². Окремо зазначимо, що саме Мін'юст України (п/п. 62—67 п. 4 цієї Постанови) є відповідальним за:

- організацію відповідно до законодавства експертного забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи;
- забезпечення організації роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції і Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції;
- видачу й анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ;
- здійснення контролю за організацією діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ;
- забезпечення ведення державного Реєстру атестованих судових експертів і Реєстру методик проведення судових експертиз;
- спрямування та контроль діяльності науково-дослідних установ, які проводять судову експертизу й належать до сфери управління Мін'юсту; здійснення нормативно-методичного забезпечення їхньої діяльності³.

З метою якісного й належного добору кадрів, підвищення професійного рівня судових експертів, сприяння підготовці кваліфікованих

---

¹ Про судову експертизу: ...//Там само. 1994. № 28. Ст. 232.

² Положення про Міністерство юстиції України: затв. Постановою КМУ від 02.07.2014 р. № 228 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-p> (дата звернення: 25.05.2020).

³ Там само.

судово-експертних кадрів, надання методичної допомоги, поширення в експертному середовищі високоморальних принципів і на підставі зазначених вище положень законодавства, Міністерство юстиції розробило й наказом від 19.04.2012 р. № 611/5 затвердило Довідник кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України¹. Відповідно до назви цього документа, у його основу покладено посадову ознаку, оскільки кваліфікаційні вимоги до працівників НДУСЕ визначено їхніми посадовими обов'язками, які, зі свого боку, зумовлюють найменування посади.

Наказом Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 «Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів»² визначено, що «кваліфікація судового експерта фахівцем НДУСЕ присвоюється згідно з Переліком видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцем науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України»³. Також зауважено (п. 1 розд. III), що «підготовка (стажування) працівників НДУСЕ, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта, здійснюється: за програмою підготовки з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи — НДУСЕ або Інститутом права та післядипломної освіти Міністерства юстиції України; за програмами підготовки з відповідних експертних спеціальностей — НДУСЕ»⁴.

Положенням також передбачено (абз. 1 п. 3 розд. III), що «фахівець, який має намір вперше отримати кваліфікацію судового експерта, спочатку проходить підготовку за програмою підготовки з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, а потім за програмами підготовки з відповідних експертних спеціальностей»⁵. У разі, якщо в державній експертній установі відсутні судові експерти зі спеціальності, за якою працівник НДУСЕ має пройти підготовку (стажування), його відряджають до іншої НДУСЕ, і ця установа надає йому відгук про проходження підготовки (стажування). Крім того, враховуючи потреби в обміні досвідом із закордонними судово-експертними установами, Положенням також визначено, що «в НДУСЕ (за їх згодою) можуть проходити підготовку (стажу-

¹ Довідник кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: затв. наказом Мін'юсту України від 19.04.2012 р. № 611/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0611323-12/paran14#n14> (дата звернення: 25.05.2020).

² Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: затв. наказом Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 (зі змінами та доповненнями). URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15/ed20150303> (дата звернення: 25.05.2020).

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

вання) фахівці, що не є громадянами України, в тому числі працівники експертних установ судових експертиз інших держав. Після проходження підготовки (стажування) в НДУСЕ таким фахівцям видається довідка про проходження підготовки (стажування) з відповідного виду судової експертизи» (п. 14 розд. III) ¹.

Згідно з вимогами цього Положення (п. 1—2 розд. IV):

- «1. Для присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта працівники НДУСЕ та фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, повинні мати відповідну вищу освіту другого рівня за ступенем магістра, пройти підготовку (стажування), знати теоретичні, організаційні і процесуальні питання судової експертизи та методичні положення і практику їх застосування за відповідною експертною спеціальністю.
2. При вирішенні кваліфікаційною палатою ЦЕКК питання щодо відповідності вищої освіти експертній спеціальності, за якою особа має намір отримати кваліфікацію судового експерта, враховується навчальний час з відповідних дисциплін, зазначених у додатку до диплома про вищу освіту» ².

Акцентуємо увагу на тому, що згідно з абз. 1 ч. 1. ст. 5 Закону України «Про вищу освіту»: «підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітніми чи науковими програмами на таких рівнях вищої освіти:

- початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти;
- перший (бакалаврський) рівень;
- другий (магістерський) рівень;
- третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень;
- науковий рівень» ³.

Зауважимо, що в оновленому Законі «Про вищу освіту» такого ступеня вищої освіти, як «спеціаліст» (відповідно до чинних нормативно-правових актів) не існує, однак, включно до 2016 року випускники закладів вищої освіти здобували такий ступінь.

З метою гармонізації законодавства України пропонуємо внести зміни до п. 1 розд. IV Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, виклавши його в такій редакції: «Для присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта працівники НДУСЕ та фахівці, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, повинні мати відповідну вищу освіту

---

¹ Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію ... . URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15/ed20150303> (дата звернення: 25.05.2020).

² Там само.

³ Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII (зі змінами та доповненнями). URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 25.05.2020).

не нижче магістра (спеціаліста), пройти підготовку (стажування), знати теоретичні, організаційні та процесуальні питання судової експертизи й методичні положення і практику їх застосування за відповідною експертною спеціальністю».

Від правильного добору та розстановки керівного складу судово-експертних установ залежить не лише перебіг, а й результати реформи. Управління судово-експертними установами й експертними службами в умовах їх реформування неможливе без врахування всіх чинників і ретельного планування розв'язання в можливих управлінських проблемах. За таких умов видається доцільною підготовка осіб із числа досвідчених наукових співробітників державних судово-експертних установ, які виявили здібності до керівної роботи, за спеціальністю «магістр державного управління» за спеціалізацією «судово-експертна діяльність» із подальшим зарахуванням їх до кадрового резерву та призначенням після проходження конкурсного відбору на керівні посади до судово-експертних установ у системі Міністерства юстиції України й Міністерства охорони здоров'я України, а також до відповідних систем судово-експертних служб Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України¹.

Проходження підготовки (стажування) фахівців, які прагнуть здобути або підтвердити кваліфікацію судового експерта, здійснюється відповідно до затверджених програм з урахуванням необхідної кількості академічних годин на опанування теоретичного матеріалу. Слід також зауважити, що Положенням передбачено таке:

«1. <...>

Програми підготовки (стажування) затверджує голова ЦЕКК. Програми підготовки (стажування) передбачають проведення лекційних та практичних занять, підготовку проектів висновків та проведення їх рецензування (у разі присвоєння кваліфікації судового експерта), рецензування копій висновків (у разі підтвердження кваліфікації судового експерта).

На рецензування надаються три проекти висновків або копії висновків за кожною експертною спеціальністю. Рецензування забезпечує НДУСЕ.

2. Мінімальний обсяг програм підготовки (стажування) становить: у разі присвоєння кваліфікації судового експерта — 40 академічних годин (далі — *програма № 1*); у разі першого підтвердження кваліфікації судового експерта — 32 академічні години (далі — *програма № 2*); у разі наступних підтверджень кваліфікації судового експерта — 24 академічні години (далі — *програма № 3*)»².

Хоча загальна чисельність усіх судових експертів в Україні складає не більше 8 тисяч фахівців у різних галузях знань, однак, щорічно вони вико-

¹ Репешко П. І. Механізми кадрового забезпечення судово-експертної діяльності в Україні//*Економіка та держава*. 2011. № 8. С. 138—140.

² Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експер-

нують понад мільйон судових експертиз. За виключенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, судово-експертну діяльність мають право здійснювати також судові експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ. Види, об'єкти й завдання таких досліджень — найрізноманітніші. Але суспільство та держава потребують підготовки нової генерації й підвищення кваліфікації судових експертів науково-дослідних установ судових експертиз України без зволікання з розв'язанням цих питань: потрібно ефективно змінювати наукові підходи до управління та забезпечення зростання рівня професійної компетентності фахівців, виокремлюючи питання процесуального законодавства і професійної підготовки для забезпечення реалізації державної політики щодо розв'язання питань практики проведення експертиз судовими експертами недержавних установ, забезпечуючи рівень надання публічних послуг¹. Це пов'язано з тим, що метою судово-експертної діяльності є забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою. При цьому зауважимо, що правосуддя є прерогативою судової влади, яка згідно з доктриною розподілу влад є сферою публічної та різновидом державної влади.

Варто зазначити, що проаналізовані вище нормативно-правові акти, які всебічно регулюють кадрове забезпечення судово-експертних установ України, можна визначити також за обсягом дії (загальні, спеціальні). Тому пропонуємо розподілити нормативно-правові акти, що регулюють кадрове забезпечення судово-експертних установ України, у такий спосіб:

- загальні (Конституція України, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про оплату праці» тощо);
- спеціальні (Закон України «Про судову експертизу», Постанова КМУ від 02.07.2014 р. № 228 «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України», наказ Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 «Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів» тощо).

Висновок. Проведене дослідження дало змогу визначити, що в правовому регулюванні кадрового забезпечення судово-експертних установ чільне місце посідає адміністративне законодавство. Оскільки певні дії та рішення суб'єктів кадрового забезпечення судово-експертних установ здебільшого зумовлено нормами саме адміністративного законодавства, що регулює внутрішню організаційну, виконавчу, розпорядчу й управлінську складову в діяльності судово-експертних установ, то, як поміж суб'єктами

тив: ... URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15/ed20150303> (дата звернення: 25.05.2020).

¹ Гаспарян С. Г. Передумови недержавної правоохоронної діяльності в Україні: теоретичний аспект//*Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 4. С. 96—102.

кадрового забезпечення судово-експертних установ, так і під час взаємодії з іншими органами, організаціями, установами й громадянами мають місце адміністративно-правові відносини. Доведено, що нормативно-правові акти, якими врегульовано кадрове забезпечення судово-експертних установ України, поділяються на загальні та спеціальні.

References

- Averianov, V. B. (2004). Shche raz pro zmist i spivvidnoshennia poniat «derzhavne upravlinnia» i «vykonavcha vlad»: polemichni notatky. *Pravo Ukrainy*. № 5 [in Ukrainian].
- Cherdancev, A. F. (2000) *Teoriya gosudarstva i prava: ucheb.* Moscow: Jurajt [in Russian].
- Dovidnyk kvalifikatsiinykh kharakterystyk posad pratsivnykiv naukovo-doslidnykh ustanov sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytzii Ukrainy: zatv. nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 19.04.2012 r. № 611/5.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0611323-12/paran14#n14>. (data zvernennia 25.05.2020) [in Ukrainian].
- Hasparian, S. H. (2016). Peredumovy nederzhavnoi pravookhoronnoi diialnosti v Ukraini: teoretychnyi aspekt. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vyp. 4. [in Ukrainian].
- Holovchenko, L. M. *Pravove rehulivannia sudovoi ekspertyzy: perspektyvy ta rozvytok.* URL: <http://old.minjust.gov.ua/953> (data zvernennia 25.05.2020) [in Ukrainian].
- Kahanovska, T. Ye. (2012). *Administratyvno-pravovi zasady kadrovoho zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini.* (Extended abstract of candidates thesis: 12.00.07). Kyiv. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korytskoho [in Ukrainian].
- Kahanovska, T. Ye. (2008). Sutnist ta zavdannia kadrovoho zabezpechennia yak zasobu spriannia funktsionuvanniu derzhavy ta yii orhaniv. *Forum prava*. № 1 [in Ukrainian].
- Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy, zatv. Zakonom URSR vid 10.12.1971 r., (zi zminyamy i dopovnenniamy) Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. 1971. № 50. St. 375* [in Ukrainian].
- Konstitutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141* [in Ukrainian].
- Oliinyk, O. O., Halunko, V. V., Yeshchuk, O. M. (2015). *Administratyvno-pravove rehulivannia sudovo-ekspertnoi diialnosti: monohrafiia.* Kherson: Hrin D. S. [in Ukrainian].
- Polozhennia pro ekspertno-kvalifikatsiini komisii ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv: zatv. nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 03.03.2015 r. № 301/5.* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15>. (data zvernennia 25.05.2020) [in Ukrainian].
- Polozhennia pro Ministerstvo yustytzii Ukrainy: zatv. postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 lypnia 2014 r. № 228.* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-p?find=1&text=%EA%E0% E4%F0>. (data zvernennia 25.05.2020) [in Ukrainian].
- Pro oplatu pratsi: Zakon Ukrainy vid 24.03.1995 № 108/95-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1995. № 17. St. 121* [in Ukrainian].

- Pro sudovu ekspertyzu: zakon Ukrainy vid 25.02.1994 r. № 4038-XII. (zi zminamy ta dopovnenniamy). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1994. № 28. St. 232 [in Ukrainian].*
- Pro vyshchu osvitu: zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2014 roku № 1556-VII. Holos Ukrainy. 2014. № 148 [in Ukrainian].*
- Repeshko, P. I. (2011). Mekhanizmy kadrovoho zabezpechennia sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini. *Ekonomika ta derzhava*. № 8 [in Ukrainian].
- Schai, M. Ya., Foris, Yu. B. (2010). Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro sudovu ekspertyzu». *Ekspertyzu i sudovii praktyisi: nauk.-prakt. posibnyk*. KNDISE, Akad. advokatury; V. H. Honcharenka (Ed.). 2-vyd., pererob. i dop. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

С. Г. Гаспарян

**МЕСТО АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫХ НОРМ
В ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ КАДРОВОГО
ОБЕСПЕЧЕНИЯ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ**

В статье подчёркнуто, что административно-правовой аспект регулирования судебно-экспертной деятельности призван обеспечить совершенствование всей системы судебной экспертизы и перераспределение полномочий между отдельными органами, действующими в данной сфере. Именно поэтому от правильного подбора и расстановки кадров зависит результативность судебно-экспертной деятельности. Целью статьи является представление результатов общего комплексного анализа исследуемого явления, обработки единых подходов к его дальнейшему совершенствованию и определения места административно-правовых норм в правовом регулировании кадрового обеспечения судебно-экспертных учреждений.

Правовое регулирование кадрового обеспечения судебно-экспертных учреждений осуществляется в соответствии с нормами международного и европейского права, Конституции Украины, кодексов Украины, законов и подзаконных нормативно-правовых актов. Обращено внимание на то, что ведущую роль в процессе производства судебных экспертиз играют государственные специализированные учреждения и экспертные службы, на которые законом возложено осуществление судебно-экспертной деятельности, ключевое место в этой деятельности занимает судебный эксперт.

Приведена характеристика правовых норм, определяющих требования к лицу, которой может быть экспертом, и препятствующих такой возможности; описаны права и обязанности судебного эксперта. Раскрыты пути подготовки судебных экспертов и приведены нормативно-правовые акты, регулирующие данный процесс. Проанализировано правовое регулирование подготовки судебных экспертов в системе Министерства здравоохранения Украины, Министерстве внутренних дел Украины, Министерства юстиции Украины для создания соответствующего кадрового состава высококвалифицированных профессионалов. Отдельное внимание уделено правовому регулированию подготовки и стажировки лиц,

намереваючихся получить или подтвердить квалификацию судебного эксперта, а также отражены особенности правового регулирования аттестации судебных экспертов.

Рассмотрено действие нормативно-правовых актов, устанавливающих общий порядок финансового обеспечения сотрудников судебно-экспертных учреждений и регулирующих их социальное обеспечение. Установлено, что проанализированные нормативно-правовые акты, все-сторонне регулирующие кадровое обеспечение судебно-экспертных учреждений, можно разделить по охвату действия на общие и специальные.

Ключевые слова: судебно-экспертное учреждение, эксперт, судебный эксперт, кадровое обеспечение, кадровый состав, аттестация, подготовка, специализация, административно-правовые нормы.

S. Hasparian

THE PLACE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL NORMS IN THE LEGAL REGULATION OF FORENSIC INSTITUTIONS STAFFING

The article emphasizes that the administrative and legal aspect of forensic activities regulation is intended to ensure improvement of the entire system of forensic science and the redistribution of powers between individual bodies operating in this area. That is why the effectiveness of forensic examination depends on the correct selection and placement of personnel. The purpose of the article is to highlight the results of a general comprehensive analysis of the phenomenon under study, to develop common approaches for its further improvement and to determine the place of administrative and legal norms in the legal regulation of forensic institutions staffing.

Legal regulation of forensic institutions staffing is carried out in accordance with the rules of international and European law, the Constitution of Ukraine, codes of Ukraine, laws and bylaws of regulatory legal acts. It is noted that state specialized institutions and forensic services play the key role in the process of conducting forensic examinations, which are entrusted with the implementation of forensic activities by law, the leading place in this activity is occupied by a forensic expert.

The characteristic of the legal norms that determine the requirements for a person who may be a forensic expert, and those norms that deprive them of such an opportunity, describe the rights and responsibilities of a forensic expert, are given. The ways of training forensic experts and normative legal acts regulating this process are revealed. The legal regulation of forensic experts training in the system of the Ministry of Health of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Ministry of Justice of Ukraine for the creation of appropriate staff of top qualified professionals is analyzed. Particular attention is paid to the legal regulation of training and internships of persons who intend to obtain or confirm the qualification of a forensic expert, as well as the peculiarities of legal regulation of forensic experts' certification are summarized.

The effect of regulatory legal acts that establish the general procedure for financial support of forensic institutions employees and regulate their social welfare is considered. It is established that the analyzed regulatory legal acts, which comprehensively regulate staffing in Ukrainian forensic institutions, can be divided according to the scope of action into general and special.

Keywords: forensic institution, expert, forensic expert, staffing, personnel, certification, training, specialization, administrative and legal norms.

Надійшла до редколегії 01.06.2020

Гаспарян С. Г. Місце адміністративно-правових норм у правовому регулюванні кадрового забезпечення судово-експертних установ//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 234—251. DOI: https://doi.org/10.32353_15.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.16>

УДК 343.98:006(477)

С. А. Онопрієнко,

завідувач лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю якості досліджень

ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса,

м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7574-7457>, e-mail: osa-sa@ukr.net

О. В. Шарапова,

кандидат технічних наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю якості досліджень

ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3638-155X>,

e-mail: elena.sharapova@hniise.gov.ua

О. В. Наранович,

старший науковий співробітник лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю

якості досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса,

м. Харків, Україна,

e-mail: olegnar@meta.ua

І. О. Спасенко,

науковий співробітник лабораторії

інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності,

сертифікації та контролю якості досліджень

ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса,

м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8110-982X>, e-mail: spasenkoirina@ukr.net

О. М. Шевцова,

науковий співробітник лабораторії

інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності,

сертифікації та контролю якості досліджень

ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса,

м. Харків, Україна,

e-mail: olena2109@ukr.net

ЩОДО ПИТАННЯ УПРАВЛІННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

Застосування в судово-експертних установах України Міжнародного стандарту ISO/IEC 17025 є невід'ємною складовою процедури міжнародного визнання результатів випробувань (досліджень), які вони проводять.

© С. А. Онопрієнко, О. В. Шарапова,

О. В. Наранович, І. О. Спасенко,

О. М. Шевцова, 2020

Стандарт передбачає використання ризик-орієнтованого мислення та процесного підходу в будь-якій сфері діяльності, зокрема і в судово-експертній. Розроблення єдиної процедури менеджменту щодо управління й оцінювання ризиків у судово-експертній діяльності дасть змогу підвищити достовірність результатів цієї діяльності.

Метою статті є огляд підходів до управління та оцінювання ризиків, пропозиція створення єдиної задокументованої процедури ризик-менеджменту випробувальних лабораторій у галузі судово-експертної діяльності.

Ключові слова: випробувальна лабораторія, ризики, управління ризиками, оцінка ризиків, ризик-менеджмент, система управління.

Постановка наукової проблеми. У зв'язку із набранням новою версією Міжнародного стандарту *ISO/IEC 17025:2017*¹ законної сили та набуттям чинності вітчизняним ДСТУ *ISO/IEC 17025:2017*², питання виконання нових вимог цих стандартів у діяльності випробувальних лабораторій постали більш актуально, адже до завершення перехідного періоду залишається все менше часу. Повсякчас з'являється все більше публікацій щодо трактування нових положень і понять стандарту, а також рекомендацій щодо їх реалізації. Одним з таких питань є необхідність демонстрування організацією дій щодо ризиків і можливостей. У новій редакції стандарту тема управління ризиками в системі менеджменту випробувальних лабораторій стає все більш актуальною, але неправильно було б стверджувати, що питання ризик-менеджменту раніше взагалі не належали до сфери розгляду системою менеджменту випробувальних лабораторій.

Зокрема, у ДСТУ *ISO/IEC 17025:2006*³ ризик згадано в контексті необхідності враховувати його в процесі прийняття рішень. Хоча *ISO/IEC 17025:2017*⁴ та ДСТУ *ISO/IEC 17025:2017*⁵ не містять вимог щодо розроблення задокументованої процедури дій з управління ризиками, але ми все одно вважаємо, що вона має місце з метою ефективної діяльності випробувальної лабораторії.

---

¹ *ISO/IEC 17025:2017. General requirements for the competence of testing and calibration laboratories* (Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій). URL: <https://www.iso.org/standard/66912.html> (дата звернення: 04.06.2020).

² ДСТУ *ISO/IEC 17025:2017. Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій*. URL: https://naau.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/ISO-IEC17025_revision_2.pdf (дата звернення: 04.06.2020).

³ ДСТУ *ISO/IEC 17025:2006. Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій*. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=50873 (дата звернення: 04.06.2020).

⁴ *ISO/IEC 17025:2017.*

⁵ ДСТУ *ISO/IEC 17025:2017.*

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання управління ризиками зазначено в багатьох публікаціях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: В. Новікова, О. Никитюка, О. Сосновської, І. Болдирева, Т. Селіванової, В. Шевельової, Т. Гіліної, К. Наден та ін.¹. У їхніх роботах значною мірою розглянуто та досліджено загальні засади управління ризиками та їх оцінювання, однак, не розглянуто у площині судово-експертної діяльності.

Метою статті є огляд підходів до управління та оцінювання ризиків, пропозиція створення єдиної задокументованої процедури (задокументованої системи) ризик-менеджменту випробувальних лабораторій у галузі судово-експертної діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Оскільки нова редакція стандарту *ISO/IEC 17025:2017*² переходить від вимог врахування до управління ризиками, постає необхідність розроблення задокументованої процедури управління ризиками. Виникає питання: що необхідно розуміти під поняттям самого ризику та його управлінням? *ДСТУ ISO Guide 73:2013* визначає ризик як «невизначеність щодо досягнення цілей»³. Здебільшого ризик пов'язують з подією (результатом дії чи процесу), зокрема — з рішенням не вживати жодних дій. Ризик завжди тягне за собою позитивні чи негативні наслідки. Невизначеність необхідно розуміти як відсутність достовірної інформації щодо фактів, які впливають на результат дії чи процесу. При цьому інформація може бути відсутньою як щодо рівня впливу, так і щодо наявності фактору, який цей вплив здійснює. Якщо зменшити невизначеність, можна зменшити ймовірність настання події ризику, але цілком виключити цю ймовірність неможливо. Під цілями слід розуміти цілі лабораторії. Передусім, слід зазначити, що ризики, про які йдеться в *ISO/IEC 17025:2017*⁴, належать виключно до лабораторної діяльності. Отже, у лабораторії слід розглядати такі групи ризиків, як: ризики, яким піддається неупередженість лабораторії, та ризики, пов'язані з лабораторною

¹ Новіков В., Никитюк О. Орієнтація ризик-орієнтованого менеджменту за ISO 17025:2017//*Лабораторна справа*. 2019. № 2. URL: http://www.euroacademia.com.ua/data/site/5e4d55af0e379_228_LS_02_2019_%D1%81.%2016%20-%2026.pdf (дата звернення: 27.05.2020); Sosnovska O., Dedenko L. Ризик менеджмент як інструмент забезпечення стійкого функціонування підприємства в умовах невизначеності//*Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2019. № 3. Т. 1. С. 70—79. URL: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/64> (дата звернення: 28.05.2020); Naden S. Understanding risk with newly updates international standard (published on: 01.07.2019). URL: <https://www.iso.org/news/ref2403.html> (дата звернення: 28.05.2020).

² ISO/IEC 17025:2017.

³ ДСТУ ISO Guide 73:2013. Керування ризиком. Словник термінів. (ISO Guide 73:2009 IDT). Чинний від 29.11.2013 р. Вид. офіц. Київ: Мінекономрозвитку України, 2014. 17 с.

⁴ ISO/IEC 17025:2017.

діяльністю. Механізм забезпечення достовірності результатів випробувань, прописаний у положеннях стандарту, та порядок проведення внутрішніх аудитів за умови правильної реалізації не повинні допустити багаторазового повторення тих самих ризиків і відповідних їм наслідків.

Лабораторії необхідно постійно визначати ризики щодо своєї неупередженості, у разі виявлення такого ризику лабораторія повинна мати змогу продемонструвати механізм усунення або мінімізації цього ризику. Зважаючи на зазначене вище, лабораторія не повинна виявляти й ідентифікувати всі можливі ризики, адже йдеться саме про ті ризики, на які лабораторія може впливати, демонстрування такого впливу можливе за допомогою актуальних документальних записів, які підтверджують відсутність або наявність фактів настання ризикових подій.

Під час вибору лабораторією системи менеджменту, розділ 8.5 Стандарту містить більш конкретні вимоги, а саме, що «8.5.1 лабораторія повинна брати до уваги ризики та можливості, пов'язані з діяльністю лабораторії, для того щоб:

- бути впевненою, що система управління здатна досягти своїх запланованих результатів;
- розширювати можливості для досягнення мети та цілей лабораторії;
- попереджувати або зменшувати небажані наслідки та можливий збій у діяльності лабораторії;
- досягти вдосконалення»¹.

Наведені вище положення можна розглядати як напрями ідентифікації ризиків, що належать до лабораторної діяльності. Але хоча й відсутня вимога в обов'язковому порядку ідентифікувати ризики за кожним напрямом, проте, для демонстрування того, що лабораторія розглянула й оцінила ризики, необхідно задокументувати результати цієї ідентифікації.

Незважаючи на те, що у Стандарті *ISO/IEC 17025:2017*² визначено, що лабораторія повинна планувати свої дії щодо ризиків, це не є вимогою застосування офіційних методів менеджменту ризиків або документування процесу. Лабораторія може розв'язувати чи розробляти більш розширену методологію менеджменту ризиків, аніж того потребує Стандарт *ISO/IEC 17025:2017*³, наприклад, через застосування інших настанов чи стандартів. У цьому разі рекомендовано застосовувати положення Міжнародних стандартів *ISO 31000:2018*⁴ та *IEC/ISO 31010:2009*⁵.

---

¹ ДСТУ ISO/IEC 17025:2017.

² ISO/IEC 17025:2017.

³ Там само.

⁴ ISO 31000:2018. Risk management — Guidelines (Менеджмент ризиків. Керівництво). URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:31000:ed-2:v1:en> (дата звернення: 10.06.2020).

⁵ ISO/IEC 31010:2009. Risk management — Risk assessment techniques (Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику). URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/dstu%2031010.pdf> (дата звернення: 12.05.2020).

Слід зазначити, що зміст документів загальної системи менеджменту повинен відповідати принципам ризик-менеджменту, їх слід враховувати під час створення структури та процесів ризик-менеджменту. В *ISO 31000:2018*¹ сформульовано зазначені вище принципи. Тож, видається необхідним розглянути ці принципи, їх зміст загалом і застосування для лабораторії.

Перший принцип — *інтегрованість* — означає, що ризик-менеджмент є невід’ємною частиною діяльності організації. Для випробувальної лабораторії ризик-менеджмент є частиною системи менеджменту. Цю вимогу закріплено в *ISO/IEC 17025:2017*².

Другим принципом є *структурованість і всеосяжність*. Саме структурований і комплексний підхід повинен сприяти узгодженим та відповідним результатам. Ризик-менеджмент є невід’ємною частиною всіх процесів управління випробувальною лабораторією. Жодне організаційне рішення, що стосується лабораторії, не ухвалюють без аналізу ризиків.

Третій принцип — *адаптованість* — розкриває, те, що структура та процес ризик-менеджменту співналежать та налаштовуються з урахуванням зовнішнього та внутрішнього середовища організації, пов’язаного з її завданнями. Для лабораторії ризик-менеджмент повинен відповідати внутрішньому та зовнішньому середовищу. *ISO/IEC 17025:2017*³ зобов’язує управління ризиками лише в частині лабораторної діяльності, але лабораторія має право застосовувати цей підхід і в інших галузях.

Четвертий принцип — *інклюзивність* — полягає в тому, що своєчасне й відповідне залучення зацікавлених сторін дає змогу враховувати їхні знання і думки. Це підвищує обізнаність та обґрунтованість ризик-менеджменту. Для лабораторії ризик-менеджмент є прозорим і враховує інтереси різних сторін. Якщо зацікавлену сторону можна залучити — її слід залучити. Спеціалісти лабораторії та клієнти є основними зацікавленими особами, а особи, які безпосередньо ухвалюють рішення з відповідного питання, повинні бути залучені.

П’ятий принцип — *динамічність* — означає те що, ризики можуть виникати, змінюватися або зникати у міру змінювання зовнішнього та внутрішнього середовища лабораторії. Ризик-менеджмент передбачає і виявляє ці зміни та реагує на них і події своєчасно та у відповідний спосіб. У лабораторії будь-які зміни в контексті повинні спричинити перегляд ризиків, при цьому аналіз ризиків за можливості слід проводити до настання цих змін.

Шостий принцип — *обґрунтованість*. Як вихідні дані для процесу ризик-менеджменту застосовують історичні, фактичні дані та прогнози.

¹ ISO 31000:2018.

² ISO/IEC 17025:2017.

³ Там само.

Ризик-менеджмент враховує будь-які обмеження та невизначеності, пов'язані з наявними даними й очікуваннями.

Інформація, яку використовують, повинна бути актуальною, ясною та доступною для зацікавлених сторін. Щодо лабораторії, то вона має використовувати як вихідні дані таке:

- інформацію щодо будь-яких подій, з якими вона стикається під час здійснення своєї діяльності;
- відомості щодо розроблення нових нормативних актів і стандартів з офіційних або перевірених джерел.

Сьомим принципом є *врахування людських та культурних факторів*: це означає те, що людська поведінка та культура істотно впливають на всі аспекти ризик-менеджменту на кожному рівні й етапі. У випробувальній лабораторії основним джерелом невідповідностей є людський фактор. Лабораторія повинна обов'язково враховувати його під час аналізу ризиків та виявлення їхніх джерел.

Восьмий принцип — *постійне поліпшення* — означає, що ризик-менеджмент постійно вдосконалюється завдяки навчанню та накопиченню досвіду. За допомогою управління ризиками лабораторія покращує свою систему менеджменту.

Ці принципи визначають характеристики ефективного й результативного ризик-менеджменту, відображаючи його цінність і пояснюючи його призначення та мету.

Стандарт *ISO 31000:2018*¹ також містить рекомендації щодо оброблення, впровадження та постійного вдосконалення структури, мета якої полягає в інтегруванні процесу управління ризиками до загальної схеми управління, а також формуванні стратегії, планування, управління, процесів, політики, цінності та культури організації.

Міжнародний Стандарт *ISO/IEC 31010:2009*² визначає поняття, процеси й методи оцінювання ризиків, а також забезпечує основу для прийняття рішення щодо застосування найбільш доцільного підходу для оцінювання конкретних ризиків.

В українській версії ДСТУ *ISO/IEC 31010:2013*³ Міжнародного стандарту *ISO/IEC 31010:2009* наведено приклади різних методів оцінювання ризику, зокрема: «мозкову атаку», «метод Делфі», «дерево рішень», «аналіз за схемою краватка-метелик», «аналіз сценаріїв», «структурований метод “Що — якщо”» (*SWIFT*), «аналіз небезпечних чинників і критичні точки

---

¹ ISO 31000:2018.

² ДСТУ IEC/ISO 31010:2013. Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику (IEC/ISO 31010:2009, IDT). Чинний від 01.07.2014 р. Вид. офіц. Київ: Мінекономрозвитку України, 2015. 73 с.

³ Там само.

контролю (НАССР)» та ін.¹ Усього у Стандарті² налічується 31 метод. Для вибору придатного методу загальної оцінки ризику слід покладатися на критерії, які знайшли своє відображення у п. 6.2 Стандарту, а саме:

- метод має бути обґрунтованим і доречним для ситуації чи організації;
- метод має забезпечувати здобуття результатів у формі, яка унеможливає краще розуміння характеру ризику та способу, у який його може бути оброблено;
- застосування методу має бути таким, щоб його можна було простежити, відтворити та перевірити³.

Але якщо описані у Стандарті методи не відповідають специфіці діяльності лабораторії, неможливі в реалізації або потребують значних витрат, необхідно створити в лабораторії власну, зручну у використанні методичку на основі запропонованих методів.

Оскільки в Україні станом на сьогодні не розроблено нормативно-правових актів або нормативні документи, які б містили конкретні підходи до управління ризиками й конкретні методи їх оцінювання для конкретної діяльності, зокрема і для судово-експертної, автори статті, працюючи у випробувальній лабораторії судово-експертної установи та займаючись переходом з ДСТУ ISO/IEC 17025:2006⁴ на ДСТУ ISO/IEC 17025:2017⁵, ґрунтуючись саме ДСТУ ISO/IEC 31010:2013⁶ і ДСТУ ISO 31000:2018⁷, розробили власну процедуру управління ризиками, яка містить етапи управління ризиками й матрицю оцінювання ризиків.

Процес управління ризиком є складною і багаторівневою процедурою. Його можна умовно розподілити на кілька етапів відповідно до особливостей послідовності дій з управління ризиком. Етапи управління ризиком у випробувальній лабораторії в судово-експертній діяльності наведено далі (див. Рис. 1).

Виникає необхідність детальніше описати етапи, визначені схемою.

На **першому етапі** аналізують ситуацію щодо діяльності з проведення досліджень у випробувальній лабораторії. Під час цього аналізу виявляються ризики, пов'язані із забезпеченням неупередженості й достовірності

¹ ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013.

² Там само.

³ Там само.

⁴ ДСТУ ISO/IEC 17025:2006.

⁵ ДСТУ ISO/IEC 17025:2017.

⁶ ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013.

⁷ ДСТУ ISO 31000:2018. Менеджмент ризиків. Принципи та настанови (ISO 31000:2018, IDT). Чинний від 01.01.2019 р. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=80322 (дата звернення: 10.06.2020).

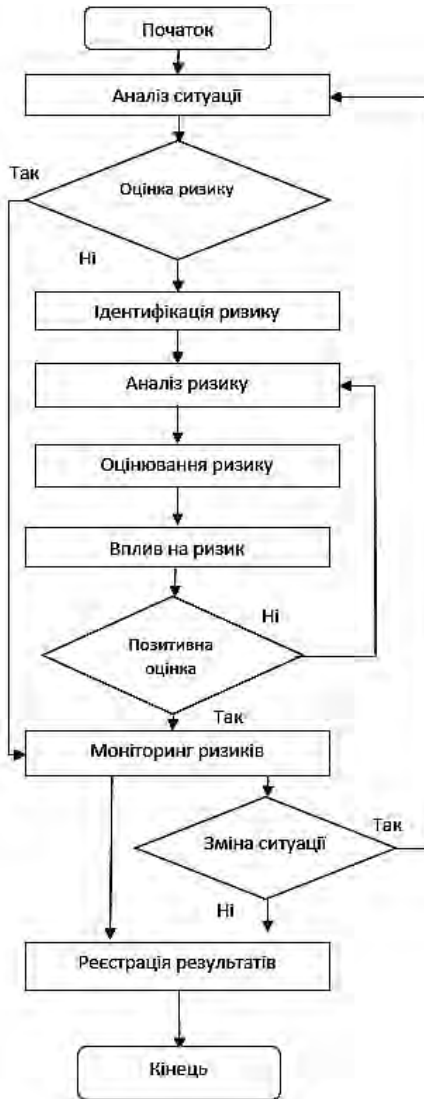

Рис. 1. Етапи управління ризиком у випробувальній лабораторії в судово-експертній діяльності

результатів досліджень. Найпоширенішими видами ризиків для випробувальної лабораторії у судово-експертній діяльності є:

- технічні (наявність і стан обладнання, приміщень, ресурсів, методів випробувань);
- кадрові (кваліфікація й особисті якості співробітників, кадрова дисципліна, взаємини та стосунки персоналу);

- управлінські (взаємодія структурних підрозділів, організація процесів, ефективність системи управління);
- фінансові (інфляційні, інноваційні ризики, бюджетне фінансування);
- інформаційні (повнота, правдивість і доступність даних, актуальність інформації);
- економічні (конкуренція, постачальники, замовники, неправильно поставлені цілі);
- політичні (зміни у законодавстві, зовнішнє регулювання).

На цьому етапі застосовують «мозкову атаку» і шляхом структурованого аналізу визначають ризики, які можуть негативно впливати на неупередженість і достовірність результатів досліджень.

Аналізують такі критерії, необхідні для забезпечення достовірності результатів досліджень:

- компетентність та особисті якості персоналу;
- стан приміщень та умови проведення досліджень;
- виконання вимог щодо поводження з об'єктами досліджень;
- наявність необхідного обладнання та його стан;
- стан і наявність необхідних матеріалів та речовин, які застосовують під час проведення досліджень;
- результати міжлабораторних порівнянь і верифікації методик;
- забезпечення та ефективність функціонування системи управління;
- виконання вимог відповідних документів системи управління тощо.

За результатами «мозкової атаки» складають перелік ризиків, що можуть спричинити недостовірні результати досліджень.

Етап другий — у разі якщо під час аналізу ситуації визначають раніше виявлені ідентифіковані й оцінені ризики, проводять їх подальший моніторинг. Якщо ж виявлено новий ризик, проводять процедуру його оцінки, яка містить зазначені далі етапи 3—8.

Третій етап — ідентифікація ризиків, під час якої враховують:

- джерела ризику;
- назву ризику;
- сферу впливу ризику;
- певні обставини та причини виникнення ризику;
- можливі наслідки ризику.

Джерела ідентифікованих ризиків, перелік ризиків, які можуть спричинити недостовірні результати досліджень, сфера впливу, обставини та причини виникнення ризиків і їх наслідки документуються, а саме занотовують їх до відповідних форм документів системи управління (журналів реєстрації ідентифікованих ризиків та програм управління ризиками).

На **четвертому етапі**, під час аналізу ідентифікованих ризиків, визначають взаємозв'язок між ідентифікованими ризиками та недо-

стовірністю результатів досліджень. А також обмінюються інформацією (між виконавцем досліджень, керівником лабораторії та керівником з якості) для ухвалення рішення щодо важливості ризику, імовірності його виникнення та ступеня впливу. Аналізувати ризики можна за допомогою якісних, напівкількісних або кількісних методами.

На *п'ятому етапі*, під час оцінювання ступеня ризику з урахуванням імовірності виникнення ризику та ступеня впливу й порівнянням параметру ризику з визначеними критеріями, приймають рішення про необхідність впливу на нього (коригувальних дій).

Необхідну інформацію занотовують до документів системи управління (журналів реєстрації ідентифікованих ризиків та програм управління ризиками).

На *шостому етапі* визначають можливі коригувальні дії та впливи на ризик, які можуть бути організаційними, адміністративними, технічними, залежно від виду ризику, необхідних витрат та важливості його впливу на достовірність результатів досліджень.

На *сьомому етапі* оцінюють ефективність впливу з урахування наявності остаточного ризику. Коригувальні дії та результати їх впливу фіксують у документах системи управління (журналах реєстрації ідентифікованих ризиків і/або програмах управління ризиками). У разі негативної оцінки ефективності впливу — повторно аналізують ризик. Остаточні ризики підлягають моніторингу.

На *восьмому етапі* проводять моніторинг ризиків під час перевірки правильності виконання досліджень. Результати моніторингу визначаються під час аналізу ризику, їх занотовують до документів системи управління (журналів реєстрації ідентифікованих ризиків і/або програм управління ризиками).

Якщо на *дев'ятому етапі* у внутрішньому чи зовнішньому середовищі, у якому діє лабораторія, з'являються зміни, наприклад, такі:

- зміни методики досліджень;
- зміни у нормативних документах;
- розширення сфери акредитування;
- зміна обладнання;
- зміна приміщення, де проводяться дослідження, тощо,

то здійснюють повторний аналіз ситуації й решту дій за зазначеними вище етапами 2—8. Дані занотовують до документів системи управління (журналів реєстрації ідентифікованих ризиків і/або програм управління ризиками).

На *десятому етапі* за результатами моніторингу до документів системи управління (журналів реєстрації ідентифікованих ризиків і/або програм управління ризиками) занотовують інформацію, яку можна використати для поліпшення процесу управління ризику та забезпечення довіри до здобутих результатів досліджень.

Ще однією важливою складовою процесу є оцінювання ступеня ризику. Критерієм, за яким оцінюють ступінь ризику під час проведення судово-експертної діяльності у випробувальній лабораторії, є достовірність здобутого висновку під час проведення досліджень. Для визначення ступеня ризиків з урахуванням вірогідності виникнення ризиків і ступеня їх впливу на діяльність випробувальної лабораторії рекомендовано застосовувати таку матрицю оцінювання ризиків, наведену в таблиці.

Таблиця

Матриця оцінювання ризиків

Матриця оцінювання ризиків ХНДСЕ		Імовірність виникнення ризику		
Ступінь впливу	Числове значення	низька	середня	висока
		1	2	3
Низький	1	1* (1 × 1) (зелена зона)	2* (1 × 2) (зелена зона)	3* (1 × 3) (жовта зона)
Середній	2	2* (2 × 1) (зелена зона)	4* (2 × 2) (жовта зона)	6* (2 × 3) (червона зона)
Високий	3	3* (3 × 1) (жовта зона)	6* (3 × 2) (червона зона)	9* (3 × 3) (червона зона)
Червона зона	Високий ступінь ризику — значна вірогідність суттєвого впливу на процеси здобуття достовірного висновку. Необхідні коригувальні дії щодо усунення або мінімізації ризику та дії з моніторингу реалізації цього ризику			
Жовта зона	Середній ступінь ризику — низька вірогідність негативного впливу на процеси здобуття достовірного висновку. Можливі коригувальні дії та дії з моніторингу реалізації цього ризику й реагування на нього			
Зелена зона	Низький ступінь ризику — не впливає на процеси здобуття достовірного висновку. Ризик не потребує коригувальних дій			

У разі визначення значного ступеня ризику (червона та жовта зони) варто проаналізувати критерії (показники впливу й імовірності) і виконати коригувальні дії.

Висновки. Застосування в судово-експертних установах України Міжнародного стандарту ISO/IEC 17025 ¹ є невід’ємною складовою процедури міжнародного визнання результатів випробувань (досліджень), які вони здійснюють. Застосування цього Стандарту вимагає використання ризик-орієнтованого мислення та процесного підходу в будь-якій сфері діяльності. Міжнародна практика пропонує саме такий підхід і до судово-експертного процесу.

Спираючись на практику вітчизняних і зарубіжних судово-експертних установ, управління ризиками є підґрунтям забезпечення високого

¹ ISO/IEC 17025:2017.

науково-технічного рівня проведених ними досліджень і довіри до здобутих результатів. Під час проведення досліджень виконавці стикаються з внутрішніми й зовнішніми факторами і з різними впливами, що призводять до невизначеності ступеня довіри до здобутого результату експертизи. Установи, які оцінюватимуть та управлятимуть ризиками під час своєї діяльності, матимуть перевагу перед рештою судово-експертних установ.

Під час проведення досліджень об'єктів експертизи застосовують різноманітні технічні прийоми — від візуального огляду до складних інструментальних методик, реалізація яких з різних причин може дати недостовірний результат. Такі причини ідентифікуються як ризики.

У міжнародній практиці ризик розглядають як вплив невизначеності на цілі. Метою судово-експертної діяльності є здобуття достовірних результатів проведеної експертизи, тому впровадження управління ризиками на підставі аналізу їх можливих причин і наслідків є дуже важливим для судово-експертних установ як один з інструментів забезпечення високої якості їхньої діяльності та довіри до здобутих результатів досліджень.

Застосування методичних рекомендацій з управління ризиками та їх оцінювання дасть змогу судово-експертним установам розв'язати такі завдання:

- підтвердження компетентної роботи;
- виявлення проблем під час проведення експертиз, пов'язаних з адміністративними, методичними й технічними проблемами;
- визначення пріоритетів у розроблянні нових методів дослідження;
- поліпшення функціонування установи загалом;
- навчання персоналу;
- зміцнення довіри до персоналу з боку керівництва і зовнішніх користувачів послуг.

Розроблення єдиної процедури менеджменту щодо управління й оцінювання ризиків у судово-експертній діяльності дасть змогу підвищити достовірність результатів цієї діяльності.

References

- DSTU ISO/IEC 17025:2017. (2017). *Zagalni vymogy do kompetentnosti vyprobuvalnyh ta kalibruvalnyh laboratorii (ISO/IEC 17025:2017 General requirements for the competence of testing and calibration laboratories)*. URL: https://naau.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/ISO-IEC17025_revision_2.pdf (date of treatment 04.06.2020) [in Ukrainian].
- DSTU ISO/IEC 17025:2006. (2006). *Zagalni vymogy do kompetentnosti vyprobuvalnyh ta kalibruvalnyh laboratorii (ISO/IEC 17025:2006 General requirements for the competence of testing and calibration laboratories)*. URL: https://naau.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/ISO-IEC17025_revision_2.pdf (date of treatment 04.06.2020) [in Ukrainian].
- DSTU IEC/ISO 31010:2013. (2013). *Keruvannya ryzykom. Metody zahalnoho otsynuvannya ryzyku (IEC/ISO 31010:2009, IDT)*. (DSTU IEC/ISO 31010:2013 Risk

- management. General risk assessment methods) [Chynnyy vid 01.07.2014]. Kyiv: Minekonomrozvytku Ukrainy [in Ukrainian].
- DSTU ISO Guide 73:2013. (2014). Keruvannya ryzykom. Slovnyk terminiv. (ISO Guide 73:2009, IDT) (DSTU ISO Guide 73:2013 Risk management. Glossary of terms) [Chynnyy vid 29.11.2013]. Vyd. ofits. Kyiv: Minekonomrozvytku Ukrainy [in Ukrainian].
- DSTU ISO 31000:2018. (2018). Menedzhment ryzykiv. Prynysy ta nastanovy (ISO 31000:2018, IDT) (DSTU ISO 31000: 2018 Risk management. Principles and guidelines) [Chynnyy vid 01.01.2019]. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=80322 (data zvernennya 10.06.2020) [in Ukrainian].
- ISO/IEC 17025:2017. (2017). Zagalni vymogy do kompetentnosti vyprobuvalnyh ta kalibruvalnyh laboratorii. (ISO/IEC 17025:2017 General requirements for the competence of testing and calibration laboratories). URL: <https://www.iso.org/standard/66912.html> (data zvernennya 04.06.2020) [in Ukrainian].
- ISO 31000:2018. (2018). Menedzhment ryzykiv. Kerivnytstvo (ISO 31000:2018 Risk management — Guidelines). URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:31000:ed-2:v1:en> (data zvernennya 10.06.2020) [in Ukrainian].
- ISO/IEC 31010:2009. (2009). Keruvannya ryzykom. Metody zahalnoho otsynuyvannya ryzyku. (ISO/IEC 31010:2009 Risk management – Risk assement technsques). URL: <https://www.iso.org/standard/51073.html> (data zvernennya 10.06.2020) [in Ukrainian].
- Naden K. (data publikatsiyi 01.07.2019). *Understanding risk with newly updates international standard* (Rozuminnya ryzyku za dopomohoyu onovlenoho mizhnarodnoho standartu). URL: <https://www.iso.org/news/ref2403.html> (data zvernennya 28.05.2020) [in English].
- Novikov V., Nykytyuk O. Oriyentatsiya ryzyk-oriyentovanoho menedzhmentu za ISO 17025:2017. *Laboratorna sprava*. 2019. № 2. URL: http://www.euroacademia.com.ua/data/site/5e4d55af0e379_228_LS_02_2019_%D1%81.%2016%20-%2026.pdf (data zvernennya 27.05.2020) [in Ukrainian].
- Sosnovska, O., & Dedenko, L. Ryzyk menedzhment yak instrument zabezpechennya stiykoho funktsionuvannya pidpriumstva v umovakh nevyznachenosti. *Yevropeys'kyy naukovyy zhurnal Ekonomichnykh ta Finansovykh innovatsiy*, 1(3), 2019, 70-79. <https://doi.org/10.32750/2019-0106> (data zvernennya 28.05.2020) [in Ukrainian].

С. А. Оноприенко, Е. В. Шаранова,

О. В. Наранович, И. О. Спасенко, Е. Н. Шевцова

**К ВОПРОСУ УПРАВЛЕНИЯ И ОЦЕНИВАНИЯ РИСКОВ
В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ
УКРАИНЫ**

Применение в судебно-экспертных учреждениях Украины международного Стандарта ISO/IEC 17025 является неотъемлемой составляющей процедуры международного признания результатов испытаний (исследований), которые они проводят. В связи со вступлением в силу новой версии международного Стандарта ISO/IEC 17025:2017 и отечественного ДСТУ

ISO/IEC 17025:2017, вопросы выполнения новых требований стандартов стали более актуальными. Международный Стандарт предусматривает использование риск-ориентированного мышления и процессного подхода в любой сфере деятельности, в том числе и в судебно-экспертной. При проведении исследований исполнители сталкиваются с внутренними и внешними факторами и с различными влияниями, которые приводят к неопределённости степени доверия к полученному результату экспертизы. Учреждения, которые будут оценивать и управлять рисками во время своей деятельности, получают преимущество перед другими судебно-экспертными учреждениями.

Целью статьи является обзор подходов к управлению и оцениванию рисков, предложение создать единую документированную процедуру риск-менеджмента испытательных лабораторий в сфере судебно-экспертной деятельности.

В статье рассмотрены понятия, основные подходы к управлению и оцениванию рисков, а также представлена разработанная авторами процедура управления рисками в испытательной лаборатории судебно-экспертного учреждения, которая включает в себя этапы управления рисками и матрицу оценивания рисков.

Несмотря на то что ISO/IEC 17025:2017 не требует разработки документированной процедуры действий по управлению рисками, мы всё же считаем, что она должна быть для эффективной деятельности испытательной лаборатории. Разработка единой процедуры менеджмента по управлению и оцениванию рисков в судебно-экспертной деятельности повысит достоверность результатов этой деятельности.

Ключевые слова: испытательная лаборатория, риски, управление рисками, оценивание рисков, риск-менеджмент, система управления.

**S. Onoprienko, O. Sharapova,
O. Naranovych, I. Spasenko, O. Shevtsova
ON THE ISSUE OF RISK MANAGEMENT
AND ASSESSMENT IN THE ACTIVITIES
OF UKRAINIAN FORENSIC INSTITUTIONS**

The use of international standard ISO / IEC 17025 in forensic institutions of Ukraine is an integral part of the international recognition procedure of the tests (examinations) results that they conduct. In connection with the entry of a new version of the international standard ISO / IEC 17025: 2017 and DSTU ISO / IEC 17025: 2017 into legal force, the issues of meeting new standards requirements have become increasingly relevant. The international standard provides for the use of risk-based thinking and a process approach in any field of activity, including forensic science. When conducting research, practitioners are faced with internal and external factors and various influences that lead

to uncertainties in the degree of confidence regarding the examination result. Institutions that will evaluate and manage risks during their activity will have an advantage over other forensic institutions.

The purpose of the article is to review approaches to risk management and assessment, to suggest creating a single documented procedure for the risk management procedure in testing laboratories in the field of forensic science.

The article considers the concepts, basic approaches to risk management and assessment, as well as the authors present the risk management procedure developed by them in the testing laboratory of a forensic institution, which includes the stages of risk management and a risk assessment matrix.

Despite the fact that ISO / IEC 17025: 2017 does not require the development of a documented procedure for risk management, we nevertheless believe that it should be introduced for the effective operation of the testing laboratory. Development of a unified management procedure for managing and accessing risks in forensic activities will increase the results reliability of these activities.

Keywords: testing laboratory, risks, risk management, risk assessment, risk-management, management system.

Надійшла до редколегії 24.06.2020

Онопрієнко С. А., Шарапова О. В., Наранович О. В., Спасенко І. О., Шевцова О. М.
Щодо питання управління та оцінювання ризиків у діяльності судово-експертних установ України//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 252—266. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.16>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.17>

УДК 342.922

І. М. Овсянникова,

старший науковий співробітник сектору досліджень бухгалтерського та податкового обліку та звітності лабораторії економічних досліджень

ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3351-7781>, e-mail: inessa_ovs@ukr.net

СУДОВО-ЕКСПЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Будь-яке суспільство сьогодні є системою, яка складається з певних об'єктів і суб'єктів, що постійно взаємодіють між собою, та яка потребує ефективного соціально-адміністративного механізму, який би вчасно регулював суспільні відносини й норми поведінки учасників цих відносин, підтримував їх організованість, упорядкованість і стабільний розвиток, сприяючи належному нормативному порядку. Не виключенням є й суспільні відносини, що виникають під час здійснення судово-експертної діяльності. У зв'язку з чим нагальною є потреба в аналізі проблемних питань, що виникають під час дослідження ефективності адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності.

Ключові слова: ефективність; адміністративно-правове регулювання; судово-експертна діяльність.

Постановка наукової проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої держави проблема ефективної реалізації принципу верховенства права та захисту прав і свобод громадян набуває все більшої актуальності. Особливо важливе місце у розв'язанні цієї проблеми посідає судово-експертна діяльність, адже від неї багато в чому залежить ефективне функціонування в інтересах людини конституційних засад усієї правозахисної системи влади в Україні.

Розвиток сфери судово-експертної діяльності та її стабільне функціонування безпосередньо пов'язані з рівнем ефективності її адміністративно-правового регулювання, яке в сучасних умовах демократичних перетворень у суспільстві є складним явищем і щоразу наповнюється новим змістом, а отже, є предметом досліджень учених юридичної науки та потребує постійного осмислення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Деякі вчені у своїх працях слушно зазначають, що судово-експертна діяльність є надзвичайно важливою в кожній демократичній державі ¹ та має здійснюватись ефективно, а її адміністративно-правове регулювання повинно відбуватися без порушень

---

¹ Скорик А. Л., Бірюков М. А. Поняття та сутність криміналістичної експертизи//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: матеріали III Всеукр. наук.-прак. конф. (Київ, 27.02.2020 р.)*. Київ-Маріуполь, 2020. С. 269.

прав і свобод людини¹. На думку А. М. Школика, визначення меж необхідної поведінки її суб'єктів з огляду на задоволення публічного інтересу є основним завданням ефективного адміністративно-правового регулювання управлінської діяльності загалом². У своїй дисертаційній роботі А. В. Присяжнюк також зазначає, що ефективність адміністративно-правового забезпечення значною мірою залежить від адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у визначеній галузі, забезпечення їх виконання і досягнення результатів (мети)³. О. О. Олійник, В. В. Галуцько, О. М. Єщук слушно зауважують, що судово-експертна діяльність не є виключенням із цього правила — у нашій державі вона повинна ефективно та якісно захищати права і свободи людини та громадянина⁴.

Мета статті — визначення на підставі аналізу наукових джерел і норм законодавства України судово-експертної діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Викладення основного матеріалу дослідження. Адміністративно-правове регулювання в умовах сучасного активного розвитку громадянського суспільства набуває все більш вагомого значення. Причиною цього є те, що будь-яке із суспільних організованих утворень зі зростанням їх чисельності потребує ефективної адміністративної системи, яка б забезпечила дотримання прав і свобод кожного з учасників такого утворення та реалізацію принципів, стратегії, ідеології організації загалом.

У тлумачному словнику юридичних термінів предметом правового регулювання адміністративного права визначено суспільні відносини управлінського характеру, що склалися у сфері державного управління в процесі практичної реалізації та функціонування виконавчої влади⁵.

Деякі науковці визначають адміністративно-правове регулювання як прямий метод впливу держави, здійснюваний уповноваженими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та саморегульованими інституціями, владні повноваження яких спрямовано на

¹ Див., наприклад: Олійник О. О. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності//*Митна справа: наук.-аналіт. журн.* 2013. № 4 (88). Львів: ФОП (ПП) Шерман М. Д., 2013. С. 270 ; Русецький А. А. Про організацію судово-експертної діяльності: міжнародний аспект//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 17. Харків: Право, 2017. С. 160.

² Див.: Школик А. М. Адміністративно-правове забезпечення управлінської діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право». Київ, 2000. С. 15.

³ Присяжнюк А. В. Адміністративно-правове забезпечення пасажирських перевезень автомобільним транспортом в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2016. 248 с.

⁴ Олійник О. О., Галуцько В. В., Єщук О. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності: моногр. Херсон: Грін Д. С., 2015. С. 10.

⁵ Шемшученко Ю. С. Юридичний словник-довідник. Київ: Феміна, 1996. С. 14.

реалізацію у відповідній сфері відносин, що засновані на обов'язковій чи добровільній основі¹.

В. Ю. Петрова та А. А. Семенов визначають адміністративно-правове регулювання як виконавчо-розпорядчу діяльність державних організацій, наділених державно-владними повноваженнями, спрямовану на стабілізацію суспільних відносин шляхом прийняття нормативно-правових актів і забезпечення їх виконання².

Також поняття «адміністративно-правове регулювання» розглянуто в науковій літературі як цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових заходів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держави³.

Так, Р. С. Ярошевська зазначає, що в науковій літературі під адміністративно-правовим регулюванням розуміють цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держави⁴.

На думку В. І. Теремецького, адміністративно-правове регулювання являє собою цілеспрямований вплив правових норм, що прийняті державою і є відповідними адміністративними засобами забезпечення прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави у суспільних відносинах з метою підпорядкування їх юридично визначеному правопорядку, а також охорони й розвитку в інтересах суспільства та держави⁵.

В. В. Галунько та О. М. Єщук, досліджуючи поняття і зміст адміністративно-правового регулювання, визначають останнє як цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держави.

---

¹ Див.: Яковчук М. Ю. Адміністративно-правове регулювання страхової діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2009. 24 с.

² Петрова В. Ю., Семенов А. А. Понятие административно правового регулирования//*Теория и практика общественного развития*. 2015. № 16. С. 29—31.

³ Загуменник В. І., Мусієнко В. В., Проценко В. В. Адміністративне право України: основні категорії та поняття: навч. посіб./за заг. ред. О. Х. Юлдашева. Київ: Поліграфіст, 2010. 512 с.

⁴ Ярошевська Р. С. Містобудівна діяльність, як об'єкт адміністративно-правового регулювання//*Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 201—203.

⁵ Теремецький В. І. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування//*Держава та регіони. Серія «Право»*. 2012. № 1 (35). С. 50—54.

О. В. Скоробагатько вважає, що адміністративно-правове регулювання являє собою сукупність адміністративно-правових норм, якими врегульовано суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації політики у відповідній сфері¹.

Ю. М. Козлов визначає адміністративно-правове регулювання як процес послідовного використання адміністративно-правових засобів для досягнення цілей регулювання поведінки учасників суспільних відносин².

Отже, предметом адміністративно-правового регулювання (зокрема, й судово-експертної діяльності) є суспільні відносини управлінського характеру.

Як зазначає Я. В. Комісарова, суспільні відносини, що виникають у зв'язку з потребою одних осіб здобувати інформацію, яка їх цікавить з питань, що вимагають застосування знань, яких вони самі (у повному або необхідному обсязі) не мають, і можливість інших цю інформацію (за результатами досліджень) надати, реалізуються за допомогою узагальненого виду суспільно корисної діяльності — експертної діяльності, яку щодо сфери судочинства позначають терміном «судово-експертна діяльність»³.

Щодо цього доречно зауважують А. В. Дудич та С. А. Смирнова. На їхню думку, судово-експертна діяльність, з одного боку, виступає сформованим і відносно автономним видом соціально-корисної діяльності, а з другого боку, вона тісно взаємодіє з правоохоронною діяльністю загалом та кримінально-процесуальною діяльністю зокрема⁴.

Загалом, у науковій літературі наведено різні визначення понять «діяльність», «експертна діяльність», «судово-експертна діяльність», що їх по-різному трактують різні вчені, а отже, виникає проблема відсутності міцного теоретичного підґрунтя щодо цього, а це спричиняє проблеми в діяльності правоохоронних органів, які здійснюють судочинство, щодо видів, форм експертної діяльності, розв'язуваних завдань та інших актуальних питань⁵.

Такі відомі вчені, як Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, О. Р. Россинська розглядають експертну діяльність як об'єкт загальної

¹ Скоробагатько О. В. Адміністративно-правове регулювання наукового забезпечення функціонування системи Міністерства внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 225 с.

² Административное право: учебник/под ред. Ю. М. Козлова, Л. Л. Попова. Москва: Юристъ, 1999. 320 с.

³ Комиссарова Я. В. Концептуальные основы профессиональной деятельности эксперта в уголовном судопроизводстве: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2013. С. 54—55.

⁴ Див.: Дудич А. В. Эксперт как участник криминального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. С. 15 ; Смирнова С. А. Судебная экспертиза на рубеже XXI века. Санкт-Петербург: Питер, 2004. С. 18—20.

⁵ Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ: монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. 312 с.

теорії судової експертизи (експертології). На їхню думку, експертну діяльність необхідно розглядати як певну систему, що містить значну кількість компонентів — таких, як діяльність, об'єкти дослідження, завдання, методи та ін. Відповідно до цього вчені визначають судово-експертну діяльність як систему дій і пов'язаних з ними правовідносин, що їх здійснюють у процесі судочинства уповноважені на те державні органи й особи з призначення, організації та проведення судових експертиз¹.

Схожої думки дотримується і М. Я. Сегай, який під судово-експертною діяльністю розуміє діяльність держави, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною та кваліфікованою експертизою, здійснюваною професійними (атестованими) судовими експертами².

У проєкті Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» від 30.03.2017 р., поданого народним депутатом України І. О. Лапіним за реєстраційним номером 6264, який був першою спробою на законодавчому рівні витлумачити поняття «судово-експертна діяльність», його визначено як «діяльність держави, юридичних і фізичних осіб з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки, техніки, мистецтва та ремесла»³.

Відповідно до таких трактувань, суб'єктами судово-експертної діяльності можуть бути: експерти, експертні установи (та їхні керівники), підрозділи органів державної влади, які здійснюють управління судово-експертним забезпеченням правосуддя, особи (органи), що призначили експертизу, та учасники процесу, статус яких певним чином пов'язаний із призначенням, проведенням і оцінкою судової експертизи⁴. Отже, складається певна система суб'єктів, кожен із суб'єктів якої виконує свої специфічні функції щодо здійснення судово-експертної діяльності та впливає на діяльність решти її суб'єктів. При цьому, як зазначає С. А. Смирнова, взаємодія цих суб'єктів є настільки складною, що неможливо однозначно виокремити провідну сторону судово-експертної діяльності⁵.

¹ Див.: Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криміналістика: учеб. для вузов. Москва: НОРМА (НОРМА–ИНФРА М), 2001. 990 с.

² Сегай М. Я. Судова експертологія: об'єкт, предмет, природа й система науки// *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук.-практ. матеріалів (до 80-річчя засн. ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса). Харків: Право, 2003. Вип. 3. 592 с.

³ Про судово-експертну діяльність в Україні: проєкт Закону від 30.03.2017 р. № 6264. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61469 (дата звернення: 13.06.2020).

⁴ Див.: Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретично-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. С. 291.

⁵ Смирнова С. А. Указ. соч. С. 27.

Водночас у законопроекті від 30.03.2017 р. № 6264 зазначено, що судово-експертну діяльність здійснюють у процесі судочинства судово-експертні установи й судові експерти, тобто у цьому разі суб'єктами судово-експертної діяльності є виключно судовий експерт і судово-експертна установа.

Отже, з викладеного вище вбачається суб'єктний дисонанс між визначенням поняття «судово-експертна діяльність» та її змістом.

Цей дисонанс згодом врахували у проекті Закону України «Про судову експертизу та самоврядування судових експертів» від 03.04.2018 р., поданого також народним депутатом України І. О. Лапіним за реєстраційний номером 8223¹. Відповідно до норм згаданого законопроекту, дефініція судово-експертної діяльності залишилася незмінною, водночас її зміст дещо змінився (див. Табл.).

Таблиця

Щодо змісту поняття «судово-експертна діяльність»²

Відповідно до проєкту Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» від 30.03.2017 р. № 6264	Відповідно до проєкту Закону України «Про судову експертизу та самоврядування судових експертів» від 03.04.2018 р. № 8223
<i>Зміст поняття «судово-експертна діяльність» полягає у:</i>	
виконанні судовими експертами на основі застосування спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла судових експертиз у кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення та у виконавчому провадженні	проведенні судової експертизи
організації проведення судових експертиз	організаційно-управлінському забезпеченні
профілактиці правопорушень засобами судової експертизи	—
проведенні наукових досліджень та узагальнень у галузі судової експертизи (планування, проведення, апробація наукових робіт і впровадження їх результатів в експертну практику)	
науково-методичному й інформаційному забезпеченні	
доборі, професійній підготовці та процедурі надання, підвищення й позбавлення кваліфікації судових експертів	

Щодо чинного базового Закону України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ «Про судову експертизу», яким станом на сьогодні врегульовано судово-експертну діяльність в Україні, то сама дефініція судово-експертної

¹ Про судову експертизу та самоврядування судових експертів: проєкт Закону від 03.04.2018 р. № 8223. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63780 (дата звернення: 13.06.2020).

² Складено автором на підставі зазначених джерел.

діяльності у ньому відсутня. Проте, відповідно до преамбули згаданого Закону, він визначає правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності. Закон також закріплює науково-методичне й організаційно-управлінське забезпечення судово-експертної діяльності, її міжнародно-правове забезпечення і, на думку Ю. Б. Форис, його варто було б назвати Законом України «Про судово-експертну діяльність», оскільки у ньому викладено основи навчання, атестації та кваліфікації професійних експертів, методичного забезпечення, фінансування, міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи тощо ¹. Однак, не всі вчені із цим погоджуються. Так, О. П. Снігерьев, А. В. Бубліков, Е. П. Курдес погоджуються з цим лише частково, оскільки, на їхню думку, якість та ефективність судово-експертної діяльності безпосередньо пов'язані з рівнем її теоретичного осмислення, ступенем розроблення методологічних, правових, організаційних засад її здійснення, забезпечення досягненнями науково-технічного прогресу, підвищенням якості відбору, підготовки й перепідготовки експертів, а в наведеному Законі ці положення прописано фрагментарно — вони потребують доопрацювання ².

Підтримуючи думку вчених про необхідність проведення ефективних удосконалень у законодавстві, яким урегульовано судово-експертну діяльність в Україні, слід також зазначити, що сьогодні державне законодавство все більше наближається до міжнародних стандартів, що передбачає удосконалення всіх сфер законодавства України, зокрема й законодавчих норм, якими врегульовано судово-експертну діяльність. Сучасне законодавство України в межах здійснюваної правової реформи спрямоване на підвищення ролі й переоцінювання значення інституту судових експертиз, без яких неможливе ефективне проведення розслідування справи й розкриття злочину ³.

Відповідно до вимог Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, адаптування законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтегрування України у Європейський Союз, що, зі свого боку, є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики ⁴.

¹ Форис Ю. Б. О формировании судебного-экспертного права: постановка проблемы//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право, 2003. Вип. 3. С. 48.

² Снігерьев О. П., Бубліков А. В., Курдес Е. П. Місце експерта у системі суб'єктів судово-експертної діяльності//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право, 2019. Вип. 20. С. 141.

³ Жеребо О. І. Сутність й зміст судово-експертної діяльності: вітчизняний досвід//*Теорія та практика судово-експертної діяльності*: матеріали VIII Міжвідом. конф. (27.11.2019 р.)/МВС України, НАВС Навч.-Наук. Інститут № 2. Київ, 2019. С. 150—154. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/15297/3/zbirnyk_28112019.pdf (дата звернення: 13.06.2020).

⁴ Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: затв. Законом України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 13.06.2020).

При цьому, відповідно до п. 3 Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, механізм такої адаптації полягає у тому, щоб діяльність з адаптації законодавства провадилась як складова, інтегральна частина нормотворчої діяльності органів виконавчої влади на основі єдиної системи планування, координування та контролю¹.

В Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (ст. 14 розд. III) визначено, що в межах співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки, особливого значення надано утвердженню верховенства права й укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Визначено, що співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності й неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки відбуватиметься на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод².

Утвердження верховенства права й укріплення інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема неможливо без співробітництва у галузі судової експертизи. Адже сучасне судочинство з метою здобуття доказів за кримінальними провадженнями, цивільними, господарськими й адміністративними справами передбачає дослідження та оцінку найрізноманітніших об'єктів, що несуть на собі сліди правопорушень або які є засобами їх вчинення. Процес здобуття доказової інформації, яка міститься в цих об'єктах, у більшості випадків вимагає застосування спеціальних знань й різних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла; застосування досягнень природних, технічних, гуманітарних наук; опанування суб'єктами судочинства сучасних технологій, що відбувається не на належному рівні. Такі знання прийнято називати спеціальними, а основною процесуальною формою їх застосування є судова експертиза³.

Н. Клименко та В. Федчишина справедливо зауважують, що від того, наскільки активно судові експертні установи застосовують сучасні досягнення науково-технічного прогресу та спеціальні знання під час роз-

¹ Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: затв. Постановою КМУ від 16.08.1999 р. № 1496. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF> (дата звернення: 13.06.2020).

² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнар. документ від 27.06.2014 р. № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 13.06.2020).

³ Шумак Г. А., Светличная Т. А. Прогностическая функция судебной экономической науки//*Право и демократия*: сб. науч. тр. Минск: Издат. центр БГУ, 2016. № 27. С. 345—352.

в'язання основних завдань судочинства, на пряму залежать забезпечення правопорядку й успіх в усуненні антисуспільних явищ на території країни. Судова експертиза підсилює доказовий базис матеріалів справи, забезпечує визначення об'єктивної істини, відіграючи важливу роль у розроблянні та практичному впровадженні наукових методів і методик дослідження матеріалів під час розслідування злочинів і судового розгляду справ. І взагалі: судова експертиза підсилює доказовий базис матеріалів справи, забезпечує визначення об'єктивної істини, відіграючи важливу роль у розроблянні й практичному впровадженні наукових методів і методик, дослідженні матеріалів під час розслідування злочинів та судового розгляду справ ¹.

За таких умов судово-експертна діяльність може виступати одним з об'єктів адміністративно-правового регулювання, метою якого є утвердження верховенства права й укріплення інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема, на основі принципу поваги до прав людини й наріжних свобод. А вдосконалення законодавства України у сфері адміністративно-правового регулювання судово-експертною діяльністю, зі свого боку, може виступати одним з інструментів підвищення ефективності судочинства в Україні як пріоритетної складової української політики.

Загалом, об'єкт управління — це соціальна система, до якої можуть належати організації різних рівнів і спрямування, з різними видами та формами діяльності ². На підставі системного підходу в класичному розумінні будь-яку соціальну систему можна зобразити як сукупність організацій, які, з одного боку, є її підсистемами, а з другого — самі є соціальними системами. Це повною мірою стосується і системи, що складається із суб'єктів судово-експертної діяльності. Важливою характерною ознакою соціальних систем, яка забезпечує в них самоорганізацію, є наявність структур, що здійснюють функції управління. Саме ця властивість дає змогу відобразити будь-яку соціальну систему, зокрема, організацію, яка є базовою формою існування таких систем, у вигляді двох підсистем — управлінської, що в узагальненому вигляді є суб'єктом управління, та тієї, якою управляють, що в узагальненому вигляді є об'єктом управління. При цьому вплив на об'єкт управління суб'єктом управління здійснено за допомогою управлінських впливів, які є результатом певних управлінських рішень і являють собою форму їх прояву (відображення) через певні механізми реалізації ³.

---

¹ Клименко Н., Федчишина В. З історії розвитку і становлення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України//*Віче. (Рубрика «Наукова бібліотека»)*. 2013. № 14. С. 8.

² Бакуменко В. Д. Державно-управлінські рішення: навч. посіб. Київ: ВПЦ АМУ, 2012. С. 84—85.

³ Там само. С. 83—84.

У теорії державного управління під об'єктом управління зазвичай розуміють систему, яка підпорядкована владній волі суб'єкта управління та виконує його рішення, тобто систему, якою управляють, яка перебуває під владним впливом¹. У контексті дослідження проблем організаційно-правового управління різних сфер суспільного життя вчені-адміністратори уточнюють, що суб'єкт виконує функції керівництва і впливає на об'єкт з метою переведення його у новий стан², є елементом системи управління, який генерує процес її функціонування³. Ю. Козлов чітко визначив, що за проблемою адміністративно-правового методу регулювання управлінських суспільних відносин завжди слід бачити справжню природу управлінських зв'язків між суб'єктом і об'єктом управління в цілісній системі⁴.

Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін вважають, що базовим положенням для управління у соціальній системі є те, що його можна розглядати як процес впливу суб'єкта (керівної системи) на об'єкт (керовану систему) з метою переведення його в новий якісний стан або підтримання у визначеному режимі. Суб'єкт управління у соціальній системі — це той, хто управляє. Об'єкт управління — це те, чим або ким управляють, щодо чого або кого спрямоване цілепокладання і керівний вплив з боку суб'єкта управління. Основною особливістю управління в соціальних системах є те, що керівним і керованим у них є людина, а система управління, що виступає як суб'єкт, може бути і об'єктом, коли йдеться про її вдосконалення та приведення у відповідність з потребами суспільства⁵.

У своїй взаємодії суб'єкт та об'єкт управління утворюють процес управління, у якому виникають різного роду організаційні зв'язки. Суб'єкт і об'єкт об'єднують мінімум два чинники, що мають методологічне значення: єдність змісту управлінської діяльності, у зв'язку зі здійсненням якої виникають управлінські відносини, та єдність форми, яка в юридичному аспекті є адміністративно-правовою. Найголовніше в тому, що в остаточному підсумку специфіка державного управління через норми адміністративного права неминуче знаходить свій вираз в адміністративних відносинах, що виникають на їх основі.

¹ Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. Київ: Атіка, 2005. 240 с.

² Glavatskaya, N., Mezentseva, K., Serianova, S. Problems of Reforming Local Self-governance: Structural and Financial Aspects/team leader I. Starodubrovskaya. Moscow: IET, 2005. 421 с.

³ Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 752 с.

⁴ Козлов Ю. М. Административные правоотношения: моногр. Москва: Юрлит, 1976. 184 с.

⁵ Державне управління: підручник: у 2 т./Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) та ін. Київ; Дніпропетровськ: НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.

Висновки. На підставі викладеного можна дійти висновку, що судово-експертна діяльність має адміністративно-правовий характер та спрямована на захист прав і свобод людини та громадянина шляхом забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, що орієнтована на максимальне використання доступної інформації, досягнень науки і техніки. При цьому судово-експертна діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання являє собою специфічну керовану соціальну систему, що містить сукупність суб'єктів, які, з одного боку, є її підсистемами, а з іншого боку, самі є соціальними системами, пов'язаними взаємозв'язками. Яскравим прикладом цього є судово-експертні установи, які, з одного боку, є суб'єктами судово-експертної діяльності, а з іншого боку, являють собою самостійну організаційну систему.

References

- Administrativnoe pravo.* Kozlova, Yu. M., Popova, L. L. (Eds.). (1999). Moscow: Yurist [in Russian].
- Averyanova, T. V., Belkin, R. S., Korukhov Yu. G., Rossinskaya, E. R. (2001). *Kriminalistika: ucheb. dlya vuzov.* Moscow: NORMA–INFRA M [in Russian].
- Bakumenko, V. D. (2012). *Derzhavno-upravliniski rishennia: navch. posib.* Kyiv: VPTs AMU [in Ukrainian].
- Derzhavne upravlinnia.* Kovbasiuk, Yu. V., Vashchenko, K. O., Surmin, Yu. P. et al. (Eds.). (2012). (Vols. 1–2; Vol. 1). Kyiv: Dnipropetrovsk: NADU [in Ukrainian].
- Dudych, A. V. (2016). *Ekspert yak uchashnyk kryminalnoho provadzhennia.* Candidates thesis: 12.00.09. Odesa [in Ukrainian].
- Foris Yu. B. (2003). O formirovanii sudebno-ekspertnogo prava: postanovka problemy. *Teoriya ta praktika sudovoї ekspertizi i kriminalistiki*, issue 3 [in Russian].
- Glavatskaya, N., Mezentseva, K., Serianova, S. (2005). *Problems of Reforming Local Selfgovernance: Structural and Financial Aspects.* Moscow: IET [in English].
- Klymenko, N., Fedchyshyna, V. (2013). *Z istorii rozvytku i stanovlennia Kyivskoho naukovo-doslidnogo instytutu sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytisii Ukrainy.* Viche. (Rubryka «Naukova biblioteka») [in Ukrainian].
- Kolpakov, V. K. (2001). *Administrativne pravo Ukrainy: pidruchnyk.* Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Komissarova, Ya. V. (2013). *Kontseptualnye osnovy professionalnoy deyatelnosti eksperta v ugovolnom sudoproizvodstve.* (Diss. doctora jurid. nauk: 12.00.09), Moscow [in Russian].
- Kontseptsiia adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu:* zatv. postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 serp. 1999 r. N 1496 (1999). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Kozlov, Yu. M. (1976). *Administrativnye pravootnosheniya.* Moscow: Yurid. lit. [in Russian].
- Malynovskyi, V. Ya. (2005). *Slovnyk terminiv i poniat z derzhavnogo upravlinnia.* Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Oliinyk, O. O. (2013). Zarubizhnyi dosvid administrativno-pravovoho rehuliuвання sudovo-ekspertnoi diialnosti. *Mytna sprava*, 4(88) [in Ukrainian].
- Oliinyk, O. O., Halunko, V. V., Yeshchuk, O. M. (2015). *Administrativno-pravove rehuliuвання sudovo-ekspertnoi diialnosti.* Kherson: Hrin D. S. [in Ukrainian].

- Petrova, V. Yu., Semenov, A. A. (2015). Ponyatie administrativno pravovogo regulirovaniya. *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya*, 16 [in Russian].
- Proekt Zakonu pro sudovo-ekspertnu diialnist v Ukraini* vid 30.03.2017 r. № 6264 (2017). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61469 [in Ukrainian].
- Proekt Zakonu pro sudovu ekspertyzu ta samovriaduvannia sudovykh ekspertiv* vid 03.04.2018 r. № 8223 (2018). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63780 [in Ukrainian].
- Prysiazhniuk, A.V. (2016). *Administratyvno-pravove zabezpechennia pasazhyrskykh perevezen avtomobilnym transportom v Ukraini*. Candidates thesis: 12.00.07. Odesa [in Ukrainian].
- Pyrih, I.V. (2011). *Teoretychni osnovy ekspertnoi diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav*. Dnipropetrovsk: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD [in Ukrainian].
- Rusetskyi, A. A. (2017). Pro orhanizatsiiu sudovo-ekspertnoi diialnosti: mizhnarodnyi aspekt. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, issue 17 [in Ukrainian].
- Sehai, M.Ya. (2003). Sudova ekspertolohiia: ob'ekt, predmet, pryroda y systema nauky. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, issue 3 [in Russian].
- Shemshuchenko, Yu.S. (1996). *Yurydychnyi slovnyk-dovidnyk*. Kyiv: Femina [in Ukrainian].
- Shkolyk , A. M. (2000). *Administratyvno-pravove zabezpechennia upravlinskoï diialnosti v Ukraini*. (Extended abstract of candidate's thesis: 12.00.07). Kyiv [in Ukrainian].
- Shumak, G.A., Svetlichnaya, T.A. (2016). Prognosticheskaya funktsiya sudebnoy ekonomicheskoy nauki. *Pravo i demokratiya*, 27 [in Russian].
- Simakova-Yefremian, E.B. (2017). *Teoretyko-pravovi ta metodolohichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen*. (Dyser. doktora urydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00. 09), Kharkiv [in Ukrainian].
- Skorobahatko, O.V. *Administratyvno-pravove rehuliuвання naukovoho zabezpechennia funktsionuvannia systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy*. Candidates thesis: 12.00.07. Kyiv [in Ukrainian].
- Skoryk, A.L., Biriukov, M. A. (2020). Poniattia ta sutnist kryminalistychnoi ekspertyzy. *Teoriia i praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: materialy III-oi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, Kyiv, 27 liutoho 2020 r. Kyiv-Mariupol, 27 February [in Ukrainian].
- Smirnova, A. (2004). *Sudebnaya ekspertiza na rubezhe XXI veka: Sostoyanie, razvitie, problemy*. Sankt-Petersburg: Piter [in Russian].
- Sniherov, O.P., Bublikov, A.V., Kurdes, E.P. (2019). Mistse eksperta v systemi subiektiv sudovo-ekspertnoi diialnosti. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, issue 20 [in Ukrainian].
- Teremetskyi, V.I. (2012). Poniattia administratyvno-pravovoho rehuliuвання u sferi opodatkuвання. *Derzhava ta rehiony*. Serii «Pravo», I (35) [in Ukrainian].
- Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony*: mizhnarod. dokument vid 27.06.2014 № 984_011 (2014). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
- Yakovchuk, M.Yu. (2009). *Administratyvno-pravove rehuliuвання strakhovoi diialnosti v Ukraini* (Extended abstract of candidates thesis: 12.00.07). Irpin [in Ukrainian].

- Yaroshevskaya, R. S. (2015). Mistobudivna diialnist, yak ob'iekt administratyvno-pravovoho rehuliuвання. *Porivnialno-analitychne pravo*, 2 [in Ukrainian].
- Zahalnoderzhavna prohrama adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu: zatv. Zakonom Ukrainy «Pro Zahalnoderzhavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu» vid 18 ber. 2004 r. № 1629-IV (2004). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> [in Ukrainian].
- Zahumennyk, V. I., Musiienko, V. V., Protsenko, V. V. (2010). *Administratyvne pravo Ukrainy: osnovni katehorii ta poniattia: navch. posib.* O. Kh. Yuldasheva (Ed.). Kyiv: Polihrafist [in Ukrainian].
- Zherebko, O. I. (2019). Sutnist y zmist sudovo-ekspertnoi diialnosti: vitchyzniani dosvid. *Teoriia ta praktyka sudovoekspertnoi diialnosti: materialy VIII mizhvidomchoi konf.*, 27 lystop. 2019 r. Kyiv, 19, November. URL: http://clar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/15297/3/zbirnyk_28112019.pdf [in Ukrainian].

И. М. Овсянникова

СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Любое общество сегодня является системой, состоящей из определённых объектов и субъектов, которые постоянно взаимодействуют между собой, и требующей эффективного социально-административного механизма, который бы вовремя регулировал на общественные отношения и нормы поведения участников этих отношений, поддерживал их организованность, упорядоченность и стабильное развитие, способствуя надлежащему нормативному порядку.

Наблюдая за политическими шагами украинской власти по пути европейских стандартов, можно говорить об актуализации внедрения демократических ценностей и построении эффективной системы государственной власти, где содержанием и направленностью деятельности государства определены права и свободы человека.

В связи с вышеизложенным насущной является потребность в анализе проблемных вопросов, возникающих при исследовании эффективности административно-правового регулирования судебно-экспертной деятельности.

В статье на основании анализа научных источников и норм законодательства Украины судебно-экспертная деятельность рассмотрена как один из объектов административно-правового регулирования, целью которого является утверждение верховенства права и укрепление институтов всех уровней в сфере управления в целом, а также правоохранительных и судебных органов в частности на основе принципа уважения прав человека и основных свобод. Следует также отметить, что в реализации принципа верховенства права и защите прав и свобод граждан судебно-экспертная деятельность занимает особое место, ведь от неё во многом зависит эффективное функционирование в интересах человека конституционных основ всей правозащитной системы власти в Украине. Таким образом,

современное законодательство Украины (в рамках осуществляемой правовой реформы) должно быть направлено на повышение роли и переоценку значения института судебных экспертиз, без которых не может быть эффективно проведено расследование дела и раскрыто преступление.

Ключевые слова: эффективность; административно-правовое регулирование; судебно-экспертная деятельность.

I. Ovsiannykova

**FORENSIC ACTIVITY AS AN OBJECT
OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION**

Any society today is a system consisting of certain objects and entities that constantly interact with each other, it requires introducing an effective social and administrative mechanism that would timely regulate the social relations and norms of participants' behavior of such relationships, maintain their organization, orderliness and stable development, contributing to proper regulatory order.

Observing the political steps of the Ukrainian government along the path of European standards, we can argue about the actualization of democratic values implementation and the establishment of an effective state power system, where the content and focus of the state determine human rights and freedoms.

Considering the above, the analysis of problematic issues arising during the study of the administrative regulation effectiveness of forensic activities is an urgent need today.

Based on the analysis of scientific sources and Ukrainian legislation, forensic activity in the article is considered as one of the administrative and legal regulation objects, the purpose of which is to establish the rule of law and strengthen institutions at all levels in the field of management in general and in law enforcement and judicial authorities in particular on the basis of the principle of human rights and fundamental freedoms respect. It should also be borne in mind that forensic science occupies a special place in implementation of the principle of rule of law and citizens' rights and freedoms protection, since the effective functioning of the constitutional foundations of the entire human rights system of power in Ukraine largely depends on it. Thus, the current legislation of Ukraine, as part of the ongoing legal reform, should be aimed at enhancing the role and reassessing the importance of forensic examinations institution, without which investigation of the case cannot be effectively carried out and the crime solved.

Keywords: efficiency; administrative and legal regulation; forensic activities.

Надійшла до редколегії 01.07.2020

Овсянникова І. М. Судово-експертна діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 267—280. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.17>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.18>
УДК 343.98

В. О. Варлахов,
завідувач сектору лабораторії
інженерно-транспортних досліджень
ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6446-4400>,
e-mail: 19varlahov84@gmail.com

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

Розглянуто питання, які стосуються процесуальних положень і повноважень спеціаліста у кримінальному процесі під час проведення слідчого експерименту з розслідування правопорушень, передбачених ст. 286 Кримінального кодексу України, тобто під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. Визначено функції спеціаліста та загальне завдання застосування спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту, яке полягає у сприянні визначенню обставин кримінального правопорушення. Проаналізовано аспекти організації взаємодії органів досудового розслідування зі спеціалістом в галузі автотехнічних досліджень під час розслідування кримінальних правопорушень (дорожньо-транспортних пригод).

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода, досудове розслідування, слідчий експеримент, спеціальні знання, спеціаліст, вихідні дані, автотехнічна експертиза.

Постановка наукової проблеми. Збільшення потужностей і швидкостей автомобілів, ущільнення руху транспортних потоків значно підвищують вірогідність виникнення дорожньо-транспортних пригод (далі — ДТП).

Відповідно до звітності патрульної поліції України ¹, 2019 року на території України сталося 160 675 ДТП, з них із постраждалими — 26 052, у яких загинуло 3454 особи та травмовано 32 736 особи. Щодо попереднього звітного періоду спостерігається зростання як загальної кількості, так і кількості ДТП з постраждалими: загальна кількість пригод з постраждалими зросла на 7,2 % (24 294 — 2018 року). Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, у результаті яких були травмовані або загинули люди, є нагальною суспільною проблемою, за що передбачено кримінальну відповідальність згідно зі ст. 286 Кримінального кодексу України ² (далі — *КК України*).

---

¹ Офіційний сайт Національної поліції України. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka> (дата звернення: 02.06.2020).

² Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25—26. Ст. 131.

Завданням кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, що визначено ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України¹ (далі — *КПК України*). Зважаючи на викладене, завданням правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень, що пов'язані з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, є повне й об'єктивне визначення обставин і механізму ДТП, збирання достатніх доказів та визначення винуватості учасників цієї пригоди. Очевидно, що досудовому розслідуванню цієї категорії кримінальних проваджень значною мірою сприяє вдале застосування спеціальних знань, новітніх науково-технічних засобів і методів для збирання, дослідження та оцінювання доказів. Недостатнє застосування знань обізнаних осіб у процесі досудового розслідування ДТП тягне за собою необґрунтоване іноді призначення автотехнічних експертиз, що знижує якість слідства.

Згідно з ч. 1 ст. 240 КПК України, з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для визначення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. Проведення слідчого експерименту під час розслідування ДТП має низку вимог та особливостей реалізації, які зумовлено видом пригоди (зіткнення транспортних засобів, наїзд на пішохода, перекидання транспортного засобу та ін.) та механізмом її виникнення, дорожніми умовами, дорожньою обстановкою та ін. Ці обставини позначаються на тактиці проведення слідчого експерименту під час розслідування правопорушень зазначеної категорії, що, зі свого боку, зумовлює необхідність застосування спеціальних знань у галузі автотехніки, оскільки в ч. 2 ст. 240 КПК України визначено, що «за необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста».

У цій статті розглянемо процесуальні положення й повноваження спеціаліста в кримінальному процесі за його участю у слідчому експерименті з розслідування ДТП.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання процесуальних положень і методичних основ проведення слідчих експериментів у кримінальних провадженнях розглянуто у працях таких учених: Т. М. Балицького, В. П. Колмакова, І. В. Пирога, М. В. Салтєвського, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, Ш. Ш. Ярамиш'яна та ін.² Окремі питання

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9—10, 11—12, 13. Ст. 88.

² Див., наприклад: Балицький Т. М. Слідчий експеримент у системі слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2015. 18 с. ; Ярамиш'ян Ш. Ш. Особенности следственного эксперимента при расследовании дорожно-транспортного происшествия//*Теорія*

проведення слідчих експериментів у межах вивчення питань судової експертології досліджували такі вчені, як: В. А. Бекасов, Р. Байетт, С. В. Данець, К. В. Дубонос, Г. В. Жилінський, В. А. Іларіонов, В. А. Киреев, Д. Коллінз, А. В. Лубенцов, Д. Моррис, М. С. Романов, О. В. Сараєв, Р. Воттс та ін.¹

Мета статті — визначити особливості, які стосуються процесуальних положень і повноважень спеціаліста у кримінальному процесі під час проведення слідчого експерименту з розслідування злочинів щодо порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розслідування кримінальних проваджень за фактом ДТП потребують застосування спеціальних знань, які охоплюють усю сукупність взаємодіючих елементів у системі водій — автомобіль — дорога — середовище, із якої складається процес руху транспорту загалом. У діючому кримінальному процесі наявні два учасники кримінального провадження, що мають спеціальні знання, — експерт (ст. 69 КПК України) та спеціаліст (ст. 71 КПК України). Згідно з ч. 25 ст. 3 КПК України, експерт і спеціаліст у кримінальному процесі мають статус учасників кримінального провадження з відповідними правами й обов'язками.

Зокрема, згідно зі ст. 69 КПК України, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка має наукові, технічні або інші спеціальні знання, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено дослідити об'єкти, явища і процеси, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються царини її знань. Отже, експерт — це особа, яка має спеціальні знання та є суб'єктом проведення судової експертизи.

Відповідно до ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка має спеціальні знання та навички застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліста мають право залучити для надання безпосередньої технічної допомоги сторони кримінального провадження під час досудового розслідування та суд під час судового розгляду.

Відмінність діяльності експерта у галузі автотехнічних досліджень, залученого слідчим як спеціаліста, від процесуальної діяльності експерта полягає в тому, що спеціаліст (відповідно до вимог ст. 71 КПК України) бере участь у слідчих діях, використовуючи свої спеціальні знання та

та практика судової експертизи і криміналістики. Харків: ХНДІСЕ, 2004. Вип. 4. С. 162—167.

¹ Див., наприклад: Романов Н. С. Основные положения судебно-экспертного анализа автотранспортного происшествия. Киев: РИО МВД УССР, 1969. 67 с.; Туренко А. М., Клименко В. І., Сараєв О. В., Данець С. В. Автотехнічна експертиза. Дослідження обставин ДТП: підручник. Харків: ХНАДУ, 2012. 320 с.

навички для сприяння слідчому зі збирання доказів. На відміну від судового експерта, думка спеціаліста не є доказом. Спеціаліст, як і експерт, не є носієм основних процесуальних функцій, але має певні процесуальні права й обов'язки, вступає в процесуальні правовідносини з іншими учасниками кримінально судочинства та виконує свої дії відповідно до процесуального законодавства¹. Спеціаліст повинен звертати увагу слідчого на всі обставини в межах його компетенції, при цьому він надає науково-технічну допомогу та пояснення щодо виконаних ним дій, сприяє повному й усебічному з'ясуванню обставин для достовірного визначення істини у справі.

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України, спеціаліста можна залучати в таких випадках: для участі в огляді місця ДТП та транспортного засобу (далі — ТЗ); для участі у слідчому експерименті; для надання консультацій з питань, що потребують спеціальних знань і навичок.

Існує думка деяких практичних працівників органів досудового розслідування, що нібито тільки судовий експерт бере участь у визначенні істини у справі, а спеціаліст не має до процесу доказування процесуального стосунку. Між тим, і експерт, і спеціаліст беруть участь саме в процесі доказування, тобто є суб'єктами доказування. Експерт проводить судову автотехнічну експертизу та має справу вже із зібраними вихідними даними, у результаті вивчення яких визначає нові фактичні дані, які до цього були невідомі. Участь спеціаліста є складовою частиною визначених слідчих дій зі збиранню вихідних даних, необхідних для проведення судової автотехнічної експертизи.

Під час досудового розслідування кримінальних проваджень, що пов'язані з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, слідчий найчастіше залучає для участі у слідчому експерименті штатних працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів Міністерства внутрішніх справ України, а саме судових експертів у галузі автотехнічних досліджень.

Особливості слідчого експерименту у справах щодо порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту зумовлено його зв'язком з автотехнічними експертизами, які призначаються на підставі вихідних даних, визначених під час проведення слідчого експерименту. А відтак, під час підготовки та проведення слідчого експерименту слідчий має враховувати таке:

- 1) мета і завдання слідчого експерименту визначаються з урахуванням підготовки та проведення майбутніх експертиз;

---

¹ Терехов Г. А. Процессуальные положения и полномочия специалиста в уголовном процессе // *Проблемы судебной автотехнической экспертизы*: сб. науч. трудов. Москва: ВНИИСЭ, 1987. С. 94—113.

- 2) для підготовки слідчого експерименту й участі в його проведенні потрібно залучати спеціаліста в галузі автотехнічних досліджень;
- 3) проводиться слідчий експеримент найчастіше на подальшому (заключеному) етапі досудового розслідування, коли вже зібрано достатньо інформації для аналізу обставин ДТП і готується призначення відповідних експертиз.

Беручи участь у слідчому експерименті, спеціаліст має право: з дозволу слідчого ставити запитання учасникам процесуальної дії; застосовувати науково-технічні засоби, прийоми, методи для виявлення та закріплення доказів, проводити спостереження, вимірювання, дослідження, консультувати слідчого щодо питань, які у того виникли в процесі проведення слідчої дії, допомагати правильно викладати в протоколі виявлені дані, технічно грамотно формулювати питання; звертати увагу слідчого на характерні обставини; знайомитися з протоколом слідчого експерименту, у якому він брав участь, та робити зауваження щодо його змісту. Протокол слідчого експерименту спеціаліст підписує разом з іншими учасниками слідчої дії. Перелік визначених законодавством дій, що є правами й обов'язками спеціаліста, викладено в ч. 4 та ч. 5 ст. 71 КПК України. Недостатнє використання спеціаліста в процесі досудового розслідування ДТП тягне за собою не тільки необґрунтоване в деяких випадках призначення автотехнічних експертиз, а й звужує коло слідчих дій, проведених на професійному рівні, що знижує якість слідства. Часто кожне таке призначення експертизи не може заповнити прогалини в розслідування через брак вихідних даних і неможливість їх зібрати.

Вихідними даними для проведення судової автотехнічної експертизи доволі часто є саме результати слідчих експериментів. Для слідчого експерименту, як і для будь-якого іншого, характерні такі суттєві ознаки, як спостереження досліджуваного явища та проведення досліджень у різних варіантах ситуацій¹.

Під час досудового розслідування кримінальних проваджень, що пов'язані з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, метою слідчого експерименту є визначення механізму ДТП. Реалізація цієї мети пов'язана з постановкою експериментів, спрямованих на відтворення конкретних обставин пригоди. Метою слідчих експериментів цього виду є відтворення того, що було або могло бути насправді. Не виключено, що під час проведення експерименту буде визначено факти, що свідчатимуть про неспроможність певних відомостей щодо обставин пригоди, дій його учасників. В остаточному підсумку визначення таких фактів сприяє правильному відтворенню події, яка мала місце насправді. Слідчі експерименти

---

¹ Армадеров Р. Г., Зотов Б. Л., Мецявичус К. В. и др. Судебная автотехническая экспертиза. Ч. I. Назначение и производство судебной автотехнической экспертизы: пособ. для экспертов-автотехников, следователей и судей. Москва: ВНИИСЭ, 1980. 154 с.

під час розслідування правопорушень згаданої категорії можна класифікувати за різними підставами, зокрема, за цільовою спрямованістю.

Найпоширенішою причиною виникнення ДТП є порушення вимог правил безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту, тому експерименти можуть проводитися з метою визначити, чи могла статися ця ДТП, якби її учасники діяли відповідно до вимог Правил дорожнього руху України та інших нормативних документів. В експериментах такого виду досліджуються обставини, необхідність визначення яких впливає з вимог правил безпеки дорожнього руху.

Експерименти мають важливе значення як для з'ясування механізму ДТП, так і для правильної оцінки дій його учасників. Зважаючи на характер розв'язуваних завдань, розрізняють такі види слідчих експериментів у справах про ДТП:

- експерименти, спрямовані на визначення (реконструкцію) ДТП загалом або окремих його фрагментів. До цього виду експериментів належать, наприклад, відтворення свідчень учасників і свідків пригоди з визначенням технічних параметрів, що характеризують механізм розвитку ДТП, а також відтворення того, як виникла, розвивалася та чим завершилася пригода, де і які сліди залишено, де перебували ТЗ та постраждали після пригоди і т. ін. У разі зіткнення двох ТЗ, за згаданого виду слідчого експерименту, можна визначити дані щодо швидкості ТЗ, траєкторії та характеру їх руху, розташування місця зіткнення та ін. У разі наїзду ТЗ на пішохода, за згаданого виду слідчого експерименту, можна визначити дані щодо швидкості ТЗ, траєкторії та характеру його руху, розташування місця наїзду, дій, траєкторії, характеру й темпу руху пішохода перед наїздом та ін.;
- експерименти, спрямовані на дослідження дій учасників ДТП з метою перевірки доказової інформації про ці дії. До цього виду експериментів належать визначення можливості спостереження, сприйняття будь-якого об'єкта, явища, виконання певної дії як елемента поведінки (наприклад, пройти пішоходові-статисту відрізок шляху за певний час) або технічної операції (наприклад, виконати на автомобілі поворот праворуч з крайньої правої смуги проїзної частини дороги і т. ін.);
- експерименти, спрямовані на визначення (або перевірку) даних про технічний стан ТЗ, характеристики дорожніх умов, середовища руху. До цього виду експериментів належать, наприклад, визначення можливості відкриття дверцят кабіни автомобіля під час руху, визначення коефіцієнта зчеплення шин з дорогою і т. ін.;
- експерименти, спрямовані на визначення технічних можливостей ТЗ. Наприклад, слідчий експеримент з визначення можливості цього автомобіля розвинути на конкретній ділянці дороги певну швидкість.

Такий експеримент спрямовано на визначення обставин індивідуального характеру.

Відомо, що слідчий експеримент відтворення механізму розвитку ДТП потрібно проводити за погодних, часових і дорожніх умов, максимально подібних до тих, що мали місце на момент виникнення пригоди, з використанням того самого або аналогічного ТЗ та особи (схожої за віком, зростом, статтю тощо у разі, коли забезпечити участь потерпілого неможливо). Дотримання зазначених вимог якомога більше наблизить експеримент до реальної обстановки досліджуваної пригоди, а здобуті результати можна буде порівняти з наявними у кримінальному провадженні доказами. Особливу складність являє відтворення атмосферних і погодних умов. При цьому слідчий, прийнявши рішення щодо проведення слідчого експерименту, змушений буквально «ловити» метеорологічні умови й перебувати в постійній готовності негайно виїхати на місце пригоди. На жаль, у деяких випадках ДТП стаються в осінньо-зимовий або зимово-весняний період, і до моменту прийняття рішення про проведення слідчого експерименту неможливо відтворити відповідні погодні умови (сніг, ожеледь, імла, дощ і т. ін.).

Використання під час слідчого експерименту ТЗ з технічно несправними рульовим механізмом, ходовою частиною, гальмовою системою й освітленням неприпустимо, оскільки воно небезпечне для учасників експерименту й оточуючих осіб. Рух ТЗ під час проведення слідчого експерименту зі швидкістю, яка мала місце під час ДТП, дозволено лише в тому разі, якщо ця швидкість у конкретних дорожніх умовах є безпечною і не може статися зіткнення, наїзду, заносу, перекидання або з'їзду з дорожнього покриття. За неможливості використати справжні предмети й об'єкти, їх слід замінювати манекенами або силуетами, при цьому їхні колір і розмір на момент проведення слідчої дії повинні повністю збігатися з кольором і розміром справжніх предметів і об'єктів на момент пригоди. Слідчі експерименти з визначення швидкості руху пішохода дуже важливі, оскільки швидкість руху пішохода залежить не тільки від його віку, стану здоров'я, маси, а й від дорожніх, погодних та інших умов (психофізіологічного стану, одягу, взуття та ін.). В експериментах з визначення швидкості руху ТЗ можливі випадки, коли відповідно до свідчень можна здобути різні дані.

Успішне проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України, забезпечено дотриманням технічних і методичних прийомів, а також способів його здійснення. Спеціальні знання за умови проведення слідчого експерименту під час розслідування ДТП пов'язані із забезпеченням такої важливої вимоги, як безпека. Перевірка практичним шляхом обставин, пов'язаних із заносом, екстремним гальмуванням, визначенням технічної можливості запобігання наїзду, відновленням взаємного розміщення об'єктів, що перебувають у русі безпосередньо перед зіткненням, перекиданням

тощо, — неприпустима, за винятком випадків, коли є змога замінити окремі елементи цієї слідчої дії манекенами, муляжами, макетами. За жодних умов не слід відтворювати для перевірки «поведінку» ТЗ під час заносу (юзу), оскільки він у таких випадках стає некерованим, що може спричинити несподівані негативні наслідки. З метою забезпечення дотримання безпеки слідчого експерименту під час підготовки цієї слідчої дії завдяки допомозі спеціаліста можна спрогнозувати розвиток ситуації, що дасть змогу слідчому правильно вибрати порядок дослідних дій тощо.

На підставі наведеного вище можна підсумувати, що основним процесуальним обов'язком спеціаліста, який бере участь у слідчому експерименті, є надання консультативної допомоги щодо організації та техніки експерименту, розстановки його учасників, визначення змісту дій, дотримання необхідних заходів безпеки під час його виконання. Консультації фахівців корисні також під час фіксації та оцінки результатів експерименту. Чіткий і правильний опис слідчого експерименту під час розслідування ДТП передбачає застосування спеціальної термінології, у цьому фахівець також може надати допомогу слідчому. Отже, участь спеціалістів у слідчих експериментах сприяє ефективному використанню спеціальних автотехнічних знань у процесі визначення та перевірки судових доказів.

Висновки. Зважаючи на зазначене вище, слід констатувати, що застосування спеціальних знань під час розслідування ДТП сприяє визначенню обставин і механізму пригоди на сучасному науково-технічному рівні із залученням кваліфікованих обізнаних осіб — спеціалістів. Вимогами до спеціальних знань, які застосовують для виконання завдань кримінального провадження, є законність, науковість, ефективність, надійність. Головна мета залучення обізнаної особи — сприяння реалізації завдань кримінального провадження. Залучення спеціалістів для участі у слідчому експерименті під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України, позитивно позначається на результатах самого слідчого експерименту та якості досудового розслідування.

References

- Kryminalnyi kodeks Ukrainy*: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. (2001). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsessualnyi kodeks Ukrainy*: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. (2012). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Armaderov, R.G., Zotov, B.L., Metsyavichus, K.V. et al. (1980). *Sudebnaya avtotekhnicheskaya ekspertiza*. Ch. I. Naznacheniye i proizvodstvo sudebnoy avtotekhnicheskoy ekspertizy. Posobiye dlya ekspertov-avtotekhnikov, sledovateley i sudey. Moscow [in Russian].
- Balytskiy, T. M. (2015). *Slidchiy eksperyment v systemi slidchikh (rozshukovikh) diy u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy*. Irpin [in Ukrainian].

- Romanov, N. S. (1969). *Osnovnie polozeniya sudebno-ekspertnogo analiza avtotransportnogo proishestviya*. Kyiv [in Russian].
- Terekhov, G. A. (1987). *Protseussualnyye polozeniya i polnomochiya spetsialista v ugolovnom protsesse. Problemy sudebnoy avtotekhnicheskoy ekspertizy*. Moscow [in Russian].
- Turenko, A. M., Klymenko, V. I., Sarayev, O. V., Danets, S. V. (2012). *Avtotekhnichna ekspertiza. Doslidzhennya obstavyn DTP*. Kharkiv: KHNADU. [in Ukrainian].
- Yaramyshyan, S. H. (2004). *Osobennosti sledstvennogo eksperimenta pri rassledovanii dorozhno-transportnogo proisshestiya. Teoriya i praktika sudovekspertizy i kriminalistiki*. Kharkiv: KHNADU. [in Russian].
- Ofitsiyniy sait Natsionalnoi politzii Ukrainy*. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka>. (data zvernennia 02.06.2020). [in Ukrainian].

В. А. Варлахов

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ СТАТУС СПЕЦИАЛИСТА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРОИСШЕСТВИЙ

Задачей правоохранительных органов при расследовании уголовных правонарушений, связанных с нарушением правил безопасности дорожного движения или эксплуатации транспорта, то есть предусмотренных ст. 286 Уголовного кодекса Украины, является полное и объективное установление обстоятельств и механизма дорожно-транспортного происшествия, сбор достаточных доказательств и установление виновности участников этого происшествия. Досудебному расследованию данной категории уголовных производств в значительной степени способствует умелое использование специальных знаний, новейших научно-технических средств и методов для собирания, исследования и оценивания доказательств. Цель статьи: 1) рассмотреть вопросы, касающиеся процессуальных положений и полномочий специалиста в уголовном процессе при проведении следственного эксперимента по расследованию дорожно-транспортного происшествия; 2) определить функции специалиста и задачи использования специальных знаний при проведении следственного эксперимента; 3) проанализировать аспекты организации взаимодействия органов досудебного расследования со специалистом в сфере автотехнических знаний при проведении следственного эксперимента обстоятельств дорожно-транспортного происшествия. Исследование показало, что использование специальных знаний при расследовании дорожно-транспортных происшествий способствует установлению обстоятельств и механизма происшествия на современном научно-техническом уровне с привлечением квалифицированных осведомлённых лиц — специалистов. Требованиями к специальным знаниям, которые используют для выполнения задач уголовного судопроизводства, являются законность, научность, эффективность, надёжность. Главная цель привлечения осведомлённого лица — содействие реализации задач уголовного судопроизводства. Привлечение специалистов для участия в следственном эксперименте при досудебном расследовании уголовных правонарушений, предусмотренных ст. 286 Уголовного кодекса Украины,

положительно сказывается на результатах самого следственного эксперимента и качестве досудебного расследования.

Ключевые слова: дорожно-транспортное происшествие, досудебное расследование, следственный эксперимент, специальные знания, специалист, исходные данные, автотехническая экспертиза.

V. Varlahov

PROCEDURAL STATUS OF A SPECIALIST IN CRIMINAL PROCEEDINGS WHILE TRAFFIC COLLISION INVESTIGATION

The task of law enforcement agencies while criminal offenses investigation related to violation of road safety or vehicles operation rules, that is provided for by Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine, a complete and objective establishment of the circumstances and mechanism of a traffic collision, the collection of sufficient evidence and determination of participants' guilt in the accident. The appropriate use of special knowledge, the latest scientific and technical means and methods for collecting, investigating and evaluating evidence largely contributes to pre-trial investigation of this criminal proceedings category. The article purpose is: 1) to consider issues relating to the procedural provisions and powers of a specialist in criminal proceedings while conducting an investigatory experimentation on traffic collision investigation; 2) define a specialist functions and tasks on using special knowledge during an investigatory experimentation; 3) analyze the aspects of interaction organization between pre-trial investigation bodies and a specialist qualified in automotive engineering during an investigatory experimentation of traffic collision circumstances. The study has shown that the use of special knowledge while traffic collision investigation helps to establish the circumstances and mechanism of the accident at the modern scientific and technical level with the involvement of qualified knowledgeable persons – specialists. The requirements for special knowledge that are used to perform the tasks of criminal proceedings are legality, scientific nature, efficiency, reliability. The main goal of attracting a knowledgeable person is to facilitate the implementation of criminal proceedings tasks. Attracting specialists to participate in the investigatory experimentation while pre-trial investigation of criminal offenses provided for by Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine has a positive impact on the investigatory experimentation itself and the quality of the pre-trial investigation.

Keywords: traffic collision, pre-trial investigation, investigatory experimentation, special knowledge, specialist, source data, road accident analysis.

Надійшла до редколегії 16.06.2020

Варлахов В. О. Процесуальний статус спеціаліста у кримінальному процесі під час розслідування дорожньо-транспортних пригод//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 281—290. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.18>.*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІЗНИХ КЛАСІВ І РОДІВ, ВИДІВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.19>

УДК [343.98:57]

Д. І. Гайдамакіна,

старший науковий співробітник лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2823-2810>, e-mail: dianagayd@yahoo.net

О. С. Дробишева,

старший науковий співробітник лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0447-0408>, e-mail: 13335789@ukr.net

Л. О. Гріненко,

судовий експерт лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4844-2855>, e-mail: grinenko.lora@gmail.com

О. В. Мацюк,

судовий експерт лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0948-3777>, e-mail: baffich@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ КОРОТКИХ РУКОПИСНИХ ЗАПИСІВ, ВИКОНАНИХ ОСОБАМИ ПОХИЛОГО ТА СТАРЕЧОГО ВІКУ

У статті зроблено спробу обґрунтувати й систематизувати теоретичні знання щодо дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку, шляхом аналізу літератури й експертної практики щодо дослідження подібного виду об'єктів, визначення окремих закономірностей почерку і пояснення природи виникнення діагностичних ознак, а також шляхом визначення структури процесу розв'язання зазначеного завдання. Наведено основні характеристики порушень здатності писати — сенсорної, амнестичної й моторної афазії. Проаналізовано літературні джерела, у яких розглянуто фізіологічні механізми формування навичок письма й особливості їх змін за різних захворювань в осіб

похилого та старечого віку. Розглянуто випадки з експертної практики та пов'язані з цим проблемні аспекти розв'язання ідентифікаційних і діагностичних завдань.

Ключові слова: почерк; короткі рукописні записи; особи похилого та старечого віку; діагностика; письмово-рухова навичка; вікові зміни організму; хворобливий стан.

Постановка наукової проблеми. У наш час об'єктами судово-почеркознавчої експертизи часто стають короткі рукописні записи осіб похилого та старечого віку. Такі почеркові об'єкти зустрічаються в різного роду нотаріальних і банківських документах, заповітах, договорах, дорученнях тощо. Аналіз практики проведення експертиз свідчить, що у судових і слідчих органів часто виникає необхідність саме в дослідженні коротких рукописних записів осіб похилого та старечого віку. Дослідження таких записів дуже часто є одним з найскладніших під час проведення почеркознавчої експертизи. Це зумовлено характером цього об'єкта, який нерідко піддається змінам через недостатню письмову практику, а також через вплив вікових змін організму або захворювань на рухові функції пишучої руки осіб похилого та старечого віку, через часте виконання коротких рукописних записів у незвичних умовах чи за допомогою інших осіб та через обмеженість досліджуваного графічного матеріалу.

З настанням старості в організмі людини відбуваються зміни, які спричиняють порушення певних видів її діяльності. У більшості людей з віком погіршується зір. Це зумовлено впливом старіння, різними захворюваннями, особливо — послабленням функціонування структурних елементів ока (кришталіка, зіниці, сітківки, очного яблука). Погіршення зору викликають: катаракта (помутніння кришталіка), старечий міоз (зниження здатності зіниці ока адекватно реагувати на зміни освітлення). Унаслідок змін у сітківці послаблюється сприймання кольорів, загострюється чутливість до яскравого світла. Глаукома (підвищення внутріочного тиску) зумовлює зменшення поля зору, втрату периферійного зору або його гостроти, сліпоту. Хворі на діабетичну ретинопатію (ламкість кровоносних судин сітківки, крововиливи) бачать зображення розмитим і викривленим, їм складно читати, розрізняти дрібні предмети. Зниження гостроти зору зумовлено сонячною ретинопатією (опіком центральної ямки ока). Загалом, майже 23 % літніх людей нездатні читати набраний звичайним шрифтом текст. З віком у багатьох людей погіршується слух. Залежно від причин, розрізняють кондуктивне і сенсоневралгічне послаблення слуху. Кондуктивне послаблення слуху є наслідком зниження чутливості структур слухової системи. Сенсоневралгічне послаблення слуху може бути зумовлене дисфункцією або травмою слухового нерва, інших нейронних структур завитка вуха. Зниження слуху негативно впливає на соціальні контакти людини, стан її психіки, може спричинити стрес, депресію та інші емоційні розлади. Інволюційні зміни у сенсорній системі впливають на ефективність оброблення інформації. Літні люди зі значним погіршенням

слуху (35—50 дБ) з великими зусиллями сприймають і запам'ятовують слова на слух. Кодування і подальше зберігання слів їм даються ще важче ¹.

Специфіка криміналістичного дослідження коротких рукописних записів, виконаних від імені осіб похилого та старечого віку, пов'язана з тим, що ознаки почерку зазнають змін внаслідок природного фізіологічного старіння організму. З часом також відбувається і деградація почерку, що є причиною малої письмової практики, особливо коли особа припинила активно писати на стадії формування автоматизму в почерку. Тому, досліджуючи короткі рукописні записи, виконані особами похилого та старечого віку, експерти стикаються зі значними труднощами під час виявлення ознак та оцінки їх значення, з'ясування причин появи розбіжностей і визначенні їх істотності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання вивчення властивостей почерку, визначення можливостей розв'язання ідентифікаційних завдань під час почеркознавчого дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку, завжди були предметом уваги криміналістів-почеркознавців. У психіатричній, медичній і криміналістичній літературі існує багато даних про ступінь і характер порушень рухових функцій у осіб похилого та старечого віку внаслідок хворобливого стану організму, а також про можливості й межі стабілізації згаданого процесу за деяких хронічних і нехронічних захворювань. Це дає підстави для припущення про можливу сталість змін ознак почерку впродовж певного часу, які настають у результаті порушень рухових функцій, і для використання їх під час ідентифікаційних досліджень.

Серед наукових праць, присвячених вивченню цього виду почеркознавчих завдань, слід згадати роботи видатних експертів-почеркознавців, які розкривають особливості почеркознавчого дослідження рукописних текстів, виконаних особами похилого та старечого віку.

1871 року видатний діяч А. Биршенкер ² у своїй роботі вивчав ознаки хворобливої зміни письма: аграфію (повну або часткову втрату навичок письма), параграфію (перестановку місцями окремих літер, складів, цілих слів), специфічні особливості стилю викладу рукопису (непослідовність викладу, відсутність логічного зв'язку в реченнях), хворобливу химерність і символізацію, атаксію (порушення координації рухів, неправильну форму, непостійні нахил, розмір і розгін) і звивистість штрихів, які характерні для почерків осіб похилого та старечого віку.

А. Ерленмеєр ³ у своїй роботі 1879 року також детально описував такі явища, як аграфія, параграфія й атаксія. Цю проблему також досліджувала

¹ Савчин М. В. Вікова психологія. Фізіологічні обмеження і особливості поведінки людей похилого віку. URL: <https://westudents.com.ua> (дата звернення: 18.05.2020).

² Биршенкер А. Г. Расстройство сочетательных движений при письме//*Военно-медицинский журнал*. Санкт-Петербург, 1871.

³ Erlenmeyer A. Die Schrift: Grundzüge ihrer Physiologie und Pathologie. Stuttgart: Adolf Bonz & Co., 1879.

М. М. Манасеїна ¹, яка 1883 року у своїй роботі детально описала почерк хворих з ураженням мозочка, зокрема, осіб похилого та старечого віку.

Відатні вчені ХХ століття, Б. В. Павлов ² і О. У. Зицер ³, продовжили вивчати ознаки почерку в хворобливому стані. У своїх роботах вони конкретизували ознаки, які виникають у почерку виконавців у хворобливому стані (зокрема, у хворих з ураженнями мозочка, периферичних і серединного нервів, поміж яких і особи похилого та старечого віку).

Відомий науковець О. Р. Лурія ⁴ у своїй роботі розкрив три форми афазії, тобто порушення здатності писати за відсутності пошкодження у руховому апараті, який бере участь у письмі. Він виокремив сенсорну, амнестичну й моторну афазії. За сенсорної афазії випадають звукові образи слів. У деяких випадках зберігається здатність писати самостійно. Однак, при цьому особа, яка пише, зокрема, особа похилого та старечого віку, часто змішує слова (парафазія), особливо слова, які близькі за їх слуховим сприйняттям (але не за сенсом), заміняє одну літеру іншою. Дуже часто, на думку дослідника, у письмі такої особи зустрічається персеверація — не знаходячи позначення для предмета, особа «застрягає» на ньому і силоміць вставляє його в такі речення по всьому тексту або вставляє склади в такі слова, що робить письмо ще більш неприйнятним. У деяких випадках, як зазначав О. Р. Лурія, зберігається лише здатність писати під диктування і списувати без розуміння, що саме особа пише або списує. У деяких випадках порушується не тільки самостійне письмо, а й письмо під диктування. За амнестичної форми афазії людина забуває під час письма назви предметів. Однак, якщо хворий слово згадає, то він напише його правильно. За моторної афазії порушення письма виявляється у змінюванні послідовності складів у словах (параграфія). Описані форми афазії також спостерігаються в осіб похилого та старечого віку.

Відомий діяч науки 60-х років ХХ століття Є. К. Сепп ⁵ виокремив такі форми афазії, як чисту моторну, тотальну моторну, ліхтгеймівську моторну, чисту сенсорну, тотальну (кортикальну) сенсорну, ліхтгеймівську транскортикальну сенсорну, тотальну, провідникову афазію та чисту субкортикальну алексію. Він схарактеризував кожен форму та пояснив здатність хворого розуміти значення слів під час письма (повільного, списування, під диктування) у кожній такій формі афазії. Усі ці форми можна спостерігати в осіб похилого та старечого віку.

¹ Манасеїна М. М. О письме вообще, о зеркальном письме в частности и о роли обоих полушарий большого мозга. Санкт-Петербург: Типография Якова Трея, 1883.

² Павлов Б. Н. Нарушения чтения и письма при проникающих черепно-мозговых травмах военного времени и динамика их восстановления//*Рефераты работ учреждений АН СССР*. Москва, 1945.

³ Зицер Е. У. Наиболее устойчивые признаки почерка//*Проблемы криминалистики*. Москва, 1947. С. 31—37.

⁴ Лурія А. Р. Очерки психофизиологии письма. Москва, 1950.

⁵ Сепп Е. К. О локализации функций в коре головного мозга//*Журнал невропатологии и психиатрии им. С. С. Корсакова*. Т. 55. Москва, 1955.

У 60-ті роки ХХ століття професор В. В. Томілін докладно розглянув фізіологічні механізми формування навичок письма й особливості їх змін за різноманітних захворювань, зокрема, притаманних особам похилого та старечого віку. Як зазначав автор, патологічні зміни почерку є наслідком, зокрема, деяких нервових і психічних захворювань, травмування різних відділів центральної й периферичної нервової системи, ураження органів зору та кістково-суглобового апарату і м'язів руки. При цьому в почерку з'являються своєрідні ознаки, що свідчать про певне захворювання виконавця рукопису або дають змогу запідозрити таке захворювання, що має важливе значення для ідентифікації виконавця рукописного тексту.¹ Науковець детально проаналізував найпоширеніші ознаки, що свідчать про зміну письма у хворобливому стані: аграфія, параграфія, особливості стилю викладу, вибагливість письма, атаксія, звивистість штрихів. Розмежовуючи поняття звивистості штрихів, В. В. Томілін виокремив три типи тремтіння: 1) тремор через паркінсонізм, 2) інтенційний тремор (за розсіяного склерозу) та 3) статичний тремор (має місце за втомленості, захворюваннях токсичного характеру)². Крім того, автор розкрив зміни почерку, які настають в осіб через різноманітні захворювання нервової системи, зокрема паркінсонізм або тремтливий параліч. Томілін зауважував, що ця хвороба характерна для осіб похилого та старечого віку. Він ввів поняття «мікрографія», що є характерною ознакою тремтливого паралічу³.

У 80-ті роки минулого століття рукописи, виконані особами похилого та старечого віку, досліджували такі видатні вчені-почеркознавці, як Т. О. Чепульченко, В. В. Липовський. У своїх наукових працях Т. О. Чепульченко розглядала аспекти диференціації вікових змін почерків осіб усіх вікових категорій та приділяла особливу увагу почеркам осіб похилого та старечого віку⁴. Крім того, у її наукових працях розглянуто питання щодо наслідування цим почеркам⁵. Т. О. Чепульченко розробила у спільній науковій

---

¹ Томилин В. В. Физиология, патология и судебно-медицинская экспертиза письма. Москва, 1963. С. 52—83.

² Его же. К вопросу об устойчивости признаков письма и почерка на протяжении жизни человека//*Вопросы судебно-медицинской экспертизы*/под ред. М. И. Авдеева. Москва, 1958. Вып. 3. С. 416—427.

³ Его же. Об естественном изменении признаков почерка на протяжении жизни человека: материалы 3-го Всесоюз. совещ. суд.-мед. экспертов и криминалистов. Рига, 1957.

⁴ Чепульченко Т. А. Криминалистическое исследование рукописных текстов, выполненных лицами пожилого и старческого возраста//*Современное состояние почерковедческой экспертизы*. Москва, 1981. С. 112—114.

⁵ Её же. Дифференциация возрастных изменений почерка (пожилой и старческий возраст, молодой и средний возраст) и подражания «старческому» почерку// *Проблемы комплексного криминалистического исследования подписей*. Москва, 1986. С. 68—73.

праці з А. В. Смирновим ¹ рекомендації щодо визначення віку (похилого та старечого) виконавців рукописних текстів. Дослідниця зауважувала, що вельми цікавим є питання диференціації почерку осіб зазначеного контингенту і почерку, характерного для текстів, виконаних з наслідуванням («на око», по пам'яті, з попереднім тренуванням). Вона розробляла оптимальний метод диференціювання текстів, виконаних «старечим» почерком; текстів, виконаних особами молодого й середнього віку; рукописів, виконаних з наслідуванням.

Один з найвидатніших почеркознавців — дослідників підписів, виконаних від імені осіб похилого та старечого віку, — В. В. Липовський ², який у своїх наукових працях розглядав важливі питання криміналістичного дослідження підписів, виконаних від імені зазначених осіб, а також ідентифікаційні показники змін ознак у підписах, які зумовлені порушенням письмово-рухових функцій в осіб похилого та старечого віку, які перенесли інсульт або хворі на паркінсонізм. ³ Від двічі добирав експериментальні зразки підпису згаданих осіб з інтервалом у 6—7 років, а потім вивчав ці підписи, виконані до і після захворювання з метою визначити характер і обсяг змін ознак, зумовлених порушенням рухових функцій унаслідок названих хвороб. Вільні зразки підписів осіб похилого та старечого віку науковець обробляв з урахуванням різного ступеня виробленості рухів. Це дало змогу здобути дані про вплив вікових змін організму на ступінь їх стійкості окремо за вказаними віковими групами. Також дослідник здобув дані про збіги та розбіжність загальних і окремих ознак за різних способів компетентного наслідування підписів осіб похилого та старечого віку, а також про можливість розмежування ознак підписів, виконаних з наслідуванням, від справжніх ⁴.

Мета цієї роботи полягає в обґрунтуванні та систематизуванні теоретичних знань щодо дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку, шляхом аналізу літератури й експертної практики з дослідження подібного виду об'єктів, визначення окремих закономірностей почерку і пояснення природи виникнення діагностичних ознак у коротких рукописних записах, а також шляхом визначення структури процесу розв'язання зазначеного завдання. Експертній практиці потрібні якісні конкретні критерії, за якими можна було б дійти висновку

¹ Чепульченко Т. А., Смирнов А. В. Установление пожилого и старческого возраста исполнителя рукописного текста: метод. реком. Москва, 1984. 20 с.

² Липовский В. В. Криминалистическое исследование подписей, выполненных от имени лиц пожилого и старческого возраста: метод. пособ. для экспертов. Москва, 1983. 64 с.

³ Его же. Вопросы криминалистического исследования подписей, выполненных от имени лиц пожилого и старческого возраста//*Современное состояние почерковедческой экспертизы*. Москва, 1981. С. 115—118.

⁴ Его же. Идентификационное значение изменений признаков подписей лиц пожилого и старческого возраста, обусловленных нарушением двигательных функций//*Проблемы комплексного криминалистического исследования подписей*. Москва, 1986. С. 60—68.

щодо стійкості ознак у коротких рукописних записах, виконаних особами похилого та старечого віку. Саме на визначенні таких критеріїв було звернуто основну увагу в роботі над цією темою.

Викладення основного матеріалу дослідження. Почеркознавче дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку, в експертній практиці є доволі частим явищем. Розв'язуючи таке коло завдань, експерти доходять висновку про вплив вікових змін організму на ступінь стійкості загальних і окремих ознак з урахуванням обмеженого обсягу графічного матеріалу. Як відомо, почерк — це індивідуальна й динамічно стійка програма графічної техніки письма, основою якої є зорово-руховий образ рукопису, який реалізовано за допомогою спеціально пристосованої системи рухів, а саме письмово-рухових навичок, що сформувалися в результаті навчання і письмової практики. Поняття «почерк» охоплює всі сторони письмово-рухових навичок, пов'язаних з технікою письма. В основі цих навичок — система рухів особи, яка пише. Основними властивостями почерку, завдяки яким можна розв'язати почеркознавчі завдання й визначити виконавця рукопису, є стійкість та індивідуальність. Індивідуальність — це неповторність зафіксованого в рукописі своєрідного сформованого комплексу особливостей письмово-рухових навичок конкретної особи. Поняття стійкості почерку містить стереотипність — стійкість особливостей письмово-рухових навичок, що виявляються як в одному рукописі, так і в рукописах, виконаних у різний час, і збереження зазначених особливостей під час письма в різних умовах, зокрема незвичних. Стійкість ознак почерку відносна. Почерк може зазнавати змін з різних причин, зокрема зумовлених старінням організму. Порушення зорово-моторної координації, захворювання рухово-опорного апарату, нервової системи, розлади кровообігу, властиві особам похилого та старечого віку, впливають на стійкість ознак почерку. Заповіти, договори купівлі-продажу й дарування, банківські документи особами похилого та старечого віку часто підписують незадовго до смерті, яка настає внаслідок тяжкої тривалої хвороби після таких захворювань, як інсульт або інфаркт міокарда. Саме старіння організму супроводжується погіршенням стану здоров'я, порушенням зору, м'язовою слабкістю, виснаженням нервової системи, зменшенням рухливості кістково-м'язового апарату, порушенням кровообігу тощо. Особливості функціонування письмово-рухових навичок в осіб похилого та старечого віку спричиняють уповільнення темпу рухів, зменшення їх амплітуди та швидкості, зменшення пластичності рухів.

Як зазначено вище, короткі рукописні записи, виконані особами похилого та старечого віку, містять обмежений обсяг графічного матеріалу. Якщо під час дослідження значних за обсягом текстів експерт має змогу повністю проаналізувати ознаки писемного мовлення, топографічних, загальних і окремих ознак почерку та виявити певні закономірності їх утворення (тобто виокремити сукупність ознак, що індивідуалізує почерк виконавця рукопису), то під час дослідження записів з обмеженим обсягом

графічного матеріалу проведення такого аналізу значно ускладнене. У цих об'єктах основні властивості почерку — індивідуальність, динамічна стійкість (що поєднує стереотипність і варіативність), а також вибіркова мінливість (виявляється в умовах, що перевищують адаптаційні можливості особи, яка пише, у вигляді певної реактивності до впливу збиваючих факторів, їх груп і окремих причин) — відбито в обмеженому обсязі. Короткий запис може мати різну інформативність — залежно від кількості слів і літерного складу. Однак, у ньому відбито дуже незначну частину загальної почеркової системи, у зв'язку з чим, навіть за звичайних умов виконання, індивідуалізувати почерк його виконавця на традиційному рівні можна далеко не завжди. Оскільки в коротких рукописних записах може не бути повторюваних письмових знаків, традиційне уявлення про стійкість і варіативність окремих ознак у конкретних досліджуваних об'єктах просто не працює. Під час виконання будь-якого короткого запису, навіть у звичайних умовах, виконавцеві необхідна певна адаптація до обстановки, що не встигає відбутися у разі поодинокого або випадкового виконання одиничного короткого запису. Тому стабільність навичок у короткому записі має підвищений розкид ознак (значно менші ступінь автоматизації рухової системи і стійкість почерку до впливу різноманітних збиваючих факторів), а вибіркова мінливість — низькі пороги. У зв'язку з цим епізодично виконуваний короткий рукописний запис являє собою найбільш несприятливий об'єкт дослідження¹. У теорії і практиці судово-почеркознавчої експертизи опосередкованою гарантією стійкості вважають відсутність у коротких рукописних записах ознак незвичного виконання — порушення координації рухів 1-ї групи й уповільненість темпу. Проте, основний акцент у нетрадиційному підході під час дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку, припадає на вивчення стійкості й варіативності ознак за зразками почерку передбачуваного виконавця.

Наведемо кілька прикладів з експертної практики.² До інституту від районного суду для проведення повторної судово-почеркознавчої експертизи за цивільною справою надійшов перший примірник договору дарування житлового будинку. Раніше за цією справою фахівець уже проводив судово-почеркознавчу експертизу та дійшов висновку щодо ймовірного виконання рукописного запису Л. Для проведення повторного дослідження судовий експерт заявив клопотання про надання оригіналу іншого примірника договору дарування житлового будинку, вільних зразків почерку Л., а також відомостей про стан здоров'я особи й умови виконання досліджуваного запису. Клопотання задовольнили, і експертові додатково надали оригінал другого примірника договору дарування житлового будин-

¹ Орлова В. Ф. Судебно-почерковедческое исследование малообъемных рукописей // *Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы*: сб. науч. трудов. Москва. 1987. С. 55—66.

² Архів ХНДІСЕ за 2015—2019 рр.

ку та пенсійну справу Л. з вільними зразками її почерку. Крім того, надали медичну картку з інформацією щодо стану здоров'я Л. (а саме, що вона хворіла, діагноз: ІХС: дифузний кардіосклероз, постійна форма фібриляції передсердь СН-2А ФК-3, гіпертонічна хвороба II ст., гіпертензивне серце, церебросклероз II ст.). Дослідженням зазначених вище коротких рукописних записів було визначено, що їх виконано високовиробленими рухами, у яких зауважено ознаки порушення координації рухів 1-ї групи (Рис. 1—2).

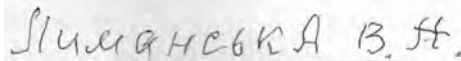

Рис. 1

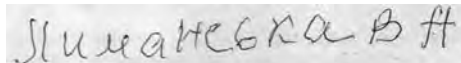

Рис. 2

Наявність у досліджуваних коротких рукописних записях комплексу діагностичних ознак, ступінь і характер виявлення цих ознак свідчили про виконання досліджуваних рукописних записів під впливом збиваючих факторів. Роздільним вивченням зразків почерку Л. визначено, що у зразках наявні ознаки порушення координації рухів 1-ї групи, які виявлено більшою або меншою мірою (Рис. 3—4).

Рис. 3

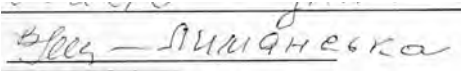

Рис. 4

Під час проведення порівняльного дослідження зі зразками почерку Л. експерт визначив стійку сукупність збіжних діагностичних, загальних та окремих ознак, якої вистачило для категоричного висновку про виконання досліджуваних коротких рукописних записів самою Л. Виявлений комплекс діагностичних ознак (як у досліджуваних коротких рукописних записях, так і у зразках почерку Л.), на думку експерта, свідчив про вплив на процес письма відносно постійних внутрішніх природних збиваючих факторів (якими можна вважати хворобливий стан, вікові зміни організму тощо).

Отже, висновок про виконавця рукописних записів було надано в категоричній формі. Під час дослідження виявлено тенденцію до зниження ступеня стійкості деяких загальних і окремих ознак почерку зі збільшенням віку та якісні зміни деяких загальних і окремих ознак, які свідчать про процес деградації динамічного стереотипу почерку, що збільшується з віком. Вплив, який чинять вікові зміни організму на стійкість ознак почерку осіб

похилого та старечого віку, виявляється поступово і в короткий часовий проміжок здебільшого не спричиняє істотного їх спотворення, яке виключає можливість ідентифікувати особу.

Прикладом діагностичного дослідження з метою розв'язання питання щодо виконання коротких рукописних записів особою похилого та старечого віку може бути судово-почеркознавча експертиза, під час проведення якої перед експертами постає не тільки ідентифікаційне, а й діагностичне завдання на предмет виконання досліджуваних коротких рукописних записів під впливом таких збиваючих факторів, як захворювання органів зору й обмеженість або відсутність зорового контролю. У досліджуваних рукописних записах, виконаних високовиробленими рухами, експерт зазначив ознаки порушення координації рухів 1-ї та 2-ї груп, про що свідчили звивистість і кутастість під час виконання прямолінійних і дугових елементів літер, нестійке розміщення рухів щодо бланкових рядків, нестійка протяжність рухів за вертикаллю та горизонталлю під час виконання штрихів і елементів літер. Крім того, наявні пропуски окремих елементів літер, подвійне виконання штрихів (Рис. 5—11).

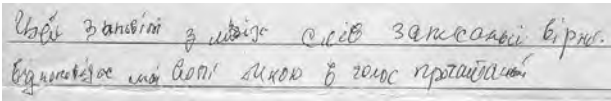

Рис. 5

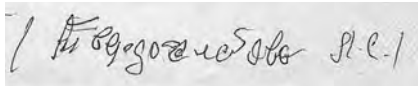

Рис. 6

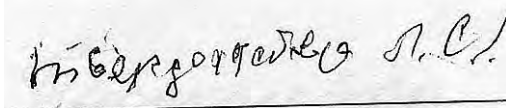

Рис. 7

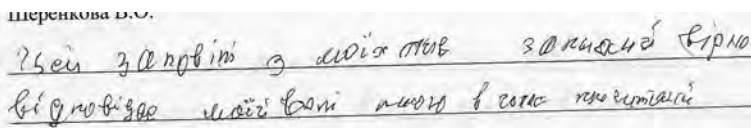

Рис. 8

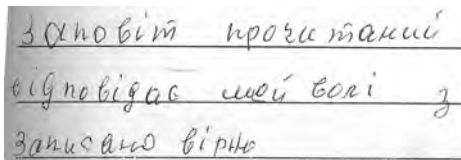
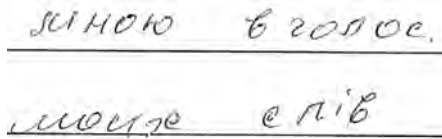

Рис. 9

линою в голос.
може є пів

Рис. 10

Гливер догледова

Рис. 11

Під час порівняльного дослідження експерт дійшов категоричного позитивного висновку про те, що досліджувані рукописні записи виконано самою Т. під впливом певних збиваючих факторів (як відносно постійних (старечі зміни організму, хронічні захворювання тощо), так і тимчасових природних — внутрішніх і зовнішніх: хворобливий стан виконавиці, незручна поза, незвичний пишучий прилад, незвичайний підклад під папір тощо). За цією справою експерти неодноразово заявляли клопотання про надання відповідних медичних документів і довідок про наявність захворювань органів зору в Т. (зокрема, глаукоми, катаракти), її звернень до лікаря-офтальмолога (зокрема, на період складання досліджуваного заповіту), надання додаткових зразків її підпису та почерку. Оскільки в матеріалах справи відсутні будь-які відомості щодо наявності захворювань органів зору в Т., додатково не було надано зразків її підпису та почерку за значний проміжок часу, щоб простежити поступове порушення письмово-рухових навичок письма, розв'язати питання про виконання досліджуваних рукописних записів під впливом таких збиваючих факторів, як захворювання органів зору й обмеженість або відсутність зорового контролю, експерти змоги не мали.

Отже, дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку, нерідко є одним з найскладніших під час проведення судово-почеркознавчої експертизи. Проведення дослідження часто ускладнюється або унеможливується через неякісність порівняльного матеріалу або його відсутність. Неякісність порівняльного матеріалу — це неспівставність записів за часом або умовами передбачуваного виконання. Цю неякісність може зумовити значна давність виконання рукописних записів у досліджуваному документі та відсутність достатньої кількості відповідних за часом виконання документів зі зразками почерку передбачуваного виконавця.

Останнім часом збільшилася кількість експертиз, пов'язаних з дослідженням таких документів, як договори оренди землі, акти й додаткові угоди до договорів оренди земельних ділянок, рукописні записи у яких виконано особами похилого та старечого віку. До ХНДІСЕ від районного суду для дослідження надійшли договір оренди земельної ділянки, акт прийому-передачі

земель та акт визначення меж земельної ділянки в натурі. На розв'язання експертів поставлено питання щодо виконання коротких рукописних записів у наданих документах громадянином М. Матеріали справи свідчили, що «М., 1929 р. н., діагноз: ІХС. Атеросклеротичний кардіосклероз. Гіпертонічна хвороба ІІ ст., СН ІІ В. Хронічне порушення мозкового кровообігу. Церебральний атеросклероз». Під час дослідження експерт визначив, що досліджувані рукописні записи виконано високовиробленими рухами без порушення координації рухів 1-ї групи (Рис. 12—14).

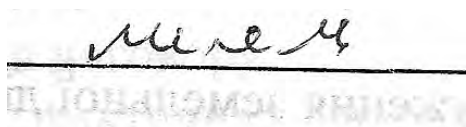

Рис. 12

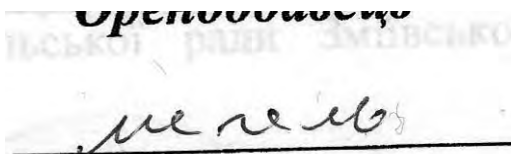

Рис. 13

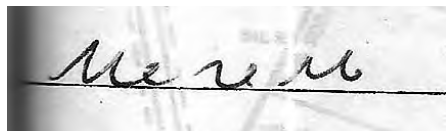

Рис. 14

Роздільним вивченням зразків почерку М. було визначено, що почерк характеризується середнім ступенем виробленості, у якому помічено зниження координації рухів 1-ї групи (Рис. 15—17).

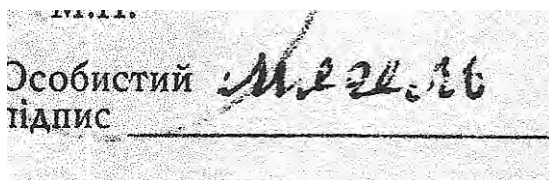

Рис. 15

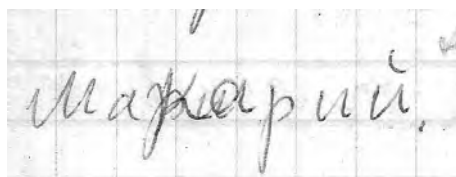

Рис. 16

Рис. 17

Порівняльним дослідженням виявлено розбіжні загальні (зокрема, діагностичні) та окремі ознаки. Виявлених розбіжних ознак вистачило для категоричного негативного висновку про те, що досліджувані короткі рукописні записи виконано не М., а іншою особою.

Отже, важливе значення має правильне співвідношення таких ознак, як виробленість і координація рухів. Під час дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку, експерти, визначивши значне зниження координації рухів під час виконання спірного об'єкта, нерідко неправильно вважають, що запис виконано маловиробленими рухами. У цьому разі слід звертати увагу на спосіб зв'язування елементів підпису, оскільки маловиробленим почеркам властиві зв'язки привідними рухами. Виконання досліджуваного запису в повільному темпі, з низьким ступенем координації рухів, за наявності в ньому значної кількості петельних, кутастих або дугових з'єднань, свідчить про наявність у виконавця високовиробленого почерку. У таких випадках слід ретельно аналізувати характер і локалізацію ознак порушення координації рухів в елементах досліджуваного почерку. Порушення координації рухів під час виконання записів особами похилого та старечого віку через природне фізіологічне старіння або через старіння, обтяжене різними захворюваннями, які впливають на рухові функції, виявляється у вигляді зламів, звивистості та тремтіння в елементах літер. Основною ознакою порушення координації рухів при цьому є наявність зламів в елементах почерку, а такі ознаки, як тремтіння і звивистість штрихів, можна вважати додатковими.

Узагальнення відповідної експертної практики свідчить, що ознаки зниження координації рухів виявляються, насамперед, у місцях зміни напрямку рухів, а також на ділянках овальних елементів або елементів, виконаних розгинальними або привідними рухами. Під час подальшого посилення дії збиваючих факторів, зумовлених тривалим старінням організму або появою захворювань, які впливають на рухові функції, ознаки порушення координації рухів можуть виявитися і на ділянках елементів або в елементах загалом, виконаних згинальними або відповідними рухами. Однак, у всіх випадках, навіть за значного руйнування динамічного стереотипу почерку, переважна локалізація цих ознак має виявитися в елементах, виконаних розгинальними і привідними рухами. У зв'язку з цим, під час розв'язання ідентифікаційних і діагностичних питань експерт має

ретельно проаналізувати досліджуваний почерк з метою визначити характер і переважну локалізацію в них ознак порушення координації рухів. Потім слід проаналізувати характер і переважну локалізацію згаданих ознак і визначити, чи властива вона особам похилого та старечого віку, які мають порушення рухових функцій. При цьому необхідно розмежовувати ознаки порушення координації рухів, які виникли під час наслідування почерку осіб похилого та старечого віку, і ознаки порушення координації, властиві почерку цих осіб. У цьому разі, крім даних про характер і переважну локалізацію ознак порушення координації рухів, слід також враховувати: 1) відсутність стійкості в розміщенні цих ознак у справжньому почерку (вони можуть виявитися в конкретному елементі (його ділянці), але не обов'язково на одному місці; під час дослідження кількох підроблених записів від імені однієї особи такі ознаки спостерігаються здебільшого в тому самому місці, особливо під час виконання їх із наслідуванням); 2) відсутність у справжніх коротких рукописних записах необґрунтованих зупинок пишучого приладу в місцях зміни напрямку рухів; 3) наявність більш значного виявлення ознак порушення координації рухів у початковій частині записів (при цьому нерідко, особливо під час писання у стані значної фізичної слабкості, у цій частині запису спостерігається певна кількість необґрунтованих різного розміру й напрямку не пов'язаних між собою штрихів; крім того, часто посилюється виявлення ознак порушення координації рухів і в кінцевій частині запису, що пов'язано зі втомними явищами; у підробленому почерку через відсутність у розпорядженні виконавця зразків почерку, виконаних особою в тяжкому хворобливому стані, ознаки порушення координації розміщено рівномірно по всьому запису; крім того, у них відсутні необґрунтовані штрихи в початковій частині запису, які свідчать про утруднений «старт рефлекс» під час включення динамічного стереотипу почерку в осіб похилого та старечого віку); 4) у почерку зазначеного контингенту осіб спостерігається залежність появи ознак порушення координації рухів від наявності або відсутності в них зв'язності рухів з такими штрихами; за відсутності таких зв'язків у заключних і початкових штрихах літер ці ознаки з'являються частіше.

Висновки. Криміналістична експертиза коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку, є одним з найскладніших видів дослідження в судовому почеркознавстві. Це зумовлено суттєвим впливом на ідентифікаційні ознаки почерку й на стійкість цих ознак вікових змін організму, різних хвороб, які порушують рухові функції, незвичної зовнішньої обстановки письма, а також обмеженого обсягу досліджуваного графічного матеріалу. Розглянуті особливості дослідження почерку під час виконання коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку, має враховувати експерт як у ракурсі діагностичного дослідження, так і в процесі ідентифікаційного порівняльного дослідження. Застосування в експертній практиці викладеної тут інформації оптимізує

та впорядкує діяльність експерта, даючи йому змогу виконати експертне дослідження, дотримуючись принципів повноти та всебічності, а також вимог чинного законодавства.

Отже, вивчення ознак почерку під час виконання коротких рукописних записів особами похилого та старечого віку сьогодні є актуальним і потребує подальшого ретельного вивчення.

References

- Arkhiv KHANDISE* za 2015—2019 r.r. [Archive] [in Ukrainian].
- Birshenker, A. (1871). Rastroystvo sochetatelnich dvizheniy pri pisme. *Voyeno-meditsinskiy zhurnal* [in Russian].
- Bondar, M. YE. ta in. *Vstanovlennyya kharakteru zbyvayuchykh faktoriv pry doslidzhenni pidpysiv, shcho vykonani z porushennyam koordynatsiyi rukhiv: metodychni rekomendatsiyi* [in Ukrainian].
- Chepulchenko, T. A. (1986). Diferentsiatsiya vozrastnih ismeneniy pocherka (pozhylo I starcheskiy vozrast, molodoy I sredniy vozrast) i podrazhania 'starcheskomu' pocherku. *Problemi kompleksnogo kriminalisticheskogo issledovaniya podpisov*. Moscow [in Russian].
- Chepulchenko, T. A., Smirnov, A. V. (1984). *Ustanovleniye pozhylogo I starcheskogo vozrasta ispolnitelya rukopisnogo teksta*. Moscow [in Russian].
- Chepulchenko, T. A. (1981). Kriminalisticheskoye issledovaniye rukopisnih tekstov, vipolnenih litsami pozhylogo i starcheskogo vozrasta. *Sovremenoe sostoaniye sudebno-pocherkovedcheskoy ekspertisi*. Moscow [in Russian].
- Erlenmeyer, A. (1879). Die Schrift. *Grundzüge ihrer Physiologie und Pathologie Stuttgart*.
- Kupriyanova, A. A. (1982). *Metodicheskiye rekomendatsii resheniya sudebno-pocherkovedcheskikh diagnosticheskikh zadach*. Minsk [in Russian].
- Lipovsky, V. V. (1981). Voprosi kriminalisticheskogo isledovaniya podpisov, vipolnenih ot imeni lits pozhylogo i starcheskogo vozrasta. *Sovremenoye sostoyaniye sudebno-pocherkovedcheskoy ekspertisi*. Moscow [in Russian].
- Lipovsky, V. V. (1983). *Kriminalisticheskoye isledovaniye podpisov, vipolnenih ot imeni lits pozhylogo i starcheskogo vozrasta*. [in Russian].
- Lipovsky, V. V. (1986). Identifikatsionoe znachenie izmeneniy priznakov podpisov lits pozhylogo i starcheskogo vozrasta, obuslovljenih narusheniyem dvigatelnykh funktsiy. *Problemi kompleksnogo kriminalisticheskogo isledovaniya podpisov* [in Russian].
- Luria, A. R. (1950). *Ocherki psychophiziologii pisma*. Moscow. [in Russian].
- Manasseina, M. M. (1883). *O pisme voobshche, o zerkalnom pisme v chastnosti i o roli oboich polushariy bolshogo mozga* [in Russian].
- Orlova, V. F. (1987). Sudebno-pocherkovedcheskoye isledovaniye maloobyemnykh rukopisey. *Sovremennoye sostoyaniye I perspektivi razvitiya traditsionnykh vidov kriminalisticheskoy ekspertisi*. Moscow: VNIIE [in Russian].
- Pavlov, B. N. (1945). Narusheniya chteniya i pisma pri pronikayuchih cherepno-mozgovykh travmah voenogo vremeni i dinamika ih vostanovleniya. *Reperatniy AN SSSR* [in Russian].
- Savchin, M. V. *Vikova psihologiya*. Phiziologichny obmezenya i osoblivosty povedinky lyudey pochilogo viku. URL: <https://westudents.com.ua> (data zvernennya: 18.05.2020) [in Ukrainian].

- Sepp, YE. K. O lokalizatsii phunktsiy v kore golovnogo mozga. *Zhurnal nevropatologii i psihiatrii imeni S. S. Korsakova* [in Russian].
- Tomilin, V. V. (1957). Ob yestestvenom ismenenii prislakov pocherka na protyazhenii zhisni cheloveka. *Materiali 3-y Vsesoyusnogo ssoveshyania sudebno-meditsinskih ekspertov i 3-y Vsesoyusnoy konferentsii nauchnogo obshestva sudebnykh medikov i kriminalistov* [in Russian].
- Tomilin, V. V. (1958). K voprosu ob ustoychivosti prislakov pisma i pocherka na protyazhenii zhisni cheloveka. *Voprosi sudebno-meditsinskoj ekspertisi*. Moscow [in Russian].
- Tomilin, V. V. (1963). *Physiologia, patologia i sudebno-meditsinskaya ekspertisa pisma*. Moscow [in Russian].
- Zitser, YE. U. (1947). Naibolyee ustoychivie priznaki pocherka. *Problemi kriminalistiki* [in Russian].

Д. И. Гайдамакина, Е. С. Дробышева, Л. А. Гриненко, О. В. Мацюк
ИССЛЕДОВАНИЕ КРАТКИХ РУКОПИСНЫХ ЗАПИСЕЙ,
ВЫПОЛНЕННЫХ ЛИЦАМИ
ПОЖИЛОГО И СТАРЧЕСКОГО ВОЗРАСТА

В наше время объектами судебно-почерковедческой экспертизы часто становятся краткие рукописные записи лиц пожилого и старческого возраста. Исследование таких записей является одним из самых сложных при проведении почерковедческой экспертизы. Это обусловлено характером данного объекта, который нередко подвергается изменениям из-за недостаточной письменной практики, влияния на двигательные функции пишущей руки возрастных изменений организма или заболеваний, свойственных людям пожилого и старческого возраста, частого выполнения кратких рукописных записей в необычных условиях, а иногда при помощи других лиц, ограниченности исследуемого графического материала. В статье сделана попытка обосновать и систематизировать теоретические знания по исследованию кратких рукописных записей, выполненных лицами пожилого и старческого возраста путём анализа литературы и экспертной практики по исследованию подобного вида объектов, установления отдельных закономерностей почерка и объяснения природы возникновения диагностических признаков, а также путём определения структуры процесса решения указанных задач. Рассмотрены случаи из экспертной практики и связанные с этим проблемные аспекты решения идентификационных и диагностических задач. Приведены основные характеристики нарушений способности писать — сенсорной, амнестической и моторной афазии, проанализированы литературные источники, в которых рассмотрены физиологические механизмы формирования навыков письма и особенности их изменений при различных заболеваниях у лиц пожилого и старческого возраста. Почерк может претерпевать изменения, обусловленные старением организма. Нарушения зрительно-моторной координации, заболевания двигательного аппарата, нервной системы,

расстройства кровообращения, свойственные людям пожилого и старческого возраста, влияют на устойчивость признаков почерка. Завещания, договоры купли-продажи и дарения, банковские документы часто подписывают лица пожилого и старческого возраста незадолго до смерти, которая наступает в результате тяжёлой продолжительной болезни после таких заболеваний, как инсульт или инфаркт миокарда. Именно старение организма сопровождается ухудшением состояния здоровья, нарушением зрения, мышечной слабостью, истощением нервной системы, уменьшением подвижности костно-мышечного аппарата, нарушением кровообращения. Особенности функционирования письменно-двигательного навыка у лиц пожилого и старческого возраста приводят к замедлению темпа движений, уменьшению их амплитуды и скорости, уменьшению пластичности движений. Большое значение имеет правильное соотношение таких признаков, как выработанность и координация движений. Кроме того, краткие рукописные записи, выполненные лицами пожилого и старческого возраста, содержат ограниченный объём графического материала. В момент выполнения краткой записи даже в обычных условиях исполнителю необходима определённая адаптация к обстановке, которой нельзя осуществить при редком или случайном выполнении единичной краткой записи. Поэтому стабильность навыка в краткой записи имеет повышенный разброс, а выборочная изменчивость — низкие пороги.

Ключевые слова: почерк, краткие рукописные записи, лица пожилого и старческого возраста, диагностика, письменно-двигательный навык, координация движений, возрастные изменения организма.

D. Gaydamakina, O. Drobysheva, L. Grinenko, O. Matsiuk
THE EXAMINATION OF SHORT HANDWRITTEN RECORDS
EXECUTED BY PERSONS OF THE ELDERLY AND SENILE AGE

Nowadays, the objects of forensic handwriting analysis are often become short handwritten records of elderly people and senile. The study of such records is one of the most difficult when conducting handwriting examination. This is due to the nature of this object, which is often subjected to changes due to insufficient written practice, influence of age-related changes in the body or conditions common for the elderly people and senile, frequent execution of short handwritten records in unusual conditions, and sometimes with the help of other people, limitations in the studied graphic material. The article attempts to substantiate and systematize theoretical knowledge on the study of short handwritten records executed by elderly and senile people through analyzing the literature and forensic practice on the study of this type of objects, establishing individual patterns of handwriting, explaining the nature of diagnostic signs occurrence, determining the structure of the process for solving the mentioned tasks. Cases from practice and related problematic aspects of solving identification and diagnostic tasks

are considered. The main characteristics of impaired ability (sensory, amnesic and motor aphasia) to write are given. Literature sources are analyzed, which consider the physiological mechanisms of the formation of writing skills and the features of their changes due to various conditions in elderly and senile people. Handwriting can undergo changes owing to aging of the body. Disorder of hand-eye coordination, conditions of the musculoskeletal system, nervous system, circulatory disorders, inherent for elderly and senile people, affect the stability of handwriting features. Testaments, contracts of sale and donation, bank documents are often signed by people of elderly and senile age shortly before death resulting from a serious long illness after experiencing such conditions as stroke or myocardial infarction. It is the aging of the body that is accompanied by deterioration in the state of health, impaired vision, muscle weakness, depletion of the nervous system, decreased mobility of the musculoskeletal system and impaired blood circulation. Features of writing motor skill functioning in the elderly and senile people lead to a slowdown in the tempo of movement, decrease in their amplitude and speed, decrease in the plasticity of movements. The correct ratio of such signs as proficiency and coordination of movements is of great importance. In addition, short handwritten records executed by the elderly and senile people contain a limited amount of graphic material. At the moment of executing a short recording, even under normal conditions, the performer needs a certain adaptation to a situation, which can not be performed while rare or occasional execution of a single short record. Therefore, the stability of a skill while executing short recording has an increased spread, and selective variability has low thresholds.

Keywords: handwriting, short handwritten records, elderly and senile persons, diagnostics, writing motor skill, coordination of movements, age-related changes in body.

Надійшла до редколегії 28.05.2020

Гайдамакіна Д. І., Дробішева О. С., Гріненко Л. О., Мацюк О. В. Дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку// *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 291—308. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.19>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.20>

УДК 343.982.4

Г. М. Куцкір,

кандидат юридичних наук, судовий експерт
сектору досліджень у сфері інформаційних технологій
Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України,
м. Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: galya_adm@bigmir.net

СУЧАСНІ СПОСОБИ ТЕХНІЧНОГО ПІДРОБЛЕННЯ ПІДПИСІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ

У статті розглянуто питання техніко-криміналістичного дослідження підписів, пов'язані з необхідністю знання способів технічного підроблення підпису, та їхні ознаки.

Оскільки факт власноручного виконання підпису має юридичне значення, він доволі часто стає об'єктом підробки. Із цією метою фахівці застосовують найрізноманітніші технічні прийоми. Поряд зі звичайною графічною підробкою, злочинці часто вдаються до так званої технічної підробки підписів на документах (виконання підписів від імені іншої особи з використанням різних прийомів і технічних засобів, що дають змогу досягти найбільшої схожості з оригіналом). Суть технічної підробки підписів зазвичай полягає в механічному копіюванні, а не наслідуванні особливостей письмово-рухових навичок і підпису-оригіналу.

Кожен зі способів технічної підробки підпису залишає у підписі ознаки, характерні лише для цього способу. Вивчення таких способів і їхніх ознак у сукупності дасть змогу з доволі високим ступенем імовірності діагностувати факт рукописного або технічного виконання підпису.

Ключові слова: документ, підпис, копіювально-розмножувальна техніка, підробка, факсиміле.

Постановка наукової проблеми. Зважаючи на значний науково-технічний прогрес, використання в діловодстві сучасної однокольорової або багатокольорової копіювально-розмножувальної техніки та збільшенні через це кількості підписів, що надходять на дослідження до експертних підрозділів, стає зрозумілою актуальність продовження вивчення підписів як одного з обов'язкових реквізитів багатьох видів документів і способів їх технічного підроблення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання узагальнення та класифікації технічних прийомів, які застосовують для підроблення підписів, розглядали багато вчених-криміналістів, зокрема: В. В. Бірюков ¹,

---

¹ Бірюков В. В., Коваленко В. В., Бірюкова Т. П., Ковальов К. М. Криміналістичне документознавство: практ. посіб. Київ: Паливода, 2007. С. 182—188.

О. В. Воробей¹, В. В. Липовський², З. С. Меленевська³, Т. В. Орлова⁴, Жак Матьє (*Jacques Mathyer*)⁵ та інші.

Метою статті є з'ясування окремих питань щодо сучасних способів технічного підроблення підписів.

Викладення основного матеріалу дослідження. Підпис є посвідчувальним знаком визначеної особи, його наносять на документ для надання тому юридичної сили, посвідчення фактів тощо. Підпис може виконувати свої посвідчувальні функції лише тоді, коли його виконує саме та особа, особистість якої цей підпис позначає⁶. Отже, підпис можна визначити як власноручно виконане повне або часткове графічне накреслення прізвища, імені, по-батькові конкретної особи або графічне накреслення літер, які можна читати умовно, та безлітерних штрихів, нанесених на документ з посвідчувальною метою⁷.

Оскільки факт власноручного виконання підпису має юридичне значення, він доволі часто стає об'єктом підробки. Підробляючи підпис, зловмисники прагнуть досягти максимальної схожості підробленого підпису з підписом-оригіналом⁸. Із цією метою застосовують найрізноманітніші технічні прийоми. Поряд зі звичайною графічною підробкою (відтворення підпису-оригіналу в рукописний спосіб шляхом наслідування «по пам'яті», «на око» і «з попереднім тренуванням»), злочинці часто вдаються до так званої технічної підробки підписів на документах (виконання підписів від імені іншої особи із застосуванням різних прийомів і технічних засобів, що дають змогу досягти найбільшої схожості з оригіналом). Суть технічної підробки підписів зазвичай полягає в механічному копіюванні, а не в наслідуванні особливостей письмово-рухових навичок і підпису-оригіналу.

¹ Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч.-метод. посіб. Київ: ЦУЛ, 2008. С. 150—151.

² Липовский В. В. Почерковедческое исследование подписей, выполненных путем перерисовывания «на просвет» // *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1978. Вып. 16. С. 65.

³ Меленевська З. С., Свобода Є. Ю., Шаботенко А. І. Судово-почеркознавча експертиза: навч.-метод. посіб/за заг. ред. І. П. Красюка. Київ: Укр. центр духовн. культури, 2007. С. 222.

⁴ Орлова Т. В. Теоретические основы и практика криминалистического исследования подписей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2003. 14 с.

⁵ Jacques Mathyer The Expert Examination of Signatures // *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*. 1961. Vol. 52. Iss. 1. P. 124—125. URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol52/iss1/12> (дата звернення: 05.06.2020).

⁶ Техніко-криміналістична експертиза документів: учебник/под ред. В. Е. Ляпичева, Н. Н. Шведовой. Волгоград: Волгогр. акад. МВД России, 2005. С. 64.

⁷ Почерковедение и почерковедческая экспертиза: криминалистическое исследование подписи: учеб. пособ. для вузов/В. Ю. Федорович и др.; под. общ. ред. В. Ю. Федоровича. Москва: Изд-во «Юрайт», 2019. С. 93.

⁸ Бірюков В. В., Коваленко В. В., Бірюкова Т. П., Ковальов К. М. Зазнач. твір. С. 182.

За таким підписом не можна робити висновки про рівень письмово-рухових навичок виконавця.

Найрозповсюдженіші способи технічного підроблення підписів:

- відтворення підпису шляхом олівцевої підготовки з таким його обведенням;
- копіювання підпису за допомогою копіювального паперу з таким наведенням штрихів або без нього;
- копіювання тисненням за штрихами підпису-моделі (часто — за допомогою вузла кулькової ручки, яким не пишуть) з таким наведенням барвною речовиною;
- перемальовування підпису на просвіт;
- вологе копіювання (перенесення барвника підпису).

У літературі також згадано й інші способи технічної підробки підписів, зокрема: фотомеханічні прийоми підроблення за допомогою спеціально виготовлених кліше (факсиміле); проєкційний спосіб (з використанням фотозбільшувача) та з використанням пантографа; з використанням копіювально-розмножувальної техніки, плоттера тощо.

Кожен із зазначених способів технічної підробки залишає у підписі ознаки, характерні лише для цього способу. Необхідно відзначити, що іноді зазначені вище прийоми використовують у їх різноманітних комбінаціях. Наприклад, спочатку підпис наносять на підроблений документ шляхом перемальовування на просвіт, а потім здійснюють копіювання цього документа за допомогою копіювально-розмножувальної техніки з метою приховати ознаки підроблення.

У зв'язку з постійним розвитком і вдосконаленням різноманітних технічних засобів, варто звернути увагу на той факт, що деякі з традиційних способів технічного підроблення відійшли у минуле (наприклад, з використанням пантографа; проєкційний спосіб; з використанням копіювального паперу та вологе копіювання тощо), і підписи, виконані із застосуванням таких прийомів, останнім часом на дослідження майже не надходять.

Натомість сучасними способами технічної підробки з використанням технічних засобів без нанесення підпису рукописним способом можна вважати: з використанням спеціально виготовлених кліше (факсиміле); з використанням можливостей сучасної комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки, наприклад за допомогою плоттера чи на струминному принтері в режимі економного друку з подальшим його обведенням тощо, які ми і пропонуємо розглянути детальніше.

Застосування спеціально виготовленого рельєфного кліше (факсиміле). Розвиток сучасних технологій виготовлення посвідчувальних друкарських форм посприяв появі спеціальних кліше підпису (факсиміле), зображення яких складно відрізнити від підпису-оригіналу. Нормативні документи не забороняють застосовувати факсиміле для візування управлінських документів (за винятком організаційно-розпорядчих, фінансових

і бухгалтерських документів¹, які мають підписувати відповідні особи власноруч або за допомогою електронного цифрового підпису).

Відповідно до тлумачного словника української мови, факсиміле — це «точне відтворення будь-якого графічного оригіналу (кресленика, рукопису, малюнка, документа, підпису тощо) фотографічним способом, печаткою чи іншою репродукцією», або це — «кліше, печатка, за допомогою яких можна багаторазово відтворювати власноручний підпис»².

Підписи, виконані відтиском з факсиміле, зазвичай ставлять на документах, які оформлюють у значній кількості та які є точними копіями підпису-оригіналу. Тобто автентичні підписи на документах тут замінює факсимільне зображеннями.

Цей спосіб характеризується нанесенням зображення підпису за допомогою кліше, виготовленого у фотоцинкографський спосіб, вирізуванням чи лазерним гравіюванням.

У всіх зображеннях, відтворених за допомогою факсиміле, є власний комплекс ознак. Зокрема, якщо кліше виготовлено у фотоцинкографський спосіб, то штрихи підпису зазвичай забарвлено рівномірно, краї доволі чіткі, може спостерігатися слабкий рельєф, адже металеві елементи кліше, що друкують, зумовлюють своєрідну мікроструктуру штрихів підпису. Наприклад, у них не спостерігаються борозни, які залишають знаряддя письма, що виявляється в особливості розподілу барвника: краї штрихів за значного збільшення виявляються переривчастими, у серединах штрихів спостерігаються пробільні ділянки.

За цими ознаками підпис, здобутий за допомогою фотоцинкографського кліше, легко відрізнити від підпису, нанесеного факсиміле з каучуковими елементами, що друкують. Більшість аналогічних ознак спостерігається і в підписах, виконаних за допомогою вирізаних рельєфних саморобних кліше, для яких характерна нерівномірність товщини штрихів у всіх елементах підпису, особливо — потовщення у сполучних штрихах, кутаста форма овальних елементів, відсутність тонких штрихів та інших дрібних деталей тощо³.

Якщо ж кліше виготовлено способом лазерного гравіювання, то у штрихах підпису, здобутого у такий спосіб, спостерігаються такі ознаки:

- графічна складність зображення з якісним проробленням дрібних деталей;

¹ Правила організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях: затв. наказом Міністерства України від 18.06.2015 р. № 1000/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15> (дата звернення: 05.06.2020).

² Словник української мови: в 11 т. Т. 10/редкол.: І. К. Білодід (гол.); А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк (ред. тому). Київ: Наук. думка, 1979. С. 552.

³ Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч. посіб. Київ: НАВС, 2011. С. 142.

- барвну речовину у штрихах розподілено нерівномірно, по краях штрихів спостерігається облямівка більш інтенсивного забарвлення;
- краї штрихів рівні, кутові елементи чіткі;
- наявність сторонніх крапкових зафарбованих штрихів (унаслідок присутності на пробільних ділянках друкарської форми ділянок не-видаленого формного матеріалу) ¹.

Спосіб з використанням можливостей сучасної копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки. Найменш трудомістким способом технічної підробки підпису є просте його копіювання зі справжнього документа з використанням сучасної однокольорової або багатокольорової копіювально-розмножувальної техніки. Справжній підпис сканують, обробляють з використанням спеціальної програми (графічного редактора) та відтворюють у документі, що підробляється, за допомогою принтера. Звісно, для підробленого в такий спосіб підпису характерні ті самі ознаки друку, що й для використаного принтера ².

За електрофотографічного способу нанесення зображення підпису на документ спостерігаються такі ознаки: відсутність рельєфу в штрихах, барвник за збільшення виявляється частинками порошку-тонера з характерним блиском, лежить на поверхні паперу зпеченою шкоринкою і за згинання паперу відшаровується, можливе неповне відображення дрібних деталей зображень (залежить від роздільної здатності електрофотографічних апаратів) тощо. Іноді штрихи здобутого у такий спосіб підпису можуть додатково наводити барвною речовиною, подібною за кольором до використаного тонера (частіше чорного кольору). У цьому разі може спостерігатися здвоєність штрихів і накладення барвника поверх тонера.

Також іноді трапляється підробка підписів з використанням струминно-крапельних принтерів. За такого способу технічної підробки підпис характеризуватимуть такі ознаки: штрихи складаються з окремих точок — краплин рідких чорнил (можливо, кольорових) нечіткої конфігурації, барвник проникає глибоко в товщу паперу, відсутні сліди тиснення від пишучого приладу та характерні траси. Крім того, за зволоження штрихів такого підпису водою барвник здебільшого розтікається.

Нанесення підпису із використанням плоттера. Сучасною реінкарнацією пантографа можна вважати плоттер. Про ці пристрої світ уперше дізнався 1959 року. Саме тоді на широкий загал публіки фірма *CalComp* презентувала перший є світі плоттер моделі *CalComp-565* з п'яним пишучим вузлом. У результаті використання цього приладу в документі з'являються записи і/або підписи, виконані пишучим приладом, але при цьому вони не є рукописними.

¹ Галяшина Е. И., Молоков Э. П., Смотров С. А., Шашкин С. Б. Теория и практика судебной экспертизы. Санкт-Петербург: Питер, 2003. С. 426—427.

² Бірюков В. В., Коваленко В. В., Бірюкова Т. П., Ковальов К. М. Значч. твір. С. 186.

Графобудувач/графобудівник/графопобудовник (з англ. *plotter*) — пристрій, призначений для виведення даних у графічній формі на паперовий носій¹.

За принципом формування зображень плоттери існують векторного і растрового типів². Плоттери растрового типу, аналогічно принтерам, формують зображення з растрових точок, які наносяться почергово. Незважаючи на все різноманіття видів і моделей плоттерів, саме для імітації почеркових об'єктів використовують плоттери векторного типу, які мають пишучий вузол, що здатний переміщуватися по площині паперу одразу за двома напрямками (по вертикалі та по горизонталі), у результаті чого зображення на папері формується безпосередньо кресленням потрібних прямих і кривих у будь-яких напрямках.

Застосування плоттерів у край ускладнює визначення факту та способу технічної імітації досліджуваного почеркового об'єкта, адже в експерта може скластися хибна думка про його рукописне виконання.

Для того щоб виготовити підроблений підпис із застосуванням плоттера, не потрібні особливі навички, для цього достатньо:

- 1) відсканувати підпис-оригінал і перевести здобуте растрове зображення у векторну графіку (наприклад, з використанням програми *CorelDRAW*);
- 2) на екрані монітора з використанням спеціального програмного забезпечення або додаткового плагіна до програми *CorelDRAW* задати напрямок і траєкторію руху пишучого вузла плоттера;
- 3) закріпити на пишучому вузлі плоттера необхідний пишучий прилад, вивести програму на друк і чекати, коли буде відтворено підпис.

У результаті досягається висока точність конфігураційних особливостей підпису-оригіналу. Темп виконання — швидкий, тому підпис не містить ознак зниження координації рухів і вповільнення темпу письма, характерних для підписів, що їх копіюють у рукописний спосіб³.

Для підпису, виконаного за допомогою плоттера, характерні такі ознаки:

- відсутність «рефлекторних» і «волосяних» штрихів на початку й наприкінці елементів, тобто спостерігається деяке спрощення рухів;

¹ Тлумачний словник-довідник з автоматизації, телемеханізації та використання обчислювальної техніки для працівників газової промисловості. Основні терміни: близько 4000 термінів/уклад.: В. В. Дубровський, М. Д. Гінзбург, В. О. Добридень та ін.; за заг. ред. М. Д. Гінзбурга, З. П. Осінчука, Б. І. Педька. Харків: ВАТ «УЦЕБОПнафтогаз», 1997. С. 76 ; Проїдаков Е. М., Теплицький Л. А. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: ВД «СофтПрес», 2006. С. 399 ; Великий тлумачний словник сучасної української мови/уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. С. 260.

² Технично-криміналістическая экспертиза документов: учебник/под ред. А. А. Проткина. Москва: Юрлитинформ, 2015. С. 218.

³ Бондаренко П. В. Диагностика подделки подписей, выполненных с помощью компьютерных технологий//*Информационная безопасность регионов*. 2009. № 1 (4). С. 70.

- тупі початки і закінчення штрихів, які мають заокруглену форму;
- недиференційований натиск і рівномірна швидкість пишучого приладу, тобто рівномірний темп нанесення, що призводить до незмінної ширини штриха та практично однакового розподілення барвної речовини від початку й до кінця штрихів;
- унаслідок вертикального розміщення пишучого вузла приладу відносно матеріалу письма відсутнє скидання барвника на критичних ділянках штрихів;
- краї штрихів чисті й рівні, будь-які ознаки порушення координації рухів першої групи відсутні.

Хоча іноді, за значного збільшення, можна побачити звивистість штрихів, проте вона здебільшого зумовлена люфтом кулькової ручки в застискачі плоттера, а також помилками або недостатньою точністю під час побудови траєкторії рухів.

Висновки. У результаті проведеного аналізу ми схарактеризували найбільш розповсюджені способи технічного підроблення підписів з використанням технічних прийомів і засобів, та їхні ознаки, що дасть змогу успішно виявляти імітацію рукописних реквізитів, виконаних за допомогою сучасних технологій.

References

- Bilodid, I. K., Buriachok, A. A., Hnatiuk, H. M. (1979). *Slovnýk ukraïnskoi movy*. (Vols. 1-11; Vol. 10). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Biriukov, V. V., Kovalenko, V. V., Biriukova, T. P., Kovalov, K. M. (2007). *Kryminalistychnе dokumentoznavstvo*. V. V. Biriukov (Ed.). Kyiv: Palyvoda [in Ukrainian].
- Bondarenko, P. V. (2009). Diagnostika poddelki podpisей, vypolnennykh s pomoshchiu kompiuternykh tekhnologii. *Informatcionnaia bezopasnost regionov*, 1 (4) [in Russian].
- Fedorovich, V. Iu. et al. (2019). *Pocherkovedenie i pocherkovedcheskaia ekspertiza: kriminalisticheskoe issledovanie podpisей*. Moscow: Iurait [in Russian].
- Galiashina, E. I., Molokov, E. P., Smotrov, S. A., Shashkin, S. B. (2003). *Teoriia i praktika sudebnoi ekspertizy*. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
- Hinzburh, M. D. et al. (1997). *Tlumachnyi slovnýk-dovidnyk z avtomatyzatsii, telemekhanizatsii ta vykorystannia obchysliuvalnoi tekhniky dlia pratsivnykiv hazovoi promyslovosti*. Osnovni terminy: blyzko 4000 terminiv. Kharkiv: UTsEBOPnaftohaz [in Ukrainian].
- Jacques Mathyer. The Expert Examination of Signatures//*Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*. 1961. Vol. 52. Iss. 1. URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol52/iss1/12> (date sccessed: 05.06.2020).
- Lipovskii, V. V. (1978). Pocherkovedcheskoe issledovanie podpisей, vypolnennykh putem pererisovyvaniia «na prosvet». *Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza*, issue 16 [in Russian].
- Mathyer, J. (1961). The Expert Examination of Signatures. *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, volume 52, issue 1. URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol52/iss1/12>.
- Melenevska, Z. S., Svoboda, Ye. Yu., Shabotenko, A. I. (2007). *Sudovo-pocherkoznavcha ekspertiza*. I. P. Krasiuk (Ed.). Kyiv: Ukr. Tsentр dukhovn. Kultury [in Ukrainian].

- Orlova, T. V. (2003). *Teoreticheskie osnovy i praktika kriminalisticheskogo issledovaniia podpisei* (Extended abstract of candidate's thesis). Moscow [in Russian].
- Pravyla orhanizatsii dilovodstva ta arkhivnoho zberihannia dokumentiv u derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, na pidpriemstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiakh*: zatverdzheno nakazom Miniustu Ukrainy vid 18.06.2015 r. № 1000/5 (2015). (zi zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15> (data zvernennia: 05.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Pravyl orhanizatsii dilovodstva ta arkhivnoho zberihannia dokumentiv u derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, na pidpriemstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiakh*: nakaz M-va yustytzii Ukrainy vid 18.06.2015 (2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15> [in Ukrainian].
- Proidakov, E. M., Teplytskyi, L. A. (2006). *Anhlo-ukrainskyi tlumachnyi slovnyk z obchysliuvalnoi tekhniki, Internetu i prohramuvannia*. Kyiv: SoftPres [in Ukrainian].
- Tekhniko-kriminalisticheskaia ekspertiza dokumentov*. (2005). V. E. Liapicheva, N. N. Shvedova (Eds.). Volgograd: Volgogradskaia akademiia MVD Rossii [in Russian].
- Tekhniko-kriminalisticheskaia ekspertiza dokumentov*. (2015). A. A. Protkin (Ed.). Moscow: Iurlit-inform [in Russian].
- Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*: 250000. (2005). Busel, V. T. (Ed). Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
- Vorobei, O. V., Kofanov, A. V. (2011). *Tekhniko-kryminalistychne doslidzhennia dokumentiv*. Kyiv: NAVS [in Ukrainian].
- Vorobei, O. V., Melnykov, I. M., Voloshyn, O. H. (2008). *Tekhniko-kryminalistychne doslidzhennia dokumentiv*. Kyiv: TsUL [in Ukrainian].

Г. М. Куцкир

СОВРЕМЕННЫЕ СПОСОБЫ ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДДЕЛКИ ПОДПИСЕЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

Учитывая значительный научно-технический прогресс, использование в делопроизводстве современной одноцветной или многоцветной копировально-множительной техники и увеличение в связи с этим количества подписей, поступающих на исследование в экспертные подразделения, становится понятной актуальность продолжения изучения подписей как одного из обязательных реквизитов многих видов документов и способов их технической подделки.

Целью статьи является освещение отдельных вопросов современных способов технической подделки подписей.

Методы исследования: общие (формально-логические методы познания: анализ, синтез, обобщение, аналогия), общенаучные (наблюдение, измерение, описание, сравнение), специальные (визуальные, микроскопические, фотографические).

Поскольку факт собственноручного выполнения подписи имеет юридическое значение, она довольно часто становится объектом подделки. С этой целью злоумышленники применяют самые разнообразные технические приёмы. Наряду с обычной графической подделкой, преступники часто прибегают к так называемой технической подделке подписей на документах (выполнение подписей от имени другого лица с использованием различных при-

ёмов и технических средств, позволяющих достичь наибольшего сходства с оригиналом). Суть технической подделки подписей обычно заключается в механическом копировании, а не в подражании особенностям письменно-двигательных навыков и подписи-оригинала. По такой подписи нельзя сделать вывод об уровне письменно-двигательных навыков исполнителя.

Каждый из способов технической подделки подписи оставляет в подписи признаки, присущие только данному способу. Изучение таких способов и их признаков в совокупности позволит с достаточно высокой степенью вероятности диагностировать факт рукописного или технического исполнения подписи.

Ключевые слова: документ, подпись, копировально-множительная техника, подделка, факсимиле.

H. Kutskir

CURRENT METHODS OF SIGNATURES' TECHNICAL FORGING WITH THE USE OF TECHNICAL MEANS

Taking into account a significant scientific and technological progress, use of modern monochrome or multicolor photocopiers in the office administration, and the increase in this regard in the number of signatures received for examination by forensic expert units, relevance for continuing to study signatures as one of the essential requisites of many types of documents and methods of their technical forgery becomes obvious.

The purpose of the article is to highlight certain issues of current methods of signatures technical forgery.

Research methods: general (formal-logical methods of cognition: analysis, synthesis, generalization, analogy), general scientific (observation, measurement, description, comparison), special (visual, microscopic, photographic).

Since the fact of handwritten signature execution possesses legal value, it often becomes the object of forgery. For this purpose, a variety of techniques is used. Criminals often resort to the so-called technical forgery of signatures on documents (performing signatures on behalf of another person using various techniques and technical means which helps to achieve the greatest similarity with the original) along with the usual graphic forgery. The essence of signatures technical forgery usually lies in mechanical copying, instead of imitating features of writing-motor skills and the signature-original. By such a signature, you can not measure the level of writing-motor skills of the performer.

Each of the methods of signature technical forgery leaves in the signature the signs inherent only to this method. Studying such methods and their features collectively will allow to diagnose the fact of handwritten or technical execution of a signature with a sufficiently high degree of probability.

Keywords: document, signature, photocopier, forgery, facsimile.

Надійшла до редакції 01.06.2020

Куцкір Г. М. Сучасні способи технічного підроблення підписів з використанням технічних засобів//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 309—317. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.20>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.21>
УДК 343.98

Н. О. Зубова,

старший науковий співробітник лабораторії криміналістичних досліджень
ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6811-4440>, e-mail: natali_zubova@ukr.net

Г. В. Лошманова,

провідний судовий експерт лабораторії криміналістичних досліджень
ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5276-629X>,
e-mail: hniise-tehdokument@rambler.ru

В. В. Сомов,

старший науковий співробітник лабораторії криміналістичних досліджень
ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9984-1165>, e-mail: cbb19@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ЧАСОВИХ ОЗНАК У ВІДБИТКАХ КЛІШЕ ПЕЧАТОК І ШТАМПІВ

Визначення періоду часу виготовлення документа є актуальним завданням технічної експертизи документів. Одним зі шляхів визначення періоду часу виготовлення документа є дослідження ознак кліше печатки (штампа), які змінюються в часі.

Проведення дослідження відбитків печаток і штампів з метою виявлення та систематизування ознак, які є відображенням дефектів експлуатаційного походження, та часових ознак, що з'являються в кліше печаток і печатках загалом (з урахуванням оснасток), які стійко відображаються у відбитках протягом певного періоду часу, дають змогу визначити період часу нанесення відбитків печаток, штампів у наданих для дослідження документах.

У статті наведено умови виникнення певних ознак кліше печаток і штампів у процесі їх експлуатації, особливості відображення ознак у відбитках, підстави для визначення їх належності до часових ознак кліше, вимоги до матеріалів і вільних зразків відбитків, що їх надають для порівняльного дослідження.

Ключові слова: кліше печаток і штампів, часова ознака кліше, період часу нанесення відбитків, фотополімерна технологія, флеш-печатки, спосіб лазерного гравіювання.

Постановка наукової проблеми. Печатку як один з елементів підтвердження автентичності документа використовують у світовій практиці багато століть. Від 21.02.2011 р. в Україні скасовано видачу дозволів на виготовлення печаток і штампів дозвоільною системою МВС України,

у зв'язку з чим внесено зміни до деяких законодавчих актів. Дія цих нормативних документів вимагала певної впорядкованості виробництва та єдиних правил розміщення друкуючих елементів посвідчувальних друкуючих форм і чіткий порядок замовлення, використання та знищення печаток. Станом на сьогодні окремі граверні майстерні самі розробили правила замовлення кліше печаток, де передбачено, що замовити виготовлення кліше може керівник організації, установи, підприємства, а також фізична особа — підприємець за умови надання витягу з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань, і документів, що посвідчують особу. Проте, законодавчо це питання не врегульовано. Усе це призвело до виготовлення печаток і штампів у різній кількості та на замовлення необмеженого кола осіб, що не виключає можливості зловживань у цій сфері. Водночас більшість документів, як і раніше, засвідчують відбитками печаток.

Верховна Рада України прийняла Закон України від 23.03.2017 р. № 1982-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання печаток юридичними особами та фізичними особами — підприємцями», яким скасовано обов'язкове використання печаток суб'єктами господарювання.

Незважаючи на це, останнім часом збільшилася кількість надходжень до експертних установ документів, які містять відбитки печаток (штампів), з метою визначення періоду їх нанесення.

Період часу виготовлення документа визначають за ознаками, характерними для кліше печатки, що відображаються у відбитках печатки. Для успішного розв'язання цього експертного завдання потрібно мати уявлення про умови виникнення ознак кліше, відстежити їх зміни в процесі експлуатації, визначити критерії їх належності до часових ознак.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Печатки та штампи, а також їх відбитки впродовж багатьох десятиліть є об'єктами ідентифікаційних криміналістичних досліджень. Лише у 80-ті роки минулого століття розпочато наукові пошуки можливостей визначення періоду нанесення відбитків. У той час найпоширенішим матеріалом для виготовлення кліше була вулканізована гума. Саме на прикладі кліше печаток (штампів), виготовлених шляхом вулканізації гуми з використанням наборних шрифтів або лінотипних наборів, С. Д. Павленко розробив схему проведення досліджень з визначення ознак, які свідчать про час нанесення відбитків на документах, та визначення меж періоду їх нанесення¹.

За останні 40 років процеси виготовлення кліше та матеріали, які при цьому застосовують, зазнали значних змін. Сьогодні гуму, оброблену в процесі вулканізації, не застосовують для виготовлення кліше. Майже

¹ Павленко С. Д., Золотарь Н. С., Попов Ю. П., Мороз Т. И. Образцы экспертных заключений. Криминалистическое исследование документов: пособ. для экспертов. Киев: РИО МВД УССР, 1989. 204 с.

не залишилося у використанні печаток і штампів, виготовлених з вулканізованої гуми. У кліше, виготовлених за новими технологіями, присутні інші ознаки, що дають змогу визначити період нанесення відбитків.

У цій статті вперше наведено відомості про комплекси ознак у відбитках печаток і штампів, що можуть з'являтися в процесі експлуатації кліше, виготовлених способом лазерного гравіювання гуми та за флеш-технологією, з метою визначення періоду їх нанесення.

Мета статті. Метою статті є визначення особливостей виникнення певних ознак кліше печаток і штампів у процесі їх експлуатації; критеріїв належності ознак кліше до ідентифікаційно значущих часових ознак; визначення вимог до вільних зразків відбитків печаток (штампів), наданих для порівняння.

Викладення основного матеріалу дослідження. Матеріали, надані для проведення експертизи з метою визначення періоду часу нанесення відбитків, відповідно до п/п. 3.3.5, п. 3.6 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами і доповненнями), повинні відповідати таким вимогам:

- для проведення дослідження надаються лише оригінали документів;
- вільні зразки повинні мати безсумнівність походження; належну якість і кількість, що відповідають методичним вимогам такого дослідження (репрезентативність); порівнянність (відсутність відмінностей зображень, які порівнюються, однакова якість паперу). Для проведення експертизи необхідно надавати документи з відбитками печатки, які подавались до органів виконавчої влади, органів реєстрації, дозвільної системи, банківських установ, контролюючих органів (податкової інспекції), з відміткою про надходження до них (штамп канцелярії установи, дата надходження, вхідний номер, підпис працівника канцелярії) у період, якому відповідає дата на документі, що підлягає дослідженню. Зразки надаються за кожен місяць, за різні дати, зокрема, і за дату, якою датований наданий на дослідження документ. Достатність кількості та придатність зразків визначає експерт під час їх дослідження¹.

Завдання, що вирішуються під час проведення експертизи відбитків печаток і штампів, з метою визначення періоду їх нанесення, поділяються на діагностичні та ідентифікаційні. Діагностичні завдання полягають у визначенні способу нанесення відбитка і виявленні в ньому часових ознак та експлуатаційних змін кліше та оснастки. Ідентифікаційні завдання

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.05.2020).

полягають у визначенні спільного джерела походження порівнюваних об'єктів (досліджуваного відбитка та зразків) ¹.

Ідентифікаційні ознаки, які спостерігаються в кліше та відображаються у відбитках, можна поділити на дві основні групи.

1. Ознаки, що є відображенням дефектів експлуатаційного походження, які виникають у певний проміжок часу та надалі не зникають, а лише можуть змінюватися. Тобто для конкретної ознаки можна визначити лише період її виникнення.

Зазначеними дефектами можна вважати видалення окремих фрагментів знаків, ліній рамок, захисних сіток тощо; розриви або пошкодження у вигляді вм'ятин ліній рамок, окремих знаків; запікання окремих ділянок у кліше, виготовлених за флеш-технологією; пошкодження автоматичної оснастки печатки, що призвело до зміщення пластини, до якої кріплять текстову плату (саме кліше), щодо горизонтальної площини, та надалі — до часткового викривлення чи руйнування кліше. Поява цих ознак може бути пов'язана з інтенсивністю експлуатації печатки, якістю штемпельної фарби, яку застосовують, та неналежними умовами зберігання, обслуговування печатки. Динаміку появи та зміни пошкоджень кліше (втрата окремих фрагментів знаків, ліній рамок, збільшення розмірів кліше загалом), що спостерігаються за відбитками, показано на Рис. 1—6.

Рис. 1

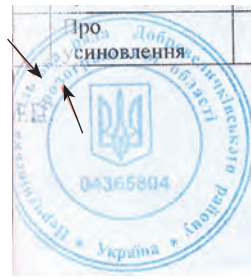

Рис. 2

Рис. 3

Рис. 4

¹ Зубова Н. О., Лошманова Г. В., Сомов В. В. Дослідження відтисків печаток та штампів, виготовлених за новими технологіями, з метою встановлення періоду їх нанесення: методика. Харків: ХНДІСЕ, 2016. 80 с.

Рис. 5

Рис. 6

Крім цього, у відбитках може спостерігатися поступове збільшення діаметрів кіл обідків у результаті «розтискування» у процесі тривалої експлуатації кліше.

2. Часові ознаки, що виникають (та можуть трансформуватися/змінюватися), присутні в кліше певний період, та надалі зникають. Тобто для кожної з таких ознак можна визначити як час її виникнення, так і час зникнення.

Часовими ознаками, що стійко відображаються у відбитках певний період, можна вважати:

- забруднення фарбою ніжок або фрагментів автоматичної оснастки;
- забруднення кліше (друкуючих елементів, пробільних ділянок) згустками фарби, волокнами або частинками паперу, сторонніми частинками;
- незначні пошкодження (деформації) кліше у вигляді вм'ятин ліній рамок, окремих знаків у кліше, виготовлених способом лазерного гравіювання гуми або за фотополімерною технологією, що присутні в кліше протягом незначного періоду;
- нерівномірність забарвлення відбитка на окремих ділянках (в автоматичних і напівавтоматичних печатках);
- зміщення кліше печатки щодо центра оснастки.

Забруднення фарбою ніжок оснастки є ознакою саме оснастки, тому не залежить від способу виготовлення кліше. Крім цього, можливе забруднення фарбою незначних ділянок у нижній частині автоматичної оснастки, виготовленої з пластику.

У цьому разі додаткові зафарбовані ділянки розташовуватимуться за межами відбитка. У разі забруднення ділянки пластику, ознака відображатиметься незначний час, оскільки фарба не проникає у його товщу (Рис. 7, 8).

Рис. 7. Кліше печатки, із забрудненням оснастки фарбою

Рис. 8. Відбиток з відображенням на папері забруднення на оснастці

Забруднення згустками фарби друкуючих елементів, пробільних ділянок відображається у відбитках (залежно від ділянки розташування забруднення та в'язкості фарби) упродовж різного періоду — від кількох годин до кількох тижнів. У відбитках спостерігаються більш інтенсивно зафарбовані ділянки (Рис. 9, 10).

Рис. 9. Збільшений фрагмент кліше печатки (стрілкою позначено згусток фарби)

Рис. 10. Відбиток печатки з відображенням забруднення згустком фарби

Забруднення друкуючих елементів волокнами або частинками паперу відображаються у відбитках протягом кількох днів, інколи — кількох тижнів. При цьому у відбитках на відповідних ділянках можуть спостерігатися як більш інтенсивно зафарбовані ділянки, так і фрагменти з менш інтенсивним забарвленням або розриви у штрихах. Забруднення пробільних ділянок відображаються у відбитках протягом кількох тижнів, інколи — років, у вигляді додаткових зафарбованих штрихів або марашок (Рис. 11, 12).

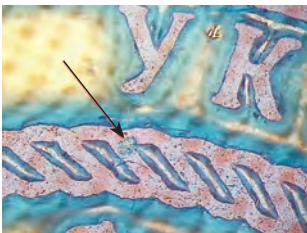

Рис. 11

Рис. 12

Забрудненням кліше сторонніми частинками можна вважати забруднення волокнами тканини, фрагментами волосся, віями, крихтами хлібобулочних виробів, кристалами солі, цукру, піщинками тощо. Сторонні частинки можна поділити на три групи (залежно від їх змінюваності протягом часу, який вони перебувають у кліше): на частинки, що поступово зменшуються, на незмінні за розмірами та на частинки, що поступово збільшуються.

Так, частинки цукру, солі поступово розчиняються та зменшуються у розмірі. У відбитках можуть відобразитися у вигляді як додаткових зафарбованих штрихів, так і розривів штрихів або незафарбованих ділянок (Рис. 13—16). Залежно від частоти нанесення відбитків і в'язкості фарбувальної речовини, вони відображаються у відбитках від кількох днів до кількох тижнів.

Рис. 13. Збільшений фрагмент кліше з кристалом солі

Рис. 14. Відбиток печатки

Рис. 15. Збільшений фрагмент кліше з кристалом солі, що поступово зменшується в розмірі

Рис. 16. Відбиток печатки

Фрагменти волосинок, вії, піщинки, інші тверді частинки протягом усього періоду розташування в кліше не змінюються за розмірами. Можливе їх переміщення по площині кліше. У відбитках можуть відобразитися у вигляді як додаткових зафарбованих штрихів, так і розривів штрихів або незафарбованих ділянок (залежно від зусилля натискання й зафарбованості кліше). Оскільки частинки мають певний рельєф, то фрагмент кліше, безпосередньо розташований за частинкою, та прилеглі ділянки під час нанесення відбитка можуть не контактувати з поверхнею паперу. Ці частинки найчастіше зберігаються у відбитках упродовж значного періоду часу, що може становити кілька років (Рис. 17, 18).

Рис. 17. Відбиток печатки, нанесений 11.03.2014 р.

Рис. 18. Відбиток печатки, нанесений 03.04.2014 р.

Під час експлуатації кліше можливе їх пошкодження в результаті потрапляння під кліше твердих предметів, що мають обмежені розміри та гострі кромки, наприклад, канцелярських скоб, скріпок та ін. Такі предмети можуть спричинити вм'ятини на друкуючих елементах кліше. Деформації у вигляді вм'ятин у друкуючих елементах кліше відображаються у відбитках печатки у вигляді незабарвлених ліній, що перетинають штрихи знаків, та у вигляді інтенсивно забарвлених крапок (Рис. 19—21). Тривалість існування вм'ятин залежить від матеріалу, з якого виготовлено кліше.

Рис. 19. Інтенсивно забарвлений відбиток

Рис. 20. Середня забарвленість відбитка

Рис. 21. Слабка забарвленість відбитка

Нерівномірність забарвлення відбитка на окремих конкретних ділянках спостерігається лише у відбитках, нанесених печатками з автоматичними та напівавтоматичними оснастками. Ця ознака виникає в результаті нерівномірного розподілу фарби по поверхні штемпельної подушки та зберігається протягом 1—3 днів (залежно від в'язкості фарби та матеріалу штемпельної подушки). Після чого спостерігається поступовий перерозподіл (розтікання на прилеглі ділянки) фарби, у результаті чого відбитки стають більш рівномірно зафарбовані. У разі нового перезавантаження подушки, забарвленість відбитка змінюється.

Зміщення кліше печатки щодо центра оснастки спостерігається в оснастках, які застосовують для кліше, виготовлених за флеш-технологією. Оскільки кліше в оснастці закріплюють за допомогою обтискного кільця, то, в разі якщо діаметр кліше менший за діаметр корпусу, можливе зміщення кліше щодо центра оснастки вбік. Зміщення або часткове вивільнення кліше за межі кільця також може виникнути в результаті слабкого закріплення кліше або під час перезавантаження кліше. При цьому можливе невідображення крайової частини кліше у відбитках (Рис. 22, 23).

Рис. 22. Зміщення щодо центра оснастки кліше печатки, виготовленого за флеш-технологією, з вивільненням за межі кільця

Рис. 23. Відбиток, нанесений цією печаткою (стрілками позначено ділянки, на яких кліше не відбито)

Наведені часові ознаки, що з'являються в кліше печаток і печатках загалом (з урахуванням оснасток), та відображаються у відбитках протягом певного періоду часу, дають змогу визначити період нанесення таких відбитків.

При цьому визначено, що під час використання автоматичної або напівавтоматичної оснастки у печатках окремі часові ознаки у вигляді тимчасових забруднень сторонніми частинками можуть на деякий період переходити з кліше на штемпельну подушку та перебувати там. Під час нанесення відбитків зі значним або середнім ступенем тиску на кліше спостерігається видавлювання штемпельної фарби на прилеглі ділянки. Тому, хоча цю ділянку штемпельної подушки закрито сторонньою частинкою та вона не зволожує кліше, незафарбованої ділянки у відбитка не спостерігається. У подальшому стороння частинка знову потрапляє на кліше на ту саму ділянку та продовжує відображатися у відбитках. Отже, відсутність у відбитка ознаки, що є відображенням забруднення кліше сторонньою частинкою та спостерігається в решті відбитків упродовж певного часу, не є підставою для формулювання висновку про нанесення його в інший період.

Для категоричного твердження, що відбиток печатки нанесено у конкретний період, необхідно визначити комплекс наявних стійких індивідуальних ознак, що відобразилися в досліджуваному відбитку та відбитках-зразках упродовж певного періоду.

Висновки. Наведені у статті умови виникнення ознак кліше печаток (штампів), що відображаються у відбитках, ілюстрування динаміки їх змін

дають змогу диференціювати ознаки з метою визначення належності певних ознак до часових ознак кліше під час розв'язання експертного завдання з визначення періоду часу нанесення відбитка печатки. Матеріал статті може стати в пригоді експертам з технічного дослідження документів.

References

- Pavlenko, S. D., Zolotar, N. S., Popov, Iu. P., Moroz, T. I. (1989). *Obraztscy ekspertnykh zakliuchenii. Kriminalisticheskoe issledovnie dokumentov: posobie dlia ekspertov*. Kyiv: RIO MVD USSR. [in Russian].
- Zubova, N. O., Loshmanova, H. V., Somov, V. V. (2016). *Doslidzhennia vidtyskiv pechatok ta shtampiv, vyhotovlenykh za novymy tekhnolohiiamy, z metoiu vstanovlennia periodu yikh nanesennia: metodyka*. Kharkiv: KhNDISE.[in Ukrainian].

Н. О. Зубова, Г. В. Лошманова, В. В. Сомов ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ И ОТОБРАЖЕНИЯ ВРЕМЕННЫХ ПРИЗНАКОВ В ОТТИСКАХ КЛИШЕ ПЕЧАТЕЙ И ШТАМПОВ

Печати и штампы, а также их оттиски многие десятилетия являются объектами идентификационных криминалистических исследований. И хотя в настоящее время в Украине имеются законные основания для отказа от использования печатей субъектами хозяйствования, многие по-прежнему заверяют документы оттисками печатей. В последнее время на исследование поступает большое количество документов для решения вопросов о периоде времени изготовления документа. Экспертная задача об установлении периода времени изготовления документа является актуальной.

Лишь в 80-е годы прошлого века начались научные исследования возможностей определения времени изготовления документа по оттискам, нанесённым клише печатей (штампов), изготовленных путём вулканизации резины с использованием наборных шрифтов или линотипных наборов. За последние 40 лет процессы изготовления клише и используемые при этом материалы существенно изменились. В настоящее время широко используют клише, изготовленные по новым технологиям, а именно: способом лазерной гравировки резины, фотополимерной технологии либо флэш-технологии. Изменение технологий изготовления клише, применение новых материалов обусловили возникновение признаков, образующихся в клише в процессе их эксплуатации. Эти признаки отображаются в оттисках клише печатей и штампов. В статье приведены характерные признаки клише печатей (штампов), рассмотрены условия возникновения признаков в процессе их эксплуатации, показана динамика их изменения, очерчены периоды времени существования признаков, определены критерии отнесения признаков к идентификационно значимым временным признакам клише. Приведённые временные признаки, появляющиеся в клише печатей и штампов в целом (с учётом оснасток) и отображающиеся

в оттисках некоторый период времени, позволяют определить период времени нанесения оттиска на документ. При этом для сравнительного исследования должны быть предоставлены свободные образцы оттисков печати за исследуемый период времени, соответствующие определённым требованиям.

Для категорического вывода о том, что оттиск печати (штампа) был нанесён в конкретный период времени, необходимо установить комплекс устойчивых индивидуальных признаков, отобразившихся в исследуемом оттиске и оттисках-образцах в определённый период времени.

Ключевые слова: клише печатей и штампов, временной признак клише, период времени нанесения оттисков, фотополимерная технология, технология флэш-печати, способ лазерной гравировки.

N. Zubova, H. Loshmanova, V. Somov
FEATURES OF THE FORMATION AND DISPLAY
OF TEMPORARY FEATURES IN THE IMPRESSIONS
OF SEALS AND STAMPS CLICHÉS

Seals and stamps, as well as their impressions, have been the objects of forensic identification for many decades, and although there are legal grounds for refusing to use seals by economic entities at present, documents are still certified with seal impressions. Recently, a great number of documents have been received for examination to address the issues as to the time period for document production. The forensic task on establishing the time period for document production is relevant.

Only in the 80-s of the last century research regarding the possibilities of determining the time period for document production by impressions made by seals (stamps) clichés, produced with the help of vulcanizing rubber using movable types or typewriter composition was initiated. Over the past forty years, cliché manufacturing processes and the materials used in this process have significantly changed. At present, clichés produced with the use of new technologies are widespread, namely: laser engraving of rubber made by using photopolymer technology or flash technology. Changes in the technology of making clichés, production of new materials have led to the emergence of features that are formed in the cliché while its using. These features are displayed in the impressions of seals and stamps clichés. The article outlines the characteristic features of seals (stamps) clichés, considers the conditions for the occurrence of features in the process of their use, shows the evolution of their change, outlines the time periods for the existence of features, defines the criteria for attributing features to identically significant temporal features of the cliché. The mentioned temporal features appearing in the cliché of seals and stamps in general (taking into account handles) and in impressions over a certain period of time, allows to determine the time period of applying the impression on a document. In this

case, free samples of impressions that have been made over the time period of examination and meet certain requirements should be provided for comparative analysis.

For the categorical conclusion that the impression of a seal (stamp) was made in a specific period of time, it is needed to establish a set of persistent individual features that appeared in the studied impression and its copy over a certain period of time.

Keywords: seals and stamps clichés, temporary feature of cliché, time period for making impressions, photopolymer technology, flash printing technology, laser engraving method.

Надійшла до редколегії 02.06.2020

Зубова Н. О., Лошманова Г. В., Сомов В. В. Особливості утворення та відображення часових ознак у відбитках кліше печаток і штампів//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 318—329. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.21>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.22>
УДК 343.98

П. В. Гиверц,

експерт баллістическої лабораторії поліції Ізраїля,
г. Ієрусалим, Ізраїль,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4019-5055>,

e-mail: pavel.giverts@gmail.com

ПРОБЛЕМА ПОДКЛАССОВЫХ ПРИЗНАКОВ ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ ПЕРЕДЕЛАННЫХ СИГНАЛЬНЫХ ПИСТОЛЕТОВ

При проведеннии идентификационного исследования гильз выделяют общие и частные признаки. Наравне с этими двумя группами можно выделить третью, промежуточную группу подклассовых признаков. Подклассовые признаки возникают на этапе обработки деталей оружия и могут присутствовать на нескольких деталях, обработанных одним инструментом. При проведении сравнения следов важно уметь отличить подклассовые признаки от частных. Незнание отличий между частными и подклассовыми признаками может привести к ошибочному заключению о тождестве. В статье описана проблема подклассовых признаков, приведены их примеры из реальной практики, указаны основные отличия подклассовых признаков от частных.

Ключевые слова: общие признаки, частные признаки, подклассовые признаки, идентификация, тождество, баллістическая експертиза.

Постановка научной проблемы. При баллістическом експертном исследовании гильз, обнаруженных на месте совершения преступления, перед экспертом-баллістом стоит задача установить количество единиц оружия, из которого были выстреляны гильзы. В случае изъятия огнестрельного оружия, которое могло применяться при совершении преступления, требуется установить, какие из гильз были выстреляны из него. Для этого сравнивают следы на гильзах, изъятых на месте преступления, и гильзах, полученных при экспериментальном выстреле из исследуемого огнестрельного оружия. При проведении исследования сравнивают индивидуальные признаки, оставляемые деталями огнестрельного оружия на поверхностях гильзы. В случае если эксперт обнаруживает достаточное количество совпадающих признаков, то он может сделать обоснованное заключение о тождестве, то есть указать, что исследуемая гильза была выстреляна из исследуемого огнестрельного оружия.

В случае исследования самодельного огнестрельного оружия или образцов сигнальных, газовых либо травматических пистолетов, переделанных для производства выстрела пульей, на поверхностях гильз зачастую можно обнаружить большее количество признаков. Это можно объяснить менее точными методами обрабатывания поверхностей деталей. Кроме

того, следи, обнаруженные на поверхностях гильзы, выстрелянной из модельного или переделанного огнестрельного оружия, отличаются более высокой вариативностью. Характеристики этих следов могут претерпевать значительные изменения от выстрела к выстрелу. Такие изменения могут быть обусловлены использованием в конструкции оружия материалов с более низкими механическими свойствами — такими, как твёрдость, что приводит к микродеформациям и изменению микроследов, присутствующих на поверхности деталей. Вследствие этого идентификационная значимость таких следов уменьшается, процесс идентификации может усложниться — вплоть до того, что в определённых ситуациях будет невозможно установить тождество между гильзой и оружием.

Кроме случаев, когда изменение в микрорельефе затрудняет установление тождества, существуют ситуации, когда эксперт может ошибочно отнести к категории частных признаков следы, которые таковыми не являются. То есть следы, которые свойственны группе образцов огнестрельного оружия, а не одному единственному его экземпляру. Такие характеристики носят название подклассовых. Использование в процессе сравнения подклассовых признаков вместо частных может привести к ошибочному утверждению о том, что исследуемая гильза была выстреляна из исследуемого оружия. Изучение подклассовых признаков, их описание, причины возникновения и методы определения являются важной задачей современной судебной баллистической экспертизы.

Анализ основных исследований и публикаций. Вопросы исследования и судебной экспертизы огнестрельного оружия, переделанного из сигнальных, газовых, травматических и пневматических пистолетов, а также следы такого оружия на пулях и гильзах специалисты изучали как в Украине, так и в других странах мира. Экспертное исследование такого оружия описано в работах Р. В. Мельника, В. А. Гамера, А. А. Артюшина и других ¹.

---

¹ См., например: Мельник Р. В. Особенности механизма образования следов на гильзах и снарядах, стреляных из переделанного огнестрельного оружия//*Matters of Russian and International Law*. 2013. Вып. 2. С. 138—155 ; Его же. Попередні судово-балістичні дослідження об'єктів, перероблених у вогнепальну зброю//*Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 1. С. 330—340 ; Его же. Певні особливості криміналістичного дослідження саморобної та переробленої вогнепальної зброї//*Криміналістичний вісник*. 2014. Вип. 1 (21). С. 197—202 ; Его же. Дослідження вогнепальної зброї, перероблених з макетів масогабаритних (ММГ) та їх сліди на кулях та гільзах: інф.-довід. посіб. Київ, 2016. 32 с. ; Его же. Теоретичні та практичні аспекти криміналістичного дослідження об'єктів, перероблених у вогнепальну зброю. Київ: ЦНЛ, 2017. 186 с. ; Мельник Р. В., Гамера В. А., Толочин Д. В. Деякі особливості криміналістичного дослідження саморобної та переробленої вогнепальної зброї//*Порівняльно-аналітичне право*. 2016. Вип. 4. С. 249—252 ; Кокин А. В. Практические аспекты исследования пуль, выстреленных из самодельного оружия//*Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2015. Вып. 1. С. 142—146 ;

Этому вопросу уделяли внимание эксперты баллистических лабораторий США¹ и Европы². В этих работах рассмотрены основные конструкции, которые подвергаются переделке, методы переделки и их влияние на общие и частные признаки, которые могут быть обнаружены на поверхностях пули и гильз.

Проблема подклассовых признаков является одним из наиболее обсуждаемых на Западе вопросов криминалистического исследования огнестрельного оружия. Исследованию этого феномена посвящено сравнительно много статей в профессиональных журналах³. Отдельное внимание уделено вопросу подклассовых характеристик в монографиях Р. Никольса и К. Монтуро⁴. На постсоветском пространстве проблема подклассовых признаков почти неизвестна: только в последнее время её стали обсуждать в профессиональной, учебной и научной литературе⁵.

Артюшин А. А. Криминалистическое исследование самодельных пистолетов с нарезным стволом под патрон калибра 9×19 ПМ, изготовленных из пневматических газобаллонных пистолетов МР-654К//*Криміналістичний вісник*. 2010. Вип. 1 (13). С. 196—202.

¹ Clontz J., Hearn S., Jaikissoo S. Blank-Firing Devices Converted to Fire Live Ammunition: Trends Observed by the NYPD 2012 to 2018//*AFTE Journal*. 2020. Vol. 52. No. 2. P. 117—119.

² Florquin N., King B. Converted Firearms in Europe FROM LEGAL TO LETHAL. Small Arms Survey, 2018 ; King B. Small Arms Survey — Proliferation of converted firearms in Europe//*ENFSI Firearms/GSR 24th annual meeting: Conference proceedings*, Espoo, Finland, October 11—13th, 2017. P. 19 ; Pereira N. A decade of converted pistols in Portugal//*ENFSI Firearms/GSR 18th annual meeting: Conference proceedings*, Lisbon, Portugal, October 25—28th, 2011. P. 31 ; Skae A. Recent Trends in Converted Firearms in England and Wales//*ENFSI Firearms/GSR 14th annual meeting: Conference proceedings*, Prague, CZ, September 5—8th, 2007. P. 4.

³ Kramer S. Subclass Characteristics on Firing Pins Manufactured by «Metal Injection Molding»//*AFTE Journal*. 2012. Vol. 44, No.4. P. 364—366 ; Lee M., Burritt M., Karsten R., Wickwire J., Jeffrey A. Subclass Carryover in Smith&Wesson M&P 15—22 Rifle Firing Pins//*AFTE Journal*. 2016. Vol. 48. No. 1. P. 27—32 ; Lightstone L. The Potential for and Persistence of Subclass Characteristics on the Breech Faces of SW40VE Smith & Wesson Sigma Pistols//*AFTE Journal*. 2010. Vol. 42. No. 4. P. 308—322 ; Lopez L. L., Grew S. Consecutively machined ruger bolt faces//*AFTE Journal*. 2000. Vol. 32, No 2. P. 19—24 ; Nies R. Anvil Marks of the Ruger MKII Target Pistol — An Example of Subclass Characteristics//*AFTE Journal*. 2003. Vol. 35. No. 1. P. 75—78 ; Rivera G. Subclass Characteristics in Smith & Wesson SW40VE Sigma Pistols//*AFTE Journal*. 2007. Vol. 39, No.3. P. 253—259 ; Tulleners F. A., Hamiel J. Sub Class Characteristics of Sequentially Rifled 38 Special S&W Revolver Barrels//*AFTE Journal*. 1999. Vol. 31. No. 2. P. 117—122 ; Welch A. K. Breech Face Subclass Characteristics of the Jimenez JA Nine Pistol//*AFTE Journal*. 2013. Vol. 45. No. 4. P. 336—349.

⁴ Monturo C. Forensic Firearm Examination. Academic Press, 2019. 326 p. ; Nichols R. Firearm and toolmark identification : the scientific reliability of the forensic science discipline. Academic Press, 2018. 170 p.

⁵ Гиверц П. В., Кокин А. В. Проблема подклассовых признаков в судебной баллистике: возникновение, диагностирование и влияние на идентификацию//*Су-*

Цель статьи — ознакомление экспертов-баллистов с проблемой подклассовых признаков, механизмом их возникновения и путями выявления. Определение опасности ошибочной оценки подклассовых признаков как частных и возможное влияние такой ошибки при установлении тождества, в том числе и при исследовании переделанного огнестрельного оружия.

Изложение основного материала исследования. При выполнении сравнительной экспертизы гильз/пуль огнестрельного оружия выделяют два класса признаков:

- 1) *общие признаки (Class Characteristics)* — признаки, характерные для определённой конструкции или модели огнестрельного оружия. К таким признакам можно отнести форму и расположение различных элементов конструкции — таких, как извлекатель и отражатель, а также следы, характерные для различных типов механической обработки (например, дуги на патронном упоре характерные для фрезерования). Можно считать, что общие признаки определяются ещё на этапе конструирования оружия и разработке технологических процессов его изготовления;
- 2) *частные признаки (Individual Characteristics)* — это микродефекты профиля слеодообразующей поверхности детали, которые имеют случайное происхождение. Эти признаки могут возникать как на этапе изготовления детали, так и на всём протяжении «жизни» оружия. Комплекс таких признаков является уникальным для каждого экземпляра оружия.

Кроме этих двух типов признаков, можно выделить и промежуточный тип, который получил название *подклассовых признаков (Subclass characteristics)*. Словарь терминов международной ассоциации экспертов в области баллистики и следов инструментов (*Association of Firearms and Toolmarks Examiners, AFTE*) определяет подклассовые признаки как «характеристики, которые могут быть произведены в процессе изготовления и которые соответствуют деталям, изготовленным одним и тем же инструментом, с приблизительно одинаковой степенью износа. Эти характеристики не определены до изготовления и являются более ограниченными, чем общие признаки»¹.

Несмотря на то что вид подклассовых признаков обусловлен случайными факторами — такими, как износ инструмента, — эти признаки нельзя воспринимать как частные, потому что один инструмент может изготовить

дебная экспертиза. 2020. Вып. 1 (61). С. 78—96. DOI: 10.25724/VAMVD.LUVW ; Кокин А. В., Ярмак К. В. Судебная баллистика и судебно-баллистическая экспертиза. Москва: МосУ МВД РФ им. В. Я. Кикотя, 2018. 354 с. ; Ярмак К. В. Проблемы теории и практики судебных экспертиз и исследований//*Судебная экспертиза.* 2016. Вып. 2. № 46. С. 40—46.

¹ AFTE Glossary. 6th. AFTE, 2017. 244 p.

несколько деталей с одинаковым микрорельефом до того, как состояние износа режущей кромки изменится.

Примерами подклассовых признаков могут являться параллельные валики и бороздки, дуги, окружности. Поэтому совпадение их ширины, глубины, порядка не может являться частными признаками, на основании которых будет принято решение о тождестве.

Казалось бы, вероятность обнаружения совпадения подклассовых признаков ничтожно мала, и их можно не принимать во внимание, но практика показывает, что это не так.

На исследование в баллистическую лабораторию поступил сигнальный пистолет *Blow*¹, модель *TR17*, калибр 9 мм *P.A.K.*, производства Турции, переделанный для стрельбы патронами 9 мм Парабеллум (см. Рис. 1). Переделка была осуществлена за счёт высверливания канала ствола (первоначально канал ствола был заглушен).

Рис. 1. Сигнальный пистолет, переделанный для стрельбы патронами калибра 9 мм Парабеллум

Из исследуемого пистолета были произведены пять экспериментальных выстрелов штатными патронами калибра 9 мм Парабеллум. Два из пяти патронов были отсканированы в автоматическую баллистическую систему *IBIS*^{TM} с целью проверки по пулегильзотеке нераскрытых дел. Проверка в системе *IBIS*^{TM} указала на гильзы, имеющие сходные признаки микрорельефа в следе патронного упора (см. Рис. 2 и 3). Обнаруженные следы представляют собой параллельные валики и бороздки разной глубины и ширины с разными расстояниями между парами канавок. При этом глубина этих валиков и бороздок, их ширина и порядок полностью совпадали на гильзе, полученной в результате выстрела из исследуемого пистолета и на гильзе из пулегильзотеки.

¹ TR17 Blank Firing Gun. ZiraSilah. URL: <https://www.zirasilah.com.tr/en/tr-17-blank-firing-gun/28> (дата обращения: 28.05.2020).

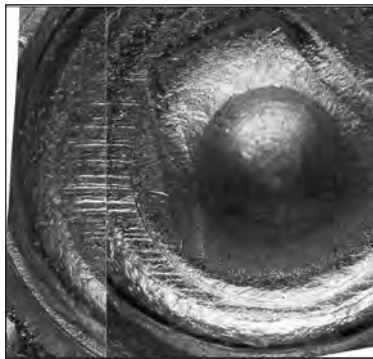

Рис. 2. Совпадение микрорельефа следов патронного упора на гильзе из исследуемого пистолета (слева) и гильзе в пулегильзотеке (справа)

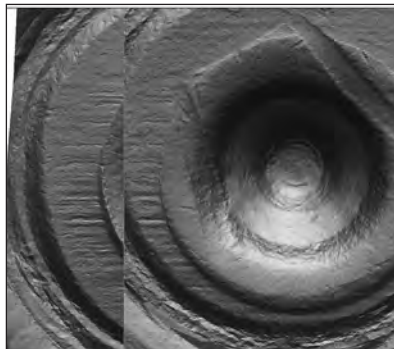

Рис. 3. Совпадение микрорельефа следов патронного упора на гильзе из исследуемого пистолета (слева) и гильзе в пулегильзотеке (справа)

Несмотря на такое совпадение, на основании рассматриваемых следов не представлялось возможным прийти к заключению о тождестве. Причиной для этого являлось то, что рассматриваемые следы могли быть подклассовыми признаками, результатами механической обработки, при которой режущая кромка инструмента движется вдоль поверхности детали, обрабатывая патронный упор. Примерами такой обработки может являться протяжка или строгание. В этом случае один и тот же инструмент может оставлять сходные следы обработки на нескольких деталях. Дальнейшее сравнение гильз показало, что количество и состояние признаков микрорельефа, обнаруженных в других следах оружия, не позволяло сделать заключение о наличии или отсутствии тождества между гильзами.

В дальнейшем на исследование был получен ещё один переделанный сигнальный пистолет той же модели, и было установлено, что гильзы

в пулегильзотеке были выстреляны именно из него. Тождество между этим пистолетом и гильзами было установлено в результате сравнения частных признаков в следах бойка, отражателя и зацепа извлекавателя.

Выводы. При выполнении сравнения следов на гильзах следует учитывать возможность появления подклассовых признаков. При возникновении подозрения, что сравниваемые признаки микрорельефа являются подклассовыми, следует не останавливаться на сравнении их глубины, ширины, порядка, но искать совпадения в неоднородностях вдоль валиков и бороздок, из которых состоит подклассовый признак, — таких, как разрывы, пересечение с другими валиками и бороздками и т. д. В случае если таких неоднородностей не найдено, следует снизить уровень уверенности в ответе и не утверждать о наличии тождества. Важно помнить, что восприятие подклассовых признаков как частных может привести к ошибочному утверждению о тождестве исследуемых объектов.

References

- AFTE Glossary* (6th ed.). (2017). AFTE.
- Artiushin, A. A. (2010). Kriminalisticheskoe issledovanie samodelnykh pistolotov s nareznyim stvolom pod patron kalibra 9kh19 PM, izgotovlennykh iz pnevmaticheskikh gazoballonnykh pistolotov MR-654K. *Kriminalistichnii visnik*, 1 (13) [in Russian].
- Clontz, J., Hearn, S., & Jaikisson, S. (2020). Blank-Firing Devices Converted to Fire Live Ammunition: Trends Observed by the NYPD 2012 to 2018. *AFTE Journal*, 52 (2), 2019–2021.
- Florquin, N., & King, B. (2018). *Converted Firearms in Europe FROM LEGAL TO LETHAL*. Retrieved from <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/U-Reports/SAS-Report-Europe-Conversion.pdf>
- Givertc, P. V., Kokin, A. V. (2020). Problema podklassovykh priznakov v sudebnoi ballistike: vzniknovenie, diagnostirovanie i vliianie na identifikaciiu. *Sudebnaia ekspertiza*, 1 (61). <https://doi.org/10.25724/VAMVD.LUVW> [in Russian].
- Iarmak, K. V. (2016). Problemy teorii i praktiki sudebnykh ekspertiz i issledovani. *Sudebnaia ekspertiza*. Vyp. 2, № 46 [in Russian].
- King, B. (2017). Small Arms Survey — Proliferation of converted firearms in Europe [Conference proceedings]. *ENFSI Firearms/GSR 24th Annual Meeting*, 19. Espoo, Finland, October 11th — 13th.
- Kokin, A. V. (2015). Prakticheskie aspekty issledovaniia pul, vystrelennykh iz samodelnogo oruzhiia. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo*, 1 [in Russian].
- Kokin, A. V., Iarmak, K. V. (2018). *Sudebnaia ballistika i sudebno-ballisticheskaia ekspertiza*. Moscow: Moskovskii universitet MVD Rossii imeni V. Ia. Kikotia [in Russian].
- Kramer, S. (2012). Subclass Characteristics on Firing Pins Manufactured by “Metal Injection Molding.” *AFTE Journal*, 44 (4).
- Lee, M., Burritt, M., Karsten, R., Wickwire, J., & Jeffrey, A. (2016). Subclass Carryover in Smith & Wesson M & P 15-22 Rifle Firing Pins. *AFTE Journal*, 48(1).
- Lightstone, L. (2010). The Potential for and Persistence of Subclass Characteristics on the Breech Faces of SW40VE Smith & Wesson Sigma Pistols. *AFTE Journal*, 42(4).

- Lopez, L. L., & Grew, S. (2000). Consecutively machined ruger bolt faces. *AFTE Journal*, 32(2).
- Melnik, R. V. (2013). Osobennosti mekhanizma obrazovaniia sledov na gilzakh i snariadakh, strelianykh iz peredelannogo ognestrelnogo oruzhhiia. *Matters of Russian and International Law*, 2. [in Russian].
- Melnik, R. V. (2013). Poperedni sudovo-balistychni doslidzhennia ob'ektiv pereroblenykh u vohnepalnu zbroiu. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, 1 [in Ukrainian].
- Melnik, R. V. (2014). Pevni osoblyvosti kryminalistychnoho doslidzhennia samorobnoi ta pereroblenoi vohnepalnoi zbroi. *Kryminalistychnyi visnyk*, 1 (21) [in Ukrainian].
- Melnik, R. V. (2016). *Doslidzhennia vohnepalnoi zbroi, pereroblenykh z maketiv masohabarytnykh (MMH) ta yikh slidy na kuliakh ta hilzakh*. Informatsiino-dovidkovyi posibnyk. Kyiv. [in Ukrainian].
- Melnik, R. V. (2017). *Teoretychni ta praktychni aspekty kryminalistychnoho doslidzhennia ob'ektiv, pereroblenykh u vohnepalnu zbroiu (CNL)*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Melnyk, R. V., Hamera, V. A., Tolochyn, D. V. (2016). Deiaki osoblyvosti kryminalistychnoho doslidzhennia samorobnoi ta pereroblenoi vohnepalnoi zbroi. *Porivnialno-analitychne pravo*. Vyp. 4 [in Ukrainian].
- Monturo, C. (2019). *Forensic Firearm Examination*. Academic Press.
- Nichols, R. (2018). *Firearm and toolmark identification: the scientific reliability of the forensic science discipline*. Academic Press.
- Nies, R. (2003). Anvil Marks of the Ruger MKII Target Pistol – An Example of Subclass Characteristics. *AFTE Journal*, 35(1).
- Pereira, N. (2011). A decade of converted pistols in Portugal [Conference proceedings]. *ENFSI Firearms/GSR 18th Annual Meeting*, 31. Lisbon, Portugal, October 25th-28th.
- Rivera, G. (2007). Subclass Characteristics in Smith & Wesson SW40VE Sigma Pistols. *AFTE Journal*, 39(3).
- Skae, A. (2007). Recent Trends in Converted Firearms in England and Wales [Conference proceedings]. *ENFSI Firearms/GSR 14th Annual Meeting*, 4. Prague, CZ, 5th – 8th September.
- TR17 Blank Firing Gun*. Retrieved June 28, 2020, from Zira Silah. website: <https://www.zirasilah.com.tr/en/tr17-blank-firing-gun/28>.
- Tulleners, F. A., & Hamiel, J. (1999). Sub Class Characteristins of Sequentially Rifled 38 Special S&W Revolver Barrels. *AFTE Journal*, 31(2).
- Welch, A. K. (2013). Breech Face Subclass Characteristics of the Jimenez JA Nine Pistol. *AFTE Journal*, 45(4).

П. В. Гіверц

ПРОБЛЕМА ПІДКЛАСОВИХ ОЗНАК У ДОСЛІДЖЕННІ ПЕРЕРОБЛЕНИХ СИГНАЛЬНИХ ПІСТОЛЕТІВ

Під час проведення ідентифікаційного дослідження гільз виокремлюють загальні й окремі (особисті) ознаки. Загальні ознаки є характерними для певної конструкції/моделі вогнепальної зброї, їх фахівці використовують для визначення групової належності гільз. Особисті ознаки є випадковими, їх використовують для визначення тотожності. Підкласові ознаки

виникають на етапі оброблення деталей зброї і можуть бути присутніми на кількох деталях, оброблених одним інструментом. Незнання відмінностей між особистими та підкласовими ознаками може спричинити помилковий висновок про тотожність.

Метою статті є ознайомлення експертів-балістів з проблемою підкласових ознак, механізмом їх виникнення та шляхами виявлення.

Описано механізми виникнення підкласових ознак і ознаки, на підставі яких можна припустити, що ця ознака є підкласовою, а не особистою. Зазначено основні приклади підкласових ознак — такі, як валики і борозенки, дуги і кола, для яких співпадають ширина та глибина кожного елемента і їх взаємне розташування. Наведено особливості слідової картини, що дозволяють на тлі підкласових ознак виокремити окремі. Такими особливостями можна вважати наявність неоднорідностей уздовж валиків і борозенок, з яких складається підкласова ознака, перетин валиків і борозенок тощо. Можливість виявлення підкласових ознак продемонстровано випадком з реальної експертної практики дослідження переробленого сигнального пістолета.

Показано необхідність уміння визначати підкласові ознаки та вплив таких ознак на можливість висновку про тотожність.

Ключові слова: загальні ознаки, окремі ознаки, підкласові ознаки, ідентифікація, тотожність, балістична експертиза.

P. Giverts

THE PROBLEM OF SUBCLASS CHARACTERISTICS WHILE EXAMINATION OF REDESIGNED FLARE GUNS

In the process of cartridge case forensic identification common and separate (individual) characteristics are distinguished. Common characteristics are typical for a certain construction/model of firearms and are used for identifying the cartridge case group affiliation. Individual characteristics are random and are used for determining identity. Subclass characteristics appear at the stage of mechanical processing of the firearms' parts. Therefore, the same marks can be observed on a few parts, which were consequently processed by the same tool. Lack of knowledge on the differences between individual and subclass characteristics may result in wrong conclusions as to identity.

The article purpose is to acquaint ballistic forensic experts with the problem of subclass characteristics, mechanism of their occurrence and the ways for their determination.

The mechanism of subclass characteristics occurrence and the characteristics on the basis of which we can determine that the examined characteristic is individual or subclass are discussed. The main examples of subclass characteristics, such as lands and grooves, arches, circles for which the width, depth and relative position of each element coincide, were given. The peculiarities of scene which allow to determine the individual characteristics

among subclass characteristics are presented. Such features include the presence of irregularities along the lands and grooves, which make up the subclass feature, the cross section of the lands and grooves, etc. The possibility of identifying subclass characteristics is illustrated by the real case from forensic practice while redesigned flare gun examination.

The article highlights the need regarding the ability to determine subclass characteristics and the influence of such characteristics on the possibility of drawing up a conclusion as to identity.

Keywords: common characteristics, individual characteristics, subclass characteristics, identity, forensic firearm examination.

Надійшла до редколегії 30.06.2020

Гиверц П. В. Проблема подклассовых признаков при исследовании переделанных сигнальных пистолетов//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 330—339. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.22>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.23>

УДК 343.98

А. І. Чекан,

судовий експерт відділу трасологічних досліджень лабораторії криміналістичних видів досліджень Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
МВС України, м. Дніпро, Україна,
e-mail: snegsneg@i.ua

Т. Г. Хомяк,

судовий експерт відділу трасологічних досліджень лабораторії криміналістичних видів досліджень Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
МВС України, м. Дніпро, Україна,
e-mail: tatianah@i.ua

ПРОБЛЕМИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗРОСТУ ОСОБИ ЗА СЛІДАМИ ВЗУТТЯ, ВИЯВЛЕНИМИ НА МІСЦІ ЗЛОЧИНУ

Експертні дослідження слідів ніг і взуття людини належать до одного з найбільш поширених видів трасологічних експертиз, а визначення зросту людини за слідами ніг несе в собі актуальну і значущу інформацію для оперативного розслідування та розкриття злочинів. Однак, існуючі сьогодні способи розрахунку зросту людини за слідами ніг певною мірою недосконалі та мають суттєві недоліки.

Метою статті є аналіз загальних теоретичних положень та проведення практичного дослідження на задану тематику із зазначенням низки об'єктивних недоліків, які були виявлені в процесі аналізу експертної практики та не враховуються під час проведення розрахунків за найбільш поширеними формулами.

Ключові слова: сліди ніг, взуття, способи визначення зросту, коефіцієнти співвідношення довжини стопи, недоліки розрахунків.

Постановка наукової проблеми. Однією з цілей діагностичних досліджень судової трасологічної експертизи слідів ніг і взуття є визначення фізичних властивостей особи, яка залишила сліди, зокрема визначення розміру взуття та зросту людини, що дозволяє оперативно й найбільш успішно провести розшук осіб, причетних до скоєння злочинів. Згідно зі статистичними даними, із загальної кількості трасологічних експертиз, які проводяться у Дніпропетровському НДЕКЦ МВС, приблизно 30 % складають експертизи, об'єктами дослідження у яких є сліди ніг і взуття, за якими у 25 % випадків ініціатори досліджень ставлять запитання щодо визначення розміру взуття та орієнтовного зросту особи, яка залишила сліди на місці події.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Станом на сьогодні в криміналістичній літературі наявні кілька способів визначення орієнтовного зросту людини за слідами ніг. Ці способи зводяться до нескладних розрахунків, пов'язаних з вимірюванням довжини сліду чи стопи та подальшим визначенням орієнтовного зросту людини за допомогою спеціальних формул і таблиць.

Загальне уявлення про співвідношення довжини стопи до зросту ґрунтується на закономірностях антропометричної будови людини. У судовій медицині прийнято вважати, що природою передбачено будову людського тіла такою, що довжина стопи відповідає 1/7 частини зросту, тобто зріст особи перебуває в кореляційній залежності від довжини її стопи.

У сучасній криміналістичній літературі¹, у загальному вигляді приблизний зріст людини за слідами ніг визначають у такий спосіб: із загальної довжини сліду віднімають 1—3 см (залежно від виду, фасону й моделі взуття), що дозволяє визначити ймовірну довжину стопи. Потім, зважаючи на те, що у чоловіків співвідношення зросту до довжини стопи складає 15,8 %, а у жінок — 15,5 % (тобто довжина стопи в чоловіків у 6,33, а в жінок — у 6,45 разів менша за їх зріст), пропорційно визначають приблизний зріст людини, якій це взуття належало.

Автори деяких наукових праць² зазначають, що з досить великою точністю усереднену залежність між зростом людини та довжиною стопи можна визначити за такими формулами:

$$D_{\text{чол.}} = 0,14 \times P + 2,9 \text{ — для чоловіків,}$$

$$D_{\text{жін.}} = 0,14 \times P + 2,2 \text{ — для жінок,}$$

де P — зріст, см; D — довжина стопи, см.

Перетворюючи ці формули, маємо розрахунки зросту для осіб чоловічої та жіночої статі:

$$P_{\text{чол.}} = \frac{D - 2,9}{0,14}, \quad P_{\text{жін.}} = \frac{D - 2,2}{0,14}.$$

Так, наприклад, за 42 розміру чоловічого взуття довжина устілки складає 28 см, із чого можна визначити приблизний зріст особи:

$$P = \frac{28 - 2,9}{0,14} = 179 \text{ см.}$$

¹ Кантор И. В., Ярмак В. А., Жигалов Н. Ю., Смольяков П. П. Трасология и трасологическая экспертиза: учебник/отв. ред.: И. В. Кантор. Москва: ВА ИМЦ ГУК МВД России, 2002. 376 с. ; Аленичев П. Н., Белкин Р. С., Винберг Л. А., Корухов Ю. Г. и др. Криминалистика: учебник/отв. ред.: Р. С. Белкин. Москва: Юрлит, 1986. 544 с.

² Пророков И. И. Криминалистическая экспертиза следов (Трасологические исследования): учеб. пособ. для вузов МВД СССР. Волгоград, 1980. 284 с. ; Зуев Е. И. Трасологическая экспертиза следов обуви. Москва, 1964. 60 с.

Отже, нескладні математичні розрахунки дозволяють легко визначити приблизний зріст людини. Здається, усе просто... Проте, чи так це?

Мета статті. Аналіз відомих сучасних способів і методів визначення зросту людини за слідами взуття (ніг), проведення практичного дослідження на задану тематику, зазначення об'єктивних недоліків і наявність низки похибок, які не враховуються під час проведення розрахунків, формулювання обґрунтованого висновку на підставі проаналізованих результатів.

Викладення основного матеріалу дослідження. У процесі аналізу експертної практики було визначено низку проблемних моментів, які ускладнюють визначення орієнтовного зросту людини за слідами взуття.

Проведеним опитуванням працівників Дніпропетровського НДЕКЦ МВС, членів їхніх родин, близьких родичів, знайомих і друзів (усього було опитано приблизно 500 чоловіків та 400 жінок, які проживають як у містах так і в селах нашої області, вік опитуваних осіб від 21 до 60 років) у більшості випадків було визначено невідповідності між здобутими за допомогою формул результатами та реальним значеннями зросту, що свідчить про низьку ефективність запропонованих способів розрахунків.

Так, за однакової довжини стопи, наприклад 27,5 см, у чоловіків реальне значення зросту коливається в діапазоні 165—185 см (± 20 см), тоді як під час розрахунків за формулою величина зросту повинна складати 176 см. Під час аналітики довжини стопи суб'єктів жіночої статі, наприклад 23,5 см, реальне значення зросту коливається в діапазоні 152—172 см (± 20 см), а за розрахунками за формулою величина зросту повинна складати 152 см.

Проведене нами дослідження показало, що кожній окремій довжині стопи відповідає не одне, а одразу кілька показників зросту, при цьому граничні інтервали меж значень зросту для всіх довжин стоп нерівні та складають: у чоловіків — 3—20 см, а у жінок — 6—20 см.

Зазначені вище розбіжності в даних є неприпустимими під час оперативного розшуку осіб, причетних до скоєння злочинів.

Для наочності й об'єктивного сприйняття даних результати досліджень зведено в таблиці 1 та 2.

Таблиця 1

Співвідношення зросту та довжини стопи у чоловіків

Довжина стопи, см	25	25,5	26	26,5	27	27,5	28	28,5	29	29,5
Реальний діапазон зросту, см	166—171	169—172	168—176	173—186	171—183	165—185	175—190	179—186	184—189	186—197
Зріст за формулою, см	158	161	165	169	172	176	179	183	186	190

Таблиця 2

Співвідношення зросту та довжини стопи у жінок

Довжина стопи, см	23	23,5	24	24,5	25	25,5	26	26,5	27	27,5
Реальний діапазон зросту, см	158—164	152—172	155—169	159—175	158—170	159—170	164—175	170—177	174—180	175—183
Зріст за формулою, см	149	152	156	159	163	166	170	174	177	181

Така невідповідність може бути пояснена тим, що співвідношення між зростом та довжиною стопи залежить від статі особи, її віку, статури, місця проживання, екології навколишнього середовища, раціону харчування тощо.

Крім того, така невідповідність могла виникнути через зміни в умовах життя (зокрема, через значне зменшення частини фізичної праці) і акселерацією підростаючого покоління, у зв'язку з чим змінилося співвідношення довжини стопи до зросту ¹.

Також необхідно зазначити, що формули визначення зросту за слідами ніг, які рекомендовані криміналістичною літературою ХХ століття, були розраховані для типового взуття тих часів, коли для виробників взуття були затверджені Державні стандарти ². Крім того, існувала обмежена кількість виробників взуття та були наявні каталоги їхньої продукції, завдяки чому існувала можливість простежити певну сталість розмірних характеристик взуття. Сучасний же ринок взуття переповнений продукцією численної кількості виробників, здебільшого це виробники азійських країн, при цьому в розпорядженні експертів немає інформації щодо стандартів, за якими виготовлено таке взуття, та відсутні каталоги їхньої продукції.

До помилкового висновку під час визначення зросту особи за слідами ніг може призвести і рельєфне позначення номеру розміру взуття, яке розташоване на підшовній частині та яке іноді відображається у слідах низу взуття, вилучених на місці злочину. Здавалося б, за наявності розміру взуття є змога визначити довжину стопи та зріст особи.

Однак, як відомо з практики, не всі виробники взуття дотримуються стандартів з виготовлення продукції та технічних умов під час виробництва, у результаті чого взуття різних виробників (під тим самим номерним позначенням) може мати різні розмірні характеристики (так зване повномірне та маломірне взуття), що призводить до різних остаточних показників.

¹ Фоминых И. С. Следы ног: учеб. пособ. Томск, 2014. 100 с.

² Киселева М. Я. Методика трасологического исследования изделий массового производства. Киев: РИО МВД УССР, 1983. 240 с.

Певних ускладнень у розв'язанні цього питання додає і той факт, що сьогодні під впливом моди та зміни споживчого попиту асортимент взуття постійно оновлюється. З появою нових видів, конструкцій, матеріалів і технологій випускаються нові фасони й моделі взуття. Останнім часом на ринку з'являється все більше взуття, конструкція підошовної частини якого використовується для виготовлення як чоловічого так і жіночого взуття, як зимового, так і літнього, як чобіт, так і черевиків. Зустрічаються випадки, коли підошовна частина набагато більша чи, навпаки, менша за верх взуття, що значно ускладнює визначення довжини стопи за слідом взуття (Рис. 1—8).

Рис. 1—8. Зразки сучасного взуття з нетиповою підошовною частиною

Певну погрішність під час визначення зросту людини за слідами взуття додає і той факт, що підошовна частина низу взуття певного типу й виду, за різної статевої приналежності (чоловіче чи жіноче), може мати схожі загальні ознаки, зокрема складові елементи малюнку та розмірні характеристики, а в деяких випадках і числове відображення номеру розміру взуття. Оскільки між довжиною стопи (відповідно, і між довжиною взуття) та

зростом людини існує пряма залежність, зі збільшенням зросту збільшується і довжина стопи. Проте, оскільки у чоловіків довжина стопи дорівнює 15,8 % величини зросту, а в жінок — 15,5 %, є підстави об'єктивно стверджувати — за однакової довжини стопи, а, відповідно, однакової довжини відображеного сліду низу взуття, величина зросту в чоловіків буде меншою за величину зросту в жінок на різницю зазначеного співвідношення, тобто на 0,3 %.

Крім того, умови утворення слідів можуть викликати різні спотворення в слідах, особливо у вдавлених, що залишаються під час ходьби. Необхідно зазначити, що на відображення ознак та розмірів взуття в слідах суттєвий вплив мають властивості ґрунтів, які виконують роль слідосприймальних поверхонь (пластичність, адгезійна здатність, усадка та ін.) та умови слідоутворення. Залежно від виду ґрунтів (піщані, супіщані, глинисті, суглинні та ін.), їх стану та властивостей у кожному конкретному випадку; від часу, який минув між моментом утворення сліду і копіюванням його на гіпсовий зліпок; від погодних умов (температури і вологості повітря, наявності і інтенсивності сонячного випромінювання та ін.) об'ємні сліди можуть бути як меншими, так і більшими за розмір взуття. За відсутності відомостей про властивості ґрунту, оточуюче середовище, умови слідоутворення неможливо визначити їх вплив на відображення ознак у сліді, а також точно визначити розмір взуття, яким залишено слід, тому визначена величина зросту людини за довжиною стопи може бути помилковою.

Висновки. Отже, виявлені розбіжності між реальним значенням зросту особи та визначеним зростом за розрахунками, наведеними в криміналістичній літературі, недотримання виробниками стандартів під час виробництва взуття, відсутність каталогів продукції та відомостей щодо умов слідоутворення й оточуючого середовища не дають змоги точно визначати реальний зріст особи за слідами взуття.

Усі ці фактори призводять до того, що визначення орієнтовного зросту особи під час проведення трасологічних досліджень має досить приблизний характер, а здобута величина під час розрахунків не має конкретики й означає лише певний діапазон величин, при цьому межі допустимих відхилень можуть мати як негативну так і позитивну величину, що може спричинити введення в оману слідчого чи суду та спричинити негативні наслідки під час розслідування злочинів.

Отже, способи визначення зросту особи, описані в криміналістичній літературі, є недосконалими та потребують доопрацювання або перегляду. Проведений аналіз свідчить про необхідність подальших досліджень кореляційної залежності довжини стопи та зросту людини з урахуванням усіх змінних показників, які згадано вище, адже від правильного визначення цього параметра залежатиме ефективність способу визначення зросту особи за слідами ніг і взуття.

References

- Alenichev, P. N., Belkin, R. S., Vinberg, L. A., Korukhov, Iu. G., i dr. (1986). *Kriminalistika*. Uchebnik. Belkin R.S. (Ed.). Moscow: Iurid. lit. [in Russian].
- Fominykh, I. C. (2014) *Sledy nog: uchebnoe posobie*. Tomsk [in Russian].
- Kiseleva, M. Ia. (1983). *Metodika trasologicheskogo issledovaniia izdelii massovogo proizvodstva*. Kyiv: Redakcionno-izdatelskii otdel MVD USSR [in Russian].
- Prorokov, I. I. (1980). *Kriminalisticheskaia ekspertiza sledov (Trasologicheskie issledovaniia)*. Volgograd [in Russian].
- Trasologiya i trasologicheskaya ekspertiza*: Uchebnik. (2002). Kantor I. V. (Ed.), Iarmak V. A., Zhigalov N. Iu., Smoliakov P. P. (otv. sekretar). Moscow. IMТс GUK MVD Rossii [in Russian].
- Zuev, E.I. (1964). *Trasologicheskaiа ekspertiza sledov obuvi*. Moscow [in Russian].

А. И. Чекан, Т. Г. Хомяк

**ПРОБЛЕМЫ РЕШЕНИЯ ВОПРОСА ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ
РОСТА ЧЕЛОВЕКА ПО СЛЕДАМ НИЗА ОБУВИ,
ОБНАРУЖЕННЫМ НА МЕСТЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ**

Следы ног и обуви человека были одними из первых хорошо изученных криминалистических объектов исследования. Обусловлено это тем, что указанные следы чаще всего обнаруживают на месте происшествия, а также тем, что они содержат в себе очень ценную и значимую информацию, необходимую при оперативном расследовании преступлений. Экспертные исследования следов ног и обуви человека относятся к одной из наиболее распространённых трасологических экспертиз, встречающихся в практической деятельности, а определение роста человека по следам ног является актуальным и значимым с точки зрения получения первичной (оперативной), а в дальнейшем и доказательной информации для успешного расследования и раскрытия преступлений. Ориентировочный рост человека, как указывается в актуальной трасологической литературе, можно установить с помощью определённого количества наиболее распространённых методов, одним из которых является установление роста по общей длине следа. Однако, существующие на сегодняшний день способы расчёта роста человека по следам ног имеют определённые недостатки, которые указаны в данной статье.

Целью статьи является анализ известных на сегодняшний день способов и методов определения роста человека по следам обуви (ног), проведение практического исследования на заданную тематику, указание объективных недостатков и ряда ошибок, которые не учитываются при проведении расчётов, формулирование обоснованного вывода на основании проанализированных результатов исследования.

В ходе анализа экспертной практики был определён ряд проблемных моментов, которые затрудняют объективное установление роста человека по следам обуви, а именно: несоответствие между реальным значением

роста человека и значением роста, рассчитанным по наиболее распространённым формулам, приведённым в криминалистической литературе; несоблюдение производителями стандартов при производстве обуви; отсутствие каталогов продукции обуви, сведений об условиях слеодообразования и особенностях окружающей среды при осмотре места происшествия. Все вышеуказанные факторы влияют на установление реального роста человека по следам обуви, а отсутствие или вариативность хотя бы одного из этих показателей приводит к значительным расхождениям в окончательных значениях. Проведённое нами исследование показало, что каждой отдельной длине стопы соответствует не одно, а сразу несколько показателей роста, при этом предельные интервалы диапазона роста для всех длин стоп не одинаковы и составляют: у мужчин — 3—20 см, а у женщин — 6—20 см. Вышеуказанные расхождения в данных являются недопустимыми при оперативном розыске лиц, причастных к совершению преступлений.

Способы установления роста лица, описанные в криминалистической литературе, несовершенны, требуют доработки или пересмотра. Проведённый анализ свидетельствует о необходимости дальнейших исследований корреляционной зависимости длины стопы и роста человека с учётом всех вышеназванных переменных показателей, ведь от правильного определения данного параметра зависит эффективность способа установления роста лица по следам ног и обуви.

Ключевые слова: следы ног, обувь, способы определения роста, коэффициенты соотношения длины стопы, недостатки расчётов.

A. Chekan, T. Khomyak

PROBLEMS OF SOLVING THE QUESTION AS TO DETERMINATION OF THE HEIGHT OF A PERSON BY SHOE BOTTOM TRACES DETECTED AT THE CRIME SCENE

Human footprints and footwear traces were one of the first well-studied forensic objects of examination. This is due to the fact that these traces are most often found at the scene of the incident, as well as by the fact that they contain most valuable and significant information needed for criminal investigation. Forensic examination of footprints and footwear traces of a person are among the most common trace evidence examinations encountered in practice, and defining a human height based on footprints is relevant and important in terms of obtaining primary (up-to-date), and later evidentiary information for a successful investigation and crime detection. The approximate height of a person, as indicated in the current trace evidence literature, can be established by using a certain number of the most common methods, one of which is to establish height by the total length of the trace. However, the existing today methods for calculating human height by foot traces (footprints) have certain disadvantages, which are mentioned in this article.

The article purpose is to analyze current known methods and techniques for determining human height by footwear (feet) traces, conducting practical research on a given topic, indicating objective defects and the presence of a number of errors that are not taken into account while calculations, formulation of a reasonable conclusion based on the analyzed results of an examination.

In the course of the analysis of forensic practice, a number of problematic issues was identified that make it difficult to objectively determine a person's height by footwear traces, namely: non-conformity between the real value of human height and the height value calculated according to the most common formulas given in the forensic literature; non-compliance with standards by manufacturers while the production of shoes; lack of catalogues on shoe production, information on trace formation and the environment when examining a crime scene. All the above factors have a significant impact on the establishment of real human height by foot traces (footprints), and the absence or variability of at least one of these indicators leads to significant differences in the final values. Our research has shown that each individual foot length corresponds to not one, but several height indicators at once. At the same time the limit intervals of the height range are not the same for all foot lengths (3-20 cm for men and 6-20 cm for women). The above-mentioned discrepancies in the data are unacceptable while criminal investigation for the persons involved in crimes commission.

The methods of establishing a person's height described in the forensic literature are imperfect and require modification or revision. The conducted analysis indicates the necessity for further research on correlation dependence of the foot length and a person height taking into account all variables of indicators which have been listed above, since the efficiency of the way for establishing a person height by foot and footwear traces will depend on the right adjustment of the given parameter.

Keywords: foot traces, footprint, footwear impressions, ways of defining human height, ratios of foot length, shortcomings of calculations.

Надійшла до редколегії 14.05.2020

Чекан А. І., Хомяк Т. Г. Проблеми розв'язання питання щодо визначення зросту особи за слідами взуття, виявленими на місці злочину//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 340—348. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.23>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.24>

УДК 343.982.32

О. І. Брендель,

завідувач сектору досліджень відео-, звукозапису співробітник
лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень
та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1723-0203>, e-mail: olgabrenda@ukr.net

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗОРОВО-СЛУХОВОГО СПРИЙНЯТТЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ В ЕКСПЕРТИЗИ ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПISУ

Досліджено проблемне питання, яке все частіше постає в експертизі відео-, звукозапису, а саме: питання зорово-слухового сприйняття усного мовлення — визначення змісту розмови за її зображенням (читання з губ).

Метою статті є аналіз можливості та доцільності дослідження зорово-слухового сприйняття усного мовлення у межах проведення експертизи відео-, звукозапису, виокремлення особливостей такого дослідження. Розглянуто основні компоненти процесу читання з губ, можливості візуального дослідження зорово-слухової інформації з метою визначення змісту розмови. Звернуто увагу на особливості зорово-слухового сприйняття усного мовлення, проаналізовано найбільш інформативні фактори в загальній картині сприйняття усного мовлення за зображенням.

Проаналізовано можливості й доцільність дослідження зорово-слухового сприйняття усного мовлення у межах проведення експертизи відео-, звукозапису та виокремлено особливості такого дослідження.

Ключові слова: судова експертиза відео-, звукозапису; зорово-слухове сприйняття усного мовлення; читання з губ; відеозапис.

Постановка проблеми. У криміналістичних дослідженнях усе частіше експерти застосовують не лише звуко-, а й відеозаписи. Відеозаписи поєднують у собі два аспекти — звукову частину та відеозображення. Записи, здобуті за допомогою будь-яких відеокамер, є додатками до протоколів слідчих дій, оглядів місць подій, а також обшуків, слідчих експериментів, перевірки свідчень на місці тощо, їх експерти широко застосовують під час провадження як слідчих дій, експертних досліджень, так і під час проведення оперативно-розшукових заходів. За допомогою відеозаписів слідчі органи мають змогу більш повно сприймати та відображати події, проводити процесуальні дії, що мають значення у кримінальних провадженнях.

Під час аналізу відеозаписів, особливо якщо звукова частина супроводжується перешкодами, додаткову інформацію дає відеоканал, а за умови значного зашумлення запису звуку — візуальна інформація (артикуляція) може стати єдиним джерелом, за яким можна визначити зміст події, що відбувається.

Традиційно завданням судової експертизи відео-, звукозапису є ідентифікаційне дослідження диктора за фізичними і/або лінгвістичними ознаками голосу. Природно, що виникає питання про можливості використання візуальної інформації або як самостійного об'єкта дослідження (відеодоріжка відеозапису як джерело інформації про звукову частину зафіксованих подій), або як допоміжного, додаткового до слухового аналізу певного повідомлення. Під час розслідування у слідчих органів усе частіше виникає потреба у здобутті інформації щодо промовленого тексту лише за візуальною зорово-слуховою інформацією (читанням з губ) — визначенні змісту розмови.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Експертиза відео-, звукозапису — це відносно молодий вид експертного дослідження. Теоретичні та практичні основи ідентифікації диктора за голосом закладено наприкінці 40-х років ХХ століття. У теорії та практиці цієї експертизи відбувається поступове створення її наукових засад, розробляються загальні й окремі методики дослідження. Інтенсивні дослідження з метою створення методик ідентифікації особи за голосом за фонограмами усного мовлення тривають і досі. Однак, певної методики проведення візуального дослідження зорово-слухової інформації (а саме: читання з губ) з метою визначити зміст розмови досі не створено.

Цю проблему також розглядало багато вчених-криміналістів іще від початку формування фоноскопичної експертизи як окремого виду експертизи. Можна сказати, що питання розпізнавання зорово-слухової інформації постало з моменту появи пристроїв відеозапису, які дають змогу багаторазово переглянути зафіксовані події.

Цю тематику порушували у своїх працях як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема: Л. А. Чистович, А. В. Венцов ¹, Г. Фант ², Дж. Фланаган ³, В. С. Шупляков ⁴, Г. А. Куликов ⁵, DongSuk Yuk ⁶, Huang Xuedong ⁷ та ін.

¹ Чистович Л. А., Венцов А. В., Гранстрем М. П. и др. Физиология речи. Восприятие речи человеком/редкол.: А. В. Венцов, В. А. Кожевников, Д. М. Лисенко, Л. А. Чистович. Ленинград: Наука, 1976. 388 с. (Серия «Руководство по физиологии»).

² Фант Г. Акустическая теория речеобразования: пер. с англ. Москва: Наука, 1964. 284 с.

³ Фланаган Дж. Л. Анализ, синтез и восприятие речи: пер. с англ. А. А. Пирогова. Москва: Связь, 1968. 397 с.

⁴ Шупляков В. С. Глава 3. Физиология периферического отдела слуховой системы//Слуховая система/ред. Я. А. Альтман. Ленинград: Наука, 1990. 620 с. (Серия «Основы современной физиологии»).

⁵ Куликов Г.А. Нейрофизиологические основы обработки акустических сигналов//Акустика речи и слуха: сб. науч. работ. Ленинград: Наука, 1986. С. 56—87.

⁶ DongSuk Yuk. Robust speech recognition using neural networks and hidden Markov models. Adaptations using non-linear transformations. New Jersey: The State University of New Jersey, 1999.

⁷ Huang Xuedong. Spoken language processing: a guide to theory, algorithm and system development. New Jersey: Prentice Hall PTR, 2001. 910 p.

Внесок досліджень згаданих лінгвістів, фізіологів, психологів та інших учених полягає в розгляданні цієї проблеми загалом, не стосуючись питання можливості дослідження зображення відеоканалу як самостійного аспекту дослідження у криміналістичному аналізі мовлення на підставі видимої артикуляції.

Сучасний стан розвитку технологій дав змогу створити нейронну мережу, яка читає з губ з точністю понад 93 %. Розробники з Оксфордського університету створили першу у світі програму, яка розпізнає мовлення з губ на рівні цілих речень і робить це набагато краще за людину. Її робота заснована на використанні нейромереж і методів глибинного навчання. Наукову статтю дослідників, підготовлена до конференції ICLR 2017, оприлюднено у відкритому доступі.

Незважаючи на розроблення нових автоматизованих систем зчитування з губ, завдання зорово-слухового сприйняття усного мовлення в межах експертизи відео-, звукозапису сьогодні є актуальною та цікавою проблемою. Характерно, що кількість наукових робіт, присвячених невербальним засобам комунікації, зоровому сприйняттю усного мовлення, навчанню читання з губ значна, але цю прогалину в криміналістичному дослідженні відеозапису досі не заповнено.

Станом на сьогодні в методиках дослідження відео-, звукозапису відсутні як загальні підходи з дослідження зорово-слухового сприйняття усного мовлення, так і окремі напрями/шляхи, за якими можна проводити подібні дослідження.

Основною **метою статті** є аналіз можливостей використання візуальної інформації або як самостійного об'єкта дослідження (читання з губ), або як допоміжного, додаткового до слухового аналізу певного повідомлення та доцільність дослідження зорово-слухового сприйняття усного мовлення у межах проведення експертизи відео-, звукозапису, виокремлення особливостей такого дослідження,— візуального дослідження зорово-слухової інформації з метою визначення змісту розмови тощо.

Викладення основного матеріалу дослідження. Читання з губ — це зорове сприйняття усного мовлення за видимими артикуляційними рухами мовця.

Відомо, що під час читання з губ активується не лише зорова кора мозку, а й слухова, що також відбувається під час розпізнавання мовлення, яке ми чуємо. Навіть новонароджені діти намагаються імітувати губами і язиком рухи, які вони бачать у дорослих. Немовлята довше дивляться на джерело візуального стимулу, якщо йому відповідає і одночасно відбувається аудіальний стимул (на відміну від, наприклад, запису звуку). Діти у 4—8 місяців звертають особливу увагу на рухи губ тих, хто говорить як рідною для себе мовою, так і іншими мовами. Після 12 місяців вони вже не стежать за губами тих, хто говорить рідною мовою. У дорослому віці глухі читають з губ краще, аніж ті, хто чуєть,— завдяки постійній

практиці, різниця починає бути помітною з 14 років. Поміж глухих ця навичка краще розвинена у тих, хто втрачав слух поступово, а не раптово. Здебільшого читання з губ застосовують глухі та ті, хто погано чуєть. Успішність читання з губ залежить від здатності до образного мислення й аналітичного сприйняття, а також зорової пам'яті. Читання з губ ускладнюється через погане освітлення і наявність у мовця бороди або вусів ¹.

Також відомо, що сприйняття є результатом полімодальної діяльності, яка, передусім, має розгорнутий характер і лише згодом стає згорнутою, у якій образ сприйняття виникає на основі однієї модальності, а інші види чуттєвості лише допомагають відображенню. Найбільшою ємкістю сприйняття, стійкістю образу, як відомо, характеризується зоровий аналізатор, який може забезпечити надійну опору під час сприйняття та відтворення мовлення.

Читання з губ є надзвичайно складним процесом, у якому можна виокремити такі компоненти:

- зорове сприйняття артикуляційних рухів;
- кінестетичні імпульси, які надходять до кори головного мозку, які, відповідно до вчення І. П. Павлова, являють собою основний компонент мовлення та пов'язані з відображенням повторення мовленевих рухів;
- осмислення зорового сприйняття мовлення.

Вихідним моментом під час читання з губ є зорове сприйняття видимих артикуляційних рухів. За наявних візуального й акустичного каналів зв'язку, рухи артикуляційних органів не звертають на себе уваги, адже нормальна швидкість цих рухів переважає можливості нетренованого ока їх уловлювати. Багато вчених довели, що навіть слухове сприйняття значно підвищується у випадках, коли зображення мовця гарно проглядається. Для пояснення зорового сприйняття недостатньо знати лише фізіологічні закони процесів сприйняття образів оком, оскільки орган зору працює не ізольовано, а у складній динамічній системі разом з практикою, мисленням та всім попереднім досвідом особи.

У сприятливих умовах людське вухо вільно диференціює лише 42 звуки нашої фонетичної абетки. Око «виловлює» лише голосні та ті приголосні, які артикульовані губами. Пом'якшення, йотація, дзвінкість, глухість, як і наголос, оптичним шляхом практично не сприймаються, а якщо сприймаються, то надто слабко. Тому під час навчання читання з губ основну увагу приділяють звукам, які більш-менш чітко артикулюються губами. Ці звуки є основними сигнальними ознаками, які дають змогу сприймати усне мовлення за допомогою зору. Чергування в процесі мовлення артикуляційних образів звуків, які видно, та пауз (які замішують звуки, яких не видно),

¹ Вікіпедія. Читання з губ. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B7_%D0%B3%D1%83%D0%B1 (дата звернення: 14.05.2020).

складає своєрідний оптичний малюнок, який чітко сприймає око, а це значною мірою сприяє правильності читання з губ. У цьому разі сприймаються лише видимі ознаки артикуляційного складу — загальний склад губ, язика (не завжди), м'язів обличчя¹.

Як відомо, і про це йдеться у багатьох роботах вітчизняних і зарубіжних учених, у навчанні читання з губ велике значення має зорове сприйняття видимої артикуляції. Таке навчання має відбуватися на матеріалі цілих фраз, а не окремих звуків².

Деякі психологи зазначають зв'язок задовільних навичок читання з губ з такими факторами:

- здатністю до абстрактного мислення й образної уяви;
- зоровою пам'яттю;
- здатністю до аналітичного сприйняття³.

Експерименти, які провадили в цій галузі, свідчать про те, що найбільшу інформативність у загальній картині сприйняття міміки обличчя мають рухи губ, зумовлені рухом нижньої щелепи. Читання з губ є цілісним процесом, у якому артикуляційні рухи створюють оптичні комплекси слів і найчастіше використовуваних словосполучень. Візуалізація надає більші переваги під час сприйняття емоційного боку мовлення, міміки обличчя, а також жестів, які сприяють інформативності візуального каналу зв'язку. Важливу роль у розпізнаванні відіграє наявність насамперед відомої ситуації спілкування.

Труднощі зорового сприйняття мовлення пов'язано насамперед з обмеженістю оральної (ротової) абетки, многозначністю артикуляційних образів звуків, швидкістю звичайного розмовного мовлення та незнанням основ фонетики. Зрозуміло, що робота в аудіовізуальному та лише візуальному режимах суттєво відрізнятиметься, оскільки підключення зорового аналізатора до слухового значно поліпшує результати розпізнавання. Під час дослідження відеозаписів результати акустичного аналізу будуть кращими, ніж під час дослідження лише звукової частини або відеозображення окремо.

Спостереження за мовцем активує в мозку частини, відповідальні за слух, включно зі звивиною Хешла — ділянкою лівої півкулі мозку, де обробляється звукова інформація. Крім того, до нейронної мережі розпізнавання мовлення належать верхня скронева борозна й ділянка мозку, що відповідають за оброблення інформації про обличчя людей і відображення емоцій. Низка досліджень також відзначає активацію центру Брока — ділянку кори мозку, яка забезпечує аналіз пропріоцептивної інформації

¹ Потапов В. В. Некоторые аспекты зрительно-слухового распознавания речи// *Возможности судебной видеофонографической экспертизы*: сб. науч. тр./под ред. Н. П. Майлис, Э. К. Ребгун. Москва: ВНИИСЭ, 1989. С. 80—91.

² Untley R. Factors involved in the teaching and testing of lip reading ability through the use of motion pictures//*The Volta Review*, 1959.

³ Там само.

і являє собою кінетико-моторний аналізатор мовлення. По суті, цей центр забезпечує моторику мовлення. Водночас, як свідчать дослідження, читання з губ — це не просто сума аудіо-, візуальних сигналів. Досліджуючи цю тему, учені відкрили ефект Мак-Гурка — мультимодальність сприйняття людиною мовлення. Тобто Мак-Гурк зі своїми колегами свідчить, що наш мозок розпізнає мовлення, збираючи й обробляючи інформацію з різних органів чуття.

Під час прослуховування звуку (без візуального сигналу) людина розпізнає звук правильно. Під час прослуховування цього самого звуку з візуальним зображенням іншого звуку, який «накладений» на «вихідний» звук, людина розпізнає звук неправильно, звук не відповідає «вихідному» та не відповідає «накладеному» зображенню, учасники чують третій, неіснуючий склад. Цим ефект Мак-Гурка відрізняється від оптичних ілюзій — якщо про них розповісти піддослідному, він починає бачити їх такими, якими вони є насправді.

Вплив візуального образу на сприйняття аудіоданих виявляється навіть за умови явної невідповідності статі людини, яку записано на відео- й аудіо-запису. Якщо піддослідним показували чоловіка, який «говорив» жіночим голосом, аудіо і відео все одно давали інший (третій) за звучанням склад. Ефект Мак-Гурка формується в результаті аудіовізуальної інтеграції даних, що надходять до людського мозку. Учені зазначають, що це автоматична реакція головного мозку, не контрольована ззовні.

Навіть досвідчені особи, які вміють читати з губ, розуміють до 60 % інформації, оскільки кожна людина по-різному рухає губами. Хтось вимовляє текст, майже не відкриваючи рота, тому зрозуміти його важко. Краще, якщо людина активно артикулює, а її міміка висловлює емоції. Прикладом гарної артикуляції є розмова людей, які намагаються перекричати шум. Це активна артикуляція, вона важлива для сприйняття даних. Дуже складно розпізнавати мовлення чоловіка з вусами. Зазвичай навіть добре навчені люди, що мають досвід у цьому, не здатні довго читати з губ. Навіть серед людей, які погано чують, мало тих, хто вміє читати з губ досконало. Лише дехто здатний читати в будь-якому місці й у будь-який час, незалежно від артикуляції людини. Зазвичай глухі люди розуміють зміст розмови в межах 20—50 %.

Люди, які вміють читати з губ, фокусуються не лише на русі губ, точніше, вони фокусуються на всьому одразу, включно з рухами мовця, положенням зубів і навіть міміки, рухами головою, поглядом, жестикуляцією — будь-якими проявами емоцій.

Важливу роль у розпізнаванні усного мовлення за зображенням з губ відіграє і тривалість фрагмента мовлення. Стислих фрагментів інформації (або неповної частини розмови) може бути недостатньо для того, щоб сформувати «контекстне поле» та заповнити «прогалини» на місці незрозумілих слів. Повністю промовлене висловлювання зазвичай зчитується краще, аніж його частина.

Крім того, багато слів візуально схожі одне з одним (*бот, рот, гот, кот*). Зрозуміти слово можна, лише знаючи контекст розмови загалом. На відміну від аудіального сприйняття інформації, візуально, коли людина кричить, зрозуміти промовлене складніше, адже рот стає більшим, що ускладнює розпізнавання за зображенням. Навпаки, шепітне мовлення для візуального розпізнавання більш придатне.

Розробники з Оксфордського університету створили першу у світі програму *LipNet*, яка розпізнає мовлення з губ з точністю 93,4 % на рівні цілих речень і робить це набагато краще за людину. Однак, така точність — це все ж таки результат, здобутий у тепличних лабораторних умовах (людину показано крупним планом за відмінного освітлення, з високою роздільною здатністю, чіткістю тощо). Зрозуміло, що під час розпізнавання вільного мовлення людини результат буде набагато гіршим. Не кажучи вже про аналіз даних з реального відеозапису, де людину не філюють крупним планом у необхідних умовах.

Висновки. Аналіз розглянутих аспектів зорово-слухового сприйняття усного мовлення (зокрема, читання з губ) свідчить про те, що підключення зорового аналізатора до слухового значно підвищує результати розпізнавання, порівняно з дослідженням звукової частини відеозапису окремо. Крім того, шепітне мовлення більш придатне для візуального розпізнавання змісту розмови за читанням з губ.

Щодо питання можливості використання візуальної інформації (читання з губ) як самостійного об'єкта дослідження у межах експертизи відео-, звукозапису з метою визначення змісту аудіоінформації, то воно має багато мінусів:

- мультимодальність сприйняття людиною мовлення;
- багато слів візуально схожі одне з одним, зрозуміти слово можна, лише знаючи зміст розмови загалом;
- тривалість фрагмента мовлення відіграє важливу роль у розпізнаванні усного мовлення за зображенням з губ;
- труднощі зорового сприйняття мовлення пов'язані з безліччю факторів, зокрема: обмеженістю оральної (ротової) абетки; мно-гозначністю артикуляційних образів звуків; впливом швидкості звичайного розмовного мовлення на сприйняття інформації; різною артикуляцією та манерою мовлення у різних дикторів тощо;
- зміст розмови, здобутий читанням з губ, буде недослівним, він лише передаватиме суть розмови загалом, оскільки зазвичай «зчитується» 2—3 слова із 5 промовлених;
- крім кількісних елементів роздільної здатності, на якість зображення впливають чіткість відеофіксування, швидкість переміщення об'єктів у полі зору відеокамери, характеристики кольору та яскравості, ракурс знімання, наявність сторонніх «шумів» відеозображення тощо. Залежно від ситуаційних умов, усі визначені фактори впливають на якість зображення. Незадовільна якість

відеозображення суттєво напряму впливає на розпізнавання артикуляції. А зважаючи на наявність ефекту Мак-Гурка, результати дослідження незадовільного відеозображення та визначення змісту розмови за відеозображенням можуть викликати певні сумніви у достовірності «здобутого» за відеозображенням тексту.

Отже, в експертизі відео-, звукозапису використовувати навички читання з губ можна лише як допоміжного, додаткового до слухового аналізу певного повідомлення, що суттєво полегшить роботу експертів під час відтворення змісту розмови. Текстова відтворення змісту досліджуваної розмови «не є окремою експертною задачею, оскільки не потребує застосування спеціальних знань та може проводитись спеціалістом під час розв'язання питань персоніфікації мовленнєвого матеріалу чи застосуванні спеціальних методів покращення розбірливості усного мовлення»¹. Однак, текстове відтворення змісту розмови з персоніфікацією слів і висловлювань, що їх промовлено під час розмови, є обов'язковою частиною роботи експерта під час проведення ідентифікаційного дослідження з метою визначення тотожності мовленнєвої індивідуальності невідомого диктора, який брав у ній участь, і особи, яку перевіряють.

Зважаючи на наведене, використовувати візуальну інформацію як самостійний об'єкт дослідження, на думку автора, недоцільно, оскільки кількість і якість текстового відтворення, здобутого шляхом читання з губ, не гарантують точності здобутого результату, тому що вони залежать від безлічі факторів, зокрема, навичок особи, яка трактує зображення (її суб'єктивного сприйняття), та можуть свідчити лише про тему розмови (здобути дослівне повне текстове відтворення неможливо). Проте, використання навичок читання з губ як додаткового допоміжного інструмента під час складання змісту розмови в комплексі зі звичайним прослуховуванням, значно підвищить результати цієї роботи.

References

- Chistovich, L. A., Ventcov, A. V., Granstrem, M. P. i dr. (1976). *Fiziologija rechi. Vospriiatie rechi chelovekom*. Seriia «Rukovodstvo po fiziologii». Moscow: Nauka [in Russian].
- DongSuk Yuk. (1999) *Robust speech recognition using neural networks and hidden Markov models*. Adaptations using non-linear transformations. – New Jersey: The State University of New Jersey.
- Fant, G. (1964). *Akusticheskaia teoriia recheobrazovaniia*. Moscow [in Russian].
- Flanagan Dz. (1968). *Analiz, sintez i vospriiatie rechi* [in Russian].
- Huang Xuedong. (2001). *Spoken language processing: a guide to theory, algorithm and system development*. – New Jersey: Prentice Hall PTR.

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.12.2018).

- Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen.* Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: vid 08.10.98 № 53/5 (zi zminamy ta dop.). URL: zakon.rada.gov.ua/go/z0705-98 (data zvernennia: 10.12.2018) [in Ukrainian].
- Kulikov, G. A. (1986). *Neirofiziologicheskie osnovy obrabotki akusticheskikh signalov. Akustika rechi i slukha.* Sbornik trudov [in Russian].
- Potapov, V. V. (1989). *Nekotorye aspekty zritelno-slukhovogo raspoznaniia rechi. Vozmozhnosti sudebnoi videofonograficheskoi ekspertizy:* sb. nauch.tr. N. P. Mailis, E. K. Rebgun (Eds.). Moscow. VNII sudebnykh ekspertiz [in Russian].
- Shupliakov, V. S. (1986). *Fiziologiiia perifericheskogo otdela slukhovoii sistemy. Slukhovaia sistema.* Leningrad: Nauka [in Russian].
- Untley, R. (1959). *Factors involved in the teaching and testing of lip reading ability through the use of motion pictures.* Volta Revirw.
- Wikipediia. *Chtenie po губам.* URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Чтение_по_губам (data zvernennya 14.05.2020) [in Russian].

О. И. Брендель

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЗРИТЕЛЬНО-СЛУХОВОГО
ВОСПРИЯТИЯ УСТНОЙ РЕЧИ В ЭКСПЕРТИЗЕ
ВИДЕО-, ЗВУКОЗАПИСИ**

Исследован проблемный вопрос, который всё чаще возникает в экспертизе видео-, звукозаписи (а именно: вопрос зрительно-слухового восприятия устной речи) — установление содержания разговора по его изображению (чтение по губам).

Целью статьи является анализ возможности и целесообразности исследования зрительно-слухового восприятия устной речи в рамках проведения экспертизы видео-, звукозаписи, рассмотрение особенностей такого исследования; возможность использования визуальной информации или в качестве самостоятельного объекта исследования (чтения по губам), или в качестве вспомогательного, дополнительного к слуховому анализу определённого сообщения. Рассмотрены основные компоненты процесса чтения по губам, возможности визуального исследования зрительно-слуховой информации с целью установления содержания разговора. Обращено внимание на особенности зрительно-слухового восприятия устной речи, проанализированы факторы, дающие наибольшую информативность в общей картине восприятия устной речи по изображению.

Рассмотрено влияние визуального образа на восприятие речи по изображению, в частности: активной артикуляции, мимики, движений головой, положения зубов, жестикюляции и других. Кроме качества изображения, на восприятия устной речи по изображению также влияет и продолжительность фрагмента речи: полностью произнесённое выражение обычно считается лучше, чем его отдельные части. Также в статье обращено внимание на многозначность артикуляционных образов звуков. Рассмотрены особенности эффекта Мак-Гурка — феномена восприятия, который демонстрирует взаимодействие между слухом и зрением в восприятии речи.

Проанализированы возможности и целесообразность исследования зрительно-слухового восприятия устной речи в рамках проведения экспертизы видео-, звукозаписи и освещены особенности такого исследования.

Ключевые слова: судебная экспертиза видео-, звукозаписи, зрительно-слуховое восприятие устной речи, чтение по губам, видеозапись.

O. Brendel

SOME ASPECTS OF VISUAL-AUDITORY PERCEPTION OF ORAL SPEECH WHILE VIDEO AND SOUND RECORDINGS EXAMINATION

A problematic issue that frequently arises in the examination of video and audio recordings, namely the question of visual and auditory perception of oral speech – the establishment of the content of a conversation based on its image (lip reading) – is considered.

The article purpose is to analyze the possibility and feasibility of examining the visual-auditory perception of oral speech in the framework of the examination of video and sound recordings, considering the peculiarities of such research; the ability to use visual information either as an independent object of examination (lip reading), or as a supplementary, additional to auditory analysis of a particular message. The main components of the process of lip reading, the possibility of visual examination of visual and auditory information in order to establish the content of a conversation are considered. Attention is paid to the features of visual and auditory perception of oral speech, and the factors that contribute enormously to the informative nature of the overall picture of oral speech perception by an image are analyzed.

The influence of the visual image on the speech perception by an image is considered, such as active articulation, facial expressions, head movement, position of teeth, gestures, etc. In addition to the quality of the image, the duration of the speech fragment also affects the perception of oral speech by the image: a fully uttered expression is usually read better than its individual parts. The article also draws attention to the ambiguity of articulatory images of sounds. The features of the McGurk effect – a perception phenomenon that demonstrates the interaction between hearing and vision while the perception of speech – are considered.

The analysis of the possibility and feasibility of examining visual and auditory perception of oral speech within the framework of the examination of video and sound recordings is carried out, and the peculiarities of such research are highlighted.

Keywords: forensic examination of video and sound recordings, visual and auditory perception of oral speech, lip reading, video recording.

Надійшла до редколегії 09.06.2020

Брендель О. І. Деякі аспекти зорово-слухового сприйняття усного мовлення в експертизі відео-, звукозапису//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 349—358. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.24>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.25>

УДК 343.982.32

Х. В. Луценко,

судовий експерт лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7883-3764>, e-mail: about-work@ukr.net

А. І. Роман,

старший науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8406-7979>, e-mail: anna_roman@ukr.net

А. Е. Бударіна,

науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9905-6837>, e-mail: a.budarina19@gmail.com

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-БІОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИКТОРА ЗА УСНИМ МОВЛЕННЯМ В ЕКСПЕРТИЗІ ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПИСУ

У статті розглянуті найбільш розповсюдженні соціально-біологічні особливості диктора за усним мовленням у дослідженнях у галузі відео-, звукозапису. Проаналізовано останні публікації та дослідження в науковій спільноті, а також застосування соціально-біологічних особливостей усного мовлення людини у різних сферах життєдіяльності людини.

Розглянуто основні соціально-біологічні характеристики: такі, як статеві належність, вага, зріст; місце формування мовних і мовленнєвих навичок; особливості формування психофізіологічного стану, культури мовлення, етнічної та територіальної належності; значення освіти та професії для мовлення особи тощо.

Ключові слова: усне мовлення, анатоμο-фізіологічні особливості мовлення, соціально-біологічні характеристики особи, експертиза відео-, звукозапису, лінгвістика, мовна особистість, мовний портрет.

Постановка проблеми. За останні роки необхідність проведення діагностичних досліджень соціально-біологічних особливостей особи зростає через збільшення анонімних повідомлень різного характеру (зокрема, повідомлень про терористичні акти, мінування шкіл, судів, торговельно-розважальних центрів, лікарень та ін., погрози, заклики до певних дій тощо).

Наразі правоохоронні органи спрямовують до експертних установ значну кількість матеріалів для дослідження відео-, звукозаписів з метою визначити певні соціально-біологічні характеристики (такі, як: стать, вік,

наявність дефектів мовлення, рівень освіти мовця, професія особи тощо) з метою здобути максимально повну інформацію про мовця.

Відео-, звукозаписи, зафіксовані на матеріальних носіях інформації, мають істотне значення для справи/провадження: експерти застосовують їх для перевірки висунутих слідчими органами версій, вибору шляхів розкриття злочину.

Сьогодні вже розроблено основні методичні підходи до технічного дослідження матеріалів і засобів відео-, звукозапису й ідентифікаційних лінгвістичних досліджень усного мовлення. Щодо діагностичних досліджень усного мовлення, то це напрям, у якому відсутній вичерпний опис методологічних основ і підходів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У сучасних умовах, що склалися через пандемію коронавірусу *Covid-19* (*COronaVirus Disease 2019*), дослідники Університету Карнегі-Меллона створили сервіс, який намагається визначити наявність *Covid-19* за голосом. Система має назву *COVID Voice Detector* та використовує для роботи штучний інтелект.

Над *COVID Voice Detector* працювали інженери та вчені зі стартапів *voca.ai*, *telling.ai*, *hat-ai.com*, які аналізують голоси для судових процесів. Після реєстрації в сервісі, користувача просять виконати прості дії: покашляти тричі, вимовити абетку й утримувати голосний звук якомога довше. Останнє дає змогу оцінити ємність легенів. Здобуті дані фахівці порівнюють зі зразками звуків, які видавали інфіковані корона вірусом люди. Від користувача також просять ввести демографічні дані: зріст, вагу, вік, наявність симптомів. Процес триває до п'яти хвилин, після чого користувач здобуває оцінку від 1 до 10 на наявність ознак *Covid-19*. Розробники стверджують, що їх тест не є заміною медично схваленим інструментам: він лише дає змогу оцінити ймовірність наявності коронавірусу в умовах, коли тестування на нього недоступне ¹.

Рита Сінгх, спеціаліст з машинного навчання університету Карнегі-Меллона, вимірює десятки характеристик людського голосу — таких, як хрипота або тремтіння. Вона виокремлює мікрооб'єми повітря, які створюють звукові хвилі голосу. За її словами, те, як вони резонують у голосовому тракті, поряд з іншими характеристиками, дає змогу зрозуміти структуру черепа, зріст, вагу та визначити, де людина перебуває — у приміщенні чи на вулиці.

Дослідження Сінгх фінансує Департамент внутрішньої безпеки США. Деякі результати вже використовують для складання фоторобот підозрюваного. Правоохоронці розраховують, що в найближчому майбутньому для ідентифікації злочинця або його місцезнаходження аудіозаписи стануть такими ж корисними, як і відео ².

¹ «За голосом людини можна дізнатися, як вона виглядає і де знаходиться». URL: <https://tech.liga.net/technology/novosti/sozdano-prilojenie-dlya-opredeleniya-nalichiya-covid-19-po-zvukam-golosa> (дата звернення: 04.05.2020).

² Там само.

Компанія *Winterlight Labs Inc.* аналізує такі особливості мовлення, як синтаксис, граматику, словниковий запас, тон і швидкість мовлення. За цими параметрами можна визначати психічні розлади і деменцію. *Winterlight* спільно з *Janssen Pharmaceuticals Inc.* намагається аналізувати мовлення літніх пацієнтів, щоб виявити хворобу Альцгеймера. Наприклад, деякі з хворих використовують застарілі слова, оскільки їхні нещодавні спогади слабшають. Подібні дослідження з виявлення та лікування депресії здійснює і компанія *Sonde Health*. Зараз вона вивчає особливості ритму, мелодики, швидкості й чіткості вимови слів чотирьох тисяч добровольців¹.

Польські вчені довели, що незрячі люди можуть визначити відносний зріст людини тільки за звуком його голосу. Дослідники попросили сліпих прослухати парні записи голосних звуків, що їх вимовляли чоловіки різного зросту, та за звуком визначити, хто з двох чоловіків вищий за зріст. Результати дослідження оприлюднено в *Biology Letters*. Правильні відповіді становили приблизно 56 % від загальної кількості. Єдиним фактором, що вплинув на точність відповідей, була різниця у зрості чоловіків, що розмовляли один з одним. Чим гучніше була різниця, тим точніше відповідали учасники. Якщо різниця у зрості чоловіків, що розмовляли, була максимальною (21 см), то кількість правильних відповідей досягала 89 %².

Проблеми опису особистості з урахуванням голосових і мовленнєвих особливостей побудови висловлювань визначено в науковій роботі «Мова, мовлення, особистість» Р. К. Потапової та В. В. Потапова. Представлений цими авторами матеріал описує різні грані зазначеної вище проблеми: співвідношення фонетико-фонологічних особливостей мовлення й емоцій (паралінгвістика), мовлення та фізичного стану мовця; можливості слухового сприйняття іноземної мови та «виходу» на портрет особи; мовленнєві характеристики різного роду станів девіації особистості; соціолінгвістичні й гендерні параметри мовлення; прагматика та семантика тощо³.

У процесі написання статті автори використовували науково-дослідну працю, створену на базі Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса «Методичні рекомендації щодо визначення деяких соціально-біологічних особливостей особи за усним мовленням», у якій розглянуто питання щодо можливості визначення певних соціально-біологічних характеристик особи за усним мовленням і розроблено алгоритми дослідження усного мовлення особи для визначення віку, статі,

---

¹ «За голосом людини ...». URL: <https://tech.liga.net/technology/novosti/sozdano-prilozhenie-dlya-opredeleniya-nalichiya-covid-19-po-zvukam-golos-a> (дата звернення: 04.05.2020).

² Can blind persons accurately assess body size from the voice? Katarzyna Pisanski, Anna Oleszkiewicz and Agnieszka Sorokowska Published: 01 April 2016. DOI: <https://doi.org/10.1098/rsbl.2016.0063> (дата звернення: 01.05.2020).

³ Потапова Р. К., Потапов В. В. Язык, речь, личность. Москва: Языки славянской культуры, 2006. 496 с.

зросту, ваги, наявності дефектів мовлення, рівня культури мовлення, професії особи тощо з метою здобуття максимально повної інформації про особу¹.

Мета статті — проаналізувати деякі соціально-біологічні особливостей диктора за усним мовленням для здобуття максимально повної інформації про особу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Проблема впізнання людини за голосом і мовленням хвилювала не тільки криміналістів. Найчастіше незалежних від умов звукозапису та наговореного тексту ідентифікаційних параметрів голосу й мовлення дошукувалися радіоінженери та математики, намагаючись створити автоматичні пристрої, що керують голосом людини.

Р. К. Потапов, характеризуючи утворення мовлення як самостійну галузь прикладної лінгвістики, цілком справедливо зауважив, що: «Розвиток будь-якої науки, в остаточному підсумку, визначають потреби практичної діяльності людей. Жодна наука не існує в собі і для себе. Історія розвитку окремих наук математики, хімії та решти, свідчить про те, що на початковому етапі в них господарюють чи, можливо, є єдиними, їх прикладні завдання, і лише потім виокремлюються їх теоретичні розділи»².

У сучасному світі технологій одним з найпоширеніших засобів спілкування людей залишається усне мовлення. Як особливий вид людського спілкування усне мовлення засновано на психіко-фізіологічних функціях індивідуального організму та свідомості особистості в умовах певного суспільства, воно фіксує сліди в матеріальному середовищі (звукові сліди). Звукові сліди експерти застосовують для розслідування та попередження злочинів, дають змогу визначити обставини злочину й ідентифікувати осіб причетних до скоєння протиправних дій.

Дослідження усного мовлення — це експертний аналіз із використанням спеціальних знань, який фахівець застосовує з метою здобуття фактичних даних, що зафіксовані в мовленні та цікавлять органи слідства чи суду. Таке дослідження можуть проводити експерти, які мають знання в різних галузях науки: технічних і лінгвістичних. Дослідження мовленнєвих особливостей потребує від експерта знань у різних галузях науки: лінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики, а також в акустиці, фізіології тощо.

За таких обставин актуалізуються можливості експертно-діагностичного дослідження голосу та мовлення з метою визначити певні соціально-біологічні характеристики мовця (такі, як: стать, вік, наявність дефектів мовлення, рівень освіти мовця, професія особи тощо), отже, здобути максимально повну інформацію про цю людину.

¹ Методичні рекомендації щодо визначення деяких соціально-біологічних особливостей особи за усним мовленням: звіт НДР (заключ.) / МЮУ ХНДІСЕ; кер.: О. І. Брендель; викон.: О. І. Брендель, О. А. Назарова, О. Ф. Дяченко, Л. В. Свиридова, Н. Я. Дідушок. Харків, 2017. С. 103.

² Потапова Р. К. Речь: коммуникация, информация, кибернетика. Москва: Радио и связь, 1997. 528 с.

Реальні умови аудіо-, відеофіксування мовної інформації часто не ідеальні: у процесі звукозапису мовний матеріал може бути спотворений та супроводжуватися значними шумами. Нерідкі випадки використання комп'ютерно-технічних засобів для навмисної зміни голосу, що істотно ускладнює ідентифікацію особи або робить її принципово неможливою¹.

За результатами узагальнення безлічі існуючих визначень мовної особистості, можна дійти висновку, що, з одного боку, мовна особистість — це «сукупність комунікативних здібностей і характеристик людини, що дають змогу йому здійснювати дискурсивну діяльність, з іншого — сукупність відмінних рис, що виявляються в комунікативній поведінці конкретного носія мови і забезпечують йому комунікативну індивідуальність»².

Поняття «мовна особистість» тісно пов'язане з поняттям «мовного портрета». Результати створення й аналізу мовного портрета дають змогу дійти висновків про особистісні характеристики особи. У мовному портреті відбивається інформація про вікові, гендерні, психологічні, соціальні, етнокультурні характеристики людини. Отже, за допомогою аналізу мовного портрета мовця ми можемо діагностувати певні характеристики мовця.

Під час опису мовленнєвого портрета особистості фахівець розглядає мовні особливості окремо або в сукупності. Аналіз мовного портрета являє собою характеристику різних рівнів реалізації мовної особистості. Аналіз структури мовної особистості дає змогу здобути інформацію про рівень мовної культури й освіти диктора, про його професійні навички, а також про соціальні, психологічні, біологічні особливості людини. Мовні навички людини, яких вона набуває у процесі опанування мови, джерело інформації про її особистість і процеси її формування, «мова людини відображає особистість у всьому різноманітті її властивостей, прагнень, ціннісних орієнтацій»³.

Аналіз усного мовлення людини дає змогу відтворити зміст мовної особистості. Отже, певні положення методичних підходів до діагностики характеристик особистості будуємо саме на існуючих дослідженнях в галузі створення мовного портрета мовця.

Узагальнивши різні підходи до визначення характеристик особистості усного мовлення диктора, науковці дійшли висновку, що під час дослідження цього виду інформації можна виокремити такі групи характеристик особистості:

- стать, вік, зріст, вага;

---

¹ Татарнікова Т. О. Експертні дослідження матеріалів та засобів цифрового звукозапису: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09/Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. 23 с.

² Козырев В. А. Современная голосовая ситуация и речевая культура: учебник и практикум для бакалавр. и магистр. Москва: Флинта; Наука, 2012. С. 32.

³ Шахтарина О. И. Криминалистическая диагностика в аспекте розыска автора анонимного текста//*Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2012. Вып. 2. Ч. 2. С. 297.

- ступінь знання рідної/іноземної мови (якою диктор говорить на досліджуваній фонограмі);
- місце тривалого проживання і формування мовних навичок;
- емоційний стан;
- психофізіологічний стан (відхилення від норми, патології);
- рівень освіти і мовної культури;
- соціокультурний статус (соціальна належність, виховання і т. ін.)¹.

Криміналістичне дослідження навичок і їх відображень дає змогу здобути ідентифікаційну, діагностичну, орієнтувальну та прогностичну інформацію про особу, що цікавить слідство, яку можна застосовувати з доказовою, розшуковою та тактичною метою, для висування і перевірки версій розслідування. Учені довели, що «мовний апарат є і частиною людського тіла, і виконавчим органом психічної діяльності». На голос та мовлення людини впливають її захворювання, освіта, соціальне середовище, певні особливості будови і функціонування мовного апарату, особливості психічної організації особистості².

Отже, ці чинники, від яких залежать характеристики мовлення, можна розподілити на три групи: анатомо-фізіологічні, психічні, соціальні. Результат впливу цих факторів на мовлення і голос диктора втілено в конкретних ознаках, які можна виявити в процесі судово-експертного дослідження фонограм. На підставі аналізу цих ознак можна дійти висновку про деякі характеристики особистості. Отже, можна визначити комплекс цих ознак і закономірності, що є їх підґрунтям.

Процес оцінки людини за голосом і мовленням являє собою складне, багаторівневе утворення, на першому етапі якого фахівець ідентифікує опорні властивості — статеву належність, вік і (менш адекватно, але вище за випадковий рівень) вагу, зріст та окружність шиї.

Судові експерти в галузі дослідження відео-, звукозапису та лінгвістики зможуть розрізнити статеву належність голосу на рівні слухової перцепції, тобто під час аудитивного аналізу. Чоловічі й жіночі голоси розрізняються також за параметрами голосового джерела. Для жіночих голосів зазвичай характерна менша швидкість «схлопування» голосових складок, менша швидкість повітряного потоку і більш коротка фаза закритої голосової щілини, що призводить до «більш крутого спаду спектра дзвінких звуків». Чоловічі й жіночі голоси також розрізняються за енергетичною насиченістю височастотних складових спектра голосних звуків: у жінок вона найчастіше більша.

Крім відмінностей на рівні фізіології, мова та голос чоловіків і жінок відрізняються через інші причини, наприклад, унаслідок їх різної мовної

¹ Методичні рекомендації щодо визначення деяких соціально-біологічних особливостей особи ... С. 65, 94.

² Лебедева А. К. Судебно-експертное исследование обликовых характеристик личности по фонограммам речи: правовые и методические аспекты: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2017. С. 43—60.

соціалізації (тактику мовної поведінки ми опановуємо ще в дитинстві). Впливають на соціалізацію також зовнішні чинники (телебачення, художня література, навчальні заклади, стереотипи про соціальні ролі жінки та чоловіка, що склалися в суспільстві історично). Усі ці відмінності виявляються в певних ознаках голосу й мови, з'ясувавши які, ми можемо визначити стать мовця¹.

Під час діагностики статі диктора шляхом лінгвістичного аналізу досліджують стиль викладу мовця, семантичну спрямованість промови, лексико-стилістичні ознаки усних висловлювань, фонетичні особливості мови. На лексичному рівні можна сказати про такі відмінності: у чоловічій мові зустрічається більше неологізмів, термінів ті професіоналізмів, аніж у жінок. Це може бути пов'язано з тим, що «чоловіки більше за жінок сприйнятливі до нових фактів у мові».

До того ж, у мові жінки застосовують вступні слова і поєднання, які виражають ступінь упевненості диктора, посилання на власну або на чийсь думку. Проте, у сучасному світі, зважаючи на фемінізацію суспільства, зокрема й фемінізацію мови, кордони між лексикою чоловіків і жінок менш помітні. Сучасна чоловіча й жіноча мова на лексичному рівні відрізняється меншою мірою. Ознаки «чоловічої» лексики зустрічаються все частіше як у жіночій мові, так і навпаки. Цей фактор залежить від соціального статусу диктора, його освіти, професії, місця формування мовних навичок. На практиці можуть мати місце випадки, коли результати акустичного й лінгвістичного аналізу не збігаються. Це може пояснюватися, по-перше, особливостями будови мовного апарату (наприклад, для деяких жінок характерний низький голос, що сприймається як чоловічий)².

Проте, за результатами лінгвістичного аналізу буде визначено, що голос належить жінці. По-друге, акустичні характеристики голосу можна змінити за допомогою комп'ютерно-технічних засобів (наприклад, частоту основного тону), але за допомогою лінгвістичного аналізу можна визначити статеву належність особи.

Щодо визначення вікової групи диктора, завдяки дослідженням з фізіології відомо, що в міру старіння відбуваються закономірні фізіологічні зміни в організмі людини, наприклад, зменшується життєва ємність легень, еластичність м'язів. Ці зміни прямо впливають на голос особи. Відповідно, часто голос старої людини ми сприймаємо як тихий, слабкий, нечіткий. Мова літніх людей відрізняється частим, переривчастим диханням, що пов'язано зі скороченням обсягу легень і нестачею кисню³.

---

¹ Речь как источник информации в следственном процессе. URL: <http://psycholinguistik.narod.ru/index/0-9> (дата звернення: 19.05.2020).

² Там само.

³ Лебедева А. К. Обзор состояния судебно-экспертного исследования обличья характеристик личности по фонограммам речи//*Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2015. № 3. С. 140.

Як свідчать проведені експериментальні дослідження, під час аналізу мовних фрагментів тривалістю до 60 секунд, похибка у визначенні вікової групи диктора склала 7 років, у міру збільшення тривалості аналізованого фрагмента «точність оцінок збільшувалася». Активно ведуться наукові дослідження щодо визначення етапів мовного розвитку в дитячому віці: для кожного етапу розвитку дитини характерні певні ознаки голосу й мови. Отже, у міру старіння певні фізіологічні зміни організму відбиваються на ознаках голосу й мови особи, з'ясувавши які, ми визначимо вікову групу мовця¹.

Зв'язок між усним мовленням людини і її фізичними характеристиками виявляє залежність анатомії й фізіології людини від будови її мовленнєвого апарату та мовленнєвої діяльності. Так, наприклад, під час визначення типу співочого голосу іноді базуються на антропометричних даних, оскільки власники низьких голосів зазвичай вищі на зріст, ширші у грудях порівняно з власниками високих голосів. Вага співака має значення більшою мірою для показників потужності голосу, аніж для показників його висоти. Складно уявити, що дуже потужний голос має людина з кволим тілом. Проте, оскільки потужні голоси зазвичай трохи нижчі за найвищі голоси, то на висоту голосу вага також впливає. З іншого боку, саме дуже огрядні люди іноді мають дуже високі голоси. Наприклад, відома іспанська оперна співачка Монсеррат Кабальє мала і велику вагу, і потужний голос.

У деяких чоловіків і мецо-сопрано, і остаточне оформлення голосу іноді відбувається доволі пізно. Навіть у віці 20—22 років іноді можна сумніватися, що мутацію голосу, зрештою, завершено, а природу голосу фізіологічно остаточно усталено. Розквіт міцних голосів настає тільки у 30—40 років, і лише тоді можна давати максимально допустиме для голосу людини навантаження без ризику завдати непоправної шкоди голосу його перевтомою.

Для співаків з порівняно високими голосами, навпаки, має більше значення старший вік. Із віком відбувається поступове відносно зниження висоти голосу всіх співаків, причому незалежно від висоти їхнього голосу, довжини їхнього тіла і їх зв'язок. Болісніше вікове зниження голосу відбивається на високих голосах, оскільки їм частіше доводиться співати високі й дуже високі ноти, які після 35—40 років стає все важче брати.

Що стосується можливості визначення антропометричних характеристик диктора за голосом та мовленням, то в існуючих роботах зауважено про можливість визначити зріст і вагу диктора. Шляхом аудитивного аналізу

---

¹ Симончик К. К. Система идентификации возрастной группы говорящего по записям спонтанной речи//*Научно-технический вестник информационных технологий, механики и оптики*. 2012. № 6 (82). С. 39.

доведено, що «середня аудиторська помилка для зростання дорівнює 5—7 см, для ваги — 5—10 кг»¹.

Ці дослідження ґрунтуються на «антропологічному законі позитивного зв'язку довжини тіла і розмірів внутрішніх органів», тобто, як зазначають автори, «у середньому, за великого зросту мають бути великі розміри артикуляторів і фонаторів, тобто для високих дикторів слід очікувати нижчих характеристик мови»².

Наприклад, не завжди люди високого зросту мають низький голос. Здобути результати вимагають перевірки, а також значної емпіричної бази для того, щоб виявити ознаки, достатні для визначення цих характеристик. Експертне дослідження біологічних особливостей за усним мовленням на фонограмах неможна побудувати виключно на суб'єктивному сприйнятті, його варто підкріпити положеннями науки і техніки.

У зв'язку зі зростанням етнічної злочинності на території України за останній час, одним з актуальних завдань судової експертизи є визначення місця формування мовного досвіду (визначення рідної мови мовця), його етнічної належності (місця формування мовної навички особи). Слід зазначити, що місце формування мовної навички й етнічна належність диктора можуть не збігатися. Питанням визначення місця формування мовної навички диктора приділено значну увагу в спеціальній літературі.

Особи, які не здобули в дитинстві освіти або чия освіта завершилася в дитинстві в початкових класах школи, надалі найчастіше не можуть успішно перейти на інший рівень операції (маються на увазі інтелектуальні операції у галузі абстрактного мислення). Це стосується й інтелектуальних операцій (умінь і навичок) у галузі усного мовлення. Експертна й педагогічна практика свідчить про те, що ці особи в більшості випадків не можуть виробити таку пластичну та збалансовану, багаторівневу систему навичок і вмінь усного мовлення, яка певною мірою характерна для людей, які здобули систематичну освіту. Навіть якщо в процесі самоосвіти вони й підвищать рівень своєї грамотності, у таких осіб неминучі певні лакуни, різкі невідповідності, грубі порушення мовних норм³.

Отже, якщо розмова характеризується низьким рівнем мовної та стилістичної компетенції диктора (низьким ступенем розвитку мовленнєвих і стилістичних навичок) і в ній відсутні ознаки свідомого перекручування усного мовлення, це може стати підґрунтям для висновку про те, що диктором є людина з освітою в межах початкової (чи з неповною середньою

---

¹ Лебедева А. К. Указ. соч. С. 42.

² Коваль С. Л., Панова Л. А. Экспертный метод диагностики биологических параметров диктора по голосу // *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: труды Междунар. конф. «Диалог 2007»*. Москва, 2007. С. 263.

³ Земская Е. А., Китайгородская М. А., Розанова Н. Н. Особенности мужской и женской речи/Русский язык в его функционировании; под ред. Е. А. Земской и Д. Н. Шмелева. Москва, 1993. С. 324.

освітою). Якщо подібних підстав не виявлено, то подальше дослідження проводять для визначення тих параметрів формально-мовної сторони повідомлення, які в сукупності з виявленими ознаками інтелектуальних навичок можуть свідчити про середню або вищу освіту диктора.

Високий рівень культури усного мовлення індивіда пов'язаний з відповідним рівнем його мовної та стилістичної компетенції, нерідко — з високорозвинутою здатністю акомодатії до адресата, з творчим характером побудови висловлювань¹.

Методичні аспекти розв'язання питання щодо з'ясування професії та соціального оточення диктора за усним мовленням не відрізняються за характером від дослідження розмови з метою визначення рівня освіти особи: у процесі аналізу й відповідної оцінки діагностичної інформації, що міститься в досліджуваній розмові, експерт керується аналогічними методичними принципами для виявлення типових лінгвістичних, психолінгвістичних, соціолінгвістичних, психологічних умов (чинників) досліджуваної комунікативної ситуації.

Відповідь на питання про з'ясування особливостей професії та соціального оточення особи за її усним мовленням можлива за умови, якщо в наданій на дослідження розмові виявлено такі ознаки:

- на лексичному рівні — наявність професіоналізмів, жаргонізмів та аргогізмів;
- зокрема, на фразеологічному підрівні — наявність стійких сполук, вживаних у різних професійних сферах (фахове мовлення суддів, працівників органів поліції та прокуратури), або характерних для певних соціальних груп (молодіжний сленг, «феня»);
- на граматичному рівні — особлива структурованість мовлення (наприклад, вживання в побутовому спілкуванні синтаксичних конструкцій, характерних для офіційно-ділового мовлення);
- на орфоепічному рівні — характерні для певних професійних сфер або соціальних груп особливості вимови (зокрема, й наголошування) слів.

Визначення рівня мовної культури диктора пов'язане з визначенням освіти, соціального статусу особи, його професії. Мова, як відомо, розвивається тільки в суспільстві. Мову людини визначають соціальне середовище, яке її оточує, освіта, виховання та ін. Діагностика загального рівня мовної культури необхідна для визначення соціального статусу особи².

Розглянемо способи діагностики в процесі дослідження деяких типів емоційного (психофізіологічного) стану диктора. Емоції та мовлення людини пов'язані, емоційний стан людини залежить від конкретної ситуації, від сприйняття цієї ситуації.

¹ Методичні рекомендації щодо визначення деяких соціально-біологічних особливостей особи ... С. 94.

² Там само. С. 94, 95—96.

У теорії емоцій фахівці виокремлюють 10 фундаментальних емоцій: інтерес/збудження; задоволення/радість; здивування; горе/страждання; гнів/пересердя; огиду/відразу; презирство/зневагу; страх/жах; стид/сором'язливість; вину/каяття¹.

Проте, далеко не всі емоційні стани можна визначити за голосом з однаковим ступенем достовірності. На практиці необхідно об'єднувати емоційні стани у більші групи. Найбільш вірогідно можна визначити 5 емоційних станів: норму, депресію, радість, гнів, тривогу.

Висновки. Проаналізувавши наукові дослідження і публікації щодо вивчення та систематизування біологічних особливостей усного мовлення людини, автори статті дійшли висновку, що у ХХІ ст. існує потреба подальшого вивчення цих особливостей та інтеграції з автоматичними системами для того, щоб забезпечувати не тільки інститут правосуддя, а й використовувати ці знання у галузі медицини, банківській системі й інших сферах життєдіяльності людини.

Практично показано, що деякі біологічні параметри диктора можна визначити за його усним мовленням доволі точно. Однак, експертна діагностика біологічних параметрів дикторів, що мають нестандартні параметри конституції, складна й вимагає спеціальної підготовки експертів. Питання про офіційно засвідчені характеристики диктора, біологічні (стать, вік, зріст, вага) і соціальні (рідну мову, місце формування мовних навичок, освіти, професію та соціальне оточення або соціальну належність), свідчать лише про відповідні — потенційні — соціально-біологічні характеристики особи, яку перевіряють.

Унаслідок недостатньої опрацьованості цього напрямку, відсутності даних про результати інших видів аналізу (акустичного, лінгвістичного), на цьому етапі розвитку науки фахівці не мають змоги категорично діагностувати антропометричні характеристики за голосом та мовленням диктора — такі, як зріст і вага.

References

- Can blind persons accurately assess body size from the voice?* Katarzyna Pisanski, Anna Oleszkiewicz and Agnieszka Sorokowska Published: 01 April 2016. DOI: <https://doi.org/10.1098/rsbl.2016.0063> (accessed: 01.06.2020).
- Izard, K. E. (1999) *Psikhologiiia emotcii*. Perv. s angl. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo «Piter» [in Russian].
- Koval, S. L., Panova, L. A. (2007). Ekspertnyi metod diagnostiki biologicheskikh parametrov diktora po golosu. *Kompiuternaia lingvistika i intellektualnye tekhnologii*. Trudy mezhdunarodnoi konferencii «Dialog 2007». Moscow [in Russian].
- Kozyrev, V. A. (2012). *Sovremennaia golosovaia situatciia i rechevaia kultura*. Uchebnik i praktikum dlia bakalavriata i magistratury. Moscow, Flinta. Nauka [in Russian].
- Lebedeva, A. K. (2015) Obzor sostoianiiia sudebno-ekspertnogo issledovaniia oblikovykh kharakteristik lichnosti po fonogrammam rechi. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo*. №3 [in Russian].

¹ Изард К. Э. Психология эмоций: пер. с англ. Санкт-Петербург: Изд-во «Питер», 1999. С. 55.

- Lebedeva, A. K. (2017). *Sudebno-ekspertnoe issledovanie oblikovykh kharakteristik lichnosti po fonogramam rechi: pravovye i metodicheskie aspekty*. (Diss. kand. iur. nauk.) Moscow [in Russian].
- Metodychni rekomendatsii shchodo vyznachennia deiakykh sotsialno-biologichnykh osoblyvostei osoby za usnym movlenniam: zvit NDR (zakliuch.)* (2017). MiuU KhNDISE. ker. Brendel O. I.; vykon.: Brendel O. I., Nazarova O. A., Diachenko O. F., Svyrydova L. V., Didushok N. Ya. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Potapova, R. K. (1997). *Rech: kommunikatsiia, informatciia, kibernetika*. Moscow: Radio i sviaz [in Russian].
- Potapova, R. K., Potapov, V. V. (2006). *Iazyk, rech, lichnost. Iazyki slavianskoi kultury*, Moscow. [in Russian].
- Rech kak istochnik informatsii v sledstvennom protsesse*. URL: <http://psycholinguistik.narod.ru/index/0-9> (accessed: 19.05.2020) [in Russian].
- Shakhtarina, O. I. (2012). Kriminalisticheskaia diagnostika v aspekte rozyska avtora anonimnogo teksta. *Izvestiia Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta*. Ekonomicheskie i iuridicheskie nauki [in Russian].
- Simonchik, K.K. (2012). Sistema identifikatsii vozrastnoi grupy govoriashchego po zapisiam spontannoi rechi *Nauchno-tekhnicheskii vestnik informatsionnykh tekhnologii, mekhaniki i optiki*. № 6 (82). [in Russian].
- Tatarnikova, T. O. (2016). *Ekspertni doslidzhennia materialiv ta zasobiv tsyfrovoho zvukozapysu*. (Dys. kand. iur. nauk.) Kyiv [in Ukrainian].
- Za holosom liudyny mozna diznatsiia, yak vona vyhlidaie i de znakhodytsia*. URL: <https://tech.liga.net/technology/novosti/sozdano-prilojenie-dlya-opredeleniia-nalichiya-covid-19-po-zvukam-golosa> (data zvernennia: 04.05.2020) [in Ukrainian].
- Zemskaja, E. A. (1993). *Osobennosti muzhskoi i zhenskoi rechi*. E. A. Zemskaja, M. A. Kitaigorodskaja, N. N. Rozanova Russkii iazyk v ego funkcionirovanii. E. A. Zemskoi i D. N. Shmeleva (Eds.). Moscow. [in Russian].

К. В. Луценко, А. И. Роман, А. Э. Бударина

АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-БИОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ДИКТОРА ПО УСТНОЙ РЕЧИ В ЭКСПЕРТИЗЕ ВИДЕО-, ЗВУКОЗАПИСИ

В статье рассмотрены наиболее распространённые биологические особенности человека по голосу и устной речи для идентификации диктора в исследованиях видео-, звукозаписи и лингвистики.

Целью статьи является обзор некоторых социально-биологических особенностей диктора по устной речи, которые применяются в современной практике для получения максимально полной информации о человеке/личности. Указаны сферы применения биологических особенностей голоса и устной речи человека в современном мире, а именно в медицине (диагностика множества заболеваний), в правоохранительных органах (установление личности преступников, предупреждение преступлений и т. п.), в банковской сфере обслуживания клиентов и т. п.

В статье актуализируются возможности экспертно-диагностического исследования голоса и речи в современном технологичном обществе

с целью определения основных социально-биологических характеристик человека, так как одним из самых распространённых средств общения людей всё ещё остаётся устная речь. Как особый вид человеческого общения устная речь основана на психофизиологических функциях индивидуального организма и сознания личности в условиях определённого общества. С целью получения максимально полной информации об исследуемом объекте имеется необходимость фиксировать следы на материальных носителях (звуковые следы речи).

Проанализировав научные исследования и публикации по изучению и систематизации биологических особенностей устной речи человека, авторы статьи пришли к выводу, что в XXI веке существует потребность дальнейшего изучения этих особенностей и интеграции с автоматическими системами для того, чтобы не только обеспечить институт правосудия достоверными исследованиями, но и использовать эти знания в различных сферах жизнедеятельности человека.

Ключевые слова: устная речь, анатомо-физиологические особенности речи, социально-биологические характеристики человека, экспертиза видео-, звукозаписи, лингвистика, языковая личность, языковой портрет.

K. Lutsenko, A. Roman, A. Budarina

**ANALYSIS OF SOCIAL AND BIOLOGICAL TRAITS
OF THE ANNOUNCER BASED ON THE ORAL SPEECH
IN FORENSIC AUDIO AND VIDEO ANALYSIS**

The article discusses the most common biological traits of a person by voice and oral speech to identify the announcer in the study of video, sound recording and linguistics.

The article purpose is to review some of the social and biological traits of the announcer by oral speech, which are used in modern practice to obtain the most complete information about a person/his personality. The application fields of biological traits regarding human voice and oral speech in the modern world are considered, namely: in medicine (diagnosis of many diseases), law enforcement agencies (identification of criminals, crime prevention, etc.), in customer service banking, etc.

The article outlines the possibilities of voice and speech forensic diagnostics in a modern technological society in order to determine the basic socio-biological traits of a person, since one of the most common means of communication between people is still oral speech. As a special kind of human communication, oral speech is based on the psycho-physiological functions of the individual organism and personality consciousness in the framework of a particular society. In order to obtain the most complete information about the studied object, there is a need to record traces on digital media (sound traces of speech).

From the analysis of conducted examinations and publication on the study and systematization of biological features of human oral speech, the authors

of the article came to the conclusion that there is a need to further study these traits and integrate with automatic systems in the 21st century in order to not only provide the institute of justice with reliable examination, but also to use this knowledge in various fields of human life.

Keywords: oral speech, anatomical and physiological features of speech, socio-biological traits of a person, forensic video, sound recording, linguistics analysis, linguistic persona, linguistic portrait.

Надійшла до редколегії 04.06.2020

Луценко Х. В., Роман А. І., Бударіна А. Е. Аналіз соціально-біологічних особливостей диктора за усним мовленням в експертизі відео-, звукозапису// *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 359—372.*
DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.25>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.26>

УДК 343.983

О. О. Матіюк,

судовий експерт-вибухотехнік сектору вибухотехнічних та пожежно-технічних досліджень Волинського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,

м. Луцьк, Україна,

e-mail: matyukcc@ukr.net

І. М. Рябінін,

головний судовий експерт-вибухотехнік сектору вибухотехнічних та пожежно-технічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,

м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3989-0659>, e-mail: inryabinin@ukr.net

Р. Н. Гусейнов,

судовий експерт лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису

ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3021-3472>, e-mail: huseinov_ruslan@ukr.net

І. Л. Шебалков,

старший науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису

ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3021-3472>, e-mail: shebalkov@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНІХ (ВІЗУАЛЬНИХ) ОЗНАК НАЯВНОСТІ ЛЕГКОЗАЙМИСТИХ І ГОРЮЧИХ РІДИН, ВИЯВЛЕНИХ НА МІСЦІ ПОЖЕЖІ

Розглянуто питання виявлення й аналіз зовнішніх (візуальних) ознак застосування легкозайmistих і горючих рідин як інтенсифікаторів горіння на місцях (об'єктах) пожеж. Проаналізовано об'єктивні причини невиявлення слідів нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів на наданих на дослідження зразках ґрунту, змивах або інших об'єктах-носіях, вилучених з місця пожежі під час проведення хімічних досліджень. Для надання обґрунтованих, достовірних висновків під час проведення експертизи за експертною спеціальністю 10.8 «Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки», зважаючи на експертну практику, запропоновано проведення комплексного аналізу зовнішніх (візуальних) специфічних ознак застосування легкозайmistих і горючих рідин на місці пожежі у вигляді методології зазначених вище ознак та результатів експертиз нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів.

Мета статті. Метою цієї статті є систематизація зовнішніх (візуальних) ознак застосування легкозаймистих і горючих рідин (далі — ЛЗР і ГР) як інтенсифікатора горіння на місці пожежі та методологія аналізу цих ознак для надання обґрунтованих, достовірних висновків під час проведення експертизи за експертною спеціальністю 10.8 «Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки».

Викладення основного матеріалу дослідження. Аналіз експертної практики та дані інформаційних джерел свідчать про те, що застосування ЛЗР і ГР на місці (об'єкті) пожежі залишає певні, доволі специфічні зовнішні (візуальні) ознаки. Це зумовлено тим, що горіння ЛЗР і ГР, нерозчинних у воді (нафтопродукти), або горіння водорозчинних речовин (спиртів) — гомогенне, дифузійне, у турбулентному режимі. Горюча пара, що надходить з поверхні ЛЗР і ГР, змішується до спалахування з оточуючим газовим середовищем за механізмом конвективної та молекулярної дифузії. Максимальна температура полум'я сягає 1200—1350 °С. Така специфіка горіння ЛЗР і ГР зумовлює утворення певних індивідуальних ознак термічних ушкоджень на місці пожежі у разі застосування цих рідин як інтенсифікаторів горіння ¹.

До зовнішніх (візуальних) ознак застосування ЛЗР і ГР на місці (об'єкті) пожежі належать характерні плями від вигорілих ЛЗР і ГР, які за формою відповідають калюжі розлитої рідини і які можна виявити на поверхнях деревини, покритті з пластику, лінолеуму, гуми, м'яких меблях, лакофарбовому покритті металевих поверхонь. Для цих плям характерна кляксоподібна форма і чітка межа між звугленою зоною і необгорілою частиною матеріалу. Зберігаються такі плями найчастіше на підлозі та в інших місцях, де під час пожежі була відносно незначна температура ².

При цьому слід мати на увазі, що на поверхнях без лакофарбового покриття ЛЗР і ГР, які легко випаровуються (бензини, сірковий ефір, гексан, ацетон та подібні до нього легкі органічні розчинники), таких плям переважно не залишається, оскільки температура поверхні під час горіння над нею парів ЛЗР і ГР не досягає величини, за якої виникають її видимі термічні пошкодження. Більш важкі рідини, наприклад середні фракції дистилятних нафтопродуктів — гас, дизельне паливо, та інші більш важкі нафтопродукти такі плями залишають обов'язково. Подібні плями можуть залишитись і під час горіння мастила, бітуму, розплавлених полімерів. Зокрема, спінені полімери горять здебільшого дуже інтенсивно і в деяких випадках узагалі не залишають звуглених залишків, хоча слід зазначити,

¹ Зернов С. И., Галишев М. А., Чешко И. Д. Обнаружение и идентификация инициаторов горения различной природы при обработке версий о поджоге: метод. реком. Москва: ЭКЦ МВД России, 1998. 48 с.

² Чешко И. Д., Юн Н. В., Плотников В. Г., Антонов А. О., Воронов С. П., Павлов Е. Ю., Толстых В. И. Осмотр места пожара: метод. пособ. Москва: ВНИИПО, 2004. 340 с.

що найчастіше наявність зуглених залишків свідчить про горіння у цьому місці полімерного або іншого матеріалу, а не ЛЗР і ГР. Після горіння такого спіненого полімерного матеріалу, як пінополіуретан, залишається лише калюжка рідких продуктів його деполімеризації. Як було зазначено вище, плавитись і стікати можуть термопластичні полімери і місця їх вигорання мають схожу, як і у випадку вигорання ЛЗР і ГР, кляксоподібну форму.

Плями та прогари від вигорання ЛЗР і ГР не слід плутати з щілинними прогарами, які можуть утворюватися, наприклад, на стиках елементів конструкції підлоги та на шляхах виходу горіння із внутрішніх конструкцій підлоги. Щілинні прогари візуально чітко відрізняються від плям і прогарів, які виникають за застосування ЛЗР і ГР. Щілинні прогари у підлозі та інших порожнинних конструкціях виникають здебільшого у випадках, коли горіння розвивається всередині порожнини конструкції і по щілинах або інших нещільностях цієї конструкції рухається у напрямку конвективного повітряного потоку, виходячи назовні. Щілинні прогари здебільшого не поодинокі, витягнуті вздовж щілин (наприклад, уздовж стиків дощок підлоги). Вони можуть утворюватися і за відсутності чорнової підлоги, просто за рахунок більш інтенсивного горіння у зоні щілини завдяки притоку крізь щілину кисню повітря.

Слід зазначити, що у випадках горіння ЛЗР і ГР, пролитих на підлогу приміщення, характерною ознакою є:

- більш глибоке обгорання матеріалу підлоги по краях калюжі пролитих ЛЗР і ГР;
- характерні плями у вигляді бризок рідини. За умови застосування ЛЗР і ГР можуть утворюватися плями у вигляді бризок. Найчастіше такі плями можуть утворюватись після розбиття скляних ємностей з ЛЗР і ГР, які було вкинуті на об'єкт пожежі. При цьому необхідно звертати увагу на наявність уламків скляних (рідше керамічних) ємностей у зоні виявлення таких плям;
- характерні сліди горіння від затікання (стікання) рідини. Під час обстеження вікон і дверей будівель можна виявити характерні сліди затікання (стікання) ЛЗР і ГР. Такі сліди утворюються, коли ЛЗР і ГР проливали ззовні віконного отвору крізь щілини між віконними отворами і рамою або крізь руйнування скління вікна. Також такі сліди можуть утворюватися за умови затікання ЛЗР і ГР крізь шпарину замка дверей або в щілину під полотном дверей. У такому разі виникають характерні пошкодження цих конструкцій. Загалом цю ознаку виявляють на місці (об'єкті) пожежі за умови її виникнення у важкодоступному закритому місці (за закритими дверима або іншою перешкодою);
- характерні плями вигорання з контурами стікання. За умови застосування ЛЗР і ГР, коли вони вигоряють на вертикальних поверхнях, утворюються контури їх вигорання, що відповідають контурам плями стікання рідини, переважно із звуженням донизу, водночас

- сліди стікання можуть бути відображені навіть у структурі такої плями. В окремих випадках сліди стікання можуть бути відображені і без вигорання матеріалу (залежно від характеру його поверхні), по якому стікали ЛЗР і ГР;
- наявність характерних доріжок у формі пролітої рідини. За умови застосування на пожежі ЛЗР і ГР можуть залишитись так звані трейлери — доріжки у формі пролітої рідини. Ці доріжки можна виявити на підлогах приміщень, сходових клітинах. Слід звертати увагу на те, що трейлери можуть утворюватися не тільки за умови проливів, а й у разі їх улаштування з легкогорючих твердих матеріалів або комбінування цих матеріалів з ЛЗР і ГР. Як свідчить практика, найчастіше для цього використовують такі легкогорючі тверді матеріали, як частини тканин, папір, солому, сіно. Доволі часто згорілі залишки зазначених вище твердих матеріалів можна виявити в зоні трейлера. Також слід звертати увагу на специфічні трейлери, які мають незначну довжину і вигляд непрямої лінії. Коли ємність з ЛЗР і ГР переміщують обертовими або зигзагоподібними рухами, то сліди їх проливу набувають форми, подібної до спіралі, синусоїди, дуги або навіть кола;
  - характерні локальні прогари в конструкціях, які утворюються під час горіння ЛЗР і ГР у випадках проливу їх відносно незначної кількості під внутрішні конструкції підлоги, меблі, плінтуса та в інші порожнини. Горіння ЛЗР і ГР в таких місцях викликає суцільні локальні прогари горючих конструкцій;
  - характерні локальні аномальні зони термічного впливу. На предметах речової обстановки, будівельних конструкціях з різноманітних матеріалів можуть відображатися локальні аномальні зони термічного впливу. Як відомо, закономірності горіння такі, що температура в приміщенні і, відповідно, термічні пошкодження матеріалів у зоні стелі значно вищі, аніж у зоні підлоги. Наприклад, якщо звуглення днища (нижньої частини) шафи чи комоду виявилися такими ж значними, як і у верхній частині, або навіть ще більшими, то це ознака застосування ЛЗР і ГР як інтенсифікатора горіння. Тобто в таких випадках звичайне для пожежі зонування температури за правилом «чим вище — тим гарячіше» порушено. Аномальні температурні (гарячі) зони утворюються в нижніх або середніх частинах конструкцій, що свідчить про можливе застосування саме в цих зонах ЛЗР і ГР. Водночас, визначаючи цю ознаку застосування ЛЗР і ГР, слід проаналізувати, чи дійсно ця зона температурного впливу є аномальною, тобто чи не перебувало в ній пожежне навантаження, горіння якого відбувалось інтенсивно та з високою температурою;
  - характерне локальне розтріскування шару бетону також є ознакою застосування ЛЗР і ГР у цьому місті як інтенсифікатора горіння.

Для ЛЗР і ГР характерно дифузійне горіння і найбільш висока температура їх полум'я утворюється на межі розділу із зовнішнім середовищем. У зв'язку з цим характерне розтріскування бетону відбувається переважно вздовж країв розлитої рідини, особливо це характерно для випадків, коли горіння було зупинено до повного їх вигорання і воно тривало в окремих щілинах, заглибленнях та інших нерівностях у шарі бетону. У цих місцях унаслідок зазначеної нерівномірності горіння більш чітко виражене розтріскування поверхні бетону під впливом теплової дії. Під час горіння важких вуглеводнів ЛЗР і ГР на поверхні бетону можна виявити смолисті залишки від їх горіння;

- характерні опіки на трупі. Виявлені на трупі (одязі) протяжні опіки свідчать про можливе стікання по тілу ЛЗР і ГР, тобто про їх застосування. Такі ознаки непоодинокі у випадках спроби злочинця приховати раніше скоєне вбивство.

Аналізуючи термічні ознаки на місці (об'єкті) пожежі, характерні для застосування ЛЗР і ГР як інтенсифікатора горіння, слід враховувати таке:

- характеристики матеріалів в осередку пожежі, тобто у разі, якщо запалити речовини й матеріали пожежного навантаження в осередку пожежі неможливо без тривалого застосування потужного вогневого джерела запалювання або ЛЗР і ГР, це також свідчить про можливе застосування цих рідин. Також до цієї групи належить ознака застосування ЛЗР і ГР, коли наслідки від пожежі не співставні з незначною кількістю пожежного навантаження та низькою швидкістю тепловіддачі під час його горіння. Прикладом таких ситуацій є наявність ізольованого осередку пожежі на рівні підлоги у великому порожньому приміщенні. Про можливе застосування ЛЗР і ГР як інтенсифікатора горіння свідчить також виникнення горіння в приміщеннях з обмеженим (незначним) пожежним навантаженням, до яких належать коридори, сходи. Викладене вище свідчить: під час визначення обставин виникнення та розвитку горіння на досліджуваній пожежі необхідно обов'язково аналізувати можливість або неможливість виникнення горіння наявної в осередку пожежі горючої системи (пожежного навантаження) без застосування ініціатора горіння, у нашому випадку — ЛЗР і ГР;
- місце виникнення, особливості початкової стадії пожежі та характерна швидка динаміка її розвитку також належать до ознак застосування ЛЗР і ГР, — у разі, якщо в осередку пожежі відсутні потенційні потужні джерела запалювання і де швидкий розвиток пожежі був би неможливим без її штучного ініціювання шляхом застосування ЛЗР і ГР. Тобто швидке, не пояснюване іншими причинами розповсюдження вогню також є наслідком застосування інтенсифікаторів горіння. Якщо горіння виникло неочікувано (іноді —

- з хлопанням) і від самого початку розвивалось інтенсивно — це явна ознака застосування ЛЗР і ГР. Однак, при цьому також слід упевнитися, що наявність ЛЗР і ГР у цьому місці не пояснюється технологічними умовами, не було витоку побутового газу і т. ін. Якщо названих вище обставин не було, швидка динаміка розвитку горіння свідчить про застосування ЛЗР і ГР;
- відсутність осередкових ознак у слідах термічного впливу на місці (об'єкті) пожежі. Ситуація, коли в слідах термічного впливу на місці (об'єкті) пожежі не сформувалось осередкових ознак, виникає переважно за умови швидкого розвитку горіння, яке є характерним для застосування ЛЗР і ГР як інтенсифікатора горіння. Тобто якщо мав місце пролив ЛЗР і ГР на значній площі, то осередкові ознаки найчастіше не утворюються. Проте, визначаючи цю ознаку застосування ЛЗР і ГР, слід звертати увагу на те, що швидкий розвиток пожежі також має місце за розвиненого газообміну, зумовленому постійним припливом кисню до зони горіння, потужного джерела запалювання, архітектурних особливостей будівлі, що сприяють розвиненому газообміну, пожежонебезпечним властивостям матеріалів оздоблення приміщень. Також нівелювання (згладжування) осередкових ознак, навіть до їх повного зникнення, доволі часто спостерігається у випадках, коли горіння набуло значного розвитку і його припинення відбулося без залучення підрозділів ДСНС на гасіння цієї пожежі. Крім цього, слід зазначити, що і у випадках застосування ЛЗР і ГР за недостатнього газообміну (у незначних за розмірами, закритих, без вентиляції приміщеннях), зазвичай утворюються зосереджені локальні термічні пошкодження, які свідчать про розташування осередку пожежі;
  - наявність характерного запаху, який відчували на місці пожежі очевидці (особи, які першими виявили пожежу на її початковій стадії). У подальшому здебільшого запахові сліди нівелюються характерними запахами горіння різноманітних горючих матеріалів. Уже по прибутті на місце події пожежників, а надалі й на динамічній стадії огляду місця пожежі, коли фахівці оглядають після демонтажу закриті об'єми (наприклад, простір під підлогою або порогами), також може відчуватися запах, характерний для нафтопродуктів, органічних розчинників та інших ЛЗР і ГР. Зважаючи на досвід експертної практики, непоодинокими є випадки, коли на пожежах без значного розвитку працівники ДСНС, які першими прибули на місце пожежі, відчували запах, характерний для таких ЛЗР і ГР, як рідини для розпалювання багать¹.

¹ Кривых Н. Н. Особенности использования специальных знаний об инициаторах горения при расследовании преступлений, связанных с поджогами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2007. 29 с.

Підбиваючи підсумки викладеного вище, необхідно зауважити, що для категоричного визначення згаданих зовнішніх ознак застосування ЛЗР і ГР необхідно їх усебічно аналізувати з урахуванням усіх особливостей і умов, характерних для конкретної досліджуваної пожежі.

Слід зазначити, що огляд місця події за фактом пожежі на автотранспортному засобі (далі — АТЗ) передбачає огляд не тільки самого згорілого АТЗ, а й місця (території на стоянці або місця стоянки, приміщення гаражу і т. ін.), де він перебував під час пожежі. При цьому важливою є інформація про достовірне місце розташування АТЗ на момент виникнення пожежі, оскільки в процесі гасіння непоодинокі випадки, коли його переміщують¹.

Так, на прилеглій до згорілого АТЗ території, окрім інших важливих об'єктів слідової інформації, можна виявити трейлери (доріжки) у формі пролітих ЛЗР і ГР, які відображаються у вигляді смуг на ґрунті або твердому покритті (асфальті, бетоні та ін.).

Зважаючи на експертну практику, найбільш розповсюдженими способами спалювання АТЗ із застосуванням ЛЗР і ГР є такі:

- із раніше приготованої ємності з ЛЗР і ГР обливають кузов АТЗ, найчастіше — його передню частину (капот, решітку радіатора та передні фари, передні крила, вітрове скло, решітку водовідливної коробки). Також у цих випадках доволі часто кладуть ганчірку, просочену ЛЗР і ГР, під або на колесо і вносять вогневе джерело запалювання полуменевої форми;
- заздалегідь приготованим або знайденим поблизу АТЗ тяжким предметом розбивають одне з бічних стекол або люк на даху, при цьому доволі часто цей предмет залишається всередині салону. Після цього до салону вкидають відкриту ємність з ЛЗР і ГР (найчастіше — 0,5—5,0-літрову ємність із горючого полімерного матеріалу). Перед вкиданням ємності до салону з неї виливається вся ЛЗР і ГР або її частина, після цього вносять вогневе джерело запалювання полуменевої форми в зону проливу ЛЗР і ГР;
- із раніше приготованої ємності з ЛЗР і ГР проливають ззовні під АТЗ або у задню частину салону чи багажник, із розрахунку, що в подальшому процесі горіння буде задіяне паливо, наявне в бензобаку АТЗ;
- для підпалювання більш старіших моделей АТЗ використовують заздалегідь підготовлену ганчірку, просочену ЛЗР і ГР, яку в подальшому вставляють у горловину бензобака та її кінець, що звисає, запалюють².

¹ Исследование причин возгорания автотранспортных средств: учеб. пособ./под ред. к. т. н. А. И. Колмакова. Москва: ГУ ЭКЦ МВД России, 2003.

² Плахов С. И. Об особенностях осмотров мест происшествий и фиксации следов по случаям пожаров автомобилей, в которых имеется подозрение на умышленную организацию пожара//*Теория и практика судебной экспертизы*. Москва, 2010. № 4 (20). С. 284—292.

Ознаки такого роду дій під час запалювання автомобіля доволі очевидні й повинні бути виявлені та зафіксовані в протоколі огляду місця події і сфотографовані.

Як було зазначено, ЛЗР і ГР зловмисники можуть внести до салону АТЗ після розбиття скла (слід звертати увагу на наявність уламків скла без кіптяви ззовні АТЗ) або ззовні на капот, на вітрове скло, рідше — на дах, багажник, задні двері, заднє крило або під АТЗ, доволі часто — одночасно у два і більше місць.

Загалом за умови підпалювання АТЗ з розлиттям ЛЗР і ГР останні займаються на всій площині проливу, утворюючи значну за розмірами зону горіння за всією площею цього проливу, тобто форма і значні розміри зони поверхневого горіння на зовнішніх поверхнях автомобіля є ознакою застосування ЛЗР і ГР.

За умови проливу ЛЗР і ГР на зовнішні поверхні АТЗ також утворюються характерні сліди стікання ЛЗР і ГР. Однак, слід зазначити, що ці сліди доволі чітко відображаються лише у випадках неповного вигорання лакофарбового покриття, тобто за умови доволі швидкої ліквідації пожежі. Характерні сліди горіння стікаючої по крилам у передній частині автомобіля ЛЗР і ГР відображаються характерним ділянками вигоранням лакофарбового покриття.

За умови проливів ЛЗР і ГР на капот АТЗ утворюються характерні ділянки локального і/або нерівномірного вигорання лакофарбового покриття на його капоті. Краї цих ділянок мають характерну хвилеподібну форму. Сліди проливу ЛЗР і ГР можуть відображатися як одною ділянкою, так і кількома, які можуть бути розділені ділянками невиворілого лакофарбового покриття.

Характер розтікання ЛЗР і ГР залежить від компоновки АТЗ. Основну кількість пролитих ЛЗР і ГР відводять зливні канали: ЛЗР і ГР стікають на ґрунт позаду передніх коліс АТЗ, унаслідок чого утворюються характерні термічні пошкодження у цій зоні ззовні АТЗ.

У цих випадках зона термічних пошкоджень також має відносно значні розміри та містить зовнішні поверхні ділянок кузова, ділянки вітрового скла та вузлів і агрегатів моторного відсіку. При цьому ділянку з відносно більшими термічними пошкодженнями все ж локалізовано у зоні зливного каналу, до якого потрапила більша кількість ЛЗР і ГР.

Аналізуючи розташування та форми плями, яка утворилась унаслідок проливу ЛЗР і ГР на поверхні кузова АТЗ, можливо орієнтовно визначити місце, звідки здійснювали пролив ЛЗР і ГР, і в подальшому можливі шляхи підходу (відходу) особи, яка здійснила злочин, та слідову інформацію, важливу для розкриття злочину.

У таких випадках характерні термічні пошкодження також утворюються і в середині салону, на ділянці, безпосередньо прилеглий до згаданої вище зони термічних пошкоджень, яка утворилася на поверхнях кузова та в моторному відсіку.

Як було зазначено вище, за умови проливів на капот і вітрове скло АТЗ частина рідини стікає по капоту та переднім крилам. Крім цього, можна виявити характерні сліди горіння ЛЗР і ГР, які стікали на ґрунт, або інше покриття, на якому перебував АТЗ, із поверхонь конструкції бампера у разі проливу ЛЗР і ГР на решітку радіатора, передній бампер, конструкції передніх фар автомобіля. Практично аналогічна слідова картина утворюється і за умови проливів ЛЗР і ГР на задні частини АТЗ.

За умови проливів ЛЗР і ГР на зовнішню поверхню капота та вітрове скло, після руйнування останнього утворюються характерні пошкодження у передній частині салону АТЗ. У цих пошкодженнях чітко відображено напрямок їх утворення з боку капота АТЗ і завдяки вчасно вжитим заходам з гасіння пожежі — зменшення рівня термічних пошкоджень у напрямку від передньої до задньої частини салону.

Загалом за умови проливів ЛЗР і ГР на поверхні передньої частини АТЗ з таким її запалюванням, локальні зони більш інтенсивного горіння і, відповідно, більші термічні пошкодження виникають там, куди ЛЗР і ГР стікали і де скупчились під час розливу та стікання.

Підбиваючи підсумки викладеного вище, необхідно звертати увагу на характер і ступінь горіння на ділянках зливних каналів та в зонах, куди вони ведуть, а також у зонах, куди могли потрапити ЛЗР і ГР за переповнених жолобів зливних каналів у разі залпового проливу ЛЗР і ГР на кузов АТЗ.

Оскільки захист моторного відсіку від стікаючої з вітрового скла води в АТЗ передбачений у вигляді гумового ущільнювача капота, проліті на капот ЛЗР і ГР легко проникають у моторний відсік через зазначений гумовий ущільнювач після його термічного пошкодження, яке виникає доволі швидко, що, відповідно, спричиняє швидке розповсюдження горіння в моторний відсік і формування характерних слідів термічних пошкоджень у ньому. У цьому разі простежується специфічність горіння горючих матеріалів вузлів і агрегатів моторного відсіку (центральна, дещо ближча до передньої, частина моторного відсіку має відносно менші термічні пошкодження). Загалом у таких випадках має місце поверхневий характер термічних пошкоджень вузлів та агрегатів моторного відсіку, при цьому доволі чітко відслідковується зменшення рівня термічних пошкоджень у напрямку до низу та передньої частини моторного відсіку, особливо коли пожежа відносно швидко ліквідували і горючі матеріали вузлів і агрегатів у моторному відсіку повністю не вигоріли.

Слід зазначити, що в багатьох випадках за умови проливів ЛЗР і ГР на верхні зовнішні поверхні передньої частини АТЗ, за значного рівня термічних пошкоджень капота та вузлів і агрегатів у моторному відсіку, спостерігається відносно незначний рівень термічних пошкоджень передніх коліс АТЗ.

За умови проливів ЛЗР і ГР на поверхні кузова АТЗ, його коліс, ділянки поверхні ґрунту (покриття) під ним і навіть на підлогу салону АТЗ, на

прилеглий до нього території також можуть залишатись трейлери (доріжки) пролитих ЛЗР і ГР. Метою створення доріжки є забезпечення розповсюдження горіння по ній від місця, яке знаходиться на деякій відстані від АТЗ.

Необхідно звертати увагу на характер обгорання нижньої частини кузова АТЗ. Під час горіння пролитих під АТЗ ЛЗР і ГР обгорає покриття днища (лакофарбове й антикорозійне), а також нижня частина кузова і дверей. При цьому слід мати на увазі, що і за умови розташування осередку пожежі у моторному відсіку, коли з пошкодженої лінії подачі палива воно стікає до низу і горить там, можуть утворюються ознаки, характерні для запалювання АТЗ знизу.

Унаслідок проливів ЛЗР і ГР під автомобіль також утворюються локальні сліди горіння шин, гумових бризковиків. Однак, і в цьому разі слід пам'ятати, що ці ознаки можуть утворитися під час горіння палива, яке витікає з паливного баку у разі його пошкодження. Під час горіння ЛЗР і ГР, пролитих під АТЗ, практично повністю, за виключенням фрагмента, який безпосередньо контактує з опорною поверхнею (грунтом, асфальтовим покриттям), згорає шина (шини) автомобіля. Така ознака зазвичай не утворюється, якщо пожежа виникла всередині автомобіля. Під час горіння розлитого під автомобілем палива обгорання кузова буде порівняно рівномірним заввишки, тоді як за звичайного вигорання тільки знизу кузова і дверей (ззовні) можуть зберегтися залишки лакофарбового покриття. При цьому обов'язково необхідно враховувати, чи горів автомобіль на місці його виявлення, чи його залишки доставили на місце огляду після того, як він згорів у іншому місці.

За відсутності кришки горловини паливного бака необхідно проаналізувати, чи могло в досліджуваному випадку відбиратись паливо з паливного бака АТЗ для подальшого використання як інтенсифікатора горіння, чи кришка горловини паливного бака була зірвана у результаті створення надлишкового тиску парів палива у паливному баку.

Під час горіння в салоні АТЗ лакофарбове покриття на зовнішній поверхні нижньої частини кузова зберігається на більшу висоту, а також відносно менші або взагалі відсутні термічні пошкодження в зоні моторного відсіку та багажника. Також слід звертати увагу на те, що під час горіння ЛЗР і ГР, пролитих у середину салону, на його підлозі також обгорають килимки, а у випадках проливу цих рідин ззовні чи виникнення пожежі АТЗ через технологічні причини зазвичай килимки зберігаються.

Аналізуючи пожежі АТЗ, пов'язані з ЛЗР і ГР, виникає проблемне питання, розв'язання якого полягає у визначенні такого: ця пожежа виникла внаслідок проливу нештатних ЛЗР і ГР або ця пожежа виникла через витікання штатних ЛЗР і ГР (пального і/або експлуатаційних рідин) АТЗ. Також таке питання може виникнути, наприклад, у разі виявлення ЛЗР і ГР у ґрунті, які можуть бути наслідком техногенного забруднення ділянки території, на якій виникла пожежа (наприклад, на території автомобільної

стоянки, яка існує кілька десятків років, і може бути забруднена нафтопродуктами). Розв'язуючи це питання необхідно:

- виявити та зафіксувати ознаки застосування нештатних ЛЗР і ГР;
- довести, що виявлені ЛЗР і ГР не належить АТЗ або не є техногенним забрудненням покриття, на якому знаходився АТЗ.

При цьому необхідно дослідити особливості стратифікації (розподілу в просторі) ЛЗР і ГР, яка виникає під час витікання палива з АТЗ та під час їх проливу на ФНР.

Як було зазначено вище, за умови проливів нештатних ЛЗР і ГР спостерігається їх стікання з кузова АТЗ та скупчення їх на ґрунті або покритті дороги, при цьому:

- основну кількість ЛЗР і ГР відводять зливні канали і в більшості моделей легкових АТЗ ця рідина стікає на ґрунт (покриття) позаду передніх коліс АТЗ;
- частина рідини стікає з АТЗ по капоту і крилам;
- вигорання ЛЗР і ГР в місцях їх скупчення призводить до відповідних екстремально-високих термічних пошкоджень кузова легкового АТЗ. При цьому спостерігається кілька осередків горіння і, відповідно, зон локальних термічних пошкоджень кузова, розташованих у місцях відводу рідини зливними каналами й у місці стікання з капоту та крил, локальне вигорання передніх коліс і бампера, характерні плями на ґрунті або покритті дороги, біля моторного відсіку автотранспортного засобу (найчастіше — на капоті та крилах). Безумовно, особливості конструкції АТЗ різних типів і марок вноситимуть корективи у згадані вище ознаки, однак, загальні тенденції зберігаються. Викладене також свідчить про те, що можливе помилкове визначення кількості осередків виникнення горіння на АТЗ за застосування ЛЗР і ГР як інтенсифікатора горіння. Причина таких висновків полягає в тому, що специфіка стікання ЛЗР і ГР у випадках залпового проливу їх значної кількості на кузов автомобіля може призвести до утворення кількох, на перший погляд, просторово не пов'язаних між собою зон розливу ЛЗР і ГР і такого інтенсивного горіння в цих зонах.

Аналізуючи наявну інформацію щодо можливого застосування ЛЗР і ГР як інтенсифікатора горіння на досліджуваній пожежі, не слід ігнорувати свідчення очевидців, які також можуть надати важливу інформацію про характерні ознаки застосування ЛЗР і ГР на місці пожежі. Зазначені особи можуть надати інформацію про те, що горіння почалось інтенсивно, з хлопання, спалаху і швидко розвивалося на початковій стадії. Також зі свідчень очевидців можна здобути інформацію про наявність ємностей на початковому етапі пожежі, які надалі, через її потужний розвиток або вжиті заходи з її локалізації й ліквідації, було знищені й не виявлено під час подальшого огляду місця події.

Особливо вагомими є свідчення пожежників, які першими прибули на місце пожежі та гасили її, у яких вони можуть надати інформацію про характерні ознаки застосування ЛЗР і ГР на пожежі. Так, під час горіння ЛЗР і ГР, крім звичайних продуктів горіння, утворюються деякі специфічні, характерні тільки для цих рідин, продукти горіння. Рідкі вуглеводні зазвичай горять оранжевим полум'ям і виділяють густий чорний дим. Спирти горять чистим голубим полум'ям і при цьому виділяється незначна кількість диму. Горіння ефірів супроводжується бурним кипінням на поверхні рідини. Горіння жирів і мастил — виділенням газу, який має сильні дратівні властивості.

Хоча предметом цієї статті є зовнішні (візуальні) ознаки (сліди), які залишаються на місці (об'єкті) пожежі за умови застосування ЛЗР і ГР як інтенсифікаторів горіння, слід також зазначити деякі особливості зовнішніх (візуальних) ознак (слідів), які залишають на місці пожежі під час використання як інтенсифікаторів горіння запалювальних складів (далі — ЗС). Ознаки й залишки застосування ЗС також можна виявити під час огляду місця пожежі в зоні її осередку. Після згоряння ЗС на поверхні конструкцій і предметів залишаються сліди у вигляді невеликих за розмірами локальних зон глибокого обвуглення деревини, оббивки м'яких меблів і т. ін. На поверхні бетону, керамічної плитки, металу залишки ЗС мають вигляд різноманітної за формою маси, яка спеклася, чорного, синьо-чорного, зелено-чорного кольору (перманганати, перхлорати, хлорати, нітрати), застиглої розплаву (окису свинцю), розсіяних пластинок темно-зеленого відтінку (біхромати). За умови використання ЗС, які містять магній або алюміній, у зонах, прилеглих до осередку пожежі, може бути виявлено дрібний кристалічний порошок білого або світло-сірого кольору. Горіння термітних складів супроводжується утворенням частинок розплавленого металу (заліза, міді та ін.), які після застигання перетворюються на тверді частинки округлої форми. Під час гасіння пожежі розчинні компоненти ЗС переходять у водний розчин, що доволі часто призводить до утворення на поверхні деревини, бетону й інших матеріалів підтікань і плям жовтого (хромати), червоного (біхромати), фіолетового (перманганати) та інших кольорів. Тобто ознаки застосування ЗС та їхні залишки також мають характерні зовнішні ознаки, які можна виявити на місці (об'єкті) пожежі візуально ¹.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що для достовірного обґрунтування висновків про застосовування ЛЗР і ГР як інтенсифікатора горіння на досліджуваній пожежі недостатньо спиратися винятково на висновки попередньо проведених експертиз за експертною спеціальністю 8.4 «Дослідження нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів» щодо наявності або відсутності нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів

¹ Чешко И. Д., Охотников М. А., Плотников В. Г., Принцева М. Ю., Андреева Е. Д., Мокряк А. Ю. Обнаружение и исследование зажигательных составов, применяемых при поджогах: метод. пособ. Москва: ВНИИПО, 2012.

на об'єктах-носіях, вилучених з місця (об'єкта) пожежі. Під час проведення експертизи за експертною спеціальністю 10.8 «Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки» необхідно визначати й аналізувати комплекс зовнішніх (візуальних) ознак застосування ЛЗР і ГР на місці (об'єкті) пожежі. Також маємо вкотре зазначити, що виявлення й аналізу зовнішніх (візуальних) ознак застосування ЛЗР і ГР можливе лише за своєчасного, повного, тактично й методично правильно побудованого огляду місця пожежі. Тільки в цьому разі експертові надається можливість належно обґрунтувати таку важливу обставину виникнення й розвитку пожежі, як застосування на ній ЛЗР і ГР як інтенсифікатора горіння.

References

- Cheshko, I. D., Iun, N. V., Plotnikov, V. G., Antonov, A. O., Voronov, S.P., Pavlov, E. Iu., Tolstykh, V. I. (2004). *Osmotr mesta pozhara: Metodicheskoe posobie*. Moscow: VNIPO [in Russian].
- Cheshko, I. D., Okhotnikov, M. A., Plotnikov, V. G., Printceva, M. Iu., Andreeva, E. D., Mokriak, A. Iu. (2012) *Obnaruzhenie i issledovanie zazhigatelnykh sostavov primeniaemykh pri podzhogakh: Metodicheskoe posobie* Moscow: VNIPO [in Russian].
- Cheshko, I.D., Galishev, M.A., Sharapov, S.V., Krivykh, N.I. (2002). *Tekhnicheskoe obeshpechenie rassledovaniia podzhogov, sovershennykh s primeneniem iniciatorov goreniiia: Uchebno-metodich. Posobie*. Moscow: VNIPO [in Russian].
- Issledovanie prichin vozgoraniia avtotransportnykh sredstv* (2003). Uchebnoe posobie. A. I. Kolmakova (Ed). Moscow: GU EKTc MVD Rossii. [in Russian].
- Krivykh, N. N. (2007). *Osobennosti ispolzovaniia spetsialnykh znaniy ob iniciatorakh goreniiia pri rassledovanii prestuplenii, svyazannykh s podzhogami*. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata iuridicheskikh nauk. Spetsialnost 12.00.09. Volgograd [in Russian].
- Plakhov, S. I. (2010) *Ob osobennostiakh osmotrov mest proisshestvii i fiksatsii sledov po sluchaiam pozharov avtomobilei, v kotorykh imeetsia podozrenie na umyshlennuiu organizatsiiu pozhara. Teoriia i praktika sudebnoi ekspertizy* [in Russian].
- Zernov, S. I., Galishev, M. A., Cheshko, I. D. (1998). *Obnaruzhenie i identifikatsiia iniciatorov goreniiia razlichnoi prirody pri otrabotke versii o podzhoge: Metodicheskoe rekomendatsii*. Moscow: EKTc MVD Rossii [in Russian].

А. А. Матиюк, И. Н. Рябинин, Р. Н. Гусейнов, И. Л. Шебалков
ИССЛЕДОВАНИЕ ВНЕШНИХ (ВИЗУАЛЬНЫХ) ПРИЗНАКОВ
НАЛИЧИЯ ЛЕГКОВОСПЛАМЕНЯЮЩИХСЯ И ГОРЮЧИХ
ЖИДКОСТЕЙ, ВЫЯВЛЕННЫХ НА МЕСТЕ ПОЖАРА

Целью данной статьи является систематизация внешних (визуальных) признаков применения легковоспламеняющихся и горючих жидкостей (далее — ЛВЖ и ГЖ) в качестве интенсификаторов горения на месте пожара и методология анализа этих признаков для предоставления обоснованных, достоверных выводов при проведении экспертизы по экспертной специальности 10.8 «Исследование обстоятельств возникновения и распространения пожаров и соблюдения требований пожарной безопасности».

Особая актуальность использования комплекса специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с пожарами, объясняется тем, что практически только выводы судебных экспертиз позволяют установить сам факт совершения такого преступления, как поджог. Анализ экспертной практики показал, что значительная часть преступлений, связанных с пожарами, происходит при использовании ЛВЖ и ГЖ. При этом достоверное установление факта применения ЛВЖ и ГЖ как интенсификаторов (инициаторов и ускорителей) горения является чрезвычайно важным, ключевым обстоятельством, которое необходимо определять для обеспечения полноты расследования. Факт установления наличия нештатных легковоспламеняющихся и горючих жидкостей в зоне очага пожара — прямой признак совершения преступления, причём этот признак достаточно часто является единственным доказательством криминального характера исследуемой пожара. Однако, установление факта использования ЛВЖ и ГЖ, как правило, происходит при анализе всех достаточно специфических видимых признаков, оставшихся на месте пожара. В данной работе авторы систематизировали внешние (визуальные) признаки использования легковоспламеняющихся и горючих жидкостей как интенсификаторов горения на месте пожара и проанализировали все эти признаки для предоставления обоснованных и достоверных выводов при проведении экспертиз по экспертной специальности 10.8 «Исследование обстоятельств возникновения и распространения пожаров и соблюдения требований пожарной безопасности».

Ключевые слова: легковоспламеняющиеся и горючие жидкости, внешние признаки применения нефтепродуктов, горюче-смазочные материалы, зоны термического влияния, комплекс специальных знаний, интенсификаторы горения, пожар, поджог, трейлеры.

A. Matiuk, I. Ryabinin, R. Huseinov, I. Shebalkov
INVESTIGATION OF EXTERNAL (VISUAL) SIGNS
OF FLAMMABLE AND COMBUSTIBLE LIQUIDS
DETECTED AT THE SCENE OF FIRE

The article purpose is to systematize the external (visual) signs of the use of flammable and combustible liquids as a combustion intensifier at the scene of fire and the methodology of the analysis of these signs to provide reasonable, reliable conclusions when conducting forensic examination in the forensic specialty 10.8. Research on the circumstances of fire occurrence and spread and compliance with fire safety requirements.

A particular relevance of using a set of special knowledge while investigation of crimes related to fires is explained by the fact that almost only conclusions of forensic examinations make it possible to establish the very fact of the commission of such a crime as arson. The analysis of forensic practice showed

that a significant part of crimes related to fires occurs when flammable and combustible liquids are used. At the same time, a reliable establishment of the fact of flammable liquids and combustible liquids use as intensifiers (initiators and accelerators) of burning is a crucial, key factor that must be defined for the investigation completeness. The fact of determining unpredicted release of flammable and combustible liquids in the area of fire is a direct indication of committing a crime, yet this sign is quite often the only proof of the criminal nature of fire. However, the establishment of the fact of the use of flammable and combustible liquids usually occurs during the analysis of quite specific visible signs left at the fire scene. In the suggested paper, the authors systematized the external (visual) signs of the use of flammable and combustible liquids as an intensifier of combustion at the fire scene and a methodology for the analysis of all these signs to provide reasonable and reliable conclusions when conducting forensic examinations in the forensic specialty 10.8 Research on the circumstances of fire occurrence and spread and compliance with fire safety requirements.

Keywords: flammable and combustible liquids, external signs of petroleum products use, fuels and lubricants, heat affected zones, range of special knowledge, intensifiers of combustion, fire, arson, “trailers”

Надійшла до редколегії 23.06.2020

Матіюк О. О., Рябінін І. М., Гусейнов Р. Н., Шебалков І. Л. Дослідження зовнішніх (візуальних) ознак наявності легкозаймистих і горючих рідин, виявлених на місці пожежі//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 373—387. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.26>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.27>

УДК [629.33:678](477)

О. М. Пашкова,

провідний судовий експерт сектору фізичних та хімічних досліджень лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0222-9995>,
e-mail: olgapashkova151001@gmail.com

Л. В. Нардід,

старший науковий співробітник сектору фізичних та хімічних досліджень лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9789-8165>, e-mail: nardidlily@gmail.com

К. Є. Руднева,

судовий експерт сектору фізичних та хімічних досліджень лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7676-749X>, e-mail: rudneva770@ukr.net

М. В. Зарубіна,

завідувачка сектору фізичних та хімічних досліджень лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5855-3295>, e-mail: 17171785@ukr.net

ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ ПОЛІМЕРНИХ МАТЕРІАЛІВ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В АВТОМОБІЛЕБУДУВАННІ

У статті викладено результати систематизування даних щодо сучасних полімерних матеріалів, які активно застосовують в автомобілебудуванні, за їх хімічними назвами та наведено узагальнені відомості про частоту їх застосування для виготовлення деталей автомобілів. Скорочені позначення цих полімерів і деякі їхні властивості зведено в таблицю переліку застосувань конкретного полімерного матеріалу, який використовують для виготовлення конкретної деталі транспортних засобів, а також складено таблицю зі зворотними даними щодо варіації полімерних матеріалів для виготовлення конкретної полімерної деталі автомобіля. Крім того, для полегшення роботи експертів наведено приклад розшифрування штампів, розташованих з внутрішнього боку полімерної деталі. Зважаючи на наведені дані значно полегшують роботу під час експертного дослідження полімерних деталей транспортних засобів та розширюють можливості експерта під час розв'язання як діагностичних, так і ідентифікаційних завдань.

Ключові слова: полімерні матеріали, автомобілебудування, пластик (пластмаси), пластикові деталі, властивості, застосування, виготовлення, транспортний засіб, полімерні композиційні матеріали, вуглепластик, склопластик.

Постановка наукової проблеми. Унаслідок широкого застосування полімерних матеріалів в автомобілебудуванні, частини полімерних деталей транспортних засобів усе частіше стають об'єктами експертного дослідження. Найчастіше на розв'язання експертизи винесено питання класифікаційного й ідентифікаційного характеру. Зважаючи на широкий спектр складових полімерних матеріалів, які використовують для виготовлення деталей автотранспорту, для розв'язання поставлених перед експертом питань, передусім, необхідна інформація про асортимент полімерних матеріалів, що їх застосовують в автомобілебудуванні, а також експерт має знати сучасні фізико-хімічні методи їх дослідження.

Щороку застосування пластикових деталей у конструкції автомобілів набирає обертів. Рушійним фактором їх появи є простота виготовлення, мала вага пластикових деталей і складні форми, які виготовити з металу практично неможливо (спойлери, бампери). Важливим фактором є також боротьба за екологічну безпеку. Більш легкі пластикові деталі з високими аеродинамічними характеристиками зменшують вагу автомобіля та знижують опір повітря під час руху, що помітно позначається на витраті палива і, як результат, — на зменшенні вихлопних газів. За оцінками провідних експертів визначено, що кожні 10 % зниження ваги автомобіля сприяють економії палива від 5 % до 7 %, отже, і зниженню викидів вуглекислого газу ¹.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Порівняно з металами, пластмаси — дуже молоді матеріали, проте, за деякими показниками вони значно перевершують свого основного технологічного конкурента — метал. Сучасне автомобілебудування складно уявити без активного застосування полімерних матеріалів, які надають можливості для нових конструкційних рішень, оскільки термопластичні полімери легко піддаються переробці та дають змогу втілити будь-які дизайнерські ідеї. Завдяки цьому можна виготовляти деталі найскладніших форм і кольорів без додаткових операцій з їх механічної обробки та фарбування ².

Сьогодні на багатьох автомобілях традиційно металеві деталі замінюють пластиковими, наприклад, в автомобілів *Citroen, Renault, Peugeot, Volkswagen* тощо. Існують перспективні розробки цільнопластмасових кузовів для серійних автомобілів, крім того, багато кузовів спортивних

---

¹ Синельников А. Ф., Лосавио С. К., Скрипников С. А., Синельников Р. А. Кузова легковых автомобилей: техническое обслуживание и ремонт. Москва: ИКЦ «Академкнига», 2004. С. 48—49.

² Грибков А. А. Новые материалы, применяемые в автомобильной промышленности: материалы Междунар. науч.-практ. конф. «Инновации в автомобилестроении». Вязьма: фил-л ФГБОУ ВПО «МГИУ», 2013. С. 18—22.

автомобілів виготовляють також із пластику. В історії автомобіля *Chevrolet Corvette* простежується новаторське використання легких матеріалів у конструкції кузова — від скловолокна до вуглеволокна ¹.

Компанія *McLaren* офіційно презентувала новий гіперкар *Speedtail*, який став найпотужнішим і аеродинамічно ефективним дорожнім автомобілем. Особливістю є виготовлення кузова з нового матеріалу, у якому вуглецеві й титанові волокна сплетено разом, що забезпечує міцність, легкість і зносостійкість. Також у конструкції кузова й декорі салону застосовано інноваційне вуглецеве волокно у вигляді тонкої плівки ².

Застосування полімерних матеріалів в автомобілебудуванні ґрунтується як на вимогах до конкретної деталі, так і на властивостях полімерного матеріалу. Для виготовлення кузовів, несучих систем, елементів трансмісії, ходових частин і в силовій установці сьогодні активно застосовують такі полімерні матеріали, як: поліуретани, полівінілхлорид, поліпропілен, поліетилен і інші полімери в чистому вигляді, а також у вигляді полімерних композиційних матеріалів ³ (далі — ПКМ) — склопластики, вуглепластики, органічні пластики й базальтопластики ⁴. Однак, у криміналістичній літературі не досліджено питання систематизування даних щодо сучасних полімерних матеріалів, які застосовують для виготовлення деталей автомобілів, чим зумовлено актуальність теми цієї статті.

Метою статті є викладення результатів систематизування даних щодо сучасних полімерних матеріалів за їхніми хімічними назвами (абревіатурами) та узагальнення відомостей про частоту застосування цих матеріалів для виготовлення деталей автомобілів, якими можуть послуговуватись експерти під час розв'язання як діагностичних, так і ідентифікаційних завдань.

Викладення основного матеріалу дослідження. Пластмаси класифікують за різними критеріями, а саме: хімічним складом, жорсткістю,

¹ Материалы кузова автомобиля Chevrolet Corvette — от стекловолокна к углеволокну//*Композитный мир*/под. ред. О. Гладуновой. 2016. № 2 (65). С. 82—87.

² Мировые новости//*Композитный мир*/под. ред. О. Гладуновой 2019. № 6 (87). С. 16—18.

³ Синельников А. Ф., Лосавио С. К., Скрипников С. А., Синельников Р. А. Указ. соч. 495 с. ; Федорцов Д. Р. Применение полимеров в машиностроении//*Современная техника и технологии*. 2014. № 7. URL: <http://technology.snauka.ru/2014/07/4191> (дата звернення: 01.06.2020) ; Новые композитные материалы в автомобиле — применение конструкции. URL: <https://remontpeugeot.ru/avtozhizn/novye-kompozitnye-materialy-v-avtomobile-primenenie-konstrukcii.html> (дата звернення: 01.06.2020) ; Тимошков П. Н., Хрульков А. В., Язвенко Л. Н. Композиционные материалы в автомобильной промышленности. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompozitsionnye-materialy-v-avtomobilnoy-promyshlennosti-obzor/viewer> (дата звернення: 01.06.2020).

⁴ Базальтопластики — полімерні композиційні матеріали XXI століття. Основою для армування в БП є базальтові нитки (БТ), ровінги, тканини, полотна, мати, а сполучною матрицею — органічні й неорганічні полімери.

напрямом застосування, способом виготовлення тощо. Проте, головним критерієм, який пояснює природу полімеру, є характер поведінки пластика під час нагрівання. За цією ознакою всі пластики розподілено на три основні групи: термопласти; реактопласти; еластомери. Належність до конкретної групи визначають, поряд з хімічним складом, за формою, розміром і розташуванням макромолекул.

Термопласти — це пластмаси, які під час нагрівання плавляться, а під час охолодження повертаються в початковий стан. Ці пластмаси складаються з лінійних або злегка розгалужених молекулярних ланцюгів. За невисоких температур молекули розташовуються щільно одна біля одної та майже не рухаються, тому ця пластмаса тверда і крихка. За незначного підвищення температури молекули починають рухатися, зв'язки між ними слабшають, у результаті чого пластмаса стає пластичною. Якщо нагрівати пластмасу ще більше, міжмолекулярні зв'язки значно слабшають, і молекули починають ковзати одна щодо одної — матеріал переходить в еластичний, в'язкоплинний стан. За умови зниження температури й охолодження весь процес рухається у зворотному порядку. Якщо не допускати перегріву, за якого ланцюги молекул розпадаються і матеріал розкладається, процес нагрівання й охолодження можна повторювати величезну кількість разів.

Ця особливість термопластів багаторазово розм'якшуватися дає змогу неодноразово переробляти ці пластмаси в інші вироби. Крім того, завдяки цим властивостям термопласти добре піддаються зварюванню й пайці, а тріщини, злами та деформації можна легко усунути за допомогою теплового впливу.

Більшість полімерів, які застосовують в автомобілебудуванні, є саме термопластами. Використовують їх для виробництва різних деталей інтер'єру й екстер'єру автомобілів: панелей, каркасів, бамперів, решіток радіатора, корпусів ліхтарів і зовнішніх дзеркал, ковпаків коліс тощо.

До термопластів належать поліетилен (*PE*), поліпропілен (*PP*), полівінілхлорид (*PVC*), співполімери акрилонітрилу, бутадієну та стиролу (*ABS*), полістирол (*PS*), поліметилметакрилат (оргскло) (*PMMA*), поліамід (*PA*), полікарбонат (*PC*), поліоксиметилен (*POM*) та інші.

Реактопласти (терморективні полімери) за структурою мають тримірну сітку, тому під час виробництва формового виробу, нагріваючись, розм'якшуються, а під час подальшого охолодження вони перетворюються на тверді неплавкі вироби (необоротне затвердіння). Їх неможливо знову розм'якшити без хімічного руйнування. Через цю особливість терморективні пластмаси не можна піддавати повторній переробці. Також їх не можна зварювати та формувати в нагрітому стані — під час перегрівання молекулярні ланцюжки розпадаються і матеріал руйнується. Оскільки ці матеріали є доволі термостійкими, їх використовують, наприклад, для виробництва деталей картера в підкапотному просторі.

До реактопластів належать поліуретан (*PUR*), фенолформальдегідні смоли (*PF*), ненасичені ефіри (*UP*), епоксидні смоли (*EP*) та ін. Полімерний матеріал поліуретан (*PUR*) може виступати в обох формах, а в деяких полімерів дві форми змішані (наприклад, низькопрофільний поліефір).

Еластомери — це пластмаси з високоеластичними властивостями. За силового впливу вони виявляють гнучкість, а після зняття напруження повертають вихідну форму. Від решти еластичних пластмас еластомери відзначаються здатністю зберігати свою еластичність у значному температурному діапазоні. Так, наприклад, силіконовий каучук залишається пружним у діапазоні температур від -60°C до $+250^{\circ}\text{C}$. Еластомери, так само як і реактопласти, складаються з просторово-сітчастих макромолекул. Тільки, на відміну від реактопластів, макромолекули еластомерів розташовані більш широко. Саме таке розміщення зумовлює їхні пружні властивості. Через свою сітчасту будову еластомери неплавкі й нерозчинні, як і реактопласти, але набухають в органічних розчинниках (реактопласти не набухають). До групи еластомерів належать різні каучуки, поліуретан і силікони. В автомобілебудуванні їх використовують переважно для виготовлення шин, ущільнювачів, спойлерів тощо.

Зауважимо, що в автомобілебудуванні застосовують усі три типи пластиків. Крім того, виробляють суміші з усіх трьох видів полімерів — так звані бленди (*blends*), властивості яких залежать від співвідношення суміші й виду компонентів¹.

Для позначення виду пластмас використовують стислі позначення, які є абрєвіатурами їх хімічних найменувань. Наприклад, полівінілхлорид позначають як *PVC* (*Polyvinylchloride*), поліетилен — *PE* (*Polyethylene*). У Таблицях 1, 2 наведено хімічні назви найбільш поширених пластмас, їх стислі позначення, а також деякі їхні властивості².

У таблицях 3 та 4 зазначено найбільш поширені види пластмас і сфери їх застосування в легковому автомобілебудуванні.

---

¹ Рогов В. А., Соловьев В. В., Копылов В. В. Новые материалы в машиностроении. Москва: РУДН, 2008. 324 с.

² Калинина Л. С. Качественный анализ полимеров. Москва: Химия, 1975. 245 с.; Рогов В. А., Соловьев В. В., Копылов В. В. Указ. соч.; Thermoplastics Directory and Databook. 1997. DP Bashford. Chapman@Hall. P. 482—493.

Таблиця 1

Характеристики та властивості основних полімерних матеріалів

Полімерний матеріал	Позначення		CAS, номер	Плавучість у воді	Горючість під час підпалювання	Характер полум'я	Реакція продуктів піролізу	Запах під час нагрівання
	Укр.	Лат.						
Політетрафторетилен	ПТФЕ	PTFE	9002-84-0	Тоне	Самозатухаючий	Н/д	—	Різкий
Поліамід	ПА	PA		Тоне	Займистий	Блакитне, не кіптяве	Лужна	Паленого рогу
Поліетилен	ПЕ	PE	9002-88-4	Плаває	Займистий	Світло-блакитне, не кіптяве	—	Парафіну, що горить
Поліоксиметилен (також відомий як поліацеталь або поліформальдегід)	ПОМ	ROM	56709-13-8	Тоне	Займистий	Блакитне, не кіптяве	—	Різкий, їдкий, із запахом формальдегіду
Поліпропілен	ПП (МПП)	PP	9003-07-0	Плаває	Займистий	Світло-блакитне, не кіптяве	—	Парафіну, що горить
Акрилонітрилбутадієн-стирол	АБС	ABS	9003-56-9	Тоне	Займистий	Жовте, яскраве, кіптяве	Кисла	Солодкий
Полікарбонат	ПК	PC		Тоне	Важкозаймистий, самозатухаючий	Жовте, яскраве, кіптяве	—	Фенольний слабкий
Полівінілхлорид жорсткий	ПВХ-ж	PVC-U	9002-86-2	Тоне	Важкозаймистий, самозатухаючий	Жовто-зелене	Кисла	Різкий, їдкий
Полівінілхлорид м'який	ПВХ-м	PVC-P		Тоне				

Завершення табл. 1

Полімерний матеріал	Позначення		CAS, номер	Плавучість у воді	Горючість під час підпалювання	Характер полум'я	Реакція продуктів піролізу	Запах під час нагрівання
	Укр.	Лат.						
Поліметилметакрилат	ПММА	PMMA	9011-14-7	Тоне	Займистий	Жовте, яскраве, не кіптяве	Кисла	Квітковоплодовий
Полістирол	ПС	PS	9003-53-6	Тоне	Займистий	Жовте, яскраве, кіптяве	—	Квітковий солодкуватий
Поліфеніленоксид	ПФО	PPO		Плаває	Важкозаймистий	Світло-блакитне, не кіптяве	—	Парафіну, що горить
Фенолформальдегідна смола	ФФ	PF	9003-35-4	Тоне	Самозатухаючий	Жовте, яскраве	Нейтральна, іноді слабкокісла	Формальдегіду, фенолу
Поліуретан	ПУ	PUR		Для поліуретанів не існує основних загальних властивостей. Говорити про властивості поліуретану краще в контексті конкретного продукту				
ППУ (інтегральний поліуретан ¹)		PUR-I						
жорсткий поліуретан		PUR-R						
гнучкий поліуретан		PUR-F						
Ненасичена поліефірна смола	НПС	UP		Плаває	Займистий	Жовте, яскраве, кіптяве	Кисла	Солодкуватий
Епоксидна смола	ЕС	EP		Тоне	Важкозаймистий	Жовте, яскраве, кіптяве	Кисла	Специфічний
Поліетилентерфталат	ПЕТФ	PET	25038-59-9	Плаває	Займистий	Яскраве	Кисла	Солодкуватий

¹ Інтегральний ППУ — це пінополіуретан, що має специфічну структуру — усередині спінена менш щільна структура з високоеластичними властивостями, а зовні — більш щільна і тверда кірка завтовшки в кілька міліметрів.

Таблиця 2

Розчинність найбільш поширених полімерних матеріалів

Полімерні матеріали	Розчинники									
	Етанол	Ацетон	Етил-ацетат	Дихлоретан	Тетра-хлор-метан	Цикло-гексанон	Соляна к-та (конц.)	Азотна к-та (конц.)	Сірчана к-та (конц.)	
Політетрафторетилен	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	
Поліамід	Н	Н	—	—	—	Н	Р	Н	Р	
Поліетилен	Н	Н	Н	Н	Рк	Н	Н	Н	Н	
Поліоксиметилен	Н	Н	Н	Н	Р		Р	Р	Р	
Поліпропілен	Н	Н	Н	Н	Рк	Н	Н	Н	Н	
Акрилонітрил-бутадиєнстирол	Н	Р	Р	Р	Н	Р	Н	Н	Н	
Поліакрилонітрил	Н	Н	Н	Н	Н	Р	Н	Р	Н	
Полівінілхлорид	Н	Н	Н	Р	Н	Р	Н	Н	Н	
Полікарбонат	Н	Набрякає	Н	Р	Р	Н	—	—	—	
Поліметилметакрилат	Н	Р	Р	Р	—	Р	—	—	—	
Полістирол	Н	Н	Р	Р	Р	Чр	—	—	—	
Поліефір	Р	Н	Р	Н	Р	Н	Н	Н	Р	
Поліуретан	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Р	
Фенолформальдегідна смола	Р	Р	Р	Н	Н	Н	Н	Р	Р	
Епоксидна смола	Р	Р	Р	Р	Р	Н	Н	Н	Н	
Поліетилентерефталат	Н	Н	Н	3 фенолом (4:6)	Н	Н	Р	Р	Р	
Поліфенілоксид	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	

Р: бензол, толуол, ксилол, метиленхлорид, хлороформ, хлорбензол, дихлорбензол

Позначення: Р — розчиняється; Рк — розчиняється під час кип'ятіння; Чр — частково розчиняється; Н — не розчиняється.

Таблиця 3

**Найпоширеніші види пластмас та сфери їх застосування
в легковому автомобілебудуванні**

Скорочене міжнародне позначення	Хімічна назва	Клас пластика	Частини автомобіля
ABS	Співполімер акрилонітрил-бутадієн-стирол	Еластичний	Корпуси дзеркал, ковпаки коліс, елементи даху, передні та задні спойлери, облицювання панелі приладів, грати радіатора, оббивки дверей, облицювання стійок, боковини, кожухів фар
	Співполімер стиролу з малеїновим ангідридом	Твердий	Панель приборів
BMC	Поліефірний склопластик (поліефірна смола, наповнена крейдою і стислим скловолокном)		Кузовні великогабаритні панелі, кузови автомобілів, обтічні панелі
EP	Епоксидна смола (епоксидний полімер)	Твердий	Компоненти гоночних автомобілів
PA	Поліамід	Еластичний	Ковпаки коліс, кришка заливної горловини паливного бака; різні втулки і кільця, хомути, втулки, язика замків і засувки, корпуси датчиків, паливні шланги, кришки двигунів, клапанів; кронштейни
PBTP	Полібутілтерефталат	Твердий	Конструкційні й електроізоляційні вироби; деталі підкопотного простору, бампери, дверні ручки, компоненти карбюраторів
PC	Полікарбонат	Еластичний	Фари, скла, люки, сенсорні панелі приладів, бампери, грати радіатора, спойлери
PF	Фенолформальдегід	Твердий	Втулки, шайби, ручки, деталі електротехнічного призначення, кожух радіатора опалювачів, кришки акумуляторних батарей, шестерінки розподільного вала
PMMA	Поліметилметакрилат	Твердий	Розсіювачі, скло ліхтарів і бортових екранів, підфарники, дефлектори капота (мухобійка)

Скорочене міжнародне позначення	Хімічна назва	Клас пластика	Частини автомобіля
POM	Полюксиметилен	Твердий	Кільця шарикопідшипників, втулки, кулачки, поршні, штовхачі, деталі карбюратора, паливні насоси, елементи великогабаритних роликотподшипників опорно-поворотних пристроїв, внутрішня та зовнішня обробка
PTFE	Політетрафторетилен	Еластичний	Підшипники ковзання без мастил, елементи ковзання, ущільнювачі
PET (ПЕТФ)	Поліетилентерефталатне волокно		Тканини для повітряних подушок, кожухи двигунів, фіксатори фар
PP, PP/EPDM	Поліпропілен: модифікований поліпропілен, сополімери етилену, пропілену та дієну (етилпропіленовий каучук)	Еластичний	Бампери, задні спойлери, корпуси фар
PPO	Поліфеніленоксид	Еластичний	Панелі приладів, опори багажника, ряд деталей вентиляції кузова. Склонаповнені модифікації PPO: передні крила, задні і бічні панелі, панелі дверей і інших вертикальних панелей
PU, PUR, PUR-I, PUR-R, PUR-F	Поліуретан, еластичний поліуретан, жорсткий поліуретан, гнучкий поліуретан	Еластичний	Еластичні PU: підлокітники, оббивки спинки і подушки сидіння, набивання козирків, підкладки оббивок дверей, дахів, кожухи вентиляторів і т. ін. Напівжорсткі PU: накладки панелей, дверей, стійок, підлокітників і т. ін. елементи бамперів, задні спойлери. Жорсткі PU: панелі дахів та боковин. Пінопласти на основі PU: бампери і накладки до них, облицювання фар і щиток приладів, блоки, що містять бампер, спойлери, підфарники і радіатори, підголівники, руків'я важелів, облицювання дверей. Інтегральний PU, наповнений мікросферами: бампери та панелі

Завершення табл. 3

Скорочене міжнародне позначення	Хімічна назва	Клас пластика	Частини автомобіля
PVC	Полівінілхлорид	Еластичний	Смужка-вставка на бампері, комплектуючі вироби, водо-, бензо- і антифризостойкі трубки, шланги, прокладок, підлокітників, бачків склоомивачів, килимків багажника, декоративні та захисні профілі, тенти, кабельна ізоляція, декоративні елементи, захисне покриття днища. Подушки безпеки, ущільнюючий матеріал для стекол, штучна шкіра, приладові дошки, дверні панелі, звукоізоляція, внутрішнє оздоблення салону, підлокітники
SAN	Співполімер стирол-акрилонітрил	Твердий	Решітка радіатора, передні та задні спойлери
SMS	Поліефірний склопластик (плити або панелі з поліефірної смоли з текстильним волокном)	Твердий	Панелі капота, кожухи радіаторів, арки боковини, внутрішні панелі дверей, кузовні панелі і обшивання для вантажних і легкових автомобілів
TPU, RTPU	Термопластичний поліуретан, посилений термопластичний поліуретан	Твердий	Обмежувачі ходу, відбій амортизатора тяги, руків'я, вкладиші, шестерні, підшипники ковзання
UP	Ненасичені поліефіри	Твердий	
UP-GF	Ненасичені поліефіри, армовані скловолокном (склопластик ручної викладки)	Твердий	Запчастини з великою поверхнею, капоти, деталі для двигунів, багажники, крила
UP-GEK	Поліефірний склопластик	Твердий	Конструктивні деталі та вироби

Таблиця 4

Найпоширеніші деталі (вузли) автомобілів та види пластмас, з яких їх виготовлено

Група вузлів і деталей автомобілів	LDPE	HDPE	PP	ABS	Термопласти, армовані скловолокном	Склопласти	PUR	PPO	PA	POM	PC	PF	Акрилаги	PETF
Деталі зовнішнього облицювання: решітки радіаторів, спойлери, ковпаки коліс			+	+	+		+				+			
Деталі пасивного захисту: панель приладів, бампери, кермові колеса та ін.			+				+	+						
Амортизаційні деталі: прокладки, подушки і спинки сидінь							+							
Деталі для зберігання рідин: паливні баки, маслобаки, ящики акумуляторних батарей, бачки для гальмівної рідини	+								+					
Деталі зчеплення і ремінних передач: зубчасті та черв'ячні колеса, зрочки, шківни, храповики				+					+	+				+

Завершення табл. 4

Група вузлів і деталей автомобілів	LDPE	HDPE	PP	ABS	Термопласти, армовані скловолокном	Склопласти	PUR	PPO	PA	POM	PC	PF	Акрилати	PETF
Деталі вузлів тертя: підшипники ковзання, втулки, вкладиші шарнірів					+		+		+	+				+
Деталі, що піддаються електро-механічним навантаженням, електроізоляційного призначення: кришки розподільників, колектори, катушки, перемикачі, контактні колодки, плати	+		+						+			+		+
Деталі систем харчування. охолодження і мастила двигуна: трубки, пробки, фільтри	+	+	+					+	+	+				+
Деталі загального призначення: руків'я, цитки, кнопки, ручки, ковпачки	+	+	+	+				+	+			+	+	
Великогабаритні деталі кузова: крила, капоти, багажники, панелі дверей			+	+		+	+							

Група вузлів і деталей автомобілів	LDPE	HDPE	PP	ABS	Термопласти, армовані скловолокном	Склопласти	PUR	PPO	PA	POM	PC	PF	Акрилати	РЕТФ
Корпусні деталі: кожухи, кришки корпусів, коробки, кожухи опалювачів, корпусу повітряних фільтрів	+		+				+	+	+					
Робочі органи крильчатки вентиляторів, насосів, компресорів			+						+	+		+		
Світлотехнічні деталі: плафони, розсіювачі, задні ліхтарі, покажчики поворотів				+							+		+	
Деталі інформаційного призначення: фірмові таблички, шкали				+										
Деталі внутрішньої обробки салону кузова декоративні профілі, прошви	+		+											
Деталі тепло-, шумоізоляції кузова, підлоги і капота														+

Позначення типу пластмаси виробники зазвичай виштамповують з внутрішнього боку деталі (див. Рис. 1, 2), незалежно від того, бампер це чи кришка мобільного телефону. Тип пластика найчастіше наводять у характерних дужках. Це може виглядати так:

Рис. 1. Позначення типу пластмаси

Де:

PP + EPDM — позначення типу пластмаси (модифікований поліпропілен, сополімери етилену, пропілену та дієну (етиленпропіленовий каучук);

TD — наповнювачі та підсилювачі;

15 — частка наповнювача та підсилювача.

Рис. 2. Позначення типу пластмаси

Де:

PA — позначення основного компоненту пластмаси (поліамід);

66 — вміст основного компоненту;

GF — наповнювачі та підсилювачі;

33 — частка наповнювача та підсилювача.

Для виготовлення деталей автомобіля з урахуванням їх функціональності застосовують певні пластмаси. Для бамперів — один вид, для внутрішньої обшивки — другий, для декоративного обвісу ¹ — третій. До того ж, різні автовиробники віддають перевагу різним видам пластмас і нерідко використовують власні розробки або розробки хімічних центрів, які їх обслуговують. Для поліпшення експлуатаційних властивостей виробів термопласти і реактопласти часто застосовують у вигляді наповнених пластмас, використовують також різні їх фізичні та хімічні модифікації. Прикладом може бути поліпропілен із додаванням каучуку, який використовують для виготовлення бамперів та інших деталей автомобіля, що зазнають значних ударних навантажень ².

Армування скловолокном, вуглецевими волокнами підвищує такі властивості пластмас, як міцність, термостійкість. Поширення набули

¹ Сьогодні значного поширення на автомобілях набув декоративний обвіс: решітка радіатора, антикрила, накладки на бампер, молдинги, пороги, а також декоративні накладки на ручки дверей і важелі склоочисника, розширювачі колісних арок, накладки (дефлектори, вітровики) на бічне скло.

² Gunther Reitzel. Capacities are developing in double digits (exhibition report K 2007): polyphenylene sulfide (PPS)/free full text//*Plastics (magazine)*. 2007. P. 124—130 ; Рогов В. А., Соловьев В. В., Копылов В. В. Указ. соч.

формовані пластмаси, армовані скловолокном (особливо на основі ненасичених полієфірів, *UP*).

За різними оцінками, до 60 % усіх пластмасових деталей сучасного автомобіля виготовлено з модифікованого **поліпропілену (PP/EPDM)** — потрійний співполімер етилену, пропілену та дієну. Він належить до термопластів, тому його легко зварювати та склеювати. Характеризується полімер високою хімічною стійкістю (стійкий до розбавлених кислот і більшості лугів, миючих засобів, мастил, полярних розчинників) і високою атмосферостійкістю (стійкий до дії УФ-випромінювання, озону й вологи). Уведені до складу поліпропілен добавки — частіше у вигляді гуми і тальку — значно покращують його властивості та дають змогу фарбувати. Зауважимо, що фарбуванню піддається тільки модифікований поліпропілен.

На основі поліпропілену виготовлено практично всі бампери, також цей матеріал використовують для виготовлення кожуха вентилятора, розширювального бачка, рульового колеса, панелі приладів, решітки радіатора, повітропроводів, корпусів і кришок акумуляторних батарей тощо.

У таблиці 5 наведено основні модифікації поліпропілену та їх застосування в автомобілебудуванні.

Таблиця 5

Модифікації поліпропілену та їх застосування в автомобілі

Модифікації поліпропілену	Застосування в автомобілі
PP·E (поліпропіленові піни)	Підлога багажника
PP+E/P (гумовий денатурований поліпропілен)	Бампери, обвіс
PP/EPDM (поліпропілен; дієновий етиленпропілен)	Бампери
PP+E/P-TD (HMPP) (поліпропілен, модифікований каучуком)	Бампери
PP-TD10(PPF) (поліпропілен, наповнений тальком 10 %)	Внутрішня обшивка
PP-TD20(PPF) (поліпропілен, наповнений тальком 20 %)	Панель інструментів, передня панель
PPE(PPO)+PA6 (поліпропілен + поліамід 6)	Вентиляційний отвір капота

Для **полікарбонатів (PC)** характерні легкість, висока ударостійкість, стійкість до хімічної дії і перепадів температур, пожежна безпека (оскільки це важкозаймистий самозатухаючий матеріал) у поєднанні з простотою обробки. На жаль, полікарбонати дуже чутливі до дії розчинників і мають схильність до розтріскування під впливом внутрішніх напружень. Використовують їх для виготовлення бамперів легкових автомобілів, розсіювачів і світлофільтрів освітлювальної апаратури тощо ¹.

¹ Thermoplastics Directory and Databook. Op. cit.

Полівінілхлорид (PVC) — це лінійний, термопластичний полімер; має хороші діелектричні властивості, стійкий до дії води, кислот, лугів, розчинів солей, бензину, гасу, жирів, спиртів, практично негорючий. Він обмежено розчинний у кетонах, складних ефірах, хлорованих вуглеводнях. Полімер можна виробляти з різним ступенем еластичності. Застосовують для виготовлення гнучких трубок, профілів, прокладок, підлокітників, бачків склоомивачів, килимків багажника тощо. М'який полівінілхлорид використовують у вигляді пластизолів для захисту днища кузова, герметизації зварних швів.

АБС (ABS) — потрійний співполімер акрилонітрилу, бутадієну і стиролу. Це еластичний, однак, при цьому ударостійкий полімер. За еластичність відповідає складова каучуку (бутадієн), за міцність — акрилонітрил. *ABS* — аморфний термопластик з гарною хімічною стійкістю (стійкий до лугів і масил; придатний для нанесення гальванічного покриття та металізації), нестійкий до УФ-випромінювання. Зауважимо, що *ABS* з часом стає крихким; старіння пластика прискорюється під впливом сонячного світла, тому його обов'язково необхідно фарбувати. Використовують для облицювання приборної панелі, решітки радіатора, оббивки дверей, облицювання стійок, боковини тощо.

МСН (MSN) — співполімер стиролу з метилметакрилатом і акрилонітрилом. Акцентуємо увагу на тому, що співполімери, особливо *MSN*, відзначаються високою атмосферостійкістю, стійкістю до бензину та масил; їх застосовують для виготовлення відбивачів світла, розсіювачів, підфарників тощо.

Поліуретани термопластичні належать до еластичних пластиків, вони стійкі до випаровування, вигину, розриву, морозостійкі, стійкі до дії масел, жирів, аліфатичних вуглеводнів, кислот і озону. До пластичних поліуретанів лінійної структури належать кетони (ацетон, метилетилкетон і циклогексанон), а також високополярні розчинники (наприклад, *n*-метилпіролідон і тетрагідрофуран). Зауважимо, що дія аліфатичних ефірів типу етилацетату та бутилацетату на поліуретани призводить до сильного набухання. Сучасні технології дають змогу виробляти поліуретан з широким інтервалом модуля пружності, який застосовують для виготовлення таких деталей автомобіля, як: обмежувачі ходу, відбій амортизатора тяги, руків'я, вкладиші, шестерні, підшипники ковзання тощо.

Поліуретани-реактопласти можуть бути різними: від високоеластичних матеріалів до жорстких пластиків, здобутих литтям під тиском. Вони стійкі до дії кислот, мінеральних і органічних масел, бензину, окислювачів, а за гідравлічною стійкістю перевершують поліаміди.

Залежно від значень уявної щільності **пінополіуретани (ППУ)** поділяють на еластичні (м'які), напівтверді та жорсткі. З еластичних ППУ виготовляють підлокітники, оббивку спинки і подушки сидіння, набивання козирків, підкладку оббивок дверей, дахів, кожухи вентиляторів тощо.

Напівжорсткі ППУ застосовують для деталей пасивного захисту: накладки панелей, дверей, стійок, підлокітників і т. ін. Проте, останнім часом їх витісняють інтегральні ППУ.

Жорсткі ППУ є тепло- і морозостійкими. На їх основі виготовляють багат шарові конструкції панелей дахів і боковин, зокрема, для авторефрижераторів і автобусів північного та тропічного виконання.

Серед пластмас виокремлюють особливу групу інтегральних пінопластів на основі PUR. Констатуємо, що завдяки інтегральній структурі (пориста серцевина та щільна оболонка) ці матеріали мають дуже високу твердість і міцність при вигині; їх застосовують для виготовлення бамперів і накладок до них, облицювання фар і щитка приладів.

Поліаміди — це група пластмас, які являють собою високомолекулярні гетероцепні полімери лінійної будови (термопласти), вони хімічно стійкі до дії лугів, бензину, спирту, мінеральних і синтетичних олів, практично не сприйнятливі до органічних розчинників. Поліаміди — жорсткі матеріали з високою міцністю при розриві та високою стійкістю до зношування, зберігають еластичність за низьких температур. Вони відзначаються високим водопоглинанням, але після висушування початковий рівень властивостей відновлюється.

Випускають і склонаповненні поліаміди, які містять 20—30 % скловолокна. Використовують їх для виготовлення деталей з жорсткими розмірними допусками: обмежувачі ходу шестірні, важелі вмикання приводу, крильчатки, корпуси запобіжників, корпус клапана бензобака тощо. Поліаміди належать до класу найбільш перспективних конструкційних термопластичних матеріалів, що знайшли застосування для виготовлення підшипників загального призначення, шестерень, болтів, гайок, шківів та ін. Найчастіше поліаміди використовують для виробництва автомобільних ковпаків, різних втулок і вкладишів, хомутів трубок, язиків замків дверей, засувок тощо.

Поліметилметакрилат (PMMA) — співполімер метилметакрилату (98 %) з метилакрилатом (2 %), прозорий матеріал з хорошими оптичними властивостями, має високу твердість і атмосферостійкість, хороші електроізоляційні властивості, стійкий до дії УФ-променів. Він відзначається високою хімічною стійкістю, зокрема, до автомобільного палива (на відміну від полікарбонату). PMMA використовують для виготовлення світлотехнічного обладнання (розсіювачів, скла ліхтарів і бортових сигналів).

Поліацетали (POM) — це термопластичні матеріали з високим модулем пружності, високою стійкістю до органічних розчинників, стійкі до мінеральних масел за температури до 100°C, однак, за вищих температур відбувається набухання та розчинення полімеру. Поліацетали — конструкційний самозмащувальний матеріал; хімічно стійкий до дії автомобільного палива, слабких кислот і лугів; має відмінну стійкість до розтріскування та блискучу тверду поверхню; добре забарвлюється; дозволяє лазерне маркування. Поліацетали застосовують для виготовлення кілець шарикопідшипників, втулок, кулачків,

поршнів, штовхачів, деталей карбюратора, паливних насосів, елементів великогабаритних роликопідшипників опорно-поворотних пристроїв тощо.

Фенолформальдегід (PF; феноласти) — реактопластичний матеріал. Вироби з нього міцні, вогнестійкі, витримують дію високої температури, не розтріскуються і не набухають у воді й органічних розчинниках. Залежно від наповнювача, феноласти поділяють на порошкоподібні (прес-порошки різних типів), волокнисті (волокніти — наповнювач у вигляді бавовняних волокон, скловолоконіти — наповнювачем є скляні волокна) і шаруваті матеріали (текстоліти — наповнювач у вигляді тканини). В автомобільній промисловості їх використовують для виготовлення втулок, шайб, ручок, деталей електротехнічного призначення, кожухів радіатора опалювачів, кришок акумуляторних батарей, шестерень розподільного вала.

Епоксидні смоли (EP) застосовують як просочувальний матеріал для шаруватих матеріалів (ламінітів); вони мають відмінну гнучкість і хімічну стійкість. Затверділі смоли характеризуються високою адгезією до металів, скла, бетону тощо; механічною міцністю; тепло- і водостійкістю; хорошими діелектричними показниками.

Поліфеніленоксиди (PPO) — теплостійкі термопласти, які витримують сушку до 170°C; для них характерні висока стабільність розмірів, негорючість, високі електротехнічні властивості.

Поліфеніленоксиди застосовуються в конструкції легкових автомобілів (наприклад, ВАЗ-2108) у вигляді панелі приладів, опори багажника, деяких деталей вентиляції кузова тощо. У перспективі можливе застосування склонаповнювачів у модифікації поліфеніленоксидів для зовнішніх деталей легкових автомобілів: передніх крил, задніх і бічних панелей, панелей дверей і інших вертикальних панелей.

Фторопласти — полімери фторпохідних ряду етилену. Найширше розповсюджений політетрафторетилен (PTFE). За зовнішнім виглядом і поверхнею нагадують парафін, мають дуже низький, порівняно з більшістю речовин, коефіцієнт тертя.

Композиційні матеріали (композити) — багатокомпонентні матеріали, що складаються з пластичної основи (матриці), армованої наповнювачами, які мають високу міцність, жорсткість і т. ін. Поєднання різнорідних речовин створює новий матеріал, властивості якого відрізняються від властивостей кожної з його складових. Варіюючи склад матриці та наповнювача, їх співвідношення, орієнтування наповнювача, отримують широкий спектр матеріалів з необхідним набором характеристик. Використання композитів зазвичай дає змогу зменшити масу конструкції та підвищити корозійну стійкість за збереження або поліпшення її механічних характеристик¹.

Склопластики — полімерні композиційні матеріали, армовані скляними волокнами, що формуються з розплавленого неорганічного скла. Матрицею найчастіше слугують як термореактивні синтетичні смоли (феноль-

¹ Материали кузова автомобіля Chevrolet Corvette ... . Указ. соч.

ні, епоксидні, поліефірні тощо), так і термопластичні полімери (поліаміди, поліетилен, полістирол тощо). Зауважимо, що склопластики мають високу міцність, низьку теплопровідність, високі електроізоляційні властивості. Шаруватий матеріал, у якому як наповнювач застосовують тканину, плетуну зі скляних волокон, називають склотекстолітом ¹.

Поліефірні склопластики — це композиційні матеріали, особливістю яких є можливість переробки за низького тиску і температури приблизно 20 °С. В автомобілебудуванні використовують два види склопластиків — ВМС і SMS — завдяки їх високим механічним властивостям.

ВМС — ненасичені поліефірні смоли, наповнені крейдою та стислими скловолокнами. Їх використовують для виготовлення кузовних великогабаритних панелей, а також цілих кузовів легкових автомобілів і панелей типу обтічник. SMS — плити та панелі, що складаються з маси поліефірної смоли з двовимірним посиленням текстильними скловолокнами. В автомобілебудуванні ці панелі відомі під назвою препреги ². Із них виробляють кожухи радіаторів опалювачів, бічні арки, внутрішні панелі дверей тощо.

Вуглепластики — композиційні матеріали, наповнювачем у яких є вуглецеві волокна, які виробляють із синтетичних і природних волокон на основі целюлози, сополімерів акрилонітрилу, нафтових і кам'яновугільних пеків тощо. На основі вуглецевих волокон і вуглецевої матриці створюють композиційні вуглеграфітові матеріали — найбільш термостійкі композиційні матеріали (вуглепластики). Вуглепластики успішно замінюють метали (Рис. 3); їх використовують для виготовлення легких, але міцних деталей в автомобілебудуванні ³.

Рис. 3. Деталі автомобіля з вуглепластика

¹ Daniel Burrill, Jeffery Zurschmeide. Fiberglass & Carbon Fiber Parts, North Branch: CarTech. 2012. 160 p.

² Являють собою листи тканих або нетканих волокнистих матеріалів, просочених неотвердними полімерними сполуками. Традиційні волокнисті матеріали — це вуглеволокно, скловолокно, базальтове волокно, кевлар. Як сполучні використовують термореактивні або хімічні смоли, що тверднуть. Препреги виготовляють шляхом просочення армуючої волокнистої основи рівномірно розподіленими полімерними сполучними.

³ Мировые новости ... . Указ. соч.

Висновки. Отже, у статті систематизовано сучасні полімерні матеріали, які активно застосовують в автомобілебудуванні, зазначено їх скорочені позначення і деякі властивості. Крім того, зведено в таблицю перелік застосувань полімерних матеріалів, які використовують для виготовлення конкретних деталей транспортних засобів, а також складено таблицю зі зворотними даними щодо варіювання полімерних матеріалів для виготовлення конкретної полімерної деталі автомобіля. Поряд із цим, для полегшення роботи експертів, наведено приклад розшифрування штампа, розташованого з внутрішнього боку полімерної деталі. Слід констатувати, що наведені дані щодо різних груп полімерів значно полегшать роботу експерта під час експертного дослідження полімерних деталей транспортних засобів та збагатять можливості фахівця під час розв'язання як діагностичних, так і ідентифікаційних завдань.

References

- A New Concept for High Solids/Rapid Cure Transportation 107 Primers. (1999) 5th Nurnberg Congress: Creative Advances in Coatings Technology Nurnberg. Germany.
- Bashford, D. P. (1997). *Thermoplastics – Directory and Databook*. London: Chapman-Hall.
- Daniel Burrill, Jeffery Zurschmeide (2012). *Fiberglass & Carbon Fiber Parts, North Branch: CarTech*.
- Fedortcov, D. R. (2014). Primenenie polimerov v mashinostroenii. *Sovremennaia tekhnika i tekhnologii*. URL: <http://technology.snauka.ru/2014/07/4191> (data zvernennia 07.06.2020) [in Russian].
- Gribkov, A. A. (2013). Novye materialy, primeniaemye v avtomobilnoi promyshlennosti. Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaia konferenciia: «Innovacii v avtomobilstroenii». Viazma: filial FGBOU VPO «MGIU» [in Russian]
- Gunther Reitzel (2007). *Capacities are developing in double digits (exhibition report K 2007): polyphenylene sulfide (PPS)*/ free full text. - *Plastics (magazine)*.
- Hovorun, T. P., Berladir, K. V., Pererva, V. I., Rudenko, S. H., Martynov, A. I. (2017) *Sovremennye materialy dlia avtomobilnoi promyslovosti: Zhurnal inzhynirnykh nauk* [in Russian].
- Kalinina, L.S. (1975) *Kachestvennyi analiz polimerov*. Moscow: Khimiia. [in Russian].
- Kerber, M.L. (2008) *Polimernye kompozytsionnye materyaly. Struktura. Svoistva. Tekhnologyy*, Sankt-Peterburg: Professyia [in Russian].
- Materialy kuzova avtomobilia Chevrolet Corvette – ot steklovolokna k uglevoloknu. (2016) *Kompozitnyi mir*. Gladunovoi O. (Ed). [in Russian].
- Mirovye novosti. (2019). *Kompozitnyi mir*. Gladunovoi O. (Ed). URL: www.kommer-sant.ru [in Russian].
- Novye kompozitnye materyaly v avtomobyle — prymerenye konstruksyy*. URL: <https://remontpeugeot.ru/avtozhizn/novye-kompozitnye-materialy-v-avtomobile-prime-nenie-konstrukcii.html>. (data zvernennia 07.06.2020) [in Russian].
- Rohov, V.A., Solovev, V.V., Kopylov, V.V. (2008). *Novye materialy v mashinostroenii*, Moscow: RUDN [in Russian].
- Sinelnikov, A.F., Losavio, S.K., Skripnikov, S.A., Sinelnikov, R.A. (2004). *Kuzova legkovykh avtomobiley: Tekhnicheskoe obsluzhivanie i remont*. Moscow: IKTC «Akademkniga». [in Russian].

Tekhnologiiia proizvodstva termoplastichnogoprepreha s vysokimi kharakteristikami (2015). *Kompozitnyi mir*. Gladunovoi O. (Ed). [in Russian].

Timoshkov, P. N., Khrulkov, A. V., Iazvenko, L. N. *Kompozitsionnye materialy v avtomobilnoi promyshlennosti*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompozitsionnye-materialy-v-avtomobilnoy-promyshlennosti-obzor/viewer> (data zvernennia 07.06.2020) [in Russian].

О. М. Пашкова, Л. В. Нардид, Е. Е. Руднева, М. В. Зарубина

**ХАРАКТЕРИСТИКА СОВРЕМЕННЫХ
ПОЛИМЕРНЫХ МАТЕРИАЛОВ И ИХ ПРИМЕНЕНИЯ
В АВТОМОБЛЕСТРОЕНИИ**

В статье указаны преимущества применения современных полимерных материалов для изготовления деталей в автомобилестроении. Авторы систематизировали современные полимерные материалы, которые чаще всего применяют в автомобилестроении для изготовления как кузовных деталей, деталей подкапотной части автомобиля, так и деталей внутреннего оснащения автомобиля. Авторы охарактеризовали свойства современных полимерных материалов, позволяющие применять их для изготовления той или иной детали автомобиля, а также указали краткие химические названия (аббревиатуры) полимерных материалов, их композиций (с учётом требований мировой практики) и некоторых свойств, а именно: отношение к нагреванию, растворимость в органических растворителях и другие.

Отмечено, что использование полимерных материалов в автомобилестроении основывается непосредственно на свойствах полимерного материала и требованиях к той или иной детали автомобиля. В одной из таблиц представлен перечень полимерных материалов и деталей, которые изготавливают из определённого вида полимерного материала, в другой таблице — информация с обратными данными относительно варьирования полимерных материалов в процессе изготовления конкретной детали автомобиля. Отдельное внимание уделено примеру расшифровки значения штампа, наносимого на внутреннюю поверхность некоторых полимерных деталей. Штамп отражает сведения о виде полимерного материала, из которого изготовлена деталь, наличие в его составе наполнителей и усилителей, а также их процентное содержание. Кроме того, представлен перечень основных типов модифицированного полипропилена, краткие обозначения разных модификаций полипропилена и их применение в автомобилестроении. Для удобства применения в экспертной практике свойства и возможности использования наиболее часто применяемых полимерных материалов в автомобилестроении сведены в таблицы.

Ключевые слова: полимерные материалы, автомобилестроение, пластик (пластмассы), пластиковые детали, свойства, применение, изготовление, транспортное средство, полимерные композиционные материалы (PCM), углепластик, стеклопластик.

O. Pashkova, L. Nardid, E. Rudnieva, M. Zarubyna
**CHARACTERISTIC OF MODERN POLYMER MATERIALS
AND THEIR APPLICATION IN THE AUTOMOTIVE INDUSTRY**

The article describes the advantages of using modern polymer materials for the manufacture of auto parts in the automotive industry. The authors have developed and presented a systematization of modern polymer materials, which are most often used in the automotive industry for the manufacture of both body and engine compartment (under hood) parts, and parts for internal equipment of a car. The studies made it possible for the authors to introduce a characteristic of the modern polymer materials properties that could to be used for the manufacture of a particular car part, as well as indicate brief chemical names (abbreviations) of polymer materials and their compositions (taking into account the requirements of world practice), indicating some properties, namely: heating resistance, solubility in organic solvents, etc.

It is indicated that the use of polymer materials in the automotive industry is based directly on the properties of the polymer material and the requirements for a particular auto part. In one of the tables, a list of polymer materials and parts that are made of a certain type of polymer material is outlined, in another table the information on feedback regarding the variation of polymer materials in the process of manufacturing a specific car part is gathered. Special attention is paid to the example of deciphering the stamp meaning, which is stamped on the inner surface of some polymer parts. The stamp reflects information on the type of polymer material from which the auto part is made, the presence of fillers and amplifiers in its composition, as well as their percentage. In addition, a list of the main types of modified polypropylene, a brief designations of polypropylene various modifications and their application in the automotive industry are presented. For the ease of use while forensic practice, the information on the properties and possibilities of using the most commonly used polymer materials in the automotive industry is summarized in table.

Keywords: polymer materials, automotive industry, plastic (plastics), plastic parts, properties, application, manufacturing, vehicle, polymer composite materials (PCM), carbon fiber reinforced polymer, fiberglass.

Надійшла до редколегії 02.06.2020

Пашкова О. М., Нардід Л. В., Руднева К. Є., Зарубіна М. В. Характеристика сучасних полімерних матеріалів та їх застосування в автомобілебудуванні// *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключов, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 388—410. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.27>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.28>

УДК 629.017

А. В. Лубенцов,

кандидат юридичних наук,

завідувач лабораторії інженерно-транспортних досліджень

ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса, м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1419-6433>, e-mail: Lubencov_av@ukr.net

В. О. Варлахов,

завідувач сектору лабораторії інженерно-транспортних досліджень

ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса, м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6446-4400>,

e-mail: 19varlahov84@gmail.com

ТЕХНІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЙ ВОДІЇВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ НА НЕРЕГУЛЬОВАНИХ ПЕРЕХРЕСТЯХ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ЛІВОГО ПОВОРОТУ

Розглянуто питання, які виникають у експертів під час проведення судових автотехнічних експертиз (експертних досліджень) під час технічного аналізу дій водіїв транспортних засобів на нерегульованих перехрестях, коли під час виконання лівого повороту на розділовому газоні встановлено дорожній знак 2.1 «Дати дорогу», а перед перехрестям у напрямку руху транспортного засобу, який надалі виконує лівий поворот, встановлено дорожній знак 2.3 «Головна дорога».

Ключові слова: автотехнічна експертиза, перехрестя, дорожньо-транспортна пригода, транспортний засіб, дорожні знаки, головна дорога, дати дорогу, Правила дорожнього руху України.

Постановка наукової проблеми. Під час технічної оцінки дій водіїв на нерегульованому перехресті, відповідно до вимог Правил дорожнього руху України, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306 (далі — *ПДР України*)¹, у фахівців, які складають висновок експерта за результатами проведення судової автотехнічної експертизи або висновок експертного дослідження, виникає питання: «Як проводити оцінку дій водія, який виконує маневр лівого повороту на нерегульованому перехресті, якщо на розділовому газоні встановлено дорожній знак 2.1 «Дати дорогу», а перед перехрестям у напрямку руху транспортного засобу, який надалі виконує лівий поворот, встановлено дорожній знак 2.3 «Головна дорога»?». Тобто водій виконує лівий поворот на нерегульованому перехресті, рухається по головній дорозі, а в процесі його подальшого руху опиняється на другорядній дорозі, де встановлено дорожній знак

---

¹ Правила дорожнього руху: затв. Постановою КМУ від 10.10.2001 р. № 1306 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-p> (дата звернення: 05.06.2020).

2.1 «Дати дорогу». Як у цьому разі необхідно проводити технічну оцінку дій водіїв — учасників дорожнього руху? Від висновку експерта за результатами проведення судової автотехнічної експертизи або висновку експертного дослідження залежатиме подальше прийняття рішення у справі слідчим, суддею, прокурором (органом, який призначив експертизу).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дорожньо-транспортні ситуації, у яких водії виконували маневр на перехресті, досліджували співробітники Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса: М. С. Корчан, В. М. Ковкін, Ю. М. Малько, А. Ю. Кріштоп, В. П. Яковлев, В. О. Лабінцев, О. О. Свідерський, А. В. Лубенцов, В. О. Варлахов, В. С. Ольхов, В. О. Степко¹ та інші.

Мета статті. Провести технічну оцінку дій водія, який виконує маневр лівого повороту на нерегульованому перехресті, якщо на розділовому газоні встановлено дорожній знак 2.1 «Дати дорогу», а перед перехрестям у напрямку руху транспортного засобу, який надалі виконує лівий поворот, встановлено дорожній знак 2.3 «Головна дорога».

Викладення основного матеріалу дослідження. Визначення, класифікацію та порядок обліку дорожньо-транспортних пригод (далі — ДТП) регламентовано спеціальними Правилами ведення обліку дорожньо-транспортних пригод, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 424 (далі — *Правила*)². Вони визначають єдиний порядок державного й відомчого обліку ДТП і є обов'язковими для виконання на всій території України. Згідно з ПДР України, ДТП — це подія, що сталася під час руху транспортного засобу (далі — ТЗ), унаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки. Слід зазначити, що у цьому разі до ТЗ належать автомобілі, мотоцикли, моторолери, мотоколяски, мопеди, трамваї, тролейбуси, трактори і гужовий транспорт (за винятком верхових і в'ючних тварин).

Відповідно до класифікації ДТП, зіткнення — це пригода, під час якої транспортні засоби, що рухалися, зіткнулися між собою чи пересувним складом залізниці, або коли один з транспортних засобів раптово зупинився. Найчастіше ДТП стаються на перехрестях, оскільки перехрестя є основним місцем злиття й перетину транспортних і пішохідних потоків, то на перехрестях відбувається значна кількість ДТП, пов'язаних із зіткненням транспортних засобів і наїздом на пішоходів. Водії здебільшого під час проїзду регульованого перехрестя намагаються закінчити його проїзд на жовтий сигнал світлофора або повернути ліворуч перед зустрічним ТЗ.

¹ Корчан М. С., Ковкін В. М., Малько Ю. М., Кріштоп А. Ю., Яковлев В. П., Лабінцев В. О., Свідерський О. О., Лубенцов А. В., Варлахов В. О., Ольхов В. С., Степко В. О. Експертна оцінка дорожньо-транспортних ситуацій, у яких водії виконували маневр на перехресті: метод. рек./ХНДІСЕ. Харків, 2012. 32 с.

² Правила ведення обліку дорожньо-транспортних пригод: затв. Постановою КМУ від 22.05.2019 р. № 424. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/424-2019-p> (дата звернення: 05.06.2020).

Згідно із загальними положеннями ПДР України, перехрестя — це місце перехрещення, прилягання або розгалуження доріг на одному рівні, межею якого є уявні лінії між початком заокруглень країв проїжджої частини кожної з доріг; не вважається перехрестям місце прилягання до дороги виїзду з прилеглої території (абз. 67 п. 1.10)¹. Відповідно до вимог п. 16.1 ПДР України, перехрестя, де черговість проїзду визначається сигналами світлофора чи регулювальника, вважається регульованим; на такому перехресті знаки пріоритету не діють; у разі вимкнення світлофора або його роботи в режимі миготіння сигналу жовтого кольору та відсутності регулювальника, перехрестя вважається нерегульованим і водії повинні керуватися правилами проїзду нерегульованих перехресть та установленими на перехресті відповідними дорожніми знаками².

Згідно із загальними положеннями ПДР України:

- головна дорога — дорога з покриттям відносно ґрунтової або та, що позначається знаками 1.22, 1.23.1—1.23.4 і 2.3; наявність на другорядній дорозі покриття безпосередньо перед перехрестям не прирівнює її за значенням до перехрещуваної;
- дати дорогу — вимога до учасника дорожнього руху не продовжувати або не відновлювати рух, не здійснювати будь-яких маневрів (за винятком вимоги звільнити займану смугу руху), якщо це може примусити інших учасників дорожнього руху, які мають перевагу, змінити напрямок руху або швидкість (абз. 27 і 28 п. 1.10)³.

Згідно з загальними положеннями Національного стандарту України ДСТУ 4100-2014⁴, дорожні знаки повинні розташовуватись так, щоб їх добре бачили учасники дорожнього руху як у світлий, так і в темний час доби, була забезпечена зручність експлуатації і обслуговування, а також було неможливе їх ненавмисне пошкодження. При цьому вони не повинні бути затулені від учасників дорожнього руху будь-якими перешкодами (зеленими насадженнями, щоглами зовнішнього освітлення, тощо). Під час розташування дорожніх знаків слід забезпечити спрямованість інформації, яку вони передають, тільки до тих учасників руху, для яких її призначено. На ділянках доріг, де дорожню розмітку складно побачити (сніг, бруд тощо) або не можна відновити, повинні бути встановлені відповідні за змістом дорожні знаки. В одному поперечному перетині дороги дозволяють установлювати не більше трьох знаків, без урахування дублюючих знаків і табличок до дорожніх знаків. Черговість розміщення знаків різних груп на одній опорі

¹ Правила дорожнього руху: ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-p> (дата звернення: 05.06.2020).

² Там само.

³ Там само.

⁴ ДСТУ 4100-2014. Безпека дорожнього руху. Знаки дорожні. Загальні технічні умови. Правила застосування. Видання офіц. Київ, 2015. URL: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page?id_doc=61489 (дата звернення: 05.06.2020).

(зверху вниз або зліва направо) повинна бути такою: 1) знаки пріоритету; 2) попереджувальні знаки; 3) наказові знаки; 4) заборонні знаки; 5) інформаційно-вказівні знаки; 6) знаки сервісу.

Знаки пріоритету застосовують для позначення черговості проїзду перехресть, перехрещень окремих проїжджих частин, а також вузьких ділянок доріг. Знак 2.1 «Дати дорогу» слід встановлювати безпосередньо перед виїздом на дорогу, по якій знаками 2.3 або 1.22, 1.23.1—1.23.4 надано переважне право проїзду цього перехрестя, а також на початку смуги розгону. Якщо у місцях виїзду на дорогу, на якій транспортні засоби користуються переважним правом проїзду перехрестя, є смуга розгону, то знак 2.1 слід встановлювати перед початком цієї смуги. Дозволяється встановлювати знак 2.1 перед виїздами на дорогу з покриттям з лісових просік, польових та інших доріг без покриття, а також у місцях виїзду на дорогу з територій гаражів, АЗС, майданчиків відпочинку тощо. Знак 2.3 «Головна дорога» потрібно застосовувати для позначення ділянки дороги, під час руху якою транспортні засоби мають переважне право проїзду перехрестя, його встановлюють на початку такої ділянки дороги. У населених пунктах знак 2.3 можна повторювати перед кожним перехрестям, де надано переважне право проїзду перехрестя. Перед перехрестями, на яких головна дорога проходить у прямому напрямку, а на дорозі яка перетинається, є не більше чотирьох смуг, дозволено встановлювати знак 2.3 розміром 350×350 мм. Можна не повторювати знак 2.3 перед з'їздами з перехрещень і прилягань доріг у різних рівнях. Перед перехрестями, на яких головна дорога змінює напрямок, а також перед перехрестями зі складним плануванням знак 2.3 потрібно встановлювати з табличкою 7.8 на відстані 150—300 м від перехрестя поза населеними пунктами, 50—100 м від перехрестя — у населених пунктах. Перед перехрестями, на яких головна дорога змінює напрямок, а також перехрестями зі складним плануванням, на головній дорозі слід установлювати знак 2.3 з табличкою 7.8, а на другорядній — знак 2.1 чи 2.2 з табличкою 7.8. Знаки 2.1 і 2.2 дозволено застосовувати для позначення окремих перехресть, на яких необхідно визначити черговість проїзду, відмінну від черговості проїзду перехрестя рівнозначних доріг. Якщо на такому перехресті головна дорога змінює напрямок, то на головній дорозі перед перехрестям потрібно встановити знак 2.3 з табличкою 7.8, а за перехрестям — знак 2.4 якщо на такому перехресті ця дорога буде другорядною, або знак 2.3 — якщо буде головною. На регульованих перехрестях знаки 2.1—2.3 потрібно розміщувати на опорі світлофора, а якщо це неможливо — на відстані не більш ніж 5 м від опори так, щоб вони в обох випадках не закривали сигналів основного світлофора. Знак 2.4 «Кінець головної дороги» потрібно застосовувати для позначення кінця дороги, позначеної знаком 2.3. Якщо дорога, позначена знаком 2.3, закінчується перед дорогою, учасникам руху по якій надано переважне право проїзду цього перехрестя, то знак 2.4 слід установити разом зі знаком 2.1 або 2.2. У населених пунктах знак 2.4 дозволено встановлювати попередньо з табличкою 7.1.1 «Відстань до об'єкта».

Розглянемо приклад висновку експерта за результатами судової автотехнічної експертизи, що досліджувала перехресне зіткнення ТЗ на нерегульованому перехресті. Дорожньо-транспортна пригода мала місце в темний час доби, у межах населеного пункту м. Харкова, на освітленій міським електроосвітленням ділянці перехрестя пр. Московського та вул. Енергетичної. Зазначене перехрестя обладнане світлофорами, на яких на момент дорожньо-транспортної пригоди було ввімкнено жовтий миготливий сигнал. Перед дорожньо-транспортною пригодою автомобіль BMW-520i рухався по пр. Московському зі сторони вул. Морозова в напрямку пр. Л. Ландау, автомобіль ВАЗ-21093 рухався по пр. Московському зі сторони пр. Л. Ландау в напрямку вул. Морозова та на перехресті з вул. Енергетичною здійснював лівий поворот, тобто до моменту контактування транспортних засобів рухався зліва направо відносно напрямку руху автомобіля BMW-520i. Дорожнє покриття проїжджої частини пр. Московського призначене для руху транспортних засобів в двох напрямках, транспортні потоки протилежних напрямків розділені розподільним газоном. Проїжджа частина пр. Московського для руху з боку вул. Морозова в напрямку пр. Л. Ландау (у напрямку руху автомобіля BMW-520i) має три смуги для руху (у цьому напрямку), поділені повздовжніми лініями дорожньої розмітки. Вид дорожнього покриття пр. Московського — асфальтобетон, стан дорожнього покриття на момент виникнення дорожньо-транспортної пригоди — сухий. Місце дорожньо-транспортної пригоди — у зоні дії дорожнього знака 2.3 «Головна дорога», встановленого у напрямку руху автомобіля BMW-520i, та дорожнього знака 2.1 «Дати дорогу», встановленого у напрямку руху автомобіля ВАЗ-21093 (див. Рис. 1 далі за текстом).

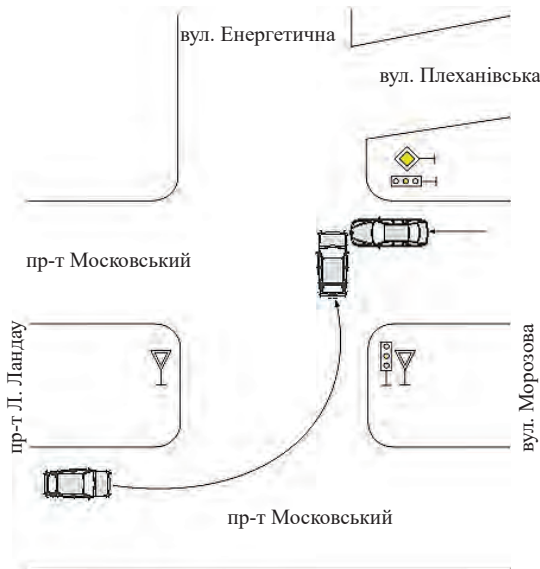

Рис. 1. Схема перехрестя пр. Московського та вул. Енергетичної

Під час дослідження, зважаючи на напрямок утворення пошкоджень, що співпадають за формою та розмірами, експерти провели натурне моделювання та порівняли пошкодження капота автомобіля ВА3-21093 з пошкодженими деталями передньої частини автомобіля BMW-520i. Під час суміщення в процесі натурального моделювання та співставлення пошкоджень, з урахуванням характеру, напрямку, розміру деформованих частин і деталей, визначено, що для утворення пошкоджень транспортних засобів необхідно, щоб у момент первинного контакту автомобіль BMW-520i лівою частиною переднього бампера взаємодіяв з передньою правою боковою частиною автомобіля ВА3-21093 в районі переднього правого колеса та переднього правого крила, при цьому кут між поздовжніми осями цих транспортних засобів у момент первинного контакту становив приблизно 90° . Взаємне положення автомобіля BMW-520i та автомобіля ВА3-21093 в момент їхнього первинного контакту показано на Рис. 2 далі за текстом.

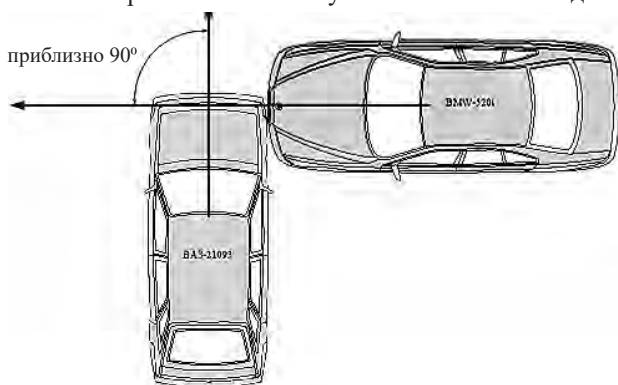

Рис. 2. Взаємне розташування автомобіля BMW-520i та автомобіля ВА3-21093 в момент первинного контакту

Зважаючи на задані вихідні цих обставин ДТП і відповідно до вимог ПДР України, слід дійти таких висновків щодо дій водія автомобіля ВА3-21093 та водія автомобіля BMW-520i: у цій дорожньо-транспортній ситуації для забезпечення безпеки дорожнього руху водій автомобіля ВА3-21093, наближаючись до перехрестя проїжджих частин пр. Московського та вул. Енергетичної за ввімкненого жовтого миготливого сигналу світлофора, повинен був здійснювати проїзд названого перехрестя відповідно до вимог проїзду нерегульованого перехрестя (а саме: перед зміною напрямку свого руху мав упевнитися, що виконуваний ним маневр лівого повороту буде безпечним для решти учасників дорожнього руху та він своїми діями не спричинить небезпеки для їх подальшого руху, при цьому під час виконання маневру лівого повороту на нерегульованому перехресті водій автомобіля ВА3-21093 мав дати дорогу транспортним засобам, що рухаються в зустрічному напрямку по рівнозначній дорозі, зокрема автомобілю BMW-520i). Іншими словами,

у цій дорожньо-транспортній ситуації водій автомобіля ВА3-21093 повинен був діяти відповідно до вимог п. 10.1 та 16.13 ПДР України, де зазначено:

«10.1. Перед початком руху, перестроюванням та будь-якою зміною напрямку руху водій повинен переконатися, що це буде безпечним і не створить перешкод або небезпеки іншим учасникам руху.

<...>

16.13. Перед поворотом ліворуч і розворотом водій нерейкового транспортного засобу зобов'язаний дати дорогу трамваю попутного напрямку, а також транспортним засобам, що рухаються по рівнозначній дорозі в зустрічному напрямку прямо чи праворуч.

Цим правилом повинні керуватися між собою і водії трамваїв».

Отже, вимоги п. 10.1 та 16.13 ПДР України передбачають, що водій транспортного засобу перед зміною напрямку руху для здійснення лівого повороту на нерегульованому перехресті повинен упевнитися в безпеці виконуваних дій і надати дорогу транспортним засобам, що рухаються в зустрічному напрямку по рівнозначній дорозі (п. 10.1 та 16.13 ПДР України наведено вище). Отже, у цій дорожньо-транспортній ситуації водій автомобіля ВА3-21093 своїми діями, а саме здійсненням маневру лівого повороту на нерегульованому перехресті, створив небезпеку для подальшого руху водію автомобіля BMW-520i, який рухався в зустрічному напрямку по рівнозначній дорозі. Дії водія автомобіля ВА3-21093 змусили водія автомобіля BMW-520i застосувати заходи для уникнення ДТП.

У цій дорожньо-транспортній ситуації технічну можливість запобігти зіткненню транспортних засобів з боку водія автомобіля ВА3-21093, який виконував маневр лівого повороту на нерегульованому перехресті, визначали шляхом надання ним дороги автомобілю BMW-520i, який рухався в зустрічному з ним напрямку по рівнозначній дорозі. Отже, у цій дорожньо-транспортній ситуації технічну можливість уникнути зіткнення транспортних засобів для водія автомобіля ВА3-21093 визначало дотримання ним вимог п. 10.1 та 16.13 ПДР України, для виконання яких водій не мав перешкод технічного характеру.

У зв'язку з тим, що в цій дорожньо-транспортній ситуації водій автомобіля ВА3-21093 під час виконання маневру лівого повороту на нерегульованому перехресті не надав дорогу автомобілю BMW-520i, який рухався в зустрічному напрямку по рівнозначній дорозі, та не впевнився в безпеці виконуваного ним маневру, то дії водія автомобіля ВА3-21093 не відповідали вимогам п. 10.1, 16.13 ПДР України та перебували, з технічної точки зору, у причиновому зв'язку з виникненням цієї ДТП.

У цій дорожньо-транспортній ситуації водій автомобіля BMW-520i з моменту виникнення небезпеки для його подальшого руху мав вжити заходів щодо зниження швидкості руху аж до зупинки керованого ним транспортного засобу. Іншими словами, у цій дорожньо-транспортній ситуації водій автомобіля BMW-520i повинен був діяти відповідно до вимог п. 12.3 ПДР України, де зазначено:

«12.3. У разі виникнення небезпеки для руху або перешкоди, яку водій об'єктивно спроможний виявити, він повинен негайно вжити заходів для зменшення швидкості аж до зупинки транспортного засобу або безпечно-го для інших учасників руху об'їзду перешкоди».

У цій дорожньо-транспортній ситуації розв'язання питання технічної можливості уникнути зіткнення транспортних засобів для водія автомобіля BMW-520i визначається шляхом порівняння зупинного шляху автомобіля BMW-520i в умовах місця ДТП та відстані, на якій перебував цей автомобіль від місця зіткнення з автомобілем ВА3-21093 в момент виникнення небезпеки для подальшого руху водія автомобіля BMW-520i.

Термінами, наведеними у п. 1.10 ПДР України, передбачено, що небезпека для руху — зміна дорожньої обстановки (зокрема, поява рухомого об'єкта, який наближається до смуги руху транспортного засобу чи перехрестя) або технічного стану транспортного засобу, яка загрожує безпеці дорожнього руху і змушує водія негайно зменшити швидкість або зупинитися. Окремим випадком небезпеки для руху є рух у межах смуги транспортного засобу іншого транспортного засобу назустріч загальному потоку.

Відповідно до методичних рекомендацій щодо проведення автотехнічних експертиз¹, під небезпекою для руху розуміють таку дорожньо-транспортну ситуацію, за якої для попередження пригоди (або зниження тяжкості її наслідків) водій повинен застосувати заходи до зниження швидкості або зупинки транспортного засобу. При цьому, відповідно до Методики дослідження зіткнень транспортних засобів (реєстраційний номер 10.1.06)², у разі перехресних зіткнень небезпека для руху водія, який має першочергове право проїзду перехрестя, виникає в момент, коли він має об'єктивну змогу виявити інший транспортний засіб на такій відстані від місця, де він повинен був би зупинитися для того, щоб надати дорогу, на якій його водій уже не може цього зробити шляхом застосування екстреного гальмування. Іншими словами, у цій дорожньо-транспортній ситуації небезпека для водія автомобіля BMW-520i виникла, коли автомобіль ВА3-21093 наблизився до перехресної проїжджої частини пр. Московського для руху з боку вул. Морозова в напрямку пр. Льва Ландау на відстань, яка дорівнює шляху його гальмування.

Залежно від вихідних даних, які характеризують механізм розвитку дорожньо-транспортної пригоди на стадії зближення транспортних засобів, експерт може дійти висновку про технічну можливість уникнути дорожньо-транспортної пригоди, а саме зіткнення з автомобілем ВА3-21093,

¹ Кристи Н. М. Методические рекомендации по производству автотехнической экспертизы/под. ред. Б. М. Комаринца. Москва: ЦНИИСЭ, 1971. 112 с. ; Иларионов В. А. Судебная автотехническая экспертиза: метод. пособ. Ч. 2. Москва: ВНИИСЭ, 1980. 163 с.

² Методика дослідження зіткнень транспортних засобів: звіт НДР (заклuch.) 10.1.06/МЮУ, Вінниця: ВНДІСЕ, 1980, 1989.

для водія автомобіля БМВ-520і. Також залежно від розрахунку технічної можливості уникнути дорожньо-транспортної пригоди, а саме зіткнення з автомобілем ВАЗ-21093, для водія автомобіля БМВ-520і, експерт має визначити, чи відповідали дії водія автомобіля БМВ-520і вимогам ПДР України та чи перебували вони, з технічної точки зору, у причинному зв'язку з виникненням цієї ДТП, чи в діях водія автомобіля БМВ-520і не вбачається невідповідностей вимогам ПДР України.

Висновки. Технічний аналіз дій водія транспортного засобу, який виконує маневр лівого повороту на нерегульованому перехресті, коли під час виконання лівого повороту на розділовому газоні встановлено дорожній знак 2.1 «Дати дорогу», а перед перехрестям у напрямку руху транспортного засобу, який надалі виконує лівий поворот, встановлено дорожній знак 2.3 «Головна дорога», слід здійснювати відповідно до вимог п. 10.1 та 16.13 ПДР України. Це пов'язано з тим, що дорожній знак 2.3 «Головна дорога» вказує на те, що водій перебуває на головній дорозі, і під час виконання лівого повороту повинен надати дорогу транспортним засобам, що рухаються по рівнозначній дорозі в зустрічному напрямку прямо чи праворуч. Отже, наявність дорожнього знака 2.1 «Дати дорогу» не розповсюджується на водіїв транспортних засобів, які рухаються головною дорогою, виконуючи лівий поворот. Керуватися дорожнім знаком 2.1 «Дати дорогу» та вимогами п. 16.11 ПДР України повинні водії, які рухаються перехрестям у поперечному (перехресному) напрямку.

References

- DSTU 4100-2014. Bezpeka dorozhnoho rukhu. Znaky dorozhni. Zahalni tekhnichni umovy. Pravyly zastosuvannia.* (2015). Vydannia ofits. Kyiv. URL: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page?id_doc=61489 (data zvernennia: 05.06.2020) [in Ukrainian].
- Parionov, V.A. (1980). *Sudebnaya avtotekhnicheskaya ekspertiza: posob. dlia ekspertov-avtotekhn., sledovat. i sudei.* Ch. II. Moscow: VNIISE [in Russian].
- Korchan M. S., Kovkin V. M., Malko Yu. M., Krishtop A. Yu., Yakovliev V. P., Labintsev V. O., Sviderskyi O. O., Lubentsov A. V., Varlakhov V. O., Olkhov V. S., Stepko V. O. *Ekspertna otsinka dorozhno-transportnykh sytuatsii, u yakykh vodii vykonuvaly manevr na perekhrestii: metod. rekomend.* (2012). KhNDISE. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kristi, N. M. (1971). *Metodicheskie rekomendacii po proizvodstvu avtotekhnicheskoy ekspertize.* Ed.: B. M. Komarintca. Moscow: TcNIISE [in Russian].
- Pravyly dorozhnoho rukhu: zatverdzheno Postanovoiu KMU vid 10.10.2001 r. № 1306* (2001). (zi zminamy ta dopovnniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-p> (data zvernennia: 05.06.2020) [in Ukrainian].

Pravyla vedennia obliku dorozhno-transportnykh pryhod: zatverdzheno Postanovoiu KМУ vid 22.05.2019 r. № 424. (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/424-2019-p> (data zvernennia: 05.06.2020). [in Ukrainian].

А. В. Лубенцов, В. А. Варлахов

ТЕХНИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕЙСТВИЙ ВОДИТЕЛЕЙ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ НА НЕРЕГУЛИРУЕМЫХ ПЕРЕКРЁСТКАХ ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ ЛЕВОГО ПОВОРОТА

Рассмотрены вопросы, возникающие у экспертов в ходе проведения судебной автотехнической экспертизы (экспертного исследования) при техническом анализе действий водителей транспортных средств на нерегулируемых перекрёстках, когда при выполнении левого поворота на раздельном газоне установлен дорожный знак 2.1 «Уступить дорогу», а перед перекрёстком по направлению движения транспортного средства, выполняющего левый поворот, установлен дорожный знак 2.3 «Главная дорога». Оценивая действия водителей на нерегулируемом перекрёстке в соответствии с требованиями Правил дорожного движения Украины, у специалистов, составляющих заключение эксперта по результатам проведения судебной автотехнической экспертизы или заключение экспертного исследования, возникает вопрос: «Как оценивать действия водителя, выполняющего манёвр левого поворота на нерегулируемом перекрёстке, когда при выполнении левого поворота на раздельном газоне установлен дорожный знак 2.1 «Уступить дорогу», а перед перекрёстком по направлению движения транспортного средства, выполняющего левый поворот, установлен дорожный знак 2.3 «Главная дорога»?». Технический анализ действий водителя автомобиля, выполняющего левый поворот на нерегулируемом перекрёстке, следует проводить в соответствии с требованиями п. 10.1 и 16.13 Правил дорожного движения Украины. Дорожный знак 2.3 «Главная дорога» указывает на то, что водитель находится на главной дороге и при выполнении левого поворота должен предоставить дорогу транспортным средствам, движущимся по равнозначной дороге во встречном направлении прямо или направо.

Ключевые слова: автотехническая экспертиза, перекрёсток, дорожно-транспортное происшествие, транспортное средство, дорожные знаки, главная дорога, уступить дорогу, Правила дорожного движения Украины.

A. Lubentsov, V. Varlahov

TECHNICAL ANALYSIS OF VEHICLE DRIVERS' ACTIONS AT UNCONTROLLED INTERSECTIONS WHILE TURNING LEFT

The questions which arise at experts while carrying out road accident analysis (forensic expert examination) during technical analysis of vehicle drivers' actions at uncontrolled intersections, in cases when turning left at

a separating lawn line a traffic sign “Yield” is installed, and a traffic sign “Priority Road” is installed at the intersection facing the direction of vehicle movement which turns left, are considered. When technically evaluating drivers actions at an uncontrolled intersection in accordance with the requirements of Traffic Rules of Ukraine, forensic experts who make up a forensic report on the results of road accident analysis wonder: “How to evaluate the driver’s actions who performs a turning maneuver to the left at uncontrolled intersection, when a traffic sign ‘Yield’ is installed at a separating lawn line while turning left, and a traffic sign “Priority Road” is installed at the intersection facing the direction of vehicle movement where the vehicle turns left. Technical analysis of the driver actions who turns left at an uncontrolled intersection should be carried out in accordance with the requirements of paragraphs 10.1 and 16.13 of Traffic Rules of Ukraine. This is due to the fact that the presence of a traffic sign 2.3 “Priority Road” indicates the fact that a driver is on the priority road, and must give way to vehicles moving in the opposite direction heading straight or right when making a left turn.

Keywords: road accident analysis, intersection, traffic accident, vehicle, traffic signs, priority road, yield sign, traffic rules of Ukraine.

Надійшла до редколегії 19.06.2020

Лубенцов А. В., Варлахов В. О. Технічний аналіз дій водіїв транспортних засобів на нерегульованих перехрестях під час виконання лівого повороту// *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 411—421. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.28>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.29>

УДК 343.98

А. Д. Кошкарів,

старший науковий співробітник лабораторії інженерно-транспортних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2906-0325>, e-mail: art602@ukr.net

РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОЇ ПРИГОДИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПРИЧИНОВО-НАСЛІДКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ НЕСПРАВНОСТЯМИ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ

Розглянуто питання, які стосуються розслідування в кримінальних провадженнях дорожньо-транспортної пригоди та визначення причиново-наслідкових зв'язків між несправностями транспортного засобу. Визначено цілі та завдання огляду транспортного засобу слідчим. Зауважено порядок призначення експертизи технічного стану в кримінальному провадженні під час розслідування дорожньо-транспортної пригоди. Розглянуто питання, які фахівці розв'язують під час проведення автотехнічної експертизи технічного стану транспортних засобів. Виявлено можливі висновки судової експертизи після визначення технічного стану транспортного засобу на момент дорожньо-транспортної пригоди та оцінки цих висновків.

Ключові слова: розслідування, слідчий, експерт, судова експертиза, транспортний засіб, технічний стан, експлуатація, дорожньо-транспортна пригода, несправності, причиновий зв'язок.

Постановка наукової проблеми. Розслідування і судовий розгляд у кримінальних справах, пов'язаних з дорожньо-транспортними пригодами, а також рішення органами розслідування і судом питань про факти порушення водіями вимог Правил дорожнього руху, Правил технічної експлуатації, вимагають обов'язкового визначення технічного стану систем, що впливають на безпеку руху транспортних засобів. Сьогодні працівники поліції та слідчі не мають чіткої, науково-обґрунтованої методики перевірки технічного стану систем транспортних засобів, а форма протоколу огляду й перевірки технічного стану транспорту недосконала. Багаторічний досвід проведених судових автотехнічних експертиз в експертних установах Міністерства юстиції України та постійна робота з цими документами свідчать, що практично не траплялося жодного випадку, коли б протокол огляду та перевірки було заповнено правильно і він містив обґрунтовані та вичерпні відомості про технічний стан систем транспортного засобу, який брав участь у дорожньо-транспортній пригоді. У графах для фіксування стану систем транспортних засобів у деяких випадках зустрічаються технічні дані, які не мають зазначення документацій щодо здобуття цих самих

даних. Наприклад, у даних про довжину гальмівного шляху транспортного засобу під час контрольного гальмування взагалі не зазначено, якими засобами ці дані вимірювалися. У зв'язку із зазначеним вище розгляд питання щодо розслідування дорожньо-транспортної пригоди, яка виникла внаслідок несправності транспортного засобу, набуває все більшої актуальності, крім того, доцільно відзначити досягнення науково-технічного прогресу, що збагачують експертів новими методиками, які застосовують у кримінальному провадженні під час розслідування дорожньо-транспортних пригод¹.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання, які стосуються розслідування дорожньо-транспортної пригоди, що виникла внаслідок несправності транспортного засобу, досліджували такі вчені, як: В. А. Бекасов, Г. Я. Боград, Б. Л. Зотов, Г. Г. Индиченко, Н. М. Кресті², В. А. Іларіонов³, М. С. Романов, Д. Коллінз, Д. Морріс, Р. Баєтт, Р. Воттс⁴ та інші.

Мета статті. Визначення особливостей під час розслідування дорожньо-транспортної пригоди та з'ясування причинно-наслідкових зв'язків між несправностями транспортного засобу; розглянути взаємодію слідчих дій з експертами, зокрема, у кримінальних провадженнях, пов'язаних з дорожньо-транспортними пригодами.

Викладення основного матеріалу дослідження. Порушення кримінального провадження за фактом дорожньо-транспортної пригоди має певні особливостей, характерні тільки для цього складу злочину. Кримінальне провадження здебільшого порушують не щодо конкретної особи, а за фактом події (наїзд на пішохода, зіткнення транспортних засобів, виїзд за межі проїжджої частини, перекидання і т. ін.). Насправді, механізм цього виду пригод настільки складний і неочевидний, що на початку розслідування неможливо висловити судження про наявність чи відсутність у діях водія порушення Правил дорожнього руху України.

Успішному розслідуванню дорожньо-транспортної пригоди сприяє організація первинних дій на місці події. Після того, як дорожньо-транспортної пригода сталася, найчастіше робітники поліції або слідчі визначають і фіксують технічний стан систем транспортних засобів на місцях подій.

Огляд транспортного засобу слідчий здійснює з метою визначити механічний стан транспортного засобу, також маючи на меті й інші завдання:

- здобути достатні дані щодо чіткого опису загального стану транспортного засобу, які необхідно надати до суду;

¹ Бекасов В. А., Боград Г. Я., Зотов Б. Л., Индиченко Г. Г. Автотехническая экспертиза. Москва: Юрлит, 1967. 264 с.

² Кресті Н. М. Методические рекомендации по производству автотехнической экспертизы/под. ред. Б. М. Комаринца. Москва: ЦНИИСЭ, 1971. 112 с.

³ Жилинский Г. В. Судебная автотехническая экспертиза. Ч. III. Основы судебно-экспертного исследования технического состояния транспортных средств/под. ред. А. Б. Разумова. Киев: НИИСЭ, 1987.

⁴ Байэтт Р., Уоттс Р. Расследование дорожно-транспортных происшествий; пер. с англ. А. А. Шалатова. Москва: Транспорт, 1983. 288 с.

- зафіксувати первинний стан транспортного засобу і пошкодження, яких транспортний засіб зазнав під час дорожньо-транспортної пригоди, з метою захисту цих пошкоджень від дефектів, що можуть виникнути під час транспортування та зберігання транспортного засобу;
- виявити суттєві відмінності між заводською технічною характеристикою транспортного засобу та його фактичними параметрами;
- переконатися в тому, що системи й механізми транспортного засобу, щодо яких фахівці виконують певні технічні розрахунки, дійсно могли виконувати свої функції;
- визначити, міг чи ні конкретний вузол транспортного засобу сприяти виникненню події;
- зафіксувати розміри первинних пошкоджень, що виникли під час удару, та вторинних пошкоджень і порівняти їх з пошкодженнями інших транспортних засобів та об'єктів;
- виявити сліди, на підставі яких можна робити висновки про контакт з іншими фізичними об'єктами, зокрема транспортними засобами, особливо в тих випадках, коли один з водіїв з місця пригоди зник;
- визначити, чи відповідає транспортний засіб вимогам нормативних документів, що регламентують його конструкцію і використання;
- ідентифікувати, вилучити, подбати про безпеку та процесуально закріпити будь-який предмет або об'єкт, який підлягає науково-технічному дослідженню;
- записати необхідні дані для подальшої організації слідчого експерименту з використанням непошкодженого транспортного засобу тієї самої марки й моделі ¹.

Результати цієї процесуальної дії фіксують у протоколі огляду й перевірки технічного стану транспортного засобу та фактично характеризують його стан.

Оскільки транспортний засіб є важливим елементом системи забезпечення безпеки дорожнього руху, тому потрібно з'ясувати відомості про його технічний стан. Якщо під час огляду виявлено несправність транспортного засобу, то слід з'ясувати, чи був автомобіль справним перед виїздом, коли і з яких причин ця несправність виникла. Якщо несправність виникла під час руху, необхідно визначити характер цієї несправності, її прояв і причину продовження руху. Одночасно потрібно з'ясувати відомості про осіб, відповідальних за технічний стан транспортних засобів, а якщо мав місце виїзд (на маршрут/лінію), то хто дозволив виїзд з автопідприємства.

Порушення особою, яка керує транспортним засобом і порушила Правила експлуатації транспортних засобів, що призвело з необережності до завдання тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю людини, або

¹ Байтт Р., Уоттс Р. Указ. соч.

завдання значної шкоди, або смерті одного чи кількох осіб, у разі настання зазначених вище наслідків належать до кримінально каранних діянь за ознаками злочину, передбаченого ст. 287 Кримінального кодексу України «Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації»¹.

Виникнення дорожньо-транспортної пригоди внаслідок несправностей транспортного засобу найчастіше спричинено недостатнім контролем за технічним станом транспортних засобів і зумовленими ним несправностями. Це зазвичай фахівці визначають згодом, коли зібрані та проаналізовані всі відомості про те, що сталося, включно з тими, які не піддаються оцінці на підставі юридичних знань. Це можливо лише після проведення низки експертиз і співставлення їх результатів з рештою доказів. Тому на початковому етапі розслідування водія здебільшого допитують як свідка, а обвинуваченим він стає лише на етапі подальшого розслідування.

Слід зауважити, що в разі, якщо визначення причинових зв'язків може не потребувати спеціальних знань, тоді це здійснюють безпосередньо слідчий і суд. У тому разі, якщо спеціальні знання необхідні для визначення ознак причинового зв'язку призначають судову експертизу. При цьому експерт має право давати висновок про наявність або відсутність причинового зв'язку, про причини або наслідки в тих випадках, коли для з'ясування закономірностей розвитку явищ, що утворюють причиновий ланцюг, який експерт перевіряє, цілком вистачає його спеціальних знань.

У ч. 1 ст. 101 «Висновок експерта» Кримінального процесуального кодексу України (*далі — КПК України*) визначено, що висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

У кримінальному провадженні для розв'язання питань, що потребують застосування спеціальних знань у галузі судової авто техніки, згідно зі ст. 110 «Процесуальні рішення», 242 «Підстави проведення експертизи», 243 «Порядок залучення експерта» КПК України, призначають судову автотехнічну експертизу².

Розслідування кримінального провадження за фактом дорожньо-транспортної пригоди та досвід судово-експертної роботи свідчать, що для розв'язання питань, які цікавлять слідчого, немає необхідності досліджувати технічний стан усього транспортного засобу. Транспортний засіб складають

---

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25—26. Ст. 131.

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями)//*Там само*. 2013. № 9—10, 11—12, 13. Ст. 88.

системи, кожна з яких виконує свої конкретні функції, тому для розв'язання експертних завдань доволі визначити технічний стан основних систем, функціональна дія яких могла вплинути на розвиток події дорожньо-транспортної пригоди. Тому досліджують стан лише тих систем та елементів транспортного засобу, які впливають на безпеку дорожнього руху¹.

Завдання, які слідчий або суддя ставлять перед судовою автотехнічною експертизою, і об'єкти дослідження можуть бути надзвичайно різноманітні. Експертна практика свідчить, що дослідження технічного стану систем і їх елементів можна проводити в умовах, коли об'єкти перебувають на транспортному засобі або були раніше демонтовані з нього. Зі свого боку, транспортний засіб може мати несправності або пошкодження, що виникли в результаті дорожньо-транспортної пригоди, або не мати таких. Доволі часто на дослідження надходять окремі агрегати, вузли, сполучення й деталі, раніше зняті з транспортного засобу.

При цьому завданням автотехнічної експертизи технічного стану транспортних засобів (експертна спеціальність 10.2 «Дослідження технічного стану транспортних засобів») є визначення несправностей транспортного засобу, які загрожували безпеці руху, причин їх утворення та часу виникнення до дорожньо-транспортної пригоди (унаслідок неї або після неї), та розв'язання основних питань, зокрема:

- Якими є причини виникнення несправностей двигуна внутрішнього згорання?
- Які несправності, зважаючи на вимоги Правил дорожнього руху до технічного стану транспортного засобу, мала (мав) система (механізм, вузол, агрегат) цього транспортного засобу?
- Чи є в досліджуваному транспортному засобі несправності, які могли технічно спричинити виникнення ДТП?
- Коли виникли ці несправності — у момент дорожньо-транспортної пригоди, до неї чи в процесі її розвитку?
- Що спричинило відмову цього механізму, системи (рульового управління, гальмівної системи, ходової частини, системи освітлення тощо) транспортного засобу?
- Чи мав водій змогу виявити несправність до моменту дорожньо-транспортної пригоди?
- Чи мав водій технічну можливість запобігти пригоді за наявності цієї несправності?².

---

¹ Иларионов В.А. Судебная автотехническая экспертиза: ч. 2. Москва: ВНИИСЭ, 1980. 393 с.

² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 02.06.2020).

Під час призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях слід неухильно дотримувати вимог законів і нормативних актів, що визначають організацію, терміни, порядок проведення окремих видів експертиз, оскільки це має важливе значення для визначення фактичних обставин справи, правильного і своєчасного його розв'язання і винесення судом, відповідно до вимог ст. 9 «Законність» КПК України законного, обґрунтованого та вмотивованого рішення¹.

Коли буде визначено, що якась із систем не відповідає технічним вимогам до експлуатації або мають місце короткочасні або постійні порушення їхніх функціональних дій, а також у разі, якщо транспортний засіб пошкоджено в результаті дорожньо-транспортної пригоди, то перед слідчим виникає перелік інших питань, що стосуються технічного стану систем і впливу цього стану на механізм та результати події. Розв'язання цих питань потребує більш ретельного і тривалого дослідження із застосуванням спеціальних інструментів, приладів і пристосувань, з'ясуванням характеристик агрегатів і вузлів таких систем, виконанням демонтажу, розбірних робіт та ін. Такі дослідження елементів систем здійснюють у період виконання судової автотехнічної експертизи технічного стану транспортних засобів².

Транспортний засіб слід вважати технічно несправним, якщо його технічний стан не відповідає вимогам розд. 31. «Технічний стан транспортних засобів та їх обладнання» Правил дорожнього руху України, а також якщо є інші дефекти, за яких не можна забезпечити безпеку дорожнього руху³.

Дії водія слід розглядати як невідповідність вимогам Правил дорожнього руху України, якщо він експлуатує транспортний засіб з несправностями, про які йому було відомо, а також які він мав виявити в процесі експлуатації транспортного засобу.

Висновку про відсутність причинового зв'язку між такими діями (або бездіяльністю) водія і подією можна дійти, якщо експерт з'ясує, що і за відсутності технічної несправності водій не мав технічної можливості запобігти події у даній дорожній обстановці.

Причинового зв'язку між діями водія, який експлуатує технічно несправний транспортний засіб, і подією може не бути й тоді, коли водій мав змогу запобігти події і за наявності несправності. У цьому разі в причиновому зв'язку з подією може перебувати несвоєчасне прийняття водієм заходів щодо запобігання події⁴.

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: ...//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9—10, 11—12, 13. Ст. 88.

² Жилинский Г. В. Указ. соч.

³ Правила дорожнього руху: затв. Постановою КМУ від 10.10.2001 р. № 1306 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п> (дата звернення: 05.06.2020).

⁴ Кристи Н. М. Указ. соч.

Загалом слід мати на увазі, що висновок судового експерта, на якому б міцному науковому фундаменті його не було засновано, зокрема виконаний експертом в категоричній формі, як і будь-який доказ, підлягає обов'язковому критичному оцінюванню з боку осіб, що призначили судову експертизу, перш ніж стати доказом. Відповідно до ч. 2 ст. 94 «Оцінка доказів» КПК України жоден доказ не має наперед встановленої сили, а ч. 1 цієї статті регламентує, що кожний доказ мають оцінювати з точки зору належності, допустимості та достовірності¹.

Висновки. Зважаючи на зазначені вище дослідження й аналіз, а також згаданий нормативний і науковий матеріал, зауважимо, що порушення кримінального провадження за фактом дорожньо-транспортної пригоди та визначення причиново-наслідкових зв'язків між несправностями транспортного засобу має низку особливостей, властивих тільки цьому складу злочину, але під час застосування спеціальних знань у галузі автотехніки (а саме: взаємодії слідчих з експертами) дає змогу розслідуванню з'ясувати причиново-наслідковий зв'язок між визначеними технічними несправностями транспортного засобу та виникненням дорожньо-транспортної пригоди, а головне — це визначити, чи порушила особа, яка керувала транспортним засобом, Правила експлуатації транспортних засобів, у разі настання дорожньо-транспортної пригоди.

References

- Bayette, R., Watts, R. (1983). *Rassledovanie dorozhno-transportnyh proisshestvij*. Moscow: Transport [in Russian].
- Bekasov, V. A., Bograd, G. Y., Zotov, B. L., Indichenko, G. G. (1967). *Avtotekhnicheskaja ekspertiza*. Moscow: Yuridicheskaya literature [in Russian].
- Ilarionov, V. A. (1980). *Sudebnaia avtotekhnicheskaja ekspertiza*. Moscow: VNIISE [in Russian].
- Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatverdzheno nakazom MİU Ukrainy (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (data zvernennia 02.06.2020) [in Ukrainian].
- Kristi, N. M. (1971). *Metodicheskie rekomendatsii po proizvodstvu avtotekhnicheskoi ekspertizy*. Moscow: VNIISE [in Russian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)* (2001). № 25-26, p. 131. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia 02.06.2020) [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)* (2013) № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia 02.06.2020) [in Ukrainian].
- Pravyla dorozhnogo rukhu Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 10.10.2001 № 1306. Kyiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF> (data zvernennia 02.06.2020) [in Ukrainian].

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: ...//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9—10, 11—12, 13. Ст. 88.

Zhilinskii, G. V., Razumov, A. B. (1987). *Osnovy sudebno-ekspertnogo issledovaniia tekhnicheskogo sostoiianiia transportnykh sredstv*. Kyiv: NIISE [in Russian].

А. Д. Кошкарлов

**РАССЛЕДОВАНИЕ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ
ПРОИСШЕСТВИЙ И УСТАНОВЛЕНИЕ ПРИЧИННО-
СЛЕДСТВЕННОЙ СВЯЗИ МЕЖДУ НЕИСПРАВНОСТЯМИ
ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ**

Рассмотрены вопросы, касающиеся расследования в уголовном производстве дорожно-транспортного происшествия и установления причинно-следственных связей между неисправностями транспортного средства. Определены цели и задачи осмотра транспортного средства следователем. Указан порядок назначения экспертизы технического состояния в уголовном производстве при расследовании дорожно-транспортного происшествия. Рассмотрены вопросы, решаемые при проведении автотехнической экспертизы технического состояния транспортных средств. Выявлены возможные выводы судебной экспертизы после установления технического состояния транспортного средства на момент дорожно-транспортного происшествия и оценивание этих выводов. Расследование и судебное разбирательство по уголовным делам, связанным с дорожно-транспортными происшествиями (а также решение органами расследования и судом вопросов о фактах нарушения водителями требований Правил дорожного движения, Правил технической эксплуатации) требуют обязательного установления технического состояния систем, влияющих на безопасность движения транспортных средств. В настоящее время работники полиции и следователи не имеют чёткой, научно обоснованной методики проверки технического состояния систем транспортных средств, а форма протокола осмотра и проверки технического состояния транспорта далека от совершенства. Многолетний опыт проведения судебных экспертиз в экспертных учреждениях Министерства юстиции Украины и постоянная работа с этими документами свидетельствуют, что практически не было ни одного случая, чтобы протокол осмотра и проверки был заполнен правильно и содержал обоснованные и достоверные сведения о техническом состоянии систем транспортного средства, участвовавшего в дорожно-транспортном происшествии. В связи с вышеуказанным рассмотрение вопроса о расследовании дорожно-транспортного происшествия, случившегося в результате неисправности транспортного средства, становится всё более актуальным, кроме того, целесообразно отметить научно-технический прогресс, который снабжает новыми методиками экспертов, привлекаемых в уголовном производстве при расследовании дорожно-транспортных происшествий. Возбуждение уголовного производства по факту дорожно-транспортного

происшествия и установление причинно-следственных связей между неисправностями транспортного средства имеет ряд особенностей, присущих только этому составу преступления, но при применении специальных знаний в сфере автотехники, а именно взаимодействие следственных действий с экспертами позволяет расследованию установить причинно-следственную связь между установленными неисправностями транспортного средства и возникновением дорожно-транспортного происшествия, а главное — это выяснить, нарушило ли лицо, управляющее транспортным средством, Правила эксплуатации транспортных средств, в случае наступления дорожно-транспортного происшествия.

Ключевые слова: расследование, следователь, эксперт, судебная экспертиза, транспортное средство, техническое состояние, эксплуатация, дорожно-транспортное происшествие, неисправности, причинная связь.

A. Koshkarov

INVESTIGATION OF TRAFFIC COLLISIONS AND ESTABLISHMENT OF CAUSE AND EFFECT RELATIONSHIP BETWEEN VEHICLES BREAKDOWNS

Issues related to the investigation of traffic collisions in criminal proceedings and establishment of cause and effect relationship between vehicles breakdowns are considered. The purposes and tasks of the vehicle inspection by an investigator are defined. The procedure for the appointment of a technical condition examination in criminal proceedings during the investigation of a traffic collision is indicated. The issues that are resolved while road-accident analysis of vehicles technical condition are examined. The possible conclusions of the forensic examination after establishing the vehicle technical condition at the time of the accident are drawn and evaluation of these findings is given. Investigations and trials on criminal cases related to traffic collisions, as well as investigating authorities and court decisions on the issues of violations by drivers of the requirements of Traffic Rules, Technical Operation Rules, require the mandatory establishment of the systems technical condition that affect the safety of vehicles.

Currently, police officers and investigators do not have a clear, scientifically substantiated methodology for checking the technical condition of vehicle systems, and the protocol form for examining and checking the technical condition of vehicles is imperfect. Many years of forensic examinations experience in forensic institutions of the Ministry of Justice of Ukraine and continuous work with these documents indicate that there was almost no case when an inspection report was filled in correctly and contained reasonable and comprehensive information on the technical condition of the vehicle involved in a traffic accident. In connection with the above, the consideration of the traffic accident investigation that arose as a result of a vehicle breakdown is becoming increasingly relevant. In addition,

it is advisable to highlight the scientific and technological progress that entails the development of new methods for forensic experts who are involved in criminal proceedings during investigation of traffic collisions. The initiation of criminal proceedings on the fact of a traffic collision and the establishment of cause and effect relationships between vehicle breakdowns has a number of peculiarities inherent only to this corpus delicti, but application of special knowledge in the field of automotive equipment, namely, interaction of investigative actions with forensic experts allows the investigation to establish a cause and effect relationship between identified vehicle breakdowns and the occurrence of a traffic collision, and most importantly to identify that a person driving a vehicle violated Vehicle Operation Rules in the event of a traffic collision.

Keywords: investigation, investigator, forensic expert, forensic examination, vehicle, technical condition, operation, traffic collision, breakdowns, cause and effect relationship.

Надійшла до редколегії 16.06.2020

Кошкарів А. Д. Розслідування дорожньо-транспортної пригоди та визначення причинно-наслідкових зв'язків між несправностями транспортного засобу// *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 422—431. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.29>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.30>
УДК 343.98

В. С. Ольхов,

завідувач сектору лабораторії інженерно-транспортних досліджень
ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса,

м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5982-4480>, e-mail: Olhov_81@ukr.net

ВИЗНАЧЕННЯ ПРИЧИНОВО-НАСЛІДКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ МІЖ НЕНАЛЕЖНИМ ОБЛАШТУВАННЯМ ТЕХНІЧНИМИ ЗАСОБАМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА НАСТАННЯМ ДТП

Розглянуто проблемні питання, які виникають у експертів і судово-слідчих органів під час призначення та проведення комплексних судових дорожньо-технічних і автотехнічних експертиз (експертних досліджень). Запропоновано алгоритм проведення експертного дослідження під час визначення неналежного технічного стану та причиново-наслідкового зв'язку з виникненням ДТП. Визначено категорії фактичного й належного (нормативного) стану організації дорожнього руху. Наведено приклади визначення причинового зв'язку з ДТП за неналежного облаштування нерегульованих перехресть у межах призначеної комплексної судової дорожньо-технічної й автотехнічної експертизи за матеріалами кримінального провадження.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода, нерегульоване перехрестя, технічні засоби, інженерне облаштування, зіткнення транспортних засобів.

Постановка наукової проблеми. Під час розслідуванням злочинів у сфері безпеки дорожнього руху судово-слідчі органи не приділяють належної уваги дорожнім умовам, які передували виникненню дорожньо-транспортної пригоди (далі — *ДТП*), а також не визначають причиново-наслідковий зв'язок між незадовільними дорожніми умовами та настанням ДТП. Відповідно до вимог ст. 288 Кримінального кодексу України ¹, особу, яка порушила правила, норми та стандарти, що стосуються забезпечення дорожнього руху під час будівництва, реконструкції, ремонту чи утримання автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, інших дорожніх споруд, унаслідок чого потерпілий зазнав тілесних ушкоджень середньої тяжкості, тяжких тілесних ушкоджень або помер, може бути притягнуто до кримінальної відповідальності. За аналогією, Кодексом про адміністративне правопорушення України також передбачена відповідальність за порушення правил, норм і стандартів під час

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25—26. Ст. 131.

утримання автомобільних доріг і вулиць, невжиття заходів щодо своєчасної заборони або обмеження руху чи позначення на автомобільних дорогах і вулицях місць провадження робіт.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Окремі питання теоретичних і методичних основ визначення причинового зв'язку під час розслідування злочинів, зокрема, у сфері безпеки дорожнього руху, розглянуто в працях таких учених: Г. В. Жилінського, В. А. Іларіонова, В. А. Кирєєва, Н. М. Крісті ¹, М. С. Романова ², М. С. Корчана, М. Д. Шаргородського, Н. Б. Лягушина та ін.

Мета статті. Визначити критерії оцінки причиново-наслідкового зв'язку між неналежним облаштуванням технічними засобами організації дорожнього руху та настанням ДТП; визначити категорії фактичного й належного (нормативного) стану організації дорожнього руху.

Вкладення основного матеріалу дослідження. Останнім часом ми спостерігаємо значне зростання кількості транспортних засобів на дорогах України, спричинене збільшенням щільності й інтенсивності потоків транспортних засобів. При цьому вулична-дорожня мережа не змінюється на вимоги доби та перебуває практично на тому ж рівні, що й кілька десятиріч років назад. У деяких містах України розвинуто так звану автоматичну систему керування дорожнім рухом, проте, вона стосується лише роботи світлофорних об'єктів у режимі реального часу та не має змоги впливати на виникнення ситуацій, коли на перехрестях і пішохідних переходах відсутні технічні засоби організації дорожнього руху (такі, як дорожні знаки, дорожня розмітка та ін.).

Також на території України введено автоматичне фіксування порушень Правил дорожнього руху України (далі — *ПДР України*), при цьому система фіксування адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі на початковому етапі фіксує лише такий вид порушень ПДР України, як перевищення визначених обмежень швидкості руху транспортних засобів ³.

Аналіз ДТП за видами, яку наводить Управління патрульної поліції України, свідчить про те, що із 26052 ДТП з постраждалими 2019 року лише 199 ДТП з постраждалими визначили як скоєні за умов незадовільного стану дороги, а 327 ДТП з постраждалими — як скоєні за умов незадовільного стану вулиць населених пунктів ⁴. У цьому разі лише дещо

¹ Кристи Н. М. Методические рекомендации по производству автотехнической экспертизы/под. ред. Б. М. Комаринца. Москва: ЦНИИСЭ, 1971. 112 с.

² Романов Н. С. Вопросы исследования причинной связи судебной автотехнической экспертизой. Киев: РИО МВД УССР, 1973. 60 с.

³ Інформація про встановлені технічні засоби (прилади контролю)/офіс, сайт Патрульної поліції. URL: http://patrol.police.gov.ua/automatic_fixation/informatsiya-pro-vstanovleni-kaf (дата звернення: 02.06.2020).

⁴ Статистика ДТП в Україні/офіс, сайт Патрульної поліції. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka> (дата звернення: 02.06.2020).

більше 2 % ДТП, які сталися 2019 року на території України, у статистичній звітності Управління патрульної поліції України визначила як такі, що сталися внаслідок незадовільного стану автомобільних доріг і вулиць населених пунктів. При цьому у звітності не розмежовано ДТП, що сталися внаслідок незадовільного стану елементів автомобільної дороги та вулиць населених пунктів безпосередньо, а які — внаслідок неналежного стану технічних засобів регулювання дорожнього руху на автомобільних дорогах і вулицях населених пунктів.

Усе частіше судово-слідчі органи звертаються до експертних установ, зокрема, і до ХНДІСЕ, з метою визначити, чи впливало неналежне облаштування вулично-дорожньої мережі на виникнення конкретного ДТП. Іншими словами, на дослідження ставляться питання не тільки про визначення неналежного облаштування ділянки шляху, де сталося ДТП, а й про наявність причиново-наслідкового зв'язку між визначеними невідповідностями та настанням ДТП. Дослідження зазначених вище питань належить до експертної спеціальності 10.16 «Дорожньо-технічні дослідження». Попит на експертні дослідження саме неналежного облаштування вулично-дорожньої мережі та причини виникнення ДТП постійно збільшується. При цьому практика проведення судових дорожньо-технічних досліджень, а саме аналіз наданих на дослідження матеріалів, свідчить про те, що більшість кримінальних проваджень розслідують як на досудовому слідстві, так і в суді за фактом порушення ПДР або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Тобто у статистичній звітності Управління патрульної поліції України дані ДТП не належать до таких, які виникли внаслідок неналежного стану автомобільних доріг і вулиць населених пунктів, а під час проведення дорожньо-технічних досліджень фахівці з'ясовують, що саме неналежне облаштування вулично-дорожньої мережі перебуває, з технічної точки зору, у причиновому зв'язку з виникненням ДТП.

Тому у звітності штучно створюється видимість, ніби дорожні умови жодним чином не впливають на розвиток та настання ДТП, і лише невідповідні дії учасників дорожнього руху (водіїв та інших) зумовлюють настання ДТП на території України.

Усебічний аналіз всіх видів ДТП неможливе без виявлення факторів і причин, які їх спричиняють. ДТП необхідно розглядати як пригоду, що виникла в системі «водій — автомобіль — дорога — навколишнє середовище», тобто не обмежуватися лише дослідженням дій водія.

Безпеку дорожнього руху на автомобільних дорогах і вулицях населених пунктів, зокрема, можна забезпечити своєчасним інформуванням учасників дорожнього руху, передусім, водіїв транспортних засобів, про зміну дорожньої обстановки, допустимі й безпечні режими руху.

Своечасне та належне інформування учасників дорожнього руху про зміну дорожньої обстановки, допустимі й безпечні режими руху передбаче-

но вимогами ПДР України шляхом застосування технічних засобів та інженерного облаштування¹.

Технічні засоби — спеціальні технічні засоби, призначені для організації та регулювання дорожнього руху (дорожні знаки, інформаційні табло, дорожня розмітка, сигнальні стовпчики, транспортні та пішохідні огороження різних типів, світлофорне обладнання тощо).

Інженерне облаштування — спеціальні споруди та засоби, призначені для забезпечення безпечних і зручних умов руху (освітлення, технологічного зв'язку, вимірювання вагових і габаритних параметрів транспортних засобів, примусового зниження швидкості руху тощо).

Станом на сьогодні організації, які відповідають за розміщення, ремонт і своєчасне оновлення технічних засобів організації дорожнього руху, а саме дорожніх знаків, дорожньої розмітки та ін., техніко-експлуатаційний стан засобів організації дорожнього руху, не завжди вчасно це роблять, тому ми маємо подекуди їх зношування до 100 %. Ця обставина призводить до того, що учасники дорожнього руху не мають достатньої інформації або несвоєчасно поінформовані про особливості організації дорожнього руху.

Як приклад слід зазначити, що в експертній практиці відсутній єдиний підхід під час технічного аналізу дій водіїв транспортних засобів, які припустилися зіткнення за неналежного облаштування ділянки дороги технічними засобами організації дорожнього руху. Також це стосується і технічної оцінки дій учасників дорожнього руху, коли належним чином не визначено черговість проїзду перехрестя. Тому виникає ситуація, коли в тій самій дорожньо-транспортній ситуації кожен з учасників дорожнього руху має переважне право на проїзд перехрестя. Зазначену проблему не розв'язано належним чином як у теоретичному, так і практичному аспектах. Це створює умови для різного ставлення до технічної оцінки дій водіїв транспортних засобів під час аналізу обставин ДТП, у цьому разі виникає необхідність дослідити вплив невідповідного облаштування перехрестя на настання ДТП.

Узагалі в довідково-нормативній літературі з питань теорії і практики судової автотехнічної та дорожньо-технічної експертизи відсутні роботи, які б стосувалися проблематики такого роду, оскільки для цього необхідно проводити комплексні дорожньо-технічні й автотехнічні дослідження з метою визначити відповідність обладнання, розташування, експлуатаційного стану технічних засобів та інженерного облаштування нерегульованих перехресть.

У Харківському НДІСЕ останнім часом виконано низку наукових праць, покликаних усунути проблеми, які виникають під час проведення технічної оцінки дій учасників ДТП за неналежного облаштування автомобільних доріг і вулиць населених пунктів технічними засобами організації

---

¹ Про автомобільні дороги: Закон України від 08.09.2005 р. № 2862-IV (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 51. Ст. 556.

дорожнього руху. Наприклад, розроблено методику «Експертне дослідження дій водія під час ДТП при неналежному облаштуванні технічними засобами пішохідних переходів та перехресть»¹. У цій методиці запропоновано алгоритм експертного дослідження з оцінки дій водіїв і визначення впливу неналежного обладнання, застосування, розташування, експлуатаційного стану технічних засобів та інженерного облаштування наземних нерегульованих перехресть на виникнення ДТП.

Алгоритм експертного дослідження ґрунтується на категоріях фактичного й належного (нормативного), що досліджують шляхом:

- визначення обов'язкових дій водіїв, які передбачені вимогами ПДР України, за фактичного розташування й експлуатаційного стану технічних засобів та інженерного облаштування;
- визначення обов'язкових дій водіїв, які передбачені вимогами ПДР України, за передбаченого та визначеного нормативними вимогами розташування й експлуатаційного стану технічних засобів та інженерного облаштування;
- з'ясування того, чи передбачено проектом (схемою організації дорожнього руху) визначити відповідні технічні засоби, які враховують фактичний технічний рівень ділянки автомобільної дороги, де мало місце вчинення ДТП;
- визначення необхідного переліку технічних засобів, зокрема додаткових технічних засобів, необхідних для своєчасного попередження водіїв про зміни дорожніх умов, а саме наявність попереду перехрестя;
- визначення причиново-наслідкового зв'язку між настанням ДТП і невідповідності нормативно-технічним вимогам застосування, розташування, експлуатаційного стану технічних засобів та інженерного облаштування.

Якщо під час проведення дослідження буде визначено, що, за наявності технічних засобів, водій транспортного засобу не може своєчасно визначити, чи є місце перетину проїжджої частини пішоходом пішохідним переходом (перехрестям), а пішохід (водій), зі свого боку, визначає, що він перетинає проїжджу частину по пішохідному переходу (перебуває в зоні перехрестя), то, незалежно від оцінки дій водія, невідповідність застосування (розташування, експлуатаційного стану) технічних засобів організації дорожнього руху нормативно-технічним вимогам перебуває у причиновому зв'язку з настанням цієї ДТП.

Розглянемо приклад дослідження зіткнення транспортних засобів на нерегульованому перехресті, який не мав належного технічного облаштування.

---

¹ Методика експертного дослідження дій водія під час ДТП при неналежному облаштуванні технічними засобами пішохідних переходів та перехресть. Харків: ХНДІСЕ Мін'юсту України, 2014.

До Харківського НДІСЕ для проведення комплексної судової автотехнічної та дорожньо-технічної експертизи надійшли матеріали кримінального провадження щодо факту зіткнення автомобіля Audi та мотоцикла. Під час вивчення матеріалів кримінального провадження експерти визначили: зіткнення сталося у світлий час доби на нерегульованому перехресті в межах населеного пункту, який позначено дорожнім знаком 5.47 «Початок населеного пункту» (найменування і початок забудови населеного пункту, у якому на цій дорозі не діють вимоги ПДР України, що визначають порядок руху в населених пунктах). Водій автомобіля Audi наближався до перехрестя зліва щодо напрямку руху водія мотоцикла. По ходу руху автомобіля Audi на попередньому перехресті було встановлено дорожній знак 2.3 «Головна дорога», а безпосередньо перед перехрестям — дорожній знак 2.1 «Дати дорогу», видимість якого була обмежена гіллям, що нависало навіть на проїжджу частину. Дорожній знак 2.4 «Кінець головної дороги» у напрямку руху автомобіля Audi не було встановлено. По ходу руху мотоцикла на попередньому перехресті було встановлено дорожній знак 2.3 «Головна дорога» з табличкою 7.8 «Напрямок головної дороги», і в цій дорожньо-транспортній ситуації водій мотоцикла на попередньому перехресті з'їжджав з головної дороги на другорядну та у напрямку його руху до перехрестя, на якому сталася ДТП, не було встановлено жодних дорожніх знаків.

На розв'язання експертизи поставлено питання: «Чи забезпечила організація дорожнього руху на дослідній ділянці дороги безпеку дорожнього руху?».

Технічні засоби організації дорожнього руху (дорожні знаки) застосовують для визначення напрямків, черговості проїзду тощо кожної ділянки транспортної мережі; вони слугує для того, щоб кожний учасник дорожнього руху чітко виконував вимоги з забезпечення дорожнього руху. Перехрестя є найбільш небезпечним місцем дорожньої мережі, оскільки на перехресті перетинаються напрямки руху та виникають так звані конфліктні точки, що зумовлює надання учасникам дорожнього руху своєчасну й доступну інформацію про черговість проїзду перехрестя. Кожний з учасників дорожнього руху завчасно повинен мати інформацію про черговість перетину перехрестя. Неналежне інформування учасників дорожнього руху про черговість проїзду перехрестя може спровокувати конфліктну ситуацію, як може спричинити виникнення аварійної ситуації та, відповідно, виникнення ДТП.

Під час дослідження було визначено, що водіїв автомобіля Audi та мотоцикла не було належно попереджено про черговість проїзду перехрестя, тому вони не мали достатньої інформації про черговість проїзду перехрестя і виникла конфліктна ситуація, за якої водія мотоцикла не було належно попереджено, що він рухається по головній дорозі, а водія автомобіля Audi не було належно попереджено про те, що дорога, по якій він рухається, на перехресті є другорядною.

Тому експерти дійшли висновку, що застосована схема організації дорожнього руху на перехресті, де мало місце ДТП, не відповідає загальним вимогам розд. 3 та п/п. 3.3.1, 3.4.2, 3.4.3, 4.1.1 ДСТУ 3587-97 та вимогам п/п. 10.4.3 та 10.4.7 ДСТУ 4100:2014 і, з технічної точки зору, ці невідповідності перебували у причинному зв'язку з виникненням цієї ДТП.

Висновки. Наведене вище свідчить про те, що під час проведення досліджень зіткнень транспортних засобів на нерегульованих перехрестях, та й узагалі під час проведення розслідування ДТП, експерти й судово-слідчі органи мають проводити оцінювання (давати оцінку) технічного облаштування автомобільних доріг і вулиць населених пунктів технічними засобами організації дорожнього руху, техніко-експлуатаційних показників їх облаштування, а експерти також мають зазначати у своїх висновках про виявлення фактів неналежного облаштування і те, який вплив це має на визначення всіх обставин, що могли спричинити цей вид ДТП.

References

- Kryminalnyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. (2001) № 25-26, st.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia 02.06.2020) [in Ukrainian].
- Pravila dorozhnogo ruhu. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 10.10.2001 № 1306. Kyiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF> (data zvernennia 02.06.2020) [in Ukrainian].
- Metodyka ekspertnoho doslidzhennia dii vodiia pid chas DTP pry nenalezhnomu oblash-tuvanni tekhnichnymi zasobamy pishokhidnykh perekhodiv ta perekhrest* (2014). Kharkivskiy NDISE Miniustu Ukrainy [in Ukrainian].
- DSTU 4100:2014 *Znaki dorozhni. Zagalni tekhnichni umovi. Pravila zastosuvannya*. In-formatsiyna dovidnikova sistema «Budstandart». URL: [www http://budstandart.com/](http://budstandart.com/) versiya 3.1.0. - 11.05.2020 (data zvernennia 02.06.2020) [in Ukrainian].
- DSTU 3587-97 *Avtomobilni dorogi. Vulitsi ta zaliznichni pereizdi. Bezpeka dorozhnogo rukhu. Vimogi do ekspluatatsiynogo stanu*. Informatsiyna dovidnikova sistema «Budstandart». URL: [www http://budstandart.com/](http://budstandart.com/) versiya 3.1.0. - 11.05.2020 (data zvernennia 02.06.2020) [in Ukrainian].
- Kristi, N.M. (1971). *Metodicheskie rekomendacii po proizvodstvu avtotekhnicheskoy ekspertizy*. Moscow: VNIIE [in Russian].
- Romanov, N.S. (1973). *Voprosy issledvaniya prichinnoy svyazy sudebnoy avtotekhnicheskoy ekspertizoy*. Kyiv. RIO MVD USSR [in Russian].
- Zakon Ukrainy *Pro avtomobilni dorohy* vid 08.09.2005 № 2862-IV (iz zmin. ta dop. stan-nom na 01.01.2018). VVR Ukrainy. 2005. № 51 [in Ukrainian].

В. С. Ольхов

УСТАНОВЛЕНИЕ ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕННОЙ СВЯЗИ МЕЖДУ НЕНАДЛЕЖАЩИМ ОБУСТРОЙСТВОМ ТЕХНИЧЕСКИМИ СРЕДСТВАМИ ОРГАНИЗАЦИИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ И НАСТУПЛЕНИЕМ ДТП

Рассмотрены проблемные вопросы, возникающие у экспертов и судебно-следственных органов при назначении и проведении комплексных

судебных дорожно-технических и автотехнических экспертиз (экспертных исследований). Проанализированы виды дорожно-транспортных происшествий, статистику по которым приводит Управление патрульной полиции Украины. Определено количество ДТП с пострадавшими, совершённых в условиях неудовлетворительного состояния дорог и улиц населённых пунктов. Всё чаще судебные следственные органы обращаются в экспертные учреждения, в частности, в ХНИИСЭ, для определения того, повлияло ли ненадлежащее обустройство улично-дорожной сети на возникновение того или иного ДТП. Иными словами, для исследования ставятся вопросы не только об установлении ненадлежащего обустройства участка пути, где произошло ДТП, но и о наличии причинно-следственной связи между установленными несоответствиями и наступлением ДТП. Исследование вышеуказанных вопросов относится к экспертной специальности 10.16 «Дорожно-технические исследования». Спрос на экспертное исследование ненадлежащего обустройства улично-дорожной сети и причин возникновения ДТП постоянно растёт. При этом практика проведения судебных дорожно-технических исследований, а именно исследование предоставленных материалов, свидетельствует о том, что большую часть уголовных дел расследуют как в досудебном следствии так и в суде по факту нарушения правил безопасности дорожного движения или эксплуатации транспорта лицами, управляющими транспортными средствами. В статистической отчётности Управления патрульной полиции Украины данные ДТП не отнесены к возникшим вследствие ненадлежащего состояния автомобильных дорог и улиц населённых пунктов, а при проведении дорожно-технических исследований установлено, что именно ненадлежащее обустройство улично-дорожной сети, с технической точки зрения, пребывает в причинной связи с возникновением ДТП.

Ключевые слова: дорожно-транспортное происшествие, нерегулируемый перекрёсток, технические средства, инженерное обустройство, столкновения транспортных средств.

V. Olkhov

**ESTABLISHMENT OF CAUSE AND EFFECT RELATIONSHIP
BETWEEN IMPROPER ARRANGEMENT
OF TRAFFIC MANAGEMENT FACILITIES
AND TRAFFIC ACCIDENTS OCCURRENCE**

The daunting issues arising at experts and forensic bodies when appointing and conducting comprehensive road and pavement forensic investigation and road accident analysis (forensic expert examination) are considered. Types of traffic accidents provided by the statistics of the Department of Patrol Police of Ukraine are analyzed. A number of road accidents with victims committed in conditions of the road and settlements streets unsatisfactory state is defined.

More and more judicial and investigative bodies turn to forensic science institutes, in particular to KhRIFE, in order to determine whether the improper design of the road network affected the occurrence of an accident. In other words, the questions not only on the establishment of improper design of the road section where the accident occurred, but also on the existence of cause and effect relationship between the identified discrepancies and the accident are advanced for examination. The study of the above issues belongs to the forensic specialty 10.16 Road and Pavement Forensic Investigation. The demand for forensic research of improper design of the road network and the causes of accidents are constantly growing. At the same time, the practice of conducting road and pavement forensic investigation, namely the analysis of the materials provided for the study, shows that most criminal proceedings are investigated both while pre-trial investigation and in court for violation of traffic safety rules or transport operation by persons who drive vehicles. In the statistical report of the Department of Patrol Police of Ukraine, the data of road accidents are not classified as those that arose due to improper condition of roads and streets of settlements, and when conducting road and pavement forensic investigation it is established that improper design of the road network is in cause and effect relationship with the occurrence of an accident from a technical point of view.

Keywords: traffic accident, uncontrolled intersection, technical means, engineering facilities, collision of vehicles.

Надійшла до редколегії 24.06.2020

Ольхов В. С. Визначення причиново-наслідкового зв'язку між неналежним облаштуванням технічними засобами організації дорожнього руху та настанням ДТП//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 432—440. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.30>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.31>
УДК 629.017

А. А. Фролов,

науковий співробітник лабораторії інженерно-транспортних досліджень
ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3868-4511>,
e-mail: frolov.andrey.5120@gmail.com

О. С. Шабратко,

старший науковий співробітник лабораторії інженерно-транспортних
досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0603-9937>, e-mail: sh_oleg@bk.ru

ДОСЛІДЖЕННЯ ШИН ВАНТАЖНОГО ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОШКОДЖЕНЬ, ЯКІ УТВОРИЛИСЯ В РЕЗУЛЬТАТІ ЕКСПЛУАТАЦІЙНОГО ЗНОШЕННЯ АБО В РЕЗУЛЬТАТІ ЗАВОДСЬКОГО ДЕФЕКТУ

Зважаючи на експертну практику, розглянуто послідовність проведення досліджень шин вантажного транспортного засобу. Проведено дослідження шин вантажного транспортного засобу, наведено приклад експертного дослідження шин, у результаті проведення якого визначено причини виникнення пошкодження шин. Нерідко під час експлуатації транспортного засобу, навіть по дорогам із задовільним дорожнім покриттям, виникає пошкодження шин. Пошкодження шин може утворюватися як унаслідок виробничого пошкодження (заводського дефекту), так і внаслідок експлуатаційного пошкодження. Найбільш частою і серйозною причиною передчасного зношення і руйнування шин є недотримання визначеного в них тиску повітря, а також під час їх перевантаження.

Ключові слова: шина, автомобільне колесо, пошкодження шини, протектор, транспортний засіб, дослідження шини, дорожнє покриття.

Постановка наукової проблеми. Кількісне та якісне збільшення автомобільного транспорту, швидкості й інтенсивності руху та об'єму вантажних і пасажирських перевезень призводить до того, що проблема забезпечення дорожнього руху стає все більш актуальною. Безпечність дорожнього руху значною мірою залежить від дорожніх умов і, передусім, від стану автомобільних шин, які безпосередньо впливають на зчеплення з дорожнім покриттям. Безпечність руху автомобільного транспорту потребує всебічного підвищення надійності зчеплення шини з дорожнім покриттям. Шина здійснює зв'язок транспортного засобу з дорогою, сприймає його вагу, гальмові зусилля й динамічні удари, які виникають через нерівності поверхні дороги. На рух транспортного засобу безпосередньо впливають певні чинники, незалежно від того, легковий це транспортний засіб чи вантажний. Оскільки стан автомобільної шини безпосередньо може впливати

на безпеку дорожнього руху, то дослідження автомобільної шини, а саме визначення пошкоджень, які утворились у результаті експлуатаційного зношення або заводського дефекту, заслуговує на особливу увагу в галузі судової автотехнічної експертизи.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Шини транспортних засобів досліджували співробітники Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (М. С. Корчан, А. М. Пантюшенко, В. М. Ковкін, В. О. Лабінцев¹ та ін.) і співробітники Київського державного автотранспортного науково-дослідного і проектного інституту (Л. С. Стецюк, М. А. Паршин, І. М. Карпинська, А. Т. Епіфанцев² та ін.).

Мета статті. Визначити, що спричинило пошкодження шини: експлуатаційне чи заводське пошкодження (заводський дефект). Розглянути послідовність проведення досліджень шин вантажного транспортного засобу з урахуванням експертної практики.

Викладення основного матеріалу дослідження. До Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса надійшов лист про призначення експертного дослідження шин вантажного транспортного засобу з розв'язанням питання щодо визначення, що спричинило пошкодження на шинах: невідповідна експлуатація чи заводський дефект. Для проведення експертного дослідження було надано шини Satoya SD 062-III у кількості 4 штук, які, відповідно до листа про призначення експертного дослідження, було встановлено на вантажному автомобілі MAN, пробіг яких складає до 10 000 км. Надані на дослідження шини мають таке маркування: Satoya SD 062-III 315/70 R 22,5. Написи та позначення на шинах свідчать про те, що шини мають радіальну конструкцію каркаса, ширина профілю шин становить 315 мм, посадочний діаметр 22,5 дюймів. Відношення висоти профілю шини до ширини профілю становить 70 %. Швидкісна категорія «М» свідчить про те, що максимальна швидкість експлуатації шин становить 130 км/год. Індекс вантажопідйомності шин «154/150» свідчить про те, що максимальне навантаження на шину становить 3750/3350 кг. Протектори всіх шин зношено рівномірно за всім периметром. Залишкова висота малюнка протектора всіх 4 шин становить приблизно 8—10 мм.

Відповідно до вимог Правил дорожнього руху України³, заборонено експлуатувати вантажні автомобілі з дозволеною максимальною масою понад 3,5 т, у яких залишкова висота малюнка протектора менша

¹ Корчан М. С., Пантюшенко А. М., Ковкін В. М., Лабінцев В. О. Експертне дослідження шин транспортних засобів: метод. реком. Харків, 2005. 92 с.

² Стецюк Л. С., Паршин М. А., Карпинская И. М., Епифанцев А. Т. Сцепление колеса с дорогой и безопасность движения. Москва, 1963. 66 с.

³ Правила дорожнього руху: затв. Постановою КМУ від 10.10.2001 р. № 1306 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF> (дата звернення: 12.05.2020).

за 1,0 мм. Порівнюючи дійсну висоту малюнка протектора шин з нормативним значенням, дійшли висновку, що експлуатація вантажного автомобіля в частині залишкової висоти малюнка протектора шин відповідає вимогам п. 31.4, п/п. «а» п. 31.4.5 Правил дорожнього руху України, де зазначено:

«31.4. Забороняється експлуатація транспортних засобів згідно із законодавством за наявності таких технічних несправностей і невідповідності таким вимогам:

<...>

31.4.5. Колеса і шини:

а) шини легкових автомобілів та вантажних автомобілів з дозволеною максимальною масою до 3,5 т мають залишкову висоту малюнка протектора менше 1,6 мм, вантажних автомобілів з дозволеною максимальною масою понад 3,5 т — 1,0 мм, автобусів — 2,0 мм, мотоциклів і мопедів — 0,8 мм».

Висота малюнка протектора нової (не експлуатованої) шини Satoya SD 062-III 315/70 R 22,5 становить 20 мм, що підтверджує інтернет-ресурс ¹.

Під час проведення експертного огляду шин Satoya SD 062-III для зручності дослідження кожній шині було присвоєно порядковий номер від 1 до 4 (див. Рис. 1).

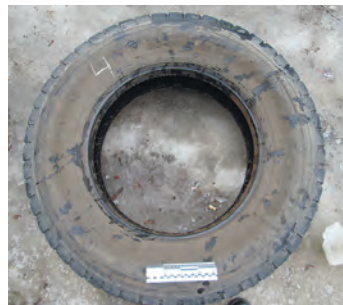
а) Шина № 1

б) Шина № 2

в) Шина № 3

г) Шина № 4

Рис. 1. Загальний вигляд наданих на дослідження шин Satoya SD 062-III

¹ Сайт з продажу автомобільних шин. URL: <https://tot.biz.ua/shop/gruzovye-shiny/31570r225-pr20-sd-062-satoya> (дата звернення: 12.05.2020).

Під час зовнішнього огляду шини № 1 було визначено, що дата її виготовлення — 12-й тиждень 2017 року (1217; див. Рис. 2).

При цьому було виявлено пошкодження зовнішнього герметизованого шару шини № 1, а саме:

- пошкодження шини в зоні ламелі у вигляді виривання гуми та її розтріскування (див. Рис. 3);
- розтріскування шини в канавці протектора та наявність оголення ниті корду в канавці протектора (див. Рис. 4).

Рис. 2. Дата виготовлення шини Satoya SD 062-III № 1

Рис. 3. Пошкодження зовнішнього герметизованого шару протекторної зони шини № 1

Рис. 4. Пошкодження зовнішнього герметизованого шару протекторної зони шини № 1

Під час зовнішнього огляду шини № 2 було визначено, що дата її виготовлення — 13-й тиждень 2017 року (1317; див. Рис. 5).

При цьому було виявлено пошкодження зовнішнього герметизованого шару шини № 2, а саме:

- пошкодження шини в зоні ламелі у вигляді розтріскування та розтріскування шини в канавці протектора (див. Рис. 6);
- наявність оголення ниті корду в канавці протектора (див. Рис. 7).

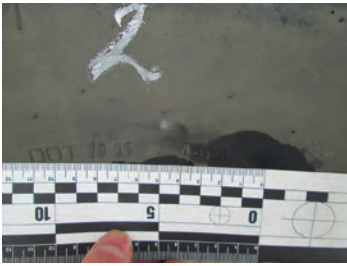

Рис. 5. Дата виготовлення шини Satoya SD 062-III № 2

Рис. 6. Пошкодження зовнішнього герметизованого шару протекторної зони шини № 2

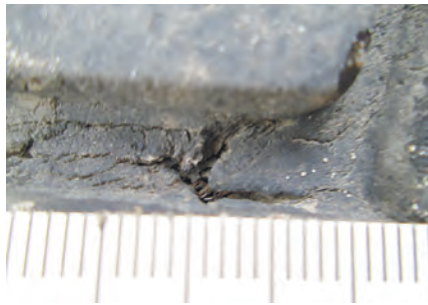

Рис. 7. Пошкодження зовнішнього герметизованого шару протекторної зони шини № 2

Під час зовнішнього огляду шини № 3 було визначено, що дата її виготовлення — 12-й тиждень 2017 року (1217; див. Рис. 8). При цьому було виявлено пошкодження зовнішнього герметизованого шару шини № 3, а саме:

- пошкодження шини в зоні ламелі у вигляді виривання гуми та її розтріскування (див. Рис. 9);
- розтріскування шини в канавці протектора (див. Рис. 10);
- вмивання об'єкта розміром $1 \times 0,5$ мм в протектор шини (див. Рис. 11).

Рис. 8. Дата виготовлення шини Satoya SD 062-III № 3

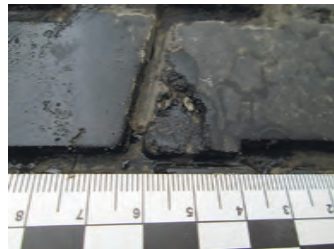

Рис. 9. Пошкодження зовнішнього герметизованого шару протекторної зони шини № 3

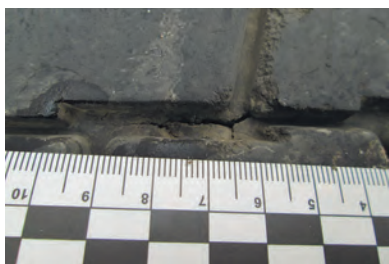

Рис. 10. Дата виготовлення шини Satoya SD 062-III № 3

Рис. 11. Пошкодження зовнішнього герметизованого шару протекторної зони шини № 3

Під час зовнішнього огляду шини № 4 було визначено, що дата її виготовлення — 12-й тиждень 2017 року (1217; див. Рис. 12). При цьому було виявлено пошкодження зовнішнього герметизованого шару шини № 4, а саме:

- пошкодження шини в зоні ламелі у вигляді виривання гуми (див. Рис. 13);
- розтріскування шини в зоні ламелі (див. Рис. 14);
- розтріскування шини в канавці протектора (див. Рис. 15).

Рис. 12. Дата виготовлення шини Satoya SD 062-III № 4

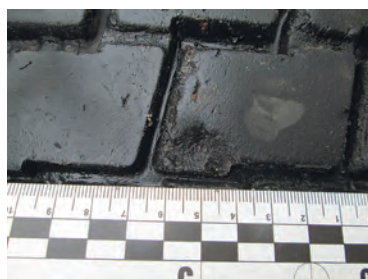

Рис. 13. Пошкодження зовнішнього герметизованого шару протекторної зони шини № 4

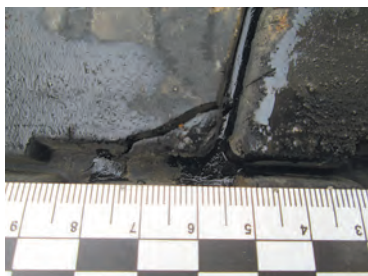

Рис. 14. Дата виготовлення шини Satoya SD 062-III № 4

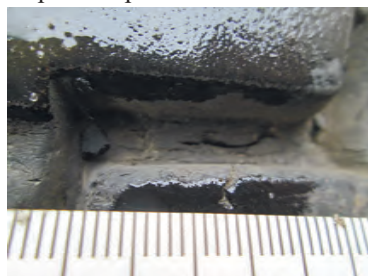

Рис. 15. Пошкодження зовнішнього герметизованого шару протекторної зони шини № 4

Під час проведення експертного огляду шин Satoya SD 062-III, які було надано на дослідження в кількості 4 штук, було визначено, що шини мають пошкодження верхнього герметизованого шару у вигляді виривань, тріщин, при цьому було виявлено наявність оголення нитей корду у канавках протектора. Відповідно до вимог Правил дорожнього руху України, заборонено експлуатувати транспортні засоби, які мають пошкодження, що оголюють корд, та інше. Зважаючи на наведене вище, слід дійти висновку, що експлуатація вантажного автомобіля з наявними пошкодженнями шини, які оголюють корд, не відповідає вимогам п. 31.4, п/п. «б» п. 31.4.5 Правил дорожнього руху України, де зазначено:

«31.4. Забороняється експлуатація транспортних засобів згідно із законодавством за наявності таких технічних несправностей і невідповідності таким вимогам:

<...>

31.4.5. Колеса і шини:

<...>

б) шини мають місцеві пошкодження (порізи, розриви тощо), що оголюють корд, а також розшарування каркаса, відшарування протектора і боковини».

Для розв'язання питання щодо визначення пошкоджень шин, які утворились унаслідок заводського дефекту чи експлуатації транспортного засобу (шини), проаналізуємо характер утворення виробничих пошкоджень (заводського дефекту) та експлуатаційних пошкоджень.

Пошкодження шин можуть утворитися унаслідок як виробничого пошкодження (заводського дефекту), так і експлуатаційного пошкодження¹.

Виробничі пошкодження — це пошкодження, які, відповідно, утворились на етапі виробництва (заводський дефект) шини.

Експлуатаційні пошкодження — це пошкодження, які, відповідно, утворились в результаті експлуатації транспортного засобу (шини).

До пошкоджень шини, які можуть утворитися унаслідок виробництва (заводського дефекту), належать:

- відшарування доріжки протектора;
- руйнування брекера зі зміною конфігурації профілю шини;
- розшарування у плечовій зоні за кромкою брекера;
- розшарування на боковині шини;
- радіальне здуття на боковині шини.

Згідно з експертною практикою та відповідно до каталогу дефектів автомобільних шин², на швидке зношування протектора впливають:

¹ Кристи Н. М., Тишин В. С. Транспортно-трасологическая экспертиза по делам о дорожно-транспортных происшествиях//*Диагностические исследования*. Вып. I, II. Москва: ВНИИСЭ, 1988. 256 с.

² Махотин А. А., Фролов А. Т., Хафизов М. М. Каталог: дефекты автомобильных шин. Москва, 2012. 135 с.

- способи керування транспортним засобом — прискорення (зокрема, на поворотах), різке гальмування, перевантаження;
- особливості конструкції автомобіля — вплив тягового і гальмівного навантаження на колесо;
- дія бічних сил, що виявляються під час руху по звивистим дорогам і обгонів через виникнення підвищення відцентрових сил;
- недотримання внутрішнього тиску в шині;
- перевантаження транспортного засобу;
- наявність дисбалансу й биття колісного вузла;
- стан дорожнього покриття, рельєф місцевості.

Зважаючи на результати експертного огляду шин Satoya SD 062-III, які було надано на дослідження, розглянемо існуючі пошкодження шин, що утворилися внаслідок експлуатації, схожі з тими, які було виявлено під час експертного огляду:

- прискорене, рівномірне зношення по всій поверхні бігової доріжки протектора;
- механічне пошкодження бігової доріжки (протектора) шини, виривання (причинами виникнення механічних пошкоджень бігової доріжки (протектора) шини можуть бути: експлуатація у складних умовах (зруйнована дорога, бездоріжжя тощо), пробуксовування, різке гальмування колеса під час руху по бездоріжжю);
- тріщини в канавках протектора шини (причини виникнення: невідповідність внутрішнього тиску в шинах, експлуатація по дорогах з неналежним дорожнім покриттям, дія бокових сил через різкі повороти, перевантаження транспортного засобу).

Відповідно до спеціальної технічної літератури ¹, найбільш частою і серйозною причиною передчасного зношення і руйнування шин є недотримання в них визначених норм тиску повітря, а також перевантаження шин. Зміна конфігурації профілю і збільшення деформації шини викликають підвищення напруги в її матеріалі. У результаті підвищується її передчасне зношення. За підвищеного навантаження (перевантаження) збільшується дотичне напруження в місцях контакту шини з дорогою і її питомий тиск на дорогу, від чого протектор швидше зношується. Перенапруження в матеріалі та збільшення деформації супроводжується загальним підвищенням тертя і теплоутворення в шині.

Експертним дослідженням пошкоджень шин Satoya SD 062-III, зважаючи на характер утворення виробничих пошкоджень (заводського дефекту) та характер утворення експлуатаційних пошкоджень, визначено, що шини Satoya SD 062-III мають пошкодження експлуатаційного характеру, тобто виявлені пошкодження шин утворились унаслідок їх експлуатації, які могли бути спричинені перевантаженням транспортного засобу, невідповідністю тиску в шинах нормативному значенню та рухом транс-

¹ Корчан М. С., Пантюшенко А. М., Ковкін В. М., Лабінцев В. О. Зазнач. твір.

портного засобу по дорогах з неналежним дорожнім покриттям. При цьому під час проведення експертного дослідження пошкоджень шин Satoya SD 062-III, з урахуванням характеру утворення виробничих пошкоджень (заводського дефекту) та характеру утворення експлуатаційних пошкоджень, зовнішнім оглядом ознак виробничих пошкоджень (заводських дефектів) не виявлено.

Висновки. Зважаючи на наведене вище, слід дійти висновку, що надані на дослідження шини Satoya SD 062-III мають пошкодження експлуатаційного характеру, тобто виявлені пошкодження шин утворились унаслідок їх експлуатації, які могли бути спричинені перевантаженням транспортного засобу, невідповідністю тиску в шинах нормативному значенню та рухом транспортного засобу по дорогах з неналежним дорожнім покриттям. Зовнішнім оглядом наданих на дослідження шин Satoya SD 062-III ознак виробничих пошкоджень (заводських дефектів) не виявлено.

References

- Korchan, M.S., Pantiushenko, A.M., Kovkin, V.M., Labintsev, V.O. (2005). *Ekspertne doslidzhennia shyn transportnykh zasobiv: Metodichni rekomendatsii*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kristi, N.M., Tishin, V.S. (1988). *Transportno-trasologicheskaiia ekspertiza po delam o dorozhno-transportnykh proisshestviakh. Diagnosticheskie issledovaniia*. Vypusk I, II. Moscow: VNIIE [in Russian].
- Makhotin, A.A., Frolov, A.T., Khafizov, M.M. (2012). *Katalog defekty avtomobilnykh shin*. Moscow [in Russian]
- Pravyla dorozhnoho rukhu Ukrainy*. Dnipro «Monolit», 2020. [in Ukrainian].
- Sait z prodazhu avtomobilnykh shyn. URL: <https://tot.biz.ua/shop/gruzovye-shiny/31570r225-pr20-sd-062-satoya> (data zvernennia 12.05.2020) [in Ukrainian].
- Stetciuk, L.S., Parshin, M.A., Karpinskaia, I.M., Epifantsev, A.T. (1963). *Stceplenie kole-sa dorogoi i bezopasnost dvizheniia*. Moscow [in Russian].

А. А. Фролов, О. С. Шабратко

ИССЛЕДОВАНИЕ ШИН ГРУЗОВОГО ТРАНСПОРТНОГО СРЕДСТВА ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОВРЕЖДЕНИЙ, ОБРАЗОВАВШИХСЯ В РЕЗУЛЬТАТЕ ЭКСПЛУАТАЦИОННОГО ИЗНОСА ИЛИ В РЕЗУЛЬТАТЕ ЗАВОДСКОГО ДЕФЕКТА

Рассмотрена последовательность проведения исследований шин грузового транспортного средства, исходя из экспертной практики. Проведено исследование шин грузового транспортного средства, приведён пример экспертного исследования шин, в результате проведения которого были установлены причины возникновения повреждения шин. Шина осуществляет связь транспортного средства с дорогой, принимает его вес, тормозные усилия и динамические удары, возникающие вследствие неровностей поверхности дороги. Нередко при эксплуатации транспортного средства даже по дорогам с удовлетворительным дорожным покрытием возникают повреждения шин. Повреждения шин могут образоваться

как в результате производственного повреждения (заводского дефекта), так и в результате эксплуатационного повреждения. Наиболее частой и серьёзной причиной преждевременного износа и разрушения шин является несоблюдение в них установленных норм давления воздуха, а также их перегрузка. Изменение конфигурации профиля и увеличение деформации шины вызывают повышение напряжения в её материале. В результате повышается её преждевременный износ. При повышенной нагрузке (перегрузке) увеличивается касательное напряжение в местах контакта шины с дорогой и её удельное давление на дорогу, отчего протектор быстрее изнашивается. Перенапряжение в материале и увеличение деформации сопровождается общим повышением трения и теплообразования в шине. В ходе исследования было установлено, что шины Satoya SD 062-III имеют повреждения эксплуатационного характера, то есть обнаруженные повреждения шин возникли в результате их эксплуатации, что могло быть спровоцировано перегрузом транспортного средства, несоответствием давления в шинах нормативному значению и движением транспортного средства по дорогам с ненадлежащим дорожным покрытием. Внешним осмотром предоставленных на исследование шин Satoya SD 062-III признаков производственных повреждений (заводского дефекта) не обнаружено.

Ключевые слова: шина, автомобильное колесо, повреждения шины, протектор, транспортное средство, исследования шины, дорожное покрытие.

A. Frolov, O. Shabratko

EXAMINATION OF TRUCK TIRES AS TO IDENTIFICATION OF DAMAGES WHICH ARE FORMED AS A RESULT OF OPERATIONAL TIRE WEAR OR PRODUCT DEFECT

The sequence of carrying out of researches of tires of a freight vehicle on the basis of expert practice is considered. The research of tires of a truck has been conducted, an example of an expert research of tires is resulted, as a result of which the causes of damage of tires were established. The tire connects the vehicle to the road, perceives its weight, braking effort and dynamic impact that arises due to the roughness of the road surface. It is not uncommon for the vehicle to operate even on roads with a satisfactory road surface and damage to the tires. Damage to the tires can be generated as a result of industrial damage (factory defect) and as a result of operational damage. The most common and serious cause of premature wear and damage to tires is non-compliance with the established air pressure norms and overload tires. Changing the configuration of the profile and increasing the deformation of the bus cause an increase in the voltage in its material. As a result, it increases its premature wear. At increased load (overload) the tension voltage in the places of contact of the tire with the road increases and its specific pressure on the road, from which the tread wears away more quickly. Overvoltage in the material and increase in deformation is

accompanied by a general increase in friction and heat formation in the tire. At increased load (overload) the tension voltage in the places of contact of the tire with the road increases and its specific pressure on the road, from which the tread wears away more quickly. Overvoltage in the material and increase in deformation is accompanied by a general increase in friction and heat formation in the tire. In the course of the research it was established that the tires Satoya SD 062-III have operational damage, the detects damage to the tires was formed as a result of their operation, which could contribute to vehicle overload, non compliance with tire pressure and the movement of the vehicle on roads with improper road surface. External inspection the examination of Satoya SD 062-III tires showed no signs of industrial damage (factory defects).

Keywords: tire, automobile wheel, tire damage, tread, vehicle, tire study, road surface.

Надійшла до редколегії 29.05.2020

Фролов А. А., Шабратко О. С. Дослідження шин вантажного транспортного засобу щодо визначення пошкоджень, які утворилися в результаті експлуатаційного зношення або в результаті заводського дефекту//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 441—451. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.31>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.32>

УДК 698:658.562

Н. А. Мацак,

судовий експерт лабораторії будівельно-технічних досліджень
ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://0000-0001-6966-5615>, e-mail: nata120175@ukr.net

С. А. Кириленко,

завідувач сектору лабораторії будівельно-технічних досліджень
ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://0000-0002-4624-3636>, e-mail: S_1966@ukr.net

О. О. Посашков,

старший науковий співробітник лабораторії будівельно-технічних
досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://0000-0002-5701-5874>, e-mail: Zvukovik@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ З ВИЗНАЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИКОНАНИХ БУДІВЕЛЬНИХ РОБІТ ОЗДОБЛЮВАЛЬНОГО ПОКРИТТЯ

У цій статті розглянуто питання щодо проведення будівельно-технічної експертизи з визначення якості оздоблювальних робіт. Надано характеристику порядку проведення цих робіт, приділено увагу будівельним нормам і правилам, що стосуються виконання та приймання робіт з оздоблення. Наведено обов'язкові вимоги, що висуваються до якості таких робіт.

Описано процес проведення будівельно-технічної експертизи й основні проблеми та питання, які виникають під час визначення якості виконаних робіт. Наведено основні технічні особливості проведення оздоблювальних будівельних робіт, їх характеристики, перелік необхідних документів, які потрібно оформлювати під час замовлення оздоблювального покриття.

Розглянуто таку проблему, як перевірка якості виконаних робіт. Придільено увагу проблемі з проведення обстежень таких робіт для правильного діагностування та виявлення технічних характеристик проведених робіт.

Ключові слова: акти; відхилення від горизонталі; відхилення від вертикалі; допустимі відхилення; контроль якості; малярні роботи; облицювання; шпалерні роботи; підвісна стеля; приховані роботи; скляні роботи; технічні вимоги; улаштування; штукатурні роботи.

Постановка наукової проблеми. На практиці під час виконання експертиз з визначення якості проведених будівельно-технічних робіт виникають певні питання щодо проблем з обстеженням деяких будівельно-технічних робіт. Ці проблеми потребують серйозного розгляду та розроблення єдиних підходів до виконання експертиз цього виду. Контроль якості в будівництві — це здобуття фактичних даних і порівняння цих даних із зазда-

легідь визначеними характеристиками. Об'єктом контролю є не тільки сама будівельна продукція, а й процес її створення, експлуатації, транспортування, зберігання, технічного обслуговування та ремонту, а також відповідна документація. Це зумовлює застосування різноманітних видів контролю на всіх етапах.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Запропонована стаття містить систему ознак і критеріїв оцінки, дослідження яких допоможе визначити якість проведених будівельно-технічних робіт. Основою для аналізу є «Методика определения качества выполненных строительных и строительного-монтажных работ», виконана 2008 року колективом авторів (Г. Б. Башкіровим, Р. І. Кучеренком, С. А. Кириленко, І. Л. Пугачовою, І. А. Гайдаржи) ¹.

Мета статті. Проаналізувати проблеми проведення досліджень будівельно-технічних робіт під час перевірки якості виконаних оздоблювальних робіт, розглянути послідовність виконання будівельних робіт, визначити якісні характеристики здійснених робіт, а також сформулювати технічну документацію та систему складання актів на приховані роботи.

Викладення основного матеріалу дослідження. Контроль якості в будівництві являє собою діяльність зі здобуття фактичних характеристик об'єктів контролю (продукції, матеріалів, процесів, послуг) та прийнятті рішення про їх відповідність визначеним вимогам.

У ст. 837 «Договір підряду» Цивільного кодексу України зазначено:

«1. За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу.

2. Договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові.

3. Для виконання окремих видів робіт, встановлених законом, підрядник (субпідрядник) зобов'язаний одержати спеціальний дозвіл» ².

Початок будівельних робіт можливий після розроблення й затвердження проєкту. А самі оздоблювальні роботи потрібно виконувати згідно з проєктом; у разі якщо в проєкті не зазначено вимог щодо оздоблення, то ці роботи виконують за еталоном. У разі якщо в процесі роботи необхідно замінити один матеріал іншим, то цю заміну слід узгодити як з проєктною організацією, так і з замовником робіт.

---

¹ Башкиров Г. Б., Кучеренко Р. И., Кириленко С. А., Пугачева И. Л., Гайдаржи И. А. Методика определения качества выполненных строительных и строительного-монтажных работ (регр. код 10.6.01). Харьков: ХНИИСЭ, 2009. 44 с. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 05.05.2020).

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40—44. Ст. 356.

У договорі підряду сторони мають право зазначити підвищені вимоги до якості виконаних робіт порівняно з нормативними, щоб у подальшому якість виконаних будівельних робіт відповідала вимогам, викладеним у договорі. Отже, саме договір підряду визначатиме умови контролю якості, ухвалені за згодою сторін.

Якщо вимоги до якості виконаних робіт чітко прописано в договорі підряду, у подальшому (якщо виникне необхідність, суперечка) сторони матимуть змогу ідентифікувати виконання цих робіт.

У будівельній термінології немає чіткого визначення поняття «якість будівельних робіт». У будівництві існує таке поняття, як відповідність конкретним вимогам, нормам і правилам.

Проте, зважаючи на аналіз всієї доступної інформації, можна стверджувати, що «якість будівельних робіт» — це сукупність властивостей, яка відповідає певним вимогам і яку визначають за оцінкою архітектурних рішень, закріплених договором на проведення робіт.

Станом на сьогодні існує ДСТУ-Н Б А.3.1-23:2013 «Настанова щодо проведення робіт з улаштування ізоляційних, оздоблювальних, захисних покриттів стін, підлог і покрівель будівель і споруд» (затверджено наказом Мінрегіонбуду та житлокомунгоспу України від 18.07.2013 р. № 326; набуло чинності з 01.01.2014 р.)¹.

Перевірку виконаних будівельних робіт можна схарактеризувати за показниками якості, тобто вимогами до готового покриття.

Показник якості — це кількісна характеристика однієї або кількох властивостей продукції, що складають її якість, яку розглядають відповідно до певних умов її виготовлення і експлуатації або використання.

Для того щоб визначити рівень якості виконаних робіт, необхідно порівняти відповідну характеристику якості робіт з базовими показниками.

Наприклад, контроль якості за шпалерними роботами перевіряють за такими вимогами:

- оклеювання шпалерами має бути виконано з полотнищ однакового кольору і відтінків;
- з міцним приганянням малюнка на стиках;
- не допускаються повітряні бульбашки, плями, пропуски, доклеювання та відшарування, а в місцях примикання до укосів прорізів — перекуси, зморшки, заклеювання шпалерами плінтусів, наличників, розеток, вимикачів.

Під час виконання робіт з оклеювання шпалерами приміщення до повного висихання шпалери необхідно оберігати від протягів та прямого

¹ ДСТУ-Н Б А.3.1-23:2013. Настанова щодо проведення робіт з улаштування ізоляційних, оздоблювальних, захисних покриттів стін, підлог і покрівель будівель і споруд. Київ, 2013. URL: <https://parket.ierehenko.net/wp-content/uploads/2015/11/D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3-%D0%9D-%D0%91-%D0%90.3.1-23-2013.pdf> (дата звернення: 05.05.2020).

впливу сонячного проміння з визначенням постійного режиму вологості. Температура повітря під час висихання наклеєних шпалер не повинна перевищувати 23°C.

Приймають ці роботи після здійснення візуального огляду.

Під час дослідження якості проведених малярних робіт експерти перевіряють такі показники:

- приймання оздоблювальних покриттів необхідно проводити після висихання водних фарб та утворення міцної плівки на поверхнях, пофарбованих безводними сумішами. Поверхні після висихання фарби на основі водного складу повинні бути однотонними, без смуг, плям, патьоків, бризок, стирання поверхонь;
- поверхня, пофарбована малярною безводною сумішшю, повинна мати однотонну глянцевою або матову поверхню;
- не допускаються просвічування нижчих шарів фарби, відшарування, плями, зморшки, потьoki, видимі крупинки фарби, згустки плівки на поверхні, сліди пензлика та валика;
- поверхні, пофарбовані лаками, повинні мати глянцеви покриття, без тріщин, видимих потовщень, слідів лаку (після висихання).

Оскільки названі вище роботи майстри виконують на вже оштукатуреній поверхні, то, звісно, перед цим перевіряють основу, яка має бути добре підготовлена під фарбування, оклеювання шпалерами. Технічні вимоги до оштукатуреної поверхні висувають також різні, оскільки існує три категорії якості — проста штукатурка, поліпшена штукатурка, високоякісна штукатурка. Категорію якості поверхні визначають за проектом або за договором.

Технічні вимоги до улаштування зазначених вище категорій штукатурних робіт різняться.

Під час перевірки виконання робіт фахівці перевіряють товщину штукатурного шару, адже це є одним з критеріїв категорії якості. А потім перевіряють показники на вертикальність і горизонтальність оштукатурених поверхонь. Здобуті показники порівнюють з нормативними на відхилення від вертикалі, від горизонталі, оцінюють нерівності поверхні плавного обрису, а також відхилення віконних і дверних укосів, пілястр тощо від вертикалі та горизонталі. Контролюють виконання цих робіт за допомогою дво metroвої рейки (не менше 5 вимірів на 50—70 кв. м. поверхні). Результати перевірки фіксують у журналі робіт.

Також якість підготовлених основ поверхонь для фарбування та оклеювання шпалерами перевіряють візуально, оскільки вони мають задовольняти й іншим технічним вимогам, наприклад:

- під час фарбування, оклеювання шпалерами поверхні повинні бути добре згладженими та не мати шорсткості;
- поверхневі тріщини ґрунтують, заповнюють шпаклівкою та шліфують;

- будь-які нерівності або раковини також ґрунтують, шпаклюють і згладжують;
- вилучають патьоки розчину, відшарування, сліди від оброблення затиральною машиною;
- шви між листами сухої гіпсової штукатурки, а також ті ділянки, що до них прилягають, також ґрунтують, шпаклюють і шліфують;
- якщо стіни оклеюють шпалерами, а стеля підлягає фарбуванню, то спочатку виконують малярні роботи, а вже потім поверхню оклеюють шпалерами.

Під час візуального огляді загадані вище недоліки краще фіксувати не тільки в письмовій формі, а й фотофіксуванням.

Фото досліджуваних об'єктів більш наочно відображає стан на момент обстеження, що, зі свого боку, надалі може відіграти значну роль у разі виникнення суперечки.

Згідно з ДСТУ-Н Б А.3.1-23:2013, улаштуванню підлоги передують дуже важливі підготовчі процеси, який, зі свого боку, має важливе значення надалі. Підготовчі роботи, як і саме улаштування підлог, звісно, виконують згідно з проектом на виконання цих робіт.

Загаданий вище ДСТУ-Н Б А.3.1-23:2013 так регламентує загальні вимоги до цих робіт:

«4.1. До начала работ по устройству полов должны быть выполнены в соответствии с проектом мероприятия по стабилизации, предотвращению пучения и искусственному закреплению грунтов, понижению грунтовых вод, а также примыкания к деформационным швам, каналам, приямкам, сточным лоткам, трапам и т. д. Элементы окаймления покрытия необходимо выполнить до его устройства.

4.2. Грунтовое основание под полы должно быть уплотнено в соответствии со СНиП 3.02.01-87 «Земляные сооружения, основания и фундаменты». Растительный грунт, ил, торф, а также насыпные грунты с примесью строительного мусора под грунтовое основание не допускаются.

4.3. Устройство полов допускается при температуре воздуха в помещении, измеряемой в холодное время года около дверных и оконных проемов на высоте 0,5 м от уровня пола, а уложенных элементов пола и укладываемых материалов — не ниже, °С:

- 15 — при устройстве покрытий из полимерных материалов; такая температура должна поддерживаться в течение суток после окончания работ;
- 10 — при устройстве элементов пола из ксилолита и из смесей, в состав которых входит жидкое стекло; такая температура должна поддерживаться до приобретения уложенным материалом прочности не менее 70 % проектной;
- 5 — при устройстве элементов пола с применением битумных мастик и их смесей, в состав которых входит цемент; такая температура

должна поддерживаться до приобретения материалом прочности не менее 50 % проектной;

- 0 — при устройстве элементов пола из грунта, гравия, шлаков, щебня и из штучных материалов без приклейки к нижележащему слою или по песку.

4.4. Перед устройством полов, в конструкции которых заложены изделия и материалы на основе древесины или ее отходов, синтетических смол и волокон, ксилолитовых покрытий, в помещении должны быть выполнены штукатурные и др. работы, связанные с возможностью увлажнения покрытий. При устройстве этих полов и в последующий период до сдачи объекта в эксплуатацию относительная влажность воздуха в помещении не должна превышать 60 %. Сквозняки в помещении не допускаются.

4.5. Полы, стойкие к агрессивным средам, должны выполняться в соответствии с требованиями СНиП 3.04.03-85.

4.6. Работы по устройству асфальтобетонных, шлаковых и щебеночных полов следует производить в соответствии со СНиП 3.06.03-85 (разд. 7).

4.7. Требования к материалам и смесям для специальных видов полов (жаростойких, радиационностойких, безыскровых и др.) должны быть указаны в проекте.

4.8. Подстилающие слои, стяжки, соединительные прослойки (для керамических, бетонных, мозаичных и др. плиток) и монолитные покрытия на цементном вяжущем должны в течение 7—10 дней после укладки находиться под слоем постоянно влажного водоудерживающего материала.

4.9. Нормативная эксплуатация полов ксилолитовых, из цементного или кислотостойкого бетона или раствора, а также из штучных материалов, уложенных на прослойках из цементнопесчаного или кислотостойкого (на жидком стекле) раствора, допускается после приобретения бетоном или раствором проектной прочности на сжатие. Пешеходное движение по этим полам может быть допущено не ранее приобретения бетоном монолитных покрытий прочности на сжатие, равной 5 МПа, а раствором прослойки под штучными материалами — 2, 5 МПа»¹.

Виконання нормативних вимог та правил із зазначеного вище переліку, забезпечує якість й довговічну експлуатацію надалі. Оскільки ці роботи візуально перевірити практично неможливо, то на них потрібно скласти акти прохваних робіт.

Порушення в технології під час монтажі підлогового покриття спричиняє дефекти: просідання, спучення або перекіс.

Тому під час візуального огляду необхідно звернути увагу на якість основи, відповідність укладання на відхилення за горизонтальним рівнем, наявність зазорів, тріщин. Більшість таких дефектів легко виявити за першого візуального огляду.

---

¹ ДСТУ-Н Б А.3.1-23:2013. С. 33—34.

Під час виробництва облицювальних робіт стін керамічними плитками потрібно дотримувати вимоги на: товщину клейового прошарку, відхилення від вертикалі, відхилення розташування швів від вертикалі та горизонталі, граничні відхилення ширини швів, нерівності площини (контролюють двометровою рейкою).

Також поверхні, облицювані плитками, необхідно піддавати перевірці, щоб вони задовольняли таким вимогам:

- простір між стіною і облицюванням має бути повністю заповнений розчином;
- горизонтальні й вертикальні шви повинні бути однотипні, однорядні й рівномірні завширшки;
- поверхня всього облицювання має бути жорсткою;
- тріщини, плями, патьоки розчину, висоли не допускаються.

Після укладання плитки обов'язкової перевірці підлягає якість проведених робіт: простукуючи плитку, перевіряють нанесення клейового шару. Якщо під час простукування чути гучний звук, то це означає, що там залишилися порожнечі. Укладена в такий спосіб плитка через деякий час може або осісти, або відвалитися.

Але спочатку, тобто перед виконанням оздоблювальних робіт необхідно, щоб було виконано та прийнято всі будівельні роботи, які їм передували.

Оскільки виробництво оздоблювальних робіт приховує результати попередніх робіт, оздоблювальні роботи можна виконувати тільки після перевірки правильності виконання прихованих робіт. На такі роботи після їх огляду та перевірки окремо складають акт на приховані роботи. Окремо маємо відзначити, що в разі якщо тривають роботи з виконання багатощарового покриття, то такий акт слід складати на кожний шар окремо.

Згідно з п/п. 3.2.9 ДБН А.3.1-5:2016 «Організація будівельного виробництва» (затверджено наказом Мінрегіону України від 05.05.2016 р. № 115; набуло чинності з 01.01.2017 р.)¹, приховані роботи — це: «Будівельні роботи, результати яких закриваються подальшими роботами і потребують перед цим підтвердження їх відповідності вимогам проектної документації»².

Але фактично не завжди на дослідження надано всю необхідну для проведення експертизи технічну документацію. Це і є однією з проблем виконання досліджень. Частіше за таких умов експерт ухвалює рішення про прийняття таких робіт з позначкою «умовно виконані».

¹ ДБН А.3.1-5:2016. Організація будівельного виробництва. Київ, 2016. URL: https://www.tehnadzor-kiev.com.ua/images/docs/dbn/%D0%94%D0%91%D0%9D%D0%90.3.1-5_2016%20_%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2%D0%B5%D0%B-V%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%B0_.pdf (дата звернення: 05.05.2020). 52 с.

² ДБН А.3.1-5:2016. С. 2.

Єдиний підхід щодо визначення якості проведених оздоблювальних робіт, визначення невідповідності виконаних робіт нормативним показникам, наявність технічної документації складеної та наданої для дослідження значною мірою полегшує роботу фахівців.

Наостанок маємо відзначити, що основні принципи та послідовність оцінки якості будівельно-технічних робіт викладено в ДСТУ ISO/IEC 17000:2007 «Оцінка відповідності. Словник термінів і загальні принципи» (затверджено наказом Держспоживстандарту України від 04.12.2007 р. № 340; набуло чинності з 01.04.2008 р.)¹:

«Додаток А (довідковий)»

Принципи оцінки відповідності

А.1 Функційний підхід

А.1.1 Оцінка відповідності — це послідовність трьох функцій, які задовольняють вимогу чи потребу в підтвердженні, що встановлені вимоги виконано:

- відбирання;
- визначання;
- критичний огляд і підтвердження відповідності.

Такі докази можуть надати додаткову впевненість до заяв про те, що встановлені вимоги виконують, підвищуючи тим самим довіру споживачів до цих заяв.

Для подання встановлених вимог часто використовують стандарти, оскільки вони є документами, що дають змогу узгодити ті питання, які необхідно розв'язати в даній ситуації. Як наслідок, оцінка відповідності часто розглядають як діяльність, пов'язану зі стандартами.

<...>

А.2 Вибирання

А.2.1 Вибирання охоплює планування та підготовлення дій для збирання чи подавання всієї інформації, і вхід, потрібний для переходу до такої функції визначання. Дії щодо функції відбирання дуже відрізняються як кількістю, так і складністю. У деяких випадках можуть знадобитися дуже незначні дії для функції вибирання.

<...>

А.3 Визначання

А.3.1 Дії щодо визначання встановлюють, щоб подати всю інформацію про виконання встановлених вимог об'єктом оцінки відповідності чи його зразком. <...>

<...>

А.4 Критичний огляд і підтвердження

А.4.1 **Критичний огляд** (5.1) є завершальною стадією порівняння перед прийняттям важливого рішення про те, чи в повному обсязі доведено

¹ ДСТУ ISO/IEC 17000:2007. Оцінка відповідності. Словник термінів і загальні принципи. Київ, 2008. URL: https://quality.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/dstu_iso_iec_17000_2007.pdf (дата звернення: 05.05.2020), 20 с.

виконання визначених вимог об'єктом оцінки відповідності. Якщо так, то результатом **підтвердження відповідності** (5.2) є «заява про відповідність», яку швидко доводять до всіх потенційних користувачів. «Заява про відповідність» — це загальноживаний вираз, який охоплює всі засоби повідомлення про те, що виконання визначених вимог було доведено.

A.4.2 Якщо виконання встановлених вимог не було доведено, то у звіті подають висновок про невідповідність.

A.4.3 Терміни **декларація** (5.4), **сертифікація** (5.5) та **акредитація** (5.6), що означають види підтвердження відповідності, можна використовувати разом із «системою» чи «схемою» під час описування систем або схем оцінки відповідності, які охоплюють вид дії щодо підтвердження відповідності, на завершальному етапі. Таким чином, «система сертифікації» — це система оцінки відповідності, яка охоплює вибирання, визначання, аналіз і, нарешті, сертифікування як дії щодо підтвердження.

A.4.4 На рисунку A.1 усі вихідні дані щодо функції аналізу та підтвердження показані як «виконання встановлених вимог доведено».

A.5 Необхідність нагляду

A.5.1 Оцінка відповідності може бути завершена, коли проведено підтвердження відповідності. Проте, у деяких випадках може знадобитися систематичне повторення функцій, наведених на рисунку A. 1, для підтримання правомірності заяви, зробленої внаслідок підтвердження відповідності. Потреби користувачів стимулюють такі дії. Наприклад, об'єкт оцінки відповідності може з часом змінюватися, що негативно впливатиме на продовження виконання встановлених вимог. Або користувачі можуть вимагати подальших доказів того, що встановлені вимоги виконано, наприклад, у процесі безперервного виробництва продукції»¹.

Згаданий вище ДСТУ повною мірою відповідає тим вимогам та самому процесу досліджень з питань визначення відповідності виконаних будівельних робіт. Оскільки перше, що роблять під час перевірки якості,— це добирають і вилучають зразки для порівняння. Другим етапом визначаються з оцінкою відповідності. А вже потім — критичний огляд та підтвердження відповідності.

Висновки. Спираючись на наведені у статті доводи, автори прагнули виробити єдиний підхід для визначення якості проведених робіт та обрати оптимальний. Результатом написання цієї статті стало узагальнення та систематизація основних нормативних вимог щодо виконання робіт з оздоблення, а також визначення невідповідності виконаних робіт нормативним показником.

References

- Bashkirov, G. B., Kucherenko, R. I., Kirilenko, S. A., Pugacheva, I. L., Gaidarzi, I. A. (2009). *Metodika opredeleniia kachestva vypolnennykh stroitelnykh i stroitel'no-montazhnykh rabot* (registr. kod 10.6.01). Kharkiv: KhNIIE. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (data zvernennia: 05.05.2020) [in Russian].

¹ ДСТУ ISO/IEC 17000:2007. С. 8—11.

- Budstandart. Servis onlain dokumentiv.* URL: <http://online.budstandart.com/ua/> [in Ukrainian].
- DBN A.3.1-5:2016. *Orhanizatsiia budivelnoho vyrobnytstva.* Kyiv, 2016. URL: https://www.tehnadzor-kiev.com.ua/images/docs/dbn/%D0%94%D0%91%D0%9D%20%D0%90.3.1-5_2016%20_%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%B-D%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2%D0%B5%D0%B-B%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B-D%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%B0_.pdf (data zvernennia: 05.05.2020) [in Ukrainian].
- DSTU ISO/IEC 17000:2007. Otsinka vidpovidnosti. Slovnyk terminiv i zahalni pryntsypy.* (2008). Kyiv. URL: https://quality.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/dstu_iso_iec_17000_2007.pdf (data zvernennia: 05.05.2020) [in Ukrainian].
- DSTU-N B A.3.1-23:2013. Nastanova shchodo provedennia robit z ulashtuvannia izoliatsiinykh, ozdobliuvalnykh, zakhysnykh pokryttiv stin, pidloh i pokrivel budivel i sporud.* (2013). Kyiv. URL: <https://parket.ierehenko.net/wp-content/uploads/2015/11/%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3-%D0%9D-%D0%91-%D0%90.3.1-23-2013.pdf> (data zvernennia: 05.05.2020) [in Ukrainian].
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV (zi zminamy ta dopovnenniamy) (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR).* № 40—44. St. 356 [in Ukrainian].

Н. А. Мацак, С. А. Кириленко, А. А. Посашков

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ОПРЕДЕЛЕНИЮ КАЧЕСТВА ВЫПОЛНЕННЫХ РАБОТ ОТДЕЛОЧНОГО ПОКРЫТИЯ

В данной статье рассмотрены вопросы проведения строительно-технической экспертизы по определению качества проведённых отделочных работ. Охарактеризован порядок проведения данных работ, уделено внимание строительным нормам и правилам, касающимся выполнения и приёмки отделочных работ. Приведены и описаны обязательные требования, предъявляемые к их качеству.

Определены процесс проведения строительно-технической экспертизы и указано основные проблемы и вопросы, возникающие при определении качества выполненных работ. Приведены основные технические особенности проведения отделочных работ, их характеристики, перечень необходимых документов, которые должным образом оформляют при заказе отделочных работ. На практике при выполнении строительно-технических экспертиз по определению качества отделочных работ, а также при проведении обследований возникают определённые трудности. Контроль качества в строительстве включает в себя получение фактических данных и сравнение их с установленными характеристиками.

Рассмотрена также проблема проверки выполненных работ. Уделено внимание проблеме по проведению обследований таких работ для правильного диагностирования и выявления технических характеристик проводимых работ. Приведены принципы оценивания соответствия, например, в функциональный подход входят такие процессы, как: отбор, определение, критический осмотр и подтверждение соответствия.

Раскрыты основные подходы при обследовании проведённых работ. Дано описание особенностям при приёмке отделочных работ, а также указаны недостатки, которые допускают строители при выполнении таких работ.

Ключевые слова: акты; допустимые отклонения; контроль качества; малярные работы; облицовка; обойные работы; отклонения от вертикали; отклонения от горизонтали; скрытые работы; технические требования; штукатурные работы.

N. Matsak, S. Kirilenko, O. Posashkov

EXAMINATION ON DETERMINING THE QUALITY OF FINISHING WORKS PERFORMED

This article considers the issues of forensic structural engineering examination to determine the quality of finishing works. The procedure for carrying out these works has been characterized, attention has been paid to building regulations and rules regarding the execution and acceptance of works on finishing coatings. The mandatory requirements for their quality are given and described.

The process of forensic structural engineering conduct has been determined and the main problems and issues that arise while establishing the quality of work performed has been outlined. The main technical characteristics of the construction work on the implementation of the finishing coating, their characteristics are provided. A list of needed documents that are properly executed when ordering the execution of a finishing coating is discussed.

Since in practice while conducting forensic structural engineering to determine the quality of finishing works, as well as during surveys, difficulties arise in their production. After all, quality control in construction includes obtaining factual data and comparing them with the established characteristics.

The problem of checking the work performed is also considered. Attention is paid to the problem of conducting surveys on such works in order to correctly diagnose and identify technical characteristics of the works being carried out.

The principles of conformity assessment are presented, for instance, the functional approach includes such processes as: selection, determination, review and type approval.

The main approaches while examining conducted works are revealed. The description of peculiarities when accepting finishing works, as well as mistakes made by builders in performing such works are considered.

Keywords: acts; permissible deviations; quality control; painting works; facing; wallpaper works; deviations from the vertical; deviations from the horizontal; covered-up works; technical requirements; plastering work.

Надійшла до редколегії 14.05.2020

Мацак Н. А., Кириленко С. А., Посашков О. О. Дослідження з визначення якості виконаних будівельних робіт оздоблювального покриття//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 452—462. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.32>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.33>

УДК 343.98

О. О. Мешков,

науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3046-6018>, e-mail: meshkov@hniise.gov.ua

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА І ВИХІДНИХ ДАНИХ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ ЕЛЕКТРОТРАВМУВАННЯ

Проведення судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, характеризується різноманітністю фактичних обставин настання негативної події, значною номенклатурою електротехнічного обладнання та чималою кількістю норм технічного й експлуатаційного регламентування їх застосування. Окремою характерною ознакою проведення таких досліджень є висока інформативність об'єктів експертизи. На сучасному етапі вчені й експерти практики науково обґрунтували та надали різноманітні авторські визначення одного з базових понять судової експертології — об'єкта експертизи. Проте, практично поза увагою залишається розгляд поняття «вихідні дані», яке експерт використовує під час проведення дослідження.

З метою забезпечення високої якості, повноти та правильності висновків експерта за результатами проведених досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, необхідне чітке визначення змісту та розуміння експертом поняття «вихідні дані», на яких ґрунтується проведення дослідження та які, беззаперечно, мають вирішальне значення для його результатів.

У статті наведено результати дослідження взаємозв'язку та співвідношення понять «об'єкт експертизи» та «вихідні дані», запропоновано авторське визначення поняття «вихідні дані».

Ключові слова: судова інженерно-технічна експертиза, електротехнічна експертиза, експертиза в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності, нещасні випадки, пов'язані з електротравмуванням, об'єкт експертизи, вихідні дані.

Постановка наукової проблеми. Дослідження експертом нещасного випадку, пов'язаного з електротравмуванням, як різновид пізнання є процесом певною мірою усталеним, що базується на використанні науково обґрунтованих способів досягнення поставленої мети, використовує надійні (перевірені практикою) методики, що містять алгоритми розв'язання завдань експертизи. Самий же процес дослідження випадків електротравмування характеризується певною ретроспективністю, коли досліджувану

подію пізнають за відображеною або зафіксованою в матеріалах справи або на матеріалізованих носіях інформацією.

Тему цієї роботи зумовлено специфікою судової експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, що полягає у комплексному характері експертного дослідження та ґрунтується на інтеграційному підході до застосування різних галузей спеціальних знань (охорони праці та безпеки життєдіяльності, електротехніки, судової медицини тощо). Мета будь-якої судової експертизи за фактом нещасного випадку, пов'язаного з електротравмуванням, зокрема комплексної, полягає у проведенні повного, об'єктивного та всебічного дослідження для надання обґрунтованого та правильного висновку з поставлених питань.

На сучасному етапі вітчизняні та зарубіжні вчені й експерти-практики науково обґрунтували та визначили загальне розуміння базових понять судової експертизи — «об'єкт», «предмет», «завдання», «суб'єкт». Проте, у спеціальній літературі практично не приділено належної уваги визначенню такого часто вживаного в експертній практиці поняття, як «вихідні дані» експертизи (експертного дослідження). Для експерта зміст поняття «вихідні дані» набуває особливого значення під час дослідження випадків електротравмування, що пов'язано з надзвичайною інформативністю об'єктів дослідження, їх значною кількістю та різноманітністю.

Висока ефективність дослідження, надання висновку належної якості, повноти та правильності визначення реальних обставин події електротравмування досягається тоді, коли експерт(и), які проводять дослідження, повною мірою розуміють, знають та практично застосовують понятійний інструментарій основних визначень і термінів, чітко оперують і виокремлюють їх у кожному дослідженні.

Зважаючи на зазначене, є доцільним розглянути природу взаємозв'язку та співвідношення категорійних понять «об'єкт експертизи» та «вихідні дані експертизи» саме у контексті комплексної інженерно-технічної експертизи нещасних випадків електротравмування. Базисом дослідження цих питань є порівняльний аналіз визначення об'єкта експертизи та вихідних даних шляхом виокремлення спільного та визначення відмінного.

Це дослідження є результатом міркувань автора, що побудовані на основі власного експертного досвіду й аналізу наукових і нормативних джерел, вивчення експертної практики проведення експертних досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Загальні засади судової експертології, серед яких до фундаментальних, беззаперечно, належить визначення об'єкта, предмета та завдань судової експертизи, ґрунтовно досліджено у працях таких науковців, як: Т. В. Авер'янова, Л. Ю. Ароцкер, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, О. М. Зінін, В. К. Лисиченко, Н. П. Майліс, Г. М. Надгорний, Г. В. Прохоров-Лукин, О. Р. Россинська,

М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський та інших¹.

Зазначені вчені зробили величезний внесок у розвиток науки судової експертології, розробили й обґрунтували визначення фундаментальних понять об'єкта, предмета, завдань судової експертизи, створили передумови для вдосконалення та сформулювали тенденції подальшого еволюційного руху теорії судової експертизи. Розгляд цих базових понять слід співвідносити з конкретними галузями спеціальних знань, зокрема — комплексом знань, які інтегруються у різних видах експертиз. Загалом, з точки зору такого співвідношення, об'єкт, предмет і завдання експертизи слід розглядати як певну множину закономірностей, що характерна для конкретній галузі знання та має свої характерні ознаки.

Зазначене зумовлює актуальність теоретичного розгляду та визначення взаємозв'язку понять об'єкта експертизи та вихідних даних для її проведення як базової основи комплексного дослідження, до якого, беззаперечно,

---

¹ Див., наприклад: Аверьянова Т. В. Содержание и характеристика методов судебно-экспертных исследований. Алма-Ата: Каз. НИИСЭ, 1991. 240 с. ; Ароцкер Л. Е. Сущность криминалистической экспертизы//*Криминалист. Экспертиза*. Москва: ВШ МООП РСФСР, 1966. Вып. 1. С. 51—54 ; Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика. Общетеоретические проблемы. Москва: Юрлит, 1973. 264 с. ; Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики//*Актуальні проблеми криміналістики: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Харків, 25—26.09.2003). Харків: Гриф, 2003. С. 11—13 ; Зинин А. М., Майлис Н. П. Судебная экспертиза: учебник. Москва: Право и закон, 2002. 320 с. ; Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов. Киев: Вища школа. 1971. 77 с. ; Надгорный Г. М. Предмет судебной экспертной отрасли и предмет судебной экспертизы//*Криминалистика и судебная экспертиза*. 1976. Вып. 13. С. 37—43 ; Прохоров-Лукин Г. В. Судовая экспертиза: понятия та види об'єктів інтелектуальної власності//*Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 6. С. 17—24 ; Россинская Е. Р. Судебная экспертология: генезис, предмет, система, функции, тенденции развития//*Criminalistics and Forensic Expertology: science, studies, practice*. Vilnius; Varšuva, 2016. P. 32—49 ; Сегай М. Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право, 2003. Вып. 3. С. 25—32 ; Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Simakova/d_Simakova.pdf (дата звернення: 12.12.2019) ; Шепітько В. Ю. Тенденції і перспективи розвитку криміналістики (концептуальність підходів і дискусійність поглядів)//*Актуальні проблеми криміналістики: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Харків, 25—26.09.2003). Харків: Гриф, 2003. С. 7—8 ; Шляхов А. Р. О предмете судебной экспертизы//*Некоторые вопросы теории судебной экспертизы: тез. науч. сообщ. на VII теор. семинаре — криминалистических чтениях* (26.06.1975). Москва: ВНИИСЭ, 1975 ; Щербаковський М. Г. Предмет судової експертизи//*Форум права*. 2016. № 5. С. 199—203.

належить комплексне дослідження нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням¹.

Мета статті. Визначення взаємозв'язку та виокремлення співвідношення поняття об'єкта і вихідних даних комплексної судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням.

Викладення основного матеріалу дослідження. Процес розслідування правопорушень у сфері електробезпеки, а особливо якщо наслідками є травмування людини, та судовий розгляд кримінальних проваджень щодо них, окрім процесуальної сторони, визначеної Кримінальним процесуальним кодексом України, має ще один аспект, який за своєю сутністю є визначенням та пізнанням істини, процесом доказування. Сам процес визначення істини у справах щодо нещасних випадків електротравмування будується на основі ретроспективного аналізу даних про подію, що минула. Здобуття повної інформації про таку подію ґрунтується на застосуванні комплексу спеціальних знань (у галузі безпеки життєдіяльності й електротехніки). Особа, яка має спеціальні знання,— експерт — пізнає подію шляхом дослідження об'єктів експертизи, які є джерелом інформації.

У загальному розумінні об'єкт (від лат. *objectus* — предмет): 1) філософська категорія, що позначає будь-яку дійсну чи уявну, матеріалізовану чи ідеальну реальність, яка розглядається як щось зовнішнє у відношенні до людини та її свідомості, і яка стає предметом теоретичної та практичної діяльності суб'єкта; 2) об'єкт у теорії пізнання виступає складовою пізнавального процесу, що характеризується як взаємодія об'єкта й суб'єкта. Виокремлюють окремі різновиди цієї взаємодії: взаємодія об'єкта й суб'єкта як предметних утворень, що впливають одне на одного предметно; взаємодія об'єкта й пізнавальних здатностей суб'єкта, передусім, відчуттів і мислення; відношення об'єкта і засобів (методів) його опанування; відношення об'єкта і знання².

Словник основних термінів судових експертиз дає таке визначення об'єкта експертизи: це матеріалізовані, визначені процесуальним законодавством джерела інформації³.

Загалом під об'єктом судової експертизи розуміються матеріальні (матеріалізовані) джерела інформації (предмети, утворення тощо), що їх досліджує (пізнає) експерт на основі застосування спеціальних знань у межах предмета експертного дослідження певними методами й засобами

¹ Мешков О. О. Поняття та теоретичний базис судової експертизи випадків електротравмування//*Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: матеріали наук.-практ. семінару* (Дніпро, 24.05.2019). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 109—112.

² Філософський енциклопедичний словник/НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди/редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ: Абрис, 2002. VI. С. 438.

³ Словарь основных терминов судебных экспертиз/отв. ред.: А. И. Винберг, А. Р. Шляхов, А. А. Эйман. Москва: ВНИИСЭ, 1980. С. 53.

з метою розв'язання завдань (питань), поставлених уповноваженою особою (органом) ¹.

Відомий учений О. Р. Шляхов визначав об'єкти експертизи як носії інформації про факти та події, джерела фактичних даних, що здобуті шляхом застосування спеціальних пізнань ².

Своє бачення сутності об'єктів експертного дослідження надав Р. С. Белкін, який сформулював його у такий спосіб: це є матеріальний об'єкт, який містить інформацію, необхідну для розв'язання експертного завдання (речові докази, труп, речова обстановка місця події, зразки для порівняльного аналізу, інші матеріали справи) ³. Проте, згодом він дещо розширив своє визначення, додавши до матеріальних об'єктів також процеси, до яких належать різні явища, події, дії ⁴.

Такого самого визначення об'єкта судової експертизи дотримуються Т. В. Аверьянова ⁵ та Ю. К. Орлов, який вважає, що у пізнавальному значенні об'єктом дослідження експерта може виступати будь-який факт ⁶.

О. М. Зінін та Н. П. Майліс розглядають поняття об'єкта судової експертизи з двох точок зору: науки та практики. Стосовно понять науки судової експертизи, об'єкт — це рід (вид) об'єктів, певний клас, категорія предметів, що характеризуються загальними властивостями. У практичній експертній діяльності — це конкретний предмет або предмети, які надають експертові на дослідження. Найчастіше це речові докази. До них належать: відбитки людей і тварин, предметів, механізмів, агрегатів, частини цих предметів, речовини, матеріали, вироби, документи та поліграфічна продукція тощо. Також об'єктами вважають події, факти, явища й інші нематеріальні об'єкти, необхідність вивчення яких у процесі розслідування потребує спеціальних знань та проведення експертного дослідження. Проте, дослідження таких подій, фактів і явищ та інших нематеріальних об'єктів здійснюється через матеріальні носії інформації про них ⁷.

---

¹ Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта/авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків: Право, 2016. С. 27.

² Шляхов А. Р. Предмет и система криминалистической экспертизы: сб. науч. тр./Москва: ВНИИСЭ, 1971. Вып. 3. С. 16.

³ Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. Москва: Мегатрон XXI, 2000. С. 139.

⁴ Его же. Курс криминалистики. 3-е изд., доп. Москва: Закон и право, 2001. С. 459.

⁵ Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. Москва: Норма, 2009. С. 208.

⁶ Орлов Ю. К. Использование специальных знаний в уголовном судопроизводстве. Судебная экспертиза: общие положения: учеб. пособ. Москва, 2004. Вып. 2. С. 7.

⁷ Зинин А. М., Майлис Н. П. Указ. соч. С. 18.

Заслуговує на окрему увагу визначення об'єкта судової експертизи, запропоноване Е. Б. Сімаковою-Єфремян. Вона вважає, що вважати об'єктами експертного дослідження процеси та явища не зовсім коректно: «безпосередньо саме явище чи процес, пов'язані з подією злочину, судовий експерт не досліджує — вони вже відбулися в минулому. Судовий експерт досліджує матеріальні та матеріалізовані носії інформації (під останніми розуміють носії інформації, відображеної в певних документах тощо, яку досліджує судовий експерт) <...>. Обставини явищ і процесів, які відбувалися під час підготовки, здійснення та приховування злочину й фактичні дані про них, складають поняття предмета судової експертизи»¹.

Ми підтримуємо такий підхід до визначення змісту об'єкта експертного дослідження і вважаємо його прийнятним, оскільки він найбільш повно відповідає сутності комплексного дослідження випадків електротравмування. Нещасний випадок, пов'язаний з електротравмуванням, — це результат негативного впливу на людину небезпечного фактора електричної природи. Ураження електрострумом відбувається практично миттєво, його шкідливу дію на людину зумовлено закономірностями перебігу різних процесів та їх взаємозв'язком — поширенням і проходженням струму крізь різні середовища, умовами його виникнення, наслідками у вигляді появи електричної дуги, дією електродинамічної сили струму тощо. Такий негативний прояв залишає певні ознаки — оплавлення, обвуглення різних поверхонь, характерні електромітки, фізіологічні зміни в організмі, руйнування окремих елементів електроустановки, пошкодження одягу, взуття, інших речей і матеріалів. В окремих випадках ураження струмом людини викликає аварійні режими роботи електроустановки (коротке замикання, обрив лінії), що їх фіксують спрацюванням приладів апаратури захисту або іншими технічними засобами (наприклад, засобами інформаційно-діагностичного комплексу «Регіна»). Саме дослідження об'єктів експертизи, які мають певні відбитки або зафіксували окремі ознаки чи властивості процесів або явищ, дають змогу експертові завдяки розумінню процесу електротравмування на підставі спеціальних знань визначити фактичні дані й обставини події нещасного випадку, що, по суті, є предметом судової експертизи.

Звісно, визначення та дослідження процесів або явищ минулого, які відбувалися під час ураження людини струмом, експерт здійснює на підставі вивчення матеріальних або матеріалізованих носіїв інформації, що певним чином зафіксували або відобразили відповідні ознаки такого перебігу. Однак, виникає питання: а чому не можна досліджувати аналогічні явища та процеси в режимі реального часу під час відтворення обставин події, хіба вони в такому разі не будуть об'єктами експертизи? Зрозуміло, що можна. Проте, з деякими застереженнями.

¹ Сімакова-Єфремян Е. Б. Знач. твір. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Simakova/d_Simakova.pdf (дата звернення: 10.04.2020). С. 156—157.

По-перше. Відтворення явищ і процесів, які виникають під час ураження струмом людини, за своєю сутністю є лабораторним (експертним) експериментом, що дає змогу експертові здобути аналогічні або тотожні (схожі, подібні) за своїми сутністю та проявами ознаки в умовах, які реально відбулися раніше.

По-друге. В окремих випадках у лабораторних умовах або на місці події взагалі відтворити (повторити) ті самі явища та процеси неможливо, або вкрай технічно складно. Наприклад, падіння проводу високовольтної лінії електропередач на землю, міжфазне коротке замикання шинопроводів з виникненням електричної дуги.

По-третє. Якщо й можна поставити такий експеримент, то відтворити або повторити всі ті умови, чинники та фактичні обставини, їх комплекс та множини різноманітних варіацій, за яких відбувався перебіг явищ та процесів на момент ураження людини, з технічної точки зору, неможливо. Відтворені (повторені) під час експерименту явища та процеси у певному сенсі є ідеалізованими (спрощеними) моделями тих, які відбулися.

По-четверте. Шляхом проведення експериментів експерт може вивчати супутні явища та процеси, які певною мірою зумовили та сприяли виникненню й розвитку події електротравмування. Наприклад, інструментальними методами можна виявити невідповідність нормативно визначеній величини електричного опору ізоляції струмовідного елементу устаткування, що, зі свого боку, призвело до винесення (появи) небезпечного потенціалу на струмопровідних частинах.

Отже, експерт опосередковано вивчає реальні процеси та явища, які відбулися під час електротравмування, шляхом аналізу та узагальненням здобутих результатів дослідження тотожних (відтворених) або супутніх явищ і процесів та їх поширенням на випадок електротравмування. На підставі таких досліджень з урахуванням інших обставин, чинників та умовностей він остаточно визначає механізм настання події електротравмування, складовою якого є визначений процес або явище, його розвиток, властивості, роль і ступінь впливу на саму подію нещасного випадку та її наслідки.

Отже, щодо явищ та процесів експерт: а) визначає факт їх існування у минулому, їхні вид, перебіг, розвиток; б) досліджує опосередковано, шляхом аналізу зовнішніх проявів, зафіксованих (відображених) на певних носіях інформації, узагальнення та дослідження відтворених (тотожних, аналогічних) процесів або явищ.

Сучасну дефініцію визначення «об'єкта судової експертизи» викладено у ст. 1 Закону України «Про судову експертизу». Відповідно до цього Закону, судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду¹.

¹ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232.

Аналогічну норму за змістом викладено і в ст. 69 КПК України, де визначено, що «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань»¹.

На нашу думку, було б доречним внести певні зміни у законодавчі акти України щодо закріплення загального визначення терміна «об'єкти судової експертизи» — матеріальні (матеріалізовані) джерела інформації (предмети, утворення тощо), що їх досліджує (пізнає) експерт на підставі застосування спеціальних знань, у межах предмета експертного дослідження певними методами й засобами з метою розв'язання завдань (питань), поставлених уповноваженою особою (органом).

Аналіз експертної практики ХНДІСЕ за 2014—2019 роки свідчить, що судові експерти під час здійснення експертних проваджень, зокрема, й за випадками електротравмування, постійно застосовують термін «вихідні дані». Однак, у чинному законодавстві відсутнє відповідне визначення, а в науковій літературі з теоретично-прикладного обґрунтування питань судово-експертної діяльності зазначене положення вичено недостатньо.

Відповідно до п. 2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, експертові заборонено «самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно»². А що таке «вихідні дані»? Який зміст цього поняття? Спробуємо надати аргументовану відповідь на поставлені запитання.

Дані — відомості, показники, необхідні для ознайомлення з ким-, чим-небудь, для характеристики когось, чогось або для певних висновків, рішень³. Під вихідними даними розуміють початкові показники чого-небудь (від яких найчастіше ведеться певне дослідження)⁴.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями)//*Там само*. 2013. № 9—10, 11—12, 13. Ст. 88.

² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.04.2020).

³ Словник української мови: в 11 т./АН УРСР. Інститут мовознавства//за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970—1980. Т. 2. С. 210.

⁴ Там само. Т. 1. С. 527.

Зміст поняття «вихідні дані» на практиці залежить від виду судової експертизи, де його застосовують. У трасологічній експертизі вихідні дані містяться у матеріалах провадження, що їх надає слідчий (суд), мають значення для розв'язання експертного завдання: це інформація про сліди, зразки, інші об'єкти, що їх перевіряють, частини цілого, що підлягає ідентифікації. Ці вихідні дані можуть міститися у постанові, ухвалі про призначення експертизи, протоколах оглядів місця події, висновках експерта за проведеннями раніше експертизами й інших документах, у яких зафіксовано відомості про обставини і час виявлення слідів, способи їх фіксування й вилучення, умови зберігання, слідоутворення, зміни об'єктів, що їх перевіряють, тощо ¹. Вихідні дані в автотехнічній експертизі — це відомості про обставини дорожньо-транспортної пригоди й об'єкти експертного дослідження, які необхідні для визначення механізму ДТП та розв'язання поставлених питань. Вихідні дані слід наводити в постанові (ухвалі) про призначення експертизи в обсязі, необхідному для розв'язання поставлених питань ².

Як бачимо, вихідними даними трасологічної й автотехнічної експертизи є матеріальні об'єкти та відомості, які містяться в них та мають значення для експерта. Тобто, зважаючи на ці визначення, вихідні дані експертизи, по суті, містяться у матеріалах справи (матеріалізованих носіях інформації), що є об'єктами експертного дослідження. На нашу думку, у цьому разі вихідні дані ототожнюються з об'єктами експертного дослідження, що не узгоджується з положеннями п. 2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, які виокремлюють їх у різні категорії.

Наприклад, для проведення експертизи в галузі охорони праці й безпеки життєдіяльності слідчим надано матеріали кримінального провадження, вивчаючи які, експерт встановив, що в одних документах зазначено про належність постраждалого до штатних працівників підприємства і виконання ним виробничого завдання, а в інших — про виконання цією ж особою роботи за договором підяду. Експерт звернувся з клопотанням до слідчого з проханням з'ясувати, у яких відносинах з підприємством перебував постраждалий — у трудових чи підрядних. У цьому разі об'єктами експертизи є матеріали справи — протоколи допитів, огляду місця події, інші документи, які експерт досліджує з метою розв'язання експертного завдання. А вихідними даними є інформація про перебування постраждалого в трудових відносинах з підприємством або про виконання певної роботи на умовах договору підяду. Зазначена обставина має суттєве значення для правильного розв'язання експертного завдання — визначення причини

---

¹ Мазниченко Ю. О., Садченко О. О., Юсупов В. В. Словник термінів: термінологічний словник судово-трасологічної експертизи. Київ: Талком, 2018. С. 17—18.

² Кисельов В. Б. Глумачний словник основних термінів судової автотехнічної і транспортно-трасологічної експертизи. Київ: КНДІСЕ, 2000. 20 с.

нешчасного випадку й повного кола причиново-наслідкових зв'язків дій/бездіяльності посадових осіб з негативними наслідками, що настали.

Автори монографії «Теоретичні основи судової інженерно-технічної експертизи безпеки життєдіяльності» наводять таке визначення вихідних даних: 1) сукупність відомостей щодо обставин надзвичайної ситуації та (або) властивостей об'єктів експертного дослідження, які містяться в постанові (ухвалі) про призначення експертизи і (чи) в наданих експерту матеріалах справи — фактичні вихідні дані; 2) науково-технічні, довідникові дані, що необхідні експерту для надання висновку і які він вибирає самостійно¹.

Ми не погоджуємося з таким визначенням вихідних даних. Зокрема, друга частина цього визначення суперечить п. 2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Науково-технічні та довідкові дані, які використовує експерт під час проведення дослідження, не можуть бути вихідними даними, оскільки, по-перше, експерт їх обирає самостійно, ініціатор (замовник) експертизи їх не надає; по-друге, для виокремлення даних, які використовуватимуться під час дослідження, необхідне застосування спеціальних знань (потрібно визначити джерело таких даних, необхідність їх використання, їх належність і зв'язок з предметом експертизи); по-третє, це довідкові, науково-технічні дані, які теоретично обґрунтовані та перевірені практикою, є певною аксіомою, константою і не потребують підтвердження (доведення), а тому їх неможна викласти неоднозначно.

Підсумовуючи викладене вище, доходимо висновку, що за своєю сутністю вихідні дані є внутрішнім проявом об'єктів експертизи, його якісною властивістю, інформаційною складовою, які перевіряє експерт на їхню спроможність і використовує для визначення фактичних даних та обставин, що належать до кола предмета експертного дослідження.

Відмітна особливість вихідних даних від досліджуваної події полягає в тому, що експерт не визначає вихідних даних: їх надає слідчий (ініціатор призначення експертизи) без застосування спеціальних знань і вони не потребують доведення експертом. Вихідні дані виокремлюють для проведення експертизи, наприклад, у процесуальному документі про призначення експертизи, або вони можуть міститися в матеріалах справи (матеріальних або матеріалізованих носіях інформації). Слід зауважити, що вихідні дані мають бути допустимими (тобто здобутими або з'ясованими у визначений процесуальним законодавством спосіб) і достовірними (тобто такими, що не суперечать певним об'єктивним науковим знанням). Саме тому судовий експерт, перед тим як розв'язувати питання, має перевірити технічну спроможність вихідних даних.

¹ Кривченко Ю. О., Бордюгов Л. Г., Сабадаш В. В., Беліков А. С., Моїсєєв О. М. Теоретичні основи судової інженерно-технічної експертизи безпеки життєдіяльності: моногр./Донецький НДІСЕ. Донецьк: Східний ВД, 2013. С. 241—242.

Важливим моментом у використанні вихідних даних під час проведення дослідження випадку електротравмування є невідмінний критичний аналіз експертом наданих даних на предмет їх допустимості науковим знанням, наявності суперечностей законам електротехніки, коректності, логічності й можливості існування (перебігу) з технічної точки зору.

Підбиваючи підсумки викладеного, пропонуємо таке визначення поняття вихідних даних експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, — це сукупність відомостей про факти, обставини, сліди, пов'язані з електротравмуванням, властивості й ознаки процесів, явищ та об'єктів, які зафіксовано чи в певний спосіб відображено в наданих експертних матеріалах і матеріалах, які експерт застосовує під час розв'язання питань судової експертизи.

Об'єкти експертизи виступають як джерела інформації для визначення фактичних даних та обставин справи, тобто такої інформації про факти й обставини, що складають предмет судової експертизи¹. Зазначене підтверджує наявний логічний зв'язок між об'єктом і предметом експертизи, оскільки за визначенням предмет комплексних досліджень у судовій експертизі (зокрема, випадків електротравмування) — це фактичні дані (факти) та обставини справи щодо визначення природи, властивостей, станів об'єктів, родової (групової) належності, джерела походження або конкретних об'єктів за їх відбитками, відповідними засобами (методами) у результаті дослідження матеріальних і матеріалізованих носіїв інформації з метою розв'язання діагностичних, ідентифікаційних і ситуаційних завдань судової експертизи². Засобом такого зв'язку є також вихідні дані експертизи.

Звісно, від повноти та якості наданих для дослідження об'єктів експертизи нещасних випадків електротравмування залежатиме повнота, якість та інформативність відображених і в певний спосіб зафіксованих відомостей про саму подію, тобто вихідних даних. Максимально повні, дійсні, точні та реально існуючі вихідні дані під час дослідження нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, відіграють практично вирішальну роль у відтворенні механізму настання події та, як наслідок, визначення дійсної причини нещасного випадку. Це, зі свого боку, дає змогу визначити повне коло причиново-наслідкових зв'язків дій/бездіяльності конкретних осіб з негативними наслідками, що настали внаслідок впливу на людину небезпечного фактора електричної природи. Цим досягають головної мету проведеної комплексної експертизи випадків електротравмування — розв'язання експертного завдання та надання вичерпних відповідей на поставлені слідчим (ініціатором проведення експертизи) питання.

---

¹ Орлов Ю. К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам): учеб. пособ. Москва: Юрист, 1995. С. 11—12.

² Сімакова-Сфремян Е. Б. Знач. твір. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Simakova/d_Simakova.pdf (дата звернення: 20.05.2020). С. 175.

Висновки. Судовий експерт під час проведення комплексного інженерно-технічного дослідження нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, повинен досконало бути обізнаним у галузі фахових знань, а також мати чітке й достатнє розуміння понять об'єкта та вихідних даних експертизи.

Вихідні дані експертизи — це сукупність відомостей про факти, обставини, сліди, пов'язані з електротравмуванням, властивості й ознаки процесів, явищ та об'єктів, які зафіксовано чи в певний спосіб відображено в наданих експертів матеріалах та матеріалах, які експерт застосовує під час розв'язання питань судової експертизи. Саме вихідні дані є засобом логічного зв'язку між об'єктом та предметом експертизи, органічно та нерозривно їх поєднуючи.

Розкриття змісту цих понять, визначення взаємозв'язку та співвідношення між об'єктом, предметом і вихідними даними експертизи має кінцеву мету, яка полягає у створенні такого універсального алгоритму, експертної методики (технології), що дає змогу експертам під час проведення комплексних досліджень випадків електротравмування ефективно застосовувати наукове підґрунтя для якісного, повного та всебічного визначення причини нещасного випадку й повного кола причиново-наслідкових зв'язків між діями/бездіяльністю конкретних осіб та негативними наслідками.

References

- Arotsker, L. E. (1966). Sushchnost kriminalisticheskoy ekspertizy. *Kriminalist. Ekspertiza – Forensic examination*, issue 1 [in Russian].
- Averyanova, T. V. (1991). *Soderzhanie i kharakteristika metodov sudebno-ekspertnykh issledovaniy*. Kaz. NIISE [in Russian].
- Belkin, R. S., Vinberg, A. I. (1973). *Kriminalistika. Obshcheteoreticheskie problem*. Moscow: Yurid. lit. [in Russian].
- Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk*. NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H. S. Skovorody (2002). V. I. Shynkaruk (Ed) et al. Kyiv: Abrys, VI [in Ukrainian].
- Honcharenko, V. H. (2003). Metodolohichni problemy vchennia pro predmet kryminalistyky. *Aktualni problemy kryminalistyky: materialy mizhnar. nauk.- prakt. konf.* Kharkiv, 25–26 veres. 2003 r. Kharkiv, September 25—26, 2003. Kharkiv: Hryf [in Ukrainian].
- Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatv. nakazom M-va yustytisii Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5 (u red. nakazu vid 26.12.2012 r. № 1950/5)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI*. (2012). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Kryvchenko, Yu. O., Bordiuhov, L. H., Sabadash, V. V. et al. (2013). *Teoretychni osnovy sudovoi inzhenerno-tekhnichnoi ekspertizy bezpeky zhyttiediialnosti*: Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim [in Ukrainian].
- Kyselov, V. B. (2000). *Thumachnyi slovnyk osnovnykh terminiv sudovoi avtotekhnichnoi i transportno-trasolohichnoi ekspertizy*. Kyiv: KNDISE [in Ukrainian].

- Lisichenko, V. K. (1971). *Kriminalisticheskoe issledovanie dokumentov*. Kyiv: Vishha shkola [in Russian].
- Maznychenko, Yu. O., Sadchenko, O. O., Yusupov, V.V. (2018) *Slovnnyk terminiv: terminolohichniy slovnyk sudovo-trasolohichnoi ekspertyzy*. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].
- Mieshkov, O. O. (2019). Poniattia ta teoretychnyi bazys sudovoi ekspertyzy vypadkiv elektrotravmuvannia. *Aktualni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia: materialy nauk.-prakt. Seminaru, Dnipro, 24 travnia 2019 r. Dnipro, 24, May.: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav* [in Ukrainian].
- Nadgornyyi, G. M. (1976). Predmet sudebnoy ekspertnoy otrasli i predmet sudebnoy ekspertizy. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza* [in Russian].
- Orlov, Yu. K. (1995). *Zaklyuchenie eksperta i ego otsenka (po ugovnym delam)*. Moscow: Yurist [in Russian].
- Osnovy sudovoi ekspertyzy: navchalnyi posibnyk dlia fakhivtsiv, yaki maiut namir otrymaty abo pidtverdyty kvalifikatsiiu sudovoho eksperta* (2016). L. M. Holovchenko, A. I. Lozovyi, E. B. Simakova-Yefremian et al Kompozitnyi mir. Gladunovoi O. (Eds). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 r. № 4038-XII*. (1994) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukrainian].
- Prokhorov-Lukin, H. V. (2016). Sudova ekspertyza: poniattia ta vydy obektiv intelektualnoi vlasnosti. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. [in Ukrainian].
- Rossinskaya, E. R. (2016). *Sudebnaya ekspertologiya: genesis, predmet, sistema, funktsii, tendentsii razvitiya. Criminalistics and Forensic Expertology: science, studies, practice*. Vilnius; Varšuva [in Russian].
- Sehai, M. Ya. (2003). Sudebnaya ekspertologiya: obekt, predmet, priroda i sistema nauki. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, issue 3. [in Russian].
- Shcherbakovskiy, M. G. (2016). Predmet sudovoi ekspertyzy. *Forum prava*, issue 5 [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2003). Tendentsii i perspektyvy rozvytku kryminalistyky (kontseptualnist pidkhodiv i dyskusiinist pohliadiv). *Aktualni problemy kryminalistyky: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kharkiv, 25–26 veres. 2003 r. Kharkiv, September 25-26, 2003. Kharkiv: Hryf* [in Ukrainian].
- Shliahov, A. R. (1975). O predmete sudebnoy ekspertizy. *Nekotoryye voprosy teorii sudebnoy ekspertizy: tezisy nauch. soobshch. na 7 teor. seminare – kryminalisticheskikh chteniah 26 iulia 1975 hoda. Moscow, 26, June. Moscow: VNIISE*. [in Russian].
- Shlyakhov, A. R. (1971). Predmet i sistema kriminalisticheskoy ekspertizy. *Sbornik nauchnykh trudov. VNIISE – collection of scientific papers. VNIISE*, issue 3. [in Russian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2017). *Teoretyko-pravovi ta metodologichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen*. (Dyser. doktora urydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.09), Kharkiv [in Ukrainian].
- Slovar osnovnykh terminov sudebnykh ekspertiz* (1980). Moscow: VNIISE [in Russian].
- Slovnnyk ukrainskoi movy*. I. K. Bilodid (Ed.). (1970-1980). (Vols. 1–11; Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zinin, A. M., Maylis, N. P. (2002). *Sudebnaya ekspertiza*. Moscow: Pravo i zakon [in Russian].

О. О. Мешков

К ВОПРОСУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЙ ОБЪЕКТА И ИСХОДНЫХ ДАННЫХ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ НЕСЧАСТНЫХ СЛУЧАЕВ ЭЛЕКТРОТРАВМИРОВАНИЯ

Проведение судебной инженерно-технической экспертизы несчастных случаев, связанных с электротравмированием, характеризуется разнообразием фактических обстоятельств наступления негативного события, чрезвычайной номенклатурой электротехнического оборудования и большим количеством норм технической и эксплуатационной регламентации их использования. Отдельной характерной чертой проведения таких исследований является высокая информативность объектов экспертизы.

На современном этапе учёные и эксперты-практики научно обосновали и дали определение одного из базовых понятий судебной экспертологии — объекта экспертизы. Анализ научной литературы и наработок учёных в данной области свидетельствуют о том, что ещё недостаточно внимания уделено изучению понятия «исходные данные», используемые экспертом при проведении комплексной экспертизы несчастных случаев, связанных с электротравмированием.

С целью обеспечения надлежащего качества, полноты и правильности заключения эксперта по результатам проведения исследований несчастных случаев, связанных с электротравмированием, необходимо чёткое определение содержания и понимание экспертом понятия «исходные данные», которые используют для проведения исследования и которые, вне всякого сомнения, имеют решающее значение для результатов этого исследования.

Необходимость детального рассмотрения критериев соотношения понятий объекта и исходных данных, характера их взаимосвязи обусловлена комплексной природой применяемых при этом знаний: в области электротехники, в сфере охраны труда, безопасности жизнедеятельности и других.

В статье приведены результаты исследования взаимосвязи и соотношения понятий объекта экспертизы и исходных данных, предложено авторское определение понятия «исходные данные экспертизы».

Установлено, что от полноты и истинности предоставленных данных об обстоятельствах произошедшего случая, являющихся исходными для эксперта, напрямую зависит полнота и правильность заключения эксперта и юридическая значимость такого заключения для следствия и суда.

Ключевые слова: судебная инженерно-техническая экспертиза, электротехническая экспертиза, несчастные случаи, связанные с электротравмированием, объект экспертизы, исходные данные.

O. Mieshkov

**REGARDING DETERMINATION OF FORENSIC EXAMINATION
OBJECT AND SOURCE DATA CONCEPTS
IN ACCIDENTS INVOLVING ELECTRICAL INJURIES**

Performing forensic engineering examinations of electrical accidents is characterized by a significant variety of factual circumstances of a negative event occurrence, extremely large amount of electrical equipment nomenclature and the number of standards for technical and operational regulations of their use. A separate feature of such researches is the high informative nature of forensic examination objects.

At the present stage, scientists and forensic practitioners have scientifically substantiated and given a definition to examination object – one of the basic concepts of forensic science. Analysis of the scientific literature and the developments of scientists in this field indicates that there is still insufficient attention paid to research of the source data concept used by a forensic expert while performing a comprehensive examination of electrical accidents involving electrical injuries.

In order to ensure the proper quality, completeness and correctness of a forensic report according to the results of researches on accidents involving electrical injuries; it is necessary to clearly define the content and understanding by a forensic expert of the concept of source data used for research and which are without doubt crucial for its results.

The need for a detailed consideration of correlation criteria of object and source data concepts, the nature of their relationship is determined by the integrated nature of applied knowledge in this case: in the fields of electrical engineering, occupational safety, life safety, etc.

The article outlines the results of research on relationship and correlation of the object of examination and source data concepts, the author's definition for the concept of examination source data is suggested.

It has been established that the completeness and validity of a forensic report and its legal significance for investigation and court directly depend on the completeness and accuracy of the provided data on the circumstances of the accident, which serve as source data for a forensic expert.

Keywords: forensic engineering examination, electrical-engineering forensics, accidents involving electrical intrusion, object of examination, source data.

Надійшла до редколегії 09.06.2020

Мешков О. О. До питання визначення об'єкта і вихідних даних судової експертизи нещасних випадків електротравмування//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 463—477. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.33>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.34>
УДК 343.98: 658.62(477)

Г. С. Гудзікевич,
судовий експерт Запорізького відділення ДніпроНДІСЕ,
м. Запоріжжя, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4372-5952>,
e-mail: gud.anna1983@gmail.com

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ МАШИН ТА ОБЛАДНАННЯ МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Статтю присвячено окремим аспектам визначення вартості машин та обладнання металургійних підприємств. Зважаючи на дослідження вчених, доведено, що цей процес є доволі складним з точки зору розв'язання як практичних, так і теоретичних завдань проведення судової експертизи. Виокремлено специфічні ознаки, характерні для металургійного обладнання. Серед них найвагомішими є такі: абсолютно різний характер об'єктів оцінки; проблема ідентифікації об'єктів оцінки; фактор зносу; вплив на вартість обладнання нематеріальних активів; кон'юнктура ринку; обмеження ринку спеціалізованих і спеціальних машин та устаткування; рухливість ринку; залежність вартості об'єкта від стадії життєвого циклу, на якому він перебуває, тощо. Акцентовано увагу на залученні спеціаліста з інженерно-технічних досліджень для проведення повного й об'єктивного експертного дослідження з визначення вартості машин та обладнання металургійних підприємств.

Ключові слова: судова експертиза, металургійні підприємства, машини, обладнання, вартість, метод, методичний підхід, оцінка.

Постановка наукової проблеми. У сучасних умовах спостерігається тенденція зменшення світового попиту на продукцію гірничо-металургійних комбінатів, та, як наслідок, зменшення попиту на внутрішньому ринку. Це виробництво виявилось найбільш вразливим сектором для всіх світових економік. В Україні також існує жорстка конкуренція за решту ринків між виробниками, нестабільна й непередбачувана внутрішня податкова політика, які, поряд з девальвацією гривні, призводять до масштабної кризи у вітчизняній металургійній галузі. Зауважимо, що 2019 рік Україна завершила з найгіршими виробничими показниками за весь час незалежності держави, тобто станом на сьогодні металургія працює в кризових умовах. У сучасних нестабільних умовах розвитку ринкових відносин збільшується важливість експертної оцінки металургійного обладнання. Це пов'язано з необхідністю здійснення операцій реалізації устаткування; оформлення кредитування підприємств; передавання машин в оренду чи лізинг; страхування майна підприємств; передавання й оформлення внеску до статутного

фонду підприємства; визначення ліквідаційної вартості машин тощо, а також є важливим для управління вартістю підприємства в інших ситуаціях. Наведене свідчить про те, що у юридичних і фізичних осіб, а також під час слідчо-судової практики все частіше виникає потреба у кваліфікованому оцінюванні зазначеного майна, а саме у проведенні судової товарознавчої експертизи з визначених питань.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У своїх наукових працях А. П. Ковальов, О. О. Кушель, В. С. Хомяков, С. П. Сударкіна, Н. В. Гнесіна, Ю. В. Андріанов, Б. Ю. Лужанський, І. В. Корольов, С. М. Чемерикін та ін.¹ з'ясували питання щодо специфіки машин та обладнання як об'єктів оцінки, що мають багато особливостей в економічному, правовому та технічному планах.

Так, А. П. Ковальов, О. О. Кушель, І. В. Корольов, П. В. Фадеев розкрили теоретичні основи і практичні методи оцінки вартості машин та обладнання; детально розглянули методологічні принципи оцінки, мету оцінки та види вартості; порівняльний, витратний і прибутковий підходи в оцінюванні та практичні методи оцінки в межах кожного підходу; методи визначення різних видів зносу щодо різних ситуацій оцінки та типів машин і устаткування².

В. П. Антонов у своїй праці виокремив теоретичні основи оцінки, акцентувавши увагу на методичних аспектах, розкрив методи, прийоми й інструменти оцінки вартості машин та обладнання³.

Питання визначення вартості машин та обладнання також вивчали вчені у монографічних дослідженнях. Наприклад, у монографії С. П. Сударкіної та Н. В. Гнесіної детально розглянуто теоретичні, методологічні й практичні питання оцінки вартості машин та обладнання в ринкових умовах. Окрему увагу приділено технічним і економічним особливостям машин та обладнання як об'єкта оцінки, комплексно розглянуто основні прийоми оцінки в межах існуючих 3 методів — аналогового, витратного та прибуткового; наведено номенклатуру й послідовність надання вихідних даних, операцій оцінки й аналізу здобутих результатів⁴.

Аналіз напрацювань науковців світового та вітчизняного експертного досвіду свідчить про складність теоретичного та практичного розв'язання завдань щодо оцінки вартості машин і обладнання. Крім того, слід зазначити, що теоретичні аспекти оцінки обладнання металургійних підприємств

---

¹ Див., наприклад: Андріанов Ю. В., Лужанский Б. Ю., Улицкий М. П., Чемерикін С. М. Оценка стоимости транспортных средств. Москва, 2006 ; Ковалев А. П., Кушель А. А., Королев И. В., Фадеев П. В. Основы оценки стоимости машин и оборудования: учеб. для вузов/под ред. М. А. Федотовой. Москва, 2006. 292 с. ; Сударкина С. П., Гнесина Н. В. Оценка стоимости машин и оборудования: моногр. Харьков, 2013. 140 с. ; та ін.

² Ковалев А. П., Кушель А. А., Королев И. В., Фадеев П. В. Указ. соч.

³ Антонов В. П. Оценка стоимости машин и оборудования: учебник. Москва, 2005. 254 с.

⁴ Сударкина С. П., Гнесина Н. В. Указ. соч.

під час проведення судової експертизи з визначення вартості машин та обладнання підприємств повною мірою не описано в науковій літературі. Складність оцінки пов'язана не тільки з необхідністю врахування багатьох чинників, а й із визначенням комплексного впливу вихідних параметрів і критеріїв оптимізації. Проблема також полягає в тому, що у промисловій галузі, товарознавстві й торгівлі відсутні науково обґрунтовані експертні методики та методичні рекомендації щодо цих питань.

Метою цієї статті є з'ясування деяких аспектів формування судової товарознавчої експертизи щодо визначення вартості машин та обладнання металургійних підприємств.

Викладення основного матеріалу дослідження. Зауважимо, що базовою галуззю економіки України є металургійна промисловість. Металургія в Україні складається з кількох об'єктів гірничо-металургійної промисловості, до якої належать: чорна й кольорова металургія; заводи коксохімічного виробництва й гірського збагачення; заводи з перероблення металу, а також підприємства з випуску металевих виробів. Крім того, до цей переліку слід додати заводи з виробництва феросплавів. Зазвичай металургійні заводи мають унікальне устаткування й обладнання великих розмірів зі значними початковими витратами на його створення; виробничо-технологічні системи, об'єднані в єдині комплекси машини й обладнання спеціального призначення; унікальні об'єкти найчастіше виготовлено за індивідуальним замовленням і не мають аналогів на ринку. Спеціалізоване майно практично завжди має довгий цикл виробничого життя, а обладнання часто створюють на самому підприємстві господарським способом для власних потреб.

Для визначення вартості машин та обладнання різних галузей національної економіки судово-експертні установи Міністерства юстиції України проводять товарознавчі експертизи у межах експертної спеціальності 12.1 «Визначення вартості машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання». Проведення експертиз за цією спеціальністю є доволі складним процесом, оскільки машини й обладнання металургійних підприємств унікальні й виготовлені здебільшого за індивідуальним замовленням. Зважаючи на експертну практику під час визначення ринкової вартості машин та обладнання, які використовують на металургійних підприємствах України, експерти стикаються з такими основними проблемами, як: складність ідентифікації об'єкта дослідження, особливості обрання й обґрунтування експертних методів і методичних підходів до оцінки майна тощо.

Зупинимося на специфічних ознаках, характерних для металургійного обладнання, на які варто звернути увагу, а саме:

- 1) абсолютно різний характер об'єктів оцінки під впливом багатьох факторів (технічна досконалість, надійність і якість, ступінь зношеності, моральне старіння, бренд виробника тощо);
- 2) під час оцінки машин та устаткування найбільш гострою проблемою є ідентифікація об'єктів оцінки. Ідентифікація таких об'єктів є дуже складним процесом. Кількість оцінюваних об'єктів тільки на одному

- металургійному підприємстві може сягати десятків тисяч одиниць найрізноманітнішого за призначенням і характеристиками обладнання. Оцінюючи машини або устаткування, експерт часто стикається з труднощами розмежування як одиниць обладнання, так і об'єктів, що належать до інших видів активів підприємства. Об'єкти експертного дослідження слід відмежувати від об'єктів нерухомості. При цьому найчастіше у експертів проблем не виникає. Однак, зустрічаються такі об'єкти, які настільки ґрунтовно пов'язані з будівлею або спорудою, що можна правомірно вважати їх як нерухомістю, так і обладнанням;
- 3) під час оцінки експертом обладнання, машин й устаткування металургійних підприємств винятково важливу роль має фактор зносу;
  - 4) на вартість машин, обладнання тощо можуть впливати такі нематеріальні активи, як товарний знак, винахід, ноу-хау й інші;
  - 5) ринок машин та устаткування глибоко структурований, оскільки практично кожна група машин має свій сектор товарного ринку, а характер ринку в його різних секторах має свої особливості. Окрім того, для багатьох видів машин та устаткування масового застосування характерний олігополістичний ринок, а ринок спеціальної й унікальної техніки в Україні здебільшого монополістичний;
  - 6) для багатьох видів спеціалізованих і спеціальних машин та устаткування ринок обмежений, оскільки лише окремі види машин, обладнання й устаткування представлено на активному масовому ринку. Значну частину спеціального обладнання виготовлено за індивідуальними замовленнями, воно не має відкритого ринку, тому його оцінки доводиться проводити із застосуванням витратного підходу;
  - 7) ринок машин та устаткування є рухливим, що зумовлено систематичним оновленням асортименту продукції промислово-технічного призначення та появою нових зразків на зміну морально застарілим;
  - 8) машини й обладнання є продуктами галузей машинобудування, у яких галузеві фактори (виробничі й операційні технології, організація виробництва, серійність випуску, вживані матеріали, застосовувані стандарти та технічні вимоги до продукції, кооперовані зв'язки між підприємствами тощо) істотно відбиваються на собівартості, отже, і на цінах цих об'єктів;
  - 9) оскільки виробник обладнання здебільшого прагне реалізувати його на найбільшій кількості ринків збуту в різних регіонах, його маркетингові та рекламні витрати можуть істотно впливати на ціну одиниці обладнання;
  - 10) під час оцінки машин та устаткування слід також враховувати залежність вартості об'єкта від стадії життєвого циклу, на якому він перебуває ¹.

---

¹ Ковалев А. П., Кушель А. А., Хомяков В. С. и др. Оценка стоимости машин, оборудования и транспортных средств: учебник. Москва, 2003. 448 с.

Слід акцентувати увагу на тому, що завдання судової товарознавчої експертизи з визначення вартості машин та обладнання металургійних підприємств, передусім, мають ідентифікаційний характер, спрямований на визначення тотожності об'єкта невідомого до відомого, на підставі збігу ознак. Ідентифікація — це виявлення технічних характеристик і властивостей об'єктів і належність їх до певного класу (групи) основних засобів¹. Ця інформація згодом слугує для експерта вихідними даними для розрахунків вартості об'єктів. З огляду на велику різноманітність і кількість одиниць обладнання навіть у межах одного середнього підприємства, очевидно, що це завдання є одним з найбільш відповідальних і трудомістких у процесі експертної оцінки. Зауважимо, що у науковій праці «Оцінка вартості машин, обладнання та транспортних засобів» наведено вичерпний перелік вихідних даних для використання в різних методах оцінки обладнання²: його експерти можуть застосовувати для розрахунку вартості об'єктів.

Зважаючи на специфіку металургійного обладнання під час проведення експертного дослідження щодо визначення вартості та беручи до уваги, що, окрім нового обладнання, зазвичай оцінюють машини, які морально застаріли, у яких закінчився строк експлуатації, або які вже деякий період перебувають на консервації, до такого оцінки доцільно залучити експерта з інженерно-технічних досліджень. Законодавець передбачає можливість надання безпосередньої технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій із залученням спеціаліста в адміністративному (ст. 70 КАСУ), цивільному (ст. 54 ЦПК), господарському (ст. 71 ГПК) і кримінальному (ст. 71 КПК) провадженні³.

Окремо акцентуємо увагу на тому, що інженерно-технічні експертизи призначають у разі, коли для розв'язання питань, які виникають перед суб'єктами доказування, потрібні спеціальні технічні знання. Технічні знання дуже різноманітні, мають тенденцію до прискореного розвитку та розширення, оскільки відображають закономірний процес постійного розвитку практично безмежної сукупності засобів, створюваних для здійснення процесів виробництва й обслуговування невиробничих потреб людини. Зауважимо, що можливості інженерно-технічної експертизи є до-

¹ Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: учебник/под ред. Р. С. Белкина. Москва, 2000. 980 с.

² Гончарук О. В. Методи вартісної оцінки потенціалу машин та устаткування// *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2015. № 8. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4248> (дата звернення: 11.06.2020).

³ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35—36, 37. Ст. 446 ; Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змінами та доповненнями)//*Там само*. 2004. № 40—41, 42. Ст. 492 ; Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ (зі змінами та доповненнями)//*Там само*. 1992. № 6. Ст. 56 ; Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ (зі змінами та доповненнями)//*Там само*. 2001. № 25—26. Ст. 131.

волі широкими: визначення стану механізмів і придатності їх для виконання конкретних технічних операцій; виявлення технічних причин дефектів механізмів і часу їх виникнення; визначення причин, обставин розслідуваної події та визначення тяжкості її матеріально-технічних наслідків; виявлення технічних причин порушення технологічного процесу тощо.

Науковці зауважують, що технічні знання можуть бути потрібні під час досудового розслідування та судового розгляду різних справ, а тому навести вичерпний перелік технічних експертиз за галузями знань, безумовно, неможливо¹. У цій науковій праці з'ясовано питання щодо взаємодії судової товарознавчої й інженерно-технічної експертизи та розглянуто деякі завдання, на чому вважаємо за доцільне зупинитися докладніше.

Поставлено завдання: «Дослідження технологічного комплексу на предмет справності, відповідності необхідним і заявленим характеристикам». Подібне експертне завдання можна розв'язувати у межах судової суперечки між замовником і виробником чи постачальником технологічного обладнання, а також під час розслідування кримінальних проваджень щодо злочинів корупційної спрямованості. Незважаючи на те що обладнання в такому разі є товаром, дослідження його характеристик неможливе лише в межах товарознавчої експертизи через його особливу складність і специфіку. Зауважимо, що дослідження характеристик технологічного обладнання можна проводити до введення його в експлуатацію для визначення принципової можливості виробництва продукції з необхідними якістю та характеристиками, а також у разі, коли замість запроєктованого обладнання постачальник або виробник пропонує його неповний аналог, який дасть змогу максимально забезпечити відповідність технологічного комплексу та продукції, що випускається, вимогам замовника. Проведення подібної експертизи можливо й тоді, коли замість нового поставлено обладнання, яке раніше перебувало в експлуатації.

Іншим завданням може бути: «Дослідження технологічного комплексу для визначення причин невідповідності виробленої продукції встановленим вимогам». Це завдання розв'язують щодо продукції, і подібну експертизу можна призначати після товарознавчої експертизи готової продукції, у результаті якої визначено виробничий характер наявних недоліків. Науковці зауважують, що дослідження можна проводити також за умови погіршення характеристик обладнання після ремонтних робіт або реконструкції. Предметом експертного дослідження є технічні характеристики технологічного комплексу, якості виробництва пусконаладжувальних робіт і правильності налагодження обладнання, які визначають, що, на відміну від попереднього завдання, причини невідповідності продукції пропонованим вимогам визначають уже після монтажу та запуску обладнання

---

¹ Бойченко С. Б., Бояров В. І., Будко Т. В., Варфоломєєва Т. В., Гончаренко В. Г., Гончаренко С. В. та ін. Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посібн./за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори; Акад. адвокатури України. Київ, 2015. 504 с.

в експлуатацію. У межах подібного дослідження досліджують технічні характеристики всього комплексу загалом, а також його окремих вузлів, налаштування програмного забезпечення й автоматизованої системи управління технологічним процесом¹.

Об'єктами товарознавчого дослідження з визначення вартості машин та обладнання металургійних підприємств є як матеріальні, так і матеріалізовані об'єкти. Інакше кажучи, експерт досліджуватиме безпосередньо машини й обладнання металургійних підприємств та, за можливості, порівнюватиме зі зразками досліджуваних об'єктів, а також в обов'язковому порядку детально вивчатиме матеріали, здобуті під час оперативно-розшукової, слідчої діяльності, або матеріали, надані судом чи замовником експертизи.

Порядок проведення експертизи та складання висновків експерта за результатами її проведення визначено чинним законодавством України, що регулює призначення та проведення судових експертиз. Змінами, внесеними до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень² наказом Мініюсту України від 22.02.2019 р. № 563/5³, передбачено, що підставою для проведення експертизи в кримінальному провадженні та у справах про адміністративні правопорушення відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом). Поряд із цим, підставою для проведення експертизи в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві є ухвала суду про призначення експертизи або договір з експертом чи експертною установою, укладений на замовлення учасника справи⁴. Водночас підставою для проведення експертного дослідження є договір з експертом або експертною установою, укладений за письмовою заявою (листом) замовника (юридичної або фізичної особи), з обов'язковим зазначенням його

---

¹ Шамаєв Г. П. Система задач судебной инженерно-технологической экспертизы // *Вестник Университета им. О. Е. Кутафина (МГЮА)*. 2014. Вып. № 3. С. 173—180. URL: <https://rucont.ru/efd/588854> (дата звернення: 10.06.2020).

² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.06.2020).

³ Про затвердження Змін до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Мініюсту України від 22.12.2019 р. № 563/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0187-19#n15> (дата звернення: 10.06.2020).

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України: ...// *Відомості Верховної Ради України* 2004. № 40—41, 42. Ст. 492; Господарський процесуальний кодекс України: ...// *Там само*. 1992. № 6. Ст. 56; Кодекс адміністративного судочинства України: ...// *Там само*. 2005. № 35—36, 37. Ст. 446.

реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню; згідно з цим договором замовник експертизи надає об'єкти на дослідження ¹.

Зауважимо, що оцінка вартості майна здійснюється відповідно до Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440, за загальноприйнятими методами під час проведення товарознавчих досліджень, керуючись науково-методичною базою. Вибір бази оцінки майна залежить від мети, з якою проводять його дослідження, його особливостей, а також нормативних вимог до цього процесу.

База оцінки — комплекс методичних підходів, методів та оцінних процедур, що відповідають певному виду вартості майна.

У разі якщо в нормативно-правових актах з оцінки майна, договорі на проведення оцінки майна або ухвалі суду не зазначено виду вартості, який має бути визначено в результаті оцінки, визначають ринкову вартість. Майно оцінюють з дотриманням принципів корисності, попиту та пропонування, заміщення, очікування, граничної продуктивності внеску, найбільш ефективного використання ².

Зауважимо, що методи для проведення дослідження експерт обирає самотійно, але увагу слід звернути на такі:

- всеохоплюючий діалектико-матеріалістичний;
- загальнопізнавальні методи (вимірювання, описування, планування, моделювання, програмно-математичні, пошуків і систематизації інформації з окремих сучасних наукових джерел);
- загальну методику, що базується на пізнанні закономірностей формування та функціонування досліджуваних об'єктів;
- спеціальні, функції яких виконують спеціалізовані (конкретні) методи розв'язання певних експертних завдань.

Вірогідність (достовірність) оцінки технічного потенціалу підприємства залежить від правильного вибору методів оцінки, які ґрунтуються на трьох підходах: витратному, порівняльному та прибутковому. Розглянемо докладніше кожний з них.

Окремо зупинимось на тому, що витратний підхід базується на принципі заміщення та під час оцінки машин і обладнання передбачає розрахунок витрат на відтворення або заміщення точної копії об'єкта оцінки чи його аналога, за вирахуванням втрат від усіх видів зносу, старіння чи знецінення ³. Сутність витратного підходу полягає в тому, що за міру ринкової

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.06.2020).

² Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: затв. Постановою КМУ від 10.09.2003 р. № 1440 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF> (дата звернення: 10.06.2020).

³ Загірняк М. В., Перерва П. Г., Маслак О. І. Економіка підприємства: магістерський курс: підручник. Кременчук, 2015. 736 с.

вартості приймають повні витрати на відтворення (заміщення) обладнання, тобто витрати на його виготовлення та реалізацію (відпускну ціну підприємства-виробника), транспортування, визначення, підключення та інші підготовчі роботи, необхідні для початку виробничого функціонування знарядь праці, тощо. Витратний підхід до оцінки вартості (відновлення або заміщення) машин і обладнання реалізовано у таких методах, як:

- розрахунку за ціною однорідного об'єкта;
- поелементного (поагрегатного) розрахунку витрат;
- аналізу й індексації витрат;
- розрахунку вартості за укрупненими нормативами¹.

Під час використання витратного підходу оцінювач визначає (ідентифікує) оцінюваний актив, визначає вартість відтворення/заміщення об'єкта та віднімає усі види зносу, які зменшують вартість і можуть бути виражені у відсотках або безпосередньо в грошових одиницях. За низького рівня ліквідності, коли об'єкт оцінки не має ринкового попиту, його віднову вартість прирівнюють до собівартості.

Зауважимо також, що порівняльний підхід ґрунтується на визначенні ринкової вартості машин та обладнання масового і серійного виробництва шляхом аналізу та порівняння цін недавніх продажів ідентичних чи аналогічних об'єктів. Вибираючи об'єкти порівняння, визначаючи відповідності їхніх основних характеристик характеристикам об'єкту оцінки, до уваги беруть:

- по-перше, функціональну схожість (ідентичність) основної функції, яку покликані виконувати порівнювані об'єкти;
- по-друге, класифікаційну належність об'єкта оцінки та його аналога до одного класу (підкласу) чи виду за відповідним класифікатором об'єктів техніки;
- по-третє, конструктивно-технологічну схожість, тобто подібність за конструкційною схемою, складом та однорідністю елементів і принципами технологічної дії².

Головною проблемою цього підходу є труднощі зі здобуття необхідної інформації за операціями. Іншу проблему являє собою процедура вибору аналогів для оцінюваного об'єкта, адекватний облік ступеня невідповідності складу та числових значень характеристик цих аналогів і оцінюваного об'єкта. Крім того, відсутність необхідної інформації звужує сферу практичного застосування порівняльного підходу. Констатуємо, що до етапів реалізації порівняльного підходу належать:

- збирання ринкових даних і вибір об'єктів-аналогів;
- аналіз та перевірка інформації;
- вибір елементів порівняння;

¹ Мішенін С. В., Дутченко О. М., Семененко Т. О. Оцінка потенціалу підприємства: конспект лекцій. Суми, 2017. 113 с.

² Загірняк М. В., Перерва П. Г., Маслак О. І. Зазнач. твір.

- розрахунок вартості оцінюваного об'єкта на підставі коригувань цін продажів об'єктів-аналогів.

Коригування проводять за цінними характеристиками саме порівнюваних об'єктів ¹.

Окрім того, прибутковий підхід полягає у визначенні поточної вартості об'єкта майна як сукупності майбутніх прибутків від його використання й реалізується в методах дисконтування прибутків, прямої капіталізації прибутків і рівнозначного аналога. Оскільки спектр і розмір майбутніх прибутків від використання машин та обладнання безпосередньо визначити неможливо (прибуток — це результат роботи всієї виробничої чи комерційної системи, якою виступає підприємство загалом, мікропідприємство, цех, дільниця, потокова лінія тощо), то спочатку визначають загальний чистий прибуток економічної системи, машинний комплекс якої оцінюється. При цьому враховують принцип найбільш ефективного використання машин та обладнання, зокрема, реальні можливості його технічного дооснащення ². Слід погодитись із науковцями, які зауважують, що використання методів прибуткового підходу передбачає здійснення розрахунків у такій послідовності:

- розрахунок чистого операційного прибутку від функціонування виробничо-технологічної системи (підприємства загалом, цеху або ділянки);
- визначення за допомогою методу залишку частини прибутку, який може бути локалізовано і співвіднесено з оцінюваними машинами й обладнанням;
- визначення вартості об'єктів машин і обладнання за допомогою методів дисконтування або капіталізації ³.

Окремо розглянемо запропонований науковцями метод статистичного моделювання ціни. Цей метод полягає в тому, що оцінюваний об'єкт розглядають як представника деякої сукупності однорідних об'єктів, для яких ціни відомі, проте точного аналога для об'єкта оцінки в цій сукупності немає. На основі інформації про об'єкти, що належать до такої сукупності, за допомогою методів теорії статистики розробляють математичну модель залежності ціни від одного або кількох параметрів. За цією моделлю здобувають розрахункову ціну як «середньостатистичного» аналога для оцінюваного об'єкта, до якої потім додають поправочні коригування ⁴.

---

¹ Касьяненко Т. Г., Маховикова Г. А. Оценка стоимости машин и оборудования: учеб. и практикум для академ. бакалаврата. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2015. 495 с.

² Загірняк М. В., Перерва П. Г., Маслак О. І. Зазнач. твір.

³ Мішенін Є. В., Дутченко О. М., Семенов Т. О. Зазнач. твір.

⁴ Касьяненко Т. Г., Маховикова Г. А. Указ. соч.

Залежно від масштабу оцінних робіт розрізняють індивідуальну та масову оцінку. Індивідуальна оцінка передбачає оцінку вартості окремо кожної одиниці обладнання (машини або транспортного засобу), яку додано до складеного й узгодженого із замовником оцінки опису. Індивідуальна оцінка доволі трудомістка, і чим довший перелік об'єктів, тим більших витрат часу потребуватиме оцінка і, відповідно, тим більшою буде вартість оціночних робіт. Саме тому така оцінка часто має вибірковий характер: перелік обмежують складом найдорожчих і найважливіших об'єктів.

Якщо потрібно оцінити безліч різноманітних одиниць не дуже дорогих машин (наприклад, увесь парк обладнання на великому підприємстві), то індивідуальна оцінка стає неприйнятним ані за термінами, ані за витратами на його виконання. У цьому разі розв'язання проблеми можливе за допомогою проведення масової оцінки. Масова оцінка ґрунтується на принципах суворої формалізації оцінної процедури, розроблянні та застосуванні статистичних математичних моделей і нормативів. Підвалинами масової оцінки є принцип формування однорідних угруповань об'єктів оцінки із застосуванням теорії класифікації.

Можливим для розв'язання подібних завдань є також застосування змішаної оцінки, коли конкретні об'єкти (із-поміж найдорожчих і найважливіших) оцінюють у режимі індивідуальної оцінки, а відносно недорогі та численні об'єкти оцінюють за правилами масової оцінки¹.

Висновки. Для ефективності об'єктивного та повного проведення судової товарознавчої експертизи щодо визначення вартості машин та обладнання металургійних підприємств необхідний чіткий алгоритм, який охоплює всі унікальні аспекти визначення вартості металургійного обладнання відповідно до законодавства України, що регулює проведення судових експертиз та ґрунтується на затверджених методиках і спирається на наріжні принципи судової експертизи.

У сучасних умовах, для більш точного розв'язання експертного завдання щодо визначення вартості машин та обладнання металургійних підприємств гостро постає питання щодо необхідності розробляння окремих науково обґрунтованих методик, оскільки наявні методичні матеріали не відповідають вимогам сьогодення.

References

- Andrianov, Iu. V., Luzhanskii, B. Iu., Ulitckii, M. P., Chemerikin, S. M. (2006). *Otcenka stoimosti transportnykh sredstv*. Moscow: Izd-vo «Finansy i statistika» [in Russian].
- Antonov, V. P. (2005). *Otcenka stoimosti mashin i oborudovaniia*: uchebnik. Moscow: ID «Russkaia otcenka» [in Russian].
- Averianova, T. V., Belkin, R. S., Korukhov, Iu. G., Rossinskaia, E. R. (2000). *Kriminalistika*: uchebnik. R. S. Belkina (Ed). Moscow: NORMA [in Russian].

¹ Ковалев А. П., Кушель А. А., Хомяков В. С. и др. Указ. соч.

- Honcharenko, V. H. (2015). *Ekspertyzy u sudochynstvi Ukrainy*: nauk.-prakt. posibn. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Honcharuk, O. V. (2015). Metody vartisnoi otsinky potentsialu mashyn ta ustatkuvannia. *Elektronnyi zhurnal «Efektyvna ekonomika»*. № 8. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4248> (data zvernennia 11.06.2020) [in Ukrainian].
- Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 № 1798-XII(zi zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 6. st. 56 [in Ukrainian].
- Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen*: zatv. nakazom M-va yustytysii Ukrainy vid 08.10.1998 r. № 53/5 (u red. nakazu vid 26.12.2012 r. № 1950/5). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2013. № 3. st. 91 [in Ukrainian].
- Kasianenko, T. G., Mazovikova, G. A. (2015). *Otценка stoimosti mashin i oborudovaniia*: uchebnik i praktikum dlia akademicheskogo bakalavrata. 2-e izd., pererab. i dop. Moscow: Iurait. [in Russian].
- Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2005. № 35-36, № 37. st. 446 [in Ukrainian].
- Kovalev, A. P., Kushel, A. A., Khomiakov, V. S. i dr. (2003). *Otценка stoimosti mashin, oborudovaniia i transportnykh sredstv*: uchebnik. Moscow: Interreklama [in Russian].
- Kovalev, A. P., Kushel, A. A., Korolev, I. V., Fadeev, P. V. (2006). *Osnovy otcenki stoimosti mashin i oborudovaniia*: uchebnik. Fedotovoi M. A (Ed). Moscow: Izd-vo Finansy i statistika [in Russian].
- Kovalev, A. P., Kushel, A. A., Korolev, I. V., Fadeev, P. V. (2006). *Osnovy otcenki stoimosti mashin i oborudovaniia*: uchenik dlia vuzov. Ed.: M. A. Fedotovoi. Moscow: Izd-vo «Finansy i statistika» [in Russian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341–III(zi zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. st. 131. [in Ukrainian].
- Mishenin, Ye. V, Dutchenko, O. M, Semenenko, T. O. (2017). *Otsinka potentsialu pidpriemstva*: konspekt lektsii. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet [in Ukrainian].
- Natsionalnyi standart №1 «Zahalni zasady otsinky maina i mainovykh prav: zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 veresnia 2003 r. № 1440 (u red. nakazu vid №168 vid 31.03.2015). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. (2003). № 37, st. 64 [in Ukrainian].
- Shamaev, G. P. (2014). Sistema zadach sudebnoi inzhenerno-tehnologicheskoi ekspertizy: *Vestnik Universiteta imeni O. E. Kutafina (MGU)*. Vyp № 3. URL: <https://rucont.ru/efd/588854> (data zvernennia: 10.06.2020) [in Russian].
- Sudarkina, S. P., Gnesina, N. V. (2013). *Otценка stoimosti mashin i oborudovaniia*: monografiia. Kharkiv: tip. Madrid [in Russian].
- Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV(zi zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 40-41, 42. st. 492 [in Ukrainian].
- Zahirniak, M. V., Pererva, P. H., Maslak, O. I. (2015). *Ekonomika pidpriemstva: mahisterskyi kurs*: pidruchn. Kremenchuk: TOV «Kremenchutska miska drukarnia» [in Ukrainian].

А. С. Гудзикович

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТОИМОСТИ МАШИН И ОБОРУДОВАНИЯ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье подчёркнуто, что процесс оценивания стоимости машин и оборудования металлургических предприятий достаточно сложен с точки зрения решения как практических, так и теоретических задач проведения судебной экспертизы. Определены специфические признаки, присущие металлургическому оборудованию, среди которых наиболее важными являются: абсолютно разный характер объектов оценивания; сложность идентификации объектов оценивания; влияние на стоимость оборудования нематериальных активов; изменчивая конъюнктура рынка; ограниченность рынка специализированных и специальных машин; зависимость стоимости объекта от стадии жизненного цикла оборудования и другие. Акцентируется внимание на необходимости привлечения специалиста инженерно-технических исследований для проведения полного и объективного исследования по определению стоимости машин и оборудования металлургических предприятий. Определены основные методы оценивания, при использовании которых достигается наиболее полный и достоверный результат в ходе проведения товароведческой экспертизы.

Оценивание технического потенциала предприятия зависит от правильного выбора методов оценивания, основанных на трёх подходах: затратном, сравнительном и доходном, к таким методам относятся: всеобъемлющий диалектико-материалистический метод; общепознавательные методы (измерение, описание, планирование и др.); общая методика, базирующаяся на познании закономерностей формирования и функционирования исследуемых объектов; специальные методы, функции которых выполняют специализированные (конкретные) методики решения определённых экспертных задач. Обращено внимание, что, в зависимости от масштаба оценочных работ, предпочтителен индивидуальный или массовый виды оценивания. Для более точного решения экспертной задачи по определению стоимости машин и оборудования металлургических предприятий предложено разработать отдельные научно обоснованные методики с чётким алгоритмом проведения исследования, который охватывает все уникальные аспекты определения стоимости металлургического оборудования в соответствии с законодательством Украины, регулирующим проведение судебных экспертиз.

Ключевые слова: судебная экспертиза, металлургические предприятия, машины, оборудование, стоимость, метод, методический подход, оценка.

G. Gudzikeych

**CERTAIN ASPECTS OF FORENSIC EXAMINATION
DEVELOPMENT IN DETERMINING THE METALLURGICAL
ENTERPRISES' VEHICLES AND EQUIPMENT VALUE**

The article emphasizes that the process of assessing metallurgical equipment is quite complicated in terms of solving both practical and theoretical issues while conducting forensic examination for determining metallurgical enterprises' vehicles and equipment cost. Specific features inherent in metallurgical equipment are highlighted, among which the most important are: a completely different nature of the objects assessed; the difficulty in identifying the objects assessed; the impact on the cost of intangible assets equipment; volatile labor market; limited marketing of specialized freight cars and special-purpose vehicles; dependence of the object value on the stage of the equipment life cycle, etc. Attention is directed to the need to attract a specialist in engineering examination to conduct a comprehensive and objective examination in order to determine the metallurgical enterprises' vehicles and equipment value. The main evaluation methods are outlined, with the help of which the most complete and reliable result is achieved while commodity examination.

Evaluation of enterprise technical capacity depends on the correct choice of evaluation methods based on three approaches: costly, comparative and profitable, these methods include: a comprehensive dialectical-materialistic method; general cognitive methods (measurement, description, planning, etc.); general methodology, based on rational cognition of regularities formation and functioning of the studied objects; special methods which functions are performed with the help of specialized (specific) methods for solving certain forensic expert tasks. Attention is drawn to the fact that, depending on the scope of evaluation, an individual and mass appraisals are considered. For a more accurate solution of forensic expert tasks while determining metallurgical enterprises' vehicles and equipment value it is proposed to consider the need to develop individual scientifically-based methods with a clear algorithm for examination that covers all the unique aspects of determining the metallurgical equipment cost in accordance with Ukrainian legislation regulating forensic examinations.

Keywords: forensic examination, metallurgical enterprises, vehicles, equipment, cost, method, methodological approach, evaluation.

Надійшла до редколегії 16.06.2020

Гудзікевич Г. С. Окремі аспекти формування судової експертизи визначення вартості машин та обладнання металургійних підприємств//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 478—491. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.34>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.35>

УДК 343.98

О. А. Горлачук,

кандидат економічних наук, судовий експерт сектору
економічних досліджень Тернопільського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України,
м. Тернопіль, Україна,
e-mail: horlachuk@ukr.net

СУДОВА ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

В умовах нестійкого економічного середовища, неврегульованості нормативно-правової бази, потреби гармонізації судово-експертної діяльності з міжнародними стандартами судово економічна експертиза потребує розв'язання актуальних проблем свого розвитку.

На основі систематизації наукових джерел розглянуто основні проблемні аспекти сучасного стану судової економічної експертизи. Сформувано рекомендації щодо підвищення ефективності її функціонування: закріплення понятійного апарату в нормативно-правових актах, необхідність розроблення єдиної класифікації, пріоритету вітчизняних організаційно-правових засад функціонування судової економічної експертизи. Визначено, що одним з перспективних напрямів є поширення інноваційних інформаційних технологій під час проведення судових економічних експертиз.

Ключові слова: судово економічна експертиза, експерт-економіст, спеціальні знання, економічне середовище, судово-експертна діяльність, гармонізація законодавства.

Постановка наукової проблеми. Фундаментальні суспільно-економічні зміни в Україні на зламі ХХ—ХХІ століть призвели до трансформації умов господарювання. У нових економічних умовах судово-правова система фіксувала появу нових економічних злочинів, які здійснювалися в різних формах: легалізація незаконно отриманих доходів (відмивання коштів), доведення до банкрутства підприємств, невіплата заробітної плати, фінансові махінації з цінними паперами та деякі інші. Свобода економічних відносин, з одного боку, та недосконалість їх правового регулювання, з другого, зумовили значне зростання економічних злочинів. У результаті перед експертами-економістами було поставлено завдання нового формату, які суттєво відрізнялися від традиційних, що їх розв'язувала донедавна судово-бухгалтерська експертиза в умовах планової економіки.

На тлі поглиблення процесів глобалізації, турбулентності економічного середовища, недостатньої ефективності законодавчої бази сучасний стан судової економічної експертизи характеризується, насамперед, проблемами науково-методологічного, правового характеру. Їх позитивне розв'язання в умовах сьогодення з урахуванням основних трендів є необхідною умовою

виконання судовою економічною експертизою свого функціонального призначення — забезпечення судово-слідчих органів достовірною та неспростовною доказовою базою.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналізу положень розвитку судової економічної експертизи присвятили свої дослідження вітчизняні й зарубіжні вчені, зокрема: М. М. Виноградова, Л. В. Дікань, С. В. Євдокіменко, Н. І. Клименко, О. В. Коваленко, Т. В. Пашенко, Т. Г. Шешукова, І. В. Перезовова, С. Р. Романів, В. В. Федчишина та інші¹. Проте, незважаючи на широкий спектр наукових розвідок у цьому напрямі, розвиток судової економічної експертизи у сучасних умовах характеризується низкою актуальних проблем, наприклад, необхідністю визначення її теоретичних положень в нормативно-правовому полі, узгодження процесуальних норм за видами судочинства, що в умовах постійного ускладнення господарських відносин потребує подальших наукових досліджень.

Метою статті є розгляд сучасних проблем, визначення заходів ефективного функціонування і перспектив розвитку судової економічної експертизи.

Викладення основного матеріалу дослідження. З метою досягнення поставленого завдання звернімося до історичних витоків становлення та розвитку судової економічної експертизи і лише в обсязі, необхідному для нашого дослідження. Ця експертиза (пов'язана із судово-бухгалтерською, із якої вона виникла), перш ніж набула характерних для неї сучасних ознак, у своїй трансформації здолала кілька етапів:

- поява бухгалтерського обліку та пов'язаної з ним судово-бухгалтерської експертизи у її первісній формі (I етап);
- створення спеціальних інститутів експертів-бухгалтерів (II етап);
- розмежування сфери існування ревізії, аудиту та судово-бухгалтерської експертизи (III етап);

---

¹ Див., наприклад: Виноградова М. М. Судебные экономические экспертизы: проблемы международного взаимодействия и пути решения//*Теория и практика судебной экспертизы*. 2018. Т. 13. № 1. С. 115—120; Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Судово-економічна експертиза: навч. посіб. Харків: Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 432 с.; Євдокіменко С. В. Перспективи розвитку судово-економічних експертиз//*Наше право*. 2016. № 2. С. 42—46; Клименко Н. І., Федчишина В. В. Судово-економічна експертиза: сучасний стан і актуальні питання//*Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 56—61; Коваленко О. В. Розвиток судово-економічної експертизи в Україні//*Криміналістика і судебная експертиза*. 2013. Вып. 58 (2). С. 483—488; Пашенко Т. В., Шешукова Т. Г. Развитие теории и практики бухгалтерской экспертизы: моногр. Пермь: Перм. гос. ун-т, 2010. 170 с.; Перезовова І. В. Економічна експертизи як специфічна галузь знань//*Економіка: реалії часу*. 2013. № 3 (8). С. 97—105; Романів С. Р. Судово-економічна експертиза в Україні: її економічна суть та кадрове забезпечення//*Інфраструктура ринку*. 2018. № 23. С. 343—350; Федчишина В. В. Спеціальні економічні знання у правових системах Європи, Австралії та США//*Науковий огляд*. 2018. № 3 (46). С. 124—143.

- становлення судово-бухгалтерської експертизи як самостійної галузі знань з кінця 60-х років минулого століття й до сьогодні (IV етап).

У результаті історичного розвитку судова економічна експертиза трансформувалася з форми контролю у форму застосування експертом знань з бухгалтерського обліку в судовому процесі ¹.

В Україні з 1974 року діяла Інструкція про порядок провадження судово-бухгалтерських експертиз в Бюро державної бухгалтерської експертизи Міністерства юстиції Української РСР.

Соціально-економічні пертурбації на зламі ХХ—ХХІ століть зумовили відповідні зміни у судово-правовій системі країни. Ускладнення господарського життя на тлі соціально-економічних змін зумовило об'єктивну необхідність у судовій економічній експертизі як узагальненій практиці проведення всіх економічних досліджень за різними видами судочинства. З огляду на зазначене вище, згадану Інструкцію 2001 року скасували, того самого року рішенням Президії науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України назву судово-бухгалтерської експертизи змінили на судову-економічну ².

Проте, на заміну скасованій Інструкції аналогічних або подібних нормативно-правових актів щодо провадження судової економічної експертизи (сьогодні містить судово-бухгалтерську, планово-економічну, фінансово-економічну, фінансово-кредитну та ін.) прийнято не було.

У контексті наведеного вище відзначимо, що засади судової експертизи, згідно з п. 14 ст. 92 Конституції України, визначено виключно законами України ³. Базовими є норми Закону України «Про судову експертизу», який безпосередньо визначає організаційні, правові та фінансові основи судово-експертної діяльності загалом. Залежно від виду судочинства судово-економічна експертиза має відповідати вимогам Кримінального процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Митного кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших нормативно-правових документів.

Судова експертиза, а це стосується всього її видового складу, має низку відмітних ознак від експертиз у решті галузей діяльності: здійснюється з дотриманням спеціальних процесуальних норм, що визначають права та обов'язки експерта й органу (особи), який призначив експертизу, а також правила підготовки матеріалів для експертизи, її призначення та провадження; проведення дослідження на основі застосування спеціальних знань

¹ Коваленко О. В. Зазнач. твір. С. 482.

² Волкова І. А. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літ-ри, 2009. С. 16.

³ Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

у різних галузях науки, техніки, економіки, мистецтва чи ремесла; надання висновків, що складають доказову базу ¹.

З огляду на свою функціональну специфіку, призначення та проведення судової експертизи регулюється процесуальним законодавством, оскільки досліджує питання, поставлені учасниками кримінального, господарського, цивільного або адміністративного судочинства. Це й визначає її особливий статус порівняно з іншими різновидами експертиз.

Зазначене вище стосується й судової економічної експертизи, загальною метою якої є підтвердження або спростування на основі повного й об'єктивного дослідження обставин, що стосуються економічної сфери діяльності та які найчастіше полягають в нанесенні значних збитків громадянам, підприємствам, організаціям, установам, державі або пов'язані з втратою доходів у значних розмірах. При цьому під час експертизи визначають не стільки розмір цього збитку або доходу, скільки невідповідність між відображеними в документах економічними даними та процесами, що реально відбувалися ².

У своєму науковому арсеналі, крім бухгалтерських знань, експерт-економіст має також знання банківської справи, фінансів і кредиту. Судово-економічна експертиза (як доволі складна багатогранна і специфічна наука) послуговується знаннями економічних відносин у промисловості, сільському господарстві, а також органічно пов'язана з економічними науками нормативно-правовою базою.

Цей вид економічного дослідження, як зазначалося вище, проводять за різними видами судочинства. Однак, лівова їх частка припадає саме на кримінальні провадження, що пов'язано з історичними традиціями, а саме «заточеністю» ще за часів СРСР цього виду експертиз на кримінальне судочинство.

У процесі наукової розвідки схарактеризуємо основні проблемні моменти, які сьогодні спостерігаються у розвитку судової економічної експертизи та становлять предмет наукових пошуків і практичних апробацій учених, експертів-економістів. У результаті вивчення наукових джерел за цією тематикою можна виокремити основні проблемні питання цього виду економічного дослідження в судочинстві.

Передусім, у нормативно-правовому полі відсутні інтерпретації понять, що стосуються теоретичних положень судової економічної експертизи: визначення сутності, предмета, завдань, мети експертизи. Зазначені специфічні категорії за цією тематикою зустрічаються в наукових працях учених-економістів. Безперечно, ці дослідження є невід'ємним елементом у розвитку й удосконаленні науково-практичних розробок, проте, процесуальний характер економічної експертизи потребує підтвердження її статусу в нормативно-правових документах. Це, зі свого боку, зумовлює різні

¹ Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Знач. твір.

² Пащенко Т. В., Шешукова Т. Г. Указ. соч.

тлумачення цих термінів, певним чином ускладнює судову експертну діяльність фахівців економічного профілю щодо визначення рівня їхніх фахових знань. А тому виникає потреба в існуванні єдиного понятійного апарату судової економічної експертизи, терміни якого було б закріплено в нормативно-правових документах.

Наступний аспект стосується відсутності єдиної класифікації судових економічних експертиз, що зумовлено, зокрема, і зазначеним вище. У науковій літературі можна зустріти класифікацію на різноманітні види й підвиди на основі застосування різних класифікаційних критеріїв. Наприклад, згідно з Г. А. Матусовським, основою для розмежування родів (видів) судових економічних експертиз, з одного боку, повинен бути предмет експертизи, її зміст, а з другого — особливості галузей економіки, виду економічної діяльності, у якій здійснено злочин¹. П. П. Чеберяк вважає, що всі різновиди судово-економічних експертиз досліджують один об'єкт — обліково-економічні операції, а тому судово-економічні експертизи можна класифікувати на експертизу облікового процесу й експертизу економічних операцій². В Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, економічні експертизи, з урахуванням роду судових експертиз, поділяють на експертизи бухгалтерського й податкового обліку, фінансово-господарської діяльності, фінансово-кредитних операцій³. Не зважаючи на численні наукові дослідження за часів планової економіки й сучасного періоду, єдиної класифікації судових економічних експертиз на основі певної класифікаційної ознаки до сьогодні не існує.

На перший погляд, це питання, перебуваючи в теоретичній площині, не повинно бути визначальним фактором судово-експертної діяльності фахівців економічного профілю. Однак, розв'язання згаданої методологічної проблеми значною мірою забезпечує ефективність такої діяльності на основі формування єдиних принципів методики, її критеріїв, об'єктів дослідження у проведенні економічних експертиз цього виду.

Відсутність єдиних підходів у нормативно-правовому полі щодо процедур використання судово-економічних експертиз у кримінальному,

¹ Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. С. 468.

² Чеберяк П. П. Завдання судових експертиз при розкритті й розслідуванні злочинів, вчинених в економічній сфері України // *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 85.

³ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 27.05.2020).

господарському, цивільному, адміністративному судочинстві також є одним з таких аспектів. Неврегульованість нормативно-правового поля щодо проведення судової економічної експертизи пояснюється відсутністю єдиних підходів регламентування або тим, що в нормі закону лише зазначається про можливість призначення експертизи та спрямування об'єктів на відповідне дослідження¹. Крім цього, суперечливість нормативно-правової складової, що визначає умови господарської діяльності суб'єктів економіки, зумовлює виникнення юридичних колізій, що відображаються на згаданій діяльності.

Одним з важливих питань є необхідність забезпечення мінімізації впливу на експерта-економіста, а також інших судових експертів, обмеження залежності від учасників процесу. У Законі України «Про судову експертизу» зазначено, що судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження, що є необхідною передумовою у проведенні такого дослідження.

Зважаючи на зміст нашого дослідження, обов'язково потрібно зупинитися на такому важливому аспекті розвитку судової економічної експертизи, як гармонізація вітчизняної нормативно-правової бази з міжнародними стандартами.

У ст. 2 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ передбачено, що «якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, визначено інші правила, ніж ті, що передбачено законодавством України про судову експертизу, застосовуються правила міжнародного договору України»².

Імплементуючи норми міжнародного права (особливо це стосується судової економічної експертизи, яка належить до експертиз гуманітарного напрямку), до уваги слід брати чинники, які визначатимуть міру такої адаптації, зокрема:

- кожна національна економіка має характерні тільки для неї унікальні особливості, зумовлені історичним розвитком, соціально-економічними відносинами;
- різний рівень розвитку економіки країн (навіть тих, що утворюють об'єднання або союзи, наприклад Європейський Союз);
- різницю в організації й веденні бухгалтерського обліку, його нормативно-правовому регулюванні;
- відносини власності, які суттєво впливають на розвиток усього спектра соціально-економічних відносин;
- особливості судових економічних експертиз, їх значення в процесі доказування та інших аспектів у різних країнах³.

---

¹ Євдокіменко С. В. Знач. твір. С. 45.

² Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232.

³ Виноградова М. М. Указ. соч. С. 117.

У контексті наведеного варто зазначити, що в Європі не погоджено єдиних стандартів щодо ролі судових експертів у судочинстві, що свідчить про відсутність гармонізації в узгодженні критеріїв визнання допустимості доказів у країнах Європейського Союзу ¹.

На нашу думку, гармонізуючи вітчизняне законодавство з міжнародними стандартами, слід дотримуватися стратегічного напрямку — пріоритету вітчизняних організаційно-правових засад функціонування судової економічної експертизи, які відображають специфіку економічних відносин і судово-правової системи, що історично сформувалися в процесі державотворення. Згадані специфічні ознаки є об'єктивними детермінантами, які визначають ступінь цієї адаптації.

Зважати на міжнародні стандарти варто на рівні обміну досвідом з урахуванням національної специфіки, а також у разі, коли проведення судових економічних експертиз, які мають міжнародний характер, вимагає застосування уніфікованих, узгоджених методологічних інструментів залученими фахівцями.

Загалом зазначені вище проблемні питання створюють відповідні труднощі, яка стосується: уніфікації науково-методологічної бази судової економічної експертизи; практичної діяльності експертів; процесуальних дій судово-слідчих органів з питань призначення та проведення судових економічних експертиз.

Продовжуючи думку, відзначимо, що перспективи судової економічної експертизи вимагають врахування таких важливих аспектів, як розвиток інформаційних технологій та інноваційна модернізація соціально-економічних відносин, що інтенсивно розвиваються і стосуються всіх сфер діяльності. Згаданий процес не оминув і судової економічної експертизи, яка в недалекій перспективі у дослідженнях, як одного з основних трендів, повномасштабно використовуватиме інноваційні інформаційні розробки. Такий зв'язок пояснюється тим, що інформаційні технології у системі бухгалтерського обліку у визначеній мірі проектується на судову економічну експертизу.

Остання у сучасних умовах потребує розроблення і впровадження програмних продуктів (вітчизняних та іноземних), які б дали змогу автоматизувати в раціональних межах економічні дослідження, що сприятиме скороченню тривалості проведення експертиз, підвищенню продуктивності праці експертів-економістів та ін.

Варто згадати слова С. П. Фортинського, сказані майже 70 років тому: «Пренебрежительное отношение к вопросам бухгалтерской экспертизы обуславливает частые случаи её ненаучных, а иногда и псевдонаучных заключений» ².

¹ Федчишина В. В. Знач. твір. С. 127.

² Фортинский С. П. Проблемы судебной бухгалтерии//*Вопросы советской криминалистики*. Москва, 1952. С. 144.

Для всього інституту сучасної експертології характерним є постійний науково-прикладний пошук, спрямований на розв'язання все більш складних експертних завдань, продиктованих сучасним розвитком економічних відносин у світі; те саме характерне і для економічної експертизи¹.

Висновки. Серед комплексу заходів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування судової економічної експертизи і, відповідно, забезпечення судово-слідчих органів достовірною і неспростовною доказовою базою, можна виокремити такі: розроблення єдиного понятійного апарату (сутності, предмета, завдань, мети експертизи), закріпленого в нормативно-правових документах; визначення її видового складу на основі єдиних критеріїв класифікації, що сприятиме формуванню єдиних принципів методики, її критеріїв, об'єктів дослідження у проведенні економічних експертиз визначеного виду; формування єдиних підходів у нормативно-правовому полі щодо процедур використання судових економічних експертиз за видами судочинства (кримінальне, господарське, цивільне, адміністративне).

На підставі аналізу сучасного стану та врахування трендів судової економічної експертизи можна визначити один з перспективних напрямів її розвитку, який стосується впровадження інноваційних інформаційних технологій (програмних продуктів — як вітчизняних, так й іноземних) під час проведення досліджень експертами-економістами.

References

- Vynogradova, M. M. (2018). Sudebnyye ekonomicheskiye ekspertizy: problemy mezhdunarodnogo vzaimodeystviya i puti resheniya. *Teoriya i praktika sudebnoy ekspertizy*. Vol.13, № 1 [in Russian].
- Volkova, I. A. (2009). *Sudovo-bukhgalterska ekspertiza: navch. posib.* [dlya stud. vyshh. navch. zakl.]. Kyiv: Centr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].
- Dikan, L. V., Ponikarov, V. D., Kozhushko, O. V. (2014). *Sudovo-ekonomichna ekspertiza: navch. posib.* Kharkiv: Vyd. XNEU im. S.Kuznecya [in Ukrainian].
- Yevdokimenko, S. V. (2016). Perspektivy rozvytku sudovo-ekonomichnykh ekspertyz. *Nashe pravo*. № 2 [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I., Fedchyshyna, V. V. (2016). Sudovo-ekonomichna ekspertiza: suchasnyj stan i aktualni pytannya. *Kryminalistychnyj visnyk*. № 1 (25) [in Ukrainian].
- Kovalenko, O. V. (2016). Rozvytok sudovo-ekonomichnoyi ekspertyzy v Ukrayini. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Vip. 58 (2) [in Ukrainian].
- Konstyutsiia Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia 11.06.2020) [in Ukrainian].
- Matusovskiy, G. A. *Ekonomicheskiye prestupleniya: kriminalisticheskiy analiz*. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
- Pashchenko, T. V., Sheshukova, T. G. (2010). *Razvitiye teorii i praktiki bukhgalterskoy ekspertizy*. Perm: Perm. gos. un-t [in Russian].
- Perevozova, I.V. (2013). Ekonomichna ekspertiza yak specyficzna galuz znan. *Ekonomika: realiyi chasu*. № 3 (8) [in Ukrainian].

¹ Перевозова І. В. Зазнач. твір. С. 98.

- Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038–XII. (1994). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukrainian].*
- Fedchyshyna, V. V. (2018). Specialni ekonomichni znannya u pravovykh systemax Yevropy, Avstraliyi ta SShA. *Naukovyj ogyad. № 3 (46)* [in Ukrainian].
- Fortinskiy, S. P. (1952). Problemy sudebnoy bukhgalterii. *Voprosy sovetskoj kriminalistiki*. Moscow [in Russian].
- Cheberyak, P.P. (2013). Zavdanenya sudovykh ekspertyz pry rozkrytti j rozsliduvanni zlochyniv, vchynenyykh v ekonomichnij sferi Ukrainy. *Naukovi zapysky Lvivskogo universytetu biznesu ta prava. Vip. 10*, [in Ukrainian].

А. А. Горлачук

СУДЕБНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В условиях неустойчивой экономической среды, неурегулированности нормативно-правовой базы, потребности в гармонизации судебно-экспертной деятельности с международными стандартами судебная экономическая экспертиза требует решения актуальных проблем своего развития. Выяснено, что свобода экономических отношений субъектов хозяйствования с одной стороны и их правовая неурегулированность с другой обуславливают широкое распространение нарушений в экономической сфере.

На основе систематизации научных источников рассмотрены основные проблемные аспекты современного состояния судебной экономической экспертизы, касающиеся, в первую очередь, научно-методологических и правовых вопросов её развития, которые возникают и требуют своего решения по мере усложнения хозяйственных отношений.

Отмечено, что гармонизация судебной экономической экспертизы (как научного исследования гуманитарного направления) с международными стандартами судебно-экспертной деятельности имеет свои пределы. Последние определяются объективными детерминантами — национальной спецификой экономических отношений и судебно-правовой системы, которые сформировались в течение длительного трансформационного периода.

Сформированы рекомендации относительно повышения эффективности функционирования судебной экономической экспертизы, связанные с определением понятийного аппарата в нормативно-правовых документах, необходимостью разработки единой классификационной базы судебных экономических экспертиз, а также касающиеся приоритета отечественных организационно-правовых основ функционирования судебной экономической экспертизы. Определено, что одним из перспективных направлений развития судебной экономической экспертизы является внедрение инновационных информационных технологий в её производство на основе создания и внедрения комплексного программного продукта, что будет способствовать сокращению продолжительности и повышению производительности труда экспертов-экономистов.

Ключевые слова: судебная экономическая экспертиза, эксперт-экономист, специальные знания, экономическая среда, судебно-экспертная деятельность, гармонизация законодательства.

A. Horlachuk

FORENSIC ECONOMICS:

CURRENT PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

In conditions of unstable economic environment, unsettled regulatory and legal framework, the need to harmonize forensic activities with international standards, forensic economics needs to address current issues of its development. It became clear that freedom of economic relations among economic entities on the one hand and failure to address their legal regulation on the other condition a significant spread of violations in economic field.

Based on scientific sources systematization, the main problematic aspects of the current state of forensic economics are considered, which relate primarily to scientific, methodological and legal issues of its development and which arise and need to be addressed as economic relations become more complicated.

It is noted that harmonization of forensic economics, as a humanitarian-oriented scientific research, with international standards of forensic science has its limits. The latter are determined by objective determinants — the national specifics of economic relations and the judicial-legal system, which have historically been developed during a long period of transformation.

Recommendations for improving forensic economics efficiency, related to the definition of the conceptual apparatus in regulatory legal documents, to the need to develop a single classification base for forensic economics, as well as concerning the priority of domestic organizational and legal fundamentals of forensic economics functioning. It is determined that one of the promising areas of forensic economics is the introduction of innovative information technologies (software products) while its implementation based on creation and implementation of a multi-purpose/all-in-one software product, which will enhance the reduce of working time and increase economists' productivity.

Keywords: forensic economics, forensic expert-economist, special knowledge, economic environment, forensic activity, legislation harmonization.

Надійшла до редколегії 01.07.2020

Горlachuk O. A. Судова економічна експертиза: актуальні проблеми та перспективи розвитку//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 492—501. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.35>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.36>
УДК 343.1(477)

Д. В. Вітер,

аспірант ХНДІСЕ

ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,

e-mail: viterdv@ukr.net

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ СЛІДЧИМ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІЛЬОВИХ ПРОГРАМ

У статті підкреслено, що науковці трактують висновок експерта відповідно до його подвійної природи: як процесуальний документ та як кінцевий результат проведеного дослідження з відповідями експерта на поставлені питання. Акцентовано, що висновок експерта як самостійний засіб доказування має свої особливості, а саме: експерт проводить дослідження особисто та повідомляє фактичні дані, визначені ним під час проведення експертного дослідження на підставі спеціальних знань. Окремо зазначено, що у висновку експерта варто розрізняти зміст і форму, оскільки обидві ці складові однаково важливі під час визначення доказової сили фактичних даних, що містяться у висновку експерта, та наведено характеристики основних елементів структури висновку експерта, які досліджує слідчий під час його оцінки.

Ключові слова: експерт, висновок експерта, зміст, структура, докази, оцінка висновку.

Постановка наукової проблеми. Значно розширити пізнавальні можливості органів досудового розслідування та суду дає змогу застосування спеціальних знань у різних формах, що пов'язане із застосуванням новітніх науково-технічних засобів під час протидії злочинності, зокрема під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. Однією з основних форм подібного застосування спеціальних знань є проведення судової експертизи, результати якої оформлюють у вигляді висновку експерта.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичну базу можливостей використання висновку експерта під час розслідування злочинів заклали такі науковці, як: Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, Н. І. Клименко, Ю. Г. Корухов, В. К. Лисиченко, О. Р. Росинська, М. Я. Сейгай, М. В. Салтєвський, І. Я. Фрідман, О. Р. Шляхов та інші. Пізніше до дослідження цієї проблематики звертались Г. С. Бідняк, С. В. Євдокіменко, С. П. Лапта, І. А. Петрова, І. В. Пиріг, В. М. Ревака, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Р. Л. Степанюк, М. Г. Щербаківський та інші ¹.

¹ Див., наприклад: Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій: навч. посіб. для студ. юр. спец. вищ. навч. закл. Київ: ВД «Ін Юре», 2007. 528 с. ;

Так, Е. Б. Сімакова-Єфремян, досліджуючи теоретичні, методологічні, процесуальні та практичні положення комплексних судово-експертних досліджень, окрему увагу приділила теоретичним положенням судової експертизи й інтеграції методів різних наук, що формують основу їх методології, розглянула процесуальні й організаційні засади залучення судового експерта до проведення комплексних судово-експертних досліджень і питання нормативно-правового регулювання призначення та проведення такого виду експертиз¹.

У дисертації М. Г. Щербаковського сформульовано наукове визначення та розкрито суть таких категорій судової експертології, як об'єкт і предмет експертизи, компетентність і компетенція експерта, критерії класифікації судових експертиз; викладено наукові підходи до розроблення тактики проведення судових експертиз і виокремлено експертні ситуації. Крім того, запропоновано низку рекомендацій, спрямованих на вдосконалення процедури залучення експерта у змагальному кримінальному провадженні й підвищення достовірності висновку експерта, визначено напрями використання судових експертиз у кримінальному провадженні².

У монографії С. В. Євдокіменко (під час викладу організаційних засад судово-економічної експертизи) окрему увагу приділено структурі висновку експерта-економіста й особливостям його оцінки учасниками судового провадження, а також визначено особливості призначення та проведення економічних експертиз у кримінальному провадженні³.

К. А. Садчікова під час розгляду процесуальних аспектів застосування спеціальних знань на стадії досудового розслідування у дисертаційному дослідженні розкрила особливості правового статусу експерта, спеціаліста й навела оцінку їхньої діяльності. Вона визначила, що висновок експерта має відповідати загальним правовим вимогам щодо форми та змісту й має бути належним, допустимим і достовірним, а також підкреслено, що в процесі оцінки висновку експерта підлягає перевірці його наукова

Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: ХНУВС, 2006. 227 с.; Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ: моногр. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. 312 с.; Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 202 с.

¹ Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика: моногр. Харків: Право, 2016. 456 с.

² Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків: ХНУВС, 2016. 40 с.

³ Євдокіменко С. В. Теорія і практика судово-економічної експертизи: моногр. Харків: Панов, 2016. 540 с.

обґрунтованість, правильність застосування конкретної методики й можливості її використання¹.

Аналіз праць науковців дає змогу стверджувати, що результатом реалізації судової експертизи є висновок експерта, який законодавчо визначено засобом доказування, а після оцінки суд приймає його як доказ.

Метою статті є окреслення структури та змісту висновку експерта й визначення особливості його використання слідчим під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розглядаючи питання щодо використання судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм вбачається за доцільне зупинитися на окресленні структури та змісту висновку експерта, а також їх значення для обрання напрямів їх застосування слідчим. Аналіз чинного процесуального законодавства дає змогу стверджувати, що, на жаль, воно не містить вимог щодо форми, змісту та структури висновку експерта, щодо експертиз, які призначаються під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. Щодо цього науковці зазначають, що експерти змушені керуватися вказівками Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі — *Інструкція*)² і орієнтуватися на експертну практику, якою відпрацьовано певну структуру висновку³. Відсутність нормативного закріплення вимог до цього процесуального доказового документа у КПК є суттєвою прогалиною, яка потребує усунення.

Питання про юридичну природу висновку експерта довгий час залишалося спірним і, незважаючи на проведені дослідження, однозначного розв'язання не знайшло до сьогодні. Як зазначає С. С. Бичкова, висновок експерта є засобом доказування, доказом — фактичні дані, що містяться у ньому, а джерелом доказу є експерт, який здійснив дослідження та надав суду фактичні дані⁴. Таке твердження не відповідає положенням КПК, у якому передбачено, що висновок експерта є процесуальним джерелом доказів (ч. 2 ст. 84 КПК).

Можна частково погодитись із думкою Т. В. Степанової, яка зазначає, що судовим доказом є не експертиза як засіб дослідження, здобуття та

¹ Садчікова К. А. Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса: ОДУВС, 2017. 233 с.

² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 07.06.2020).

³ Бичкова С. С. Експертиза в цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: НАВС України, 2003. С. 49, 89.

⁴ Там само. С. 127.

з'ясування фактичних обставин, а висновок експерта, сформульований на основі експертизи, а експертиза — це науковий, дослідницький шлях до висновків про фактичні обставини у справі, що формулюються у висновку експертів¹.

Докладніше дослідив висновок експерта С. П. Лапта, який справедливо зауважив, що про висновок можна говорити, з одного боку, як про процесуальний документ, а з іншого — як про власне кінцевий результат проведеного дослідження та відповідь експерта на поставлені питання. З такої позиції висновок експерта є результатом розумової діяльності судового експерта, який базується на здобутих у процесі дослідження даних і містить логічно сформульовані висновки. Зважаючи на наведене, очевидним вбачається розглядати висновок експерта відповідно до подвійної природи цього висновку. Крім того, С. П. Лапта відзначив, що для висновку експерта як джерела доказів суттєвим є те, що він:

- є результатом науково-обґрунтованого дослідження;
- походить від особи, яка має визначені спеціальні знання, без застосування яких було б неможливим саме дослідження;
- надається з дотриманням спеціально встановленого процесуального порядку;
- ґрунтується на зібраних у справі доказах².

Слід зважати й на переконання більшості науковців у тому, що, на відміну від решти видів доказів, знання, викладені у висновку експерта, мають більше гарантій достовірності. Таке твердження В. М. Ревака пояснює низкою об'єктивних чинників: неупередженістю й об'єктивністю експерта, науковим характером відомостей, які містить висновок, відображенням у висновку всього шляху формування цього знання, можливістю з допомогою іншого експерта повторно перевірити результати первісної експертизи тощо³.

Специфіка формування структури та змісту висновку експерта дала підставу деяким авторам вважати, що він посідає особливе, виняткове місце. Із таким поглядом складно погодитись, оскільки процесуальне законодавство прямо зазначає, що «висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі» (ч. 10 ст. 101 КПК) і що «жоден доказ не має наперед встановленої сили» (ч. 2 ст. 94 КПК)⁴.

¹ Степанова Т. В. Доказування та докази в господарському процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса: Одеський нац-й ун-т ім. І. І. Мечникова, 2002. С. 9, 112.

² Лапта С. П. Зазнач. твір. С. 33, 170.

³ Ревака В. М. Зазнач. твір. С. 153.

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями)//Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9—10, 11—12, 13. Ст. 88.

Необхідно взяти до уваги, що висновок експерта як самостійний засіб доказування має свої особливості, що полягають, насамперед, у такому: експерт повідомляє особі, яка призначила експертизу або залучила експерта, та суду фактичні дані, визначені ним під час проведення експертного дослідження на підставі спеціальних знань. Слідчому та іншим особам, які мають відношення до розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм, необов'язково мати спеціальні знання, оскільки вони не повинні проводити будь-які дослідження для з'ясування доказових фактів.

Зауважимо, що відомості експерт формує автономно від слідчого, який проводить розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм, а потім викладає їх у своєму висновку. Характер і зміст цих відомостей залежать від того, які ознаки, властивості чи якості зміг виокремити експерт; які експертні методики він застосував; який обрав шлях проведення дослідження, а також як оформив результати проведеного дослідження. Окремо слід зазначити, що під час оформлення здобутих результатів і формування висновку експерта важливе значення має впевненість експерта в правильності й достовірності здобутих ним результатів. Водночас під час доказування знання, викладені у висновку експерта, відрізняються від інших видів доказів тим, що мають більше гарантій достовірності. Такі гарантії зумовлено низкою об'єктивних факторів, серед яких слід назвати:

- незацікавленість і об'єктивність експерта під час проведення експертизи;
- науковий характер відомостей, що містяться у висновку експерта;
- відображення у висновку експерта всього процесу експертного дослідження як шляху формування наукового знання;
- можливість перевірки результатів первинної експертизи призначенням повторної експертизи або залученням іншого експерта тощо.

Однак, вимоги процесуального законодавства й інших нормативно-правових актів свідчать про те, що висновок експерта є рівним серед інших доказів; не має переваг перед іншими засобами доказування; він також підлягає дослідженню та перевірці, а фактичні дані, що містяться у ньому, слідчий та суд оцінюють за загальними правилами. Оскільки відомості, що містяться у висновку експерта, є фактичними даними про конкретні обставини об'єктивної дійсності, необхідно погодитися з думкою, висловленою С. П. Лаптою, що експерт не є «науковим суддею», тобто висновок експерта оцінюється як і будь-які інші докази¹.

Складно заперечувати проти того, що слідчий завжди оцінює висновок експерта з позиції доказового орієнтовного чи пошукового значення.

---

¹ Лапта С. П. Зазнач. твір. С. 49.

Проте, він не має належного обсягу спеціальних знань, достатніх для оцінки правильності та якості проведених експертом досліджень, застосованих експертних методик, обраного шляху проведення експертного дослідження тощо. Щодо цього Н. І. Клименко зазначає: висновок експерта може мати вирішальне значення для розкриття злочину на початковому етапі розслідування, проте, коли буде здобуто прямі докази, висновок експерта втрачає таке вирішальне значення і його враховують лише разом із рештою доказів¹.

Поряд із цим, на переконання В. М. Реваки, проміжні дані й проміжні висновки слідчий чи суд можуть використовувати без остаточних висновків і незалежно від них — наприклад, як інформацію для ухвалення рішення про проведення слідчих дій, висунення версій тощо. Повне заперечення значення проміжних даних і висновків може призвести до невикористання важливої інформації, яку можуть містити висновки, та відомостей, які повідомляє експерт². Наведене твердження є особливо важливим для слідчого під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм, оскільки експертизи у різних галузях знань призначають часто і здобута інформація є важливою під час формування слідчим версій.

Окреслюючи значення висновку експерта, необхідно зауважити, що свого часу М. Г. Щербаковський зауважував необхідність розглядати висновок експерта з двох боків:

- як письмовий акт, у якому описано дослідницькі процедури, наведено проміжні результати й обґрунтовано кінцеві висновки, оскільки логіка висновку експерта відображає перебіг і результати проведеного експертного дослідження;
- як процесуальний документ, складений відповідно до положень кримінального процесуального законодавства³. Отже, у висновку експерта, як у джерелі доказу, науковець виокремлює зміст (висновок, який експерт формує за результатами проведення експертного дослідження та власної професійної оцінки фактів дійсності) і форму (висновок як процесуальний акт).

Подібне твердження міститься у роботі Т. В. Сахнової, яка, досліджуючи питання щодо форми та змісту висновку експерта, досить правильно зазначає, що у висновку експерта варто розрізняти зміст (висновок, обґрунтований проведеним дослідженням, визначенням і професійною оцінкою експертом фактів) і форму (висновок як акт). Ці обидві складові однаково важливі під час визначення доказової сили фактичних даних, що містяться у висновку експерта. Якщо висновок експерта суд визнає недостовірним, не заснованим на науковому дослідженні, або не буде дотримано

---

¹ Клименко Н. І. Знач. твір. С. 162.

² Ревака В. М. Знач. твір. С. 146.

³ Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: учеб.-практ. пособ. Харьков: Эспада, 2005. С. 161.

форму, незважаючи на обґрунтований та об'єктивний висновок, то це не дасть змоги визнати висновок засобом доказування, а фактичні дані, що складають його зміст,— доказом¹.

Водночас для того, щоб фактичні дані, які містяться у висновку експерта, набули статусу доказу й мали безсумнівне походження, слідчий повинен під час його оцінки не залишати поза увагою дослідження його структури та змісту.

Окремо звернімо увагу на питання щодо структури висновку експерта як процесуального документа, який слідчий отримує після проведення експертизи під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. Складність полягає в тому, що структура висновку похідна від структури спеціального експертного дослідження й відображає його особливості.

Окремі науковці переконані, що структуру висновку експерта, який надається слідчому, прокуророві або суду, необхідно переглянути, оскільки висновок експерта ґрунтується на досліджених із застосуванням сучасних наукових або спеціальних знань, у яких ці учасники кримінального провадження не є компетентними. Тому дослідницьку частину висновку експерта можна б і не передавати відповідному органу, а залишати б на контролі в експертній установі². Таке твердження підтримує І. В. Бурков, який зазначає, що тільки остаточні висновки експерта містять конкретні відповіді на поставлені питання, а виклад усього процесу експертного дослідження необхідний для підтвердження цих остаточних висновків, для переконливості та гарантії достовірності викладених у них відомостей та для подальшої оцінки цього доказу. У самому висновку експерта лише результат є кінцевою метою, заради якої здійснювалося саме дослідження, виклад усієї решти відомостей слугує для обґрунтування цього висновку³.

Із подібними твердженнями погодитися досить важко, особливо коли йдеться про складні злочини. Наприклад, слідчому, який розслідує злочини у сфері фінансування соціальних цільових програм, хоча він не є фахівцем з усіх галузей знань щодо цієї сфери діяльності, доводиться оцінювати докази, які містяться у висновку експерта, з огляду на обставини їх спеціальної природи, та виявляти можливі недоліки цього висновку.

Окреслимо основні елементи структури висновку експерта, які досліджує слідчий під час його оцінки. Структура висновку експерта визначає його зміст, регламентований процесуальним законодавством,

¹ Сахнова Т. В. Судебная экспертиза. Москва: Городец, 2000. С. 175.

² Шепитько В. Ю., Цымбал М. Л. Развитие судебно-экспертной деятельности в Украине: проблемы и перспективы//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2002. Вип. 2. С. 19.

³ Бурков И. В. Заключение и показания эксперта в уголовном процессе. Москва: Юрлитинформ, 2010. С. 9.

наприклад, КПК України, та містить таку інформацію щодо висновку експерта (ч. 1 ст. 102): «у висновку експерта повинно бути зазначено:

- 1) коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза;
- 2) місце і час проведення експертизи;
- 3) хто був присутній при проведенні експертизи;
- 4) перелік питань, що були поставлені експертові;
- 5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом;
- 6) докладний опис проведених досліджень, у ТОМУ ЧИСЛІ методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;
- 7) обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання»¹.

Згідно з п. 4.14. Інструкції «Висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) та трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки).

У вступній частині висновку експерта зазначаються:

- дата надходження документа про призначення експертизи (залучення експерта);
- найменування експертної установи та/або ім'я, прізвище, по батькові експерта;
- документ про призначення експертизи (залучення експерта), його найменування і дата складання, найменування органу та/або посада і прізвище особи, який (яка) призначив (-ла) експертизу (залучив (-ла) експерта);
- справа, за якою вона призначена (кримінальна, про адміністративне правопорушення, цивільна, господарська, адміністративна тощо, номер справи) (у разі наявності) або стаття закону, якою передбачено надання висновку експерта;
- перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у разі надходження);
- відомості про надані матеріали (у тому числі вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів);
- спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів із зазначенням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб упаковки на стан їх збереження;

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». Харків: Одісей, 2012. С. 56.

- запис про відповідність матеріалів та об'єктів, що надійшли до експертної установи (експерта), матеріалам, зазначеним у документі про призначення експертизи (залучення експерта);
- перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта)), які поставлено на вирішення експертизи; якщо питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертів зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям; якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найдоцільніший порядок дослідження; якщо деякі питання, що містяться у документі про призначення експертизи (залучення експерта), вирішувались при проведенні експертиз різних видів,— відомості (експертна установа, номер та дата висновку) про ці експертизи; якщо питання, які поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у документі про призначення експертизи (залучення експерта),— зазначається, у якому порядку вирішуватимуться ці питання;
- питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи (якщо таке розглядалось);
- дані про експерта (експертів): прізвище, ім'я та по батькові, посада, клас судового експерта, науковий ступінь та вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії;
- попередження (обізнаність) експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за статтею 384 Кримінального кодексу України або за відмову від надання висновку за статтею 385 Кримінального кодексу України;
- інформація про те, що висновок підготовлений для подання до суду або долучення до матеріалів кримінального провадження (у разі проведення експертизи на підставі письмового звернення особи, яке містить таку інформацію);
- дата направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дата надходження додаткових матеріалів або відомостей про наслідки розгляду клопотання; обставини, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання;
- при проведенні додаткових або повторних експертиз зазначаються відомості про первинну (попередні) експертизу (експертизи) (прізвище експерта, назва експертної установи чи місце роботи експерта,

номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз)); зміст питань, які були поставлені перед експертом на додаткове або повторне вирішення, а також мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, які зазначені у документі про призначення експертизи (залучення експерта), якщо у ньому такі мотиви відсутні, про це робиться відповідний запис;

- відомості про підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, статус);
- нормативні акти, методики, рекомендована науково-технічна та довідкова література з Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 30 липня 2010 року № 1722/5 ¹, інші інформаційні джерела, які використовувались експертом при вирішенні поставлених питань, за правилами бібліографічного опису, із зазначенням реєстраційних кодів методик проведення судових експертиз із Реєстру методик проведення судових експертиз, який ведеться відповідно до Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 2 жовтня 2008 року № 1666/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 2 жовтня 2008 року за № 924/15615 ²».

У вступній частині висновку експертів під час проведення комісійної або комплексної експертизи «додатково зазначаються дані про голову комісії експертів та відомості про експертизи, результати яких задані органом (особою), який (яка) призначив (-ла) експертизу <...>, як вихідні дані» (п. 4.18 Інструкції) ³.

Аналізуючи вимоги законодавця до структури висновку експерта, Т. В. Сахнова слушно зазначає, що у вступній частині наводять інформацію, яка дає змогу індивідуалізувати проведене дослідження ⁴. Оскільки у вступній частині висновку експерта міститься інформація, що свідчить про незацікавленість та об'єктивність експерта, інформує про його кваліфікацію й компетенцію, що забезпечує достовірність об'єктів експертного дослідження, науковці акцентують увагу на тому, що відомості, викладені у вступній

¹ Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз: наказ Мін'юсту України від 30.07.2010 р. № 1722/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10> (дата звернення: 07.06.2020).

² Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз: затв. наказом Мін'юсту України від 02.10.2008 р. № 1666/5 (зі змінами та доповненнями)// *Офіційний вісник України*. 2008. № 77. С. 33. Ст. 2588.

³ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 07.06.2020).

⁴ Сахнова Т. В. Зазнач. твір. С. 56.

частині висновку експерта, мають суттєве значення для визначення його допустимості та достовірності як доказу¹.

Інструкція (п. 4.15) також визначає, що дослідницька частина висновку експерта має містити опис процесу експертного дослідження та його результати, а також обґрунтування висновків з питань, що винесені на розв'язання експертизи. Зважаючи на це, дослідницька частина відповідно до вимог Інструкції (п. 4.15) «повинна включати:

- відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методи) дослідження, умови їх застосовування;
- посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;
- експертну оцінку результатів дослідження»².

Процесуальними вимогами також передбачено, що інформацію щодо процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів експерт може викласти у скороченому вигляді, обмежуючись тільки кінцевими результатами. За таких умов графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів повинні зберігатись у наглядних експертних провадженнях і на вимогу органу чи особи, які призначили експертизу, можуть надаватися їм для ознайомлення. Крім того, за наявності в документі про призначення експертизи питань, які не стосуються предмета експертизи або перебувають поза межами компетенції експерта, у висновку експерт зазначає причини, через які він не може розв'язати такі питання.

Досліджуючи висновок експерта, слідчий під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм має звертати окрему увагу на те, що експерт може викласти у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку ті узагальнення й оцінки результатів своїх досліджень, що у подальшому стали підставою для формулювання остаточних висновків як відповідей на поставлені питання.

Під час проведення комісійної або комплексної експертизи «дослідження, які проводились окремими експертами, описуються у відповідних розділах дослідницької частини, що підписуються цими експертами із зазначенням їх прізвищ» (абз. 3 п. 4.18 Інструкції)³, крім того, «узагальнення та оцінка результатів досліджень фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта» (абз. 4 п. 4.18 Інструкції)⁴. Під час проведення повторної експертизи в дослідницькій частині висновку експерта обов'язково мають бути зазначені причини розбіжностей з висновками попередньої експертизи — за умови, що такі розбіжності мали місце.

¹ Зорин Л. В. Назначение и проведение судебной экспертизы в стадии судебного разбирательства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2010. С. 160.

² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 07.06.2020).

³ Там само.

⁴ Там само.

Наведене вище свідчить про те, що дослідницька (описова) частина висновку експерта містить опис перебігу дослідження, у ній відображено його зміст, застосовані методи й експертні методики та здобуті результати. Зауважимо, що під час проведення експертом дослідження встановлюються проміжні факти, які є підсумком окремих етапів дослідження. Проте, суд не може використати ці факти як докази у відриві від їх професійної оцінки експертом¹. З такою позицією погоджується А. В. Кудрявцева та зазначає, що відомості, які містяться в описовій частині висновку експерта, мають доказове значення та є відправними для визначення допустимості й достовірності висновків, викладених у висновку експерта². Подібне твердження науковців можна вважати правильним з огляду на те, що оцінити висновок експерта щодо його відповідності ознакам допустимості й достовірності доказу можна лише після оцінки саме описової (дослідницької) частини висновку.

Також слід звернути увагу на одне з найбільш дискусійних питань, яке фахівці обговорюють в експертно-слідчій практиці під час розслідування злочинів у різних сферах людської діяльності, а саме — на повноту інформації, викладеної у висновку експерта. З огляду на те, що серед осіб, які скоюють злочини у сфері фінансування соціальних цільових програм, не поодинокими є особи з високим інтелектуальним рівнем розвитку, інформацію специфічного змісту, що міститься у дослідницькій частині висновку експерта, така особа може використати з подальшою злочинною метою.

Як зазначають науковці, згідно із загальними вимогами до викладення дослідницької частини висновку та з метою обґрунтування кінцевих висновків, експерт має ретельно описати перебіг і результати експертного дослідження, тобто спосіб виготовлення обмежених або заборонених до обігу об'єктів³. Саме тому може бути цікавою його думка щодо доцільності складання одного з примірників висновку (того, який надаватимуть стороні — замовникові експертизи) у скороченому вигляді. Другий примірник має складатися у розгорнутому вигляді з докладним викладом у дослідній частині всіх процесів, методів дослідження, ознак, на яких ґрунтується висновок. Такий примірник має зберігатися в архіві експертної установи, де у разі потреби з ним може ознайомитися слідчий⁴.

Слід погодитися з позицію М. Г. Щербаковського, який вважає, що питання про те, з яким ступенем деталізації експерт має викладати перебіг проведеного дослідження, розв'язується у кожному конкретному випадку окремо. Зокрема, експертні методики, що їх застосовують під час

---

¹ Сахнова Т. В. Знач. твір. С. 63.

² Кудрявцева А. В. Судебная экспертиза в уголовном процессе России: моногр. Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2001. С. 322.

³ Лапта С. П. Знач. твір. С. 40.

⁴ Бідняк Г. С. Висновок експерта як джерело доказів під час розслідування шахрайства//*Криміналістичний вісник*. № 2 (22). 2014. С. 55—59.

проведення експертного дослідження, можна лише перелічувати, якщо вони широко відомі й апробовані експертною практикою. При цьому посилення на експертну методику необхідно супроводжувати вказівкою щодо її умов і параметрів. Якщо методика недостатньо відома або взагалі відсутня, потрібно зазначати довідкову літературу, матеріали, що фіксують її апробацію та впровадження тощо ¹.

Слідчому слід звернути окрему увагу на формування заключної частини висновку експерта, оскільки в заключній частині висновку експерта, згідно з п. 4.16 зазначеної Інструкції, «викладаються висновки за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання в послідовності, що визначена у вступній частині».

На кожне з поставлених питань має бути дано відповідь по суті або зазначено, з яких причин неможливо його вирішити. Якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилення на результати досліджень, викладені у дослідницькій частині» ².

У результаті аналізу слідчої та судової практики, а також анкетування працівників практичних підрозділів науковці встановили, що слідчий і суддя здебільшого не заглиблюються у дослідну та синтезуючу частини висновку. Також зауважимо, що непоодинокими є випадки, коли спочатку вивчають підсумки (висновки експерта, що містяться у заключній частині висновку), визначають їх відповідність винесеним на розв'язання експертизи питанням та іншим доказам у провадженні, а лише потім звертають увагу на наявність потрібних реквізитів і дотримання решти процесуальних вимог. Такі факти було зазначено переважно у категоричних висновках, а прямо протилежні — у ймовірних висновках і висновках «не є можливим» (тобто слідчий вивчає також дослідну частину). Також було встановлено, що під час призначення ідентифікаційних експертиз у майже 90 % випадків слідчих цікавлять підсумки проведеного дослідження. У разі призначення діагностичних і класифікаційних експертиз для приблизно 83 % працівників слідчих підрозділів здобута інформація має значення для проведення розслідування ³.

Маємо зазначити, що І. В. Пиріг аргументовано звертає увагу на консультативну форму використання спеціальних знань ⁴. Роз'яснення експертом певних етапів дослідження дає змогу слідчому здобути потрібну інформацію, уточнити окремі пункти або розширити їх. Як свідчать результати опитування слідчих та експертів у Харківській області, вони в понад 70 % випадків використовували консультації на таких етапах: перед призначенням експертизи, під час її виконання, під час підготовки додаткових

¹ Щербаковський М. Г. Зазнач. твір. С. 168.

² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 07.06.2020).

³ Бідняк Г. С. Зазнач. твір.

⁴ Пиріг І. В. Зазнач. твір.

матеріалів на запит експерта тощо. На доцільності присутності слідчого під час виконання експертиз наголошує В. М. Махов, зазначаючи, що здобуття інформації про проміжні результати дає змогу слідчому запобігти призначенню додаткових експертиз та допиту експерта ¹.

На користь скороченого варіанта висновку експерта може свідчити й наявність наглядової справи, яку оформлюють під час проведення експертиз у державних експертних установах на кожний висновок експерта та зберігають в архіві (п. 4.19 Інструкції) ². До практики цих установ її комплектують такими документами: облікова картка (дані про експерта, термін виконання експертизи, вид експертизи тощо), копія постанови про призначення експертизи (ухвали або заяви), опис об'єктів і речових доказів, договір на проведення досліджень (випробувань), протокол проведення дослідження, копія висновку експертизи (копія супровідного листа, копія рахунку за проведені дослідження), дані первинних спостережень, лист перемовин з ініціаторами проведення досліджень (випробувань), інші документи за потреби.

Згідно з чинним процесуальним законодавством експерт у висновку має право зазначити відомості, які мають значення для кримінального провадження, щодо яких не було винесено питання на розв'язання експертизи. Так, ч. 3 ст. 102 КПК передбачено, «якщо під час проведення експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку» ³. Наприклад, експерт виконував техніко-криміналістичну експертизу документів, призначену в межах кримінального провадження за фактом злочину у сфері фінансування соціальних цільових програм. На розв'язання експертизи було винесено питання щодо відбитків печатки на наданому договорі. Під час проведення дослідження документу експерт звернув увагу на підпис, виконаний від імені бухгалтера, та визначив, що підпис виконано шляхом перемальовування на просвіт. Про це експерт зазначив у висновку. Завдяки експертній ініціативі було розширено доказову базу, а процесуальний статус бухгалтера змінився зі свідка на підозрювану особу.

Непоодинокими є випадки, коли слідчий сам може зробити певні висновки, аналізуючи наявні ознаки й відомості, однак, без експертного дослідження та наукового тлумачення його результатів на основі спеціальних знань експерта висновки слідчого не можна обґрунтувати й використати як

¹ Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: моногр. Москва: Изд-во РУДН, 2000. С. 203.

² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 07.06.2020).

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9—10, 11—12, 13. Ст. 88.

докази. Науковці доводять, що нове знання, здобуте під час експертного дослідження та висвітлене у висновку експерта, одержано завдяки логічному оброблянню вихідних даних (стану об'єктів, їхніх ознак за кількісними та якісними показниками тощо) і є опосередкованим знанням¹. Наприклад, під час проведення огляду місця події за фактом нецільового використання бюджетних коштів у приміщенні, яке злочинці використовували як офіс, під час слідчих дій було виявлено кілька договорів купівлі з наявними ознаками підчищення у місцях розташування знаків дати. Виявлені ознаки слідчий зафіксував у протоколі та призначив техніко-криміналістичну експертизу документів. Під час дослідження експерт виявив і зафіксував ознаки підчищення, визначив попередній зміст цифрових записів і надав наукове обґрунтування у своєму висновку.

Висновки. Отже, для того, щоб слідчий мав змогу повною мірою надати оцінку висновку експерта, він повинен мати загальні знання в галузі криміналістичної експертизи. Проте, лише експерт, ґрутуючись на наукових, технічних та інших спеціальних знаннях, повною мірою може визначити і застосовувати потрібні експертні методики та методи дослідження, правильно визначити й оцінити ознаки та сформулювати остаточні висновки.

Дотримання експертом окресленої структури під час оформлення висновку має дуже важливе значення для правильної оцінки висновку слідчим і судом. Тому вважаємо, що структура висновку експерта, зважаючи на значення цього процесуального документа для об'єктивного розслідування та з'ясування істини у провадженнях щодо злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм, має визначатися в КПК України, а не в підзаконному нормативно-правовому акті.

Окремо зазначимо, що доказом під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм є весь документ загалом. Інакше кажучи, доказом буде весь висновок експерта з наведеними у ньому відомостями та здобутими під час експертного дослідження фактичними даними відповідно до питань, винесених на розв'язання експертизи. При цьому проміжні висновки та проміжні відомості самі по собі не можуть бути джерелами доказів окремо від процесуально оформленого висновку експерта.

References

- Bidniak, H. S. (2014). Vysnovok eksperta yak dzherelo dokaziv pid chas rozsliduvannia shakhraistva. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 2 (22) [in Ukrainian].
- Burkov, I. V. (2010). *Zakljuchenie i pokazanija jeksperta v ugovolnom processe*. Moscow: Jurlitinform. [in Russian].
- Bychkova, S. S. (2003). *Ekspertyza v tsyvilnomu protsesi*. (Dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.03). Kyiv. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy [in Ukrainian].
- Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia*

¹ Бідняк Г. С. Зазнач. твір.

- sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatv. nakazom Ministerstva yustytssii Ukrainy vid 15.07.2008 r. № 1198/5. (zi zminamy ta dopovnenniamy) Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2008 r. № 54. S. 53 [in Ukrainian].*
- Klymenko, N. I. (2007). *Sudova ekspertolohiia. Kurs lektsii: navch. posib. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. Kyiv. Vyd. dim «In Yure» [in Ukrainian].*
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv u zviazku z pryiniattiam Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy». (2012). Kharkiv: Odissei.[in Ukrainian].*
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI (zi zminamy ta dopovnenniamy). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. st. 88 [in Ukrainian].*
- Kudriavtceva, A. V. (2001). *Sudebnaia ekspertiza v ugovnom protsesse Rossii: monografiiia. Cheliabinsk: Izd-vo IuUrGU [in Russian].*
- Lapta, S. P. (2006). *Pravovi ta naukovi osnovy vykorystannia sudovykh ekspertyz pry rozsliduvanni zlochyniv. (Dys. kand.iuryd. nauk 12.00.09). Kharkiv. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].*
- Mahov, V. N. (2000). *Ispolzovanie znanij svedushhih lic pri rassledovanii prestuplenij: monografija. Moscow: Izd-vo RUDN. [in Russian].*
- Poriadok vedennia Reiestru metodyk provedennia sudovykh ekspertyz: zatv. nakazom Ministerstva yustytssii Ukrainy vid 02.10.2008 r. № 1666/5 (zi zminamy ta dopovnenniamy). Ofitsiyni visnyk Ukrainy vid 20.10.2008 r. № 77. S. 33. st. 2588 [in Ukrainian].*
- Pyrih, I. V. (2011). *Teoretychni osnovy ekspertnoi diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav: monohrafiia. Dnipropetrovsk: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD [in Ukrainian].*
- Revaka, V. M. (2006). *Formy vykorystannia spetsialnykh piznan v dosudovomu provadzhenni. (Dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.09). Kharkiv [in Ukrainian].*
- Sadchikova, K. A. (2017). *Vykorystannia spetsialnykh znan na stadii dosudovoho rozsliduvannia (protsesualnyi aspekt). (Dys. kand. yuryd. nauk. 12.00.09). Odesa. Odeskyy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].*
- Sahnova, T.V. (2000). *Sudebnaja jekspertiza. Moscow. Gorodec. [in Russian].*
- Shcherbakovskii, M. G. (2005). *Sudebnye ekspertizy: naznachenie, proizvodstvo, ispolzovanie: ucheb.-prak. posob. Kharkov: Espada [in Russian].*
- Shcherbakovskiy, M. H. (2016). *Teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni zasady sudovykh ekspertyz u kryminalnomu protsesi. (Avtoref. dys. d-ra yuryd. nauk: 12.00.09). Kharkiv, Khark. nats. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].*
- Shepitko, V. Ju., Cymbal, M. L. (2002). *Razvitie sudebno-jekspertnoj dejatel'nosti v Ukraine: problemy i perspektivy. Teoriia ta praktika sudovoї ekspertizy i kriminalistiki: zbirnik naukovih prac. Vip. 2. Harkiv. Pravo [in Russian].*
- Simakova-Yefremian, E. B. (2016). *Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennia: teoriia ta praktika: monohrafiia. Kharkiv. Pravo [in Ukrainian].*
- Stepanova, T. V. (2002). *Dokazuvannia ta dokazy v hospodarskomu protsesi Ukrainy. (Dys. kand. yuryd. nauk 12.00.04). Odesa. Odeskyy natsionalnyi universytet im. I. I. Mechnykova [in Ukrainian].*
- Yevdokimenko, S. V. (2016). *Teoriia i praktika sudovo-ekonomichnoi ekspertizy: monohrafiia. Kharkiv. Panov [in Ukrainian].*
- Zorin, L. V. (2010). *Naznachenie i provedenie sudebnoi ekspertizy v stadii sudebnogo razbiratelstva. (Dis. kand. iurid. nauk: 12.00.09). Cheliabinsk [in Russian].*

Д. В. Витер

**ЗАКЛЮЧЕНИЕ ЭКСПЕРТА И ОСОБЕННОСТИ
ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЛЕДОВАТЕЛЕМ
ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ
ФИНАНСИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕЛЕВЫХ ПРОГРАММ**

Анализ действующего процессуального законодательства свидетельствует об отсутствии требований к форме, содержанию и структуре заключения эксперта, поэтому целью статьи является характеристика структуры и содержания заключения эксперта и определение особенностей его использования следователем при расследовании преступлений в сфере финансирования социальных целевых программ. Рассмотрен вопрос о юридической природе заключения эксперта и подчёркнуто, что учёные трактуют заключение эксперта в соответствии с его двойной природой: как процессуальный документ и как конечный результат проведённого исследования с ответами эксперта на поставленные вопросы. Акцентируется, что заключение эксперта как самостоятельное средство доказывания имеет свои особенности, так как эксперт проводит исследование лично и предоставляет инициатору экспертизы фактические данные, установленные им во время проведения экспертного исследования на основании специальных знаний. Отдельно обращается внимание, что при оформлении полученных результатов и формировании заключения эксперта большое значение имеет уверенность эксперта в правильности и достоверности полученных им результатов. Кроме того, в заключении эксперта необходимо различать содержание и форму, так как две эти составляющие одинаково важны при определении доказательной силы фактических данных, содержащихся в заключении эксперта.

В статье приведена характеристика основных элементов структуры заключения эксперта, которые исследует следователь при оценивании такого заключения. Констатируется, что, оценивая заключение эксперта, следователь при расследовании преступлений в сфере финансирования социальных целевых программ должен обращать особое внимание на то, что обобщения и оценка отдельных результатов исследования, которые послужили основанием для формулирования выводов, могут быть изложены экспертом в синтезирующем разделе исследовательской части заключения эксперта. Установлено, что доказательством будет полное заключение эксперта с приведённой в нём информацией и полученными во время экспертного исследования фактическими данными по вопросам экспертизы, а промежуточные выводы и промежуточная информация экспертного исследования не могут быть источниками доказательств отдельно от процессуально оформленного заключения эксперта.

Ключевые слова: эксперт, заключение эксперта, содержание, структура, доказательства, оценка заключения.

D. Viter

**FORENSIC REPORT AND PECULIARITIES OF ITS USE
BY THE INVESTIGATOR WHILE INVESTIGATING CRIMES
IN THE FIELD OF SOCIAL TARGET PROGRAMS FINANCING**

The analysis of the current procedural legislation indicates the absence of requirements for the form, content and structure of a forensic report, therefore the article purpose is to characterize the structure and content of the forensic report and to determine peculiarities of its use by the investigator while investigating crimes in the field of social target programs financing. The question regarding legal nature of a forensic report was considered and it was emphasized that the forensic report is interpreted by scientists in accordance with its dual nature: as a procedural document and as the final result of the conducted examination with the forensic expert answers to the questions posed. It is emphasized that a forensic report, as an independent means of proving, has its own peculiarities, since the forensic expert conducts the research personally and provides the examination initiator with the factual data that he discovered during examination based on special knowledge. Independently, attention is drawn to the fact that when drawing up results obtained and forming the forensic report, the forensic expert confidence in the correctness and reliability of the results obtained is of great importance. In addition, it is crucial to distinguish between content and form in the forensic report, since these two components are equally important in determining the probative value of the factual data contained in the forensic report.

The article introduces the main elements' characteristic of the forensic report structure, which the investigator examines when evaluating it. It was stated that, while evaluating the forensic report, the investigator when investigating crimes in the field of social target programs financing should pay particular attention to the fact that generalizations and evaluation of individual research results, which became the basis for making up conclusions, can be worded by the forensic expert in the synthesizing section of the forensic report examination part. It is established that the full forensic report with the information and factual data on the examination issues obtained during forensic examination provided in it will serve as evidence, but the interim conclusions and interim information on forensic examination can not be considered as sources of evidence individually from the procedurally drawn-up forensic report.

Keywords: forensic expert, forensic report, content, structure, evidence, forensic opinion evaluation.

Надійшла до редколегії 16.06.2020

Вітер Д. В. Висновок експерта та особливості його використання слідчим під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм// *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 502—519. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.36>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.37>

УДК 657

O. Anishchenko,

PhD in Economics, Head of the Laboratory of Kharkiv Research Institute of Forensic Examinations, Kharkiv, Ukraine,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8329>, e-mail: olga_Lsed@ukr.net

T. Kuzenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Senior Researcher of Kharkiv Research Institute of Forensic Examinations, Kharkiv, Ukraine,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3013-9487>, e-mail: kol-dis@ukr.net

APPLICATION OF EXISTING INSOLVENCY ASSESSMENT METHODS OF DEBTOR ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS

According to a study by the World Bank «Doing Business 2018», more and more companies in Ukraine are going bankrupt in modern business conditions, and their financial and economic activities are becoming the subject of forensic economic examination. A key feature of the study is that in modern practice there is no single approach to determining the debtor company bankrupt. The article considers the legal and economic content of the bankruptcy category, identifies the causes and factors that can cause bankruptcy, the types of bankruptcy from a scientific and legal point of view, highlights the advantages and disadvantages of existing methods of assessing the probability of bankruptcy.

Keywords: bankruptcy, insolvency, unprofitability, methods of assessing the insolvency of the debtor company.

Formulation of the scientific problem. Current trends in the world economy and the economy of Ukraine, in particular, are characterized by a slowdown in economic growth and, as a consequence, the emergence of a significant number of enterprises in crisis condition, which in the long run become largely bankrupt. Recently, the number of court cases on declaring insolvent enterprises — debtors bankrupt has increased. One of the investigative actions of the bankruptcy of a company is a forensic economic examination, which examines the financial, economic and investment activities of the debtor company, as well as the reasons that led to bankruptcy in order to punish criminals and prevent these phenomena in the future.

Thus, the topical issue is the analysis of existing methods of assessing the insolvency of the debtor company.

Analysis of basic research and publications. The scientific works of E. Andrushchak, O. Bazilinska, M. Berest, I. Blank, V. Boronos, T. Pepa, O. Kovalenko, M. Kolisnyk, L. Ligonenko, I.V. Podolska, O. Tereshchenko, O. S. Hryniuk, A. Shcheremet, A. Yablonska and others are devoted to the problems of term definition and essence research of bankruptcy in legal and economic sense.

There are many different definitions of the term «bankruptcy» in the scientific and practical economic literature, due to the ambiguity of its manifestations and unpredictable consequences. However, it should be noted that it is necessary to consider approaches to the definition of this category from the point of view of the regulatory framework and from the standpoint of research of foreign and domestic scientists. 209 defines bankruptcy as «the inability of the debtor to restore its solvency and satisfy the creditors' claims recognized by the court other than through the application of the liquidation procedure determined by the court is considered bankruptcy»¹. Code of Ukraine from bankruptcy proceedings defines bankruptcy as the insolvency of a debtor recognized by a commercial court to restore its solvency through the reorganization and restructuring procedure and repay creditors' monetary claims in the manner prescribed by this Code other than through liquidation proceedings².

In the Methodological recommendations of the NBU on the application by commercial banks of the Law of Ukraine «On ECONOMICS AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES Volume IV (72), 2018 45 bankruptcy»³ the very term «bankruptcy» is interpreted as «the inability of a legal entity — a business entity to meet creditors' claims, repay bank loans and make mandatory payments to the budget. «As can be seen from the above, from the point of view of regulations, bankruptcy is characterized primarily as the inability of the debtor to restore its solvency.

A slightly different approach is observed in the approaches of domestic scientists. Thus, O.O. Tereshchenko defines the bankruptcy of enterprises only as «a consequence of a deep financial crisis, the system of management measures which did not give positive results»⁴. This approach is quite general and does not define the essence of the «bankruptcy» concept.

From an economic point of view, bankruptcy is the inability of a business entity to continue its business activity due to its economic unprofitability. The business entity has so many debts to creditors and liabilities to the budget that when their claims are presented within the specified time, the property of the entity — assets in liquid form — will not be enough for them to satisfy.

---

¹ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/436-15> (date accessed: 28.05.2020).

² Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (date accessed: 28.05.2020).

³ Методичні рекомендації щодо застосування комерційними банками Закону України «Про банкрутство»: рекомендації Нацбанку України від 21.07.1994 р. № 23012/105. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_105500-94 (date accessed: 28.05.2020).

⁴ Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2000. 412 с.

According to V. I. Koshkin: «Bankruptcy is a legal fact that occurs after its recognition by the arbitral tribunal or after the official announcement of the debtor's bankruptcy in case of voluntary liquidation»¹. N. V. Rodionova believes that «bankruptcy is characterized by the inability to continue production and financial and economic activities, the reason for which is the lack of funds»².

J. L. Fomin defines bankruptcy as follows: «Bankruptcy is an extreme form of crisis, when the firm is unable to pay accounts payable and restore its solvency from its own resources»³.

However, at present the distinction between economic and legal essence of this category, the application of existing methods of determining the debtor company bankrupt is not regulated by law, so research in this direction is an important scientific and practical problem.

The purpose of the article. The purpose of the article is to systematize the existing methods of assessing the insolvency of the debtor company and determine its bankruptcy on the basis of analysis of the legal framework and theoretical knowledge, finding ways to prevent insolvency of the company.

Presenting main material. Ukraine's economy is in crisis, as evidenced by statistics of recent years (2015—2019). Therefore, in order to assess the scale of the crisis, it is necessary to analyze the main trends in bankruptcy proceedings. According to a World Bank study by Doing Business 2018, Ukraine remains at an extremely low 149th place in terms of insolvency settlement, although it ranks 76th in terms of ease of doing business. The main reasons why Ukraine ranks 149th are: 1) the procedure in Ukraine is too long — 2.9 years (Eastern Europe and Central Asia — 2.3 years; developed countries — 1.7 years). The best country — 0.4 years (Ireland); 2) high cost of bankruptcy proceedings in Ukraine — 40.5 % of the value of the debtor's property (Eastern Europe and Central Asia — 13.1 %; developed countries — 9.1 %). The best country is Norway (1.0 %); 3) low efficiency of bankruptcy proceedings in Ukraine (recovery index / cents per dollar) — 8.9 (Eastern Europe and Central Asia — 38; developed countries — 71.2). The best country is Norway (93.1)⁴. This situation, of course, requires a thorough scientific analysis of the following issues: the concept of bankruptcy, determining the causes of bankruptcy, the use of methods

---

¹ Кошкин В. И. Антикризисное управление: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации». Модуль 11. Москва: ИНФРА-М, 2000. 512 с.

² Радіонова-Водяницька В. О. Захист прав працівників у разі банкрутства підприємства: міжнародний і зарубіжний досвід//*Форум права*. 2009. № 3. С. 524—530. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (date accessed: 28.05.2020).

³ Старовойтов М. К., Фомин П. А. Практический инструментарий организации управления промышленным предприятием: моногр. Москва: Высш. шк., 2002. 267 с.

⁴ Рейтинг «Doing Business 2018»/Мировой банк. URL: <http://russian.doingbusiness.org/ru/rankings> (date accessed: 28.05.2020).

for assessing the insolvency of the debtor company in Ukraine and the prediction of bankruptcy.

The essence of bankruptcy, according to the analysis of existing approaches, from an economic point of view characterizes the state of the enterprise when its own funds are missing and it is unable to carry out all activities. The approaches of scientists to determine bankruptcy are shown in table 1.

*Table 1***Definition of the term «bankruptcy»**

Source	Definition of the term
Zavadsky J. S. [12, p. 542]	The inability of a legal entity (business entity) to meet the requirements of creditors and fulfill obligations to the budget within the prescribed period, due to lack of assets in liquid form
Boronos V. G., Plikus I. Y., Kobushko I. M. [10, p. 311]	Bankruptcy can be considered as a tool to bring business entities out of the financial and economic crisis situation, because the very procedure of bankruptcy is based on specific legal and economic actions
King V. A. [14].	Bankruptcy is the realization of catastrophic risks of an enterprise in the process of its economic activity, as a result of which it cannot satisfy the requirements presented by creditors and fulfill its obligations to the budget in due time
Pepa T. V. [17, p. 440]	Literally, bankruptcy means the refusal of a citizen or company to pay on its own debt due to lack of funds
Sablina N. V. [22, p.78]	From an economic point of view, bankruptcy is the inability of a business entity to continue its business due to its economic unprofitability
Andrushchak E. M. [6, p. 365—373]	Bankruptcy is a recognized by the judicial authorities unsatisfactory economic situation of an individual or legal entity, the sign of which is the termination of settlements on liabilities due to lack of assets in liquid form
Berest M. M. [8, p.69—72]	Bankruptcy is a court-declared inability of an economic entity to fulfill its obligations and to continue its business activities as a result of its economic inefficiency, which is a negative consequence of the crisis, leads to disruption of financial relations and threatens the continued existence of the enterprise
Yablonska A. S. [28]	Bankruptcy is one of the legal grounds for liquidation of the enterprise, which is manifested in the inability of the business entity to meet the requirements set for it by creditors and fulfill obligations to the budget
Tereshchenko O. O. [23, p. 412]	Bankruptcy is a lack of assets in liquid form, the inability of a legal entity to meet the requirements set for it by creditors and meet its obligations to the budget

From a legal point of view, this is a legal fact declared by the arbitral tribunal.

In our opinion, the documents of the domestic legal framework more clearly and unambiguously interpret the term «bankruptcy». Definitions of individual domestic authors contain a freer interpretation of this term. But all definitions state that bankruptcy determines the legal status of a person who cannot repay debts to creditors. In most jurisdictions, bankruptcy is established by a court order, often initiated by the debtor. The purpose of bankruptcy is to eliminate those enterprises that close inefficiency and instability. This goal is achieved as a result of unilateral actions of creditors, partners, financial and legal authorities. However, it should be noted that bankruptcy is not the only legal status that an insolvent person may have, and therefore the term bankruptcy is not synonymous with insolvency.

Financial recovery of insolvent enterprises is impossible without analyzing the causes of bankruptcy. The reasons for corporate bankruptcy are various and numerous. But there is something in common among them that will allow them to be grouped and classified. The main thing for the next search for ways to financial recovery of insolvent enterprises should be a qualified study of the causes of bankruptcy.

The most complete classification of crisis factors at the enterprise is proposed by L. O. Ligonenko ¹.

For methodological purposes, the analysis of the causes of bankruptcy of enterprises and the search for their financial recovery distinguish between external and internal causes of bankruptcy. The external include economic, political, demographic, development of science and technology, cultural development, international competition, bankruptcy of the debtor. Internal include a deficit of working capital, imperfect pricing mechanism, lack of trade discipline, lack (inaction) of legal services, lack of long-term planning, lack of sources of long-term financing of investments, the presence of unfinished investments, growth of receivables and payables.

The classification of bankruptcy threat factors is presented in table 2.

The preconditions for bankruptcy are usually associated with the concept of «instability of the economic system», when the most important parameters of the economy deviate from equilibrium and, in particular, with the onset of one of the phases of the crisis cycle.

---

¹ Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: моногр. Київ: КНТЕУ, 2001. 580 с.

Classification of bankruptcy threat factors

Classification feature	Factors
1. By the place of occurrence of crisis factors:	internal (endogenous) — arise as a result of the enterprise activities, the general state of the system. external (exogenous) — occur regardless of the activities of the enterprise, depend on the state of the environment
2. By the result of the manifestation of crisis factors:	general — crisis factors, the action of which worsens the general conditions of entrepreneurial activity. specific — crisis factors, the action of which impairs the activities of enterprises in a particular industry. individual — crisis factors, the action of which causes a situation of bankruptcy in a particular enterprise
3. By the degree of influence:	the main — crisis factors that directly affect the occurrence of bankruptcy. secondary — crisis factors that have a secondary impact on the occurrence of bankruptcy
4. By the degree of interdependence:	independent — crisis factors are determined by certain trends or events. derivatives — crisis factors that are the result of the influence of causation
5. By the time of action:	permanent — crisis factors that act constantly and determine the level of bankruptcy threat. temporary — crisis factors that do not act permanently and increase the level of bankruptcy threat due to the action of certain events

Assessment of enterprise crisis factors of development and forecasting the probability of bankruptcy is carried out long before the manifestation of its obvious signs. Such assessment and forecasting is the subject of bankruptcy diagnosis. Thus, by definition I.O. Blank, bankruptcy diagnosis is a system of targeted financial analysis aimed at identifying the parameters of crisis development of the enterprise ¹.

In its content, bankruptcy diagnosis is a diagnosis of problems that have arisen in the process of the enterprise functioning and may cause negative consequences for its activities. Thus, the main task of bankruptcy diagnosis is to create an analytical basis for solving problems that arise in the course of economic activity of the enterprise. The process of diagnosing bankruptcy should be considered as a system of research, which together provide an opportunity to draw the necessary conclusions about the condition in which the company found itself, and possible ways out of the crisis. Bankruptcy diagnosis involves constant supervision over the change of a certain system of financial indicators of the enterprise, which are part of the system of supervision over the current financial activities of the enterprise.

¹ Бланк І. О. Реорганізація підприємства як чинник підвищення ефективності діяльності//*Держава та регіони*. 2012. № 6. С. 181—189.

The sequence of bankruptcy diagnosis developed by L.O. Ligonenko based on the works of I.O. Blank is the most complete and logical ¹.

Sources of internal information are the financial statements of the enterprise, primary accounting and operational information on the financial liabilities of the enterprise, its debtors, available inventories, structure of current expenses, sources of income.

External information is high quality if its logical rethinking makes it possible to determine the general direction of the situation, the state and prospects of the enterprise.

Express diagnostics of bankruptcy characterizes the system of regular assessment of crisis parameters of financial development of the enterprise, which is carried out on the basis of its financial accounting data according to the standard algorithm of analysis.

Based on the main purpose of rapid bankruptcy diagnostics, namely early detection of signs of crisis development of the enterprise and preliminary assessment of the crisis, it is possible to conclude that the rapid bankruptcy diagnostic system is a preliminary analysis of the financial condition of the enterprise. The main purpose of rapid diagnosis of bankruptcy is the preliminary detection of signs of crisis development of the enterprise and a preliminary assessment of the scale of the crisis. Specially developed automated intelligent rapid diagnostic systems have recently been widely used for rapid bankruptcy diagnostics, which make it possible to quickly determine the state of the enterprise, make preliminary conclusions and determine general recommendations for further action.

The objects of research in the process of express diagnosis of bankruptcy are:

- the presence of losses on the results of economic activity and comparison of their size with the size of available equity;
- the presence of unpaid interest on debts, loans that are not repaid in a timely manner;
- the amount of doubtful and overdue receivables in respect of which no action was taken in accordance with the law;
- the presence of accounts payable to the budget;
- negative dynamics of indicators of the financial condition of the enterprise;
- the duration of the operating cycle and the reasons for its continuation;
- quantitative assessment of the probability of bankruptcy of the enterprise, obtained by experts or as a result of the use of special model indices.

In-depth diagnosis of bankruptcy is a system of assessing the parameters of crisis financial development of the enterprise, which is carried out on the basis of factor analysis and forecasting methods ².

¹ Лігоненко Л. О. Знач. твір.

² Там само.

Fundamental diagnosis of enterprises bankruptcy characterizes the assessment system of the crisis financial development parameters of the enterprise, which is carried out on the basis of factor analysis and forecasting methods.

The main objectives of the bankruptcy fundamental diagnosis are:

- deepening the results of the crisis parameters assessment of the enterprise financial development, obtained in the process of express bankruptcy diagnosis;
- confirmation of the received preliminary assessment of the crisis financial condition scale of the enterprise;
- forecasting the development of certain factors that cause the threat of enterprise bankruptcy and their negative consequences;
- assessment and forecasting of the company's ability to neutralize the threat of bankruptcy at the expense of internal financial potential.

Fundamental diagnosis of bankruptcy is carried out in the following main stages.

Systematization of the main factors that cause the crisis financial development of the enterprise. Factor analysis and forecasting are the basis of the fundamental bankruptcy diagnosis, so the systematization of individual factors needs special attention.

Carrying out of the complex fundamental analysis with use of special methods of separate factors estimation of influence on crisis financial development of the enterprise. The basis of such an analysis is to identify the degree of negative impact of certain factors on various aspects of enterprise financial development. In the process of carrying out such a fundamental analysis, the following main methods are used:

- full comprehensive analysis of financial ratios;
- correlation analysis;
- SWOT analysis.

After analyzing the above methods of diagnosing bankruptcy, we conclude that the fundamental diagnosis of bankruptcy allows to get the clearest picture of the crisis financial condition of the enterprise, predict the development of certain factors that threaten bankruptcy and their negative consequences, and specify the forms and methods of future financial recovery at the expense of internal financial potential, if possible.

The main method used in determining the debtor company bankrupt is «Guidelines for identifying signs of insolvency of the company and signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bringing to bankruptcy, approved by the Order of the Ministry of Economy of Ukraine from 19.01.2006 № 14», developed by the National Bank of Ukraine to determine unambiguous approaches in the analysis of the financial and economic condition of enterprises to identify signs of enterprise insolvency and actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bringing to bankruptcy; timely detection of the formation of an unsatisfactory structure of the balance sheet to take measures to prevent

bankruptcy of enterprises, as well as the identification of reserves to improve production efficiency and restore the solvency of enterprises through their rehabilitation (hereinafter — the analysis). The object of analysis is the financial and economic condition of enterprises, in particular the financial, production and investment aspects of their activities ¹. The recommendations specify the procedure for determining the signs of fictitious bankruptcy, determining the signs of actions bringing to bankruptcy, and determining the signs of actions to conceal bankruptcy.

But the activities of enterprises require forecasting the probability of bankruptcy in the current and future periods. In the domestic and foreign scientific literature there are different approaches to predicting the probability of bankruptcy.

Signs of bankruptcy can be divided into two groups. The first group includes indicators that point to possible financial difficulties and the likelihood of bankruptcy in the near future: recurring significant losses in operating activities, expressed in a chronic decline in production, reduced sales and chronic losses; the presence of chronically overdue accounts payable and receivable; low values of liquidity ratios and their tendency to decrease; increase to the dangerous limits of the share of borrowed capital in its total amount; working capital deficit; systematic increase in the duration of capital turnover; availability of excessive stocks of raw materials and finished products; use of new sources of financial resources on unfavorable terms; adverse changes in the order portfolio; falling market value of the company's shares; reduction of production potential ².

The second group includes indicators whose unfavorable values do not give grounds to consider the current financial situation as critical, but signal the possibility of its sharp deterioration in the future if effective measures are not taken. These include:

- excessive dependence of the enterprise on any one specific project, type of equipment, type of asset, market;
- loss of key counterparties;
- underestimation of restoration of equipment and technology;
- loss of experienced employees of the management staff;
- forced idle, irregular work;
- ineffective long-term agreements;
- lack of capital investment, etc.

The advantages of this possible bankruptcy indicators system include systemic and integrated approaches, and the disadvantages — a higher degree of

---

¹ Квасницька Р. С., Кордонєць І. М. Етапність проведення діагностики кризового стану та ймовірності банкрутства підприємства//*Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 2. С. 130—135.

² Методичні рекомендації щодо застосування комерційними банками Закону України «Про банкрутство»: ... . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_105500-94 (date accessed: 28.05.2020).

complexity of decision-making in a multicriteria problem, the informative nature of the calculated indicators, the subjectivity of the forecast decision.

The concept of bankruptcy includes its various types. According to the Methodical recommendations on detection of signs of insolvency of the enterprise and signs of actions on concealment of bankruptcy, fictitious bankruptcy or bringing to bankruptcy, approved by the Order of the Ministry of Economy of Ukraine from 19.01.2006 № 14» the following types of bankruptcy are distinguished:

- concealment of bankruptcy — intentional concealment by a founder (participant) or an official of a business entity of his/her stable financial insolvency by submitting unreliable information, if this has caused great material damage to the creditor;
- fictitious bankruptcy — a knowingly false official statement of the founder (participant) or official of the business entity, as well as the entrepreneur about the financial inability to meet the requirements of creditors and obligations to the budget, if such actions have caused great material damage to creditors or the state;
- bringing to bankruptcy — intentional, for gainful motives, other personal interest or in the interests of third parties, commission by a founder (participant) or an official of the business entity of actions that led to permanent financial insolvency of the business entity, if it caused great material damage to the state or creditor ¹.

Opinions of scientists on the types of bankruptcy are summarized in table 3.

Table 3

Types of bankruptcy of the enterprise

Types Author	Shmorgun N. P. [27]	Bazilinska O. Ya. [7]	Podolska O. Ya. [18]	Korol V. A. [14]	Pepa T. V. [17]	Sheremet A. D. [26]
Concealment		+		+		
Fictitious		+	+	+		+
Intentionally	+	+	+		+	+
Really			+			
Technical			+		+	
Random	+				+	+
Careless	+			+		

Thus, analyzing the possible types of bankruptcy of enterprises, cited by different authors, we can conclude that the type of bankruptcy directly depends on the true cause of its occurrence, and according to it a particular type of bankruptcy can be identified. Determining the type of bankruptcy is important

¹ Методичні рекомендації щодо застосування комерційними банками Закону України «Про банкрутство»: ... . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_105500-94 (date accessed: 28.05.2020).

not only for its economic assessment. It also has a legal nature, as the terms «fictitious bankruptcy» and «intentional bankruptcy» are used in the criminal law of Ukraine, and for these types of bankruptcy the owner is criminally liable under Article 156 of the Criminal Code of Ukraine ¹.

There are a significant number of diagnostic methods using bankruptcy probability models: E. Altman's two-factor model, E. Altman's five-factor model, E. Altman's five-factor model adapted, R. Lis's discriminant model, J. Taffler's discriminant model, solvency diagnostic index of Conan and M. Golder, the coefficient of W. Beaver, the model of G. Springate, the discriminant model of O. Tereshchenko, the model of R. Saifulin — G. Kadykov, O. Zaitseva and others.

Bankruptcy forecasting systems developed by foreign and domestic scientists include several key indicators that characterize the financial condition of the enterprise. Based on them, in most of these methods, a comprehensive indicator of the probability of bankruptcy is calculated with weights near the indicators. To predict the threat of bankruptcy, it is necessary to diagnose the crisis, to assess the capabilities of the enterprise ².

Table 4

Advantages and disadvantages of using to assess the probability of bankruptcy

Models	Advantages	Disadvantages
Chesser's model	Allows to assess the fact of non-repayment of the loan and other conditions	A limited number of factors, which determines the assessment only of the borrower's rating
Lis's model	Simplification of calculations	The model is not adapted to the Ukrainian enterprises, was created taking into account western features of development
Universal discriminant function	Broad evaluation scale, systemic and integrated approaches	High degree of complexity of decision-making in the conditions of multicriteria of the task. Informative nature of the calculated indicators. The model is used only by US and European companies
Taffler and Tishaw model	Simplification of calculations	It is used only for companies that list their shares on stock exchanges
Conan and Golder's solvency ratio	Allows to identify strategic problems of the enterprise	It applies only to companies that list their shares on stock exchanges

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (date accessed: 28.05.2020).

² Квасницька Р. С., Кордонєць І. М. Знач. твір.

Models	Advantages	Disadvantages
Altman's five-factor model	Simplification of calculations and the presence of a sequence of analysis	Used only in large enterprises (JSC) in the United States. For domestic enterprises is complicated by accounting differences

Taking into account the comparative characteristics of models for determining the probability of bankruptcy, we can conclude that the disadvantage of most models is that they are almost impossible to apply in Ukrainian enterprises, because the models were created taking into account Western features or there are some differences in accounting.

So, summing up the study, we can draw the following conclusions.

1. Analysis of regulations on bankruptcy in Ukraine has shown that: the mechanism of restoring the solvency of the debtor and bankruptcy should be key in solving debt and financial recovery of enterprises, preservation of jobs and production capacity. Restructuring and liquidation of hopeless debtors in this way will facilitate the redistribution of resources in favor of viable enterprises;
2. The main direction of improving the process of regulating the bankruptcy procedure is the formation of a legal environment that will provide effective protection of creditors and owners (investors) from the risks of control loss over property due to unfair application of bankruptcy procedures.

Conclusions. There is an objective need to develop a scientifically sound methodological support for bankruptcy risk assessment, which would take into account not only the real situation of the study object, but also its specific features, the source of information about which should be subjective judgments of professionals capable of removing significant part of the information uncertainty about the internal factors of the business entity.

References

Andrushchak, Ye. M. (2001). *Bankrutstvo ukrainskykh pidpriemstv: prychny vynyknennia ta pravove rehuliuivannia*. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].

Bazilinska, O. Ya. (2009). *Finansovyi analiz: teoriia ta praktyka*. TsUL [in Ukrainian].

Berest, M. M., Tymoshenko A. P. (2012). Krytychnyi analiz zmistu ekonomichnoi katehorii «bankrutstvo». *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti* [in Ukrainian].

Blank, I. O. (2012). *Reorhanizatsiia pidpriemstva yak chynnyk pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti Derzhava ta rehiony* [in Ukrainian].

Boronos, V. H., Plikus, I. Y. (2011) *Upravlinnia finansovoiu sanatsiieiu pidpriemstv: metodolohiia ta praktyka*. Sumy: Vyd-vo SumDU [in Ukrainian].

Burbelo, O. A., Zueieva, O. I. (2008). Otsinka ymovirnosti bankrutstva promyslovykh pidpriemstv. *Ekonomika APK*. № 11 [in Ukrainian].

Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436 – IV URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/436-15> [in Ukrainian].

- Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva* vid 18 zhovtnia 2018 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> [in Ukrainian].
- Korol, V.A. *Finansy pidpriemstv: navchalnyi posibnyk* URL: <http://pulib.if.ua/book/55> [in Ukrainian].
- Koshkyn, V.Y. (2000) *Antykrizysnoe upravlenye: 17-modulnaia prohramma dlia menedzherov «Upravlenye razvytyem orhanyzatsyy»*. Moscow: YNFRA-M. Modul 11 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 №2341 III* (redaktsiia vid 2019) URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
- Kvasnytska, R. S., Kordonets, I.M. (2011) Etapnist provedennia diahnostryky kryzovoho stanu ta ymovirnosti bankrutstva pidpriemstva. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. № 2 [in Ukrainian].
- Lihonenko, L. O. (2001). *Antykrizyve upravlinnia pidpriemstvom: teoretyko–metodolohichni zasady ta praktychnyi instrumentarii*. Kyiv [in Ukrainian].
- Pepa, T. V., Fedorova, V. O. (2008) *Upravlinnia finansovoiu sanatsieiu pidpriemstv*. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Podolska, V. O. (2002). *Prohnozuvannia mozhyvoho bankrutstva pidpriemstva*. Poltava: RVV PUSKU [in Ukrainian].
- Pro bankrutstvo: Metodychni rekomendatsii NBU shchodo zastosuvannia komertsiiinomy bankamy. Zakonu Ukrainy vid 21.07.94 r. № 23012/105*. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/> [in Ukrainian].
- Pro vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannia yoho bankrutom. Zakon Ukrainy vid 14.05.1992 r. № 2343-XII*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2343-12 № 4212-VI> [in Ukrainian].
- Prokhorova, V. V., Krupchatnikov, O. S. (2009) Prohnozuvannia bankrutstva yak skladova antykrizovoho finansovoho upravlinnia. *Ekonomichnyi prostir*. № 23/2 [in Ukrainian].
- Radionova-Vodianytska, V. O. (2009) Zakhyst prav pratsivnykiv u razi bankrutstva pidpriemstva: mizhnarodnyi i zarubizhnyi dosvid. *Forum prava*. № 3. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index [in Ukrainian].
- Reitynh «Doing Business 2018»*. Svitovyi bank. URL: <http://russian.doingbusiness.org/ru/rankings> [in Ukrainian].
- Sablina, N. V., Krivezhenko, V. V. Bankrutstvo pidpriemstva: prychny ta shliakhy podolannia. *BIZNESINFORM*. № 10
- Sheremet, A. D. (2013). Reorhanizatsiia pidpriemstva yak chynnyk pidvyschennia efektyvnosti diialnosti. *Derzhava ta rehiony*. № 6 [in Ukrainian].
- Shmorhun, N.P. (2006). *Finansovy analiz*: Kyiv.:TsNL [in Ukrainian].
- Starovoitov, M., Fomin, P. (2008). *Prakticheskii instrumentarii organizatscii upravleniia promyshlennym predpriiatiem*: monografiia. Moscow: Vysshaha shkola [in Russian].
- Tereshchenko, O. O. (2000) *Finansova sanatsiia ta bankrutstvo pidpriemstva*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
- Trots, I. V. (2011). Vyznachennia poniattia bankrutstva ta prychny yoho vynyknennia u suchasnykh umovakh rozvytku. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*. Seriia «Ekonomika. Vyp. 5(2) [in Ukrainian].
- Yablonska, A. O. *Diialnist arbitrazhnykh keruiuchykh: normatyvne vrehuliuvannia ta neobkhdnist zakonodavchoho vdoskonalennia*. URL: <http://www.minjust.gov.ua> [in Ukrainian].

Zavadskyi, Y. S. (1998). *Menedzhment*. Kyiv: Ukrainsko-finskyi instytut menedzhmentu i biznesu [in Ukrainian].

О. В. Аніщенко, Т. Б. Кузенко

**ЗАСТОСУВАННЯ ІСНУЮЧИХ МЕТОДІВ ОЦІНЮВАННЯ
НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА-БОРЖНИКА
В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Економіка України перебуває у кризовому стані, про що свідчить статистика останніх років (2015—2019). Для того щоб оцінити масштаби кризових явищ, необхідно проаналізувати основні тенденції порушення справ про банкрутство підприємств. Згідно з дослідженням Світового банку «Ведення бізнесу 2018» (Doing Business 2018), Україна за показником «врегулювання неплатоспроможності» залишається на вкрай низькому 149-му місці, хоча в загальному заліку за показником легкості ведення бізнесу посідає 76-те місце. Головними чинниками, через які Україна перебуває аж на 149-му місці, є: 1) занадто тривала процедура в Україні — 2,9 роки (Східна Європа та Центральна Азія — 2,3 року; розвинуті країни — 1,7 року; найкращі показники в Ірландії — 0,4 року); 2) висока вартість процедур банкрутства в Україні — 40,5 % від вартості майна боржника (Східна Європа та Центральна Азія — 13,1 %; розвинуті країни — 9,1 %; найкращі показники в Норвегії — 1,0 %); 3) низька ефективність процедур банкрутства в Україні (індекс стягнення / центи на долар) — 8,9 (Східна Європа та Центральна Азія — 38; розвинуті країни — 71,2; найкращі показники в Норвегії — 93,1). Останнім часом зросла кількість судових розглядів справ про оголошення банкрутами неплатоспроможних підприємств-боржників. Однією зі слідчих дій судового розгляду оголошення підприємства банкрутом є судова економічна експертиза, під час проведення якої досліджують фінансово-господарську й інвестиційну діяльність підприємства-боржника, а також причини, що призвели до банкрутства, з метою покарати злочинців та запобігти цим явищам у майбутньому.

Така ситуація, безперечно, вимагає ґрунтовного наукового аналізу таких питань: поняття «банкрутство», визначення причин банкрутства, застосування методів оцінки неплатоспроможності підприємства-боржника в Україні та питання прогнозування банкрутства підприємства.

У статті розглянуто юридичний та економічний зміст категорії «банкрутство», визначено причини та фактори, що можуть спричинити банкрутство підприємств, зазначено види банкрутства з наукової та правової точки зору, акцентовано увагу на перевагах і недоліках існуючих методів оцінки вірогідності банкрутства підприємства.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, нерентабельність, неприбутковість, методи оцінки неплатоспроможності підприємства-боржника.

О. В. Анищенко, Т. Б. Кузенко

ПРИМЕНЕНИЕ СУЩЕСТВУЮЩИХ МЕТОДОВ ОЦЕНИВАНИЯ НЕПЛАТЁЖЕСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ-ДОЛЖНИКОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Экономика Украины пребывает в кризисном состоянии, о чём свидетельствует статистика последних лет (2015—2019). Поэтому, чтобы оценить масштабы кризисных явлений, необходимо проанализировать основные тенденции возбуждения дел о банкротстве предприятий. Согласно исследованию Всемирного банка «Ведение бизнеса 2018» (*Doing Business 2018*), Украина по показателю «урегулирования неплатёжеспособности» остаётся на крайне низком 149-м месте, хотя в общем зачёте по показателю лёгкости ведения бизнеса занимает 76-е место. Главными причинами, по которым Украина занимает аж 149 место, являются: 1) слишком длительная процедура в Украине — 2,9 года (Восточная Европа и Центральная Азия — 2,3 года; развитые страны — 1,7 года; лучшие показатели у Ирландии — 0,4 года); 2) высокая стоимость процедур банкротства в Украине — 40,5 % от стоимости имущества должника (Восточная Европа и Центральная Азия — 13,1 %; развитые страны — 9,1 %; лучшие показатели у Норвегии — 1,0 %); 3) низкая эффективность процедур банкротства в Украине (индекс взыскания / цента на доллар) — 8,9 (Восточная Европа и Центральная Азия — 38; развитые страны — 71,2; лучшие показатели у Норвегии — 93,1).

В последнее время возросло количество судебного рассмотрения дел об объявлении банкротами неплатёжеспособных предприятий-должников. Одним из следственных действий судебного разбирательства объявления предприятия банкротом является судебная экономическая экспертиза, во время проведения которой исследуют финансово-хозяйственную и инвестиционную деятельность предприятия-должника, а также причины, приведшие к банкротству, с целью наказания преступников и предотвращения этих явлений в будущем.

Такая ситуация, безусловно, требует тщательного научного анализа следующих вопросов: понятие «банкротство», определение причин банкротства, применение методов оценивания неплатёжеспособности предприятия-должника в Украине и вопросы прогнозирования банкротства предприятия.

В статье рассмотрено юридическое и экономическое содержание категории «банкротство», определены причины и факторы, которые могут привести к банкротству предприятий, указаны виды банкротства с научной и правовой точек зрения, освещены преимущества и недостатки существующих методов оценивания достоверности банкротства предприятия.

Ключевые слова: банкротство, неплатёжеспособность, нерентабельность, неприбыльность, методы оценивания неплатёжеспособности предприятия-должника.

Надійшла до редколегії 05.06.2020

Anishchenko O., Kuzenko T. Application of existing insolvency assessment methods of debtor enterprise in modern conditions//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 520—535. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.37>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.38>
УДК 343.98

О. С. Донцова,

завідувач сектору товарознавчих досліджень лабораторії товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4828-5450>, e-mail: olgadoncovan@ukr.net

І. А. Петрова,

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1652-6715>,
e-mail: ekobezpeka.ira@gmail.com

О. О. Желавська,

агестований Міністерством юстиції України
судовий експерт-товарознавець, м. Київ, Україна,
e-mail: tow23@ukr.net

ЩОДО КОМПЕТЕНЦІЇ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ-ТОВАРОЗНАВЦІВ СТОСОВНО ОЦІНКИ ПОСЛУГ

Матеріали цієї статті висвітлюють актуальні проблеми, що пов'язані з визначенням особливого місця судово-товарознавчих експертиз під час розв'язання питання з визначення вартості певного виду послуг. Автори зауважують, що законодавець визначає компетенцію товарознавця як фахівця з експертизи товарів і послуг, а також зауважує, що і товари, і послуги є однаково рівними об'єктами товарознавчої експертизи відповідно до визначеної судово-експертної спеціальності. Окрему увагу приділено професійним якостям, яких набуває експерт-товарознавець у період здобуття вищої освіти за цією спеціальністю; зазначено, що до компетенції експертів-товарознавців, крім оцінювання вартості товарів, належить також визначення ринкової вартості послуг.

Ключові слова: споживач, товари та послуги, ринок послуг, законодавство, якість товарів і послуг, оцінювання послуг, судова експертиза, компетенція, компетентність.

Постановка наукової проблеми. Судово-товарознавча експертиза чи не найбільшим чином за решту традиційних видів судових експертиз залежить від змін, що відбуваються в економічній, соціальній і законодавчій сферах діяльності, та вимагає врахування у своїй діяльності ринкових тенденцій нашої країни. Отже, такі експертні складові, як предмет, об'єкти та, відповідно, перелік завдань, що належать до компетенції судових експертів-товарознавців, не є незмінними та сталими величинами, а, навпаки, мають змінюватись і доповнюватись, щоб відповідати вимогам сучасності.

Аналіз споживчого ринку України свідчить, що сфера послуг останніми десятиліттями широко й різноманітно представлена на споживчому ринку України. Зауважимо, що протягом тривалого часу більшість країн, зокрема й ті, що розвиваються, переорієнтували структуру своєї економіки з виробництва товарів на надання послуг.

У сучасному товарознавстві значну увагу приділено ринку послуг, оскільки кількість замовлень на проведення судових експертиз з визначення ринкової вартості послуг істотно зростає. Проте, оцінку певних видів послуг саме в межах судового товарознавства науковці різних галузей знань сприймають неоднозначно, що викликає у світовій експертній практиці дискусії. Так, науковці активно обговорюють сутність поняття «послуга», а також роль і місце послуги в господарській діяльності. Крім того, немає єдиного визначення поняття «послуга» та загальноприйнятою систематизації сфери послуг. Це пов'язано з тим, що сутність послуги можна розглядати по-різному: як економічну категорію, як вид господарювання, як сферу діяльності, як потік коштів, як особливий товар тощо. Зважаючи на наведене вище, слід підкреслити, що у забезпеченні сталого розвитку ринку якісних послуг в Україні не останнє місце посідає оцінка послуг, яку здійснюють експерти-товарознавці та для кваліфікованого виконання якої необхідним є формування відповідної компетентності таких експертів. Це питання до сьогодні залишається відкритим і, зважаючи на його актуальність, потребує самостійного наукового дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Характеристику окремих аспектів сфери послуг висвітлено в наукових працях вітчизняних учених. Так, Л. А. Траченко розглядав теоретико-методологічні та практичні аспекти проведення експертизи послуг у ринкових умовах, зокрема, її види, методи, критерії, вимоги законодавства щодо проведення експертних досліджень і формування експертного висновку. Особливу увагу дослідник приділив питанням проведення експертного оцінювання якості різних видів послуг, зокрема житлово-комунальних, побутових, інжинірингових, транспортних тощо¹. При цьому значну кількість послуг науковець не дослідив, і питання щодо оцінювання більшості послуг залишились невизначеними.

Досліджуючи стан і проблеми існування ринку послуг в умовах сьогодення й аналізуючи тенденції та особливості розвитку цього ринку, К. Й. Пугачевська, висвітлює окремі теоретико-методологічні підходи до поняття «послуга», наводить можливі класифікації послуг, а також пропонує окремі стратегічні напрями щодо розвитку сфери послуг в Україні й завдання, які потребують своєчасного розв'язання². Проте,

¹ Траченко Л. А. Експертиза послуг: навч. посіб. Одеса: ОНЕУ, ротاپронт, 2017. 243 с.

² Пугачевська К. Й. Сфера послуг в Україні: особливості розвитку та стратегічні перспективи//*Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. (Серія «Економіка і менеджмент»)*. 2016. Вип. 18. С. 52—55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_18_12 (дата звернення: 14.05.2020).

поза увагою залишаються питання щодо оцінки якості та визначення ринкової вартості послуг.

Дослідження сучасного стану та перспектив розвитку ринку послуг України дозволило А. В. Богачук дійти висновку, що ринок послуг України перебуває у складному становищі, пов'язаному із загальними кризовими явищами в економіці країни, а сфера побутових послуг зараз переживає не найкращі часи. Також було підкреслено, що попит на цей вид послуг збільшується, оскільки відремонтувати стару річ дешевше, аніж купити нову, однак, високі ціни на подібні послуги зменшують наявний попит¹. У наведеній праці залишилось не дослідженим питання щодо оцінювання самої послуги та визначення її ринкової вартості.

У науковій статті Н. І. Федоронько та Н. О. Ковальчук наведено опис і характеристику поняття «ринку послуг»; розглянуто динаміку ринку послуг в Україні й досліджено функціонування окремих його складових; на основі аналізу особливостей сучасного стану сфери послуг в Україні визначено основні проблеми формування конкурентоспроможного ринку послуг України на світовій арені та запропоновано напрями й завдання щодо розвитку перспективних складових українського ринку послуг². Підкреслимо, що процес оцінки послуг залишився поза їхньою увагою.

Метою статті є розвиток понятійного апарату щодо послуг і виявлення загальних шляхів удосконалення оцінки послуг судовими експертами-товарознавцями, а також окреслення чинників, що безпосередньо пов'язані з формуванням компетентностей для розв'язання кола завдань експертами-товарознавцями згідно з їхньою компетенцією у цій сфері діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження. У нинішніх умовах господарювання сфера послуг є одним із секторів ринкової економіки, яка в умовах структурної кризи залишається спроможною нарощувати обсяги виробництва. Загалом, для сучасної структури ВВП України за галузями характерне швидке зростання частки сфери послуг, що нині сягає 50 % і забезпечує робочі місця понад 60 % зайнятих у національній економіці людей. Найбільші сектори сфери послуг в Україні — торгівля, ресторанний, готельний і туристичний бізнес, ремонт автомобілів, транспорт і зв'язок, банківська і страхова сфери. Зауважимо, що позитивні й негативні фактори безпосередньо чи опосередковано впливають на розвиток сфери послуг в Україні. Головними негативними факторами необхідно вважати такі, як: рівень конкуренції суб'єктів господарювання у сфері послуг; незначне реагування державних сервісних підприємств на мінливі умови ринку;

¹ Богачук А. В. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку послуг України. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/3/199.pdf> (дата звернення: 08.05.2020).

² Федоронько Н. І., Ковальчук Н. О. Особливості сучасного становища ринку послуг України // *Young Scientist (Молодий вчений)*. 2017. March. № 3 (43). С. 871—874. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_3_201 (дата звернення: 14.05.2020).

недосконалість нормативно-правової бази, що регламентує діяльність підприємств сфери обслуговування; низька якість обслуговування; відсутність стандартів обслуговування, адаптованих до міжнародних вимог; проблеми в договірних відносинах та в контролі за якістю послуг тощо. Позитивними чинниками можна вважати значне збільшення асортименту сервісних послуг, що надаються суб'єктами господарювання; появу на ринку послуг досвідчених у цій сфері діяльності іноземних конкурентів; поступовий розвиток малого й середнього бізнесу тощо.

Науковці зазначають ¹, що під час аналізу етимології слова «послуга» найчастіше розкриваються два його значення: дія, вчинок, що дає користь і допомогу іншому, та діяльність підприємств, організацій, окремих осіб, виконувана для задоволення потреб, обслуговування ². Таке трактування поняття «послуга» описує його як дію та як діяльність водночас.

Зауважимо, що поняття «послуга» розглядали в різні часи науковці різних галузей знань. Так, К. Маркс поняття послуги пов'язував з дією споживчої вартості товару або певної діяльності та зазначав, що послуга є не що інше як корисна дія конкретної споживчої вартості — чи то товару, чи то праці ³. З огляду на подібне трактування послуги можна визначати у формі безпосередньої діяльності суб'єкта господарювання, коли йдеться про саме працю, а також у формі дії якогось товару. Такий підхід підводить до розуміння діяльності як антиподу речі, при цьому за базову необхідно слід брати не будь-яку діяльність, а лише ту, що не має матеріального результату, а методологічно важливим стає положення щодо визначення поняття «послуга» не як звичайної дії, а обов'язково дії корисної, потрібної споживачеві.

Орієнтуючись на послугу як певне благо, В. А. Васильєва окреслює послугу як «вид суспільного блага, за допомогою якого задовольняються потреби шляхом вчинення суб'єктом дій чи здійснення діяльності, у корисних властивостях яких і полягає інтерес особи» ⁴. Науковці також зауважують, що категорію «послуга» слід розглядати як продукт, який, на відміну від матеріального товару, не завжди має матеріальне вираження. Послуга завжди має споживчу вартість і спрямована на задоволення потреби конкретної

---

¹ Казанцева А. О. Поняття і види комунальних послуг: проблеми правового визначення // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. (Серія «ПРАВО»)*. 2018. Вип. 48. Т. 1. С. 153.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови/уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. С. 1080.

³ Маркс К., Енгельс Ф. Твори: 2-ге вид. Т. 23. Москва. Госполитиздат. 1960. С. 189—190.

⁴ Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг: моногр. Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2006. 346 с.

особи, колективу чи суспільства¹. Ці визначення орієнтують на здійснення діяльності, спрямованої на задоволення потреб споживача та відсутність матеріального вираження послуги.

Розглядаючи сучасні економічні категорії, що розмежовують матеріальні й нематеріальні блага, В. В. Резнікова виокремлює серед найважливіших категорій «товари» та «послуги». Саме послуги вона визначає як абстракції, невідчутні субстанції та блага, які, на рівні з товарами, є об'єктами споживчого попиту та торгівлі, а також стають предметами обміну на різні вартості, коли беруть участь у формуванні ринку, що визначає їхню економічну цінність. Зважаючи на наведене, послуги як благо визначають в остаточному рахунку через діяльність або її результат (зокрема, також той, що не має уречевленої форми)².

Деякі науковці визначають послугу як особливий різновид корисної діяльності, результати якої виявляються у корисному ефекті, що задовольняє різні потреби суспільства³. У цьому визначенні послуги зауважено, що суспільно корисний ефект або отримване споживачем благо виступає здебільшого не в матеріальній формі. Щодо неможливості матеріального втілення послуги як продукту, науковці також зазначають, що продукція сфери послуг, імовірно, є результатом взаємодії виробника та замовника, аніж звичайний товар, який має матеріальну форму⁴.

Зупинимось також на окресленому в економічній науці визначенні послуги як окремого завершеного результату діяльності у сфері сервісу, що надається споживачеві згідно з попитом і визначеними вимогами щодо властивостей та якості послуги. Так, через результат діяльності визначає послугу Н. Федосенко, зауважуючи, що діяльність і результат виступають як «рівнозначні» величини за умови, що задоволення потреби можливе лише як результат діяльності. Зважаючи на те, що діяльність є не самоціллю, а засобом досягнення мети, то задоволення потреби через надання послуги зміщуватиметься саме до результату. За такого підходу логічною є дефініція «результат діяльності», оскільки вона відповідає меті, якої прагне замовник, — чіткого усвідомлення виконавцем того, що задоволення його економічного інтересу можливе виключно завдяки задоволенню потреб конкретної особи⁵.

¹ Васильєва Н. В. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку системи надання адміністративних послуг на регіональному рівні: автореф. дис. ... д-ра наук: спец. 25.00.02. Київ: АМУ, 2014. С. 36.

² Резнікова В. В. Сутність категорії «послуга»: аналіз існуючих концепцій//*Радник. Укр. юр. портал*. URL: <http://radnuk.info/statti/230—tsuv—pravo/14859.lr.html> (дата звернення: 29.04.2020).

³ Михайлов А. Услуги как форма бизнеса//*Предпринимательство, хозяйство и право*. 1999. № 1. С. 51.

⁴ Сergyogina T. V., Savchenko Yu. A. Підходи до інтерпретації поняття «публічні послуги»//*Вісник НАДУ. (Серія «Державне управління»)*. 2018. № 3 (90). С. 28.

⁵ Федосенко Н. До питання про місце договору з надання послуг у ході виконання маркетингових досліджень у системі цивільно-правових договорів//*Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 5. С. 28.

Наведені визначення відзначають нематеріальну сутність послуги й заважають, що вона обов'язково задовольняє потреби споживача. На відміну від матеріальних товарів, послуга є товаром, для якої характерні такі особливості: найчастіше не має матеріальної форми; фізично неосяжна; невіддільна від джерела походження й об'єкта послуги; не піддається накопичуванню і зберіганню; обов'язково індивідуальна та змінюється з часом за якістю тощо. З урахуванням окресленого, слід зазначити, що ринок послуг у порівнянні з товарними ринками має характерні ознаки, серед яких: висока швидкість обігу капіталу внаслідок більш стислого виробничого циклу; територіальна сегментація та локальність; висока диференційованість продукту в тій самій галузі; індивідуальність і нестандартність наданих послуг і технологій у багатьох галузях сфери послуг; висока невизначеність результату під час надання послуг; наявність асиметрії маркетингової інформації; висока чуттєвість до ринкової кон'юнктури¹.

З огляду на те, що ринок послуг створює продукцію як у матеріальній, так і в нематеріальній формі, а його сегменти є економічно неоднорідними, оскільки утворені різноманітними галузями діяльності, важливим є формування цілісної системи, що потрібна суспільству для нормального існування загалом і для задоволення потреб окремої людини зокрема. Спираючись на такі характеристики ринку послуг, можна стверджувати, що цей ринок об'єднує окремі ринки, кожний з яких функціонує та розвивається з певними особливостями. Дослідники сфери послуг пропонували різні класифікації ринку послуг, у яких застосовували такі критерії, як: чутливість, змінність попиту; обсяг і види послуг; складність послуги; рівень кваліфікації працівників; трудомісткість праці; економічне й соціальне орієнтування; ступінь взаємодії зі споживачем тощо².

Необхідно констатувати, що наведені вище визначення терміна «послуга» науковцями свідчать про те, що аналіз тлумачення сутності послуги як результату діяльності у відриві від самої діяльності залишається непродуктивним, оскільки автори цих концепцій визначають послугу через діяльність або дію.

На міжнародному й національному рівнях послуговуються різними класифікаціями сфери послуг, оскільки вони охоплюють різноманітні види людської діяльності. Наприклад, класифікація ВТО (Всесвітньої торгової організації — *World Trade Organization*) виокремлює понад 150 видів послуг, згрупованих у 12 секторів; використовують також: класифікація Організації економічного співробітництва та розвитку (*Organisation for Economic Cooperation and Development*); Міжнародна стандартна галузева класифікація всіх видів економічної діяльності (*International Standard Industrial Classification of All Economic Activities*) тощо.

¹ Співак Л. С. Формування ринку послуг в трансформаційній економіці: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.01.01. Київ, 2002. 192 с.

² Пугачевська К. Й. Зазнач. твір. С. 53.

Сучасний економічний простір об'єднує практично всі види діяльності, оскільки послуги надають не тільки сервісні фірми, а й великі промислові підприємства, забезпечуючи гарантійне й післягарантійне обслуговування виготовленої продукції; здійснюючи транспортні послуги, інформаційну підтримку тощо.

До сфери послуг, згідно з Класифікатором видів економічної діяльності (КВЕД-2010), належать 13 секцій, серед яких: сфера розваг, технічна та наукова діяльність, страхова діяльність, освітня сфера, соціальні послуги, ремонт автотранспортних засобів тощо ¹.

Науковці зауважують, що активний розвиток сфери послуг зумовлено впливом низки чинників, поміж яких слід визначити такі:

- політика держави через використання спеціальних інструментів (зміна державного регулювання; приватизація сервісних фірм; зменшення обмежень у торгівлі послугами; активізація дії законодавства із захисту прав споживачів, тощо);
- тенденції бізнесу (серед яких: розширення видів і збільшення обсягів надання послуг промисловими підприємствами; поширення франчайзингу; орієнтування суб'єктів господарювання на якість наданих послуг; зосередження уваги під час надання послуг на потребах споживачів);
- розвиток інформаційних технологій, що містить використання сучасних інформаційних технологій та виявляється в інтегруванні комп'ютерних і комунікаційних технологій; наактивне впровадження комп'ютерної техніки та мережі «Інтернет» у технології надання послуг; формування нових і вдосконалення існуючих видів послуг тощо;
- зміни в соціумі, що відповідають за зростання доходів населення; посилення громадянської активності у суспільстві; трансформація стилю життя; підвищення культурно-освітнього рівня людей тощо;
- інтернаціоналізація (яка віддзеркалює процеси щодо: виходу суб'єктів господарювання, які надають послуги, на нові ринки; активізації процесів злиття і поглинання окреслених суб'єктів на міжнародному рівні; розширенні діяльності транснаціональних сервісних компаній тощо) ².

Аналіз наведених вище чинників дає змогу виокремити такі провідні тенденції розвитку ринку послуг, як:

- зниження обсягів надання окремих видів послуг за рахунок скорочення фінансування неринкових послуг, якими слід вважати соціальні й наукові;

---

¹ Пугачевська К. Й. Зазнач. твір.

² Лавлок К. Маркетинг услуг: персонал, технология, стратегия: пер. с англ. Москва: Вильямс. 2005. С. 292.

- зміна структури попиту населення на платні послуги за рахунок зміни співвідношення частки житлово-комунальних, туристичних і оздоровчих;
- швидке заміщення неринкових послуг ринковими у сфері освіти й медицини;
- збільшення розриву між платоспроможним попитом і пропозицією¹.

Останнім часом в Україні спостерігається прискорений розвиток та експорт туристичних, оздоровчих, фінансових, інжинірингових, науково-дослідних і будівельних послуг. Ці послуги активізували зовнішньоекономічну діяльність і заслуговують на серйозну увагу з боку держави, оскільки дадуть змогу збільшити експорт і розширити участь України у світовій торгівлі послугами. Варто пам'ятати про те, що подібний процес, зі свого боку, вимагає розроблення сучасної стратегії діяльності в системі міжнародного поділу праці. Активізувати всі види економічної діяльності щодо надання послуг допоможе переведення сфери послуг на інноваційно-інвестиційну модель розвитку, що позначиться в окремій стратегії розвитку як одній зі складових економічної безпеки країни.

Зазначені зміни на споживчому ринку України сприяли відповідним змінам у нормативно-правових актах України. Зважаючи на той факт, що надання послуг є найперспективнішим напрямом господарської діяльності в Україні, а ринок послуг постійно розширюється та більшою мірою впливає на товарообіг як усередині країни, так і за її межами, виникла необхідність дослідити питання щодо визначення якості та вартості послуг у межах компетенції експертного товарознавчого дослідження сфери послуг для внесення доповнень і змін до загальної методології предмета судової товарознавчої експертизи. Пропонуємо розглянути деякі положення та їх тлумачення відповідно до чинних вітчизняних законодавчих нормативно-правових актів, які регламентують функціонування ринку послуг в Україні.

Закон України «Про ціни і ціноутворення» визначає, що вживання термінів відбувається у певному значенні. Так, поміж інших, у п. 10 наведено трактування такого терміна, як «товар», а саме: «товар — продукція, роботи, послуги, матеріально-технічні ресурси, майнові та немайнові права, що підлягають продажу (реалізації)»². Зазначений Закон визначає процес формування та визначення цін (тобто процес ціноутворення на ринку України як продукції, так і послуг) як механізм визначення рівня ціни товару. Отже, у Законі терміни «продукція» та «послуга» мають єдине значення — «товар» — та однаковий механізм формування ціни.

---

¹ Пугачевська К. Й. Зазнач. твір.

² Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21.06.2012 р. № 5007-VI (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 19—20. Ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5007-17> (дата звернення: 12.05.2020).

Закон України «Про публічні закупівлі» визначає правові й економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад. У цьому Законі термін «договір про закупівлю» має таке значення: «договір про закупівлю — господарський договір, що укладається між замовником і учасником за результатами проведення процедури закупівлі (спрощеної закупівлі) та передбачає платне надання послуг, виконання робіт або придбання товару»¹. Із визначення можна побачити, що поняття «надання послуг», «виконання робіт» та «придбання товару» ототожнено.

Крім того, предмет закупівлі цей Закон визначає так: «предмет закупівлі — товари, роботи чи послуги, що закупаються замовником у межах єдиної процедури закупівлі або в межах проведення спрощеної закупівлі, щодо яких учасникам дозволяється подавати тендерні пропозиції (пропозиції) або пропозиції на переговорах (у разі застосування переговорної процедури закупівлі)». Законодавець зауважує, що предмет закупівлі визначається замовником у порядку, визначеному уповноваженим органом, із застосуванням Єдиного закупівельного словника, затвердженого в обов'язковому законодавством порядку, що також свідчить про відсутність різниці у процедурі закупівель як товарів, так і робіт чи послуг.

Окрему увагу в цьому Законі приділено визначенню терміна «послуги», а саме: «послуги — будь-який предмет закупівлі, крім товарів і робіт, зокрема транспортні послуги, освоєння технологій, наукові дослідження, науково-дослідні або дослідно-конструкторські розробки, медичне та побутове обслуговування, найм (оренда), а також фінансові та консультаційні послуги, поточний ремонт».

Слід також зауважити, що під терміном «товари» цей Закон визначає «товари — продукція, об'єкти будь-якого виду та призначення, у тому числі сировина, вироби, устаткування, технології, предмети у твердому, рідкому і газоподібному стані, а також послуги, пов'язані з постачанням таких товарів, якщо вартість таких послуг не перевищує вартості самих товарів [курсив наш. — О. Д., І. П., О. Ж.]», що також такі дефініції, як «продукція» та «послуги» об'єднує під одним терміном — «товар»².

Закон України «Про захист прав споживачів», який регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками й продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, визначає права споживачів, а також механізм їх захисту й основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів³, є провідним

¹ Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 9. Ст. 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (дата звернення: 12.05.2020).

² Там само.

³ Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991р. №1023-XII (зі змінами та доповненнями)//*Там само*. 1991. № 30. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 12.05.2020).

у такому значному блоці завдань судово-товарознавчої експертизи, як якість будь-чого, та є класичним завданням цієї експертизи вже не одне століття, а також у майбутньому. Отже, навіть споконвічна класика товарознавчої експертизи не робить різниці між товарознавчим дослідженням товарів, виконанням робіт і надаванням послуг.

Оскільки зміни у сфері економіки (разом з розвитком ринку послуг) спричиняють зміни в законодавчому полі України, то й освітня діяльність також змінює перелік спеціальностей, за якими заклади вищої освіти готують фахівців для забезпечення потреб ринку послуг. Так, наказом МОН від 12.04.2016 р. № 419 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 06 листопада 2015 року № 1151» викладено в новій редакції Таблицю відповідності Переліку напрямів, за якими здійснювалася підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра (Перелік 1), Переліку спеціальностей, за якими здійснювалася підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра (Перелік 2), та Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (Перелік 2015) ¹.

Акцентуємо увагу на тому, що в наведеній таблиці окреме місце посідає спеціальність «Експертиза товарів та послуг» у розподілі галузей знань щодо законодавчого регулювання підготовки здобувачів вищої освіти із цього напрямку підготовки. Так, у розділі таблиці «Соціальні науки, бізнес і право» передбачено галузь знань 0305 «Економіка та підприємництво» з напрямом підготовки 6.030510 «Товарознавство і торговельне підприємництво» та спеціальністю «Експертиза товарів та послуг» 7.03051003, а також галузь знань 07 «Управління та адміністрування» та спеціальність 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» ². Цей документ визначає компетенцію товарознавця як фахівця з експертизи товарів і послуг, а також зауважує, що і товари, і послуги є однаково рівними об'єктами товарознавчої експертизи відповідно до визначеної спеціалізації. Підкреслимо, що фахівці, які мають вищу освіту за цією спеціальністю, а також професійні знання, уміння й навички у товарознавчій, підприємницькій, управлінській, експертній діяльності у сфері товарного обігу, митного контролю та консюмеризму.

---

¹ Таблиця відповідності Переліку напрямів, за якими здійснювалася підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра (Перелік 1), Переліку спеціальностей, за якими здійснювалася підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра (Перелік 2), та Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (Перелік 2015): затв. наказом МОН України від 06.11.2015 р. № 1151 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1460-15#n26> (дата звернення: 12.05.2020).

² Там само.

Окремо слід зупинитись на тому, що саме експерт-товарознавець, який здобув вищу освіту за цією спеціальністю, має підготовку, що дає змогу сформулювати його професійні знання щодо:

- ідентифікації товарів і послуг;
- забезпечення захисту прав споживачів під час реалізації товарів і надання послуг із забезпечення їх відповідної якості;
- дослідження споживчих властивостей товарів і послуг;
- управління якістю та безпечністю товарів;
- аналіз зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на середовище торговельно-технологічного процесу;
- формування інформаційного середовища щодо якості й безпеки товарів, асортиментної структури, правового поля здійснення торговельно-технологічного процесу, а також щодо діяльності консюмерських організацій;
- реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів;
- розроблення методичного забезпечення інспектування для дотримання вимог до якості, безпеки товарів і послуг;
- менеджменту організації та персоналу;
- експертизи товарів і послуг;
- інспекційної роботи з виявлення ступеня дотримання законодавства щодо захисту прав споживачів та накладення стягнень тощо.

Також маємо зазначити, що судовим експертом-товарознавцем з оцінки товарів і послуг може бути фахівець, який має вищу освіту (освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста) та практичний досвід роботи на таких посадах: фахівець-аналітик з дослідження товарного ринку; промоутер, мерчандайзер, супервайзер, дистриб'ютор, логіст; завідувач складу; комерційний директор; начальник відділу збуту чи відділу маркетингу; начальник комерційного відділу; директор магазину; комерсант, топ-менеджер торговельного агентства; менеджер оптової торгівлі; менеджер роздрібною торгівлі побутовими й непродовольчими товарами; менеджер роздрібною торгівлі продовольчими товарами; фахівець з державних закупівель; торговельний інспектор; інспектор-товарознавець; організатор зі збуту; товарознавець; державний інспектор із закупівель та якості сільськогосподарських продуктів ¹.

Отже, усі зазначені вище нормативно-правові акти, а також доповнення та зміни у законодавстві щодо підготовки професійних кадрів для ринку послуг підтверджують компетенцію експерта-товарознавця у дослідженні такого різновиду об'єкта експертизи, як послуга. При цьому ми не виявили фахівця іншої судової експертної спеціальності, який має відповідні знання, понятійний апарат і оперує методологією дослідження з оцінки не тільки якості, а й вартості послуг, за виключенням експерта-товарознавця.

¹ Підприємництво, торгівля та біржова діяльність. Експертиза товарів та послуг. Центр НІТ ХДУХТ. URL: <http://www.hduht.edu.ua/index.php/en/ftp/te> (дата звернення: 12.05.2020).

Здійснивши дослідження у галузі оцінки послуг, Л. А. Траченко зазначає, що під експертизою послуг слід розуміти компетентне дослідження точно сформульованого питання про якість і безпеку послуг, їх відповідність певним нормам і стандартам. Науковець окреслює загальні засади щодо проведення експертизи послуг з метою захисту прав споживачів і наводить практичні напрацювання щодо експертної оцінки якості надання послуг. Крім того, слід погодитись із запропонованими нею функціями сфери послуг щодо поділу їх на економічні та соціальні ¹:

- під економічними функціями сфери послуг слід розуміти діяльність, спрямовану на створення затребуваних благ наданням послуг, чи діяльність у сфері матеріального виробництва, що сприяє зростанню економічного потенціалу суспільства. Економічними функціями можна вважати такі, як: обслуговування процесу виробництва матеріальних благ; відтворення робочої сили; створення додаткових матеріальних благ тощо;
- соціальними функціями можна вважати такі, як: задоволення потреб споживачів у різних видах обслуговування; забезпечення зниження витрат і поліпшення умов праці в домашніх господарствах завдяки діяльності організацій житлово-комунального й побутового обслуговування; використання вільного часу, яке реалізується за допомогою послуг культурно-видовищних установ; забезпечення безпеки й нормального функціонування держави, охорони громадського порядку.

Слід також погодитись із твердженням Л. А. Траченко, що експертна оцінка якості послуг — це сукупність операцій з вибору комплексних або одиничних характеристик послуг (робіт, виробів) щодо визначення їх справжніх значень, підтвердження експертами їх відповідності встановленим вимогам і товарній інформації ². Зважаючи на це визначення, необхідно зазначити, що обов'язковою передумовою експертної оцінки послуг має бути їх експертиза, під час якої експерт досліджує ті питання, розв'язання яких потребує спеціальних знань, а за результатом дослідження складає ґрунтовний висновок. Зважаючи на те, що експертиза є специфічним видом діяльності щодо аналізу й оцінки якості послуг і визначення їх ринкової вартості, вона вимагає застосування експертних методик для проведення спеціальних досліджень і врахування здобутих результатів під час судових проваджень.

Акцентуємо увагу на тому, що експертиза послуг містить низку основних складових, серед яких необхідно виокремити такі, як:

- суб'єкт експертизи послуг, а саме експерт — це висококваліфікований, спеціально підготовлений фахівець, який здатний оцінювати якість послуг і визначати їхню ринкову вартість;

---

¹ Траченко Л. А. Знач. твір.

² Там само. С. 113.

- об'єкт експертизи послуг — це споживчі властивості виробів чи робіт, що виявляються у процесі їх споживання покупцем;
- критерії експертизи послуг — споживчі властивості послуг, які застосовуються під час їх аналізу та оцінки, що поділяють на загальні (суспільні цінності, норми, уявлення, орієнтуючись на які, експерти роблять висновки про споживчі властивості послуг) і конкретні (зафіксовані у нормативно-технічних документах реальні вимоги до якості певного виду послуг, а також сукупність базових значень показників щодо якості послуг, робіт, виробу тощо) критерії. Залежно від мети експертизи або показників, що їх аналізують, експерти можуть орієнтуватися на один або кілька критеріїв;
- методи проведення експертизи споживчих властивостей послуг містять способи дослідження якісних характеристик послуг, які ґрунтують з урахуванням таких класифікаційних ознак:
  - а) відмінності, зумовлені специфікою об'єкта експертизи на різних стадіях розроблення (технологія формування послуги, технічне завдання, проект, дослідний зразок тощо) та експлуатації (засоби праці, предмет споживання тощо);
  - б) відмінності, зумовлені особливостями підходу експертів до розв'язання завдань і засобами, які при цьому використовують (методи: комплексні, оперативні, експертні, соціологічні, розрахунково-інструментальні тощо, поміж яких провідним вважають експертний метод).

Традиційно основними етапами експертизи послуг визнають такі:

- аналіз для забезпечення експертів необхідною інформацією про якість послуги під час формування ними оцінних суджень;
- оцінка, що базується на результатах аналізу процесу організації надання й технології формування послуги й містить характеристику споживчого рівня якості послуги та її обґрунтування.

Проведення експертизи якості послуг пов'язане із застосуванням комплексної й оперативної експертиз. Комплексна експертиза якості послуг дає змогу всебічно дослідити й оцінити якість послуг, а її завдання орієнтують експертів на системний, комплексний підхід щодо аналізу об'єкта оцінки. Інакше кажучи, експерт розглядає об'єкт з огляду на різноманітні потреби споживача й особливості предметного оточення. У процесі експертизи фахівці формують критерії оцінки, визначають базові послуги (роботи, зразки) та показники якості. За таких умов комплексна експертиза дає змогу здобути як науковий та пізнавальний, так і методичний та нормативний матеріали, які в подальшому можна використати для проведення інших видів експертиз.

Оперативна експертиза якості послуг ґрунтується на результатах комплексних експертиз. Це дає змогу експертам скоротити строки експертного дослідження при дотриманні необхідної повноти й обґрунтованості висновків експерта. Особливістю оперативної експертизи є можливість її про-

ведення як на основних стадіях розроблення технології формування послуг, так і в процесі надання й безпосереднього споживання послуг покупцем.

Оскільки будь-яка послуга має різноманітні споживчі характеристики, то саме завдяки ним вона стає потрібною споживачеві. Для визначення якості послуг застосовують екологічну, економічну, технологічну, судово-правову, товарну й інші експертизи. Розглянемо докладніше завдання кожної із них.

Екологічна експертиза послуг. Екологічні показники якості послуги охоплюють групи даних, що відображають особливості впливу послуги на природне та предметно-просторове середовище. Для визначення цих показників проводять екологічну експертизу послуги, яка на основі застосування різноманітних методів аналізу дає змогу здобути результати, що стають підставою для висновків, наскільки екологічно безпечним є споживання послуги й супутні їй операції. Ця експертиза дає змогу сформувати оптимальні рішення та своєчасно внести зміни, необхідні для поліпшення технології формування послуг і сервісного обслуговування споживачів.

Економічна експертиза послуг. Завдання її полягає в дослідженні експертом на основі спеціальних знань у сфері економіки стану й обставин, що виникають у правових відносинах суб'єкта бізнесу та клієнта. Підґрунтям експертизи є економічний та інші методи аналізу, що дають змогу розкрити причини конфліктних ситуацій під час здійснення господарських операцій, у процесі реалізації технології формування якісних послуг, а також щодо всієї економічної діяльності підприємства. Економічна експертиза необхідна під час розгляду справ про фальсифікацію послуг, виконання плану надання послуг за їх видами, визначення собівартості послуг тощо. Крім того, економічна експертиза дає змогу дослідити застосування технологічних норм і нормативів, визначених керівництвом підприємства сфери послуг з урахуванням відповідності цих нормативів рівню науково-технічного розвитку галузі, сприянню економічному розвитку підприємства та задоволенню попиту населення.

Технологічна експертиза послуг. Її метою є дослідження організації надання та технології формування послуг; виготовлення виробів (для матеріальних послуг); відповідності послуг (робіт, виробів) технологічним режимам і нормативам у кількісному та якісному вимірах тощо. Крім того, під час проведення технологічної експертизи особливу увагу приділено використанню матеріалів; послідовності технологічних процесів; методів їх виконання; визначенню вмотивованості вибору обладнання, пристроїв, моделей, інструмента; обґрунтованості розміщення виробничих потужностей тощо. Об'єктами технологічної експертизи є матеріали, речі, вироби, комплектувальні матеріали, що їх використовують у процесі формування й надання послуг.

Судово-правова експертиза послуг. Здійснюється для визначення за матеріалами кримінального провадження, цивільної справи чи господарського спору фактичних даних та обставин експертами в передбаченому

процесуальним законодавством порядку. Підставами для неї можуть бути спеціальні постанови прокурора, слідчого, слідчого судді чи суду щодо дослідження споживчих чи інших властивостей послуг. Можна виокремити такі етапи проведення судово-правової експертизи:

- проведення експертами досліджень споживчих властивостей послуг за спеціальними правилами;
- надання суду звіту про результати дослідження;
- подання висновку експерта про виявлені в результаті експертного дослідження порушення у забезпеченні споживчих властивостей послуг.

Товарна експертиза послуг (товарознавча експертиза послуг). Вона полягає в оцінці експертом основних характеристик послуг, а також їх змін у процесі надання (реалізації). Її об'єктом переважно є матеріальні послуги або послуги, що мають матеріальне підтвердження. Товарна експертиза послуг дає змогу з'ясувати:

- відповідність товарних якостей послуги державним стандартам, умовам договору між підприємством сфери послуг і покупцем;
- сортність виробу, що могла змінитися під час виробництва, ремонту і транспортування;
- відповідність якості комплектувальних матеріалів договірній ціні;
- розміри природних втрат;
- причини наявності дефектів у виробках тощо.

Під час проведення товарної експертизи послуг експерт найчастіше застосовує органолептичні та документальні методи. Під час зовнішнього огляду виробів або оцінки виконаних робіт експерт визначає дефекти, були виявлені споживачем під час експлуатації; визначає відповідність виданих підприємством сфери послуг гарантій тощо. Класифікують товарну експертизу за видами з урахуванням вимог до експертної оцінки.

Необхідно акцентувати увагу на спеціалізованих експертних установах, які мають право проводити такого роду експертизи. Якщо в економічно розвинутих країнах світу незалежні експертизи виконують в десятках сотень установ, то в Україні перелік подібного роду організацій значно обмежений. Тенденції розвитку ринкових відносин, що висувають на перший план конкурентної боротьби якість товарів і надання послуг, дають змогу зробити припущення про швидке розширення у майбутньому переліку установ, сфера діяльності яких міститиме товарознавчу експертизу.

Науковці зазначають, що станом на сьогодні незалежні товарознавчі експертизи з оцінки якості послуг здійснюють у Торгово-промисловій палаті України, Центрі метрології та стандартизації Держстандарту України, структурах Міністерства охорони здоров'я України, державних структурах із захисту прав споживачів, деяких громадських установах, діяльність яких пов'язана з дослідженням якості товарів. Відомі випадки, коли потреба в незалежній думці експерта-товарознавця виникає у таких установах, як

санітарно-епідеміологічні служби, міськвиконкоми, районні органи влади тощо¹. Проте, поза увагою науковців залишилися спеціалізовані державні судові експертні установи Міністерства юстиції України, які можуть надати допомогу у розв'язанні подібних питань.

Окремо підкреслимо, що в експертних установах Мін'юсту України тривалий час проводять експертизи з визначення вартості товарів і певних видів послуг. Найпоширенішими видами експертиз із цього проблемного питання є товарознавча експертиза під час визначення розміру матеріальної шкоди, завданої власникові пошкодженого майна; автотоварознавча експертиза; економічна експертиза та будівельно-технічна експертиза. Поширити межі можливостей проведення такого роду судових товарознавчих експертиз із оцінки певних видів послуг сьогодні досить складно, оскільки відсутні науково обґрунтовані методичні матеріали з визначення ринкової вартості послуг — немає ані експертних методик, ані методичних рекомендацій щодо проведення подібних експертних досліджень.

Під час аналізу цього питання оброблено багато наукових напрацювань теоретичного характеру щодо проведення експертизи з експертної оцінки якості послуг. Проте, дослідження ринкової вартості послуг однозначно, обґрунтовано й переконливо науковці не висвітлювали ані в експертних методиках, ані в методичних рекомендаціях. Саме тому в сучасній судовій товарознавчій експертизі залишаються не розв'язаними протиріччя та тримають наукові дискусії.

Висновки. Автори наголосили, що до сьогодні відсутній нормативно-методичний документ у галузі судової експертизи щодо регламенту проведення судових товарознавчих експертиз такого напрямку, як дослідження вартості послуг. Це зумовлює нагальну необхідність у науково-дослідному розроблянні й апробації нормативного документа в галузі товарознавчого дослідження послуг та впровадження результатів зазначених досліджень в експертну практику. Зауважено, що завданнями такого дослідження має бути:

- розкриття організаційно-економічних засад діяльності суб'єктів господарювання у сфері послуг;
- окреслення вимог у законодавчих і нормативних документах, що регламентують надання різних видів послуг;
- розгляд предмета, об'єктів, завдань і питань оцінки певних видів послуг;
- формування системи знань щодо оцінки процесу надання різних видів послуг як об'єкта товарознавства;
- визначення інструментарію та розроблення алгоритму щодо проведення дослідження з визначення ринкової вартості послуг та інші.

Зазначене наукове дослідження має забезпечити систематизування знань для проведення успішної експертної оцінки й експертизи як якості, так і вартості певних видів послуг у межах компетенції експертів-товарознавців.

---

¹ Траченко Л. А. Зазнач. твір.

Запропоновано одним зі шляхів розв'язання цього проблемного питання вважати розроблення методичних рекомендацій «Визначення вартості послуг під час проведення судово-товарознавчих експертиз», яке здійснюється згідно з планом Міністерства юстиції України на 2019—2021 роки.

References

- Bohachuk, A. *Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku rynku posluh Ukrainy*. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/3/199.pdf> (data zvernennia 08.05.2020) [in Ukrainian].
- Fedoronko, N. I., Kovalchuk, N. O. (2017). Osoblyvosti suchasnoho stanovyscha rynku posluh Ukrainy. *Young Scientist*. № 3 (43). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_3_201 (data zvernennia 14.05.2020) [in Ukrainian].
- Fedosenko, N. (2005). Do pytannia pro mistse dohovoru z nadannia posluh u khodi vykonannia marketynhovyykh doslidzhen u systemi tsyvilno-pravovykh dohovoriv. *Pidpriumnystvo, hospodarstvo i pravo*. № 5 [in Ukrainian].
- Kazantseva, A. O. (2018). Poniattia i vydy komunalnykh posluh: problemy pravovoho vyznachnna. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. № 48. Vol. 1 [in Ukrainian].
- Lavlok, K. (2005). *Marketing uslug: personal, tehnologija, strategija*; per. s angl. Moscow: Viljams. [in Russian].
- Marks, K., Engels, F. (1960) *Tvori: 2-ge vid. Vol. 23*. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury [in Russian].
- Mihajlov, A. (1999). Usługi jak forma biznesa. *Predprinimatel'stvo, hozjajstvo i pravo*. № 1. [in Russian].
- Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 19.04.2020 r. № 922-VIII. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (data zvernennia 12.05.2020) [in Ukrainian].
- Pro tsiny i tsinoutvorennia: Zakon Ukrainy vid 02.04.2020 r. № 5007-VII. (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. № 19-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5007-17> (data zvernennia 12.05.2020) [in Ukrainian].
- Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrainy vid № 1024-XII від 12.05.1991 r. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. № 30. [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia pereliku haluzei znan i spetsialnostei, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity: PKM Ukrainy vid 29.04.2015 r. № 266. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* vid 03.06.2016 r. (2016). № 41. [in Ukrainian].
- Pidpriumnystvo, torhivlia ta birzhova diialnist*. Ekspertyza tovariv ta posluh. Tsentri NIT KhDUKhT. URL: <http://www.hduht.edu.ua/index.php/en/ftp/te> (data zvernennia 12.05.2020) [in Ukrainian].
- Puhachevska, K. Y. (2016). Sfera posluh v Ukraini: osoblyvosti rozvytku ta stratehichni perspektyvy. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seria: Ekonomika i menezhment*. № 18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_18_12 (data zvernennia 14.05.2020) [in Ukrainian].
- Rieznikova, V. V. Sutnist katehorii «posluha»: analiz isnuichykh kontseptsii. *Radnyk. Ukr. yuryd. portal*. URL: <http://radnyk.info/statii/230-tsuv-pravo/14859.lr.html> (data zvernennia 29.04.2020) [in Ukrainian].
- Serohina, T. V., Savchenko, Yu. A. (2018). Pidkhody do interpretatsii poniattia «publichni posluhy». *Visnyk NADU. Seria «Derzhavne upravlinnia»*. № 3 (90) [in Ukrainian].

- Spivak, L. S. (2002). *Formuvannia rynku posluh v transformatsiinii ekonomitsi*. (Dyser. kandidata ekonomichnykh nauk za spetsialnistiu 08.01.01), Kyiv [in Ukrainian].
- Trachenko, L. A. (2017). *Ekspertyza posluh*. Navchalnyi posibnyk. Odesa: ONEU, Rota-prynt. [in Ukrainian].
- Vasylieva, N. V. (2014). *Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia ta rozvytku systemy nadannia administratyvnykh posluh na rehionalnomu rivni*. (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Vasylieva, V. A. (2006). *Tsyvilno-pravove rehuliuвання діяльності з надання посередницьких послуг*. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet im. V. Stefanyka. [in Ukrainian].
- Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* (2005). Uklad. i holov. red. V. T. Busel. Irpin: Perun [in Ukrainian].

О. С. Донцова, И. А. Петрова, О. А. Желавская
ОТНОСИТЕЛЬНО КОМПЕТЕНЦИИ
СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТОВ-ТОВАРОВЕДОВ
ПО ОЦЕНКЕ УСЛУГ

Материалы данной статьи отражают актуальные проблемы, связанные с определением особого места судебно-товароведческих экспертиз при решении вопроса, связанного с определением стоимости конкретного вида услуг. Авторы акцентировали внимание на анализе научных работ относительно трактовки термина «услуга» и рассмотрели разные подходы к его пониманию. Отдельное внимание уделено факторам развития рынка услуг, среди которых: политика государства, тенденции бизнеса, совершенствование информационных технологий, социальные изменения и интернационализация; приведена их характеристика и определены общие тенденции развития рынка услуг. Рассмотрены отдельные положения и представлена их трактовка с учётом действующих законодательных нормативно-правовых актов, регламентирующих функционирование рынка услуг в Украине. Авторы подчёркивают, что законодатель определяет компетенцию товароведа как специалиста по экспертизе товаров и услуг, а также отмечают, что и товары, и услуги являются одинаково равнозначными объектами товароведческой экспертизы в соответствии с конкретной судебно-экспертной специальностью. Кроме того, отдельное внимание уделено профессиональным качествам, которые приобретает эксперт-товаровед во время изучения дисциплин в период получения высшего образования по данной специальности. Отдельно акцентировано внимание на должностях, позволяющих специалисту, имеющему высшее образование (не ниже специалиста) по данной специальности, сформировать умения и навыки эксперта-товароведа по оценке товаров и услуг в процессе получения практического опыта работы. В статье также подчёркнуто, что, в соответствии с действующим законодательством и нормативно-технической документацией, к компетенции экспертов-товароведов,

помимо оценки стоимости товаров, входит также определение рыночной стоимости услуг. Авторы определили пути решения проблемного вопроса относительно возможности подготовки специалистов данной специальности и формирования их компетенностей. Также подчёркнуто, что в случаях, когда потребитель пытается восстановить справедливость в этом проблемном вопросе, он должен обратиться в экспертное учреждение с просьбой провести товароведческое исследование по определению качества и стоимости предоставленных конкретных видов услуг.

Ключевые слова: потребитель, товары и услуги, рынок услуг, законодательство, качество товаров и услуг, оценка услуг, судебная экспертиза, компетенция, компетентность.

O. Dontsova, I. Petrova, O. Zhelavskaya

ON THE COMPETENCE OF COMMODITY FORENSIC EXPERTS AS TO THE SERVICES ASSESSMENT

This article content reflects the current problems that are connected with the determination of the special place of a forensic commodity examination while resolving the issue of defining of a particular type of service cost. The authors focused on the analysis of scientific developments regarding the interpretation of the term service and examined different approaches to its understanding. Special attention is paid to the factors of services market development, such as state policy, business trends, information technologies development, social changes and internationalization; their characteristics are given and general trends in the development of the services market are determined. Certain provisions and their interpretation are considered, taking into account the current regulatory legal acts that govern the services market functioning in Ukraine. The authors emphasize that the legislator determines the competence of the commodity forensic expert as a specialist in goods and services examination, and also emphasize that both goods and services are equally equivalent objects of commodity examination in conformity with a specific forensic specialty. In addition, the article focuses on the professional qualities that a commodity forensic expert specialist acquires while studying subjects during the period of pursuing higher education in the specialty. The attention is separately focused on those positions that allow a specialist with higher education (not lower than a specialist) in this specialty to develop forensic expert specialist skills and abilities on evaluating goods and services during the process of obtaining practical work experience. The article also emphasizes that competence boundaries of commodity forensic experts, excluding the assessment of goods, also include determining the market value of services in accordance with the applicable law and regulatory and technical documentation. The authors have identified ways to solve the problem regarding the possibility of training specialists in this specialty and the development of their competencies. It is also emphasized that in cases when a consumer is trying to

restore justice on this problematic issue, he should contact the forensic institution with a request to conduct a commodity examination to define the quality and cost of the specific types of services provided.

Keywords: consumer, goods and services, services market, legislation, quality of goods and services, evaluation of services, forensic examination, competency, competence.

Надійшла до редколегії 21.05.2020

Донцова О. С., Петрова І. А., Желавська О. О. Щодо компетенції судових експертів-товарознавців стосовно оцінки послуг//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 536—555. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.38>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.39>

УДК 343.98.067

А. А. Арутюнян,

эксперт отдела товароведческих экспертиз

Национального бюро экспертиз РА, г. Ереван, Республика Армения,

e-mail: ah-ets@mail.ru, anul.harutyunyan91@gmail.com

О. Т. Саргсян,

эксперт отдела культуроведческих экспертиз

Национального бюро экспертиз РА, г. Ереван, Республика Армения,

e-mail: hovsar@rumbler.ru

П. С. Восканян,

кандидат химических наук, старший научный сотрудник,

заместитель директора по научной работе Национального бюро экспертиз
РА, г. Ереван, Республика Армения,

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3518-7015>, e-mail: p.voskanyan@nbe.am

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ЭКСПЕРТНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ОБЪЕКТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

В статье рассматриваются вопросы судебной экспертизы объектов интеллектуальной собственности — нового направления судебно-экспертной практики. Отмечено, что тенденции, наметившиеся в последние годы в судебно-экспертной деятельности Национального бюро экспертиз РА, указывают на актуальность разработки новых методов по оценке объектов интеллектуальной собственности. Показано, что исследования объектов интеллектуальной собственности носят междисциплинарный характер и требуют проведения комплексных экспертиз. Изложен алгоритм ключевых этапов исследования объектов интеллектуальной собственности. Научная новизна исследования заключается в изучении сочетания использования сравнительного и затратного подходов при оценочных судебно-культурологических и судебно-товароведческих экспертных исследованиях.

Ключевые слова: объект интеллектуальной собственности, судебно-культурологическая экспертиза, судебно-товароведческая экспертиза, сравнительный подход, затратный подход.

Постановка научной проблемы. При проведении экспертного анализа объектов интеллектуальной собственности (далее — ОИС) нередко требуется участие экспертов различных специальностей, так как в рамках комплексных экспертиз при совместном исследовании возникает целый

ряд процессуальных и технологических проблем, связанных с защитой интеллектуальных прав и интересов правообладателя.

Анализ основных исследований и публикаций. Прежде всего, считаем необходимым привести определение, данное Всемирной организацией интеллектуальной собственности (далее — ВОИС) понятию интеллектуальная собственность. Так, по определению ВОИС, к результатам интеллектуальной деятельности и средств индивидуализации, которым предоставляются закреплённые законом охраняемые права и которые подпадают под определение «интеллектуальная собственность» в самом широком смысле данного термина, следует отнести созданные физическими или юридическими лицами произведения науки, литературы, искусства, а также результаты промышленной деятельности, в частности промышленные образцы, полезные модели, изобретения, секреты производства (ноу-хау) и т. п.¹

Важно иметь в виду, что если правовая охрана результатов интеллектуальной деятельности должным образом не оформлена, то есть отсутствует необходимая документация, подтверждающая возможность установления правообладателя (владельца или автора), то, при использовании вышеуказанных результатов, хотя де-факто будут нарушены права физического или юридического лица, как автора/авторов, однако, в данном случае имущественные права на ОИС с юридической точки зрения не будут нарушены и данное процессуальное действие не будет квалифицироваться как уголовно-наказуемое. В отдельных случаях именно некоторое недопонимание и, как результат, недооценка непреложности правовой охраны ОИС стали причиной формирования в системе судебно-экспертной практики нового направления, а именно — судебной экспертизы ОИС. Так, С. А. Смирнова, В. В. Гулевская, Г. Г. Омелянюк в статье, посвящённой судебной экспертизе ОИС как новому направлению судебно-экспертной деятельности Минюста России, предлагают на первоначальном этапе развития данного направления судебной экспертизы выделить род «Судебная экспертиза объектов интеллектуальной собственности» и вид «Исследование объектов интеллектуальной собственности, в том числе с целью определения их стоимости»².

Цель статьи. Важно отметить, что опыт судебно-экспертной деятельности последних лет в Республике Армения позволяет однозначно констатировать, что проведение данного вида судебно-экспертных исследований также приобретает особую актуальность, так как в случае возникновения

---

¹ URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/ru/intproperty/450/wipo_pub_450.pdf (дата обращения: 15.08.2008).

² Смирнова С. А., Гулевская В. В., Омелянюк Г. Г. Судебная экспертиза объектов интеллектуальной собственности — новое направление судебно-экспертной деятельности Минюста России // *Теория и практика судебной экспертизы*. Москва, 2018. № 2. Т. 13. С. 16—26.

спорной ситуации, когда речь заходит об определении или компенсации нанесённого ущерба автору/авторам или владельцу/владельцам продукта, именно права интеллектуальной собственности становятся решающим, регулирующим фактором, дающим возможность подтвердить собственность творческого произведения или предотвратить его незаконное использование, копирование и другие нарушения. В этих случаях возникает необходимость в применении специализированных профессиональных знаний и проведении объективных и комплексных исследований.

Изложение основного материала исследования. Экспертизу ОИС в Национальном бюро экспертиз Национальной академии наук Республики Армения (далее — *НБЭ РА*) в предшествующий период чаще всего осуществляли и в настоящее время осуществляют в рамках комплексной экспертизы, в большинстве случаев пока при участии экспертов из товароведческих, культурологических, финансово-экономических и бухгалтерских отделов.

Принимая во внимание тот факт, что единых методик производства экспертных исследований ОИС, ввиду новизны класса судебных экспертиз, разработано пока недостаточно, а также уже накопленный к сегодняшнему дню в *НБЭ РА* опыт проведения экспертных исследований нематериальных объектов, были проведены исследования, позволившие выработать пошаговый алгоритм проведения судебно-экспертных исследований ОИС, который в дальнейшем нашёл практическое применение при разработке драфтовой версии методики проведения экспертных исследований ОИС. С целью обеспечения единообразия судебной практики с положениями данной методики планируется в дальнейшем апробировать её путём тестирования при рассмотрении споров, связанных с защитой интеллектуальных прав. Последовательность шагов, изложенную в методике, условно можно разделить на следующие этапы:

- этап 1. Выявление (обследование и установление наличия) ОИС, определение формальных признаков и целей оценки;
- этап 2. Описание охранных документов ОИС как объекта оценки и права с определением объёма и характера прав;
- этап 3. Выделение предмета оценки ОИС;
- этап 4. Сбор данных (экспертных оценок) о предполагаемой интеллектуальной собственности, её правообладания, исследование сегмента рынка интеллектуальной собственности с учётом ранее определённых целей оценки;
- этап 5. Анализирование собранной экспертной информации, определение качественных и количественных характеристик ОИС, прав, а также проверка достоверности информационного массива для определения стоимости в соответствии с разработанным перечнем исходных данных;
- этап 6. Выбор и обоснование подхода и методов проведения процедуры оценки ОИС;

- этап 7. Установление основных критериев расчёта с обозначением допустимых ошибок и погрешностей с последующим проведением математических вычислений;
- этап 8. Интерпретация полученных результатов, оценивание мнений и возражений по исследуемому объекту на момент оценивания с учётом конъюнктуры рынка и места на рынке на момент определения стоимости исследуемого ОИС;
- этап 9. Проверка достоверности полученных результатов по оцениванию интеллектуальной собственности;
- этап 10. Подготовка экспертного заключения.

С учётом применения в практической плоскости упомянутой методики, в статье проанализированы некоторые специфические аспекты комплексных экспертных исследований ОИС в НБЭ РА, проведённые при совместном участии двух следующих экспертных отделов: товароведческого и культурологического.

За предыдущий период в НБЭ РА при проведении комплексных культурологических судебных экспертных исследований ОИС существенное количество выполненных экспертиз пришлось на изучение объектов культурного наследия, требующих расчёта их стоимости. Преобладание вышеупомянутого вида экспертного исследования ОИС с определением преимущественно их стоимости вызвано в большей степени тем обстоятельством, что в Республики Армения расширился как легальный, так и нелегальный оборот произведений изобразительного искусства, а также участились случаи вандализма — порчи артефактов, архитектурных памятников истории и культуры.

В данном контексте отметим, что Ш. Н. Хазиев предметом судебно-искусствоведческой экспертизы называет сведения о фактах в связи с расследуемым или рассматриваемым в суде делом в пределах задач, разрешаемых судебной экспертизой в отношении произведений изобразительного искусства, музыки, литературы, антикварных изделий с помощью специально разработанных для этого методик и средств в определённом процессуальном законодательством порядке. Основными задачами судебно-искусствоведческой экспертизы он видит установление подлинности исследуемого произведения, его культурной или исторической ценности, автора произведения¹.

Далее перечислен примерный перечень типичных вопросов, формулируемых компетентными органами эксперту при назначении экспертиз ОИС в НБЭ РА:

---

¹ Хазиев Ш. Н. Процессуальные и криминалистические основы судебно-искусствоведческой экспертизы // *Актуальные проблемы теории и практики судебной экспертизы: докл. и сообщ. на Междунар. конф. «Восток—Запад: партнерство в судебной экспертизе»*. Москва — Нижний Новгород: РФЦСЭ и Приволжский РЦСЭ МЮ РФ, 2004. С. 335—337.

- установление авторства предметов искусства;
- установление наличия или отсутствия в исследуемом объекте признаков авторского произведения (творческого характера, новизны, оригинальности, уникальности);
- установление наличия или отсутствия сходства либо тождества исследуемых объектов (музыкальных произведений, произведений живописи, скульптуры и т. д.);
- установление наличия или отсутствия признаков авторского произведения;
- выявление признаков плагиата (установление сходства или тождества двух произведений);
- определение рыночной стоимости и/или объёма ущерба при нарушении авторских прав.

На наш взгляд, при проведении на начальном этапе судебных экспертиз ОИС, имея в виду, что произведение изобразительного искусства следует воспринимать не как неделимое, а должно подразделять в установленном порядке на составляющие и подвергать многомерному исследованию, необходимо отдавать предпочтение общим научным методам — таким, как: наблюдение, измерение, описание, сравнение, тестирование, моделирование и т. п. Отметим также, что при проведении судебно-культурологических экспертиз ОИС, особенно объектов изобразительного искусства и памятников культурного наследия, следственные органы, как правило, указывают на необходимость применения неразрушающих методов, и в этих случаях, с нашей точки зрения, эксперт должен использовать как оптические технические средства (микроскопы, фотоаппараты с широким набором специальных фильтров, проекторы, псевдоскопы и т. п.), так и спектральное аналитическое оборудование (монохроматоры, спектрографы в ультрафиолетовой и инфракрасной областях спектра, оптико-эмиссионные спектрометры, рентгенофлуоресцентные спектрометры и т. п.). В свою очередь, экспертные исследования условно также можно разделить на две стадии: первая, которая включает сбор информации о произведении искусства, его авторской независимости, месте создания, изучение письменных документов (каталогов, договоров, мнений предыдущих специалистов), а также простой визуальный осмотр работы, записей, подписей, печатей и узоров на рамке; и вторая, которая направлена на распознавание смысловой насыщенности/наполнения произведения искусства, сбора информации о внутреннем содержании последнего, а также на изучение исторического миропонимания и индивидуальной творческой сущности автора.

В подтверждение сказанному далее приведены конкретные примеры комплексных экспертиз, проведённых в НБЭ РА за последний год экспертами отделов товароведческих и культурологических экспертиз.

Так, в рамках возбуждённых уголовных дел в первом случае личность «Х» при определённых обстоятельствах совершила кражу бюста «У», и по

материалам предварительного следствия требовалось определить рыночную стоимость указанного бюста «У», а во втором случае — при обыске в доме «Х» были обнаружены старинные предметы: мечи, стрелы, самовары, стаканы и т. п., и у следственных органов возникло подозрение, что все эти предметы похищены. В обоих случаях иницирующему экспертизу компетентному органу необходимо было определить рыночную стоимость указанных предметов с целью определения уголовной ответственности в законодательно установленном процессуальном порядке. Важно подчеркнуть, что иницирующий орган для данных конкретных ситуаций при формулировании вопросов, на которые необходимо было получить экспертные заключения, указал вопросы, диктующие только исполнение судебно-товароведческих экспертиз. Однако, учитывая обстоятельства, возникшие на начальной стадии предварительного производства экспертных исследований, требующих выяснения принадлежности бюста «У» и вышеперечисленных похищенных старинных предметов к объектам культурных ценностей и факта, что последнее выходит за рамки узких профессиональных знаний экспертов, проводящих товароведческие экспертизы, у НБЭ РА, руководствуясь действующим законодательным Республики Армения, в частности, ч. 4 ст. 246 Уголовно-процессуального кодекса Республики Армения, для данных конкретных случаев было принято решение о проведении комплексных судебно-культурологических и судебно-товароведческих экспертиз. Экспертизы были проведены в следующей очерёдности: вначале пакеты вещественных доказательств по упомянутым уголовным делам, представленные на экспертизу, были вскрыты соответствующими экспертами из указанных отделов, затем были выполнены работы по фотографированию и исследованию внешнего вида объектов, учитывая принцип не повреждения. В частности, в результате культурологического исследования бюста «У» была выявлена информация о названии объекта, его авторе, дате и/или периоде создания, месте, материале, физических размерах, степени сохранности, а также его принадлежности как произведения искусства к определённой группе объектов культурной ценности. Впоследствии именно наличие собранных исходных данных, полученных в результате культурологического экспертного исследования, подтверждающих принадлежность исследованного бюста «У» к культурным ценностям, послужил основанием для передачи в развёрнутом виде информации в отдел товароведческих экспертиз для проведения оценочных исследований. Следует подчеркнуть, что экспертным исследованиям в упомянутом отделе по определению стоимости представленных на экспертизу ОИС предшествовал систематизированный анализ рынка с целью отслеживания ценовой политики на исследуемый объект.

Принимая во внимание выявленные в результате культурологических исследований особенностей ОИС, из общеизвестных трёх основных подходов, используемых при оценке ОИС, а именно затратного, сравнительного

и доходного, для проведения всесторонних и полных оценочных экспертных товароведческих исследований по ранее перечисленным объектам, отнесённым к художественным ценностям и предметам коллекционирования, были выбраны первые два подхода. В дополнение к отобранным предпочтительным подходам с целью повышения достоверности полученных результатов экспертных исследований также были использованы: как методика определения рыночной стоимости объектов права интеллектуальной собственности¹; рекомендации по отдельным вопросам проведения экспертизы заявки на товарный знак²; методические рекомендации по определению стоимости прав на торговую марку³, так и ряд подходов и представлений, применяемых в наиболее промышленно развитых странах мира.

В обоснование выбора именно сравнительного и затратного методов, в первую очередь отметим, что, пропущенные сквозь призму собственного опыта, оба метода, дополняя друг друга, несомненно, работают — и работают действительно и эффективно. Поэтому нелишним будет привести далее краткие описания характеристик выбранных подходов, что позволит ответить на вопрос: «Чем был вызван данный выбор применения сочетанного использования сравнительного и затратного подходов?».

Как известно, сравнительный метод основан на определении стоимости объекта оценивания относительно рыночной стоимости существующей аналогичной интеллектуальной собственности, учитывая сходства и особенности оцениваемого объекта⁴. Применение данного метода при определении рыночной стоимости ОИС, с нашей точки зрения, является наиболее предпочтительным, так как при применении данного метода учитываются все ключевые факторы, влияющие на формирование стоимости, в частности: рейтинг авторов сравниваемых объектов, особенности творческой деятельности и сходство с творческой деятельностью автора, период создания ОИС, используемые материалы (если объект, являющийся результатом интеллектуальной собственности, является материальным объектом) и т. д. Немаловажно отметить, что, чем больше имеется образцов сравнения и чем больше выявлено критериев сравнения для исследуемых

¹ Федоренко В. Л., Тимошик Л. П., Кісіль Н. В., Ковальова Н. М., Голикова О. В., Чабанец Т. М. та ін. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності в Україні: навч.-метод. вид./за ред. проф. В. Л. Федоренка//НДЦСЄ з питань інтелектуальної власності Мін'юсту України. Київ: Вид-во Ліра-К, 2019. 88 с.

² Методичні рекомендації з окремих питань проведення експертизи заявки на знак для товарів і послуг: затв. наказом Держпідприємства «Український інститут промислової власності» від 07.04.2014 р. № 91. URL: https://ukrpatent.org/i_upload/file/metod-rek-tm-05112018.pdf (дата обращения: 15.08.2008).

³ Голова І. Г. Визначення вартості майнових прав на торговельну марку// *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 62. С. 430—435.

⁴ Леонтьев Б. Б., Мамаджанов Х. А. Принципы и подходы к оценке интеллектуальной собственности и нематериальных активов: учеб. пособ. Москва: Изд-во «РИНФО», 2003. 172 с.

ОИС, тем точность расчёта средней рыночной стоимости последнего повышается. Накопленный в НБЭ РА опыт за относительно небольшой период времени показывает, что применение сравнительного метода в процессе оценивания ОИС всё же наиболее эффективно в тех случаях, когда материальный и/или нематериальный ОИС не является уникальным, неповторимым образцом.

Что же касается определения стоимости ОИС с использованием затратного метода, то отметим, опять-таки из собственного опыта проведения экспертиз ОИС, что его в основном целесообразно применять при оценивании результатов творческой деятельности, а именно промышленных образцов, компьютерных программ, баз данных, фирменных наименований и знаков обслуживания. При этом основная проблема применения затратного метода заключается в том, что сбор необходимой информации часто является сложным и долгим процессом, реализуемым иницилирующим органом, поскольку в большинстве случаев сторона обвинения не предоставляет необходимых документов и создаёт искусственные препятствия.

Выводы. Таким образом, подводя итог вышеприведённым кратким характеристикам описанных подходов, отметим, что факторы, учитываемые при применении сравнительного метода, приемлемы почти во всех случаях, но в некоторых конкретных случаях их необходимо дополнить путём использования затратного метода. Поэтому, ещё раз считаем важным подчеркнуть, что сочетание применения упомянутых двух подходов показало лучшие результаты и, по нашему мнению, является наиболее предпочтительным при определении рыночной стоимости ОИС.

В заключение отметим, что исследование ОИС является специфичным комплексным экспертным исследованием, поскольку в каждом конкретном случае требуется изучить профессиональную деятельность автора, определить его рейтинг и уровень известности, уточнить наличие защищённости авторских прав, выяснить уникальность и/или неповторимость исследуемого объекта и ряд других особенностей, каждая из которых является ключевым фактором в процессе определения рыночной стоимости ОИС.

References

- Chto takoe intellektualnaia sobstvennost? URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/ru/intproperty/450/wipo_pub_450.pdf [in Russian].
- Smirnova, S. A., Gulevskaia, V. V., Omelianiuk, G. G. (2018). Sudebnaia ekspertiza obektov intellektualnoi sobstvennosti — novoe napravlenie sudebno-ekspertnoi deiatelnosti Miniusta Rossii. *Teoriia i praktika sudebnoi ekspertizy*. Tom 13, № 2 [in Russian].
- Khaziev, Sh. N. (2004). Protsessualnye i kriminalisticheskie osnovy sudebno-iskusstvovedcheskoi ekspertizy. *Aktualnye problemy teorii i praktiki sudebnoi ekspertizy*. Doklady i soobshcheniia na mezhdunarodnoi konferentsii “Vostok - Zapad: partnerstvo v sudebnoi ekspertize”. Moscow – Nizhnii Novgorod: RFTcSE i Privolzhskii RTcSE Mlu RF [in Russian].

- Fedorenko, V. L. (ker.), Tymoshchuk, L. P., Kisil, N. V., Kovalova, N. M., Holikova, O. V., Chabanets, T. M. ta in. (2019). *Sudova ekspertyza ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti v Ukraini: navch.-metodychne vyd.* V. L. Fedorenko (Ed.). NDTsSE sudovoi ekspertyzy z pytan intelektualnoi vlasnosti Miniustu. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].
- Metodychni rekomendatsii z okremykh pytan provedennia ekspertyzy zaiavky na znak dlia tovariv i posluh.* Derzhavne pidpriemstvo «Ukrainskyi instytut promyslovoi vlasnosti» (2014) [in Ukrainian].
- Holova, I. H. (2016). Vyznachennia vartosti mainovykh prav na torhovelnu marku. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza.* Vyp. 62 [in Ukrainian].
- Leontev, B.B., Mamadzhanov, Kh. A. (2003). *Printsipy i podkhody k otsenke intellektualnoi sobstvennosti i nematerialnykh aktivov: uchebn. posobie.* Moscow: Izd-vo "RINFO" [in Russian].

А. А. Арутюнян, О. Т. Саргсян, П. С. Восканян

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті розглянуто питання судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності — нового напрямку судово-експертної практики. Відзначено, що тенденції останніх років судово-експертної діяльності Національного бюро експертиз РА свідчать про актуальність розроблення нових методів з оцінювання об'єктів інтелектуальної власності. Доведено, що дослідження об'єктів інтелектуальної власності мають міждисциплінарний характер і вимагають проведення комплексних експертиз. Викладено покроковий десятиетапний алгоритм проведення судово-експертних досліджень об'єктів інтелектуальної власності, який знайшов практичне застосування під час розроблення драфтової версії методики проведення експертних досліджень об'єктів інтелектуальної власності в Національному бюро експертиз РА. Наведено перелік типових питань, які компетентні органи ставлять експертові, призначаючи експертизи об'єктів інтелектуальної власності в Національному бюро експертиз РА. На конкретних прикладах показано комплексні експертизи, проведені в Національному бюро експертиз РА за останній рік експертами відділів товарознавчих і культурологічних експертиз.

Наукова новизна дослідження полягає у вивченні застосування до оцінних судово-культурологічних і судово-товарознавчих експертних досліджень порівняльного та витратного підходів у поєднанні. Показано, що обидва методи, доповнюючи один одного, беззаперечно, працюють — до того ж працюють дієво й ефективно. Як основний висновок зауважено, що застосування порівняльного та витратного підходів у поєднанні дає кращі результати і є найкращим під час визначення ринкової вартості об'єктів інтелектуальної власності, що належать до предметів і творів культури, які мають художню та майнову цінність.

A. Harutyunyan, O. Sraghsyan, P. Voskanyan
**SOME PECULIARITIES ON CONDUCTING FORENSIC
EXAMINATION OF INTELLECTUAL PROPERTY ITEMS**

The article deals with the issues of intellectual property items forensic examination – a new direction in forensic practice. It is noted that the trends that have emerged in the forensic activities of the National Bureau of Expertises of the Republic of Armenia in recent years indicate the relevance for developing new methods on assessing intellectual property items. It is shown that the examination of intellectual property items has an interdisciplinary nature and requires conducting forensic comprehensive examination. A step-by-step algorithm including 10 subsequent stages for conducting forensic examination of intellectual property items, which later found practical application in the development of a draft version of the methodology for conducting forensic research on intellectual property items in the National Bureau of Expertise of the Republic of Armenia, is outlined. The article presents the list of typical questions worded by the competent authorities to a forensic expert when appointing the examination of intellectual property items at the National Bureau of Expertises of the Republic of Armenia. Forensic comprehensive examinations conducted at the National Bureau of Expertises of the Republic of Armenia over the past year by forensic experts from the departments of commodity examination and forensic authentication are illustrated by specific examples.

The scientific novelty of the study lies in the examination of the combined application of comparative and cost approaches while evaluative forensic authentication and commodity examinations. It is shown that both methods complementing each other undoubtedly work efficiently and effectively. As the main conclusion, it is noted that the combined use of comparative and cost approaches has shown the best results and is most preferable in determining the intellectual property items' market value which relate to the objects and works of culture and have both cultural and artistic merits.

Keywords: intellectual property item, forensic authentication, commodity examination, comparative approach, cost approach.

Надійшла до редколегії 06.07.2020

Арутюнян А. А., Саргсян О. Т., Восканян П. С. Некоторые особенности проведения экспертных исследований объектов интеллектуальной собственности// *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 556—565. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.39>.

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.40>
УДК 343.98

О. О. Михальський,

кандидат юридичних наук,
завідувач лабораторії товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів
інтелектуальної власності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса,
м. Харків, Україна,

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4551-4043>, e-mail: mix3103@ukr.net

Т. А. Заніна,

старший науковий співробітник
лабораторії товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів
інтелектуальної власності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса,
м. Харків, Україна,

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2476-860X>, e-mail: tanyazan_@ukr.net

А. П. Копитько,

старший науковий співробітник
лабораторії товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів
інтелектуальної власності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса,
м. Харків, Україна,

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8852-1024>, e-mail: k_oalla@ukr.net

О. В. Мануленко,

старший науковий співробітник
лабораторії товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів
інтелектуальної власності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса,
м. Харків, Україна,

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7954-1261>, e-mail: maleksaa@ukr.net

ПРОБЛЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА, ВИРАЖЕНІ В ЦИФРОВІЙ ФОРМІ

Розвиток цифрових технологій і глобальних інформаційних мереж вимагає створення нових механізмів захисту авторських прав в інтернеті. У цій статті проаналізовано основні тенденції розвитку авторського права в цифровому середовищі, виявлено основні способи й види порушень авторських прав в інтернеті; виокремлено види об'єктів авторського права в цифровому середовищі. Збільшення обсягу авторських прав або введення складної процедури їх здійснення обмежить права користувачів інтернету, тому завданням сучасного авторського права є досягнення справедливого та життєздатного балансу інтересів власників авторських прав і користувачів творів, розміщених в інтернеті. Необхідно адаптувати авторське право до нового цифрового середовища, регулювати це середовище цивільним правом і розширити

правові межі авторського права для забезпечення можливості діяти в умовах нового цифрового середовища.

Ключові слова: об'єкти авторського права; цифрове середовище; інтернет; твори, виражені в цифровій формі.

Постановка наукової проблеми. З розвитком цифрових технологій і розширенням інтернету об'єкти інтелектуальної власності зазнали масивного трансформування. Величезну кількість творів науки і мистецтва, літератури і кінематографа, фонограм, зображень і комп'ютерних програм оцифровано в інтернеті, що дало доступ користувачам до необмежених інформаційних ресурсів. Це призвело до створення єдиного світового цифрового інформаційного простору, що вимагає комплексного підходу до розроблення нової моделі цивільно-правового регулювання та захисту авторських прав.

Фіксування названих об'єктів авторсько-правової охорони в електронній формі та транскордонний характер інтернету спрощує можливість порушення прав авторів і їхніх правонаступників.

Судова практика свідчить про масове порушення таких видів авторських прав, як право на розповсюдження, право на показ, право на виконання, право на відтворення тощо.

Аналіз основних останніх досліджень. Проблемам захисту інтелектуальної власності та вивченню різних аспектів правового регулювання відносин в інтернеті присвячено такі дослідження: В. С. Ілларіонов ¹ розглянув питання авторських прав на музичні твори, поширені в інтернеті, С. О. Воропаєв ² свою роботу присвятив вивченню загальних питань правового регулювання авторських прав на літературні та художні твори у сфері функціонування всесвітньої мережі, О. С. Котенко ³ розглянула проблеми правового режиму мультимедійного продукту як об'єкта авторських прав, О. О. Вілінов ⁴ вивчив проблеми охорони авторського права та суміжних прав під час використання інтернету, П. Д. Барановський ⁵ дослідив міжнародно-правові проблеми охорони інтелектуальної власності

---

¹ Илларионов В. С. Авторские права на музыкальные произведения, распространяемые в сети Интернет: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2013. 30 с.

² Воропаев С. А. Правовое регулирование авторских прав в сфере функционирования всемирной информационной сети Интернет: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 30 с.

³ Котенко Е. С. Мультимедийный продукт как объект авторских прав: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2012. 230 с.

⁴ Вилинов А. А. Проблемы охраны авторского права и смежных прав при использовании информационно-телекоммуникационной сети «Интернет»: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2012. 202 с.

⁵ Барановский П. Д. Международно-правовые проблемы охраны интеллектуальной собственности в сети Интернет: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 206 с.

в інтернеті, С. І. Болдырев¹ та О. М. Пастухов² розглянули проблеми реалізації авторських прав у цифровому середовищі, механізм цивільно-правового захисту об'єктів авторського права в інтернеті.

Мета і завдання дослідження полягають у розв'язанні визначеного наукового завдання шляхом комплексного дослідження проблем реалізації авторських прав у цифровому середовищі.

Викладення основного матеріалу дослідження. Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права», електронна (цифрова) інформація — це аудіовізуальні твори, музичні твори (з текстом або без тексту), комп'ютерні програми, фонограми, відеограми, програми (передачі) організацій мовлення, що перебувають в електронній (цифровій) формі, придатній для зчитування та відтворення комп'ютером, які можуть існувати і/або зберігатися у вигляді одного або кількох файлів (частин файлів), записів у базі даних на накопичувальних пристроях комп'ютерів, серверів тощо у мережі «Інтернет», а також програми (передачі) організацій мовлення, що ретранслюються з використанням інтернету³.

Електронний (цифровий) твір — це твір, виражений у формі машинного зчитування. Його могло бути створено у формі для машинного зчитування або перетворено на неї. Якщо його було перетворено, то має існувати вихідний добуток (оригінал) і мали місце перероблення і/або відтворення⁴.

Сьогодні в інтернеті зберігаються гігантські масиви інформації. І, як наслідок, мережа перенасичена доступними об'єктами, що підпадають під охорону авторського права: літературні, музичні, аудіовізуальні твори, ілюстрації, фотографії, мапи, плани, креслення, малюнки тощо. Передавання даних за допомогою інтернету відбувається завдяки комп'ютерним програмам, які також є об'єктами авторського права, а збереження та пошук інформації найчастіше здійснюються за допомогою баз даних в електронному вигляді, які також є об'єктом авторсько-правової охорони. Цифрова форма згаданих вище об'єктів авторського і суміжного права, відсутність кордонів та доступність в інтернеті тільки сприяють порушенням прав суб'єктів таких правовідносин.

Стало можливим як переведення вже існуючих творів у цифрову форму, так і створення творів у цифровому форматі, тобто формі, що являє собою величезну послідовність чисел (0 і 1) у двійковій системі числення. Незважаючи на те, що це явище можна розглядати як природний перебіг

---

¹ Болдырев С. И. Авторские права в современном информационно-телекоммуникационном пространстве Российской Федерации: гражданско-правовое регулирование и защита: дис. ... канд. юрид. наук. Курск, 2017. 212 с.

² Пастухов О. М. Авторське право в Інтернеті. Київ: Школа, 2004. 144 с.

³ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 27.05.2020).

⁴ Серго А. Г. Интернет и право. Москва, 2003. 135 с.

науково-технічного прогресу, створення глобальних комунікаційних мереж, масове поширення персональних комп'ютерів і цифрової форми спричинили для усталеної системи авторського права більш складні проблеми, ніж ті, з якими доводилося стикатися протягом усієї історії його існування. Це пов'язано з тим, що існуюче право інтелектуальної власності орієнтоване здебільшого на аналоговий світ, тоді як цифрова форма має деякі основні особливості:

- її можна створити практично для будь-якого об'єкта авторського права або суміжних прав;
- її можна перетворити на аналогову;
- копіювання об'єктів авторських і суміжних прав у цифровій формі потребує істотно менших економічних витрат;
- копіювання об'єктів авторських і суміжних прав у цифровій формі здійснюється без втрати якості оригіналу або навіть копії оригіналу твору;
- цифрова форма об'єктів авторських і суміжних прав є оптимальною для передавання в електронних мережах, що уможливило існування об'єктів авторських і суміжних прав у цифровій формі не тільки на стаціонарних носіях, а й на локальних або мережних пристроях ¹.

Із розвитком цифрових і мережних технологій виникли нові тенденції та проблеми, які характеризуються такими ознаками:

- поняття матеріального примірника та копії твору, на яких раніше будувалося авторське право, у сучасних умовах цифрового середовища втратило своє значення;
- для регулювання цивільних правовідносин у галузі захисту авторських прав введено поняття «доведення твору до загального відома таким чином, що будь-яка особа може отримати доступ до твору», поняття доступу стає важливішим за копіювання і тиражування на паперовому носії;
- існуючий інформаційний простір став ще більш високо-інтегрованим і транскордонним з приходом хмарної обробки даних (*cloud computing*), за якої користувач отримує доступ до ресурсів як до інтернет-послуг ².

Виокремлено такі види об'єктів авторського права в цифровому середовищі:

- традиційні твори, розміщені в інтернеті (літературні твори; унікальний текстовий контент; інформаційно-аналітичні матеріали (огляди, результати опитувань, статистика й інфографіка); музичні твори з текстом або без тексту; аудіоматеріали (диктофонні записи, лекції та інтерв'ю); аудіовізуальні твори; унікальні відеозаписи

---

¹ Атанасов С. Объекты интеллектуальной собственности в цифровой форме. URL: http://www.i2r.ru/static/504/out_23440.shtml (дата звернення: 27.05.2020).

² Вилинов А. А. Указ. соч.

(фільмування різних подій і заходів, відеокліпи, передачі, фільми, презентації); твори образотворчого мистецтва; власне живопис, скульптура, графіка, комікси, карикатури, меми й інші графічні роботи; фотографічні твори (фотографії, які можуть бути авторським фотографуванням загальнодоступних об'єктів або особистими світлинами); зображення своїх робіт, наприклад, виробів із глини, прикрас або ландшафтного дизайну; географічні, геологічні та інші мапи, плани, ескізи; похідні (переклади, обробки, анотації, реферати, резюме, огляди, інсценівки, аранжування та інші переробки творів науки, літератури й мистецтва));

- складні об'єкти авторського права, що мають цифрову форму (мультимедійні продукти; комп'ютерні програми; майстер-класи та навчальний контент; веб-сайти; бази даних; комп'ютерні ігри; додатки, мережні твори; електронні книги, бібліотеки, каталоги);
- прості об'єкти авторського права в цифровій формі (посилання; оригінальний текст; графіка, логотипи, іконки; аудіофайли; відеофайли; анімація; html, vtml та інші мовні ряди; елементи веб-сайтів, складені організацією або окремим громадянином)¹.

Основними способами порушення авторських прав у цифровому середовищі є:

- плагіат;
- незаконне створення копій авторського твору, програмного забезпечення, комп'ютерних програм і комп'ютерних ігор з метою володіння ними з комерційною метою;
- передавання третім особам копій об'єктів авторського права без дозволу авторів або правовласників чи з порушенням умов договору про використання таких творів;
- продаж і перепродаж, надання у тимчасове користування копій творів науки, літератури, мистецтва, програмного забезпечення, комп'ютерних програм і комп'ютерних ігор третім особам;
- реклама з метою продажу або надання у тимчасове користування авторських творів;
- перероблення твору без згоди автора або правовласника;
- відкриття доступу до об'єктів авторського права необмеженому колу осіб².

Автором твору вважається його творець, а права набувають чинності з моменту його (твору) появи. Авторське та суміжні права в Україні захищено такими правовими нормами:

- Конституцією України³;

¹ Воропаєв С. А. Указ. соч.

² Болдырев С. И. Указ. соч.

³ Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

- Цивільним кодексом України ¹;
- Законом України «Про авторське право і суміжні права» ²;
- Всесвітньою Конвенцією про авторське право ³;
- Бернською конвенцією з охорони літературних і художніх творів ⁴;
- Договором ВОІВ з авторського права ⁵;
- Угодою ТРІПС (міжнародне авторське право) ⁶;
- Конвенцією «Про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм» ⁷;
- Директивою ЄС «Про гармонізацію деяких аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві» ⁸.

Отже, авторство захищене не тільки українськими законодавчими нормами, а й міжнародними актами. Проте, на жаль, захистити свої права не так просто, якщо немає їх підтвердження. Тобто будь-яка людина може назвати себе автором будь-якого матеріалу, розміщеного в інтернеті, якщо він не захищений офіційно. Спосіб захисту й варіанти дій вибирають залежно від виду об'єкта права.

Технічні засоби захисту творів є одним зі специфічних видів систем контролю доступу й можуть являти собою невід'ємний додаток до об'єктів, які вони захищають, зокрема, записаний на якому-небудь матеріальному носії або представлений у вигляді файлу, розміщеного в комп'ютерному пристрої або на сервері в інтернеті, чи бути складовою програм і пристроїв,

---

¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 27.05.2020).

² Про авторське право і суміжні права: ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 27.05.2020).

³ Всесвітня конвенція про авторське право: прийнято ЮНЕСКО 24.07.1971 р./ Інформаційно-довідкова система «Право». Інформаційно-аналітичний центр «БІТ». URL: <http://www.legal.com.ua> (дата звернення: 27.05.2020).

⁴ Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів: прийнято ВОІВ 24.07.1971 р./ *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 2006. № 5. Ст. 1247.

⁵ Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право: прийнято Дипломатичною конференцією 20.12.1996 р./ Інформаційно-довідкова система «Право». Інформаційно-аналітичний центр «БІТ». URL: <http://www.legal.com.ua> (дата звернення: 27.05.2020).

⁶ Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS Agreement) від 15.04.1994 р. (у ред. від 06.12.2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 (дата звернення: 27.05.2020).

⁷ Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм від 29.10.1971 р. Прийнято ООН 29.10.1971 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_124 (дата звернення: 27.05.2020).

⁸ Директива ЄС від 22.05.2001 р. № 2001/29/ЄС «Про гармонізацію деяких аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-01 (дата звернення: 27.05.2020).

використовуваних для прослуховування, перегляду, читання або копіювання записаних у цифровій формі творів, фонограм чи передач радіомовних організацій.

Зазначене вище дозволило обґрунтувати такі основні положення:

- 1) усі види творів, зафіксовані в цифровій формі й розміщені в інтернеті, відповідають критеріям охорони, визначеним законодавством держав — членів Бернського Союзу, і підлягають охороні авторським правом нарівні з творами, зафіксованими в більш традиційних формах;
- 2) автор або інша особа, якій належать авторські права, розміщуючи свій твір в інтернеті у відкритому доступі, тим самим надає право використовувати цей твір усім охочим. Дозвіл власника авторських прав на використання твору в інтернеті може мати чітко виражений характер або бути допустимим, зважаючи на такі фактори, як необхідність, звичай і загальноприйнята практика, а також поведінка сторін;
- 3) необхідно розширити коло творів, що підлягають охороні за чинним авторсько-правовим законодавством України для більш повного врахування особливостей цифрової форми, у якій твір розміщують в інтернеті, а також додати до переліку об'єктів авторського права, які охороняються Законом «Про авторське право і суміжні права», твори, зафіксовані в цифровій формі. Зазначити в названому Законі, що матеріальна форма фіксування твору містить цифрову;
- 4) в українському законодавстві необхідно передбачити процедури, які уможливають ефективні дії проти будь-якого порушення авторських прав в інтернеті, а також способи захисту прав, які стримують від їх подальших порушень.

Висновки. Завданням сучасного авторського права є досягнення справедливого й життєздатного балансу інтересів власників авторських прав і користувачів творів, розміщених в інтернеті. Необхідно адаптувати авторське право до нового цифрового середовища, урегулювати це середовище цивільним правом і розширити правові межі авторського права для забезпечення можливості діяти в умовах нового цифрового середовища.

Сьогодні можна стверджувати, що з розвитком інтернету та об'єктів авторського права, створених у цифровому середовищі, профільне законодавство й надалі змінюватиметься, озброюючись новими концепціями, методами та технологічними рішеннями щодо регулювання. Фахівці галузі ІТ вже зробили фундаментальний внесок у реформування суспільних відносин, пов'язаних з інформацією, інтелектуальною власністю, комунікацією, але тепер справжню роботу мають розпочати законодавча, виконавча й судова системи.

References

- Atanasov, S. (2020). *Obieekty intelektualnoi sobstvennosti v tsifrovoi forme*. URL: http://www.i2r.ru/static/504/out_23440.shtml (data zvernennia: 27.05.2020) [in Russian].

- Baranovskiy, P. D. (2005). *Mezhdunarodno-pravovye problemy okhrany intellektualnoi sobstvennosti v seti Internet*. Candidate's thesis. Moscow [in Russian].
- Bernska konventsia pro okhoronu literaturnykh i khudozhnikh tvoriv. Pryiniato VOIV 24.07.1971 r. (1971). *Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy*. 2006. № 5 [in Ukrainian].
- Boldyrev, S. I. (2017). *Avtorskie prava v sovremennom informatsionno-telekommunikatsionnom prostranstve Rossiiskoi Federatsii: grazhdansko-pravovoe regulirovanie i zashchita*. Candidate's thesis. Kursk [in Russian].
- Dohovir Vsesvitnoi orhanizatsii intelektualnoi vlasnosti pro avtorske pravo*. Pryiniato Dyplomatychnoiu konferentsiieiu 20.12.1996 r. Informatsiino-dovidkova systema «Pravo». Informatsiino-analitychnyi tsentr «BIT»: URL: <http://www.legal.com.ua> (data zvernennia: 27.05.2020) [in Ukrainian].
- Illarionov, V. S. (2013). *Avtorskie prava na muzykalnye proizvedeniia, rasprostranennnye v seti Internet* (Extended abstract of candidate's thesis) Moscow [in Russian].
- Konstytutsiia Ukrainy* vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. [in Ukrainian].
- Konventsia pro okhoronu interesiv vyrobnykiv fonohram vid nezakonnoho vidtvorennia yikhnikh fonohram* vid 29.10.1971 r. (1971). Pryiniato OON 29.10.1971 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_124 (data zvernennia: 27.05.2020). [in Ukrainian].
- Kotenko, E. S. (2012). *Multimediyniy produkt kak obekt avtorskih prav*. Candidate's thesis. Moscow. [in Russian].
- Pastukhov, O. M. (2004). *Avtorske pravo v Interneti*. Kyiv: Shkola. [in Ukrainian].
- Pro avtorske pravo ta sumizhni prava: Zakon Ukrainy* vid 23.12.1993 № 3792-XII. (1993). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (data zvernennia: 27.05.2020) [in Ukrainian].
- Sergo, A. G. (2003). *Internet i pravo*. Moscow [in Russian].
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy* vid 16.01.2003 r. № 435-IV. (2003). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (data zvernennia: 27.05.2020) [in Ukrainian].
- Uhoda pro torhovelni aspekty prav intelektualnoi vlasnosti*. (TRIPS Agreement) vid 15.04.1994 r. (u red. vid 06.12.2005). (2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 (data zvernennia: 27.05.2020) [in Ukrainian].
- Vilinov, A. A. (2012). *Problemy ohranyi avtorskogo prava i smezhnykh prav pri ispolzovanii informatsionno-telekommunikatsionnoy seti «Internet»*. Candidate's thesis. Moscow [in Russian].
- Voropaev S. A. (2005). *Pravovoe regulirovanie avtorskih prav v sfere funktsionirovaniya vsemirnoy informatsionnoy seti Internet*. (Extended abstract of candidate's thesis) Moscow [in Russian].
- Vsesvitnia konventsia pro avtorske pravo*. Pryiniato OON natsii z pytan osvity, nauky ta kultury 24.07.1971 r. (1971). Informatsiino-dovidkova systema «Pravo». Informatsiino-analitychnyi tsentr «BIT». URL: <http://www.legal.com.ua> (data zvernennia: 27.05.2020) [in Ukrainian].

О. А. Михальский, Т. А. Занина, А. П. Копытько, А. В. Мануленко

**ПРОБЛЕМА ЗАЩИТЫ ПРАВ НА ОБЪЕКТЫ
АВТОРСКОГО ПРАВА, ВЫРАЖЕННЫЕ В ЦИФРОВОЙ ФОРМЕ**

Развитие цифровых технологий и глобальных информационных сетей требует создания новых механизмов защиты авторских прав в интернете.

В данной статье проанализированы основные тенденции развития авторского права в цифровой среде, выявлены основные способы и виды нарушений авторских прав в интернете; выделены виды объектов авторского права в цифровой среде. Увеличение объёма авторских прав или введение сложной процедуры их осуществления приведёт к ущемлению прав пользователей интернета, поэтому задачей современного авторского права является достижение справедливого и жизнеспособного баланса интересов обладателей авторских прав и пользователей произведений, размещённых в интернете. Необходимо адаптировать авторское право к новой цифровой среде, урегулировать эту среду гражданским правом и расширить правовые рамки авторского права для обеспечения возможности действовать в условиях новой цифровой среды.

Судебная практика свидетельствует о массовом нарушении таких видов авторских прав, как право на распространение, право на показ, право на исполнение, право на воспроизведение и т. п.

Основными способами нарушения авторских прав в цифровой среде являются: плагиат; незаконное создание копий авторского произведения с целью владения в коммерческих целях; передача третьим лицам копий объектов авторского права без разрешения авторов или правообладателей либо с нарушением условий договора об использовании таких произведений; продажа и перепродажа, сдача в прокат копий произведений науки, литературы, искусства, программного обеспечения, компьютерных программ и компьютерных игр третьим лицам; реклама с целью продажи или сдачи в прокат авторских произведений; переработка произведения без согласия автора или правообладателя; открытие доступа к объектам авторского права неограниченному кругу лиц.

Сегодня можно утверждать, что с развитием интернета и объектов авторского права, созданных в цифровой среде, профильное законодательство и в дальнейшем будет изменяться, вооружаясь новыми концепциями, методами и технологическими решениями относительно его регулирования. Специалисты сферы IT уже сделали фундаментальный вклад в реформирование общественных отношений, связанных с информацией, интеллектуальной собственностью, коммуникацией, но теперь в настоящую работу должны вступить законодательная, исполнительная и судебная системы.

Ключевые слова: объекты авторского права; цифровая среда; сеть Интернет; произведения, выраженные в цифровой форме.

О. Mykhalskyi, T. Zanina, A. Kopytko, A. Manuilenko

**PROBLEM OF RIGHTS PROTECTION ON COPYRIGHT
OBJECTS EXPRESSED IN A DIGITAL FORMAT**

The development of digital technologies and global information networks requires the creation of new mechanisms for copyright protection on the Internet.

This article analyzes the main development trends of copyright in the digital environment; the main ways and types of copyright violations on the Internet and the types of copyright objects in the digital environment are identified. The increase in the copyright volume or introduction of a comprehensive procedure for its implementation will lead to infringement of Internet users' rights. Therefore, the task of current copyright law is to achieve a fair and viable balance between the interests of copyright holders and users of works published on the Internet. It is necessary to adapt copyright on the Internet, regulate this environment by civil law and expand the legal framework of copyright to ensure the ability to operate in the new digital environment.

Judiciary practice demonstrates massive violations of such types of copyright as the right to distribute, the right to display, the right to perform, the right to reproduce, etc.

The main ways of copyright infringement in the digital environment are: plagiarism; illegal copying of the author's works for the purpose of ownership for commercial purposes, transfer of copyright objects' copies to third parties without the authors or copyright holders permission, or violating the terms of such works use; sale and resale, rental of works of science, literature, art, software, computer programs and computer games copies to third parties; advertising for the purpose of sale or rental of copyright works; processing of a work without the author or copyright holder consent; provide an unlimited circle of persons with access to copyright objects.

At present, we can emphasize that with the development of the Internet and copyright objects that appeared in the digital environment, the special legislation will continue to change, armed with new concepts, methods and technological solutions regarding its regulation. IT specialists have already made a fundamental contribution to the reform of public relations related to information, intellectual property and communication, but now the legislative, executive, and judicial systems must start working.

Keywords: copyright objects; digital environment; Internet; works expressed in digital format.

Надійшла до редколегії 01.06.2020

Михальський О. О., Заніна Т. А., Копитько А. П., Мануленко О. В. Проблема захисту прав на об'єкти авторського права, виражені в цифровій формі//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 566—575. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.40>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.41>
УДК 343.98:159.9

О. А. Герасименко,

старший науковий співробітник
лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних
та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса,
м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1447-6101>,
e-mail: olga_gerasi993@ukr.net

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СТРУКТУРНА СКЛАДОВА ОСОБИСТОСТІ ЖІНОК, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті проаналізовано напрацювання науковців стосовно спеціфіки проведення судово-психологічних експертиз щодо виявлення індивідуально-психологічних особливостей та їх впливу на противоправну поведінку особистості. Висвітлено погляди науковців щодо визначення поняття ідентичності. Ідентичність розглянуто як психологічний та соціальний феномен. Викладено структурні складові особистості жінок, засуджених до позбавлення волі. Описано адаптаційні можливості жінок, засуджених до позбавлення волі, та їх взаємозв'язок зі структурними складовими особистості.

Представлено результати аналізу уявлень про поняття ідентичності, що розглядається як складне інтегральне соціально-психологічне утворення, як категорія адаптаційних ресурсів особистості. У контексті ідентичності розглянуто особистісну й соціальну ідентичності. Особистісну ідентичність розглянуто як певний набір характеристик, що надають людині властивість унікальності. Соціальна ідентичність є результатом ідентифікації особистості із соціальним середовищем.

Показано необхідність застосування диференційованого підходу до засуджених жінок, у якому враховано роль найбільш істотних індивідуально-психологічних особливостей для активізації процесів адаптації та саморегуляції.

Також розглянуто питання впливу кримінального досвіду та терміну перебування у містах позбавлення волі на психіку й особистість засуджених жінок. Констатовано, що термін у ув'язненні, середовище й умови, у яких перебувають засуджені жінки, часто спричиняють такі негативні явища, як: неактивність, апатичність, байдужість або, навпаки, надмірну агресивність, збудливість, невірноваженість, схильність до порушення дисципліни. Зазначене призводить до більш глибокого руйнування особистості, до розриву сформованих настанов, звичок, смислів і значень у свідомості, навіть до руйнування життєвого світу та психіки, що

ускладнює ресоціалізацію та повернення до нормального, некримінального життя.

Ключові слова: судово-психологічна експертиза, індивідуально-психологічні особливості, соціально-психологічні якості, делінквентна поведінка, протиправна поведінка особистості, психологічне дослідження, засуджені до позбавлення волі жінки, ідентичності, особистісна ідентичність, соціальна ідентичність, адаптаційні ресурси особистості.

Постановка наукової проблеми. Останнім часом соціально-економічна й політична ситуації в сучасному суспільстві, різке диференціювання населення за критерієм матеріального забезпечення, падіння рівня правової культури й поваги до закону, поширення порушень законності спричиняють, передусім, різноманітні соціальні конфлікти, стрімке зростання правопорушень і злочинності. Усе це актуалізує збільшення кількості тяжких злочинів проти особистості.

У процесі проведення досудового розслідування й судового розгляду, на всіх етапах якого в центрі уваги завжди перебуває людина з усіма її індивідуально-психологічними особливостями, обов'язково виникають питання психологічного характеру. Одні з них розв'язують на основі професійного та життєвого досвіду слідчий чи суддя, інші ж вимагають експертного рішення.

Наявність об'єктивної потреби застосування професійних психологічних знань у кримінально-правовому та кримінально-процесуальному регулюванні, а також у процесі розслідування злочинів ініціює взаємодію органів досудового й судового розслідування та психологів. Передусім, це стосується призначення та проведення судово-психологічної експертизи, яка згідно зі ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України ¹, є основною процесуальною формою застосування спеціальних психологічних знань у судочинстві.

Зважаючи на експертну практику в період досудового й судового розслідування, доцільним є проведення експертиз щодо виявлення індивідуально-психологічних особливостей та їх впливу на протиправну поведінку особистості ².

Особливості поведінки особистості у сучасних умовах життя суспільства стає об'єктом пильної уваги психологічної науки. Суспільство гостро реагує на збільшення випадків девіантної та делінквентної поведінки, що спонукає вчених до пошуку шляхів профілактики й корекції порушень такої поведінки. Проблема підтримання правопорядку в суспільстві, формування особистості людини потребує спеціальних психологічно-юридичних досліджень у тій царині кримінального та кримінально-виконавчого

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9—10, 11—12, 13. Ст. 88.

² Коченов М. М. Введение в судебно-психологическую экспертизу. Москва. 1980.

права, що стосується питань делінквентної поведінки людини, зокрема жінок, зростання агресивних та інших злочинів серед них.

Отже, сучасні соціально-економічні, політичні та культурні перетворення, трансформація цінностей, зміни ідеологічних устоїв суспільства, безумовно, відображаються на внутрішньому світі жінок (особливо жінок засуджених до позбавлення волі), на процесі їхньої соціалізації та на формуванні особистісної ідентичності. Як наслідок зазначеного вище, неминуче виникає проблема формування особистісної ідентичності, що має значний вплив на становлення особистості жінок, їхні соціалізацію та адаптацію.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У психології проблема ідентичності не є новою. Над розроблянням цієї проблеми працювали ще З. Фрейд¹, Е. Еріксон², Дж. Марсія, А. Ватерман, Ч. Кулі, Дж. Мід, Г. Фогельсон, К. Роджерс, Е. Фромм³, А. Маслоу та ін. Учені розкривали психологічну структуру, описували види та функції ідентичності й пропонували типи ідентичності⁴.

Питання розвитку особистості та становлення її ідентичності в контексті сучасних гуманістичних підходів успішно розробляли й аналізували у загальнотеоретичному й методологічному аспектах не тільки в зарубіжних, а й у вітчизняних працях: Б. Г. Ананьєва, Н. В. Антонової, Л. І. Божовича, І. С. Кона, О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, В. В. Століна⁵ та ін. Достатньо поширеною є концепція ідентичності, яка містить вусі якості особистісних варіацій, обумовлених комплексом біологічних, психологічних, соціальних і культурних факторів⁶.

Вивченню особливостей особистості засуджених присвячена значна кількість досліджень (О. Ковальов, Н. Максимова, О. Чернишова⁷, О. Питлюк-Смеречинська, І. Семенов, Ю. Славінська, В. Яковлев⁸ та ін.), у яких вивчено окремі аспекти «Я-концепції», особистісні зміни в умовах

¹ Фрейд З. Идеал «Я». Психология самосознания: хрестоматия. Самара, 2000. 672 с.

² Эриксон Э. Юность: кризис идентичности. Москва: Педагогика, 1996. 276 с.

³ Фромм Э. Душа человека. Москва: Республика, 1992. 430 с.

⁴ Овсянецкая Л. П. Социальная идентичность личности у светлы психологических теорий: зб. наук. пр. Института психологии им. Г. С. Костюка АПН України/за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2006. Т. VIII. Вип. 2. С. 206.

⁵ Столин В. В. Самосознание личности. Москва: Изд-во МГУ. 1983. 284 с.

⁶ Андреева Г. М. К вопросу о кризисе идентичности в условиях социальных трансформаций// *Психологические исследования*: электрон. науч. журн. 2011. № 6. URL: <http://psystudy.ru> (дата звернення: 10.10.2012).

⁷ Чернышева А. В. Взаимосвязь социальной идентичности и социально-психологической адаптации при аддиктивном поведении у женщин: дис. ... канд. психол. наук. Ярославль, 2015. 310 с.

⁸ Яковлев В. В. Психологическая характеристика смысловой сферы личности, осужденных к лишению свободы: дис. ... канд. психол. наук. Рязань, 1999. 192 с.

позбавлення волі, особливості спрямованості, ціннісні орієнтирів, життєві плани, самооцінку, вольову сферу, вплив настанов на поведінку ¹.

Аналіз наукових джерел свідчить, що в центрі уваги науковців перебувають важливі питання пошуку, розвитку, становлення особистісної ідентичності. У зв'язку з цим, незважаючи на досить значущий список робіт, присвячених особистісній ідентичності, слід звернути увагу на недостатню вивченість цього феномену у жінок-делінквентів, що засуджені до позбавлення волі.

Метою статті є аналіз напрацювань науковців і практиків для подальшого використання під час проведення судово-психологічних експертиз щодо виявлення індивідуально-психологічних особливостей та їх впливу на противоправну поведінку жінок, засуджених до позбавлення волі.

Викладення основного матеріалу дослідження. Ідентичність особистості засудженої людини є найбільш суттєвою категорією особистісного адаптаційного ресурсу. У вітчизняній і зарубіжній соціально-гуманітарній думці склалися певні шаблони й навіть традиції розгляду ідентичності як психологічного та соціального феномена.

Наприклад, Е. Еріксон розумів під ідентичністю цілісність особистості й писав про те, що це «суб'єктивне натхненне почуття тотожності та цілісності» ². Так відбувається тоді, коли йдеться про позитивну і конструктивну цілісності. Що ж відбувається, коли в загальну позитивну цілісність втручаються негативні настанови, думки, дії? Учені говорять про те, що ідентичність може бути як позитивною, так і негативною.

Негативна ідентичність — також цілісність у певному сенсі, що базується на ролівій ідентифікації відповідно до тих ролей, які людині доводиться грати. У такому разі вибір часто є вимушеним. Вибір негативної ідентичності дає людині як мінімум тимчасове психологічне полегшення, даючи змогу зберегти хоч якусь ідентичність, нехай і таку, що склалася навколо небажаних соціальних моделей.

Можна говорити про існування особистісної ідентичності та ідентичності соціальної. Особистісна ідентичність розглядається як певний набір характеристик і надає людині властивість унікальності, соціальна є результатом ідентифікації особистості із соціальним середовищем. Згадані рівні перебувають у динамічній взаємодії. Соціальна й особистісна (персональна) ідентичності в структурі ідентичності як складові посідають особливе місце і є базовими видами ідентичності особистості. Особливості особистісної (персональної) і соціальної ідентичності обумовлені своєрідним характером взаємодії внутрішніх психологічних детермінант, характеристиками емоційної сфери, ставленням до себе, семантичною структурою свідомості та зовнішніх умов,

¹ Долгова А. И. Изучение личности преступника//*Советское государство и право*. 1978. № 6. С. 25.

² Эриксон Э. Указ. соч.

соціальним становищем, статусом у групі, особливостями міжособистісних взаємодій¹.

З метою адаптації, тобто пристосування до різних ситуацій, ідентичність регулює поведінку людини, роблячи більш вираженим усвідомлення соціальної або особистісної ідентичності. Домінування в самосвідомості соціальної ідентичності спричиняє перехід від міжособистісної поведінки до групової.

Основною ознакою останньої є те, що вона контролюється сприйняттям себе й інших з позицій належності до соціальних категорій. Щойно на перший план у «Я-концепції» виходить соціальна ідентифікація, особистість починає сприймати себе та інших членів своєї групи, які мають спільні, типові характеристики, що і визначають групу як ціле. Збільшується рівень групового конформізму. Це призводить до посилення сприймання подібності всередині групи і сприймання розбіжностей між тими, хто належить до різних груп².

Ідентичність ми розглядаємо як складне інтегральне соціально-психологічне утворення, вона відіграє важливу роль у регуляції поведінки людини, зокрема засудженої жінки. Дослідження соціально-психологічних характеристик ідентичності особистості тісно пов'язане з вивченням взаємодії та взаємовпливу індивідуальних і соціально-психологічних характеристик у цілісній структурі особистості³.

В умовах сьогоденної гуманізації суспільства психологічна наука та практика мають бути спрямовані на забезпечення прав і свобод людини, а індивідуальний підхід до засуджених, як і до осіб, що звільнилися з місць позбавлення волі, повинні сприяти подальшій ресоціалізації, поверненню до нормального, некримінального оточення⁴.

Після надходження в місця позбавлення волі, засуджена до ув'язнення жінка опиняється в новому для себе середовищі, де вже створено досить специфічний соціум, який сильно відрізняється від вільного суспільства. Ці відмінності спричиняють розрив сформованих настанов, звичок, смислів і значень у свідомості, навіть руйнування життєвого світу.

Кримінальний досвід, бідність, неблагополучне оточення, а особливо — тривале перебування жінки в суб'єктивній ізоляції руйнують її психіку. Багато із засуджених жінок перебувають у депресивному стані, стають неактивними, апатичними, байдужими або, навпаки, надмірно агресивними, збудженими, неврівноваженими, схильними до порушень дисципліни

¹ Пирожков В. Ф. Криминальная психология. Москва, 1998. 304 с.

² Фрейд З. Указ. соч.

³ Серебрякова В. А. Преступность среди женщин как объект криминологического изучения // *Вопросы борьбы с преступностью*. 1975. Вып. 22. С. 30.

⁴ Еникеев М. И. Юридическая психология. С основами общей и социальной психологии. Москва: Норма, 2010. 640 с.

і відчують більш глибоке руйнування особистості, що може вже назавжди перекрити шлях до повернення до нормального життя ¹.

Такі негативні зміни психіки страшні не тільки для самої людини, її близьких, родини, найближчого оточення, спеціалізованої установи, а й для суспільства загалом, оскільки жертвою повторного злочину може стати будь-яка людина, яка випадково опинилася в певному місці в певний час. Тому забезпечити адекватну ресоціалізацію під час відбування покарання для суспільства цінніше, аніж потім знову ув'язнити неготову до законослухняної поведінки в соціумі людину за ґрати. Одним з найважливіших завдань у програмі роботи психологічної служби жіночої колонії з ресоціалізації є мінімізація формування можливих негативних наслідків перебування в ув'язненні за умови врахування реальних проблем, потреб та особливостей конкретної особистості або цілої соціальної групи таких жінок ².

Після оголошення судом вироку жінка, засуджена до позбавлення волі, часто потрапляє в нову для себе ситуацію й соціальне середовище (навіть ті жінки, які вже відбували покарання). Раніше сформована особистісна й соціальна ідентичність не можуть забезпечити адаптацію та регуляцію поведінки, адекватну ситуацію входження в групу засуджених жінок. Більшість людей свою ідентичність уявляють чітко в образах: «моя родина», «моє оточення і моє місце в ньому», «моя мета», «мої цінності», «мої мрії». У новій ситуації засуджена жінка часто не розуміє або перестає розуміти, хто вона, звідки прийшла і куди йде. Ця внутрішня розгубленість має дуже різне коріння і різні прояви: іноді за цим стоїть зламане життя, іноді відсутність елементарної звички обмірковувати та прогнозувати майбутнє. У цьому разі завданням психологічної служби спеціалізованої установи з ресоціалізації є індивідуальна й колективна робота з корекції та формуванню адекватної ідентичності ³.

Загалом психологічна допомога й адаптація людей, позбавлених волі, вимагає розв'язання цілої низки проблем. Це і створення умов для реальної ресоціалізації, і уповільнення процесу деградації особистості та втрати індивідуальності в період перебування жінок в ізоляції, де психічний стан багатьох засуджених жінок страждає від депресії, стресу. Пригнічений стан «підживлюється» смутком за рідними (особливо за дітьми, якщо вони є і відносини з ними зберегли теплоту), негативні емоції посилюються постійною тривогою за нове і майбутнє життя, що зрештою завершується станом безвиході, безнадії, неможливості що-небудь змінити і фатальністю відчуття того, що відбувається ⁴.

---

¹ Блэкборн Р. Психология криминального поведения. Санкт-Петербург. 2003. 496 с.

² Серебрякова В. А. Указ. соч. С. 30—31.

³ Столин В. В. Указ. соч.

⁴ Ковалев А. Г. Психологические основы исправления правонарушителей. Москва: Юрлит, 1968. 136 с.

Умови, у яких перебувають засуджені жінки, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, часто спричиняють виникнення цих негативних явищ (особливо для жінок, засуджених уперше), а це, зі свого боку, актуалізує природні адаптаційні процеси, що існують для захисту психіки¹.

Узагальнення матеріалів досліджень особистісного адаптаційного ресурсу, представлених різними авторами, є підставою для виокремлення найбільш важливих таких індивідуальних характеристик засуджених, як їх духовний потенціал, сенс життя і життєві орієнтири, характерологічні особливості особистості (не тільки акцентуації характеру), властивості темпераменту, фізичне самопочуття, що відображає рівень фізіологічного забезпечення активності.

Адаптація грає загалом позитивну роль для особистості, вона не дозволяє обставинам цілком зруйнувати людину і надає певні шляхи для підтримки себе для виживання у стресових умовах. Відповідно до особливостей психіки, засуджені адаптуються по-різному. Це залежить від швидкості адаптації, використовуваних механізмів і глибини перебудови.

За загального дефіциту багатовимірного, комплексного й ефективного підходу, а також опрацьованих і перевірених комплексів методів дослідження, викликають інтерес результати дослідження Ф. С. Мусіна, який порівнює адаптаційні можливості засуджених чоловіків і жінок. У своїх роботах автор окреслив коло проблем жінок, засуджених до позбавлення волі, які необхідно розв'язати, і виокремив їх суттєві особливості, які варто взяти до уваги у процесі подальшої реабілітації. Дослідження визначає певні шляхи й напрями під час розроблення програм ресоціалізації².

Істотним видається те, що показники більшості досліджених якостей особистості у засуджених жінок виявилися нижчими, аніж у чоловіків, наприклад, є чималі відмінності в рівні емоційної стійкості та вольового самоконтролю, засуджені жінки гірше витримують випробування і труднощі, вони швидше впадають у відчай, зневіру та втрачають віру в себе, менш розсудливі, аніж чоловіки. Жінки виявляють найгірші результати за показниками смислових життєвих орієнтирів, на відміну від чоловіків вони сприймають своє життя менш повноцінним і результативним і не вважають себе сильною особистістю, яка має свободу вибору³.

Співвідношення здобутих результатів з даними інших дослідників, які описують психологічний портрет особистості, має високий адаптаційний потенціал, дає змогу дійти висновку, що рівень розвитку властивостей, які забезпечують адаптаційні можливості особистості у засуджених, загалом невисокий. При цьому жінки відрізняються від чоловіків ще ниж-

¹ Максименко С. Д. Генезис особистості. Київ: ТОВ «КММ», 2006. 51—69.

² Мусин Ф. С. Индивидуально-психологические особенности адаптации осужденных женского и мужского пола к условиям лишения свободы: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06/Казанский гос. ун-т. Казань, 2006. 25 с.

³ Там само.

чими значеннями цих параметрів, що дало змогу припустити, що забезпечення процесу особистісної адаптації засуджених жінок має супроводжуватися більш вираженим психологічним захистом. Оскільки в умовах ізоляції від суспільства кардинально змінюється психіка людини, психічні процеси відбуваються за певною специфікою. Когнітивні процеси, спрямовані на пізнання й категоризацію навколишнього світу, значно змінюються. Людина надовго втрачає культуру, а її психіка набуває специфічного «субкультурного» вигляду. Чим довше перебування в місцях позбавлення волі, тим триваліше саме злочинна поведінка і тим менше можливостей домогтися виправлення засуджених, які «обрастають» шкідливими звичками й навичками, деморалізуються, гублять здатність до суспільно корисних контактів. Перебування в пенітенціарному соціумі залишає певний слід у психіці людини. Позбавлення людини культурних і соціальних норм спричиняє серйозні зміни у психіці: когнітивні, емоційні й комунікативні властивості набувають специфічних (найчастіше — негативних) ознак.¹

Отже, строк перебування у місцях позбавлення волі, соціальна ситуація (оточення, побут і т. ін.) та проблеми ресоціалізації після звільнення мають суттєвий вплив на соціально-психологічні якості особистості засуджених до позбавлення волі жінок, що мають враховувати судово-психологічні експерти під час проведення експертизи та складання висновків.

References

- Andreeva, G. M. (2011). K voprosu o krizise identichnosti v usloviakh sotcialnykh transformacii. *Psikhologicheskie issledovaniia: elektron. nauch. zhurn.* № 6. URL: <http://psystudy.ru> (data zvernennia 10.10.2012) [in Russian].
- Blekborn, R. (2003). *Psikhologiiia kriminalnogo povedeniia.* Sankt-Peterburg [in Russian].
- Chernysheva, A.V. (2015). *Vzaimosviaz sotcialnoi identichnosti i sotcialno-psikhologicheskoi adaptacii pri addiktivnom povedenii u zhenshchin.* (Diss. kand. psikhol. nauk.) Yaroslavl [in Russian].
- Dolgova, A. I. (1978). Izuchenie lichnosti prestupnika. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo.* № 6 [in Russian].
- Enikeev, M. I. (2010). *Iuridicheskaiia psikhologiiia.* S osnovami obshchei i sotcialnoi psikhologii. Moscow. Norma [in Russian].
- Erikson, E. (1996). *Iunost: krizis identichnosti.* Moscow. Pedagogika [in Russian].
- Freid, Z. (2000). *Ideal «Ja».* *Psikhologiiia samosoznaniia: khrestomatiiia.* Samara [in Russian].
- Fromm, E. (1992) *Dusha cheloveka.* Moscow. Respublika [in Russian].
- Kochenov, M.M (1980). *Vvedenie v sudebno-psikhologicheskuiu ekspertizu.* Moscow [in Russian].

---

¹ Пилат Н. Соціальна ідентичність особистості в контексті проблеми соціальної адаптації//*Психологічні студії Львівського університету: зб. наук. пр.* Львів, 2004. С. 279—284.

- Kovalov, O.H. (1968). *Psykholohichni osnovy vypravlennia pravoporushnykiv*. Moscow [in Ukrainian].
- Maksymenko, S.D. (2006). *Henezys osobystosti*. Kyiv: TOV «KMM» [in Ukrainian].
- Musin, I.S. (2006). *Individualno-psikhologicheskie osobennosti adaptatsii osuzhdennykh zhenskogo i muzhskogo pola k usloviiam lisheniia svobody*: avtoref. (Dis. kand. psikhol. nauk: 19.00.06) Kazanskii gos. un-t. Kazan [in Russian].
- Ovsianetska, L.P. (2006). Sotsialna identychnist osobystosti u svitli psykhologichnykh teorii. *Zb. nauk. prats Instytutu psykhologii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy*. S.D. Maksymenka (Ed.). T.VIII, vyp. 2. Kyiv[in Ukrainian].
- Serebriakova, V. A. (1975) Prestupnost sredi zhenshchin kak obekt kriminologicheskogo izuchenii. *Voprosy borby s prestupnostiu*. Vyp. 22 [in Russian].
- Stolin, V.V. (1983). *Samosoznanie lichnosti*. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo Universiteta [in Russian].
- Yakovlev, V.V. (1999). *Psikhologicheskaiia kharakteristika smyslovoi sfery lichnosti osuzhdennykh k lisheniiu svobody* (Dis. kand. psikhol. nauk.) Ryazan [in Russian].

О. А. Герасименко

ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК СТРУКТУРНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЛИЧНОСТИ ЖЕНЩИН, ОСУЖДЁННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ

В статье проанализированы наработки учёных относительно специфики проведения судебно-психологических экспертиз касательно определения индивидуально-психологических особенностей и их влияния на противоправное поведение личности. Освещены взгляды учёных относительно определения понятия идентичности. Идентичность рассмотрена как психологический и социальный феномен. Изложены структурные составляющие личности женщин, осуждённых к лишению свободы. Описаны адаптационные возможности женщин, осуждённых к лишению свободы, и их взаимосвязь со структурными составляющими личности.

Представлены результаты анализа представлений о понятии идентичности, которое рассматривается как сложное интегральное социально-психологическое образование, как категория адаптационных ресурсов личности. В контексте идентичности рассмотрены личностная и социальная идентичности. Личностная идентичность рассматривается как определённый набор характеристик, которые предоставляют человеку свойство уникальности. Социальная идентичность является результатом идентификации личности с социальной средой.

Показана необходимость применения дифференцированного подхода к осуждённым женщинам, в котором бы учитывалась роль наиболее существенных индивидуально-психологических особенностей для активизации процессов адаптации и саморегуляции.

Также рассмотрен вопрос о влиянии криминального опыта и срока пребывания в местах лишения свободы на психику и личность осуждённых.

ных женщин. Констатировано, что срок пребывания в местах лишения свободы, среда и условия, в которых находятся осуждённые женщины, часто способствуют возникновению таких негативных явлений, как: неактивность, апатичность, безразличие или, наоборот, чрезмерная агрессивность, возбудимость, неуравновешенность, склонность к нарушению дисциплины. Указанное приводит к более глубокому разрушению личности, к разрыву сложившихся установок, привычек, смыслов и значений в сознании, даже к разрушению жизненного мира и психики, что затрудняет процесс ресоциализации и возвращения к нормальной, неуголовной жизни.

Ключевые слова: судебно-психологическая экспертиза, индивидуально-психологические особенности, социально-психологические качества, делинквентное поведение, противоправное поведение личности, психологическое исследование, осуждённые к лишению свободы женщины, идентичности, личностная идентичность, социальная идентичность, адаптационные ресурсы личности.

O. Herasimenko
IDENTITY AS A STRUCTURAL COMPONENT
OF WOMEN PERSONALITY SENTENCED
TO IMPRISONMENT

The article analyzes the scientists' developments regarding the specifics of conducting forensic psychological examinations as to determining individual-psychological traits and their impact on a person's illegal behavior. The views of scientists on the definition of the identity concept are highlighted. Identity is considered as a psychological and social phenomenon. The structural components of women's personality sentenced to imprisonment are described. The adaptive capabilities of women sentenced to imprisonment, and their relationship with the structural components of personality are outlined.

The analysis results on the concept of identity, which is considered as a complex integral socio-psychological formation, as a category of adaptive resources of a person, are introduced. In the context of identity, personal and social identity are considered. Personal identity is viewed as a certain set of characteristics that provides a person with a uniqueness property. Social identity is the result of identifying a person with a social environment.

The necessity in applying a differentiated approach to convicted women is considered, which would take into account the role of the most significant individual psychological traits for activating the processes of adaptation and self-regulation.

The issue of criminal experience influence and duration of imprisonment in places of deprivation of liberty on the psyche and personality of convicted women was also examined. It has been stated that the duration of imprisonment in places of deprivation of liberty, the environment and the conditions in which sentenced

women live, often contribute to the emergence of such negative phenomena as inactivity, apathy, indifference, or, conversely, excessive aggression, excitability, imbalance, and a tendency to violate discipline. The aforementioned leads to a more deeper destruction of personality, rupture of established attitudes, habits, meanings and value orientations in consciousness, even to the destruction of a life-world and psyche, what complicates the process of resocialization and return to a normal, non-criminal life.

Keywords: forensic psychological examination, individual psychological traits, socio-psychological qualities, delinquent behavior, unlawful behavior of a person, psychological examination, women sentenced to deprivation of liberty, identity, personal identity, social identity, adaptive resources of a person.

Надійшла до редколегії 05.06.2020

Герасименко О. А. Ідентичність як структурна складова особистості жінок, засуджених до позбавлення волі//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 576—586. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.41>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.42>

УДК 343.97

Л. Г. Гаврілова,

кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор,
судовий експерт ДНДІСЕ, м. Донецьк, Україна,
ORCID ID 0000-0003-1814-5323, e-mail: havriovalg@gmail.com

А. О. Долуда,

кандидат технічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії
почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих
досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID ID 0000-0002-9410-1536, e-mail: exp.doluda@gmail.com

Т. С. Манжелій,

науковий співробітник лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних,
психологічних та мистецтвознавчих досліджень

ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID ID 0000-0002-4166-7149, e-mail: romanenko_toma@ukr.net

О. С. Пукліч,

старший науковий співробітник лабораторії почеркознавчих,
лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень
ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,
ORCID ID 0000-0001-9002-525X, e-mail: olga.pucklich@gmail.com

ПОНЯТТЯ ПОРНОГРАФІЇ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ТА ЗАРУБІЖНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано поняття порнографії в аспекті кримінально-правових та кримінологічних проблем відповідальності за введення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів. Зазначено, що останніми роками вивченню цих проблем присвячено цілу низку наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних учених і дисертаційних досліджень.

Метою статті є аналіз наявних тлумачень поняття порнографії з точки зору криміналістики й судової експертизи. Методологічні засади статті ґрунтуються на ключових методах наукового пошуку, а саме: аналізі, класифікації, порівнянні, синтезі.

Ключові слова: порнографія, порнографічне зображення, інформація, критерії, ознаки, експертиза.

Постановка наукової проблеми. Явище порнографії як складний соціально-правовий феномен досліджують представники різних наукових галузей: медицини (сексології), соціології, психології, естетики, культури та права; фахівці аналізують вплив порнографічної продукції на різні прошарки суспільства, людей різних професій, вікових категорій; мистецтвознавці та культурологи співвідносять поняття «порнографія» й «еротика»; судові експерти та криміналісти вивчають особливості порнографічної інформації й намагаються забезпечити ефективне функціонування юридичних

механізмів запобігання виготовленню, обігу та розповсюдженню порнографічних виробів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичні й практичні аспекти кримінальної відповідальності за дії з порнографічними предметами в контексті кримінально-правової охорони суспільної моралі, запобігання дитячій порнографії та боротьби з розповсюдженням порнографічних предметів перебувають у колі наукових інтересів вітчизняних юристів, криміналістів, кримінологів, судових експертів. Серед науковців, які досліджували ці питання: С. Денисов, В. Кузнєцова, Л. Кучанська, І. Руденко, О. Соловей, А. Степанюк, О. Швед та ін.¹. Відзначимо ґрунтовне дослідження О. Рябчинської, у якому проаналізовано кримінально-правові та кримінологічні проблеми відповідальності за ввезення до України, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості². Значну кількість досліджень присвячено проблемам дитячої порнографії (роботи І. Руденко, О. Соловей та ін.).

Слід назвати дисертаційні роботи останніх років, серед яких: наукову працю Д. Паляничко (2013), яка в межах розроблення методики розслідування злочинів, пов'язаних з дитячою порнографією, досліджувала види порнографії, критерії її відмежування від еротики³; роботу О. Соловей (2012), присвячену питанням кримінологічної характеристики та запобіганню дитячій порнографії в Україні⁴.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень у галузі криміналістики, судової експертизи, кримінального права та кримінології, що стосуються різних аспектів порнографії (її запобігання, відповідальності за виготовлення, збуту, розповсюдження тощо), до останнього часу серед згаданих робіт відсутнє чітке розуміння критеріїв та ознак продукції/інформації порнографічного характеру, так само як не вироблено однозначного підходу до тлумачення поняття порнографії.

Мета статті. Спробуємо проаналізувати наявні тлумачення поняття порнографії та порівняти їх з ознаками названої продукції, якими керуються судові експерти під час виконання судових мистецтвознавчих експертиз,

¹ Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08/Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2007. С. 196—212 ; Її ж. Моральність як кримінально-правова та кримінологічна категорія//*Правова держава*. 2019. № 33. С. 123—127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2019_33_19 (дата звернення: 20.06.2020) ; Соловей О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання дитячій порнографії в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 19 с.

² Рябчинська О. П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. 20 с.

³ Паляничко Д. Г. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2013. 20 с.

⁴ Соловей О. О. Звнач. твір.

оскільки для застосування норм Кримінального кодексу щодо відповідальності за виготовлення й обіг порнографічних матеріалів і предметів слід знати про те, що саме можна визначити як порнографічну інформацію чи продукцію.

Викладення основного матеріалу дослідження. Звернімося до визначення досліджуваного поняття в словниках. В академічному тлумачному словнику української мови знаходимо таке тлумачення порнографії: «натуралістичне, непристойне зображення статевого життя в живопису, літературі, кіно, фотографії тощо; твори, що містять таке зображення»¹. У цьому визначенні ключовим критерієм порнографії є факт непристойного зображення статевого життя. У словнику іншомовних соціокультурних термінів порнографія, що походить від грецьких слів *pornos* (розпусник) і *grafo* (пишу), розтлумачено як вульгарно-натуралістичне, непристойне зображення сексуального життя в літературі, театрі, кіно, ізомистецтві тощо². Отже, згідно з цим визначенням, поняття порнографії розширюється до непристойного зображення сексуального життя загалом.

Із визначення словника іншомовних слів дізнаємося, що порнографічним є натуралістичне непристойне зображення статевого життя у живописі, літературі, кіно, фотографії тощо з метою викликати статеве збудження³.

Слід зауважити, що наведені визначення пов'язують порнографію з непристойністю та натуралізмом, лише в останньому йдеться про мету створення порнографічної продукції — статеве збудження. Тож, у науковому обігу, а також під час проведення судової експертизи, криміналістичного дослідження тощо ці тлумачення використовувати недоцільно. Можна провести паралель з першим міжнародним науковим визначенням поняття порнографії та запобігання її обігу, виробленим 1910 року на Паризькій конференції з проблем боротьби з розповсюдженням порнографічних предметів. Як зазначає О. Рябчинська, саме тоді порнографією почали вважати все, що має непристойний характер, виявляє нездорове уявлення про сексуальне життя, викликає хтиві й розпусні думки⁴. Отже, явище порнографії в міжнародному контексті довгий час було синонімом непристойності.

Сучасні визначення порнографії більшою мірою конкретизують ознаки, які дозволяють визначити твір (зображення, певний виріб) як порнографічний, а також акцентують увагу на її принциповій відмінності від

---

¹ Порнографія. Словник української мови. Академічний тлумачний словник: в 11 т. Т. 7. 1976. С. 263. URL: <http://sum.in.ua/s/pornografija> (дата звернення: 12.06.2019).

² Порнографія. Словник іншомовних соціокультурних термінів. URL: <http://slovopedia.org.ua/39/53407/260883.html> (дата звернення: 12.06.2019).

³ Порнографія. Словник іншомовних слів. URL: <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=term&d=18&t=27336> (дата звернення: 01.06.2019).

⁴ Рябчинська О. П. Зазнач. твір. С. 7.

еротики. Д. Паляничко зауважує на тому, що еротика змальовує сферу статевого життя без грубого натуралізму й має на меті досягнення естетичного ефекту (лише побічним її ефектом може бути сексуальне збудження), водночас порнографія сконцентрована на анатомічних і/або фізіологічних аспектах статевого життя, на оголеному показі статевих органів, елементів статевих актів або інших форм сексуального життя, збоченій сексуальній поведінці¹.

А. Ландіна наводить власне розуміння порнографії як демонстративного візуального або звукового зображення статевого акту, опису статевих органів персонажів (людей, тварин), зокрема, у момент вчинення ними або щодо них дій сексуального характеру². На думку авторки, до творів і матеріалів порнографічного характеру належать також аудіозаписи, у яких статевий акт відображено за допомогою звуку.

А. Драгоненко, аналізуючи норми міжнародного права щодо запобігання обігу порнографічної продукції, зазначає, що порнографія як родове поняття в міжнародному праві не має чітких критеріїв та ознак³. Найбільш врегульованою в правовому відношенні є проблема дитячої порнографії, яка, по суті, є видовим поняттям щодо загальної дефініції порнографії. Це доводить аналіз законодавства України, зокрема Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії; Конвенції про кіберзлочинність; Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення.

Занадто деталізоване визначення інформації порнографічного характеру знаходимо у роботі О. Олішевського⁴, який вважає за необхідне назвати різновиди природного та протиприродного статевих актів, статевих збочень. Вважаємо зайвою наведену деталізацію ознак, оскільки це заважає сприйняттю сутнісних характеристик досліджуваного явища.

Питання щодо визначення сутності поняття порнографії або його уточнення й конкретизації не обходять і російську криміналістику й судову експертизу.

Д. Шмиков тлумачить порнографію як вульгарно-натуралістичне, цинічне зображення полових органів, деталізоване зображення геніталій, сцен статевого акту, сексуальних збочень, що протирічить принципам су-

¹ Паляничко Д. Г. Зазнач. твір.

² Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2005. С. 5.

³ Драгоненко А. Аналіз норм міжнародного права щодо запобігання обігу порнографічної продукції//*Наукові записки. Серія: Право*. 2017. Вип. 2. Спецвипуск. С. 159—162.

⁴ Олішевський О. В. Визначення інформації порнографічного характеру//*Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 119—128.

спільної моралі, ображає честь і гідність людини¹. На нашу думку, категорії цинічності й непристойності є суб'єктивними, залежать від ступеня виховання та культури особистості, тому вважаємо, що їх недоречно застосовувати в науковому обігу.

О. Донченко пропонує додати до визначення порнографічної продукції ознаки, притаманні порнографічному зображенню чи опису: наявність статевих органів, фізіологічних подробиць, групових або насильницьких дій сексуального характеру, девіантних варіантів сексуальної поведінки (некрофілії, зоофілії тощо)². Наведене визначення є занадто громіздким, до того ж, ці ознаки зазначено не в повному обсязі. Пропонуємо також визначення М. Зазирної, яка тлумачить порнографію як натуралістичну, детальну інформацію про статевий акт, зокрема гомосексуальний, про інші дії сексуального характеру, що мають на меті лише сексуальне збудження особи, яка сприймає цю інформацію, без будь-яких інших цілей³. Із цим визначенням можна погодитися, оскільки авторка виводить поняття порнографії за межі зображення чи опису, використовуючи більш універсальну дефініцію — «інформація». Однак, у ньому відсутня важлива ознака порнографічної продукції — зображення статевих органів у збудженому стані, що більшість дослідників вважають суттєвим показником порнографії.

М. Гусарова розглядає порнографію як детальне демонстрування статевих органів або статевого акту, що має на меті сильне статеве збудження за повної відсутності наукової, історичної та культурної цінності, а також є образою для суспільної моралі⁴.

Відзначимо кілька дисертаційних праць російських науковців, фахівців у галузі кримінального права, кримінології та судової експертизи, які, досліджуючи різні кримінально-правові аспекти відповідальності за незаконні дії з порнографічною продукцією, звертають увагу на термінологічне уточнення, конкретизацію загального поняття порнографії, його критеріальні ознаки.

О. Міллерова, аналізуючи сутність порнографії, доводить, що її головними ознаками є «непристойність» та «цинізм» зображення сексуальних стосунків і людського тіла. Авторка підкреслює, що «натуралізм» не є універсальною ознакою порнографії, оскільки натуралістичність зображення

---

¹ Шмыков Д. В. К юридическому определению порнографии//*Вестник Пермского Университета. Юридические науки*. 2013. Вып. 2 (20). С. 268—271.

² Донченко А. Г. Понятие порнографии в российском уголовном праве//*Правоведение*. 2011. № 2. С. 186—192.

³ Зазирная М. М. К вопросу об определении порнографии//*Уголовное право*. 2014. № 6. С. 7.

⁴ Гусарова М. В. Незаконный оборот порнографических материалов или предметов: уголовно-правовые и криминологические аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2010. 22 с.

тіла чи сексуального життя людини не завжди є порнографічною, отже, для характеристики порнографічного об'єкту доцільно застосовувати терміни «вульгарно-натуралістичне» або «грубо-натуралістичне»¹.

О. Польшиков, вивчаючи кримінально-правові й кримінологічні заходи боротьби з виготовленням і обігом у мережі «Інтернет» матеріалів з порнографічними зображеннями неповнолітніх, основну увагу приділяє поняттю дитячої порнографії, яке, як справедливо зазначає автор, має досить чітке визначення у відповідних нормативно-правових документах².

Г. Іванова, розробляючи методику розслідування незаконного виготовлення, поширення й обігу порнографічних матеріалів чи предметів, наводить досить традиційне визначення порнографії (грубо натуралістичне, фізіологічне зображення, метою якого є збудження й задоволення фізіологічних інстинктів), при цьому авторка виокремлює особливості, що відокремлюють порнографію від еротики (атрибуція матеріалів, анонімність, самодостатність зображення сексуальних сцен тощо), та пропонує класифікувати порнографію за ознаками змісту, суб'єктів і джерел розповсюдження³.

Отже, тлумачення поняття порнографії доводить, що більшість науковців схильні до оцінної позиції. Проте, ще раз наголошуємо, що уявлення про пристойне та непристойне значною мірою формуються під впливом культурних, національних і релігійних особливостей, тому міжнародна спільнота має шукати спільні моменти у тлумаченні та юридичному визначенні явища порнографії. Так само суб'єктивним може бути твердження про культурну цінність з її історичним, художнім, науковим значенням.

Слід відзначити два наявні у міжнародному праві протилежні погляди на явище порнографії, які впливають на її легалізацію чи заборону. Перша позиція стосується дослідників (переважно американських та європейських), які вивчають вплив перегляду порнографічних об'єктів на людей і доводять, що це дає певну сексуальну розрядку, знижує агресію та зменшує кількість статевих злочинів (Г. Келлі (G. F. Kelly)⁴, В. Фішер (W. A. Fisher) і Г. Гренє (G. Grenier)⁵ та ін.). Таке ставлення до порнографії

¹ Миллерова Е. А. Незаконное распространение порнографических материалов или предметов: уголовно-правовая характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2009. 28 с.

² Польшиков А. В. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с изготовлением и оборотом материалов с порнографическими изображениями несовершеннолетних в сети «Интернет»: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Тамбов, 2009. 26 с.

³ Иванова А. А. Методика расследования незаконного изготовления, распространения и оборота порнографических материалов или предметов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Псков, 2011. 31 с.

⁴ Келли Г. Ф. Основы современной сексологии. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 896 с. (Серия «Учебник нового века»).

⁵ Fisher W. A., Grenier G. Violent pornography, antiwoman thoughts and antiwoman acts: in search of reliable effects//*Journal of Sex Research*. 1994. Vol. 31. No. 1. P. 23—38.

не є новим: воно обґрунтовано численними соціологічними дослідженнями та призвело до легалізації порнографії в кількох країнах світу (Бразилії, Ізраїлі, Мексиці, Туреччині, Іспанії та ін.). Крім того, дехто з фахівців вважає, що порнографія сприяє усуненню психологічних і сексуальних комплексів та що її можна використовувати з пізнавальною метою за відсутності сексуальної освіти.

Прибічники іншої позиції констатують, що перегляд порнографічних матеріалів, навпаки, провокує агресію задля подальшої сексуальної розрядки та спричиняє зростання злочинності, тому такі фахівці схилиються до заборони виготовлення й розповсюдження порнографії, що кваліфікують як кримінальний злочин. Ця позиція характерна для кримінального законодавства України, Росії, більшості ісламських країн. На боці негативних аргументів щодо порнографії — також підтримка сексизму та приниження жінок; викривлення уявлення підлітків про секс, які вважають його легкодоступним; об'єктивізація людини, яку розцінюють виключно як сексуальний об'єкт, та ін.¹ Так, наприклад, у науковій розвідці О. Міллерової² на основі аналізу досліджень психологів і сексологів доведено негативний вплив порнографії на взаємини в родині, формування стереотипів безвідповідальності та вседозволеності у сексуальних стосунках, зауважено про особливу небезпеку впливу порнографії на психічний і моральний розвиток неповнолітніх.

Відзначимо, що українським законодавством надано певне тлумачення поняття порнографії, у державних документах чітко названо ознаки, що дають змогу визначити належність певних об'єктів до продукції порнографічного характеру. Уперше визначення поняття «продукція порнографічного характеру» наведено в Законі України «Про захист суспільної моралі» ще 2003 року³. Згідно з ним, «продукція порнографічного характеру — будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, в тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція засобів масової інформації, електронних засобів масової інформації, змістом яких є детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які містять інформацію порнографічного характеру». У названому Законі розтлумачено й поняття «дитяча порнографія» — це «зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, задіяної у реальній або змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях»⁴.

---

¹ Фещук В. Все, що ти хотів знати про порно. URL: <https://studway.com.ua/porno> (дата звернення: 05.06.2019).

² Миллерова Е. А. Указ. соч.

³ Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 р. № 1296-IV (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15> (дата звернення: 02.06.2019).

⁴ Там само.

У Рекомендаціях щодо визначення ознак віднесення друкованої, аудіо-візуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по комунікаційних лініях повідомлень та матеріалів до продукції порнографічного характеру, затверджених рішенням Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі 2010 р., визначено такі критерії порнографії:

- натуралістичне, самоцільне демонстрування статевих органів, природного та протиприродного статевого акту;
- демонстрування деталізації та смакування акту статевого насильства;
- зображення (демонстрування) сексуальних девіацій;
- зображення, демонстрування, або опис процесу розбещення дітей;
- створення порнографії за участю дітей (дитячої порнографії);
- відсутність художньої цінності, і/або наукової, і/або учбової цілі створення матеріалів та ін.¹

Судові експерти науково-дослідних установ України — таких, як НДІСЕ при Мін'юсти та ДНДЕКЦ при МВС — розробили ознаки та критерії продукції, що має порнографічний характер, які покладено в основу науково-дослідної роботи «Методика судово-експертного мистецтвознавчого дослідження».²

Співавтори названої вище методики зазначають, що, для надання більш об'єктивного характеру експертній оцінці продукції сексуального змісту, необхідно використовувати єдині критерії оцінки порнографічних об'єктів, що є узагальненим відображенням поняття порнографії відповідно до сучасного стану українського суспільства. Нормативне визначення порнографії є прерогативою національного законодавства, оскільки тільки у такий спосіб можна врахувати соціокультурні та релігійні особливості країни, які визначають межу дозволеного у сексуальній моралі.

Головним змістом і методами матеріалізації (утілення) порнографії є:

- зображення сексуальних стосунків, що грубо порушують моральні норми, які склалися в суспільстві (норми статевої моралі); подає осіб, які беруть участь у сексуальних стосунках у вигляді, що принижує їхню гідність, переводить інтимний статевий акт у публічні дії;
- мета порнографії — виклик статевого збудження, зокрема, прагнення до задоволення статевих потреб у нетрадиційних або збочених

¹ Рекомендації щодо визначення ознак віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по комунікаційних лініях повідомлень та матеріалів до продукції порнографічного характеру: затв. рішенням Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі від 20.04.2010 р. № 3 (протокол від 20.04.2010 р. № 26-10-К). URL: <http://document.ua/shodo-zatverdzhennja-rekomendacii-shodo-viznachennjaoznak-v-doc26569.html> (дата звернення: 15.05.2019).

² Методика судово-експертного мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру (реєстраційний код 15.1.12). Харків: ХНДІСЕ, 2011.

- формах, що в остаточному підсумку спричиняє моральну деградацію особистості;
- аналітичність — порнографія фіксує увагу на геніталіях, маніпуляціях з геніталіями, статевому акті та його техніці;
  - самоціллю порнографії є зображення фізіології сексуального, що дегуманізує людину й еротику, позбавляє статеve життя решти позитивних компонентів (естетичності, комунікативності);
  - головним об'єктом порнографії є геніталії, а не персонажі; стандартний секс, позбавлений особистісного змісту, відсутність особистісного сенсу; заміна персонажів символами статі (персонажі діють як знеособлені представники статі, не мають характерів та особистості: їх замінено темпераментом, зведено до зовнішності);
  - орієнтування на стимулювання (виникнення або посилення) сексуального збудження, що досягається за допомогою однозначності зображення, створення умов для однозначних, жорстко детермінованих інтерпретацій зображення;
  - демонстрування протиприродного статевого акту (груповий секс, секс із тваринами тощо); порушення глибинних культурних приписів є одним з чинників виникнення статевого збудження; відкинуто моральність;
  - пропагування сексуальних девіацій;
  - самоцільний монтаж сексуальних сцен поза художнім завданням з грубо натуралістичними, цинічними деталями;
  - переважне використання крупного плану, прямих ракурсів знімання, спрямованого освітлення під час показу сцен статевого акту й акцентуація уваги при цьому на статевих органах або їх взаємодії;
  - спеціальне перебільшення, гіпертрофування загальних планів, які імітують оргазм шляхом характерних рухів тіла, брутальність жестів, надривних звуків і стогонів, що прагнуть викликати фізіологічну реакцію;
  - відсутність художньої цінності або наукової мети створених матеріалів ¹.

Також методика для судових експертів-мистецтвознавців містить окремий розділ з критеріями визначення об'єктів, що досліджуються, як продукції порнографічного характеру, що їх судові експерти науково-дослідних установ успішно використовують з 2011 року.

Міністерство культури України в наказі від 16.03.2018 р. № 212 також визначило ознаки, за наявності яких будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, зокрема реклама, повідомлення й матеріали, продукція друкованих та електронних засобів масової інформації, належать до продукції порнографічного характеру. У цьому наказі кількість критеріїв зменшено до трьох, формулювання більш лаконічні: демонстрування великим планом статевих органів у збудженому стані або деталізований

---

¹ Методика судово-експертного мистецтвознавчого дослідження ... .

опис чи демонстрування статевого акту як основний зміст або значна частина продукції; натуралістичне зображення, максимально наближене до реальної анатомії і фізіології людини та її статевому акту; створення продукції винятково з метою статевого збудження її споживачів¹. Водночас, у державному документі зазначено, що до порнографічних матеріалів і предметів не належать наукові, науково-популярні, публіцистичні, освітні матеріали з питань статі й сексу та виробу сексуального характеру медичного призначення, а також документальні матеріали, художні твори літератури, мистецтва й культури, визнані класичним чи світовим мистецтвом.

Висновки. Аналіз наукових джерел у галузі криміналістики й судової експертизи в контексті вивчення кримінально-правових і кримінологічних проблем відповідальності за ввезення до України, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів дозволив дійти певних висновків щодо понятійно-термінологічного апарату.

Вивчення та систематизація наявних тлумачень поняття порнографії доводить оцінну позицію, до якої схильна більшість науковців. Уявлення про пристойне та непристойне є різними в різних культурних, національних та релігійних традиціях. Саме тому під час здійснення судово-криміналістичних процедур виникають відмінності щодо того, чи належать об'єкти до порнографічних.

Міжнародне право не дає чіткого визначення базового поняття порнографії (за винятком дитячої порнографії), що пов'язано з різними поглядами на досліджуване явище, які загалом впливають на легалізацію чи заборону порнографії в різних країнах світу.

Українське законодавство надає чітко сформульовані ознаки, за наявності яких певні об'єкти належать до продукції порнографічного характеру.

Необхідно використовувати затверджені ознаки та критерії належності об'єктів, що досліджуються, до продукції порнографічного характеру.

Перспективним вважаємо вивчення зарубіжного досвіду класифікації видів порнографії та її критеріальних ознак.

References

- Donchenko, A. G. (2011). Poniatie pornografii v rossiiskom ugovnom pravie. *Pravovedenie*. № 2 [in Russian].
- Drahonenko, A. (2017). Analiz norm mizhnarodnogo prava shchodo zapobihannia obihu pornografichnoi produktsii. *Naukovi zapysky*. Serii: Pravo. Spetsvypusk [in Ukrainian].
- Feshchuk, V. *Pornohrafiia: istoriia ta suchasnist*. URL: <https://studway.com.ua/pro-porno/> (data zvernennia 05.06.19) [in Ukrainian].
- Fisher, W. (1994) Violent pornography, antiwoman thoughts and antiwoman acts. *Journal of Sex Research*. № 1.

¹ Про затвердження Критеріїв віднесення продукції до такої, що має порнографічний характер: наказ Міністерства Культури України від 16.03.2018 р. № 212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0393-18> (дата звернення: 12.05.2019).

- Gusarova, M. V. (2010) *Nezakonnyy oborot pornograficheskikh materialov ili predmetov: ugovolno-pravovye i kriminologicheskie aspekty*. (Extended abstract of candidates thesis) N.Novgorod [in Russian].
- Ivanova, A. A. (2011). *Metodika rassledovaniia nezakonnogo izgotovleniia, rasprostraneniia i oborota pornograficheskikh materialov ili predmetov*. (Extended abstract of candidates thesis: 12.00.09) Pskov [in Russian].
- Kelli Geri, F. (2000) *Osnovy sovremennoi seksologii*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
- Kuchanska, L. S. (2007). *Poniattia ta systema zlochyniv proty moralnosti u kryminalnomu pravi Ukrainy*. (Candidates thesis: 12.00.0)8. Odeskyi natsionalnyi un-t im. I.I.Mechnykova. Odesaa [in Ukrainian].
- Kuchanska, L. S. (2019) *Moralnist yak kryminalno-pravova ta kryminolohichna katehoriia//Pravova derzhava*. № 33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2019_33_19 (data zvernennia 12.06.19) [in Ukrainian].
- Landina, A. V. (2005). *Kryminalno-pravova okhorona moralnosti v Ukraini* (Extended abstract of candidates thesis: 12.00.08). Kyiv: NAN Ukrainy. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho [in Ukrainian].
- Metodyka sudovo-ekspertnoho mystetstvoznavchoho doslidzhennia produktsii pornohrafichnoho kharakteru* (Reiestratsiinyi kod – 15.1.12) (2011). KhNDISE [in Ukrainian].
- Millerova, E. A. (2009). *Nezakonnoe rasprostranenie pornograficheskikh materialov ili predmetov: ugovolno-pravovaia kharakteristika* (Extended abstract of candidates thesis:12.00.08) Rostov-na-Donu [in Russian].
- Olishevskiy, O. V. (2014). *Vyznachennia informatsii pornohrafichnoho kharakteru*. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 8 [in Ukrainian].
- Palianychko, D. H. (2013). *Metodyka rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh iz dytiachoiu pornohrafiieiu* (Extended abstract of candidates thesis: 12.00.09). Odesa: Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia» [in Ukrainian].
- Polshikov, A. V. (2009). *Ugovolno-pravovye i kriminologicheskie mery borby s izgotovleniem i oborotom materialov s pornograficheskimi izobrazheniiami nesovershennoletnikh v seti «Internet»* (Extended abstract of candidates thesis: 12.00.08). Tambov [in Russian].
- Pornohrafiia. *Slovnyk inshomovnykh sliv*. URL: <https://jnsn.com.ua> (data zvernennia 01.06.19) [in Ukrainian].
- Pornohrafiia. *Slovnyk inshomovnykh sotsiokulturnykh terminiv*. URL: <https://slovopedia.org.ua>. (data zvernennia 12.06.19) [in Ukrainian].
- Pro zakhyst suspilnoi morali*. Zakon Ukrainy vid 20.11.2003 № 1296-IV (chynnyi). URL:https://ips.ligazakon.net/document/view/t031296?an=162&ed=2015_11_10 (data zvernennia 02.06.19) [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Kryteriiv vidnesennia produktsii do takoi, shcho maie pornohrafichnyi kharakter*. Nakaz Ministerstva kultury Ukrainy vid 16.03.2018 r. № 212. URL:<https://ips.ligazakon.net/document/view/Re31845?an=4> (data zvernennia 12.06.19) [in Ukrainian].
- Rekomendatsii shchodo vyznachennia oznak vidnesennia drukovanoi, audiovizualnoi, elektronnoi ta inshoi produktsii, a takozh peredanykh ta otrymanykh po komunikatsiynykh liniakh povidmlen ta materialiv do produktsii pornohrafichnoho kharakteru*: rishennia Natsionalnoi ekspertnoi komisii Ukrainy z pytan zakhystu suspilnoi morali vid 20.04.2010 № 3 protokol vid 20.04.2010 № 26-10-K. URL:<http://document.ua/shodo-zatverdzhennja-rekomendacii-shodo-viznachennja-oznak-v-doc26569.html> (data zvernennia 15.05.19) [in Ukrainian].

- Riabchynska, O. P. (2003). *Borotba z rozpovsiudzhenniam pornohrafichnykh predmetiv i tvoriv, shcho propahuiut kult nasylstva i zhorstokosti* (Extended abstract of candidates thesis: 12.00.08). Kyiv: natsionalnyi universytet im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
- Shmykov, D. V. (2013). К юридическому определению порнографии. *Vestnik Permskogo Universiteta. Iuridicheskie nauki.* № 2. URL:<http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/component/content/article/23-2010-12-01-13-31-58/-2-20-2013/438-shmykov-k-yuridicheskomu-opredeleniyu-pornografii> (data zvernennia 12.06.19) [in Ukrainian].
- Slovyuk ukrainskoi movy.* (1976). Akademichnyi tlumachnyi slovnyk: v 11 tomakh. Tom 7 [in Ukrainian].
- Solovei, O. O. (2012). *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia dytiahii pornohrafi v Ukraini* (Extended abstract of candidates thesis:12.00.08). Kyiv [in Ukrainian].
- Zazirnaia, M. M. (2014). К вопросу об определении порнографии. *Ugolovnoe pravo.* № 6. [in Russian].

Л. Г. Гаврилова, А. А. Долуда, Т. С. Манжелей, О. С. Пуклич

ПОНЯТИЕ ПОРНОГРАФИИ В ОТЕЧЕСТВЕННОМ И ЗАРУБЕЖНОМ НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ

В статье проанализировано понятие порнографии в аспекте уголовно-правовых и криминологических проблем. Отмечено, что в последние годы изучению этих проблем посвящён целый ряд научных исследований отечественных и зарубежных учёных. Среди них: работы А. Драгоненко, А. Ландина, А. Олишевского, И. Руденко, диссертации Д. Паляничко, Е. Рябчинской, Е. Соловей, а также работы зарубежных учёных (Г. Келли, Е. Миллеровой, А. Польшикова, В. Фишера и др.).

Авторы утверждают, что определение порнографии в словарях связывает его с непристойностью и натурализмом, но иногда речь идёт о цели создания порнографической продукции — сексуальном возбуждении. Приводится также определение порнографии, принятое в российской судебно-медицинской экспертизе. Доказано, что среди специалистов преобладает оценочная позиция, которую нельзя считать универсальной.

Целью статьи является анализ имеющихся толкований понятия порнографии с точки зрения криминалистики и судебной экспертизы. Методологической основой статьи являются ключевые методы научного поиска, а именно: анализ, классификация, сравнение, синтез.

Изучение и систематизация существующих интерпретаций понятия порнографии доказывают оценочную позицию, преобладающую у большинства учёных. Понятия достойного и неприличного различны в разных культурных, национальных и религиозных традициях. Именно поэтому существуют различия в классификации порнографических объектов. Сегодня международное право не даёт точного определения основного понятия порнографии (за исключением детской порнографии). В то же время, украинское законодательство предусматривает чётко определённые признаки,

при наличии которых некоторые объекты могут быть отнесены к продукции порнографического характера.

Ключевые слова: порнография, порнографическое изображение, порнографическая информация, критерии, признаки, экспертиза.

L. Havrilova, A. Doluda, T. Mangeliy, O. Puklich
THE CONCEPT OF PORNOGRAPHY IN DOMESTIC
AND FOREIGN SCIENTIFIC DISCOURSE

The article analyzes the concept of pornography in the aspect of criminal law and forensic problems. It is indicated that in recent years a great number of domestic and foreign scientists' studies is devoted to consideration of these issues; among them there are papers by A. Dragonenko, A. Landina, O. Olishevskiy, I. Rudenko, dissertations by D. Palyanichko, O. Ryabchinskaya, O. Solovey, as well as foreign scientists papers (G. Kelli, O. Millerov, O. Polshikov, W. Fisher, etc.).

The authors state that the definition of pornography in dictionaries connects it to obscenity and naturalism, but sometimes it is more about the purpose of making pornographic products – sexual arousal. The definition of pornography adopted in Russian forensic medicine is also provided. It is proved that a judgment value that can not be considered universal prevails.

The article purpose is to analyze the existing interpretations of the pornography concept with regard to forensic science and criminalistics. The methodological basis of the article comprises of the key scientific search methods, namely: analysis, classification, comparison, synthesis.

The study and systematization of the existing interpretations of the pornography concept support a judgment value prevailing in most scientists' views. The notions of decency and obscenity are different in various cultural, national and religious traditions. That is why there is a distinction regarding the classification of objects as pornographic. At present international law does not provide a clear definition for the basic concept of pornography (except child pornography). At the same time, Ukrainian legislation provides well-defined signs, in the presence of which certain objects can be attributed to products of a pornographic nature.

Keywords: pornography, pornographic image, pornographic information, criteria, signs, examination.

Надійшла до редколегії 30.06.2020

Гаврілова Л. Г., Долуда А. О., Манжелій Т. С., Пукліч О. С. Поняття порнографії у вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 587—599. DOI: https://doi.org/10.32353_42.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.43>

УДК 343.98: 331.45

І. В. Богданюк,

кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4782-9986>,
e-mail: bogdanyuk.hniise@gmail.com

В. Т. Чупрун,

завідувач сектору лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5879-0250>, e-mail: chvt5676@gmail.com

В. А. Устименко,

судовий експерт лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5369-3929>, e-mail: viktor_u47@ukr.net

М. Ю. Шипілов,

судовий експерт лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7633-7425>, e-mail: shmaxim75@gmail.com

В. Ф. Чернюк,

науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0264-868X>, e-mail: Vcernuk81@gmail.com

КОМПЛЕКСНІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОРЯДКУ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМОБІЛЬНОЇ ТА БРОНЕТАНКОВОЇ ТЕХНІКИ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ

Зазначено, що розв'язання одного з основних завдань судових військових експертиз — визначення обставин, які призвели до настання тяжких наслідків (а саме: загибелі людей, втрати озброєння та військової техніки), потребує комплексу інженерно-технічних, криміналістичних, товарознавчих та інших експертних досліджень, пов'язаних у своїй основі з дослідженням порядку використання автомобільної та бронетанкової техніки військових формувань України.

Зуважено, що актуальність цієї публікації зумовлено дефіцитом науково-методичного забезпечення щодо комплексних судово-експертних
© І. В. Богданюк, В. Т. Чупрун,
В. А. Устименко, М. Ю. Шипілов,
В. Ф. Чернюк, 2020

досліджень, пов'язаних з дослідженням порядку використання автомобільної та бронетанкової техніки військових формувань України.

Наведено особливості комплексного з'ясування відповідності (невідповідності) порядку використання автомобільної та бронетанкової техніки військових формувань України визначеним вимогам як у повсякденній діяльності, так і під час виконання бойових (службово-бойових) завдань.

Ключові слова: *судова військова експертиза, комплексні судово-експертні дослідження, використання автомобільної та бронетанкової техніки.*

Постановка наукової проблеми. Набутий у Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса досвід проведення судових військових експертиз (далі — *СВЕ*) у частині виконання їх основного завдання — визначення обставин, які призвели до настання тяжких наслідків (а саме: загибелі людей, втрати озброєння та військової техніки), — свідчить, що часто їх розв'язання потребує додаткових експертних досліджень: інженерно-технічних, криміналістичних, товарознавчих тощо, які пов'язані у своїй основі з дослідженням порядку використання автомобільної та бронетанкової техніки (далі — *АБТТ*) військових формувань (далі — *ВФ*) України ¹. Практика судово-експертної діяльності за цим напрямом окреслила проблему комплексності визначення відповідності (невідповідності) порядку використання АБТТ ВФ України, які мають певні відмінності у своїй організаційно-штатній структурі, визначеним вимогам як у повсякденній діяльності, так і під час виконання бойових (службово-бойових) завдань. Також проблемним питанням є відсутність науково-методичного забезпечення (далі — *НМЗ*) судово-експертних досліджень, пов'язаних з комплексним визначенням відповідності (невідповідності) порядку використання АБТТ ВФ України. Отже, необхідність проведення комплексних судово-експертних досліджень порядку використання АБТТ ВФ України та відсутність відповідних науково-методичних розробок зумовлюють проблемність і актуальність цієї публікації.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питанням аналізу та напрямів удосконалення існуючих складних організаційно-технічних систем (до яких, безперечно, належить і система технічного забезпечення) у сучасних військових наукових публікаціях приділено значну увагу. Найбільш докладно зазначені питання розглянуто в наукових працях ², але в них не враховано особливості забезпечення оперативного застосування ВФ у разі надзвичайних подій різного походження.

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 05.06.2020).

² Романченко І. С., Шуснік В. О. Погляди на розвиток системи матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України // *Наука і оборона*. 2007. № 4.

Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України визначено основні обов'язки військових посадових осіб щодо використання АБТТ¹. Слід зазначити, що дія цього Статуту поширюється на військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони України та інших утворених відповідно до законів України ВФ і органів спеціального призначення з правоохоронними функціями. Водночас у цьому нормативному документі не в повному обсязі відображено останні зміни у військовій справі, особливо це стосується визначення функціональних обов'язків нових посад.

Також положення щодо порядку використання АБТТ визначено у деяких нормативних документах відповідних ВФ України². Під час розв'язання питань СВЕ, пов'язаних з порядком використання АБТТ, експерти постійно застосовують технічні описи й інструкції з експлуатації відповідної військової техніки та іншу технічну документацію. Маємо зазначити, що останнім часом, окрім статутних документів і технічної документації, фахівці дуже часто переглядають та оновлюють решту нормативних джерел.

Тому під час розв'язання питань СВЕ, пов'язаних з порядком використання АБТТ, судові експерти застосовують споріднені джерела:

С. 22—27 ; Кивлюк В. С. Погляди на формування та функціонування системи матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України//*Там само*. 2006. № 2. С. 22—25 ; Хазанович О. І. Система матеріально-технічного забезпечення: ретроспектива розвитку та напрями удосконалення//*Там само*. 2007. № 1. С. 53—57.

¹ Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: затв. Законом України від 24.03.1999 р. № 548-XIV (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14> (дата звернення: 05.06.2020).

² Положення про організацію експлуатації бронетанкового озброєння та техніки, іншого майна номенклатури бронетанкової служби Національної гвардії України: затв. наказом МВС України від 19.12.2016 р. № 1313 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0059-17> (дата звернення: 05.06.2020) ; Інструкція про порядок використання автомобільної та бронетанкової техніки в Державній прикордонній службі України в мирний час: затв. наказом МВС України від 18.07.2017 р. № 595. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0970-17> (дата звернення: 05.06.2020) ; Бойовий статут механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України. Ч. II. Батальйон, рота. Ч. III. Взвод, відділення, екіпаж: затв. наказом командувача СВ ЗС України від 30.12.2016 р. № 605 (ч. II), від 25.05.2016 р. № 238 (ч. III). URL: <https://drive.google.com/file/d/1ZLqCUA1Lfe992Lkb2kBP0zwwkh1h2do3/view> (ч. II), https://drive.google.com/file/d/1RNkUEy4Zx8OpCNisHV7gBl1YdnlTuDf_/view (ч. III) (дата звернення: 05.06.2020) ; Положення з військових перевезень залізничним, морським, річковим та повітряним транспортом: затв. наказом МО України від 05.09.2013 р. № 595. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1662-13> (дата звернення: 05.06.2020).

наприклад, довідник С. А. Євтюкова і Я. В. Васильєва з розслідування й експертизи дорожньо-транспортних пригод (далі — ДТП)¹, публікації А. В. Сараєва, Ю. А. Горба, С. В. Данця², у яких наведено методи дослідження ДТП з використанням сучасних автоматизованих засобів. Розглядаючи питання загальної теорії, методології та практики комплексних судово-експертні досліджень, застосовують положення, викладені у монографіях Е. Б. Сімакової-Єфремян³.

Поняття безпеки військової діяльності та вплив небезпечних і шкідливих факторів військової діяльності на результати виконання бойових (службово-бойових) завдань як у повсякденній діяльності, так і за надзвичайних обставин окреслено в навчальному посібнику колективу Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна під загальною редакцією О. П. Северина⁴. Проте, у посібнику наведено тільки загальні питання безпечного використання АБТТ у військових формуваннях.

Слід зазначити, що сьогодні наукових розробок, присвячених питанням методології, структури й організації комплексних досліджень у галузі СВЕ щодо визначення відповідності (невідповідності) порядку використання АБТТ ВФ України вимогам нормативних документів, не існує. Також до сьогодні відсутній науково обґрунтований методичний апарат, що дозволяв би враховувати під час експлуатації АБТТ характерні умови її використання під час виконання поставлених завдань⁵, особливо під час надзвичайних подій різного походження.

¹ Евтюков С. А., Васильев Я. В. Расследование и экспертиза дорожно-транспортных происшествий: моногр. Санкт-Петербург: Изд-во «ДНК», 2004. 280 с.

² Saraiev O. and Gorb Y. A Mathematical Model of the Braking Dynamics of a Car. SAE Technical Paper 2018-01-1893, 2018 ; Danez S., Saraiev O. Mathematical modeling of speed change of vehicles at emergency braking//*Technology audit and production reserves*. 2018. № 3/1 (41). P. 22—28 ; Сараєв А. В., Данец С. В. Методи дослідження дорожньо-транспортних происшествий с использованием современных автоматизированных средств//*Наука и техника*. 2019. Т. 18. № 3. С. 256—264. URL: <https://doi.org/10/21122/2227-1031-2019-18-3-256-26> (дата звернення: 05.06.2019).

³ Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика: моногр. Харків: Право, 2016. 456 с. ; Її ж. Теорія і методологія комплексної експертизи контактно-слідової взаємодії об'єктів: моногр. Харків: Гриф, 2004. 176 с. ; Її ж. Загальна теорія судової експертизи як основа методології проведення комплексних судово-експертних досліджень//*Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3 (46). С. 225—235.

⁴ Северин О. П., Богомаз В. М., Боренко М. В., Лоза В. Г., Крамар І. Є., Шаптала О. І. Охорона праці та безпека військової діяльності: навч. посіб./під заг. ред. О. П. Северина//Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. Дніпро, 2018. 208 с.

⁵ Шаша І. К., Іванченко А. О., Темніков В. О., Цебрюк І. В. Удосконалення тематичної моделі зміни технічного стану автобронетанкової техніки//*Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*: наук.-техн. журн. 2015. Вип. 4 (21).

Мета статті — з'ясувати особливості комплексних судово-експертних досліджень щодо відповідності (невідповідності) порядку використання АБТТ ВФ України визначеним нормам.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розвиток суспільства в усіх його проявах неможливо від'єднати від розвитку збройних формувань, які створено для його захисту. Водночас прискорення науково-технічного прогресу у військовій галузі неминуче супроводжується негативними проявами — збільшенням кількості жертв та поранень. Ця загрозлива тенденція спостерігається як під час ведення бойових дій, так і в мирній, повсякденній діяльності. При цьому під час здійснення військової діяльності все частіше мають місце аварії та катастрофи, що призводять до загибелі не тільки військовослужбовців, а й до жертв серед населення¹.

Військова служба є досить складною й багатогранною, до того ж вона пов'язана з використанням потенційно небезпечних засобів збройної боротьби: зброї, військової техніки та засобів активної оборони, основним призначенням яких є нанесення шкоди противнику. Усе це вимагає від кожного військовослужбовця твердого знання й точного дотримання заходів безпеки під час бойової підготовки та виконання бойових (службово-бойових) завдань як у повсякденній діяльності, так і за надзвичайних обставин.

Наша держава повсякчас приділяє увагу питанням підвищення безпеки дій військ, зменшенню ризиків виникнення катастроф і недопущення жертв як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення, що відображається у відповідних законах, постановах, наказах та інших керівних документах.

На підставі аналізу СВЕ, які виконано в ХНДІСЕ до сьогодні, щодо обставин виникнення досліджуваних випадків, пов'язаних з настанням тяжких наслідків, а саме: загибеллю людей, втратами озброєння та військової техніки, простежено тенденцію взаємозв'язку дій (бездіяльності) певних військових посадовців з дотриманням належного порядку використання АБТТ. Наведене свідчить про те, що запровадження ефективної методики визначення відповідності використання АБТТ у ВФ України тісно пов'язане з питанням відповідності порядку її експлуатації вимогам нормативних документів.

Особливістю цієї проблеми є те, що АБТТ складається з АБТТ, які мають суттєві відмінності — і за конструкцією, і за облаштуванням, і за призначенням, і за способом використання.

До автомобільної техніки належать транспортні засоби, прийняті на озброєння (забезпечення), а також ті, що перебувають на обліку у ВФ України, які використовують для перевезення особового складу і вантажів, а також перевезення і застосування під час руху чи на місці встановленого на них обладнання, механізмів тощо для виконання спеціальних робочих функцій.

С. 138—142.

¹ Охорона праці та безпека військової діяльності. С. 7.

До бронетанкової техніки належать: танки, самохідно-артилерійські установки (далі — САУ), бойові машини піхоти (далі — БМП), бойові машини десанту (далі — БМД), бронетранспортери (далі — БТР), бойові розвідувально-дозорні машини (далі — БРДМ), бойові розвідувальні машини (далі — БРМ), бойові броньовані автомобілі (далі — ББА) та мотоцикли, а також їх шасі, які використовують під монтаж засобів зв'язку й управління, озброєння та спеціальної техніки, технічних засобів і спеціального обладнання, тягачі й інші машини на шасі бронетанкової техніки, машини технічної допомоги, майстерні, ремонтно-евакуаційні машини на бронетанковій базі¹.

У випадках, коли стається надзвичайна ситуація (аварія) з АБТТ, здебільшого спостерігаються певні втрати (людські жертви, матеріальні збитки, руйнування споруд тощо). При цьому вважають, що негативна подія відбулася і ризик реалізовано практично. Нещасні випадки, ДТП, що пов'язані з використанням АБТТ, розподіляють на аварії та катастрофи.

Аварія — пошкодження, збитки майна або небезпечні події техногенного характеру, зокрема з АБТТ, що спричиняють тілесні ушкодження людям або створюють на окремій території загрозу їхньому життю чи здоров'ю. Катастрофа — велика за масштабом аварія з АБТТ, що призвела до тяжких (або незворотних) наслідків для людей, незалежно від пошкодження зразка. Пошкодження, здобуті військовослужбовцями під час використання різних видів АБТТ, визначають як транспортний травматизм.

Експертний досвід свідчить, що під час використання АБТТ головними причинами травм можуть бути:

- несправність матеріальної частини АБТТ;
- недостатнє знання особливостей рельєфу передбаченого маршруту руху;
- відсутність досвіду та навичок водіння (зокрема, у складі колони);
- незнання водіями (механіками-водіями) та старшими машин умовних сигналів і команд, що регулюють рух колони;
- недостатня навченість водіїв (механіків-водіїв) управління АБТТ;
- порушення правил розміщення особового складу під час перевезень;
- порушення водіями (механіками-водіями) правил дорожнього руху та дисципліни маршруту (перевищення швидкості, подвійний об'їзд, сон за кермом, вживання алкоголю).

Отже, діяльність командирів (начальників) ВФ України щодо недопущення надзвичайних ситуацій (аварій) АБТТ має бути спрямована на її правильне застосування, яке полягає у використанні АБТТ з дотриманням технічних норм і правил, що забезпечують нормальну роботу всіх агрегатів, систем і механізмів, а також виконання вимог безпеки в будь-яких умовах.

¹ Інструкція з автомобільного та бронетанкового забезпечення в Державній прикордонній службі України: затв. наказом МВС України від 09.07.2018 р. № 577. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0886-18> (дата звернення: 05.06.2020).

Техніку й озброєння слід використовуватися тільки за призначенням, у межах визначених річних норм витрат моторесурсів і затвердженого ліміту пального. За використання машин не за призначенням і витрату моторесурсів понад річні норми винних осіб притягають до відповідальності.

Під час виконання бойових (службово-бойових) завдань експлуатацію озброєння і техніки підпорядковано інтересам досягнення успіху в бою. Тому порядок використання й обслуговування АБТТ визначають командири, зважаючи на конкретні бойові завдання та відповідно до обстановки й указівок старших начальників. Під час бойових дій моторесурси витрачають за потребою.

У мирний час експлуатацію АБТТ організують в інтересах виконання планів бойової підготовки частин і підрозділів. Для того щоб при цьому постійно забезпечувати високу боєздатність машин, їх використання регламентують річними нормами витрати моторесурсів, здійснюють строго за планом і за групами експлуатації.

Серед інших факторів, використання АБТТ в сучасних умовах вагом впливає на результативність виконання бойових (службово-бойових) завдань ВФ та є критичним параметром їхньої успішності. При цьому питання раціонального використання матеріальних засобів ведення збройної боротьби не знімається навіть у бойових умовах¹. Оцінка, з військової точки зору, сукупності показників якості виконання завдань з використанням АБТТ, показників витрат матеріальних засобів і ресурсу техніки, фактично приводить до оцінки ефективності використання техніки. Ухвалюючи рішення про виконання бойових (службово-бойових) завдань, будь-який командир (начальник) повинен врахувати ефективність використання АБТТ. Зі свого боку, оцінку ефективності використання АБТТ пов'язано з необхідністю прогнозування експлуатаційних показників її роботи, що безпосередньо залежать від умов експлуатації.

На практиці у військовій сфері за комплексну характеристику будь-якої технічної системи приймають її ефективність як міру доцільності варіантів рішень, пристосованих до умов експлуатації конкретного виду військової техніки. При цьому під поняттям ефективності функціонування системи розуміють властивість цієї системи виконувати покладені на неї функції із заданим рівнем якості протягом визначеного для неї періоду експлуатації.

Слід зазначити, що у військовій практиці (під час функціонування технічної системи) важливо враховувати вплив різноманітних технічних, дорожніх та атмосферно-кліматичних умов експлуатації АБТТ, а також так званого людського фактора. Як свідчить практика, майже 80 % усіх аварій і техногенних катастроф пов'язано з людським чинником. До людського

---

¹ Шаша І. К., Іванченко О. В., Іванченко А. О., Темніков В. О., Цєбрюк І. В. Закономірність впливу сумарної витрати пального на зміну технічного стану автобронетанкової техніки//*Системи озброєння і військова техніка*: наук.-техн. журн. 2015. № 4 (44). С. 51—55.

фактора належать і дії (бездіяльність) певного військовослужбовця під час виконання ним службових обов'язків щодо використання АБТТ. Звісно, цілком виключити помилки людини неможливо. Водночас проблематика дослідження впливу цього фактора у взаємозв'язку з виникненням надзвичайних ситуацій (аварій, катастроф) АБТТ є складною структурно, що пов'язано як з його розмаїттям, так і з невизначеністю його елементів: сьогодні ця проблема далека від розв'язання.

Сучасні військові фахівці використовують критерій ефективності для комплексу «АБТТ — водій — умови експлуатації» (далі — АБТТ-В-УЕ) під час його бойового (службово-бойового) застосування, що за своєю природою є складним, багатофункціональним та ергатичним¹. При цьому фахівці зазначають, що оскільки розглянутий комплекс АБТТ-В-УЕ у процесі свого функціонування характеризується мінливістю значень параметрів, які мають випадковий характер і невизначеність станів його елементів, то під час його оцінки експерти застосовують імовірнісні показники та їх граничні значення. Імовірність успішного виконання завдання з використанням АБТТ є кількісною мірою зазначеної властивості комплексу АБТТ-В-УЕ і характеризує надійність АБТТ та дії водія (механіка-водія) як його елементів, а також імовірність впливу на цей комплекс чинників навколишнього середовища протягом певного періоду використання. У математичному вигляді визначення імовірності успішного виконання завдання з використанням АБТТ представлено такою формулою:

$$P_{\text{увз}} = P_{\text{абтт}}(t) \cdot P_{\text{в}}(t) \cdot P_{\text{уе}}(t),$$

де $P_{\text{абтт}}(t)$ — імовірність безвідмовної роботи зразка АБТТ як технічної системи; $P_{\text{в}}(t)$ — імовірність прийняття правильних рішень і їх реалізації водієм (механіком-водієм); $P_{\text{уе}}(t)$ — імовірність відсутності впливу небезпечних зовнішніх факторів під час використання.

Часова залежність властивостей, що визначають рівень надійності комплексу, зауважує можливість виникнення особливих ситуацій на всіх етапах певного періоду використання.

Аналіз наведеного вище критерію ефективності комплексу АБТТ-В-УЕ свідчить про його складність і багатофункціональність. Так, судовим військовим експертам для розв'язання низки питань, пов'язаних із визначенням причини настання досліджуваного випадку та з'ясуванням причиново-наслідкового зв'язку між причиною й діями (бездіяльністю) певних військових посадових осіб, необхідні знання про технічний стан АБТТ, дорожню обстановку та дії учасників події, механізм пригоди та

¹ У загальному випадку ергатична система — це складна ієрархічна система керування, у якій людина може брати участь на будь-якому рівні. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D1%80%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0 (дата звернення: 05.06.2020).

її елементи (швидкість і траєкторію руху, відстань, пройдену зразком АБТТ за певні проміжки часу, інші просторово-динамічні характеристики пригоди, відповідність технічного стану об'єкта протипожежним нормам), що належить до основних завдань (компетенції) інженерно-технічних експертиз, а саме: автотехнічної, транспортно-трасологічної, стану доріг і дорожніх умов у місці події, пожежно-технічної, безпеки життєдіяльності.

Також, зважаючи на те, що під час виникнення надзвичайної ситуації (аварії, катастрофи) АБТТ здебільшого є певні втрати (людські жертви, матеріальні збитки, руйнування споруд тощо), потрібні дослідження у галузі автотоварознавчої та транспортно-товарознавчої експертиз. З метою визначення впливу людського чинника (а саме: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивотворчих чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій і станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їх розвитку й індивідуальних властивостей) потрібні дослідження, що належать до основних завдань психологічної експертизи, та ін. При цьому слід погодитися з авторами публікації¹ тому, що роль людського фактора полягає не в запобіганні катастрофічній ситуації, а в запобіганні небезпечній ситуації, тобто зводиться до усунення загрози безпечного використання АБТТ ВФ України. При цьому завдання експертів полягає у визначенні моменту часу перетворення одних транспортних ситуацій на інші, а також визначенні небезпечної транспортної ситуації (далі — НТС) або катастрофічної транспортної ситуації (далі — КТС), у якій задіяний людський фактор. За умови, що людський фактор задіяний в КТС, слід розглядати питання про зменшення наслідків, що утворилися під впливом цього фактора. За наявності людського фактора в умовах НТС слід розглядати питання про причини, які не запобігли ДТП. Тобто визначення ступеня впливу людського фактора на здійснення (реалізацію) відмови у спрацюванні механізму пригоди в момент виникнення НТС дає змогу визначити механізм події зі стійкими причиново-наслідковими зв'язками та з'ясувати безпосередню технічну причину спрацювання механізму події. Водночас динамічні перетворення одних транспортних ситуацій на інші допомагають розв'язати завдання щодо можливості запобігання пригоді².

Як свідчить експертна практика проведення СВЕ у ХНДІСЕ, зазначені вище аспекти процесу використання АБТТ, зі свого боку, призводять до того, що часто виникають ситуації, коли можливість одного виду досліджень

¹ Батіг А. В., Кузишин А. Я. «Людський фактор» як основна причина залізнично-транспортних пригод//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. Харків. 2019. Вип. 19. С. 326.

² Сокол Э. Н. Железнодорожно-транспортное происшествие и его механизм (судебная экспертиза. Элементы теории и практики): моногр. Львов: ПАИС, 2011. 376 с.

визначають за допомогою іншого, одного або кількох видів досліджень; коли окремі складові обставин ланцюга розвитку події (причинного зв'язку) хоча й можуть самостійно досліджувати різні фахівці, однак це вимагає в подальшому узагальнення шляхом спільної діяльності всіх або кількох фахівців, тобто експерти формулюють комплексний інтеграційний висновок. За цією ознакою СВЕ, у своїй основі, належать до комплексних експертиз.

Отже, СВЕ охоплюють багатогранний обсяг досліджень, які пов'язані із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки. Однією з важливих проблем є розроблення загальної методики розв'язання завдань комплексних досліджень, тобто вироблення загального алгоритму дій експертів різних спеціальностей у процесі кооперації їхніх спеціальних знань у формі комплексної експертизи. Поряд із цією проблемою існує й інша, тісно пов'язана з першою, а саме — виявлення й науковий аналіз граничних завдань судових експертиз. Особливістю процесу дослідження під час проведення комплексних експертиз щодо відповідності (невідповідності) порядку використання АБТТ ВФ України визначеним вимогам як у повсякденній діяльності, так і під час виконання бойових (службово-бойових) завдань, є спільність предметів і об'єктів для різних галузей знань, взаємне використання методів дослідження, термінологічного й понятійного апарату, у зв'язку з чим дослідження в межах різних родів і класів експертиз проводять експерти різних спеціальностей або вузької спеціалізації, які формують спільний висновок. Це свідчить про те, що такі дослідження мають комплексний характер.

Висновки. Використання АБТТ в сучасних умовах вагомо впливає на результативність виконання бойових (службово-бойових) завдань ВФ та є критичним параметром їхньої успішності.

Під час судово-експертних досліджень порядку використання АБТТ можливість одного виду досліджень визначають за допомогою іншого, одного або кількох видів досліджень; окремі складові обставин ланцюга розвитку події (причинного зв'язку) можуть самостійно досліджувати різні фахівці, однак це вимагає в подальшому узагальнення шляхом спільної діяльності всіх або кількох фахівців у вигляді комплексного інтеграційного висновку.

Людський чинник задіяний практично в усіх процесах функціонування системи використання АБТТ. Завдання судових експертів під час виконання судових військових експертиз щодо порядку використання АБТТ полягає в дослідженні ступеня впливу людського фактора на обставини й розвиток пригоди в моменти динаміки перетворення транспортних ситуацій.

Подальше формування СВЕ й методичного забезпечення більш повно задовольнить потреби слідчої та судової практики у розв'язанні питань щодо відповідності (невідповідності) порядку використання АБТТ ВФ

України визначеним вимогам як у повсякденній діяльності, так і під час виконання бойових (службово-бойових) завдань.

References

- Batih, A. V., Kuzyshyn, A. Ya. (2019). «Liudskiy faktor» yak osnovna prychna zaliznychno-transportnykh pryhod. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: zb. nauk. prats. Kharkiv. Vyp. 19 [in Ukrainian].
- Boiovyi statut mekhanizovanykh i tankovykh viisk Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy*. Chastyna II Batalion, rota. Zatverdzheno nakazom komanduvacha Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy vid 30.12.2016 № 605; *Boiovyi statut mekhanizovanykh i tankovykh viisk Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy*. Chastyna III. Vzvod, viddilennia, ekipazh. Zatverdzheno nakazom komanduvacha Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy vid 25.05.2016 № 238; *Polozhennia z viiskovykh perevezhen zaliznychnym, morskym, richkovym ta povitrianyim transportom*. Zatverdzheno Nakazom Ministerstva oborony Ukrainy vid 05.09.2013 № 595. Zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 26.09.2013 r. za № 1662/24194 [in Ukrainian].
- Danez, S., Saraiev, O. (2018). Mathematical modeling of speed change of vehicles at emergency braking. *Technology audit and production reserves*. № 3/1 (41).
- Instruktsiia pro poriadok vykorystannia avtomobilnoi ta bronetankovoi tekhniki v Derzhavniy prykordonnii sluzhbi Ukrainy v myrnyi chas*. Zatverdzheno Nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy 18.07.2017 № 595. Zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 08 serpnia 2017 r. za № 970/30838 [in Ukrainian].
- Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen i Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen*. Pro vnesennia zmin do nakazu Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 08 zhovtnia 1998 roku № 53/5: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 27.07.2015 № 1350/5. (2015). *Ofits. visnyk Ukrainy*. № 58. St. 1921 [in Ukrainian].
- Instruktsiia z avtomobilnogo ta bronetankovoho zabezpechennia v Derzhavniy prykordonnii sluzhbi Ukrainy*. Zatverdzheno Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy 09.07.2018 r. № 577. Zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 31 lypnia 2018 r. za № 886/32338 [in Ukrainian].
- Khazanovych, O. I. (2007). Systema materialno-tekhnichnogo zabezpechennia: retrospektyva rozvytku ta napriamy udoskonalennia. *Nauka i oborona*. № 1 [in Ukrainian].
- Kyviuk, V. S. (2006). Pohliady na formuvannia ta funktsionuvannia systemy materialno-tekhnichnogo zabezpechennia Zbroinykh Syl Ukrainy. *Nauka i oborona*. № 2 [in Ukrainian].
- Polozhennia pro orhanizatsiiu ekspluatatsii bronetankovoho ozbroiennia ta tekhniki, inshoho maina nomenklatury bronetankovoi sluzhby Natsionalnoi hvardii Ukrainy*. Zatverdzheno Nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy 19 hrudnia 2016 roku № 1313. Zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 17 sichnia 2017 r. za № 59/29927 [in Ukrainian].
- Romanchenko, I. S. (2007). Pohliady na rozvytok systemy materialno-tekhnichnogo zabezpechennia Zbroinykh Syl Ukrainy. *Nauka i oborona*. № 4 [in Ukrainian].
- Saraev, A. V., Danec, S.V. (2019). Metody issledovaniia dorozhno-transportnykh proisshestvii s ispolzovaniem sovremennykh avtomatizirovannykh sredstv. *Nauka i tekhnika*. T. 18, № 3. URL: <https://doi.org/10.21122/2227-1031-2019-18-3-256-26> (data zvernennia 05.06.19) [in Russian].

- Saraiev, O. and Gorb, Y. (2018). A Mathematical Model of the Braking Dynamics of a Car. *SAE Technical Paper* 2018-01-1893.
- Severyn, O. P., Bohomaz, V. M., Borenko, M. V., Loza, V. H., Kramar, I. Ye., Shap-tala, O. I. (2018). *Okhorona pratsi ta bezpeka viiskovoi diialnosti: navchalnyi posibnyk*. Dnipropetr. nats. un-t zalizn. transp. im. akad. V. Lazariana. Dnipro [in Ukrainian].
- Shasha, I. K., Ivanchenko, A. O., Temnikov, V. O., Tsebruk, I. V. (2015). Udoshkonalennia matematychnoi modeli zminy tekhnichnoho stanu avtobronetankovoi tekhniky. *Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy: nauk.-tekhn. zhurn.* Vyp. 4 (21) [in Ukrainian].
- Shasha, I. K., Ivanchenko, O. V., Ivanchenko, A. O. ta in. (2015). Zakonomirnist vplyvu sumarnoi vytraty palnogo na zminu tekhnichnoho stanu avtobronetankovoi tekhniky. *Systemy ozbroiennia i viiskova tekhnika: nauk.-tekhn. zhurn.* № 4 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2004). *Teoriia i metodolohiia kompleksnoi ekspertyzy kon-taktno-slidovoi vzaiemodii ob'ektiv: monohrafiia*. Kharkiv: Hryf [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2006). Zahalna teoriia sudovoi ekspertyzy yak osnova metodolohii provedennia kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy.* № 3(46) [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2016). *Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennia: teoriia ta praktyka: monohrafiia*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Sokol, E. N. (2011). *Zheleznodorozhno-transportnoe proisshestvie i ego mekhanizm (sudebnaia ekspertiza. Elementy teorii i praktiki): monografiia*. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
- Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy, zatverdzhenyi zakonom Ukrainy vid 24.03.1999 № 548-XIV (Redaktsiia vid 11.06.2017)* [in Ukrainian].
- Yevtiukov, S.A., Vasyliiev, Ya.V. (2004) *Rassledovanie i ekspertiza dorozhno-transportnykh proisshestvii: monografiia*. Sank-Peterburg: Izdatelstvo DNK [in Russian].

**И. В. Богданюк, В. Т. Чупрун, В. А. Устименко,
М. Ю. Шипилов, В. Ф. Чернюк**

КОМПЛЕКСНЫЕ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОРЯДКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АВТОМОБИЛЬНОЙ И БРОNETАНКОВОЙ ТЕХНИКИ ВОИНСКИХ ФОРМИРОВАНИЙ

Отмечено, что решение одной из основных задач судебных военных экспертиз — установление обстоятельств, повлекших тяжкие последствия (а именно: гибель людей, потеря вооружения и военной техники), требует комплекса инженерно-технических, криминалистических, товароведческих и других экспертных исследований, связанных в своей основе с исследованием порядка использования автомобильной и бронетанковой техники военных формирований Украины.

Обращено внимание на то, что актуальность данной публикации связана с дефицитом научно-методического обеспечения проведения комплексных судебно-экспертных исследований, связанных с исследованием

порядка использования автомобильной и бронетанковой техники военных формирований Украины.

Цель статьи — определение особенностей комплексных судебно-экспертных исследований по установлению соответствия (несоответствия) использования АБТТ военных формирований Украины установленным нормам.

Приведены особенности комплексного установления соответствия (несоответствия) использования автомобильной и бронетанковой техники военных формирований Украины установленным требованиям как в повседневной деятельности, так и при выполнении боевых (служебно-боевых) задач.

Акцентируется, что судебным военным экспертам для решения ряда вопросов, связанных с выяснением причины наступления исследуемого случая и установлением причинно-следственной связи между причиной и действиями (бездействием) определённых военных должностных лиц, необходимы знания, относящиеся к основным задачам (компетенции) инженерно-технических экспертиз, а именно: автотехнической, транспортно-трассологической, состояния дорог и дорожных условий на месте происшествия, пожарно-технической, безопасности жизнедеятельности.

Исходя из того, что при возникновении чрезвычайной ситуации (аварии, катастрофы) АБТТ, как правило, имеются определённые потери (человеческие жертвы, материальный ущерб, разрушение сооружений и т. п.), необходимы исследования в области товароведческой и транспортно-товароведческой экспертиз. С целью определения влияния человеческого фактора (а именно: индивидуально-психологических особенностей, черт характера, ведущих качеств личности; мотиваторческих факторов психической жизни и поведения; эмоциональных реакций и состояний; закономерностей протекания психических процессов, уровня их развития и индивидуальных её свойств) нужны исследования, относящиеся к основным задачам психологической экспертизы, и др.

Особенностью процесса исследования при проведении комплексных экспертиз по установлению соответствия (несоответствия) порядка использования автомобильной и бронетанковой техники военных формирований Украины установленным требованиям как в повседневной деятельности, так и при выполнении боевых (служебно-боевых) задач является общность предметов и объектов для различных областей знаний, взаимное использование методов исследования, терминологического и понятийного аппарата, в связи с чем исследования в рамках различных родов и классов экспертиз проводят эксперты разных специальностей или узкой специализации, которые формируют общий вывод. Это указывает на то, что такие исследования носят комплексный характер.

Ключевые слова: судебная военная экспертиза, комплексные судебно-экспертные исследования, использование автомобильной и бронетанковой техники.

I. Bogdanyuk, V. Chuprun, V. Ustimenko, M. Shipilov, V. Chernyuk

**COMPREHENSIVE FORENSIC EXAMINATIONS
ON THE USE OF MILITARY FORMATIONS' AUTOMOTIVE
AND ARMORED VEHICLES**

It is indicated that solving one of the main tasks of forensic military examinations – the establishment of the circumstances that resulted in grave consequences, namely: deaths, loss of armament and military technology, requires to introduce a complex of engineering, forensic, commodity and other forensic examinations which are connected at their core with the study of the use procedure of Ukrainian military formations' automotive and armoured vehicles.

It is noted that the relevance of this publication is connected with a lack of scientific and methodological support for conducting a comprehensive forensic examination related to the study of the use of Ukrainian military formations' automotive and armored vehicles.

The article purpose is to define the peculiarities of a comprehensive forensic examinations as to the establishment of the conformity (nonconformity) of the procedure for using Ukrainian military formations' automotive and armored vehicles in compliance with the established standards.

The peculiarities of a comprehensive establishment of the conformity (nonconformity) of the procedure for the use of Ukrainian military formations' automotive and armored vehicles with the established requirements both in everyday activities and while performing combat (on duty and combat) missions are outlined.

It is indicated that forensic military experts need to obtain knowledge related to the main tasks (expertise) of forensic engineering examinations, namely: automotive, transport and trace evidence, state of roads and road conditions at the scene, fire-technical, life safety, for the solution of a number of issues related to determining the cause of the investigated case and establishing a cause and effect relationship between the cause and actions (inaction) of certain military officials.

Based on the fact that in the event of an emergency (accident, catastrophe), while using automotive and armored vehicles, as a rule, there are certain losses (human victims, material damage, destruction of buildings, etc.), research in the field of commodity examination and evaluation of car damage is needed to be carried out. In order to determine the influence of the human factor (namely: individual psychological characteristics, character traits, dominant personality traits; motive factors of mental life and behavior; emotional reactions and conditions; patterns of mental processes, the level of their development and their

individual properties), examinations that belongs to the main tasks of forensic psychology has to be conducted.

The peculiarity of the research process when conducting comprehensive examinations on the establishment of conformity (nonconformity) of the procedure for using Ukrainian military formations' automotive and armored vehicles according to the accepted requirements both in everyday activities and while performing combat (on duty and combat) tasks is the community of subjects and objects for various fields of knowledge, mutual use of research methods, terminological and conceptual apparatus, in connection with which examinations are conducted within the framework of various kinds and classes of examinations by forensic experts of different specialties or narrow specialization, who form a general conclusion. This indicates that such kinds of examinations are comprehensive.

Keywords: military forensic examination, comprehensive forensic examination, use of automotive and armored vehicles.

Надійшла до редколегії 23.06.2020

Богданюк І. В., Чупрун В. Т., Устименко В. А., Шипілов М. Ю., Чернюк В. Ф. Комплексні судово-експертні дослідження порядку використання автомобільної та бронетанкової техніки військових формувань//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 600—614. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.43>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.44>

УДК 343:591.1

І. В. Яценко,

доктор ветеринарних наук, професор, провідний науковий співробітник
лабораторії криміналістичних досліджень

ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>, e-mail: yacenko-1971@ukr.net

Л. М. Дереча,

кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник,
учений секретар ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса,

м. Харків, Україна,

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6044-2068>, derecha@hniise.gov.ua

О. І. Парилівський,

асистент кафедри ветеринарно-санітарної експертизи
та судової ветеринарної медицини

Харківської державної зооветеринарної академії, м. Харків, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5282-4755>, e-mail: 21sanya08@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ВИСНОВКУ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНОГО ЕКСПЕРТА ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРУПА ТВАРИНИ З ОЗНАКАМИ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ СМЕРТІ

У роботі розкрито особливості структури висновку експерта за результатами проведення судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті. Стверджується, що судово-ветеринарний експерт визначає послідовність викладу результатів дослідження трупа тварини, зважаючи на такі особливості: проведення експертизи, стану об'єкта дослідження і питань, поставлених суддею чи слідчим на розв'язання експерта.

Показано, що особливістю вступної частини висновку є специфічний перелік питань, поставлених на розв'язання судово-ветеринарному експерту судом чи слідчим.

Обов'язковий елемент розділу «Дослідження» у висновку експерта — це виклад результатів дослідження окремих документів, що є в матеріалах провадження і мають відношення до експертизи (витяг з історії хвороби тварини, амбулаторна карта тварини, протокол огляду місця події тощо), реєстраційні дані трупа, опис результатів його зовнішнього та внутрішнього дослідження за визначеними алгоритмами, результати додаткових досліджень, формулювання судово-ветеринарного діагнозу та складання синтезуючої частини експертизи.

Заключна частина висновку експерта є відповіддю на питання, сформульовані у вступній частині в категоричній, або, як виняток, у ймовірній формі.

Особливістю додатків є те, що їх оформлюють у вигляді фототаблиць, які містять інформацію про етапи судово-ветеринарного дослідження трупа тварини, доповнюють і підтверджують висновки експерта.

Ключові слова: судово-ветеринарна експертиза, особливості структури висновку експерта, жорстоке поводження з тваринами, насильницька смерть, труп тварини.

Постановка наукової проблеми. Насильницька смерть тварин найчастіше пов'язана з жорстоким поводженням з ними. Ця суспільна проблема була, є актуальною в Україні та зарубіжних країнах як з теоретичної точки зору, так і для правосуддя, адже вона стосується посягання на права, здоров'я і життя «братів наших менших» — тварин¹.

Підставами для кримінальної відповідальності за таке правопорушення є каліцтво або смерть тварини, відповідно до ст. 299 Кримінального кодексу України (далі — *КК України*)², а для адміністративної відповідальності, відповідно до ст. 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — *КУнАП*)³, — насильницькі дії щодо тварини, які не спричинили тілесних ушкоджень, каліцтва чи її загибелі: знущання, завдання побоїв,

¹ Zapara S. I., Fotina N. A., Klochko A. M., Fotina T. I., Yatsenko I. V. Revisiting legal understanding of wild life as a sustainable value. The case of Ukraine//*Journal of Environmental Management and Tourism*. 2019. [S. 1.]. Vol. 10. No. 1. P. 14—21. URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/3182> (дата звернення: 22.06.2020); Калмиков Д. О., Данилевський А. О. Кримінальна та адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами: моногр. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 615 с.; Yatsenko I. V., Zapara S. I., Zon G. A., Ivanovskaya L. B., Klochko A. M. Animal Rights and Protection against Cruelty in Ukraine//*Journal of Environmental Management and Tourism*. 2020. [S. 1.]. Vol. 11. No. 1. P. 91—103. URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/4584> (дата звернення: 22.06.2020); Антонюк Д. О. Жорстоке поводження з тваринами: поняття та ознаки складу злочину//*Четверті харківські кримінально-правові читання: тези доп. та наук. повідомл. учасн. Міжнар. наук. конф. студ. та аспірантів* (Харків, 16—17.05.2014). Харків: Право, 2014. С. 373—375; Яценко І. В., Кириченко В. М. Суспільна небезпека та об'єктивна сторона злочину жорстокого поводження з тваринами в аспекті судово-ветеринарної експертизи//*Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини: зб. наук. пр. Харк. держ. зооветакадемії*. Харків: РВВ ХДЗВА, 2014. Вип. 28. Ч. 2. С. 259—272; Яценко І. В., Запара С. І., Захар'єв А. В., Скрипка М. В., Сердюков Я. К. Судово-експертні випадки дослідження трупів тварин з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження//*Там само*. 2018. Вип. 36. Ч. 2. С. 130—138.

² Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25—26. Ст. 131; Головка І. А. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 23 с.

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

фізичного болю, страждань, залишення напризволяще, порушення правил утримання, а також дії з твариною, спрямовані на задоволення статевої пристрасті¹.

У будь-якому разі, об'єктивно з'ясувати причини розладу здоров'я чи смерті тварини можна винятково за допомогою судово-ветеринарної експертизи, яка застосовує спеціальні фахові знання, спираючись на новітні досягнення науки й передового досвіду в галузі ветеринарної медицини².

У зв'язку з тим, що в Україні судово-ветеринарна експертиза як вид прикладної експертної та наукової діяльності в системі експертного забезпечення правосуддя офіційно зареєстрована в Міністерстві юстиції нещодавно — 2019 року, то нині ще фактично відсутні затверджені методики проведення й оформлення результатів судово-ветеринарної експертизи різних об'єктів, зокрема трупів тварин³. Отже, розроблення як матеріальної, так і процесуальної основи діяльності судово-ветеринарної експертизи для забезпечення правосуддя є надзвичайно актуальним питанням.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання щодо розроблення як матеріальних, так і організаційних основ діяльності будь-якого виду судових експертиз, зокрема судово-ветеринарної експертизи, для забезпечення правосуддя досліджували багато вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: В. J. McEwen, В. Ю. Шепітько, М. Л. Цимбал, А. П. Заєць, І. В. Яценко, А. М. Труш, М. М. Савенко, О. В. Лавринович, Г. І. Коцюмбас, М. В. Скрипка, М. М. Бондаревський, В. В. Кам'янський, J. E. Соорер, М. Е. Соорер та ін.⁴.

¹ Турська В. О. Адміністративно-правове регулювання захисту тварин від жорстокого поводження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2016. 232 с.

² Benetato M. A., Reisman R., McCobb E. The veterinarian's role in agsmall cruelty cases//*Journal of the American Veterinary Medical Association*. 2011. January 1. Vol. 238. No. 1. P. 31—34. URL: <https://avmajournals.avma.org/doi/full/10.2460/javma.238.1.31> (дата звернення: 22.06.2020); Цимбал М. Л., Труш А. М., Савенко М. М. Перспективи становлення судової експертизи ветеринарної медицини в Україні//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2002. Вип. 2. С. 564—569; Яценко І. В., Запара С. І., Захар'єв А. В. Сучасний стан та перспективи розвитку судово-ветеринарної експертизи в Україні//*Там само*. Вип. 18. С. 568—575.

³ Яценко І. В., Парилівський О. І. Новітні досягнення в судово-ветеринарній експертизі тварин, постраждалих від жорстокого поводження//*Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гіжцького. Серія «Ветеринарні науки»*. 2020. Т. 22. № 97. С. 95—105. DOI: 10.32718/nvlvet9716.

⁴ McEwen B. J. Trends in Domestic Animal Medico-Legal Pathology Cases Submitted to a Veterinary Diagnostic Laboratory 1998—2010//*Journal of forensic sciences*. 2012. September. Vol. 57. Issue 5. P. 1231—1233. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1556-4029.2012.02123.x> (дата звернення: 22.06.2020); Шепітько В. Ю., Цимбал М. Л. Развитие судебно-экспертной деятельности в Украине: проблемы и перспективы//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*:

Питання правового регулювання судово-ветеринарної цікаві не лише з погляду вдосконалення процесуального законодавства, а й потребує розроблення ефективних методик дослідження об'єктів та уніфікованих правил систематизації й оформлення та оцінки результатів цих досліджень¹.

Висновок експерта, який складається за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи, є одним з документів, передбачених процесуальними кодексами України, Законом України «Про судову експертизу» та Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень².

Висновок експерта, зокрема й судово-ветеринарного, є джерелом доказів у справі, адже його складають фахівці у галузі ветеринарної медицини, які мають усі юридичні й фактичні підстави для обґрунтованого, об'єктивного, правильного, правдивого, фахового дослідження питань, поставлених судом чи іншим суб'єктом призначення експертизи, для їх розв'язання³. Проте, нині відсутні методики та правила оформлення результатів судово-ветеринарної експертизи трупа тварини, що породжує як теоретичні, так і практичні проблеми реалізації цього виду експертизи.

зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Харків: Право, 2002. Вип. 2. С. 18—19 ; Заєць А. П. Організаційні проблеми судово-експертної діяльності//*Там само*: зб. наук.-практ. матеріалів. 2004. Вип. 4. С. 8—12 ; Цимбал М. Л., Труш А. М., Савенко М. М. Знач. твір ; Лавринович О. В. Судова експертиза як елемент реалізації конституційних прав громадян//*Там само*. 2004. Вип. 4. С. 5—8 ; Яценко І. В., Труш А. М., Коцюмбас Г. І., Скрипка М. В., Дегтярьов М. О., Бондаревський М. М., Кам'янський В. В. Судова ветеринарна медицина — наука і навчальна дисципліна: історія, сучасний стан проблеми, перспективи//*Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини*: ... . 2008. Вип. 19. Ч. 2. Т. 2. С. 325—343 ; Cooper J. E., Cooper M. E. Forensic veterinary medicine: a rapidly evolving discipline//*Forensic science, medicine and pathology*. 20.05.2008. Vol. 4 (2). P. 75—82. DOI: 10.1007/s12024-008-9036-x.

¹ Угровецький О. П., Снігерьев О. П. До питання оцінки висновку експерта//*Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річ. з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокариуса (Харків, 18—19.04.2019). Харків, 2019. С. 33—35.

² Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змінами та доповненнями)//*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232 ; Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 22.06.2020).

³ Давидова Д. В., Волобуєва О. О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики//*Південноукраїнський правничий часопис*: наук. журн. 2015. № 2. С. 151—154 ; Климчук М. П., Марко С. І. Інформаційна цінність висновку експерта, як джерела доказів у кримінальній справі//*Правова інформатика*. 2011. № 3—4 (31). С. 81—88. URL: <http://ippi.org.ua/klimchuk-mp-marko-si-informatsiina-tsinnist-visnovku-eksperta-yak-dzherela-dokaziv-u-kriminalnii-spr> (дата звернення: 22.06.2020).

Мета роботи — сформулювати та визначити особливості структури висновку експерта за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті.

Викладення основного матеріалу дослідження. Результати судово-ветеринарної експертизи трупа тварини оформлюють документом, що має назву «Висновок експерта за результатами проведення судово-ветеринарної експертизи», якому надається відповідний порядковий номер і який фахівець складає в кількості примірників, передбачених Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень.

Титульний аркуш висновку оформлюють на бланку установи, у якій проведено судово-ветеринарну експертизу трупа тварини.

Висновок судово-ветеринарної експертизи складається з трьох частин, передбачених законодавством: вступної, дослідження і висновків.

Першою частиною висновку судово-ветеринарного експерта є «Вступ». Її складають без будь-яких висновків і суб'єктивних суджень, об'єктивно, точно та зрозуміло.

Складові вступної частини висновку судово-ветеринарного експерта

1. Найменування документа («Висновок експерта»), дата та номер складання висновку, категорія експертизи (чи є вона додатковою, повторною, комісійною або комплексною), вид експертизи, документ про призначення експертизи (залучення експерта); за яким провадженням (кримінальним, цивільним, господарським) та номер провадження.

Наприклад: *«Висновок експертів № XXX за результатами проведення комісійної судово-ветеринарної експертизи за матеріалами досудового розслідування, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № XXX від (дата). Складено (дата)».*

2. Дата надходження документа про призначення експертизи (залучення експерта), об'єктів і матеріалів до експертної установи; справа, за якою призначено експертизу (кримінальна, про адміністративне правопорушення, цивільна, господарська, адміністративна тощо), номер справи (за наявності) або стаття Закону, якою передбачено надання висновку експерта.

Наприклад: *«XX.XX.2020 р. до Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України надійшла постанова від (дата) про призначення судово-ветеринарної експертизи слідчого СВ Гххххххх ВП ГУНП у Вххххххх області лейтенанта поліції П. І. Б.».*

3. У підрозділі «Обставини справи» викладають необхідні відомості з документа про призначення експертизи (ухвали слідчого судді чи суду або постанови слідчого), що є анамнестичними даними й допоможуть судово-ветеринарному експерту правильно оцінити ситуацію, за якої загинула тварина.

Наприклад: *«Із постанови слідчого відділення Дххххххх районного відділення поліції Дхххххххх відділу поліції Головного управління*

Національної поліції в Дххххххх області лейтенанта поліції П. І. Б. відомо, що «(дата) до чергової частини Дххххххх РВП ДВП ГУНП в Дхххххххххх області надійшло повідомлення зі служби «102» про те, що (дата) року о 12:16 год за адресою: Дхххххххххх область, Дхххххх район, с. Бххххх, вул. Лххххххххх, 14, було виявлено факт жорстокого поводження з твариною (собакою), яка належить до хребетних, що спричинило її загибель»».

4. Перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у разі надходження).

Наприклад: «Для проведення експертизи надано труп собаки безпородної. Надані для експертизи об'єкти відповідають переліку об'єктів, зазначених у постанові слідчого».

За потреби додатково зазначають спосіб доставки та вид пакування досліджуваних об'єктів (трупів тварин) із зауваженням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб пакування на стан їх збереження. У разі якщо експерту, крім трупа тварини, надано матеріали провадження, про це зазначають окремо, зауважуючи вид (назву) матеріалів (документів), наприклад: «Копії протоколу огляду місця події, витяг з історії хвороби, витяг з амбулаторного журналу тощо» та кількість аркушів чи сторінок в кожному з наданих документів.

5. Перелік питань, поставлених перед судово-ветеринарним експертом, наводять дослівно у формулюванні ухвали слідчого судді чи постанови слідчого, з назвою «Питання, поставлені для розв'язання експертом». Розв'язання питань, що ставлять, зокрема, і судово-ветеринарному експерту під час дослідження трупа тварини, смерть якої настала від жорстокого поводження, найчастіше залежить від виду тварини, способу вчинення правопорушення, методів маскування злочинного результату, слідчої ситуації¹. У кожній конкретній ситуації під час дослідження трупа тварини з ознаками насильницької смерті ми розробили й обґрунтували типові питання, серед них такі²:

1. До якого виду належить труп дослідженої тварини (тварин)?
2. Якої статі, віку труп тварини (трупи тварин), які його (їх) фізіологічні особливості?
3. Які тілесні ушкодження виявлено в трупі тварини (трупах тварин), якими є їх локалізація і характер?

¹ Завидняк В. І. Призначення експертиз у провадженнях щодо злочинів, вчинених із особливою жорстокістю//*Міжнародний юридичний вісник*: зб. наук. пр. Нац. ун-ту держ. податкової служби України. 2015. Вип. 1. С. 78—82.

² Яценко І. В., Парилівський О. І., Коломоєць Д. К. Обґрунтування питань, що ставляться в ухвалі суду та постанові слідчого при призначенні судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження//*Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування*: наук.-практ. журн. 2019. № 4. С. 184—197. DOI: <https://doi.org/10.31890/vtpp.2019.04.34>.

4. Який механізм та які черговість і послідовність спричинення тілесних ушкоджень, виявлених у трупі тварини (трупах тварин)?
5. Яка причина смерті тварини (тварин)?
6. Яка давність утворення ушкоджень, виявлених у трупі тварини (трупах тварин)? Прижиттєвий чи посмертний характер вони мають?
7. Якого ступеня тяжкості тілесні ушкодження, виявлені в трупі тварини (трупах тварин)?
8. Чи є ушкодження, виявлені в трупі тварини (трупах тварин), смертельними?
9. Які ускладнення здоров'я від спричинених ушкоджень виникли за життя тварини (тварин)? Чи є ці ускладнення смертельними?
10. Чи є виявлені в трупі тварини (трупах тварин) тілесні ушкодження каліцтвом?
11. Чи є на трупі тварини (трупах тварин) характерні ознаки, за якими можна визначити характер та особливості зброї чи інших знарядь, якими спричинено ушкодження?
12. Який причиново-наслідковий зв'язок між виявленими тілесними ушкодженнями і смертю тварини (смертями тварин)?
13. Чи могли насильницькі дії над твариною (тваринами) спричинити виявлені ушкодження?
14. Чи спричинили виявлені ушкодження фізичний біль, страждання і мучення тварини (тварин) перед смертю?

Перелік наведених питань не є вичерпним: його можна змінювати залежно від різних чинників. Проте, якщо питання сформульовано нечітко, але зміст завдання експерту зрозумілий, то (після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції. Після цього розміщують питання, які судово-ветеринарний експерт розв'язує у порядку експертної ініціативи.

Наприклад: «Відповідно до п. 4.14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, судово-ветеринарний експерт у порядку експертної ініціативи розв'язує питання № 15: Чи могли ушкодження, виявлені в трупі собаки (кличка), утворитися самостійно під час життя тварини, без стороннього втручання?».

За наявності в ухвалі судді чи постанові слідчого про призначення судово-ветеринарної експертизи питань, які не належать до предмета експертизи або до компетенції експерта,— зазначають причини, через які ці питання не розв'язано.

6. Дані про судово-ветеринарного експерта (експертів): прізвище, ім'я та по батькові, посада, клас судового експерта, науковий ступінь і вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, дата та номер видачі свідоцтва про придбання кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії.

Наприклад: *«Проведення експертизи доручено: судовому експерту 2-го кваліфікаційного класу, провідному науковому співробітнику сектору біологічних досліджень лабораторії криміналістичних досліджень Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, доктору ветеринарних наук, професору Яценку Івану Володимировичу, який має вищу ветеринарну та юридичну освіту, кваліфікацію судового експерта за спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження» (свідоцтво № 1102, видане рішенням експертно-кваліфікаційної комісії Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса 26.02.2019 р., дійсне до 26.02.2024 р.), стаж експертної роботи — з 2017 р.».*

7. Попередження судово-ветеринарного експерта про кримінальну відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу за ст. 384 КК України та за відмову надати висновок за ст. 385 КК України.

Наприклад: *«Відповідно до вимог ст. 70 і ч. 2 ст. 102 Кримінального процесуального кодексу України, експерта попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків за ст. 384—385 Кримінального кодексу України _____/Яценко І. В./».*

Далі — інформація про те, що висновок підготовлено для подання до суду або долучення до матеріалів кримінального провадження (у разі проведення експертизи на підставі письмового звернення особи, яке містить таку інформацію);

8. Додаткові дані, що стосуються об'єктів дослідження. Так, якщо судово-ветеринарний експерт заявляв клопотання перед органом чи особою, що призначили експертизу, про надання додаткових матеріалів, то обов'язково зазначають дату направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дату надходження додаткових матеріалів або відомостей про результати розгляду клопотання; обставини, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання.

Наприклад: *«(дата) старшому слідчому Вхххххххх ВП ГУ НП в Пххххххх області капітану поліції П. І. П. було направлено клопотання про надання додаткових матеріалів, зокрема, протоколу огляду місця події під час ексгумації трупа собаки (кличка). Клопотання експерта задоволено. (Дата) до ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса слідчому Вхххххххх ВП ГУ НП в Пххххххх області від старшого слідчого капітана поліції П. І. П. надійшли: протокол огляду місця події під час ексгумації трупа собаки (кличка) від (дата) на 5 сторінках».*

У разі проведення судово-ветеринарної експертизи ексгумованого трупа тварини, про це у висновку експерта зазначають додатково. Наприклад: *«Для дослідження експертам направлено ексгумований (дата)*

труп собаки (кличка) під час огляду місця події (протокол огляду місця події від (дата)). Труп тварини запаковано в поліпропіленовий і поліетиленовий мішки (пакети). Горловину мішка (пакета) склеєно липкою стрічкою, має етикетку з написом: (текст)».

Під час проведення повторних судово-ветеринарних експертиз зазначають відомості про первинну (попередні) експертизи (прізвище й ініціали експертів; назву експертної установи чи місце роботи експертів; номер і дата висновку експертизи; зміст заключних висновків первинної експертизи (попередніх експертиз); зміст питань, які було поставлено перед судово-ветеринарним експертом на повторне розв'язання, а також мотиви призначення повторної експертизи, які зазначено в ухвалі слідчого судді про її призначення; у разі якщо такі мотиви в ухвалі відсутні, про це роблять відповідний запис.

Якщо під час проведення судово-ветеринарної експертизи були присутні інші особи, ніж експерт (експерти), то до вступної частини висновку експерта (експертів) занотовують відомості про процесуальні підстави та дані цих осіб (прізвище, ініціали, статус).

9. Останнім у вступній частині висновку експерта є підрозділ «Нормативно-правові акти та джерела літератури, які використані під час проведення судово-ветеринарної експертизи», тож тут потрібно навести перелік основних джерел¹.

Висновок експертів під час проведення комісійної або комплексної судово-ветеринарної експертизи складають з урахуванням таких особливостей: у вступній частині додатково зазначають дані про голову комісії експертів та відомості про експертизи, результати яких задані органом (особою), який (яка) призначив (-ла) експертизу (залучив (-ла) експерта), як вихідні дані.

Друга частина висновку експерта «Дослідження» має містити такі дані:

- 1) відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, їх реєстраційні номери, умови їх використання, перелік об'єктів, надісланих на лабораторне дослідження;

---

¹ Яценко І. В. Труш А. М. Практика судово-ветеринарної експертизи: хрестоматія. Харків: Стиль-Издат, 2015. 314 с. ; Яценко І. В., Скрипка М. В., Коцюмбас Г. І., Сердюков Я. К. Організаційні та процесуальні основи судово-ветеринарної експертизи в Україні: навч. посіб. Харків, 2015. 112 с. ; Сердюков Я. К., Гаркуша С. Є., Яценко І. В., Богатко Н. М. Судово-ветеринарна танатологія: навч. посіб. Київ: Компринт, 2017. 104 с. ; Зон Г. А., Скрипка М. В., Івановська Л. Б. Патологоанатомічний розтин тварин: навч. посіб. Донецьк: ТОВ «Такрус», 2009. 222 с. ; Малинин О. А., Хмельницький Г. А., Куцан А. Т. Ветеринарна токсикологія. Корсунь-Шевченківський: ЧП Майдаченко, 2002. 464 с. ; Сердюков Я. К., Яценко І. В., Богатко Н. М. Судово-ветеринарна експертиза у випадках асфіксії: метод. вказівки. Київ: ЦР «Компринт», 2016. 42 с. ; Скрипка М. В., Яценко І. В., Панікар І. І. Основи судово-ветеринарної експертизи трупів та живих тварин: навч. посіб. Ізюм: ФЛП Глазунов Р. О., 2019. 304 с.

- 2) посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;
- 3) експертну оцінку результатів дослідження.

За наявності в документі про призначення експертизи (залучення експерта) питань, які не належать до предмета експертизи або компетенції експерта, зазначають причини, через які ці питання не можуть бути розв'язані.

Під час проведення повторної судово-ветеринарної експертизи у дослідницькій частині висновку експерта зазначають причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо такі розбіжності виявлено.

У дослідницькій частині висновку судово-ветеринарного експерта, відповідно до п. 4.15 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, описують процес дослідження трупа тварини та викладають його результати, а також надають обґрунтування здобутих результатів.

Послідовність викладу виконання експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті визначає судово-ветеринарний експерт — відповідно до особливостей експертизи, об'єкта і завдань дослідження. Для зручності опису й дослідження висновку експерта рекомендуємо в другій його частині «Дослідження» виокремлювати такі розділи:

- 1) дослідження документів, що стосуються експертизи та містяться в матеріалах провадження або надані експерту додатково за його клопотанням (наприклад, «Дослідження амбулаторної картки клінічного дослідження собаки за кличкою «Ріта» у ветеринарній клініці м. Харків», «Дослідження анамнезу смерті» (як витяг з постанови слідчого), «Дослідження протоколу огляду місця події» тощо);
- 2) дослідження анамнезу смерті тварини (з'ясовують обставини, за яких тварина могла зазнати смертельних ушкоджень; коли вона загинула; описують місце виявлення трупа, про те, що було встановлено під час огляду трупа на місці виявлення або інші випадки смерті тварини). Таку інформацію отримують з матеріалів провадження, особливо досліджують ухвалу суду чи постанову слідчого;
- 3) судово-ветеринарне дослідження трупа тварини, яке містить такі підрозділи: *А.* Реєстраційні дані. *Б.* Зовнішнє дослідження трупа. *В.* Внутрішнє дослідження трупа. *Г.* Додаткові дослідження. *Д.* Судово-ветеринарний діагноз.

Висновок експертів під час проведення комісійної або комплексної судово-ветеринарної експертизи складають з урахуванням таких особливостей: дослідження, що їх проводили окремі експерти, описують у відповідних розділах дослідницької частини, яку підписують ці експерти із зазначенням їхніх прізвищ; узагальнення й оцінку результатів досліджень фіксують у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів.

Узагальнення й експертна оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, викладають у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта.

Цей підрозділ висновку експерта ми розпочинаємо такою фразою: *«Дослідивши матеріали кримінального провадження, внесеного до ЄРДР № xxxxxxxxxxxx від (дата), та узагальнивши і надавши експертну оцінку результатам судово-ветеринарного розтину собак № 1 і № 2, згідно з постановою слідчого від (дата), судові експерти констатують таке»*. Далі в логічній послідовності викладають узагальнені дані, здобуті з результатів дослідження, обґрунтовуючи їх; проте, вони мають бути максимально наближені до відповідей на питання у висновках.

Для того щоб текст висновку експерта був зрозумілим особам, які не мають ветеринарної освіти (слідчому, прокурору, судді, адвокату, сторонам процесу тощо), записи ведуть державною мовою, зрозумілими виразами, з мінімальною кількістю спеціальних ветеринарних термінів. Якщо уникнути цих термінів неможливо, їх зміст потрібно пояснити. Опис патолого-анатомічних змін вимагає точності, чіткості та стислості, потрібно уникати всіляких вступних виразів, які характеризують дію особи, що проводила судово-ветеринарний розтин (наприклад, «під час огляду», «після розрізу» тощо). У тексті висновку експерта не можна скорочувати слова, за винятком загальноприйнятих скорочень.

Перед тим як подати результати зовнішнього огляду трупа тварини, починають з його розпізнавальних ознак (ідентифікації), зазначаючи:

- вид тварини (велика рогата худоба, вівця, коза, свиня, кінь, собака, кіт, курка, качка, індик тощо);
- стать — самець чи самка (свиноматка, кнур, кабан, поросята — підсвинок, свинка; лоша, кобила, жеребець, мерин, кінь; пес, сука тощо);
- породу, крос, лінію;
- масть або окрас тварини (чорна, біла, ряба);
- кличку чи індивідуальний номер;
- номер і зміст паспорта тварини;
- масу тіла (у разі неможливості зважування можна зазначати приблизно);
- вік;
- особливості статури та особливі прикмети (особливо у разі дослідження трупів коней);
- тип господарського використання тварин (наприклад, упряжні, в'ючні коні; виїзний кінь; ваговіз; службова собака; м'ясна або яйценосна порода курей тощо);
- дані про власника тварини;
- клінічний діагноз;
- дату смерті;
- дату і місце проведення судово-ветеринарного розтину.

Друга частина висновку експерта «Дослідження» повинна об'єктивно й вичерпно протоколювати всі фактичні дані, виявлені під час дослідження

трупа тварини. Констатують не лише знайдені травматичні чи хворобливі зміни, нормальний стан окремих органів, тканин і частин тіла, сторонні запахи тощо, а й відсутність змін чи особливостей, що мають значення у конкретному випадку (відсутність ушкоджень, крововиливів, сторонніх запахів, води в просвіті альвеол тощо). При цьому не дозволено підміняти докладний опис органа діагнозами на кшталт «абсцес», «набряк», «обвуглення», застосовувати вирази «в нормі», «без особливостей» тощо.

Під час судово-ветеринарного розтину трупа тварини обов'язковим є дослідження не менше трьох порожнин (грудної, черевної і черепної), а в порожнинах — дослідження всіх органів. Описуючи органи трупа тварини, можна групувати однотипні ушкодження за ділянками з обов'язковим зазначенням їх кількості й розмірів у кожній ділянці.

Під час опису результатів зовнішнього і внутрішнього дослідження трупа та його органів об'єктивності викладу досягають завдяки методично правильним дослідженням і опису основних параметрів стану органів: розташування, величини та форми, кольору, консистенції, рисунка тканин як із зовнішньої поверхні органа, так і на розрізі. За наявності запаху відзначають його особливості. Описують стан природних отворів, наявність виділень із них. Зазначають кількість рідини в порожнинах тіла, її властивості (колір, консистенцію, прозорість, домішки тощо). Під час опису органів будь-яких патологічно змінених ділянок тіла, спочатку вимірюють їхні довжину, товщину, а за необхідності — зважують. Під час опису парних органів спочатку наводять їх загальну характеристику, а потім докладно описують зміни в кожному з них. У непарних органах після загальної характеристики відзначають вогнищеві зміни та їх характер.

У розділі «Зовнішнє дослідження трупа» викладають дані про зовнішній вигляд трупа (розташування трупа перед розтином, його тілобудову, конституцію, вгодованість, ступінь трупного охолодження та задубіння, ступінь вираженості ознак гниття; описують стан видимої частини слизових оболонок (очей, носової і ротової порожнин), стан шерстного покриву (колір, густина, прилягання до шкіри, скуйовдженість, вираженість линьки); стан шкіри (пігментованість, колір, еластичність, вологість, запах, стан розвитку підшкірної клітковини)).

Наприклад: *«Волосяний покрив трупа kota сіро-білого окрасу, густий, тьмянний, рівномірно вкриває тіло, линька помірна, волосся добре фіксоване у волосяних фолікулах. Волосяний покрив забруднений залишками ґрунту (після ексгумації). У ділянці голови й тулуба ліворуч шерсть значною мірою забруднена рідиною бурого кольору, схожою на кров (фото № xx). Шкіра анатомічно цілісна, без ушкоджень, еластична (фото № xx)».*

Далі описують стан органів ротової та носової порожнин, доступних для зовнішнього дослідження. Зазначають стан рота (закритий чи відкритий), наявність сторонніх предметів у ротовій порожнині, колір і рельєф слизової оболонки губ, щік, ясен, їх пігментацію, наявність виразок і нашарування.

Описуючи язик трупа тварини, відзначають його топографічне положення (у ротовій порожнині чи виступає за її межі), анатомічну цілісність, стан слизової оболонки (колір, вологість, рельєф, наявність прикусів зубами, крововиливів, виразок тощо).

Наприклад: *«Язик. Спинка язика світло-червоного кольору, сухувата. Рельєф слизової оболонки язика збережений. На спинці, бічних поверхнях, вентральній його поверхні і вуздечці язика реєструються численні крапкові крововиливи. На розрізі язик з волокнистим рисунком, консистенція в'яла».*

Оцінюючи стан зубів трупа тварини, зазначають, наскільки добре вони розвинуті (відповідно до віку тварини чи ні), їх кількість, зазначають повну чи часткову відсутність окремих зубів на зубних дугах, колір коронки, стан фіксації зубів у їх альвеолярних комірках, наявність нашарування зубного каменю.

Аналізуючи стан очей, зазначають стан очних щілин (заплющені, розплющені), стан кон'юнктиви і рогівки (анатомічна цілісність, колір, вологість, крововиливи, виразки), наявність і характер виділень з очей.

Описуючи вушні раковини трупа тварини, зазначають стан їх розвиненості (правильно, з вадами, анатомічну цілісність, стан внутрішньої та зовнішньої поверхонь, прохідність зовнішніх слухових проходів і наявність у них сторонніх предметів, кількість вушної сірки).

Оцінюючи стан носа трупа тварини, зазначають стан шкіри навколо ніздрів, прохідність останніх, акцентують увагу на анатомічній цілісності носа, рельєфі носового чи носо-губного дзеркала, прохідності носових ходів.

Наприклад: *«Ніс. Ніздрі містять лусочки рідини бурого кольору, схожої на кров (фото № xx). Шкіра в ділянці верхівки носа суха з характерним рельєфом, анатомічно цілісна. Під час поворотів голови трупа із ніздрів виділяється бура рідина, схожа на кров. Кістки та хрящі носа на дотик мають неприродну рухливість. Носові ходи заповнені рідиною бурого кольору (фото № xx)».*

Аналізуючи стан шиї трупа, оцінюють її пропорційність щодо тулуба; описуючи форму грудної клітки, звертають увагу на цілісність ребер на дотик, а також оцінюють форму й консистенцію черева на дотик.

Наприклад: *«Шия розвинута пропорційно тулубу. Грудна клітка плоско-циліндричної форми (фото № xx). Ребра і хребет на дотик цілі. Живіт округлий, м'який».*

Описуючи стан задньопрхідного отвору, зазначають його стан (закритий, відкритий, напіввідкритий), чи забруднена шерсть навколо цього отвору каловими масами.

Оцінюючи стан зовнішніх статевих органів, зазначають, як вони розвинені (правильно чи є вади розвитку), за яким типом (самки чи самця), чи відповідає їх розвиток віку тварини.

Описуючи стан грудних і тазових кінцівок, хребта і голови, оцінюють їх розвиток (правильно чи є вади розвитку), цілісність на дотик.

Наприкінці цього розділу описують усі ушкодження, виявлені під час зовнішнього дослідження трупа. Наприклад: *«Ушкодження: у ділянці основи і склепіння черепа визначається неприродна рухливість і кренітація уламків кісток. У ділянці нижньощелепного симфізу (зрощення правої і лівої нижньощелепних кісток) реєструється неприродна рухливість і кренітація кісток. Нижня щелепа зміщена дещо ліворуч. У ділянці голови і шиї відзначається набряк м'яких тканин. Також відзначається позасуглобова рухомість у ділянці висково-нижньощелепного суглобу. Відкритий перелом кісток твердого піднебіння».*

Розділ «Внутрішнє дослідження трупа тварини» містить опис серозних порожнин (очеревинної, плевральної, перикардальної), положення органів у порожнинах тіла та положення купола діафрагми, а також детальний опис кожного органа з акцентом на ушкодження чи патологічні вогнища.

Описуючи стан підшкірно-жирового шару, оцінюють колір жиру, його консистенцію, вологість, наповненість кров'ю кровоносних судин, наявність крововиливів, їх локалізацію, розміри. Аналізуючи органи в ділянці голови, описують стан лімфатичних вузлів, слинних залоз, під'язикової кістки тощо, зазначають їх форму, колір на розрізі, консистенцію.

Оцінюючи стан органів шиї, звертають увагу на положення органів і стан м'яких тканин. Зазвичай серед органів шиї описують стан глотки, стравоходу, гортані, трахеї (за схемою опису трубоподібних органів), а також тимуса і щитоподібної залози (за схемою опису паренхіматозних органів).

Порожнини трупа тварини описують за схемою: наявність стороннього запаху, стан серозних оболонок (очеревини, плеври, серозного перикарда): вологість, рельєф, колір, прозорість, нашарування, спайки, кровонаповненість кровоносних судини, крововиливи та їх локалізація; потовщення, спайки з органами.

Сторонній вміст у серозних порожнинах трупа тварини описують за такою схемою: об'єм (мл), колір, наявність у ньому домішки крові, фібрину, кормових і калових мас, паразитів, його консистенція, склад, характер і запах газів, виявлені сторонні предмети й ушкодження, їх характер, локалізація, розміри. За необхідності зазначають результати проведеного мікроскопічного та бактеріологічного дослідження випоту з порожнин тіла.

Положення органів може бути природним (анатомічно правильним), або певні органи зміщені в межах порожнини тіла, або за межі порожнини тіла (у разі випадіння органів або наявності кил). Обов'язково описують наявність ознак трупного аутолізу.

У грудній порожнині обов'язковому опису підлягають такі органи: плевра, навколосерцева сумка, серце, великі кровоносні судини (аорта, яремні вени, порожнисті вени), легені.

Наприклад: *«Легені у формі усіченого конуса, розправлені, нерівномірно забарвлені з поверхні та на розрізі, спостерігаються ділянки темно-фіоле-*

тово-алого кольору (трупна імбібіція), на розрізі легені — темно-червоного кольору, пухко-містуваті, з наповненими кровоносними судинами».

Серед органів черевної і тазової порожнин труп тварини у висновку експерта описують: очеревину, печінку, жовчний міхур, селезінку, шлунок, великий сальник, кишківник, підшлункову залозу, нирки, надниркові залози, сечоводи, сечовий міхур; сім'яники з придатками, сім'япроводи, сечостатевий канал (у самців) чи яєчники, яйцепроводи, матку, сечостатевий синус (у самок).

Наприклад: *«Нирки бобоподібної форми, вишнево-бурого кольору, не збільшені в об'ємі (фото № хх). Жирова капсула помірно виражена. Фіброзна капсула з нирок знімається легко, під нею — гладенька поверхня нирок. Ззовні світло-коричнево-червоного кольору. Межа між шарами чітка, кірковий шар — світло-коричневого кольору, його кровоносні судини слабко кровонаповнені, мозковий — сірого кольору, проміжна — темно-вишневого забарвлення. Ниркова миска не розширена, її слизова оболонка сірого кольору, анатомічно цілісна».*

Опис паренхіматозних органів (легень, печінки, нирок, селезінки, підшлункової залози, надниркових залоз, щитоподібної залози, яєчників, сім'яників тощо) здійснюють за схемою: форма, колір, консистенція, розмір органа (визначають за станом країв, напруженістю капсули органа, станом паренхіми під час розрізу капсули (збільшення об'єму, випинання паренхіми в ділянці розрізу; за результатом вимірювання і зважування враховують лінійні розміри, масу)); стан капсули і серозної оболонки (колір, товщина, прозорість, кровонаповнення судин, нашарування на поверхні, ушкодження); стан тканин органа на розрізі: вид поверхні розрізу (колір, ступінь кровонаповнення судин, виразність анатомічних структур, рисунка будови, вологість, характер рідини, що стікає з поверхні розрізу, зіскрібок паренхіми); стан оточуючих м'яких тканин.

Опис трубкоподібних органів (стравоходу, гортані, трахеї, шлунка, кишківника, сечового міхура, яйцепроводів, сім'япроводів, матки тощо) здійснюють за схемою: положення органів (природне чи зміщене); розмір; форма; вміст органа (кількість, консистенція, колір, запах, склад); слизова оболонка (товщина, колір, характер секрету (нашарування), рельєф, відшарування від підлеглих тканин, наявність виразок); стан м'язової та серозної оболонок; ступінь кровонаповнення судин стінки органа.

Під час опису уражених ділянок зазначають: локалізацію вогнища ураження (розшарування тканини кров'ю, гноєм; наявність порожнин і їх вміст; наявність пухлиноподібних утворень, осередків некрозу, дистрофічних змін); перелом кісток; оцінюють їх кількість, розмір, форму, консистенцію; колір, рисунок будови тканин в осередках ураження; реакцію оточуючих тканин.

Крім цього, у дослідницькій частині висновку експерта під час дослідження трупа тварини описують стан скелетних м'язів (стан розвитку,

колір, консистенцію, вираженість волокнистого рисунку на розрізі); стан кісток скелета (форму, консистенцію, анатомічну цілісність), зв'язок (форму, колір, консистенцію), суглобів (конфігурацію, рухомість, стан синовіальної оболонки і синовії, оточуючих їх тканин);

Наприклад: *«Скелетні м'язи, кістки скелета і зв'язки, крім голови, без видимих змін, анатомічно цілісні. Зв'язки блискучі, вологі. Суглоби кінцівок правильної природної конфігурації, рухомі, оточуючі їх тканини анатомічно цілісні, синовіальна оболонка тоненька, білувата, у порожнині суглобів знаходиться незначна кількість синовіальної рідини сіро-білого кольору, густої, тягучої консистенції. М'язи кінцівок звичайно розвинуті, темно-червоного кольору, в'ялої консистенції, волокнисті на розрізі. Конфігурації кісток кінцівок і хребта анатомічно правильна».*

Значне місце в розділі «Внутрішнє дослідження трупа» належить опису головного мозку та його оболонок. При цьому зазначають стан оболонок головного мозку (анатомічну цілісність, колір, кровонаповнення їх судин, стан зрощення з кістками черепа, вологість, наявність сторонніх предметів), стан речовини головного мозку (анатомічну цілісність, стан кровонаповнення її судин, стан звивин і борозен, консистенцію речовини головного мозку, запах).

Наприклад: *«Тверда мозкова оболонка має чисельні розриви у задній частині, яка прилягає до луски потиличної кістки. Вона сірувато-пергаментного забарвлення, з кістками черепа щільно зрощена, волога, дуже кровонаповнена. Окремі кісткові уламки лежать на твердій мозковій оболонці. Кровоносні судини головного мозку звивисті, кровонаповнені. Звивини головного мозку згладжені, борозни сплюснені. Тканина півкуль головного мозку дуже в'яла, волога, з неприємним гнильним запахом як наслідок гнильних явищ».*

Наприкінці розділу «Внутрішнє дослідження трупа» описують усі ушкодження, виявлені під час внутрішнього дослідження трупа. Наприклад: *«Ушкодження: м'які тканини голови з боку їх внутрішньої поверхні мають крововиливи в основи та склепіння черепа, а також крововиливи в проєкції нижньоощелепного симфізу. Після зняття м'яких тканин у ділянці черепа виявлено закритий уламковий перелом склепіння й основи черепа, відкритий перелом кісток твердого піднебіння, травматичне розходження нижньоощелепного симфізу, травматичний вивих висково-нижньоощелепного суглоба. М'які тканини голови (м'язи, сполучна тканина та фасції) у ділянках переломів розчавлені, просочені кров'ю».*

Описуючи в дослідницькій частині висновку експерта стан будь-якого органа чи тканин трупа тварини, доцільно робити посилання в дужках на відповідне фото, розміщене у фототаблиці, як на підтверджувальний факт, наприклад: *«Розташування органів черевної і тазової порожнин анатомічно правильне (фото № xx). У черевній порожнині міститься незначна кількість рідини темно-червоного кольору (до 5 мл; фото № xx)».*

У розділі «Додаткові дослідження» зазначають результати досліджень, виконаних із застосуванням спеціальних приладів (мікроскопа, спектроскопа, люмінесцентного освітлювача тощо) або лабораторних досліджень вилученого із трупа біологічного матеріалу (шматочків органів, біологічних рідин) із застосуванням різних методів дослідження: судово-токсикологічних, судово-гістологічних, судово-імунологічних, мікробіологічних, паразитологічних, криміналістичних тощо, із зазначенням номера й дати їх виконання.

У разі вилучення органів і тканин з експертною, науковою або навчальною метою, зазначають, що здійснено втручання і що саме вилучено, кому і до якого закладу передано.

Після аналізу всіх результатів додаткових досліджень формують *судово-ветеринарний діагноз* — складений у певному порядку перелік усіх виявлених під час розтину трупа тварини патолого-морфологічних змін і процесів (у відповідних термінах).

Судово-ветеринарний діагноз допомагає слідчому і суду краще сприйняти висновки, забезпечує повне уявлення про сутність ушкоджень чи захворювання, визначених під час судово-ветеринарного розтину трупа. Діагноз дає змогу точніше сформулювати причину смерті й обґрунтувати її, а також покращує загалом описову частину та полегшує формулювання висновків.

Судово-ветеринарний діагноз складають на основі описаних змін, знайдених під час розтину трупа тварини. Тому кожний пункт діагнозу повинен відповідати дослідницькій частині висновку експерта та ґрунтуватися на ній.

Посмертні зміни в судово-ветеринарному діагнозі не наводять.

Судово-ветеринарний діагноз формують коротко, чітко, повно, точно, з формулюванням патолого-морфологічних змін, розташованих у логічній послідовності, з урахуванням патогенетичного принципу, зі з'ясуванням основного захворювання і процесів, які його супроводжують, що є основою висновку експерта.

Судово-ветеринарний діагноз підтверджує, уточнює чи розширює клінічний діагноз (у разі смерті тварини під час лікування). Діагноз — це не висновок, він лише сприяє правильному, послідовному й обґрунтованому складанню висновків. Якщо для формулювання діагнозу необхідні результати лабораторних досліджень, то його оформлюють після їх отримання.

Формулювання судово-ветеринарного діагнозу та його розміщення наприкінці дослідницької частини висновку експерта нерегламентоване. У діагнозі нічого не пояснюють, не обґрунтовують, проте, діагноз має бути повним, тобто містити в собі всі патолого-морфологічні зміни чи ушкодження, виявлені судово-ветеринарним експертом під час розтину трупа тварини. При цьому однорідні ушкодження, хвороби чи стани об'єднують.

Судово-ветеринарний діагноз будують за нозологічним і патогенетичним принципами з відображенням послідовності розвитку виявлених змін.

Найважливішими є його частини — основне захворювання (ушкодження), його ускладнення, супутні та фонові захворювання чи ушкодження.

Наприклад: *«Закритий уламковий перелом склепіння й основи черепа; грубе механічне руйнування речовини головного мозку, відкритий перелом кісток твердого піднебіння; травматичне розходження нижньощелепно-го симфізу; травматичний вивих висково-нижньощелепного суглоба».*

Іноді судово-ветеринарний експерт не може довести і пояснити причину смерті тварини. У такому разі він заявляє про неможливість визначити причину смерті та зауважує, через яку саме причину (наприклад, через виражені ознаки гниття трупа, через скелетування трупа тощо).

Наприклад: *«У трупі собаки, наданому для судово-ветеринарного дослідження, будь-яких тілесних ушкоджень не виявлено, проте виражені явища гниття і скелетування, а тому визначити давність утворення тілесних ушкоджень неможливо».*

У заключній частині висновку експерта за результатами дослідження трупа тварини з ознаками насильницької смерті, відповідно до п. 4.16 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, викладають висновки за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання в послідовності, викладеній у вступній частині висновку експерта.

«Висновки» — це найбільш відповідальний розділ заключної частини висновку експерта, що є підсумком проведеного дослідження трупа загиблої тварини, пункт заключної частини протоколу розтину, де зроблено висновок про причину смерті, етіологічний і патогенетичний взаємозв'язок визначених хвороб чи ушкоджень і патоло-морфологічних змін. «Висновок» складають на підставі судово-ветеринарного діагнозу, анамнестичних даних і результатів додаткових досліджень. Тут повинні бути зазначені: основне захворювання чи ушкодження, його ускладнення, супутні та фонові хвороби.

«Висновки» мають бути повними, мотивованими, науково обґрунтованими, послідовно викладеними, чіткими, конкретними, виразними, зрозумілими, базуватися на фактичних даних, з уникненням повторень, перекручень спеціальними ветеринарними термінами.

У заключній частині (підсумках) експерт дає повні й обґрунтовані відповіді на поставлені йому питання, викладені в ухвалі суду чи постанові слідчого про призначення судово-ветеринарної експертизи. Нумерація відповідей має відповідати нумерації питань у документі про призначення зазначеної експертизи. При цьому дозволено поєднувати подібні за змістом питання та змінювати їх послідовність без зміни формулювання самого запитання.

У заключній частині висновку експерта можуть бути відображені й такі питання, яких слідчий не поставив, але які, на думку судово-ветеринарного експерта, важливі для слідства.

Цю заключну частину висновку експерта ми розпочинаємо такою фразою: *«На підставі висновку експерта за результатами проведення судово-ветеринарної експертизи трупа (вид тварини) за кличкою (зазначаємо кличку), матеріалів кримінального провадження № xxxxxxxxxx від (дата), у відповідь на питання, поставлені в постанові слідчого від (дата), експерт дійшов таких висновків».*

На кожне з поставлених питань має бути дана відповідь по суті або зазначено, через які причини неможливо його вирішити.

Наприклад: *«До якого виду належить труп тварини — собаки за кличкою “Ніка”?»*

“Труп собаки за кличкою «Ніка», судово-ветеринарне дослідження якої проведене, належить до виду «собака домашня» родини псових (собачих), класу ссавців, типу хордових. Ця тварина належить до хребетних, має головний і спинний мозок, кровоносну і нервову системи”», або:

«Яка причина смерті тварини — собаки за кличкою “Ніка”?»

“Причиною смерті собаки за кличкою «Ніка» стала механічна асфіксія від стиснення органокomплексу ший предметом чи знаряддям, тип якого за наявними даними визначити неможливо”», або:

«“Визначити давність виникнення ушкоджень тварин, трупи яких було досліджено, неможливо, оскільки трупи собак перебувають у стані вираженого трупного гниття та мають значні дефекти тканин і органів”.

“У трупах собак № 1, 2 отруту не виявлено (із можливого переліку, наведеного у висновках фахівців з питань токсикології № xxxx та № xxx від (дата)), тому і визначити причиново-наслідковий зв’язок між можливим отруєнням і смертю тварин неможливо”».

Якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, можна посилатися на результати досліджень, викладені в дослідницькій частині висновку експерта.

Відповідно до п. 4.17 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, висновок експерта чи експертів за результатами дослідження трупа тварини підписує експерт (підписують експерти), який (які) проводив (-ли) експертизу. Підписи у заключній частині засвідчують відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків.

Особливістю додатків до висновку експерта є те, що їх оформлюють у вигляді фототаблиць, які є джерелом інформації про етапи судово-ветеринарного дослідження трупа тварини, доповнюють і підтверджують висновки експерта.

Наприклад:

Фототаблиця до висновку судового експерта № xxxxxxx від (дата)

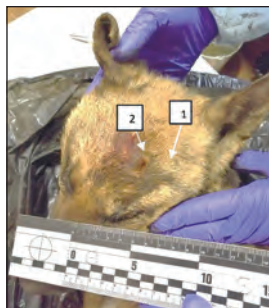

Фото № 1. Труп собаки за кличкою «Ніка». Рана в ділянці лоба ліворуч (1). Волосся навколо рани забруднене рідиною бурого кольору (2). Макрофото. (Дата)

Фото № 2. Труп собаки за кличкою «Ніка». Точкові крововиливи на слизовій оболонці губ, ясен, спинці язика. Механічна асфіксія. Макрофото. (Дата)

Фото № 3. Труп собаки за кличкою «Ніка». Крапкові крововиливи на нижній поверхні та вуздечці язика. Механічна асфіксія. Макрофото. (Дата)

ЕКСПЕРТ: доктор ветеринарних наук,
професор Іван Яценко

Висновки. Послідовність викладу результатів експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті, зокрема і за жорстокого поводження, визначає судово-ветеринарний експерт, враховуючи особливості проведення експертизи, стану об'єкта дослідження і питань, поставлених судом чи слідчим на розв'язання експерта.

Особливістю вступної частини висновку експерта є специфічний перелік питань, що їх ставлять суд чи слідчий на розв'язання судово-ветеринарного експерта. Ці питання пов'язані з належністю тварини до хребетних, як цього вимагають ст. 299 КК України або ст. 89 КУпАП України, причиною смерті, характером і ступенем тяжкості тілесних ушкоджень, їх механізмом, черговістю, давністю, прижиттєвістю чи посмертністю, ознаками каліцтва, ознаками, за якими можна визначити характер та особливості зброї чи інших знарядь, якими спричинено ушкодження, причиново-наслідкові зв'язки між ушкодженнями і настанням смерті тварини; з'ясувати, чи могли виявлені ушкодження бути результатом насильницьких дій над твариною та чи спричинили виявлені ушкодження фізичний біль, страждання тварини перед смертю.

Обов'язковими елементами розділу «Дослідження» є виклад результатів дослідження окремих документів, що є в матеріалах провадження і мають відношення до експертизи (виписка з історії хвороби тварина, амбулаторна карта, протокол огляду місця події тощо), реєстраційні дані трупа, опис результатів його зовнішнього та внутрішнього дослідження за визначеними алгоритмами, результатів додаткових досліджень, формулювання судово-ветеринарного діагнозу та складання синтезуючої частини експертизи.

Заключна частина висновку експерта є відповіддю на питання, сформульовані у вступній частині в категоричній, або, як виняток, у ймовірній формі.

Особливістю додатків є те, що їх оформлюють у вигляді фототаблиць, які є джерелом інформації про етапи судово-ветеринарного дослідження трупа тварини, доповнюють і підтверджують висновки експерта.

Reference

- Antoniuk, D. O. (2014). Zhorstoke povodzhennia z tvarynamy: poniattia ta oznaky skladu zlochynu. *Chetverti kharkivski kryminalno-pravovi chytannia: tezy dopovidei*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Benetato, M. A., Reisman, R., McCobb, E. (2011). The veterinarian's role in agsmal cruelty cases. *Journal of the American Veterinary Medical Association*. January 1. Vol. 238, № 1. <https://doi.org/10.2460/javma.238.1.31>.
- Cooper, J. E., Margaret, M. E. (2008). Forensic veterinary medicine: a rapidly evolving discipline. *Forensic science medicine and pathology*. DOI: 10.1007/s12024-008-9036-x.
- Davydova, D. V., Volobueiva, O. O. (2015). Vysnovok eksperta yak protsesualne dzherelo dokaziv: okremi aspekty teorii ta praktyky. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 2 [in Ukrainian].
- Holovko I. A. (2010) *Kryminalna vidpovidalnist za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy*: (Extended abstract of candidates thesis: 12.00.08). Kyiv [in Ukrainian].
- Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen*. Zatverdzhena Nakazom Ministerstva yustytysii Ukrainy 08.10.1998 r. № 53/5 (u redaktsii nakazu Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 26.12.2012 r. № 1950/5).

- Zarejestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 3.11.1998 r. za № 705/3145 [in Ukrainian].
- Kalmykov, D. O., Danylevskiy, A. O. (2013). *Kryminalna ta administratyvna vidpovidalnist za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy*: monohrafiia. Luhansk [in Ukrainian].
- Klymchuk, M. P., Marko, S. I. (2011). Informatsiina tsinnist vysnovku eksperta, yak dzherela dokaziv u kryminalnii spravi. *Pravova informatyka*. № 3-4 (31) [in Ukrainian].
- Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-Kh (zi zminamy ta dopovnenniamy). (1984). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy RSR (VVR)*. Dodatok do № 51. St. 1122 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III (zi zminamy ta dopovnenniamy). (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. № 25—26. St. 131 [in Ukrainian].
- Lavrynovych, O. V. (2004). Sudova ekspertyza yak element realizatsii konstytutsiinykh prav hromadian. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: Zb. nauk.-prakt. materialiv. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Malynyn, O. A., Khmelnytskyi, H. A., Kutsan, A. T. (2002). *Veterynarnaia toksykologhiia*. Korsun-Shevchenkivskiy: ChP Maidachenko [in Ukrainian].
- McEwen, B. J. (2012). Trends in Domestic Animal Medico-Legal Pathology Cases Submitted to a Veterinary Diagnostic Laboratory 1998-2010. *Journal of Forensic Sciences*. DOI: 10.1111/j.1556-4029.2012.02123.x.
- Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 r. № 4038-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 1994, № 28, st. 232 [in Ukrainian].
- Serdiukov, Ya. K., Harkusha, S. Ye., Yatsenko, I. V., Bohatko, N. M. (2017). *Sudovo-veterynarna tanatologhiia*: Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Kompyrnt [in Ukrainian].
- Serdiukov, Ya. K., Yatsenko, I. V., Bohatko, N. M. (2016). *Sudovo-veterynarna ekspertyza u vypadkakh afsiksii*: Metodichni vказivky. Kyiv: «TsR «Kompyrnt» [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Iu., Tcymbal, M. L. (2002). Razvitie sudebno-ekspertnoi deiatelnosti v Ukraine: problemy i perspektivy. *Teoriia i praktika sudovoi ekspertizi i kriminalistiki*: Zb. mater. mizhnar. nauk.-prakt. konfer. Kharkiv: Pravo [in Russian].
- Skrypka, M. V., Yatsenko, I. V., Panikar, I. I. (2019). *Osnovy sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupiv ta zhyvykh tvaryn*: Navchalnyi posibnyk. Iziium, FLP Hlazunov R. O. [in Ukrainian].
- Tsymbal, M. L., Trush, A. M., Savenko, M. M. (2002). Perspektivy stanovlennia sudovoi ekspertyzy veterynarnoi medytsyny v Ukraini. *Teoriia i praktyka sudovoi ekspertizi i kryminalistyky*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Turska, V. O. (2016). *Administratyvno-pravove rehuliuвання zakhystu tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia*: dys. k.i.u.n.: 12.00.07. Odesa [in Ukrainian].
- Uhrovetskyi, O. P., Sniherov, O. P. (2019). Do pyttannya otsinky vysnovku eksperta. *Aktualni pyttannia sudovoi ekspertizi i kryminalistyky*: Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, prysviachenoї 150-richchiu z dnia narodzhennia Zasl. prof. M. S. Bokariusia Kharkiv, 18–19 kvitnia 2019 roku [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. Trush, A. M. (2015). *Praktyka sudovo-veterynarnoi ekspertizi*: Khrestomatiiia. Kharkiv: Styl-Yzdat [in Ukrainian].

- Yatsenko, I. V., Kyrychenko, V. M. (2014). Suspilna nebezpeka ta obiektyvna storona zlochynu zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy v aspekti sudovo-veterynarnoi ekspertyzy. *Problemy zooinzhenerii ta veterynarnoi medytsyny*. Vyp. 28, ch. 2 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I. (2020). Novitni dosiahnennia v sudovo-veterynarnii ekspertyzi tvaryn, postrazhdalyykh vid zhorstokoho povodzhennia. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnologii im. S.Z. Hzhyskoho*. Serii: Veterynarni nauky. 22. 97. doi: 10.32718/nvlvet9716 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I., Kolomoiets, D. K. (2019). Obhruntuvannia pytan, shcho stavliatsia v ukhvali sudu ta postanovi slidchoho pry pryznachenni sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupa tvaryny z oznakamy nasylnytskoi smerti vid zhorstokoho povodzhennia. *Veterynariia, tekhnologii tvarynnystva ta pryrodokorystuvannia: naukovo-praktychnyi zhurnal*. № 4. S. 184-197. doi: 10.31890/vtp.2019.04.34 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Skrypka, M. V., Kotsiumbas, H. I., Serdiukov, Ya. K. (2015). *Orhanizatsiini ta protsesualni osnovy sudovo-veterynarnoi ekspertyzy v Ukraini: navchalnyi posibnyk*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Trush, A. M., Kotsiumbas, H. I., Skrypka, M. V., Dehtiarov, M. O., Bondarevskiy, M. M., Kamianskyi, V. V. (2008). Sudova veterynarna medytsyna – nauka i navchalna dystsyplina: istoriia, suchasnyi stan problemy, perspektyvy. *Problemy zooinzhenerii ta veterynarnoi medytsyny*. Vyp. 19, ch. 2, t. 2 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Zapara, S. I., Zakhariiev, A. V. (2018). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku sudovo-veterynarnoi ekspertyzy v Ukraini. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Kharkiv: «Pravo». Vyp. 18. [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Zapara, S. I., Zakhariiev, A. V., Skrypka, M. V., Serdiukov, Ya. K. (2018). Sudovo-ekspertni vypadky doslidzhennia trupiv tvaryn z oznakamy nasylnytskoi smerti vid zhorstokoho povodzhennia. *Problemy zooinzhenerii ta veterynarnoi medytsyny*. Vyp. 36, ch. 2 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Zapara, S. I., Zon, G. A., Ivanovskaya, L. B., Klochko A. M. (2020). Animal Rights and Protection against Cruelty in Ukraine. *Journal of Environmental Management and Tourism*, [S.l.], v. 11, n. 1 (the case of Ukraine). DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.11.1\(41\).11](https://doi.org/10.14505/jemt.11.1(41).11).
- Zaiets, A. P. (2004). Orhanizatsiini problemy sudovo-ekspertnoi diialnosti. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: Zb. nauk.-prakt. materialiv*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Zapara, S. I., Fotina, H. A., Klochko, A. M., Fotina, T. I., Yatsenko, I. V. (2019). Revisiting legal understanding of wild life as a sustainable value. *Journal of Environmental Management and Tourism*, [S.l.], v. 10, n. 1 (the case of Ukraine). DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v10.1\(33\).02](https://doi.org/10.14505/jemt.v10.1(33).02).
- Zavydniak, V. I. (2015). Pryznachennia ekspertyz u provadzhenniakh shchodo zlochyniv, vchynenykh iz osoblyvoiu zhorstokistiu. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats nats. un-tu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*. Vyp. 1 [in Ukrainian].
- Zon, H. A., Skrypka, M. V., Ivanovska, L. B. (2009). *Patolohoanatomichni roztyn tvaryn: Navchalnyi posibnyk*. Donetsk: TOV «Takrus» [in Ukrainian].

И. В. Яценко, Л. Н. Дереча, А. И. Париловский

ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ

ЗАКЛЮЧЕНИЯ СУДЕБНО-ВЕТЕРИНАРНОГО ЭКСПЕРТА ПО РЕЗУЛЬТАТАМ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРУПА ЖИВОТНОГО С ПРИЗНАКАМИ НАСИЛЬСТВЕННОЙ СМЕРТИ

В работе раскрыты особенности структуры заключения эксперта по результатам проведения судебно-ветеринарной экспертизы трупа животного с признаками насильственной смерти. Утверждается, что последовательность изложения результатов исследования трупа животного определяется судебно-ветеринарным экспертом с учётом особенностей проведения экспертизы, состояния объекта исследования и вопросов, поставленных судьёй или следователем.

Показано, что особенностью вводной части заключения эксперта является специфический перечень вопросов, поставленных судом или следствием перед судебно-ветеринарным экспертом.

Обязательными элементами раздела «Исследование» в заключении эксперта являются: изложение результатов исследования отдельных документов, находящихся в материалах производства и имеющих отношение к экспертизе (выписка из истории болезни животного, амбулаторная карта животного, протокол осмотра места происшествия и т. п.), регистрационные данные трупа, описание результатов его внешнего и внутреннего исследования по определённым алгоритмам, результаты дополнительных исследований, формулировка судебно-ветеринарного диагноза и составления синтезирующей части заключения эксперта.

Заключительная часть заключения эксперта является ответом на вопросы, приведённые во введении, в категорической или, как исключение, в вероятной форме.

Особенностью приложений является то, что их оформляют в виде фототаблиц, которые являются источником информации об этапах судебно-ветеринарного исследования трупа животного, дополняют и подтверждают заключение эксперта.

Ключевые слова: судебно-ветеринарная экспертиза, особенности структуры заключения эксперта, жестокое обращение с животными, насильственная смерть, труп животного.

I. Yatsenko, L. Derecha, A. Parilovskiy

FEATURES OF THE FORENSIC VETERINARIAN REPORT STRUCTURE BASED ON THE RESULTS OF ANIMAL CORPSE WITH VIOLENT DEATH SIGNS EXAMINATION

The paper reveals the features of the forensic report structure based on the results of a forensic veterinary medicine examination of an animal corpse with violent death signs. It is argued that the sequence of presentation of the animal corpse study results is determined by the forensic veterinarian, taking

into account the peculiarities of examination, state of the object under study and the questions posed to a forensic expert for resolution by a judge or investigator.

It is shown that the peculiarity of the forensic report introductory part is a certain list of questions addressed to the forensic veterinarian for resolution by a court or investigation.

Obligatory elements of the “Examination” section in the forensic report are the results outline of the study on individual documents available in the procedure materials and related to examination (a discharge summary on the animal’s medical history, a medical record of the animal, a crime scene report, etc.), registration data of the corpse, description of its external and internal examination results according to certain algorithms, results of additional examination, development of a forensic-veterinary diagnosis and drawing up the forensic report analysis part.

The final part of the forensic report is the answer to the questions given in the introduction, in a final or, as an exception, in an approximate form.

A feature of the annex is that it is designed as photo tables, which provide information on the stages of the animal corpse forensic veterinary medicine examination, supplement and confirm a forensic report.

Keywords: forensic veterinary medicine, features of forensic report structure, cruelty to animals, violent death, animal corpse.

Надійшла до редколегії 25.06.2020

Яценко І. В., Дереча Л. М., Парилівський О. І. Особливості структури висновку судово-ветеринарного експерта за результатами дослідження трупа тварини з ознаками насильницької смерті//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 615—639. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.44>.*

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.45>

УДК 343.98(062+064+065):57.084

Ю. Ю. Куслії,

заступник директора Вінницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,

м. Вінниця, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3723-5108>, e-mail: dr.yurus@ukr.net

Ю. М. Наняк,

завідувач відділу біологічних досліджень та обліку Вінницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,

м. Вінниця, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6276-4888>, e-mail: yurii45@i.ua

МОЖЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОДОРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ «УНІВЕРСАЛЬНОГО БЕЗКОНТАКТНОГО ВЕКТОРНОГО КОМПЛЕКСУ» — НОВІТНЬОГО Й УНІКАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО ЗАСОБУ

Одним із сучасних напрямків судової експертизи є ідентифікація запахів слідів, яку здійснюють за допомогою спеціально підготовлених собако-детекторів. Собака-детектор за участю експерта, проходячи по колу вибірки, розпізнає необхідний запах. Однак, присутність у такому процесі людини може викликати сумніви в органів досудового розслідування та суду щодо ймовірного впливу (упередженості) експерта на собаку-детектора під час проведення дослідження. У цій статті описано актуальну розробку, яка набуде широкого застосування у системі МВС під час проведення експертиз та експертних досліджень.

Ключові слова: одорологічне дослідження; «Універсальний безконтактний векторний комплекс»; запаховий слід; собака-детектор; коло вибірки; ідентифікація.

Постановка наукової проблеми. Зі зростанням професійності злочинців правоохоронні органи все частіше стикаються з проблемою повної відсутності матеріальних слідів вчинення злочинів. Але в будь-якому разі підозрюваний має контакт зі знаряддям злочину або іншими речами, які можуть бути об'єктом дослідження. Тому на місці злочину, навіть за відсутності інших слідів, залишаються запахові. Ці сліди, як і решта їх традиційних різновидів, мають матеріальну природу, тож їх можна вілучити, законсервувати та дослідити.

Аналіз основних досліджень і публікацій. До цієї проблематики зверталися свого часу Н. М. Дяченко, О. П. Борзов, А. О. Єрмолаєва, П. О. Тимошок, О. Я. Буднік, О. П. Михайловський, Ю. М. Наняк та інші вчені ¹.

¹ Див., наприклад: Дяченко Н. М., Борзов О. П. Вілучення, консервування і використання в розкритті злочинів запахової інформації: метод. реком. Київ:

Мета статті. Розробити «Універсальний безконтактний векторний комплекс», який дає змогу під час проведення експертизи виключити (мінімізувати) імовірний вплив експерта на собаку-детектора. Собака-детектор під час проведення дослідження ходить по колу вибірки без експерта, що забезпечено стійкою зі штангою, конструкція якої дає змогу собаці-детектору ходити самостійно від одного конуса зі зразком до іншого. Можливість змінювати висоту стійки та кут нахилу штанги забезпечує зручні умови для собаки будь-якої породи та розміру. А підсвічення конусу зі зразком та стрілкою, біля якого зупинилася собака-детектор, дає змогу чітко візуалізувати перебіг проведення експертизи й експертного дослідження на відстані, що забезпечує законність і незалежність висновку експерта.

Викладення основного матеріалу дослідження. Слідоутворення запахових слідів відбувається безупинно і триває доти, доки існує джерело запаху й умови його формування. Індивідуальність запаху, що належить людині, зумовлена генетично, що й покладено в основу ідентифікації особи.

Перевага виявлення та подальшої ідентифікації шляхом проведення одорологічних досліджень полягає в тому, що під час вчинення будь-якого злочину неможливо проконтролювати свої автоматично (хаотично) виділені в навколишнє середовище та на предмети індивідуальні запахові сліди, оскільки людина не сприймає та не фіксує їх — ані зором, ані нюхом. Запахові речовини, які індивідуалізують особу, організм людини продукує постійно впродовж усього життя; вони містяться в поті та крові.

Криміналістична одорологія — це галузь криміналістики, що являє собою систему знань про запахові сліди, дослідження закономірностей механізму їх утворення і науково обґрунтовані способи, технічні засоби, рекомендації з виявлення, аналізу, вилучення та зберігання цих слідів з метою подальшого їх використання в кримінальному судочинстві для здобуття інформації в розкритті та розслідуванні злочинів¹.

За допомогою діагностичних і порівняльних одорологічних досліджень можна розв'язати такі завдання:

- визначити наявність у запахових зразках або на предметах, вилучених з місця події, запахових слідів людини як біологічного виду;
- визначити факт залишення запахових слідів однією або кількома особами у запахових зразках або на предметах, вилучених з місця події;

ДНДЕКЦ МВС України, 2003 ; Єрмолаєва А. О., Тимошок П. О., Буднік О. Я., Михайловський О. П., Наняк Ю. М. Підготовка собак-детекторів для проведення одорологічних досліджень: метод. реком. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2010, та ін.

¹ Дяченко Н. М., Борзов О. П. Знач. твір. С. 3.

- визначити стать осіб, запахові сліди яких наявні у запахових зразках або на предметах, вилучених з місця події;
- визначити орієнтовний вік особи, запахові сліди якої наявні у запахових зразках або на предметах, вилучених з місця події.

Для розуміння процесу ідентифікації далі наведено основні стадії проведення одорологічного дослідження.

*Підготовча стадія одорологічного дослідження*¹ — ознайомлення з матеріалами справи, вивчення та препарування наданих запахових об'єктів, аналіз поставленого завдання та визначення загальних ознак дослідження; підготовка допоміжних засобів і умов для дослідження (допоміжних запахових зразків (проб) і собак-детекторів, розрахунок їх оптимального використання).

*Аналітична стадія одорологічного дослідження*² — перевірка відсутності запахових перешкод у запахових зразках, вилучених з предметів — носіїв запахових слідів; визначення наявності запаху людини як біологічного виду в запахових зразках, вилучених з предметів — носіїв запахових слідів; контроль фізіологічного стану собак-детекторів та їх придатності до проведення одорологічних вибірок.

*Порівняльна стадія одорологічного дослідження*³ — зіставлення запахових слідів (проб), вилучених з місця вчинення злочину, з порівняльними зразками, здобутими від осіб, яких перевіряють; відтворення здобутих результатів у зміненому запаховому полі (переміщення зразків (проб) у порівняльному ряду), під час зміни собак-детекторів і контролю цілеспрямованості біодетекторів на пошук заданого запаху.

*Заключна стадія одорологічного дослідження*⁴ — оцінка здобутих результатів; визначення відповідності відомостей, здобутих під час аналізу сигнальної поведінки собаки, обставинам слідоутворення; синтезування виявлених даних; оцінка повноти здобутої інформації, формування висновків і відповідей на питання, поставлених ініціатором дослідження.

Зазначені вище стадії схематично відображено на Рис. 1.

*Собаки-детектори*⁵ — це спеціально підготовлені службові собаки, яких використовують як інструмент (засіб, індикатор запахів) для вибірки консервованих зразків індивідуального запаху людини і її запахових слідів для визначення її причетності до вчинення злочину.

¹ Єрмолаєва А. О., Тимошок П. О. Порівняльні одорологічні дослідження: метод. реком. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2005. С. 4—8.

² Там само. С. 8—10.

³ Там само. С. 10—11.

⁴ Там само. С. 11—12.

⁵ Єрмолаєва А. О., Тимошок П. О., Буднік О. Я., Михайловський О. П., Наяк Ю. М. Зазнач. твір. С. 14—15.

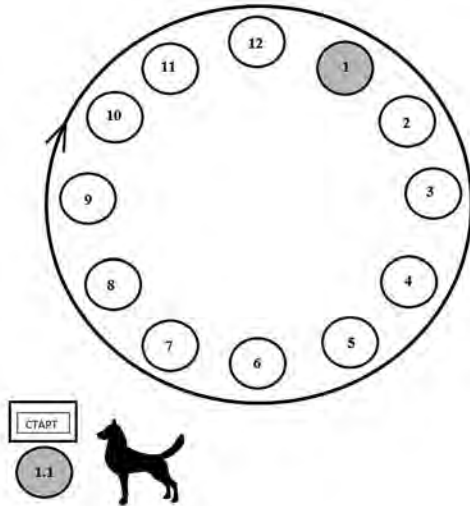

Рис. 1. Схематичне зображення стадій одорологічного дослідження (СТАРТ — місце ознайомлення собаки-детектора зі зразком запаху; 1.1 — зразок запаху, вилучений під час огляду місця події; 1 — зразок запаху особи, яку перевіряють; 2—12 — допоміжні зразки запаху (порівняльний ряд); стрілка — напрямок руху собаки-детектора)

Під час проведення дослідження запахових проб необхідно здобути рівнозначний результат з використанням не менше трьох собак. Отже, нівелюються індивідуальні особливості та випадкові сигнали собак, яких використовують під час дослідження.

Для того щоб уникнути ненавмисних підказувань собакам, підготовку на завершальному етапі та подальше використання собак-детекторів здійснюють за участю двох фахівців. Особі, яка використовує собаку, не повідомляють місця знаходження досліджуваних об'єктів у селективному ряді. Порядок розташування об'єктів, що зіставляються, напрямок і місце, від якого починається рух уздовж селективного ряду, визначає не «провідник», а «помічник», який розташовує об'єкти.

Аналіз методичних рекомендацій, узагальнення практичного досвіду, набуті навички та вміння у галузі криміналістичної одорології актуалізували необхідність у модернізації існуючих технічних засобів, які експерти застосовують під час проведення одорологічних досліджень, а саме напштовхнули на створення та розроблення корисної моделі «Універсального безконтактного векторного комплексу» (далі — УБВК) ¹. Основна мета цієї

¹ Розробка корисної моделі фахівців Вінницького НДЕКЦ МВС України (пакет документів на отримання патенту направлено до Міністерства економічного розвитку і торгівлі України).

розробки — виключення участі «провідника»¹ з етапів одорологічного дослідження та забезпечення відеофіксування процесу ідентифікації запахових слідів.

В основу корисної моделі покладено завдання створити такий УБВК, який (за рахунок конструктивних змін) дасть змогу підвищити ефективність експлуатації та розширить функціональні можливості. Запропоноване технічне рішення створить умови для тренування собак-детекторів на відпрацювання розпізнавання різних запахів, їх ідентифікацію для подальшого проведення експертизи, мінімізуючи при цьому ймовірний вплив людського фактору, забезпечуючи неупередженість експертного висновку під час проведення експертизи й експертного дослідження.

Поставлене завдання досягнуто завдяки тому, що УБВК має вигляд обмеженого лабораторного приміщення щонайменше з одним робочим майданчиком, стійкою зі штангою та конусами для зразків, що прикріплені до робочого покриття робочого майданчика. Конуси для зразків розміщено навколо стійки зі штангою з можливістю змінити висоту й кути нахилу штанги та її довжину.

Далі наведено структурні елементи УБВК.

Штангу зі стійкою виготовлено з полірованої нержавіючої сталі. Їх прикріплюють до робочого майданчика. Це забезпечує фіксацію собаки-детектора, її рівномірний рух по колу вибірки без участі «провідника».

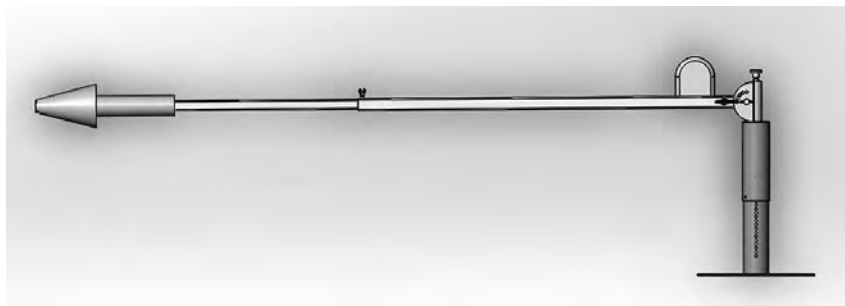

Рис. 2. Загальний вигляд штанги зі стійкою

На штанзі УБВК наявний *регулятор довжини*, який дає змогу контролювати відстань від стійки до конуса (залежно від розмірів лабораторного приміщення кола вибірки)², як показано на Рис. 3.

¹ Провідник — фахівець, основним завданням якого є супровід собаки-детектора (з повідком або без нього) по колу вибірки під час проведення одорологічного дослідження.

² Майданчик, що містить пронумеровані точки у вигляді 12 конусів, розташованих по колу на відстані 1 м один від одного. У конусах знаходяться скляні смості з досліджуваними зразками запаху та запаховими слідами.

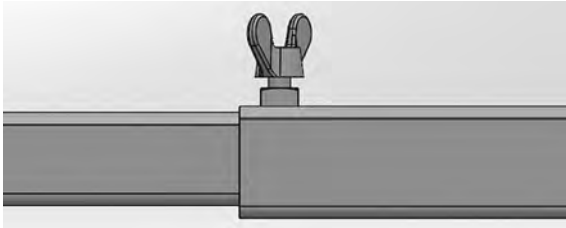

Рис. 3. Детальний вигляд регулятора довжини

На місці переходу стійки у штангу розташовано *кутовий фіксатор*, який регулює піднімання й опускання штанги, що забезпечує безперешкодний доступ до частин УБВК для проведення технічного обслуговування (див. Рис. 4).

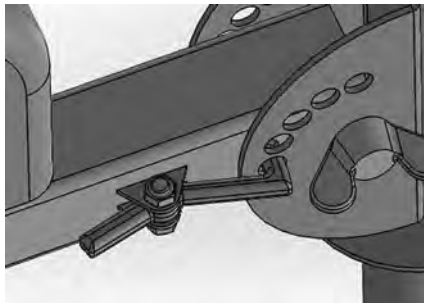

Рис. 4. Детальний вигляд кутового фіксатора

Важливим етапом під час проведення одорологічного дослідження є забезпечення індивідуального підходу до собаки-детектора. Кожна порода собак за своїми конституційними особливостями і складом темпераменту є унікальною та неповторною. Зважаючи на викладене вище, для контролю швидкості пересування собаки по колу вибірки, а також запобігання пропуску собакою конусів зі зразками запаху та недопущення самовільного обертання за інерцією, на стійці встановлено *регулятор руху*, як показано на Рис. 5.

Рис. 5. Детальний вигляд регулятора руху на стійці

Для вільного переміщення собаки від місця ознайомлення із запахом (аналіз зразка) до кола вибірки (порівняльна й ідентифікаційна стадії) передбачено *повідець-рулетку* (див. Рис. 6).

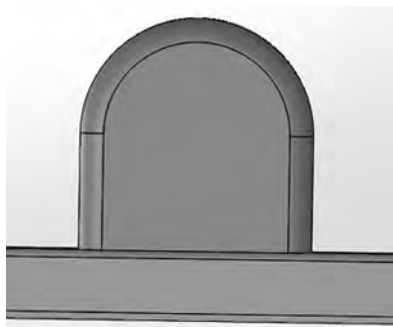

Рис. 6. Детальний вигляд повідця-рулетки на штанзі

Опорна труба з регулятором забезпечує зміну висоти УБВК (залежно від розмірів собак-детекторів), як зазначено на Рис. 7.

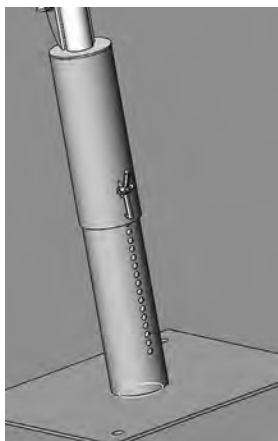

Рис. 7. Загальний вигляд опорної труби регулятора

Важливою складовою УБВК є система відеофіксування процесу ідентифікації запахових слідів під час проведення одорологічного дослідження, що реалізовано завдяки відеокамері з можливістю фільмування в діапазоні 360°. У разі позначення собакою-детектором зразка запаху, тотожного пошуковому, камера фіксує момент затримки й відправляє сигнал до персонального комп'ютера та світлодіодних елементів, що розташовані у конусах і стрілці штанги. Відео зберігається на сервері із зазначенням номеру експертизи, часу, дня, місяця та року проведення дослідження.

Далі наводимо принцип роботи світлової ідентифікації.

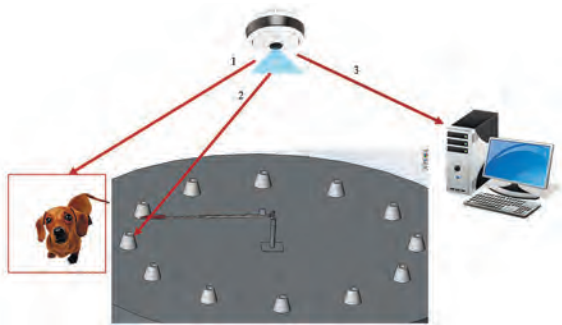

Рис. 8. Принцип роботи світлової ідентифікації (1. Фіксування камерою собаки, що позначила відповідний конус, розпізнаючи її з бібліотеки тварин. 2. Спрямування сигналу до конуса та стрілки, що забезпечує їх світіння. 3. Збереження відеоданих за кожною експертизою із зазначенням часу, дня, місяця та року)

Необхідно зазначити, що сигнальна поведінка тварин, яких залучають до дослідження запахових слідів, по суті, закономірна, отже, доступна для реєстрування та контролювання, як і показники приладів.

Перевагами впровадження цієї корисної моделі в експертну практику перед існуючими технічними засобами є:

- виключення ймовірного суб'єктивного впливу «провідника» на собаку-детектора, що запобігатиме ненавмисному «підказуванню» собаці;
- забезпечення відеофіксування процесу ідентифікації з можливістю представлення доказів у суді;
- універсальність приладу дає змогу налаштувати роботу в лабораторіях з різними площами, задіяти собак різних порід і розмірів;
- програмне забезпечення приладу формуватиме графіки (єтограми¹) автоматично, у режимі реального часу, що значно заощадить експерто-години та мінімізує можливість припущення механічних помилок.

Висновки. Отже, запропонований УБВК може бути актуальною розробкою, яка набуде широкого застосування у системі Міністерства внутрішніх справ під час проведення експертиз та експертних досліджень за напрямом одорологічних досліджень.

З метою повного та всебічного дослідження, урахування відхилень і похибок, під час застосування корисної моделі, фахівці Вінницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України проводять апробацію та валідацію УБВК.

¹ Основні методи вивчення поведінки тварин в природі. URL: https://stud.com.ua/68723/psihologiya/osnovni_metodi_vivchennya_povedinki_tvarin_prirodi (дата звернення: 07.06.2020).

References

- Diachenko, N. M., Borzov, O. P. (2003). *Vyluchennia, konservuvannia i vykorystannia v rozkrytti zlochyniv zapakhovoi informatsii: Metodychni rekomendatsii*. Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy [in Ukrainian].
- Kisin, M. V., Petranek, G., Sulimov, K. T., Shmidt, R., Derda, V. (1983) *Ispolzovanie konservirovannogo zapaha v raskrytii prestuplenij*. Moscow: USSR Ministry of Internal Affairs Publ [in Russian].
- Osnovni metody vyvchennia povedinky tvaryn v pryrodі*. URL: https://stud.com.ua/68723/psihologiya/osnovni_metodi_vivchennya_povedinki_tvarin_prirodi/ (accessed 14 May 2019) [in Ukrainian].
- Starovojtov, V. I., Shamonova, T. N. (2003). *Zapah i olfaktornye sledy cheloveka*. Moscow: LexEst Publ [in Russian].
- Yermolaieva, A. O., Tymoshok, P. O. (2005). *Porivnialni odorolohichni doslidzhennia: Metodychni rekomendatsii*. Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy [in Ukrainian].
- Yermolaieva, A. O., Tymoshok, P. O., Budnik, O. Ya., Mykhailovskiy, O. P., Naniak, Yu. M. (2010). *Pidhotovka sobak-detektoriv dlia provedennia odorolohichnykh doslidzen: Metodychni rekomendatsii*. Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy [in Ukrainian].
- Yermolayeva, A. O., Kononenko, O. Ya., Nanyak, Yu. M., Teplickij, B. B. (2009). *Provedennia odorologichnoyi ekspertizi*. Ukraine: MIA of Ukraine Publ. [in Ukrainian].

Ю. Ю. Куслий, Ю. Н. Наняк

ВОЗМОЖНОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ОДОРОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ «УНИВЕРСАЛЬНОГО БЕСКОНТАКТНОГО ВЕКТОРНОГО КОМПЛЕКСА» — НОВЕЙШЕГО И УНИКАЛЬНОГО ТЕХНИЧЕСКОГО СРЕДСТВА

Досудебное расследование уголовных дел невозможно представить без проведения судебной экспертизы. Одной из таких экспертиз является идентификация запаховых следов, проводимая при помощи специально подготовленных собак-детекторов.

Подготовка и использование таких собак — сложный и длительный процесс, поскольку требует обеспечения надлежащих условий. В настоящее время средством проведения такой экспертизы является использование специальных помещений, площадок и конусов для образцов с расположенными в них запахами, среди которых присутствует запах для распознавания. Собака-детектор при помощи человека (эксперта), проходя по кругу выборки распознаёт необходимый запах. Однако, присутствие в таком процессе человека может вызвать сомнения у органов досудебного расследования и суда относительно вероятного воздействия (предвзятости) эксперта на собаку-детектора при проведении исследования.

Цель: разработать «Универсальный бесконтактный векторный комплекс», который позволит во время проведения экспертизы исключить (минимизировать) возможное воздействие эксперта на собаку-детектора.

Собака-детектор при проведенні дослідження ходить по колу виборки без експерта, що забезпечується стойкою со штангой, конструкція котрої дозволяє собаке-детектору ходити самостійно від одного конуса з образцом к другому. Возможность изменять высоту стойки и угол наклона штанги позволяет обеспечить удобные условия для собаки любой породы и размера. А подсветка конуса с образцом и стрелкой, у которого остановилась собака-детектор, позволяет точно визуализировать ход проведения экспертизы и экспертного исследования на расстоянии, обеспечивая законность и независимость заключения эксперта.

Таким образом, предложенный «Универсальный бесконтактный векторный комплекс» является актуальной разработкой, которая найдёт широкое применение в системе Министерства внутренних дел при проведении экспертиз и экспертных исследований.

Ключевые слова: одорологическое исследование; «Универсальный бесконтактный векторный комплекс»; запаховый след; собака-детектор; коло виборки; идентификация.

Y. Kusliy, Y. Nanyak

**POSSIBILITIES OF CONDUCTING FORENSIC ODOROLOGY
USING A UNIVERSAL CONTACTLESS VECTOR COMPLEX —
THE NEWEST AND UNIQUE TECHNICAL MEANS**

Pre-trial investigation of criminal cases can not be provided without forensic examination. One of such examinations is the identification of smell traces, which is carried out by using specially trained dog detectors.

The preparation and use of such dogs is a complex and long-term process, as it requires ensuring appropriate conditions. Today, the means of conducting such an examination are the use of special premises, platforms and cones with odor samples placed inside, among which there is a smell for identification. A dog detector with a person (forensic expert) participation while passing a sampling circle identifies the required smell. However, the presence of a person in such a process can cause subjective doubts in pre-trial investigation bodies and court regarding a forensic expert likely impact (bias) on a dog-detector during examination.

The article purpose is to develop a universal contactless vector complex that allows to exclude (minimize) the likely impact of a forensic expert on a dog-detector while forensic examination. During examination, the dog detector passes a sampling circle without a forensic expert, what is ensured by a stand with a bar. Its design helps a dog-detector to walk freely from one sample-cone to another. The ability to change a stand height and the angle of a bar allows to provide comfortable environment for the dog of any breed and size. Besides, illumination of a cone with a sample and arrow at which a dog-detector stops helps clearly visualize the course of forensic examination and research at a distance that ensures legality and independence for a forensic report.

Thus, the suggested Universal Contactless Vector Complex is a relevant development that will be widely used in the system of the Ministry of Internal Affairs during forensic examinations and research.

Keywords: Forensic odorology; Universal contactless vector complex; smell trace; dog-detector; sampling circle; identification.

Надійшла до редколегії 01.07.2020

Куслії Ю. Ю., Наняк Ю. М. Можливості проведення одорологічних досліджень із застосуванням «Універсального безконтактного векторного комплексу» — новітнього й унікального технічного засобу//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 640—650. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.45>.*

**МІЖНАРОДНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ «ПРОБЛЕМИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ»,
ПРИСВЯЧЕНИЙ ПАМ'ЯТІ ОДНОГО ІЗ ЗАСНОВНИКІВ
ТА ПЕРШОГО КЕРІВНИКА ОДЕСЬКОГО КАБІНЕТУ
НАУКОВО-СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
МИКОЛИ ПРОКОПОВИЧА МАКАРЕНКА**

12 червня 2019 року в Одеському науково-дослідному інституті судових експертиз Міністерства юстиції України на честь 145-ї річниці від дня народження засновника Одеського Кабінету науково-судової експертизи Миколи Прокоповича Макаренка проведено Міжнародний круглий стіл з обговорення актуальних проблем та перспектив розвитку судової експертизи за участю науково-експертної спільноти України, Білорусії та Молдови.

З вітальним словом на початку роботи круглого столу до його учасників звернувся директор Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз, кандидат юридичних наук **А. І. Ріпенко**, який окреслив основну мету заходу й висловив надію на те, що зустрічі в такому форматі відбуватимуться на постійній основі та сприятимуть поглибленню зв'язків між судово-експертними установами України й налагодженню плідного міжнародного співробітництва із судово-експертними установами дружніх країн.

Вітальні промови також проголосили представники Міністерства юстиції України: **О. М. Олійник** — директор Департаменту з питань правосуддя та національної безпеки, **Н. М. Ткаченко** — начальник Управління

експертного забезпечення правосуддя, а також керівники судово-експертних установ України: **О. Г. Рувін** — директор Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, **Е. Б. Сімакова-Єфремян** — заступник директора з наукової роботи Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, **О. В. Коваленко** — директор Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз. Привітали учасників круглого столу також **О. С. Катаррага** — директор Національного центру судових експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова, **В. В. Тищенко** — завідувач кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» та інші гості.

Зі вступною доповіддю про професійний шлях і творчі здобутки Миколи Прокоповича Макаренка, його особистий внесок у створення та розвиток інституту виступила вчений секретар Одеського НДІ судових експертиз, кандидат юридичних наук, доцент **А. І. Черемнова**. Дотриманню принципу об'єктивності й повноти досліджень під час проведення судових експертиз і оцінки експертних висновків присвятила свою доповідь директор Національного центру судових експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова **О. С. Катаррага**.

Завідувач лабораторії аналізу і планування Національного центру судових експертиз Міністерства юстиції Республіки Молдова **І. Лопатенко** доповів про переваги акредитації судово-експертної діяльності. Поновлення даних ідентифікаційної значущості приватних ознак почерку як засобу підвищення рівня об'єктивізації експертного дослідження почерку розглянула у своїй доповіді науковий співробітник лабораторії криміналістичних досліджень наукового відділу мовознавчих, криміналістичних і економічних досліджень Державної установи «Науково-практичний центр Державного комітету судових експертиз Республіки Білорусь» **Д. В. Жолудєва**.

Про особливості правового регулювання підготовки науково-експертних висновків доповіла проректор з наукової роботи Національного

університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор **Г. О. Ульянова**. Доцент кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук **Л. С. Белік** присвятила свою доповідь окремим аспектам міжнародного співробітництва та стандартів Європейського Союзу в діяльності експертних установ України.

Завідувач відділу Київського НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України **О. В. Командиров** розглянув у своїй доповіді перспективи застосування BIM-технології (*Building Information Modeling*) у будівельно-технічній експертизі. Особливості застосування програмного комплексу PC-CRASH під час виконання експертиз обставин і механізму ДТП у своїй доповіді розкрив в. о. заступника директора з експертної роботи, завідувач лабораторії інженерно-технічних досліджень Одеського НДІ судових експертиз **І. С. Ястрєб**.

Провідний науковий співробітник Рівненського відділення Львівського НДІ судових експертиз, кандидат філологічних наук **М. М. Калініченко** присвятив свою доповідь стандарту Дауберта як методики верифікації експертних досліджень об'єктів інтелектуальної власності. Нові напрями судово-експертної діяльності — судові експертизи екологічного спрямування — розкрив у доповіді провідний судовий експерт Львівського НДІ судових експертиз, кандидат технічних наук **В. Г. Макарчук**.

Завідувач Миколаївського відділення Одеського НДІ судових експертиз **О. С. Салтиков** присвятив свою доповідь будівельно-технічним експертизам, тенденціям і перспективам їх розвитку. Деякі питання використання матеріалів лісовпорядкування під час проведення судових експертиз з питань землеустрою розглянув у своїй доповіді завідувач Херсонського відділення Одеського НДІ судових експертиз **І. В. Песков**. Старший науковий співробітник лабораторії економічних досліджень Одеського НДІ судових експертиз, кандидат економічних наук, професор **В. П. Хомутенко** доповіла про теоретичні підходи до оцінки ефективності судової економічної експертизи. Лінгвістичний аналіз висловлювань у політичному дискурсі став предметом дослідження й доповіді судового експерта сектору лінгвістичних, психологічних та інших досліджень лабораторії криміналістичних досліджень № 2 Одеського НДІ судових експертиз **К. О. Євграфової**.

Завідувач сектору трасологічних, балістичних та інших досліджень лабораторії криміналістичних досліджень № 1 Одеського НДІ судових експертиз **В. Ю. Факторович** присвятив доповідь особливостям трасологічного дослідження пломб-наклейок, проблемам дослідження пломб цього типу. Судовий експерт сектору з питань безпеки життєдіяльності, електротехнічних та пожежно-технічних досліджень лабораторії інженерно-технічних досліджень Одеського НДІ судових експертиз **П. Є. Вовк** доповів про результати дослідження причин виходу з ладу деталей транспортних засобів. Під час обговорення актуальних проблем та перспектив розвитку судової

експертизи аудиторію зацікавила доповідь заступника директора Інституту права та післядипломної освіти Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук **Л. М. Головченко** «Аналіз застосування на практиці змін законодавства, які регулюють судово-експертну діяльність».

У результаті відкритої дискусії під час обговорення доповідей з актуальних проблем та перспектив розвитку судової експертизи учасники Міжнародного круглого столу висловили слушні зауваження та пропозиції, а також ухвалили висновки, які згодом сформулювали в Рекомендації Міжнародного круглого столу й зачитали всім учасникам.

Підбиваючи підсумки засідання круглого столу, із заключним словом виступив директор Одеського НДІ судових експертиз, кандидат юридичних наук **А. І. Ріпенко**, який подякував усім учасникам за плідну працю та побажав подальших успіхів і творчого натхнення в роботі.

*Інформацію підготувала вчений секретар
Одеського НДІ судових експертиз,
кандидат юридичних наук, доцент
А. І. Черемнова*

ВІЗИТ ПРЕДСТАВНИКА ХНДІСЕ ДО ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ м. КРАКОВА (ПОЛЬЩА) У МЕЖАХ МІЖНАРОДНОГО ПРОЄКТУ «ДІЯ — ЄС»

Із 20 по 24 січня 2020 року відбувся навчальний візит до м. Кракова Української робочої групи з дослідження психоактивних речовин у межах міжнародного проєкту «ДІЯ — ЄС».

У візиті до Кракова взяла участь завідувач сектору фізичних та хімічних досліджень Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса *Марина Зарубіна*.

У заході також брали участь представники НДУСЕ України, Центру психічного здоров'я і моніторингу наркотиків та алкоголю МОЗ, Державного НДЕКЦ МВС, Державної митної служби, Інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБУ, Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, Департаменту протидії наркозлочинності НПУ та ін.

Мета поїздки: ознайомлення з роботою найпотужніших експертних і науково-дослідних лабораторій Польщі, що досліджують психоактивні речовини. Члени робочої групи відвідали Краківський інститут судової експертизи; кафедри судової хімії та судової медицини Ягеллонського університету, а також криміналістичну лабораторію Регіональної поліції у м. Кракові.

Спеціалісти експертних лабораторій продемонстрували новітнє обладнання, ознайомили з процесом роботи й методами досліджень, які польські фахівці застосовують під час проведення криміналістичних експертиз, а також із загальною системою раннього виявлення нових психоактивних речовин, яку було б доцільно запровадити й на території України.

Навчальний візит відбувся продуктивно, учасники здобули корисну інформацію щодо дослідження психоактивних речовин. Такі заходи сприяють обміну досвідом і прогресивному розвитку науки й експертної практики.

Інформацію підготувала науковий співробітник ХНДІСЕ

К. П. Силенок

У ХНДІСЕ ВІДБУЛОСЯ ЗАСІДАННЯ КРУГЛОГО СТОЛУ «ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ БАЗОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ»

6—7 лютого 2020 року на базі Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса відбулося засідання круглого столу «Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя».

Зі вступним словом захід відкрив директор Харківського НДІСЕ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України **Олександр Миколайович Клюєв**. У своїй промові він відзначив, що тема заходу є суспільно-значущою, наголосив на важливості комплексного підходу до реформування базового законодавства з питань експертного забезпечення правосуддя.

Мета заходу — обговорити пропозиції з проблематики судово-експертної діяльності щодо внесення змін до законодавства про судову експертизу.

У роботі засідання круглого столу взяли участь представники Національної академії правових наук України, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби

безпеки України, Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, Харківського НДЕКЦ, Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи, Харківського національного університету внутрішніх справ, Харківського національного медичного університету, Європейської поліцейської асоціації України, Всеукраїнської громадської організації «Союз експертів України», громадської організації «Всеукраїнська незалежна науково-дослідна експертна спілка» та ін.

З доповідями на актуальні теми виступили: директор Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБУ **А. В. Свінцицький** — «Система експертного забезпечення правосуддя в Україні на сучасному етапі: організаційно-правові аспекти»; заступник директора ХНДІСЕ з наукової роботи, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник **Е. Б. Сімакова-Єфремян** — «Щодо необхідності реформування базового законодавства України про експертне забезпечення правосуддя»; заступник директора Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України **К. М. Ковальов** — «Оптимізація законодавства у сфері судово-експертної діяльності»; доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **В. Ю. Шенітько** — «Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні»; головний учений секретар Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України **В. А. Журавель** — «Правові, організаційні та дидактичні проблеми вдосконалення експертної діяльності»; професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор **В. М. Шевчук** — «Методологічні проблеми вдосконалення законодавчого забезпечення судово-експертної діяльності»; президент Союзу експертів України, директор відокремленого структурного підрозділу ДП «Інформаційні судові системи» «Центр судової експертизи та експертних досліджень» Державної

судової адміністрації, кандидат юридичних наук, судовий експерт, патентний повірений оцінювач **І. В. Стародубов** — «Перспективи взаємодії експертів, котрі не працюють у державних експертних установах, із НДУСЕ» та ін.

Тематика заходу викликала жваві дискусії. Учасники круглого столу активно обговорювали проблемні питання, порушені в доповідях, та ухвалили відповідні рішення. За результатами діяльності круглого столу заплановано оприлюднити збірник матеріалів.

*Інформацію підготувала науковий співробітник ХНДІСЕ
К. П. Силенок*

ВІДБУЛАСЯ ЛЕКЦІЯ-ДИСКУСІЯ ЗА ТЕМОЮ «ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ»

19 лютого 2020 року на базі Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса відбулася лекція-дискусія за темою «Проблемні питання призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях».

Цю лекцію-дискусію організовано з метою підвищення кваліфікації слідчих Служби Безпеки України. У зв'язку з тим, що 17 жовтня 2019 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства», черговий раз змінився порядок проведення експертизи.

Слідчим і прокурорам повернено право залучати експертів під час здійснення досудового розслідування без обов'язкового звернення щоразу з відповідним клопотанням до слідчого судді.

У заході взяли участь співробітники СБУ з усієї України. Заняття проводили науковці й експерти Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Під час лекції проаналізовано порядок призначення та проведення військових, почеркознавчих, лінгвістичних, портретних і комп'ютерних судових експертиз: особливості, помилки, питання, що постають перед судовою експертизою.

Заняття відбулося в дружній атмосфері. Запрошені співробітники СБУ залишилися задоволені результатами лекції-дискусії, здобули нові теоретичні та практичні знання. Завдяки таким заходам співробітники ХНДІСЕ здійснюють значний внесок у підготовку кваліфікованих кадрів і поширення наукових знань.

*Інформацію підготувала науковий співробітник ХНДІСЕ
К. П. Силенок*

ЗУСТРІЧ НАУКОВО-ОСВІТЯНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ З ГОЛОВОЮ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ОЛЕКСІЄМ КУЧЕРОМ

26 лютого 2020 року на базі Державної наукової установи «Науково-технологічний комплекс "Інститут монокристалів"» Національної академії наук України (м. Харків) відбулася зустріч науково-освітянської спільноти Харківської області з головою Харківської обласної державної адміністрації **Олексієм Кучером**, під час якої розглянуто актуальні проблеми розвитку науково-технічного й інноваційного потенціалу Харківського регіону.

Від Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса у цьому заході взяли участь перший заступник директора, доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України **Олег Угровецький**, заступник директора з наукової роботи, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник **Елла Сімакова-Єфреман** і вечірній секретар, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник **Лариса Дереча**.

Захід відкрив генеральний директор Науково-технологічного комплексу «Інститут монокристалів» НАН України, голова Північно-Східного наукового центру НАН України і МОН України, член Президії НАН України, академік **Володимир Семиноженко**, який доповів про стан наукової галузі регіону.

Так, він зазначив, що в Харківській області діють 64 наукові установи, 17 установ Національної академії наук України, 4 національні наукові центри. У нашому регіоні працюють 24 академіки Національної академії наук України та 26 галузевих академіків, 37 членів-кореспондентів НАНУ

та 50 — галузевих. Серед конкурентних переваг харківських освітян — фізико-математична та правова школи, ядерні технології, функціональне матеріалознавство, радіофізика та радіоастрономія, ІТ-технології, системне управління, енергомашинобудування, фармація, ґрунтознавство, ветеринарна медицина тощо.

З доповідями про актуальні питання розвитку науки й освіти області виступили керівники закладів вищої освіти, промислових підприємств, науково-дослідних установ м. Харкова та області.

Олексій Кучер зауважив, що ця зустріч покликана визначити основні проблеми та кроки, які має зробити держава у науковій сфері, зокрема, на Харківщині. Наприкінці зустрічі голова облдержадміністрації наголосив на важливості продовження співпраці бізнесу, науки, освіти та влади заради процвітання Харківського регіону.

*Інформацію підготувала науковий співробітник ХНДІСЕ
К. П. Силенок*

ЗАСІДАННЯ КРУГЛОГО СТОЛУ ЗА УЧАСТЮ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ НА БАЗІ ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА

26 травня 2020 року у Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса відбулася робоча зустріч народних депутатів України: *Вікторії Кінзбурської, Олександра Бакумова,*

Олексія Красова, Євгена Пивоварова та Юрія Здебського з керівництвом інституту.

Цю зустріч організовано та проведено на виконання Указу Президента України від 08.11.2019 р. № 837/2019 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» щодо розроблення та внесення на розгляд Верховної Ради України законопроектів про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо судової експертизи.

Саме тому під час робочої зустрічі відбулося засідання круглого столу «Розвиток судово-експертної діяльності в Україні та удосконалення базового законодавства з питань експертного забезпечення правосуддя».

На засіданні круглого столу з проблемних питань виступили: директор ХНДІСЕ **О. М. Ключев** — «Розвиток судово-експертної діяльності в Україні на прикладі Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», заступник директора з наукової роботи **Е. Б. Сімакова-Ефремян** — «Удосконалення базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя», завідувач відділу міжнародного співробітництва та роботи з іноземцями ХНДІСЕ **О. В. Агапова** — «Діалектика розвитку міжнародного співробітництва Харківського НДІСЕ» та ін.

Шановних гостей ознайомили із судово-експертною та науково-дослідною діяльністю ХНДІСЕ, продемонстрували їм експертне обладнання, передові методи дослідження й наукові досягнення співробітників інституту.

Робоча зустріч та засідання круглого столу, безумовно, позитивно вплинуть на розв'язання питань розвитку установи й нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності.

*Інформацію підготувала науковий співробітник ХНДІСЕ
К. П. Силенок*

УЧАСТЬ СПІВРОБІТНИКІВ ХНДІСЕ У SMART LEGAL TALKS «ФОРМУВАННЯ ДОКАЗОВОЇ БАЗИ У СПРАВАХ ЗА НАСЛІДКАМИ ДТП З ВИКОРИСТАННЯМ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ»

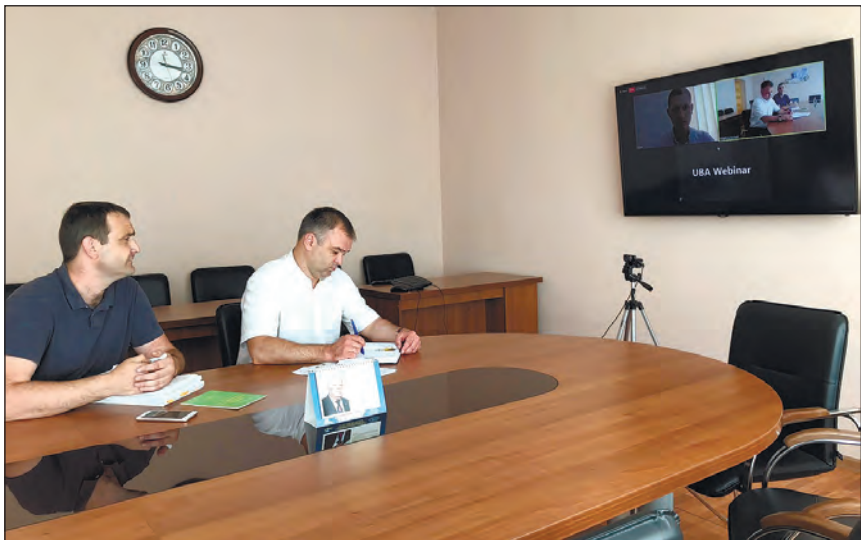
17 червня 2020 року співробітники Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса в режимі відео-конференції взяли участь у *Smart Legal Talks* «Формування доказової бази у справах за наслідками ДТП з використанням судової експертизи».

Модератор: **Андрій Стеценко**, адвокат ЮК «Ріако та партнери».

Від Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса в обговоренні взяли участь завідувач лабораторії інженерно-транспортних досліджень, кандидат юридичних наук **Андрій Лубенцов** та завідувач сектору технічного стану транспортних засобів та транспортно-трасологічних досліджень **Валерій Ольхов**.

Під час заходу розглянуто такі теми.

1. Відеозапис ДТП: як сформулювати правильні питання для експерта. Особливості призначення та проведення комплексної експертизи матеріалів і засобів звуко-, відеозапису й автотехнічної експертизи.
2. Відшкодування шкоди внаслідок ДТП, що сталася через неякісне покриття дороги: збирання доказової бази. Особливості призначення та проведення дорожньо-технічної експертизи (визначення відповідності техніко-експлуатаційних і технічних показників автомобільних доріг нормативно-технічним вимогам; визначення відповідності робіт з організації дорожнього руху вимогам безпеки руху).

Під час обговорення зауважено, що Державний стандарт безпеки дорожнього руху вже розроблено й апробовано. Проте, новий ДСТУ ще досі не затверджено, отже, він іще не набрав чинності. Станом на сьогодні налічується 13 методик проведення дорожньо-транспортних експертиз за наслідками ДТП. Учасники порушували питання щодо браку в Україні дорожніх експертів-техніків.

Під час експертизи, зауважив завідувач лабораторії інженерно-транспортних досліджень ХНДІСЕ, кандидат юридичних наук *Андрій Лубенцов*, експерти визначають технічні характеристики автомобіля, а також незабаром проводитимуть і експертизи якості доріг, адже в ХНДІСЕ вже придбано відповідне обладнання.

Активно обговорюючи соціально важливі теми, докладаючи спільні зусилля, ми зможемо сприяти розбудові правової держави, — зазначили учасники обговорення.

*Інформацію підготувала науковий співробітник ХНДІСЕ
К. П. Силенок*

Михайло Леонідович Цимбал

2020 року виповнилося 80 років М. Л. Цимбалу. Він народився 1 серпня 1940 року в с. Пилпонівці Бершадського району Вінницької області. 1960—1963 рр. служив у Збройних Силах. 1968 року закінчив Саратовський юридичний інститут ім. Д. І. Курського (нині — *Саратовська державна юридична академія*).

Упродовж 1967—1975 рр. працював в органах прокуратури помічником прокурора, старшим слідчим прокуратури. У 1975—1993 рр. обіймав в УВС Харківської області посади: слідчого, старшого слідчого з особливо важливих справ, заступника начальника відділу

боротьби з розкраданням соціалістичної власності, начальника інспекції з особового складу відділу кадрів, начальника експертно-криміналістичного управління; полковник міліції у відставці.

За сприяння начальника експертно-криміналістичного відділу УВС Харківської області Михайла Леонідовича Цимбала в експертно-криміналістичній службі Харківської області створено лабораторії фізико-технічних і пожежно-технічних досліджень, а також 15 кущових експертно-криміналістичних лабораторій. Упродовж 1993—1997 рр. працював в органах прокуратури Харківської області на посаді прокурора слідчого управління, має класний чин — старший радник юстиції.

Під час роботи в правоохоронних органах оприлюднював наукові статті в журналах «Радянське право», «Пожежна справа» й інших виданнях.

Упродовж 1997—2010 рр. М. Л. Цимбал очолював Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса.

1999 року захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Тактика огляду місця пожежі». 2003 року рішенням атестаційної колегії Міносвіти і науки України йому присвоєно вчене звання доцента кафедри криміналістики, а 2006 року — рішенням ВАК України — вчене звання старшого наукового співробітника. 2004 року Указом Президента України М. Л. Цимбалу присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України».

За ініціативою Михайла Леонідовича 2001 року в інституті започатковано періодичне видання збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики».

Наукові результати досліджень М. Л. Цимбала викладено в понад 30 наукових працях, основними з яких є: «Криміналістична сутність підпалів і злочинних порушень протипожежних правил» (1998), «Застосування спеціальних знань при розслідуванні справ про злочинні порушення правил протипожежної безпеки й підпали» (1999), «Предмет і задачі пожежно-технічної експертизи» (2000), «Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності на сучасному етапі судово-правової реформи» (2001), «Розвиток судово-експертної діяльності в Україні: проблеми й перспективи» (2002), «Сучасний стан, проблеми виробництва судових пожежно-технічних експертиз» (2002), «Судова експертиза: проблеми та перспективи розвитку» (2002), «Судова експертиза у світлі нових видів досліджень: актуальні питання» (2004) та ін.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» вітає Михайла Леонідовича Цимбала з ювілеєм і бажає здоров'я, добробуту та наснаги в науковій діяльності.

Сергій Сергійович Гнетнев

Цього року виповнилося 60 років С. С. Гнетневу. Він народився 1960 року в с. Жихорі Харківського району Харківської області.

1978 року працював лаборантом технічного відділу № 3 СПКБ інституту «Південдіпроцмент». 1978—1981 рр. служив у прикордонних військах. Із 1981 року працював лаборантом лабораторії динаміки промислових будівель та споруд наукової частини інституту «ПромбудНДІпроект».

1982 року вступив до Харківського інституту інженерів залізничного транспорту (нині — *Український державний університет залізничного транспорту*) за спеціальністю «Промислове та цивільне будівництво». Із 1985 року працював учнем настроювача радіобладнання дротового зв'язку промислового об'єднання «Радіореле». 1985—1990 рр. в інституті «ПромбудНДІпроект» обіймав посади від лаборанта до старшого техніка.

1990 року здобув кваліфікацію інженера-будівельника, після чого працював: у лабораторії динаміки промислових споруд на посаді інженера, 1991 року — старшим інженером відділу підрядних робіт МЖК «Інтернаціоналіст», а 1993—1999 рр. — інспектором пожежного нагляду ЗДПО-10 з охорони Ленінського району м. Харкова. 1999 року прийнятий на посаду проєктувальника в ЧП «Полімед».

2000 року Сергієві Сергійовичу присвоєно кваліфікацію судового експерта з правом проведення експертиз за спеціальністю 10.8 «Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної

безпеки». Нині С. С. Гнетнев має право проводити експертизи за такими спеціальностями: 10.6 «Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів», 10.7 «Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками», 10.10 «Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд».

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» бажає Сергієві Сергійовичу нових ідей, міцного здоров'я та добробуту.

Елла Борисівна Сімакова-Єфремян

У Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Елла Борисівна *працює 40 років* (із 1979 року). 1986 року без відриву від виробництва закінчила Харківський юридичний інститут ім. Ф. Е. Держинського (нині — *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*).

Після здобуття вищої освіти працювала молодшим, науковим, старшим науковим співробітником інституту. Упродовж 1989—1993 рр. без відриву від виробництва навчалась у заочній аспірантурі Всесоюзного НДІСЕ, після закінчення якої захистила 1994 року дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Теоретичні основи та загальні положення методики комплексної криміналістичної ґрунтознавсько-трасологічної експертизи».

Захист дисертації відбувся в Українській державній юридичній академії (нині — *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*). Після здобуття диплома кандидата юридичних наук її обрано за конкурсом на посаду провідного наукового співробітника. 1997—1998 рр. очолювала лабораторію.

1998 року Еллу Борисівну призначено на посаду заступника директора інституту з наукової роботи, яку вона обіймає до сьогодні.

2001 року їй присвоєно вчене звання старшого наукового співробітника зі спеціальності «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза».

2017 року Е. Б. Сімакова-Єфремян захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень» і здобула науковий ступінь доктора юридичних наук.

Указом Президента України від 21.08.2020 р. № 335/2020 Е. Б. Сімакової-Єфремян присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

Від 1986 року Елла Борисівна займається науковою роботою в галузі криміналістики й судової експертизи. За цей період вона була науковим керівником і відповідальним виконавцем понад 20 наукових тем. У фахових наукових виданнях з юридичних наук, матеріалах науково-практичних конференцій з проблем судової експертизи та криміналістики тощо оприлюднено 120 наукових праць Е. Б. Сімакової-Єфремян з проблем судової експертизи, основними з яких є: «Об экспертном исследовании механизма образования почвенных наслоений на предметах-носителях» (1992), «О классификации задач комплексных криминалистических почвоведческо-трасологических исследований» (1993), «Проблеми методичного забезпечення комплексних експертних досліджень», «Проблемні питання застосування нового Кримінального процесуального кодексу України під час призначення та проведення судової експертизи» (2013), «Інтеграційні процеси в судовій експертизі: сутність та проблемні питання комплексних досліджень» (2016) та ін.

Брала участь у підготовці статей для юридичної енциклопедії, є автором монографій та посібників для експертів: «Теорія і методологія комплексної експертизи контактної-слідової взаємодії об'єктів» (2004), «Інтеграційні процеси в судовій експертизі: сутність та проблемні питання комплексних досліджень», «Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта», «Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика» (2016).

За період роботи в інституті Е. Б. Сімакова-Єфремян опанувала методики проведення криміналістичних експертиз і має право проводити експертизи за п'ятьма експертними спеціальностями. Вона особисто виконала понад 2 тисячі експертних досліджень.

Е. Б. Сімакова-Єфремян є головою конкурсної та атестаційної комісії Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, відповідальним секретарем збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», членом редакційної колегії фахового міжвідомчого видання «Криміналістика и судебная экспертиза». Вона — член секції та Президії НКМР з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, де бере активну участь у розроблянні та вдосконаленні нормативно-правових і науково-методичних положень судової експертизи.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» вітає Еллу Борисівну Сімакову-Єфремян з ювілеєм і бажає здоров'я, творчих успіхів і нових професійних досягнень.

Тетяна Євгенівна Балинян

У Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Тетяна Євгенівна **працює 50 років** (із 1969 року): спочатку — на посаді молодшого наукового співробітника, з 1976 року — на посаді старшого наукового співробітника; понад 20 років (1977—1998) обіймає посаду завідувача лабораторії судово-біологічних досліджень. Із 1998 року до сьогодні є провідним науковим співробітником. Паралельно з експертною, Т. Є. Балинян успішно виконує науково-дослідну роботу. Вона є автором багатьох наукових розробок у галузі судово-біологічної експертизи.

За її участі та під її керівництвом експерти ХНДІСЕ впродовж багатьох років розв'язували важливі теоретичні проблеми судово-біологічної експертизи, розробляли методики експертного дослідження різноманітних об'єктів рослинного походження. На основі практичного досвіду Тетяна Євгенівна розробила комплексну методику роботи фахівця на місці події. Протягом кількох років за її безпосередньої участі сформовано інформаційний фонд об'єктів рослинного та тваринного походження. Багато років Т. Є. Балинян присвятила науковому розроблянню методики епідермального аналізу часток листя.

1989 року вона захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук за темою «Діагностичне значення ознак епідерми листя деревних рослин середньої смуги Європейської частини СРСР».

Т. Є. Балинян оприлюднила понад 45 наукових праць, зокрема: «Судово-експертні біологічні дослідження епідерми листя дерев та кущів. Методичний посібник» (2005), «Судово-біологічна експертиза мікрочасток квіток покритонасінних рослин» (2008) та ін.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» бажає Тетяні Євгенівні здоров'я, невичерпної енергії та творчої наснаги.

Лілія Василівна Нардід

У Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Лілія Василівна **працює 40 років** (із червня 1980 року) на таких посадах: молодшого наукового співробітника лабораторії судових фізичних та хімічних досліджень, із 1989 року — старшого наукового співробітника цієї лабораторії, а з 1 грудня 2011 року — провідного судового експерта, згодом — на посаді наукового співробітника, старшого наукового співробітника.

Лілія Василівна має кваліфікацію судового експерта за спеціальностями: 5.1 «Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу», 8.1 «Дослідження лакофарбових матеріалів і покриттів», 8.2 «Дослідження полімерних матеріалів, пластмас і виробів з них», 8.11 «Дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин».

За час професійної діяльності виконала понад 2499 експертиз, серед яких були складні й оригінальні, а також такі, що потребували наукового пошуку.

7 травня 2002 року їй присвоєно перший кваліфікаційний клас судового експерта.

Лілія Василівна Нардід активно займається науково-дослідною роботою. Зокрема, вона очолювала тему з розроблення методики криміналістичного дослідження лакофарбових матеріалів і покриттів побутового та промислово-будівельного призначення, за якою підготовлено до друку методичні рекомендації; брала участь у розробленні методики комплексного ідентифікаційного дослідження ізоляційних стрічок на полівінілхлоридній основі та криміналістичному дослідженні синтетичних клеючих композицій, а також методики дослідження моторних масел. За результатами науково-дослідних робіт оприлюднила 20 статей.

Л. В. Нардід бере активну участь у методичній роботі: готувала узгальнення за недоліками призначення експертиз; проводила заняття для співробітників судово-слідчих органів.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» бажає Лілії Василівні душевного тепла рідних і колег, щастя і добробуту, здоров'я і наснаги.

- Аніщенко О. В., кандидат економічних наук, завідувач лабораторії економічних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: olga_lsed@ukr.net.
- Арутюнян А. А., експерт відділу товарознавчих експертиз Національного бюро експертиз Республіки Вірменія, м. Єреван, Республіка Вірменія; e-mail: ah-ets@mail.ru, anul.harutyunyan91@gmail.com.
- Богданюк І. В., кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: bogdanyuk.hniise@gmail.com.
- Брендель О. І., завідувач сектору досліджень відео-, звукозапису, співробітник лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: olgabrenda@ukr.net.
- Бударіна А. Е., науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: a.budarina19@gmail.com.
- Варлахов В. О., завідувач сектору лабораторії інженерно-транспортних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: 19varlahov84@gmail.com.
- Васильєв В. М., доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна.
- Вітер Д. В., аспірант ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: viterdv@ukr.net.
- Восканян П. С., кандидат хімічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Національного бюро експертиз Республіки Вірменія, м. Єреван, Республіка Вірменія; e-mail: p.voskanyan@nbe.am.
- Вуйма А. Г., ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна; e-mail: avuima@ukr.net.
- Гаврілова Л. Г., кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор, судовий експерт Донецького НДІСЕ; м. Донецьк, Україна; e-mail: havrilovalg@gmail.com.
- Гайдамакіна Д. І., старший науковий співробітник лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: dianagayd@yahoo.net.
- Гаспарян С. Г., кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: femida2015@ukr.net.
- Герасименко О. А., старший науковий співробітник сектору лінгвістичних та психологічних досліджень лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних,

- психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: olga_gerasi993@ukr.net.
- Гіверц П. В., експерт балістичної лабораторії поліції Ізраїля, м. Єрусалим, Ізраїль; e-mail: pavel.giverts@gmail.com.
- Горлачук О. А., кандидат економічних наук, судовий експерт сектору економічних досліджень Тернопільського НДЕКЦ Міністерства внутрішніх справ України, м. Тернопіль, Україна; e-mail: horlachuk@ukr.net.
- Гришко І. К., аспірантка кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна; e-mail: ira2909ira@ukr.net.
- Гріненко Л. О., судовий експерт лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: grinenko.lora@gmail.com.
- Гудзікевич Г. С., судовий експерт Запорізького відділення ДніпроНДІСЕ, м. Запоріжжя, Україна; e-mail: gud.anna1983@gmail.com.
- Гусейнов Р. Н., судовий експерт лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: huseinov_ruslan@ukr.net.
- Дереча Л. М., кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, учений секретар ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: derecha@hniise.gov.ua.
- Долуда А. О., кандидат технічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: exp.doluda@gmail.com.
- Донцова О. С., завідувач сектору товарознавчих досліджень лабораторії товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: olgadoncovan@ukr.net.
- Дробишева О. С., старший науковий співробітник лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: 13335789@ukr.net.
- Желавська О. О., атестований Міністерством юстиції України судовий експерт-товарознавець, м. Київ, Україна; e-mail: tow23@ukr.net.
- Журавель В. А., доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, головний учений секретар НАПрН України, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна; e-mail: zhur.crim@gmail.com.
- Заніна Т. А., старший науковий співробітник лабораторії товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: tanyazan_@ukr.net.
- Зарубіна М. В., завідувач сектору фізичних та хімічних досліджень лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: 17171785@ukr.net.
- Зубова Н. О., старший науковий співробітник лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: natali_zubova@ukr.net.

- Кириленко С. А., завідувач сектору лабораторії будівельно-технічних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: S_1966@ukr.net.
- Кірін Р. С., доктор юридичних наук, доцент, судовий експерт Дніпропетровського НДЕКЦ Міністерства внутрішніх справ України, м. Дніпро, Україна; e-mail: kirinrs62@gmail.com.
- Копитько А. П., старший науковий співробітник лабораторії товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: k_oalla@ukr.net.
- Кошкаров А. Д., старший науковий співробітник лабораторії інженерно-транспортних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: art602@ukr.net.
- Кузенко Т. Б., кандидат економічних наук, старший науковий співробітник лабораторії економічних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: kol-dis@ukr.net.
- Курдес Е. П., науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: kyurdes-natalia@ukr.net.
- Куслій Ю. Ю., заступник директора Вінницького НДЕКЦ Міністерства внутрішніх справ України, м. Вінниця, Україна; e-mail: dr.yurus@ukr.net.
- Куцкір Г. М., кандидат юридичних наук, судовий експерт сектору досліджень у сфері інформаційних технологій Івано-Франківського НДЕКЦ Міністерства внутрішніх справ України, м. Івано-Франківськ, Україна; e-mail: galya_adm@bigmir.net.
- Лошманова Г. В., провідний судовий експерт лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: hniise-tehdokument@rambler.ru.
- Лубенцов А. В., кандидат юридичних наук, завідувач лабораторії інженерно-транспортних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: Lubencov_av@ukr.net.
- Луценко Х. В., судовий експерт лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: about-work@ukr.net.
- Манжелій Т. С., науковий співробітник лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: romanenko_toma@ukr.net.
- Мануленко О. В., старший науковий співробітник лабораторії товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: maleksaa@ukr.net.
- Матіюк О. О., судовий експерт-вибухотехнік сектору вибухотехнічних та пожежно-технічних досліджень Волинського НДЕКЦ Міністерства внутрішніх справ України, м. Луцьк, Україна; e-mail: matiukcc@ukr.net.
- Мацак Н. А., судовий експерт лабораторії будівельно-технічних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: nata120175@ukr.net.
- Мацюк О. В., судовий експерт лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: baffich@ukr.net.

- Мешков О. О., науковий співробітник лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: meshkov@hniise.gov.ua.
- Михальський О. О., кандидат юридичних наук, завідувач лабораторії товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: mix3103@ukr.net.
- Наняк Ю. М., завідувач відділу біологічних досліджень та обліку Вінницького НДЕКЦ Міністерства внутрішніх справ України, м. Вінниця, Україна; e-mail: yurii45@i.ua.
- Наранович О. В., старший науковий співробітник лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю якості досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: olegnar@meta.ua.
- Нардід Л. В., старший науковий співробітник сектору фізичних та хімічних досліджень лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: nardidlily@gmail.com.
- Овсянникова І. М., старший науковий співробітник сектору досліджень бухгалтерського та податкового обліку та звітності лабораторії економічних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: inessa_ovs@ukr.net.
- Ольхов В. С., завідувач сектора лабораторії інженерно-транспортних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: Olhov_81@ukr.net.
- Онопрієнко С. А., завідувач лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю якості досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: osa-sa@ukr.net.
- Парилівський О. І., асистент кафедри ветеринарно-санітарної експертизи та судової ветеринарної медицини Харківської державної зооветеринарної академії, м. Харків, Україна; e-mail: 21sanya08@gmail.com
- Пашкова О. М., провідний судовий експерт сектору фізичних та хімічних досліджень лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: olgapashkova151001@gmail.com.
- Перцев Р. В., аспірант кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Інституту права ім. Князя Володимира Великого МАУП, м. Київ, експерт-криміналіст Слідчо-криміналістичного управління поліції Ізраїля у Центральному окрузі, м. Рамла, Ізраїль; e-mail: romanpertsev82@gmail.com.
- Петрова І. А., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: ekobezpeka.ira@gmail.com.
- Пиріг І. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна; e-mail: pira@ua.fm.

- Посашков О. О., старший науковий співробітник лабораторії будівельно-технічних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: Zvukovik@ukr.net.
- Пукліч О. С., старший науковий співробітник лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: olga.pucklich@gmail.com.
- Пучко Д. В., аспірант ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, юрист 1-го класу, прокурор Харківської місцевої прокуратури № 2 Харківської області, м. Харків, Україна; e-mail: puchko06111990@gmail.com.
- Роман А. І., старший науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: anna_roman@ukr.net.
- Руднева К. Є., судовий експерт сектору фізичних та хімічних досліджень лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: rudneva770@ukr.net.
- Рябінін І. М., головний судовий експерт-вибухотехнік відділу вибухотехнічних та пожежно-технічних досліджень Харківського НДЕКЦ Міністерства внутрішніх справ України, м. Харків, Україна; e-mail: inryabinin@ukr.net.
- Саргсян О. Т., експерт відділу культурознавчих експертиз Національного бюро експертиз Республіки Вірменія, м. Єреван, Республіка Вірменія; e-mail: hovsar@rumbler.ru.
- Свиридова Л. В. кандидат юридичних наук, завідувач лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: ludmila.sviridova@hniise.gov.ua
- Снігерьев О. П., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна.
- Сомов В. В., старший науковий співробітник лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: cbb19@ukr.net.
- Спасенко І. О., науковий співробітник лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю якості досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: spasenkoirina@ukr.net.
- Устименко В. А., судовий експерт лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: viktor_u47@ukr.net.
- Фесюнін В. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач лабораторії криміналістичних досліджень, в. о. завідувача лабораторії теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: fesiunin2001@gmail.com.
- Філіпенко Н. Є., кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна; e-mail: filipenko_natalia@ukr.net.

- Фролов А. А., науковий співробітник лабораторії інженерно-транспортних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: frolov.andrey.5120@gmail.com.
- Хомяк Т. Г., судовий експерт відділу трасологічних досліджень лабораторії криміналістичних видів досліджень Дніпропетровського НДЕКЦ Міністерства внутрішніх справ України, м. Дніпро, Україна; e-mail: tatianah@i.ua.
- Чекан А. І., судовий експерт відділу трасологічних досліджень лабораторії криміналістичних видів досліджень Дніпропетровського НДЕКЦ Міністерства внутрішніх справ України, м. Дніпро, Україна; e-mail: snegsneg@i.ua.
- Чернюк В. Ф., науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: Vcernuk81@gmail.com.
- Чупрун В. Т., завідувач сектору лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: chvt5676@gmail.com.
- Шабратко О. С., старший науковий співробітник лабораторії інженерно-транспортних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: sh_oleg@bk.ru.
- Шаповал К. А., ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна; e-mail: katjsharoval@ukr.net.
- Шарапова О. В., кандидат технічних наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю якості досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: elena.sharapova@hniise.gov.ua.
- Шебалков І. Л., старший науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: shebalkov@ukr.net.
- Шевцова О. М., науковий співробітник лабораторії інформаційно-аналітичного забезпечення судово-експертної діяльності, сертифікації та контролю якості досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: olena2109@ukr.net.
- Шевчук В. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна; e-mail: shevchuk_viktor@ukr.net.
- Шипілов М. Ю., судовий експерт лабораторії інженерно-технічних, екологічних, військових досліджень та досліджень відео-, звукозапису ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: shmaxim75@gmail.com.
- Щербаківський М. Г., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, Україна; e-mail: shcherbakovskiy@gmail.com.
- Яценко І. В., доктор ветеринарних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії криміналістичних досліджень ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, Україна; e-mail: yacenko-1971@ukr.net.

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ І ЧИТАЧІВ

Редакційна колегія інформує, що збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» включено до Міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus International*. Паспорт видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=49713>.

Збірник включено до рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в *Google Академії* за версією проекту «Бібліометрика української науки».

Доступ до статей видання в *Google Академії*: <https://surl.li/fps>.

Електронну копію видання безкоштовно розміщено у відкритому доступі на сайті видання (<https://khrife-journal.org/index.php/journal/archive>), на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» (<https://surl.li/ftp>), у репозиторії Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса.

Редколегія збірника співпрацює з агенцією *Crossref*, усім опублікованим матеріалам присвоєно ідентифікатор DOI.

Детальнішу інформацію про збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» дивіться на сайті видання: <https://khrife-journal.org/index.php/journal>.

За достовірність наукового матеріалу, професійних формулювань, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку та ін., відповідають автори публікацій.

Редколегія може не поділяти думки авторів матеріалів.

У разі передрукування статей посилання на збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» є обов'язковим.

Вимоги до змісту

Відповідність статті тематиці збірника: на сторінках наукового фахового видання публікуються науково-теоретичні та практичні матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, актуальних питань проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві.

Науковий стиль викладення матеріалу (точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язність, цілісність, завершеність) і його високий науковий рівень.

Структурні елементи статті:

- **постановка наукової проблеми**, її зв'язок з науково-практичними інтересами (слід розкрити сутність і стан наукової проблеми в загальному вигляді, теоретичну, практичну значущість дослідження, зв'язок із науково-практичним завданням, обґрунтувати актуальність дослідження);
- **аналіз основних досліджень і публікацій** з тематики статті, окреслення проблемного поля дослідження, якому присвячено публікацію, з обов'язковим посиланням на авторів та їхні праці;
- **мета статті** (слід сформулювати основну тезу публікації, що відрізняється від розглянутих раніше досліджень з обраної тематики. Мету слід формулювати відповідно до окреслених проблем та аналізу сучасних досліджень, поглиблюючи підходи, що існують, та концентруючи увагу на введених у науковий обіг термінології, теоріях, закономірностях, уточненнях відомих раніше положень);
- **викладення основного матеріалу дослідження** зі здобутими результатами (у цій частині публікації слід розкрити важливі теоретичні положення та результати дослідження, проаналізовані наукові факти, ідеї, думки, закономірності, концепції, а також тенденції подальшого розвитку теми, висвітлюючи особистий внесок автора дослідження);
- **висновки** (у цій частині зазначають основні результати дослідження, у яких сформульовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи в чіткій, послідовній, логічно викладеній формі згідно з поставленою метою);
- **references** (список літератури, транслітерований за романською абеткою й оформлений згідно з Міжнародним стандартом *APA (American Psychological Association Style)*; наприклад, на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/node/929>).

Наукова новизна результатів дослідження має характеризуватися такими ознаками: раціональність, обґрунтованість, достовірність, логічна несуперечливість, відповідність наріжним принципам науки.

Вимоги до обсягу

Загальний обсяг наукової статті (відомості про автора, назва статті, анотація, ключові слова, текст статті, підрядкові бібліографічні посилання, розширене резюме, *References*) має складати 10—20 сторінок.

Вимоги до оформлення

Статтю подають до друку українською або англійською мовами.

Текст статті повинен бути надрукований у текстовому редакторі *Microsoft Word* (у форматі *doc* або *docx*); шрифт Times New Roman, розмір — 14 pt; орієнтація сторінок: книжкова. Текст не має містити переносів і макросів.

У статті інформацію необхідно подавати в такій послідовності.

Інформація про автора (співавторів) публікації: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, відомості про обрання членом Національної академії наук України, Національної академії правових наук України, почесне звання, посада, місце роботи, населений пункт, країна, *Researcher ID*, *ORCID ID*, адреса електронної пошти. В одній публікації допускається не більше трьох співавторів. Шифр за Універсальною десятковою класифікацією (скорочені таблиці УДК українською містяться на сайті: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>).

Назву статті потрібно подавати без скорочень. Текст анотації — 600—700 знаків (мовою статті); тексти розширених анотацій (резюме) — не менше ніж 1800 знаків (англійською та російською).

Анотація (резюме) має містити: окреслення наукової проблеми, мету, використані методи дослідження (зазначають, якщо містять новизну і є важливими, зважаючи на предмет статті), основні результати дослідження, висновки, ключові слова (мають відповідати змісту статті, відображати тематику публікації). Назви структурних частин анотації (крім мети) не зазначають.

Текст статті викладають, дотримуючи вимог до змісту, загальних правил цитування й посилання на використані джерела.

Цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту та без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців під час цитування здійснюється без перекручення авторського тексту та позначається трьома крапками, що розміщуються у відповідному місці цитати. Кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело, бібліографічний опис якого повинен бути оформлений залежно від його виду (первинне чи вторинне джерело) згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

У тексті статті необхідно використовувати підрядкові бібліографічні посилання. Підрядкові бібліографічні посилання потрібно розміщувати як примітку в нижній частині сторінки, відмежовуючи від основного тексту горизонтальною рискою. Підрядкові бібліографічні посилання необхідно пов'язувати з текстом документа за допомогою знаків виноски, які подавати на верхній лінії шрифту після відповідного фрагмента в тексті (наприклад: Текст ¹) і перед підрядковим посиланням (наприклад: ¹Посилання).

Під час нумерування підрядкових бібліографічних посилань потрібно застосовувати наскрізне нумерування в межах усієї статті (арабськими цифрами).

У тексті статті можна подавати ілюстрації (таблиці, діаграми, графіки, схеми, формули). Ілюстрації повинні відповідати тексту статті, а текст — ілюстраціям. Назви ілюстрацій потрібно розміщувати після їхніх номерів. За необхідності ілюстрації можна доповнити пояснювальними відомостями (підрисунковий підпис).

Ілюстрації потрібно оформлювати окремими файлами у форматах *tiff* або *jpeg*. Не допускається перефотографування або сканування ілюстрацій із друкованих джерел.

Кожна таблиця повинна мати порядковий номер і тематичний заголовок, які необхідно розмістити над нею симетрично до тексту. Тематичний заголовок і слово «Таблиця» подають з великої літери.

Формули потрібно виконувати з використанням редактора формул *Math Type*, сумісному з *Microsoft Office* 2007 або 2010. Діаграми, графіки, схеми, формули не потрібно розміщувати в окремій рамці або поверх тексту. Текст має бути зверху та знизу без використання обтікання.

Упорядкування списку використаних джерел (*References*) необхідно розміщувати після тексту статті, за алфавітом. Після кожного посилання необхідно в дужках зазначити мову оригіналу джерела (наприклад, [in Ukrainian] або [in Russian]). Транслітерацію потрібно здійснювати залежно від мови оригіналу джерела: для української — офіційну транслітерацію, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 55 (<https://slovnnyk.ua/translit.php> або <http://ukrlit.org/transliteratsiia#source=0LrQvtC80L9g0Y7RgtC10YDQvdCw>); для російської — транслітерацію згідно з вимогами наказу МВС Росії від 29.03.2016 р. № 4271 (<https://transliteration.pro/zagranpassport>).

Правила бібліографічного опису для References

Автор, А. А. (Рік публікації). Назва роботи: Підзаголовок роботи. Місце видання: видавець.

Глави у книзі

Автор, А. А. (Рік публікації). Назва глави. Редактор (ред.), Назва книги. Місце видання: видавець.

Книга без автора

Назва книги. (Рік публікації). Назва глави. Місце видання: видавець.

Глави в енциклопедії

Автор, А. А. (Рік публікації). Назва глави. Редактор (ред.), Назва книги. (Том, с.). Місце видання: видавець.

Посилання на електронний ресурс

Назва ресурсу. (Дата публікації). Назва публікації. URL: <http://>

Електронна книга без DOI

Автор, А. А. (Рік публікації). Назва роботи: Підзаголовок роботи. URL: <http://>

Електронна книга з DOI

Автор, А. А. (Рік публікації). Назва роботи: Підзаголовок роботи. DOI:

Стаття у журналі

Автор, А. А. (Рік публікації). Назва статті. Назва журналу, номер загальний (номер поточний), діапазон сторінок. DOI:

Стаття з газети

Автор, А. А. (Дата публікації). Назва статті. Назва журналу, номер загальний (номер поточний), діапазон сторінок. URL: <http://>

Сайти, інтернет-посилання та соціальні медіа

Автор, А. А. (Дата публікації). Назва статті. URL: <http://>

Сторінка з Facebook

Автор, А. А. [Псевдонім] (Дата публікації). Назва публікації [сторінка Facebook] Дата отримання з <http://>

Вікіпедія

Назва публікації (Дата публікації). Отримано з Wikipedia. Дата звернення, URL: <http://>

Допис у блозі

Автор, А. А. (Дата публікації). Назва статті [Запис у блозі] URL: <http://>

Фільми (DVDs, відеофайли)

Продюсер, А. А. (Продюсер), Режисер, Б. Б. (Режисер). (Рік). Назва фільму [Формат файлу]. Країна походження: студія.

Відео, онлайн (потокове відео)

Назва публікації [Формат файлу]. (Дата публікації). URL: <http://>

Відео, Інтернет (YouTube)

Автор, А. А. [Псевдонім] (Дата публікації). Назва публікації [Формат файлу]. URL: <http://>

Музика

Композитор А. А. (Рік копірайту). Назва композиції [Записано Б. Б. Виконавець, якщо відрізняється від композитора]. Альбом [Запис: CD, касета тощо]. Місце видання: студія. (Дата запису, якщо вона відрізняється від дати авторства пісні).

Телевізійні серії, епізод

Режисер, В. В. (Сценарист), & Директор, Д. Д. (Директор). (Дата публікації). Назва епізоду [Епізод телесеріалу]. Продюсер, Назва серії. Місто, держава походження: студія або дистриб'ютор.

Телевізійна програма — трансляція

Прізвище, Ім'я (Ведучий). (Дата трансляції). Програма [Телевізійна трансляція]. Місто, держава походження: студія.

Живопис

Художник (дата написання полотна). Назва [жанр]. Місто, держава походження: музей.

Карта, діаграма, малюнок, таблиця, графік

Автор, А. (Дата). Назва [Формат]. Масштаб. Місце видання: видавець.

Вимоги до подання

Автору (співавторам) необхідно надати про себе довідку (назва файлу має містити прізвище (прізвища) автора (співавторів) і дату надсилання до редакції з позначкою «довідка»).

Довідка

про автора (співавторів) наукової статті, поданої для опублікування у збірнику наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики»

Назва статті.

Галузь науки, спеціальність, з якої підготовлено статтю.

Прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) українською та англійською.

Науковий ступінь (шифр наукової спеціальності).

Вчене звання (назва кафедри або шифр спеціальності).

Відомості про обрання членом Національної академії наук України, Національної академії правових наук України.

Почесне звання.

Посада.

Місце роботи.

Населений пункт, країна.

Ідентифікатор *ORCID* або *Researcher ID* (за наявності).

Поштова адреса (для листування).

Адреса електронної пошти.

Контактний номер телефону.

Месенджери (тільки для зв'язку): *Viber*, *WhatsApp*, *Telegram*, *Skype*.

Автору (співавторам) необхідно надати кольорове фото розміром 9×12 см у форматі *jpg* або *tiff* із роздільною здатністю не менше ніж 300 *dpi* (назва файлу (файлів) має містити прізвище (прізвища) автора (співавторів)).

Надіславши наукову статтю до збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», автор (співавтори) цілком та беззастережно погоджується (погоджуються) з умовами Ліцензійного договору на використання твору.

Звертаємо увагу, що авторіві (співавторам) не потрібно надсилати рецензію доктора (кандидата) юридичних наук, який є фахівцем у галузі знань, що стосується тематики поданої статті, та рекомендацію до оприлюднення у формі витягу з протоколу засідання кафедри (відділу) закладу вищої освіти (наукової установи), оскільки кожна подана для опублікування в збірнику статтю піддають якісному незалежному подвійному сліпому рецензуванню (англ. *double-blind peer review*).

Аналіз і критичне оцінювання наукових статей, висловлення зауважень і надання пропозицій щодо доопрацювання та поліпшення здійснюють рецензенти.

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто та якість перекладу цитат з іншомовних джерел.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не виходять друком.

Редакційна колегія має право рецензувати (подвійне сліпе рецензування), редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Авторські права та ліцензування

Ліцензійні умови: автори зберігають авторське право, а також надають право редакційній колегії збірника публікувати оригінальні наукові статті, що містять результати експериментальних і теоретичних досліджень і не перебувають на розгляді для оприлюднення в інших виданнях. Усі матеріали поширюються на умовах ліцензії *Creative Commons Attribution License International CC-BY*, що дає змогу іншим розповсюджувати роботу з визнанням авторства цієї роботи і першої публікації у цьому збірнику.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	3
ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ	6
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ	
<i>Журавель В. А.</i>	
Загальна теорія криміналістики: підходи до формування та розуміння	7
<i>Шевчук В. М.</i>	
Сучасні проблеми дослідження криміналістичних інновацій: поняття, властивості та суттєві ознаки	25
<i>Гришко І. К.</i>	
Проблеми тактичних засобів розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва	46
<i>Шаповал К. А.</i>	
Використання поліграфа під час розслідування вбивств, вчинених із застосуванням домашнього насильства	66
<i>Вуйма А. Г.</i>	
Особливості підготовки до призначення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств	79
<i>Пучко Д. В.</i>	
До питання оцінювання результатів судової будівельно-технічної експертизи у кримінальному провадженні	92
<i>Перцев Р. В.</i>	
Исследование современных технико-криминалистических методов обнаружения, фиксации, изъятия следов обуви и дальнейшего их учёта для раскрытия преступлений	106
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	
<i>Васильєв В. М.</i>	
Судова експертиза у цивільному та господарському провадженні як окрема форма застосування спеціальних знань	120
<i>Щербаковський М. Г.</i>	
Співвідношення та структура криміналістичної техніки й судової експертології	133
<i>Кірін Р. С.</i>	
Зміст і система джерел судово-експертного права: загальна частина	148

Петрова І. А., Донцова О. С.

Особливості формування професійних компетентностей
судового експерта-товарознавця 165

Пиріг І. В.

Інформаційне забезпечення експертної діяльності 179

Снігерьев О. П., Філіпенко Н. Є.

Окремі питання взаємодії та координування роботи
судово-експертних установ України з іншими суб'єктами
під час здійснення превентивної діяльності 194

Фесюнін В. М., Курдес Е. П., Свиридова Л. В.

Поняття спеціальних знань і межі їх застосування
у цивільному та господарському процесі 218

Гаспарян С. Г.

Місце адміністративно-правових норм у правовому регулюванні
кадрового забезпечення судово-експертних установ 234

Онопрієнко С. А., Шаранова О. В., Наранович О. В.,**Спасенко І. О., Шевцова О. М.**

Щодо питання управління та оцінювання ризиків
у діяльності судово-експертних установ України 252

Овсянникова І. М.

Судово-експертна діяльність як об'єкт
адміністративно-правового регулювання 267

Варлахов В. О.

Процесуальний статус спеціаліста у кримінальному процесі
під час розслідування дорожньо-транспортних пригод 281

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІЗНИХ КЛАСІВ І РОДІВ, ВИДІВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

Гайдамакіна Д. І., Дробишева О. С., Грінченко Л. О., Мацюк О. В.

Дослідження коротких рукописних записів,
виконаних особами похилого та старечого віку 291

Куцир Г. М.

Сучасні способи технічного підроблення підписів
з використанням технічних засобів 309

Зубова Н. О., Лошманова Г. В., Сомов В. В.

Особливості утворення та відображення часових ознак
у відбитках кліше печаток і штампів 318

Гиверц П. В.

Проблема подклассовых признаков при исследовании
переделанных сигнальных пистолетов 330

Чекан А. І., Хомяк Т. Г.

Проблеми розв'язання питання щодо визначення зросту особи
за слідами взуття, виявленими на місці злочину 340

Брендель О. І.

Деякі аспекти зорово-слухового сприйняття усного мовлення
в експертизі відео-, звукозапису 349

Луценко Х. В., Роман А. І., Бударіна А. Е.

Аналіз соціально-біологічних особливостей диктора
за усним мовленням в експертизі відео-, звукозапису 359

Матіюк О. О., Рябінін І. М., Гусейнов Р. Н., Шебалков І. Л.

Дослідження зовнішніх (візуальних) ознак наявності
легкозаймистих і горючих рідин, виявлених на місці пожежі 373

Пашкова О. М., Нардід Л. В., Руднєва К. Є., Зарубіна М. В.

Характеристика сучасних полімерних матеріалів
та їх застосування в автомобілебудуванні 388

Лубенцов А. В., Варлахов В. О.

Технічний аналіз дій водіїв транспортних засобів
на нерегульованих перехрестях
під час виконання лівого повороту 411

Кошкарів А. Д.

Розслідування дорожньо-транспортної пригоди
та визначення причинно-наслідкових зв'язків
між несправностями транспортного засобу 422

Ольхов В. С.

Визначення причинно-наслідкового зв'язку
між неналежним облаштуванням технічними засобами
організації дорожнього руху та настанням ДТП 432

Фролов А. А., Шабратко О. С.

Дослідження шин вантажного транспортного засобу
щодо визначення пошкоджень, які утворилися
в результаті експлуатаційного зношення
або в результаті заводського дефекту 441

Мацак Н. А., Кириленко С. А., Посашков О. О.

Дослідження з визначення якості виконаних будівельних робіт
оздоблювального покриття 452

Мешков О. О.

До питання визначення об'єкта і вихідних даних
судової експертизи нещасних випадків електротравмування 463

Гудзікевич Г. С.

Окремі аспекти формування судової експертизи визначення
вартості машин та обладнання металургійних підприємств 478

Горлачук О. А.

Судова економічна експертиза: актуальні проблеми
та перспективи розвитку 492

Вітер Д. В.

Висновок експерта та особливості його використання слідчим
під час розслідування злочинів у сфері фінансування
соціальних цільових програм 502

Anishchenko O., Kuzenko T.

Application of existing insolvency assessment methods
of debtor enterprise in modern conditions 520

Донцова О. С., Петрова І. А., Желавська О. О.

Щодо компетенції судових експертів-товарознавців
стосовно оцінки послуг 536

Арутюнян А. А., Саргсян О. Т., Восканян П. С.

Некоторые особенности проведения экспертных исследований
объектов интеллектуальной собственности 556

Михальський О. О., Заніна Т. А., Копитько А. П., Мануленко О. В.

Проблема захисту прав на об'єкти авторського права,
виражені в цифровій формі 566

Герасименко О. А.

Ідентичність як структурна складова особистості жінок,
засуджених до позбавлення волі 576

Гаврілова Л. Г., Долуда А. О., Манжелій Т. С., Пукліч О. С.

Поняття порнографії у вітчизняному
та зарубіжному науковому дискурсі 587

Богданюк І. В., Чупрун В. Т., Устименко В. А.,**Шипілов М. Ю., Чернюк В. Ф.**

Комплексні судово-експертні дослідження порядку використання
автомобільної та бронетанкової техніки військових формувань 600

Яценко І. В., Дереча Л. М., Парилівський О. І.

Особливості структури висновку судово-ветеринарного експерта
за результатами дослідження трупа тварини
з ознаками насильницької смерті 615

Куслій Ю. Ю., Наняк Ю. М.

Можливості проведення одорологічних досліджень із застосуванням
«Універсального безконтактного векторного комплексу» —
новітнього й унікального технічного засобу 640

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ 651

НАШІ ЮВІЛЯРИ 665

НАШІ АВТОРИ 671

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ І ЧИТАЧІВ 677

ВИМОГИ ДО СТАТТІ 678

Наукове видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА
СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 21

Відповідальний за випуск В. М. Фесюнін
Редактор Т. В. Кіпушева
Верстальник І. В. Лущик

Підписано до друку 30.09.2020. Формат 60×90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсет. Ум. друк. арк. 43,0.
Наклад 200 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80а, м. Харків, 61002, Україна.

Тел./факс: (057) 716-45-53.

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua.

e-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua.

e-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Дуюнова Л. М.
Тел.: (057) 717-28-80.

